

НАУЧНО-СТРУЧНИ СКУП СА МЕЂУНАРОДНИМ УЧЕШЋЕМ
Тара, 26–29. мај 2015. године

**СУПРОТСТАВЉАЊЕ САВРЕМЕНИМ
ОБЛИЦИМА КРИМИНАЛИТЕТА –
АНАЛИЗА СТАЊА, ЕВРОПСКИ
СТАНДАРДИ И МЕРЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ
Том 1**

ЗБОРНИК РАДОВА

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
ФОНДАЦИЈА „ХАНС ЗАЈДЕЛ”
Београд, 2015.

СУПРОТСТАВЉАЊЕ САВРЕМЕНИМ ОБЛИЦИМА КРИМИНАЛИТЕТА
– АНАЛИЗА СТАЊА, ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И МЕРЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ
Том 1

Издавачи

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА, Цара Душана 196, Београд
ФОНДАЦИЈА „ХАНС ЗАЈДЕЛ”, Јове Илића 50, Београд

За издаваче

проф. др МЛАДЕН БАЈАГИЋ, в.д. декана Криминалистичко-полицијске академије
LUTZ KOBER, руководилац Представништва Фондације „Ханс Зајдел” за Србију и Црну Гору

ПРОГРАМСКИ ОДБОР

Председник

проф. др МЛАДЕН БАЈАГИЋ, в.д. декана Криминалистичко-полицијске академије

Чланови

LUTZ KOBER, руководилац Представништва Фондације „Ханс Зајдел” за Србију и Црну Гору
АЛЕКСАНДАР НИКОЛИЋ, државни секретар
у Министарству унутрашњих послова Републике Србије
МИЛОСАВ МИЛИЧКОВИЋ, државни секретар
у Министарству унутрашњих послова Републике Србије
проф. др ЗОРАН СТОЈАНОВИЋ, Правни факултет Универзитета у Београду
проф. др ОЛИВЕРА ВУЧИЋ, Правни факултет Универзитета у Београду, Уставни суд Републике Србије
академик проф. др МИОДРАГ СИМОВИЋ, Уставни суд Босне и Херцеговине
проф. др СТАНКО БЕЈАТОВИЋ, декан Правног факултета Универзитета у Крагујевцу,
председник Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу
проф. др МИЛАН ШКУЛИЋ, Правни факултет Универзитета у Београду
проф. др ЗОРАН ИЛИЋ, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду
др ЈОВАН ЂИРИЋ, директор Института за упоредно право, Београд
проф. др ТИЈАНА ШУРЛАН, в.д. продекана за студије другог степена
Криминалистичко-полицијске академије
проф. др СРЕТЕН ЈУГОВИЋ, Криминалистичко-полицијска академија у Београду
проф. др ШТЕФАН КОЧАН, Полицијска академија, Словачка
prof. dr WANG SHIQUAN, председник Кинеског криминалистичко-полицијског универзитета
проф. др ВИД ЈАКУЛИН, Правни факултет, Љубљана, Словенија
проф. др ГОРАЗД МЕШКО, декан Факултета за варностне веде, Словенија
prof. mr. sc. IVAN TOTN, декан Велеучилишта у Великој Горици, Хрватска
проф. др ОЛИВЕР БАЧАHOVIЋ, декан Факултета безбедности, Скопље, Македонија

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР

Председник

проф. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ, в.д. продекана за научноистраживачки рад
Криминалистичко-полицијске академије

Чланови

проф. др ЂОРЂЕ ЂОРЂЕВИЋ, шеф Катедре правних наука
Криминалистичко-полицијске академије
проф. др РАДОВАН РАДОВАHOVIЋ, шеф Катедре форензике
Криминалистичко-полицијске академије

проф. др ДРАГАН РАНЂЕЛОВИЋ, шеф Катедре информатике
Криминалистичко-полицијске академије
проф. др ЗОРАН ЂУРЂЕВИЋ, шеф Катедре криминалистичких наука
Криминалистичко-полицијске академије
проф. др ДРАГАН МЛАЂАН, шеф Катедре безбедносних наука
Криминалистичко-полицијске академије
проф. др ДАНЕ СУБОШИЋ, шеф Катедре полицијских наука
Криминалистичко-полицијске академије
др ЈЕЛЕНА РАДОВИЋ-СТОЈАНОВИЋ, шеф Катедре друштвених наука
Криминалистичко-полицијске академије

СЕКРЕТАРИЈАТ

МАРТА ТОМИЋ, Научноистраживачки центар Криминалистичко-полицијске академије
ЈЕЛЕНА ПАНЦА, Научноистраживачки центар Криминалистичко-полицијске академије
ИВАНА СТЕВАНОВИЋ, Научноистраживачки центар Криминалистичко-полицијске академије
ВУК КУЛИЋ, Научноистраживачки центар Криминалистичко-полицијске академије

Главни и одговорни уредник

проф. др ДРАГАНА КОЛАРИЋ, в.д. продекана за научноистраживачки рад
Криминалистичко-полицијске академије

Уређује

Научноистраживачки центар Академије

Лектура

РЕНАТА САМАРЦИЋ, Криминалистичко-полицијска академија
ОЛИВЕРА ЈЕЗДИМИРОВИЋ, Криминалистичко-полицијска академија
ЈЕЛЕНА ПАНЦА, Криминалистичко-полицијска академија
ЈАСМИНА МИЛЕТИЋ, Криминалистичко-полицијска академија

Техничко уређење

МИЛАН СРЕЂКОВИЋ, Криминалистичко-полицијска академија

Тираж

200 примерака

Штампа

ЈП „Службени гласник“
Београд

ПРЕДГОВОР

Криминалистичко-полицијска академија и Фондација „Ханс Зајдел”, уз подршку Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, организовали су шести научно-стручни скуп са међународним учешћем „Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење“.

Овај тематски зборник у три тома садржи 114 радова, чији су аутори еминентни стручњаци из области права, безбедности, криминалистике, полицијских наука, форензике и информатике, као и припадници националног система безбедности који учествују у едукацији припадника полиције, војске и других служби из Шпаније, Украјине, Немачке, Словеније, Пољске, Турске, Румуније, Македоније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Србије.

Радови, које су рецензирани компетентни стручњаци, садрже приказ савремених тенденција у развоју система полицијског образовања, савремених концепата безбедности и криминалистике, као и анализу активности правне државе у спречавању и сузбијању криминалитета, стања и кретања у тим областима, али и предлоге за њихово системско превазилажење у оквиру међународне полицијске сарадње.

Зборник представља добру теоријску основу како за свестрано сагледавање проблема супротстављања савременим облицима криминалитета тако и за даља истраживања, емпиријска и теоријска, која тек треба да следе.

Захваљујемо ауторима и учесницима научно-стручног скупа са међународним учешћем „Супротстављање савременим облицима криминалитета – анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење“, Министарству унутрашњих послова Републике Србије, Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, као и Фондацији „Ханс Зајдел” за дугогодишњу и плодносну сарадњу.

Београд, мај 2015. године

Програмски и Организациони одбор

Садржај

Зоран Стојановић, Драгана Коларић У СУСРЕТ ЗАКОНУ О ИЗМЕНАМА И ДОПУНАМА КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА СРБИЈЕ.....	1
Станко Бејатовић КРИВИЧНОПРОЦЕСНО ЗАКОНОДАВСТВО СРБИЈЕ И ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ.....	19
Милан Шкулић РЕФОРМА КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА СРБИЈЕ – НОВИ ЗАКОНИК О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ И МОГУЋЕ НОВЕЛЕ	39
Младен Бајагић, Дијана Хркаловић ПРИКУПЉАЊЕ ОБАВЕШТАЈНИХ ИНФОРМАЦИЈА ИЗ ЉУДСКИХ ИЗВОРА (HUMAN INTELLIGENCE – HUMINT).....	61
Јован Ђирић СИЦИЛИЈАНСКИ ГВОЗДЕНИ ПРЕФЕКТ	77
Миодраг Н. Симовић, Марина М. Симовић, Владимир М. Симовић ЗНАЧАЈ ПОСЕБНИХ ИСТРАЖНИХ РАДЊИ У САВРЕМЕНОЈ БОРБИ ПРОТИВ КРИМИНАЛИТЕТА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ПРАКСУ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	87
Ђорђе Ђорђевић КАЗНА КУЋНОГ ЗАТВОРА КАО АЛТЕРНАТИВНА КРИВИЧНА САНКЦИЈА	101
Бранислав Симоновић МЕТОДЕ КОНТРОЛЕ КОРУПЦИЈЕ У ПОЛИЦИЈИ КАО ПРЕДМЕТ НАУЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА	113
Зоран Илић, Марија Маљковић ПОВЕРЕНИЧКА СЛУЖБА И ЗАШТИТНИ НАДЗОР УСЛОВНО ОСУЂЕНИХ ЛИЦА У СРБИЈИ – СТАЊЕ, ДИЛЕМЕ И ИЗАЗОВИ.....	123
Наташа Мрвић Петровић СМАЊЕЊЕ ПРЕНАСЕЉЕНОСТИ ЗАТВОРА – КАРИКА КОЈА НЕДОСТАЈЕ У СРБИЈИ ЗА УСПЕШНО СУПРОТСТАВЉАЊЕ КРИМИНАЛИТЕТУ	137
Илија Бабић МАТЕРИНСТВО НА ОСНОВУ УГОВОРА О РАЂАЊУ ЗА ДРУГОГ	147
Бојан Милисављевић ИМУНИТЕТ ШЕФА ДРЖАВЕ ОД КРИВИЧНЕ ЈУРИСДИКЦИЈЕ СТРАНИХ ДРЖАВА	159
Душко Димитријевић, Ненад Васић РЕСТРИКТИВНЕ МЕРЕ ПРОТИВ ФИНАНСИРАЊА ТЕРОРИЗМА КАО ДЕО ЗАЈЕДНИЧКЕ СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ ЕУ	167

Ивана Стевановић, Ненад Вујић ЗНАЧАЈ УВАЖАВАЊА ПРИНЦИПА НАЈБОЉИХ ИНТЕРЕСА ДЕТЕТА И ЊЕГОВОГ ПРАВА ДА СЕ ЊЕГОВО МИШЉЕЊЕ ЧУЈЕ У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА ЖРТАВА САВРЕМЕНИХ ОБЛИКА КРИМИНАЛИТЕТА ОД ПОСЛЕДИЦА СЕКУНДАРНЕ ВИКТИМИЗАЦИЈЕ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ	179
Милан Жарковић, Ана Боровић, Наташа Павлица ПОЈЕДИНИ ИЗАЗОВИ ПРАКТИЧНЕ ПРИМЕНЕ СПОРАЗУМА О ПРИЗНАЊУ КРИВИЧНОГ ДЕЛА	193
Слађана Јовановић ПРОГАЊАЊЕ У СВЕТЛУ ПОСТОЈЕЋИХ ИНКРИМИНАЦИЈА И МЕЂУНАРОДНОПРАВНИХ ЗАХТЕВА	207
Дане Субошић, Драган Цветковић КОНЦЕПТИ МЕРЕЊА УСПЕШНОСТИ ПОЛИЦИЈЕ	217
Snezana Nikodinovska-Stefanovska COMBATING CONTEMPORARY FORMS OF CRIME – THE CONCEPT AND PRACTICE OF JOINT INVESTIGATION TEAMS.....	231
Бојан Митровић, Александар Ђорђевић, Миљивој Допсај УТИЦАЈ ТЕЛЕСНЕ МАСЕ И ТЕЖИНСКО-ВИСИНСКОГ ОДНОСА НА КАРДИОРЕСПИРАТОРНУ ИЗДРЖЉИВОСТ ПРИПАДНИКА СПЕЦИЈАЛНИХ ЈЕДИНИЦА, ВАЖНУ СПОСОБНОСТ У БОРБИ ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА.....	241
Зорица Мршевић РИТУАЛНА ПРИРОДА ФУДБАЛСКОГ НАСИЉА	253
Саша Мијалковић, Немања Маринковић САВРЕМЕНИ „ВЕРСКИ ТЕРОРИЗАМ“: СЛУЧАЈ ВЕРСКЕ СЕКТЕ „АУМ ШИНРИКЈО“	269
Srdan Milašinović, Zoran Jevtović HOOLIGANISM AND MEDIA IMAGES IN THE RISK SOCIETY.....	295
Злате Димовски, Звонимир Ђорђевић, Кире Бабаноски ФАЗЕ ПЛАНИРАЊА И РЕАЛИЗАЦИЈЕ ТЕРОРИСТИЧКОГ АКТА.....	303
Зоран Ђурђевић, Славица Јокановић, Славиша Совтић МЕТОДЕ ПРОЦЕНЕ ПРЕТЊЕ ОД ТЕШКОГ И ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА.....	313
Обрад Стевановић ЗАСТРАШИВАЊЕ И СТРАХ КАО ТЕРОРИСТИЧКА ОБЕЛЕЖЈА НАСИЉА АЛБАНСКИХ ЕКСТРЕМИСТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ.....	329
Жељко Никач, Бобан Симић МЕЂУНАРОДНА ПОЛИЦИЈСКА САРАДЊА У ЕВРОПИ СА ОСВРТОМ НА САРАДЊУ МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ЕВРОПОЛА	341
Зоран Павловић, Александар Бошковић ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ И ПРОЦЕСНЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ ПОЛОЖАЈА ОШТЕЋЕНОГ (У КРИВИЧНОМ ПРОЦЕСНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ)	359
Игор Пејовић, Симиша Достич ПРОБЛЕМИ ПРАЋЕЊА И НАПЛАТЕ ПОТРАЖИВАЊА У ПОСЛОВАЊУ БАНАКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	373

Александра Љуштина СУПРОТСТАВЉАЊЕ САВРЕМЕНИМ ОБЛИЦИМА КРИМИНАЛИТЕТА КРОЗ КОНТРОЛУ ПРИСТУПА ШТИЋЕНОМ ОБЈЕКТУ	383
Горан Бошковић СТРАТЕГИЈСКА И ОПЕРАТИВНА КРИМИНАЛИСТИЧКА АНАЛИЗА У СУПРОТСТАВЉАЊУ ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ	395
Бобан Томић МЕДИЈСКЕ ПРАКСЕ, КРИМИНАЛ И БЕЗБЕДНОСТ У ГРАНИЧНОМ ПОДРУЧЈУ СЛИВА РЕКЕ ДРИНЕ	405
Божидар Оташевић АНГАЖОВАЊЕ НАВИЈАЧА НА ЈАВНИМ СКУПОВИМА НЕСПОРТСКОГ КАРАКТЕРА	417
Svetlana Nikoloska, Marijana Jakovleska CRIMINALISTIC CONTROL AND PROCESSING OF ECONOMIC CRIMES	425
Саша Марковић КРИМИНАЛИСТИЧКА И КРИВИЧНОПРАВНА АНАЛИЗА КРИВИЧНОГ ДЕЛА НЕДОЗВОЉЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И СТАВЉАЊА У ПРОМЕТ ОПОЈНИХ ДРОГА	437
Тања Кесић, Биљана Симеуновић Патић ПРАВДА ЗА ЖРТВЕ ИЗ УГЛА ДИРЕКТИВЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ О ЖРТВАМА КРИВИЧНИХ ДЕЛА	449
Nilgün Şen ILLICIT DRUG (NEW PSYCHOACTIVE SUBSTANCE) CRIME IN EUROPEAN COUNTRIES	461

У СУСРЕТ ЗАКОНУ О ИЗМЕНАМА И ДОПУНАМА КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА СРБИЈЕ¹

Проф. др Зоран Стојановић²
Правни факултет Универзитета у Београду

Проф. др Драгана Коларић³
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У раду се разматрају нова решења у Нацрту Закона о изменама и допунама Кривичног законика Србије. Измене и допуне у области општег дела Кривичног законика веома су ретке. Евентуалне интервенције се односе на област кривичних санкција. Веома ретко се задира у неке традиционалне, класичне институте као што су нужна одбрана, крајња нужда и сл. У том смислу, закони о изменама и допунама Кривичног законика се највише односе на област посебног дела кривичног законодавства. Такве новеле су многе чешће и резултат су потребе друштва да прати економске, политичке, социјалне, идеолошке и друге промене, а посебно стање криминалитета. У последње време, кривично законодавство Србије пролази кроз динамичну фазу. Питање је само где наћи границу између претераног ширења криминалне зоне, односно повећања броја инкриминација, и потребе државе да ефикасно реагује на нове облике криминалитета. Нацрт карактерише појачана кривично-поправна репресија, посебно у сфери кривичних дела против привреде. У области кривичног материјалног права у Републици Србији извршена је темељна реформа 2005. године и донет је нов Кривични законик.⁴ Исти је пет пута мењан и допуњаван. Два пута у току 2009. и по једанут у 2012, 2013. и 2014. години. Важно је истаћи да се током последњих деценија, не само у Србији него и у другим европским земљама, примећује динамика измена кривичних закона која раније није била својствена.⁵ Честе измене су резултат, пре свега, прилагођавања међународним обавезама које државе преузимају ратификацијом појединих међународних уговора. Поред конвенција, регионалних и међународних, од посебног значаја за реформу су и директиве Европске уније и оквирне одлуке Савета Европе уније. Такође, не треба заборавити да постоје одређена понашања чији непосредни основ прописивања нису међународне обавезе или унутрашње законодавство, већ могу да буду везана за нашу средину и лоше искуство у Србији, што може да представља основ за инкриминисање таквог понашања у Кривичном законнику. Многобројни су разлози због којих се приступило новим изменама и допунама Кривичног законика Србије. Између осталих, у питању су потреба за усклађивањем с међународним обавезама које је Србија преузела ратификацијом појединих међународних уговора, као и отклањање извесних недоследности и пропуста који су учињени ранијим изменама кривичног законодавства. Поједина решења у Нацрту ЗИД-а Кривичног законика воде слабењу кривично-правне репресије (кућни затвор као самостална казна), док су неке измене на линији јачања репресије (доживотни затвор). Он, такође, потврђује да један од разлога за

1 Овај рад је резултат реализовања научноистраживачких пројеката „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“ (број 179045) и „Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције“, чији је носилац Криминалистичко-полицијска академија у Београду.

2 Редовни професор, profstojanovic@gmail.com

3 ванредни професор, dragana.kolaric@kpa.edu.rs

4 *Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

5 З. Стојановић, *Нова решења у кривичном законодавству Србије, њихова примена и будућа реформа, у: Нова решења у кривичном законодавству Републике Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 11.

измене и допуне не морају да буду само међународне обавезе, већ и наше негативно искуство и проблеми који су антиципирани у пракси.⁶

Кључне речи: Кривични законик, дело малог значаја, кућни затвор, доживотни затвор, условни отпун, новчана казна, кривична дела против привреде.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Кривично законодавство Србије се убаја међу савремена кривична законодавства и може се рећи да пружа довољно могућности за ефикасно сузбијање криминалитета. Основни разлог за његову реформу није тај што не располаже адекватним средствима за сузбијање криминалитета, већ потреба за усаглашавањем с међународним стандардима. Поред конвенција, регионалних и међународних, од посебног су значаја директиве Европске уније и оквирне одлуке Савета Европске уније. За Србију као државу која настоји да што пре постане пуноправни члан Европске уније изузетно је важно да прати активности Европске уније и њених чланица на подручју сузбијања криминалитета. Најкорисније би било за сваку државу, па тиме и нашу, да ревидира поједине инкриминације у свом кривичном законодавству, али тако да покрије области које су међународни споразуми сматрали вредним укључивања у национално кривично право. Ту треба изабрати пут који ће водити рачуна о домаћем правном систему, нашој правној терминологији и општим начелима и институтима кривичног права. То је тежи али адекватнији пут примене норми међународног права.⁷ Управо имајући у виду изречено, треба истаћи да је у процесу усаглашавања с међународним прописима све више „одлучујућа општа политичка оријентација, а не криминалнополитичка процена оправданости појединих решења“.⁸ Ипак, треба имати у виду да, осим у малобројним случајевима, то усаглашавање оставља довољно широк простор да Србија пронађе решење које одговара њеним приликама и потребама.⁹

Потенцијалну опасност представљају, међутим, кажњавање и коришћење кривичног права у популистичке сврхе¹⁰, када се приликом уобличавања правне норме не води

6 Такав је случај, на пример, с кривичним делом из члана 234, где је законским супсидијаритетом потребно нагласити да дело постоји уколико тиме нису остварена обележја неког другог кривичног дела, јер су тужиоци често прибегавали квалификацији према члану 234 да би лакше дошли до правоснажне осуђујуће пресуде (иако је у великом броју случајева било елемената, нпр., кривичног дела пореске утаје). Такав је случај био и са ЗИД-ом Кривичног законика из 2013. године. Наиме, велики број учињених кривичних дела крађе јавних уређаја, оштећења и уништења објеката и уређаја преносног или дистрибутивних система електричне енергије, односно уређаја, инфраструктуре и превозних средстава у железничком саобраћају, наноси вишемиллионску штету држави. Ако се пође од чињенице су да општи објекат заштите у кривичном праву основна права човека, као и добра која су у функцији њиховог остваривања, онда крађа, уништење или оштећење поменутих уређаја, објеката, система или превозних средстава може бити легитимни основ казне као средства кривичноправне заштите.

7 З. Стојановић, Правно-филозофске концепције у Предлогу КЗ Србије и Кривичном законнику Црне Горе, у: *Казнено законодавство – прогресивна или регресивна решења*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005, стр. 10.

8 З. Стојановић, Кривично право као инструмент државне реакције на криминалитет и предстојеће измене у Кривичном законнику, у: *Отпуњење и други кривичноправни инструменти државне реакције на криминалитет*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2014, стр. 24.

9 *Ibidem*.

10 Тако, нпр., године 2009. су извршене измене којима су унете нове одредбе (члан 57, став 2), према којима се казна не може ублажити за поједина кривична дела и то отмицу (члан 134, ст. 2 и 3), силовање (члан 178), обљубу над немоћним лицем (члан 179), обљубу с дететом (члан 180), изнуду (члан 214, ст. 2 и 3), неовлашћену производњу и стављање у промет опојних дрога (члан 246, ст. 1 и 3), недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи (члан 350, ст. 3 и 4) и трговину људима (члан 388). Та одредба је отворила низ недоумица, јер се не види њена права сврха. Нечија намера да заостри казнену политику (у крајњој линији произлази да је то и била намера законодавца, јер је он тај који је усвојио ту норму и то, могло би се рећи, први пут 2009. године, а други пут 2012. године када није прихватио предлог да се она брише) погрешно је реализована. Ублажавања казне је увек факултативно, па је то био случај и код тих кривичних дела. Опште је усвојено мишљење да би укидањем те одредбе били уклоњени једно „страно тело“ и аномалија из Законика. Из тих разлога Предлог ЗИД-а Кривичног законика је у члану 7 садржао одредбу којом је било предвиђено брисање става 2, члана 57. Међутим, предложеним и прихваћеним амандманом

рачуна о реалности и функцији кривичног законодавства, односно када јавност (којом се додатно манипулише) па и добар део посланика не показују жељу да се створи боље кривично право, већ само да буде што више кажњавања и да то право буде што репресивније.¹¹ Страх грађана од криминалитета се може веома лако искористити за одређене медијско-популистичке манипулације. То је уочљиво не само у Србији него и у другим земљама које се могу похвалити знатно дужом традицијом „владавине права“.¹²

У области кривичног материјалног права, у Републици Србији је 2005. године спроведена темељна реформа и донет нов Кривични законик.¹³ Након скоро једнодеценијског напора Србија је осавременила своје кривично право.¹⁴ Исти је пет пута мењан и допуњаван. Два пута у току 2009, и по једанпут у 2012, 2013. и 2014. години. Могло би се констатовати да су оба закона о изменама и допунама Кривичног законика из 2009. године¹⁵ имала трећину смислених, трећину непотребних и сувишних одредаба (међу којима су и оне којима се „кварио“ постојећи текст Кривичног законика) и трећину одредаба које су углавном биле усмерене ка термилошком усклађивању појединих чланова због промене државноправног положаја Републике Србије. Добар део измена и допуна се односио на прописивање строже казни (око једне трећине кривичних дела), према се и до тада КЗ Србије није убрајао међу кривичне законе с благим казнама. Трећи Закон о изменама и допунама Кривичног законика је усвојен 24. децембра 2012. године.¹⁶ Тај закон је резултат потребе прилагођавања међународним обавезама које је Србија преузела ратификацијом појединих међународних уговора. Његовим ступањем на снагу је требало да се отклоне и извесне недоследности и пропусти учињени изменама кривичног законодавства 2009. године, што је само делимично и остварено јер су за то били потребни озбиљнији захвати у законском тексту. Измене и допуне Кривичног законика из 2013. и 2014. године односиле су се на поједина питања, за која се показало да је интервенција неопходна због учесталог вршења таквих радњи.¹⁷

Важно је истаћи да се последњих деценија, не само у Србији него и у другим европским земљама, примећује динамика која раније није била својствена када су у питању измене кривичних закона.¹⁸ Кривично право није више тако стабилна грана права. Углавном се прибегава чешћим, парцијалним изменама које су сродне. У наредном периоду, имајући

у Народној скупштини спорна одредба и даље квари Кривични законик. Народни посланици, који су се приликом расправе о Закону о изменама и допунама Кривичног законика залагали за оштро кажњавање педофила (неки искрено, а неки зато што је то политички исплативо), нису указали на једну веома важну чињеницу. Радна група је предложила Влади брисање одредбе члана 57, става 2 због тога што та одредба ни сама не следи идеју на којој је заснована (макар она била и погрешна), дозвољавајући ублажавање казне за кривично дело које је теже у односу на кривично дело исте врсте које је лакше. Више о томе: Д. Коларић, Кривичноправни инструменти државне реакције на криминалитет и предстојеће измене у области кривичних санкција, у: Оптугење и други кривичноправни инструменти државне реакције на криминалитет, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Златибор, 2014, стр. 485-504.

11 З. Стојановић; Д. Коларић, Нова решења у Кривичном законнику Републике Србије, *Безбедност*, број 3/2012, Београд, 2012, стр. 18.

12 Ј. Тирић, Правосуђе и притисци јавности, у: *Реформа кривичног права*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Копаоник, 2014, стр. 202.

13 *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

14 Б. Ристивојевић, Актуелна питања садашњег стања материјалног кривичног законодавства Србије, у: *Актуелна питања кривичног законодавства*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Златибор, 2012, стр. 43.

15 У ствари, онај који је уследио само неколико месеци после првог, знатно је мањег обима а и сам представља делимично признање оних који су припремали измене и допуне да је ЗИД Кривичног законика из септембра 2009. године садржао одређене пропусте (*Службени гласник РС*, број 72/2009 и *Службени гласник РС*, број 111/2009).

16 У даљем тексту ЗИД Кривичног законика.

17 Крађа јавних уређаја, оштећење и уништење објеката и уређаја преносног или дистрибутивних система електричне енергије, односно уређаја, инфраструктуре и превозних средстава у железничком саобраћају, као и кривична дела учествовања у рату или оружаном сукобу у иностраној држави и организовања учествовања у рату или оружаном сукобу у иностраној држави.

18 З. Стојановић, Нова решења у кривичном законодавству Србије, њихова примена и будућа реформа, у: *Нова решења у кривичном законодавству Републике Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 11.

у виду приступне преговоре Србије за отварање поглавља 23 и 24, уследиће нове измене и допуне кривичног материјалног законодавства.

Управо због динамичности те фазе наилази се на различите реакције. Најчешће приредбе се односе на парцијално решавање појединих, у том тренутку кључних проблема и преиспитивање само појединих одредаба уместо, како се истиче, једне темељне анализе и претресања свих одредби Кривичног законика. Међутим, имајући у виду да опсежне измене нису више пракса ни у другим европским земљама, као и да постојећи однос према кривичном законодавству у Србији не обезбеђује рационалан приступ реформи пошто је за исти потребна једна релативно стабилна друштвена, политичка и економска ситуација, концепција нашег законодавца има одређене предности.

Недавно је започела јавна расправа о Нацрту Закона о изменама и допунама Кривичног законика.¹⁹

У анализи која следи биће више речи о одредбама Нацрта које се односе на Општи део Кривичног законика и то на дело малог значаја, нови систем казни (у оквиру кога се посебна расправа води о казни доживотног затвора, казни кућног затвора и новчаној казни) и условни отпуст. У Посебном делу Кривичног законика биће указано на нову систематику и нова кривична дела против привреде, нове облике кривичних дела приказивања, прибављања и поседовања порнографског материјала и искоришћавања малолетног лица за порнографију, затим дела прављења, набављања и давања другом средстава за извршење кривичних дела против безбедности рачунарских података, као и злочина против човечности. Из одређених криминално-политичких разлога законодавац је предложио и увођење новог кривичног дела кршења забране утврђене мером безбедности (будући члан 340а).

ИЗМЕНЕ У ОПШТЕМ ДЕЛУ КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА

Измене Кривичног законика Републике Србије се могу сврстати у неколико група. Прву групу измена и допуна чине решења која нису била предвиђена у Кривичном законнику Србије. Важна новина у том правцу су казна доживотног затвора, као и поједина нова кривична дела систематизована у групи кривичних дела против привреде. У другој групи су измене и допуне настале као резултат потребе да се поједине одредбе прецизирају, тј., да се њихова примена поједностави због постојања недоумица које су стварале проблеме у пракси (новчана казна и условни отпуст). Затим, одређене интервенције су нужне због усклађивања с међународним обавезама које је Србија преузела ратификацијом појединих међународних уговора (нови облици кривичних дела приказивања, прибављања и поседовања порнографског материјала и искоришћавања малолетног лица за порнографију; прављења, набављања и давања другом средстава за извршење кривичних дела против безбедности рачунарских података, као и злочина против човечности). Један од разлога за те измене и допуне, поред међународних обавезе, јесу и наше негативно искуство и проблеми антиципирани у пракси (кривично дело кршења забране утврђене мером безбедности).

Иако се 18 чланова Нацрта односи на Општи део Кривичног законика, у овом раду биће указано на најважније измене и допуне, тј., на оне којима се суштински мењају постојећа решења, док су остале интервенције у Општем делу Кривичног законика углавном последица неопходности мењања, због тих измена и допуна, и неких других одредаба (нпр., одредбе о стицају).

Дело малог значаја (члан 2 Нацрта)

Једнодушан је став наше научно-стручне јавности да законодавац 2009. године није исправно проценио смисао института дела малог значаја. Његовим увођењем у кривич-

19 Видети: www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php, у даљем тексту Нацрт.

но законодавство требало је да се реши проблем багателног криминалитета.²⁰ Дакле, његов циљ је да буде филтер за багателни криминалитет. Он представља наставак института незнатне друштвене опасности који се некада, због непостојања начела опортунитета кривичног гоњења, широко примењивао. Данас се поставља питање да ли је неопходно постојање дела малог значаја када се багателни криминалитет може решавати начелом опортунитета. У Нацрту се одустало од радикалног приступа и потпуног укидања овог института. Иако би се могли истаћи и разлози у прилог укидању института дела малог значаја (укинуле су га Словенија и Црна Гора²¹, а у западноевропским земљама оно и не постоји), умеренији приступ иде у прилог томе да се у члану 18 Кривичног законика врати решење пре измена и допуна овог законика из 2009. године, а то је да се примена овог основа искључења противправности дозволи само за дела за која је прописана казна затвора до три године или новчана казна. Тешко је бранити став да и дела за која је забрањена казна затвора до пет година, како је предвиђено постојећим решењем, у конкретном случају могу да се испоље у тако лакој облику да их и не треба сматрати кривичним делом. Сврха овог института је да се кривично правосуђе расте-рети једног дела онога што се уобичајено сврстава у тзв. багателни криминалитет. Осим начела опортунитета на процесном плану има и аргумената да се ово питање решава на плану материјалног кривичног права, али се ни широким схватањем појма багателног криминалитета у њега не могу сврстати и кривична дела за која је забрањена казна затвора у трајању од пет година. Треба имати у виду и то да сувише широко постављен институт дела малог значаја може да доведе у питање пуно остваривање начела законитости у кривичном праву.

Врсте и систем казни (чл. 3 и 4 Нацрта)

Као што је већ поменуто, најдинамичнији део Општег дела су кривичне санкције. Нацрт закона, у члану 43 Кривичног законика, уместо једне јединствене казне лишења слободе – затвор, уводи три врсте те казне: доживотни затвор, затвор и кућни затвор. И пре тога је Кривични законик, иако не формално као самосталне казне, садржао изузетну казну затвора у трајању од 30 до 40 година, као и кућни затвор који је био предвиђен као модалитет начина извршења казне затвора (затвор који се издржава у просторијама у којима осуђени станује). Пошто је суштински реч о три казне лишења слободе, оне су Нацртом и формално раздвојене, тим пре што се уместо казне затвора од 30 до 40 година сада предвиђа доживотни затвор који се не прописује и не изриче у одређеном трајању.

Што се тиче поделе на најважније и споредне казне, доживотни затвор и кућни затвор могу бити само најважније казне по самој својој природи. Када су у питању затвор, новчане казне и одузимања возачке дозволе задржано је постојеће решење, док се у погледу казне рада у јавном интересу поново предлаже решење садржано у Кривичном законнику пре његових измена из 2009. године, а то је да та казна може бити само најважнија казна. Наведеним изменама Кривичног законика, без оправданог разлога, било је предвиђено да се казна рада у јавном интересу може изрећи и као споредна казна, што никако не одговара природи те казне. Пошто је она замена за казну затвора, сигурно би било неприхватљиво да се изриче уз казну затвора као споредна казна (па да се извршава после издржане казне затвора). Што се тиче њеног изрицања заједно с новчаном казном, такав поступак је и иначе био могућ (рад у јавном интересу као најважнија казна, а новчана казна као споредна казна).

Доживотни затвор (члан 5 Нацрта)

Одлука о увођењу казне доживотног затвора је криминално-политичко питање. У прилог тој казни и против ње се износе многобројни аргументи.

²⁰ Z. Stojanović, *Krivično pravo: opšti deo*, Beograd, 2014, str. 144.

²¹ Видети: Закон о изменама и допунама Кривичног законика, *Сужбени лист Републике Црне Горе*, број 25/2010, члан 1; *Урадни лист Републике Словеније*, број 50/2012.

Њени поборници у први план истичу чињеницу да она постоји у скоро свим земљама у Европи. Такође, структура криминалитета оправдава њено постојање. Наиме, постоје веома тешка кривична дела која оправдавају њену примену (више квалификаторних околности код тешког убиства).²² Криминално-политичко оправдање казне доживотног затвора је, дакле, да она треба да буде изузетна казна која замењује смртну казну. За нека најтежа кривична дела у односу на одређене учиниоце, временска казна лишења слободе се не показује адекватном. Римски статут²³, којим је основан Међународни кривични суд, за кривична дела из надлежности тог суда предвиђа могућност изрицања доживотног затвора под условом да је таква казна оправдана екстремном тежином злочина и индивидуалним околностима везаним за личност учиниоца.²⁴ Такве одредбе посредно обавезују и нашег законодавца. Такође, према ставу Европског суда за људска права узетом у Одлуци Великог већа тог суда из 2013. године, казна доживотног затвора се не може прописати и изрећи без права осуђеног да по одређеном основу краће траје, тј., да се трансформише у временску казну (условни отпуст, помиловање, амнестија), као и да време после којег осуђени стиче то право не може бити дуже од двадесет пет година.²⁵ Прописивањем казне доживотног затвора уместо казне затвора од 30 до 40 година добило би се јасније разграничење између доживотног затвора и затвора с одређеним трајањем.²⁶ Такође, била би избегнута арбитрарност у вези с његовим прописивањем у смислу његовог трајања. Трајање доживотног затвора не зависи од воље законодавца или суда. Та казна има и симболички значај: она може адекватније да изрази тежину неких кривичних дела и степен кривице учиниоца, иако се, практично, у извршењу може свести на исту дужину као и казна у трајању од 30 до 40 година.

Њени противници истичу да неће бити лако ономе ко је изриче, јер се мора одлучити за временску казну до 20 година или за доживотни затвор. Чини се да је то управо њена предност која ће спречити да јој се олако прибегава. Такође, истиче се да није хумана. Међутим, у том погледу се ни постојеће решење много не разликује. Наиме, најстрожа казна у трајању од 40 година би могла, под одређеним условима, да буде и нехуманија од казне доживотног затвора. Уколико осуђени који је издржавао казну у трајању од 40 година буде пуштен на слободу пред крај свог живота, питање је шта се тиме добија када се узме у обзир да је он тада, по правилу, без средстава за живот, у дубокој старости, с прекинутим везама с породицом и пријатељима и сл. Овде се указује на то да принцип хуманости има две димензије. Прва подразумева да заштитна функција кривичног права мора да у први план ставља заштиту најважнијих добара човека. Други аспект подразумева да, у односу на учиниоца кривичног дела, кривично право и кривичне санкције треба да буду, колико је то могуће, хумане. Наш систем кривичних санкција је, стога, на нивоу достигнуте хуманизације у другим европским земљама. Али, с друге стране, важно је истаћи и чињеницу да сувише хуманости за учиниоца понекад значи нехуман однос према жртви кривичног дела.²⁷

С изузетком неколико држава, пре свега, оних насталих на територији бивше Југославије (осим Словеније), као и Шпаније, Португалије и Норвешке, све остале европске државе познају казну доживотног затвора – Аустрија, Финска, Француска, Немачка, Италија, Македонија, Словенија, Швајцарска и друге. Република Србија, као и већина

22 Видети, нпр.: Пресуда Окружног суда у Београду, К. бр. 410/09 од 24. 11. 2009. године и Пресуда Апелационог суда у Београду, Кж1 6261/2010 од 24. 2. 2011. године. Дело је квалификовано као убиство на свиреп начин, према квалификаторној околности која је највише доминирала, иако је постојао стицај три квалификаторне околности: свирепо убиство, убиство детета и убиство члана породице који је претходно злостављан.

23 *The Rome Statute of the International Criminal Court*, UN Doc. A&CONF. 183/9, 17 July 1998.

24 За кривична дела из групе против човечности и других добара заштићених међународним правом, након замене казне од 30 до 40 година, биће прописана казна доживотног затвора.

25 Grand Chamber, *Case of Vinter and others v. the United Kingdom*, Application 66069/09, 130/10, 3896/10, Judgment of the 9. July 2013.

26 Сада, практично, постоје две временске казне затвора: једна од 30 дана до 20 година, а друга од 30 до 40 година.

27 З. Стојановић, *op. cit.*, 2014, стр. 28.

земаља насталих на територији бивше Југославије (Босна и Херцеговина и њени ентитети, дистрикт Брчко, Црна Гора, Хрватска), данас познаје решење које није уобичајено и које, осим поменутих, не познаје ни једна друга европска земља. Уместо доживотног затвора предвиђена је дуготрајна казна затвора у одређеном распону (понегде у фиксном трајању, као у Црној Гори). Осим тога што се тиме добијају две временске казне лишења слободе с различитим минимумом и максимумом, при чему је тешко тврдити (за разлику од доживотног затвора) да је реч о суштински различитој казни лишења слободе, таква казна изазива дилеме и у погледу тога у ком распону је прописати (и да ли уопште у неком распону или у фиксном трајању) и какав је њен однос с редовном казном затвора. У већини земаља које познају то решење постоји ограничење за одмеравање и изрицање казне затвора (у Републици Србији је то преко 20 и испод 30 година, док је, нпр., у Црној Гори тај простор још шири – преко 20 и испод 40 година). У хрватском кривичном законодавству је предвиђено решење према коме таквог ограничења нема, тако да тзв. дуготрајни затвор може трајати од 21 године до 40 година, при чему се поставља питање оправданости прописивања две казне затвора.

Имајући у виду тежину ове казне и њен изузетан карактер, Нацрт предвиђа и одређена ограничења у њеном прописивању и изрицању. Ограничења која се тичу њеног прописивања остала су иста као и код казне затвора од 30 до 40 година. Она се може прописати само за најтежа кривична дела и најтеже облике кривичних дела и увек алтернативно уз казну затвора. Задржана је и забрана њеног изрицања лицима која у време извршења кривичног дела нису навршила 21 годину живота. Осим тога, предвиђена је и забрана изрицања казне доживотног затвора у случајевима када постоји неки од законских основа за ублажавање казне или за ослобођење од казне (прекорачење граница нужне одбране, покушај, битно смањена урачунљивост, добровољни одустанак итд.).

Јавно мњење с одобравањем гледа на могућност увођења казне доживотног затвора. Досадашње искуство указује на то да је наша јавност увек изражавала потребу за што репресивнијим деловањем.²⁸ Изјашњавање грађана о смртној казни сигурно би то и показало јер би велики број грађана гласао за поновно увођење смртне казне, а неки од њих чак и под условом да Србија буде искључена из Савета Европе.

Кућни затвор (члан 7 Нацрта)

Кућни затвор, по свом карактеру, представља посебну казну лишења слободе, лакшу од казне затвора, што оправдава и њену еманципацију. Наиме, према Нацрту, казна кућног затвора је самостална врста казне.

ЗИД Кривичног законика из 2009. године²⁹ у област кривичних санкција уводи издржавање казне затвора у кућним условима као модалитет извршења казне затвора, а не као самосталну кривичну санкцију. Из криминално-политичког аспекта, реч је о алтернативи казни затвора која је требало да реши неке од озбиљнијих проблема који се јављују у судској пракси у вези с извршењем казне затвора.³⁰ Наиме, у члану 45 Кривичног законика после става 4 су додати ставови 5–8, у којима се истиче да суд може одредити осуђеном, коме је изречена казна затвора до једне године, да се та казна изврши тако што осуђени не сме напуштати просторије у којима станује, осим у случајевима прописаним законом који уређује извршење кривичних санкција. Осуђеном који једном у трајању од дванаест часова или два пута у трајању од по шест часова самовољно напусти просторије у којима станује, суд ће одредити да остатак казне затвора издржава у затвору. Истакнуто је, такође, да ће суд приликом одређивања извршења претходно описане казне затвора водити рачуна о техничким могућностима извршења, као и о другим околностима од значаја за одмеравање казне. Новоуведене одредбе, које су теоретичари кривичног права оценили као нејасне и противречне, створиле су више дилема у

28 Видети: Ј. Ђирић, *op. cit.*, стр. 199–212.

29 Службени гласник РС, број 72/2009.

30 Велики број краткотрајних казни затвора застарева због недостатка места у установама за извршење казне затвора.

судској пракси.³¹ Њима се нису прописивале неке посебне околности или критеријуми који би били смерница суду за избор те казне. Уместо тога, закон је као критеријум за избор те казне на прво место стављао техничке могућности за њено извршење. Дакле, опредељујући критеријум приликом одлучивања о томе јесте да ли постоји опрема за електронски надзор, што је неприхватљиво због тога што би то онда подразумевало да ће суд изрећи ту казну уколико државни орган има техничке могућности, односно да неће уколико их нема.³² Такође, претходном одредбом није било прецизирано ко ће одлучивати о томе да ли се казна затвора извршава у просторијама у којима учинилац станује, јер је било прописано да „осуђеном коме је изречена казна затвора до једне године, суд може одредити да...“. Зато се постављало питање који је суд и у којој фази поступка надлежан да одлучује о кућном затвору. Због проблема који су се јавили у примени те одредбе Законом о изменама и допунама Закона о извршењу кривичних санкција је прецизирано да о кућном затвору одлучује председник суда који је донео првостепену пресуду. О жалби на одлуку председника првостепеног суда одлучује председник Апелационог суда. Међутим, то је било у супротности с решењем у Кривичном законнику, које је, и поред свих нејасноћа, било недвосмислено када прописује да о том модалитету казне затвора може да одлучује само суд. И у дефиницији појма кривичне санкције је наглашено да их изриче суд након законито спроведеног поступка. Без обзира на то што кућни затвор формално није издвојен у засебну казну лишења слободе, на први поглед је јасно да се она битно разликује од казне затвора која се издржава у за то намењеној установи. Зато, нема оправдања да то чини председник суда, као орган судске управе, као и због тога што то повећава могућности за злоупотребе. И одредба која се односила на ситуацију када осуђени самовољно напусти просторије у којима станује била је непрецизна. Према њој, ако осуђени самовољно напусти просторије у трајању до 12 часова, суд ће одредити да остатак казне издржава у затвору, а ономе ко то уради у трајању дужем од 12 часова, суд такву дужност, полазећи од језичког тумачења, нема. Без икакве потребе овде је унета чудна одредба (могуће је и да је у питању омашка) која је захтевала логичко тумачење (*argumentum a minori ad maius*).

Да би се отклониле мањкавости у претходним одредбама ЗИД-а Кривичног законика из 2012. године, у члану 3 се одређује да ако учиниоцу кривичног дела изрекне казну затвора до једне године, суд може „истовремено“ одредити да ће се она извршити тако што ће је осуђени издржавати у просторијама у којима станује „уколико се, с обзиром на личност учиниоца, његов ранији живот, његово држање после учињеног дела, степен кривице и друге околности под којима је дело учинио, може очекивати да ће се и на тај начин остварити сврха кажњавања“. Осуђени, којем је одређено извршење казне затвора на претходан начин, не сме напуштати просторије у којима станује, осим у случајевима прописаним законом који уређује извршење кривичних санкција. Уколико осуђени „једном у трајању преко шест часова или два пута у трајању до шест часова самовољно напусти просторије у којима станује“, суд ће одредити да остатак казне затвора издржи у заводу за извршење казне затвора. Овим одредбама су решени најважнији недостаци претходног решења, на које је раније указано.

Нацрт оправдано даје кућном затвору положај самосталне казне, због тога што сам начин извршења даје овој казни другачији карактер и тежину, те стога има разлога да она прерасте у самосталну казну лишења слободе. И њен све већи практични значај иде томе у прилог. Услови за њено изрицање су другачије постављени у односу на садашње решење, према коме је кућни затвор само начин извршавања казне затвора. У вези с тим треба указати и на то да, од два услова прописана Нацртом – прописана и изречена казна, један донекле сужава примену ове казне, док је други проширује. Наиме, према важећем решењу у Кривичном законнику, извршавање казне затвора у просторијама у којима осуђени станује није било условљено висином прописане казне затвора. У Нацрту је предвиђено да се он може изрећи за кривична дела за која је прописан за-

31 Видети, нпр.: З. Стојановић, *Кривични законик* (7. изд.), Београд, 2015, стр. 10-11.

32 Б. Ристивојевић, *op. cit.*, стр. 46.

твор до осам година, док се према важећем законском решењу извршење казне затвора у просторијама у којима осуђени станује може изрећи и за дела за која је прописан затвор од једне године до десет година, па и за тежа дела уколико се до одмерене и изречене казне дошло ублажавањем казне. С друге стране, Нацрт дозвољава да кућни затвор траје до две године за разлику од постојећег решења које дозвољава извршење казне затвора у просторијама у којима осуђени станује ако је изречена казна затвора до једне године. Циљ новопостављених услова је, пре свега, веће растерећење казних установа.

Условни отпуст (члан 8 Нацрта)

Чланом 8 Нацрта је било неопходно изменити одредбе члана 46 Кривичног законика о условном отпусту. Наиме, у пракси је примећено да судови условни отпуст доста ретко користе, односно да је проценат условно отпуштених лица осуђених на казну затвора у поређењу с другим европским земљама (па и бившом СФРЈ) знатно нижи.

Одредбе које се односе на условни отпуст ЗИД Кривичног законика из септембра 2009. године такође мења. Осуђеног који је издржао две трећине казне затвора суд може условно отпустити с издржавања казне. Према старом решењу, таква могућност је постојала за осуђеног који је издржао половину казне затвора. На тај начин је законодавац поопштрио услове за примену овог института. У истом члану је одређено да се не може условно отпустити осуђени који је покушао бекство или је побегао из завода за извршење казне затвора у току издржавања казне (члан 46). Такође, до обавезног опозивања условног отпуста ће доћи када осуђени, за време трајања условног отпуста, учини једно кривично дело или више кривичних дела за која је изречена казна затвора преко шест месеци, док је опозивање факултативно када је изречена казна затвора до шест месеци.

У вези с условним отпустом, у нашој судској пракси је била уочљива тенденција ка рестриктивној примени овог института. Због тога се законодавац 2012. године одлучио за један либералнији приступ. Према ранијем решењу, осуђеног који је издржао две трећине казне затвора суд је могао условно отпустити с издржавања казне ако се у току издржавања казне тако поправио да се основано може очекивати да ће се на слободи добро владати. У питању је била могућност која се, нарочито последњих неколико година, веома рестриктивно примењивала. Према одредби закона из 2012. године, за претежни број кривичних дела уместо факултативног условног отпуста је уведен обавезан условни отпуст у случају да су испуњени законски услови. Сада је то право осуђеног. То је у складу с праксом европских земаља у којима се скоро по аутоматизму одобрава условни отпуст. С обзиром на то да је код нас у последње време, неосновано, примене овог института у пракси значајно сужена што, између осталог, погоршава и иначе неповољно стање у погледу капацитета наших завода у којима се извршавају казне затвора, нужно је изменом законске одредбе усмерити судове у правцу ширег коришћења овог института. Он има низ позитивних страна и може да представља значајан подстрек осуђеним лицима да се добро владају за време издржавања казне, као и да више не врше кривична дела. Ипак, иако постављен као обавезан у случају да су испуњени законски услови, условно отпуштање осуђеног лица у значајној мери зависиће од процене суда да ли је, с обзиром на његово владање у току издржавања казне и на друге околности у односу на њега, постигнута сврха кажњавања. Условни отпуст је кривичноправна мера искључиво специјално-превентивног карактера, тако да би питање остваривања генералне превенције приликом одлучивања о условном отпусту требало да буде ирелевантно. У погледу неких кривичних дела законодавац ограничава примену обавезног условног отпуста формулацијом да суд *може* условно отпустити осуђеног: који издржава казну затвора од 30 до 40 година; који је осуђен за кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом (чл. 370-393а), кривична дела против полне слободе (чл. 178-185б), кривично дело насиља у породици (члан 194, ст. 2-4), кривично дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога (члан 246, став 4), кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије (чл. 305-321), кривично дело примања мита (члан 367) и кривично дело давања мита (члан

368); коме су осуду изrekli надлежни судови односно њихова посебна одељења у поступцима вођеним у складу с надлежношћу одређеном Законом о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других тешких кривичних дела; који је више од три пута правноснажно осуђен на безусловну казну затвора, а да није извршено брисање или да не постоје услови за брисање неке од осуда.³³ Дакле, досадашње решење, према коме је условни отпуст била могућност и у случају испуњавања свих услова, задржано је за одређене категорије кривичних дела. То решење је, иначе, критиковано у нашој теорији. Наиме, основни приговор који му се може упутити јесте основа на којој суд темељи своју одлуку да у једном конкретном случају условно отпусти осуђено лице, а да га у другом условно не отпусти, иако су у оба случаја испуњени сви услови за његово давање. Такво дискреционо право суда, да одлучи позитивно или негативно о условном отпусту и када су испуњени сви законски услови, води или арбитрарности, или узимању у обзир околности и разлога који се противе природи овог института и воде „поновном суђењу“.³⁴

Међутим, ни измене из 2012. године, којима је циљ био да се за већину кривичних дела уведе обавезан условни отпуст, скоро да у том погледу нису ништа промениле. Томе је највише допринела важећа одредба у погледу испуњавања једног од два услова за примену условног отпуста. Наиме, тешко је утврдити да ли је у односу на условно осуђеног постигнута сврха кажњавања. Зато се у Нацрту одустаје од тог услова и полази од тога да је за условни отпуст, поред две трећине издржане казне, довољно да се у току издржавања казне осуђени тако владао да се основано може очекивати да, за време док траје условни отпуст, неће извршити ново кривично дело. Такође, неопходно је унети нову одредбу којом се прописује дужина издржане казне као услов за могућност да се условно отпусти осуђени на доживотни затвор. Осим тога, такво решење је уобичајено у кривичном законодавству европских земаља и експлицитан је став Европског суда за људска права из 2013. године јер се та могућност мора обезбедити ономе ко је осуђен на казну доживотног затвора.

Новчана казна (члан 9 Нацрта)

Интенција законодавца 2005. године, приликом израде новог Кривичног законика, била је да омогући ширу примену новчане казне. Међутим, због проблема око утврђивања висине прихода приликом одмеравања по систему „дани-новчана казна“, њена примена је у претходном периоду пала испод 10%. Дакле, постоји неприхватљиво ниска стопа примене новчане казне. Да ли је то последица заоштравања кривичноправне репресије до које је дошло последњих неколико година? На плану законског регулисања новчане казне интервенцијом *de lege ferenda* треба омогућити ширу примену новчане казне и олакшати улогу суда јер судска пракса не воли сложена решења. Структура криминалитета сигурно омогућава ширу примену новчане казне. Раније је новчана казна пратила границу од око 35%. Један од разлога који је утицао на ретку и недовољну примену новчане казне сигурно је и низак животни стандард.

Комисији која ради на изменама и допунама Кривичног законика судови су упутили више, у основи истих предлога: брисање члана 49 и одговарајућег дела из члана 48. Углавном се истиче да она не одговара стварним приликама у нашем друштву и да је такав поступак одмеравања компликован јер прибављање података о приходима и расходима учиниоца врло често може трајати дуже него сам поступак за утврђивање елемената кри-

33 У иностраним законодавствима се наилази на различита решења у вези с регулисањем условног отпуста. Постоје и решења која разликују, као и Кривични законик Србије данас, обавезан (ако су испуњени прописани услови) и факултативан условни отпуст. Међутим, та разлика, по правилу, не одређује се према врсти односно тежини кривичног дела, већ с обзиром на издржани део казне. То је случај с Кривичним закоником Немачке. Тако, у случају да је осуђени издржао две трећине казне, суд ће га условно отпустити, а ако је издржао једну половину, суд га може условно отпустити. Видети: Schönke/Schröder, *Strafgesetzbuch, Kommentar*, 28. Auflage, München, 2010, str. 920-935.

34 О томе видети више у: З. Стојановић, Условни отпуст: проблеми и перспективе, *Зборник Правног факултета у Загребу*, број 1-2, 1984, стр. 195-196.

вичног дела пошто се ти подаци, који постоје код банака, других финансијских установа, државних органа и других правних лица, не ажурирају и не пружају увид у тачно стање.

Међутим, не може се избећи утисак да се судска пракса колеба и лута када је у питању примена одредбе Кривичног законика која се односи на одмеравање казне у дневним износима и да не показује ни најмању спремност да уложи додатни напор ради примене тог начина одмеравања новчане казне. Резервисан став судова према систему „дани-новчана казна“ и осетан пад примене новчане казне уопште захтевају одговарајућу реакцију законодавца. Пратећи савремене криминално-политичке тенденције, законодавац је 2005. године унео одредбу о новчаној казни у дневним износима која постоји у већини европских законодавстава као једини начин одмеравања казне. Сувишно је овом приликом набрајати све предности овог система, које јасно указују на то да је бољи од традиционалног система. Пошто је основни разлог за непримењивање овог система неспремност судова да се упуштају у утврђивање прихода и расхода учиниоца, што у неким случајевима заиста захтева сложен и дуготрајан поступак, оправдано је да се судовима омогући да према слободној процени утврђују приходе и расходе учиниоца, те да се у једном тренутку, будућим изменама и допунама Кривичног законика остави само систем „дани-новчана казна“.³⁵

Низак проценат учешћа новчане казне у укупно изреченим кривичним санкцијама је забрињавајући, нарочито у погледу изрицања новчане казне у дневним износима. Члан 9 Нацрта предвиђа шире овлашћење суда да утврђује висину дневног износа по слободној процени, тј., да га не везује за случај када је учинилац власник имовине или носилац имовинских права (члан 49, став 5 Кривичног законика).

ИЗМЕНЕ У ПОСЕБНОМ ДЕЛУ КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА

У Посебном делу Кривичног законика постоји потреба за већим бројем интервенција које су по свом карактеру и домашају различите. У већем броју случајева је реч о мањим изменама или допунама постојећих законских описа кривичних дела, док је у неким другим случајевима реч о новим инкриминацијама. Неке од тих интервенција се заснивају на потреби усаглашавања с релевантним документима Европске уније и Савета Европе, као и с прихваћеним стандардима у кривичном законодавству европских земаља, док су друге уочене у нашој судској пракси и теорији. Најважније измене и допуне које се предлажу односе се на кривична дела против привреде.

Кривична дела против привреде (члан 23 Нацрта)

Дата је нова систематика кривичних дела против привреде, односно њихов редослед и груписање су дати према одређеним критеријумима од којих је најважнији њихова сродност. Нацрт предвиђа 33 кривична дела против привреде, док их према важећем Кривичном закону у глави XXII сада има 25. Одређени број кривичних дела из те главе Кривичног законика није претрпео друге измене осим што је промењен њихов редослед односно место у оквиру главе (17 кривичних дела). Из правно-техничких разлога сва та кривична дела су предвиђена у члану 23 Нацрта. Ипак, циљ Нацрта није био детаљно преиспитивање свих кривичних дела против привреде. У првом плану је била реализација идеје да се на криминална понашања у привреди што мање примењује кривично дело злоупотребе положаја одговорног лица, а што више друга кривична дела из те главе.

Иако је 1. априла 2013. године ступила на снагу измена Кривичног законика којом је уведено ново кривично дело злоупотребе положаја одговорног лица у члану 234, неке недоумице и проблеми у пракси и даље постоје. Зато је неопходно да се у закону изричито предвиди да је ово кривично дело супсидијарно (члан 229). Тако би се ограничила примена наведеног кривичног дела само на случајеве када је то заиста нужно, односно

³⁵ На пример, законодавац се у Хрватској одлучио само за систем „дани-новчана казна“ и он се примењује као једини од 1. јануара 2013. године.

само ако криминална зона ниједног другог кривичног дела не може да заштити привредни систем.

Такође, у Нацрту се одустаје од појма одговорног лица код одређених кривичних дела, где је сада предвиђено да извршилац може бити само одговорно лице. То је, у неким случајевима, захтевало њихов другачији законски опис.

Осим преиспитивања постојећих, постоји и потреба увођења неких нових кривичних дела против привреде. Тако је неопходно предвидети кривично дело преваре у обављању привредне делатности (члан 223), кривично дело злоупотребе заступања у обављању природне делатности (члан 226), као и кривично дело злоупотребе у поступку приватизације (члан 230а). Док су прва два кривична дела позната као општа кривична дела против имовине, која се у области привредних односа готово и нису примењивала, треће је сасвим ново кривично дело и одраз је потребе да се инкриминишу злоупотребе у поступку приватизације које су до сада уочене. Зато је оправдано да се установи одређена специјализација кривичних дела преваре и злоупотребе поверења (злоупотреба заступања у обављању привредне делатности у Нацрту). Тиме би се наше кривично законодавство приближило и кривичном делу „Untreue” које, с одређеним разликама, постоји у немачком, швајцарском и аустријском кривичном праву.³⁶

Таква специјализација, уз модификације примерене привредним односима, предлаже се и у односу на одређена кривична дела из главе која обухвата дела против службене дужности (проневера, давање и примање мита) када су извршена у обављању привредне делатности. Осим ширих могућности за адекватну кривичноправну реакцију у области привреде, тиме се остварује и захтев да се та дела раздвоје на јавни и приватни сектор.

Кривично дело преваре у осигурању, уведено изменама и допунама Кривичног законика из 2009. године, сасвим је другачије постављено – онако како је уобичајено и у страном законодавству, што иначе оправдава прописивање овог кривичног дела као посебног кривичног дела (за разлику од преваре, овде је криминална зона знатно шире постављена и није потребно довођење у заблуду или одржавање у заблуди пасивног субјекта).

Законски опис више кривичних дела из те главе је значајно промењен. Код неких је то само последица тога што се више не прописује да извршилац може бити одговорно лице, већ свако лице које оствари радњу извршења и остала обележја кривичног дела. Код одређених кривичних дела су уочени извесни проблеми у примени, што је за последицу имало њихову ређу примену. Посебан значај у том погледу има кривично дело пореске утаје, где је проценат ослобађајућих пресуда веома висок. То је водило и томе да се уместо пореске утаје поступак води за кривично дело злоупотребе положаја одговорног лица из члана 234. Зато је, на основу сигнала који су долазили из праксе, у Нацрт унета једна, у законодавно-техничком смислу ситна интервенција, али суштински значајна измена која ће олакшати примену кривичног дела пореске утаје. Реч је о томе да се у законском опису тог кривичног дела више не захтева давање лажних података о законито стеченим приходима, односно њихово непријављивање. То свакако не значи да ће обавеза плаћања пореза постојати и у односу на незаконито стечене приходе, већ да се то више неће утврђивати као битно обележје кривичног дела, што је у пракси до сада изазивало озбиљне проблеме.

Од кривичних дела из те главе која су значајно измењена треба истаћи и кривично дело издавања чека и коришћења платних картица без покрића (члан 236). Радња извршења овог кривичног дела више не обухвата и коришћење дебитне картице без покрића због тога што банкама стоје на располагању техничке и организационе могућности којима

36 Ипак, требало би приметити да је ово кривично дело далеко од идеалног решења. У кривичним законодавствима у којима постоји, најчешће се примењује у области привреде, иако је предвиђено као опште кривично дело против имовине. Његова примена изазива многобројне проблеме и није извесно да би увођење сличног кривичног дела у области привредног пословања (оно сада постоји у Кривичном законнику Србије као кривично дело против имовине у члану 216) решило проблеме на које наша судска пракса nailази када је реч о кривичном делу злоупотребе положаја одговорног лица. Критичке ставове према овом кривичном делу у наведена три законодавства и судској пракси видети у: Н. Honsell, *Die Strafbarkeit der Untreue*, *Festschrift für G. Roth*, München, 2011, str. 277–286.

могу да онемогуће коришћење дебитних картица без покрића, тако да кривичноправна заштита у том погледу није нужна. Промењени су и прописани новчани износи за то кривично дело, од којих зависи постојање основних и тежег облика. Они не само да су усклађени с инфлацијом у протеклих десет година, већ су и реално знатно повећани с обзиром на то да су били у изразитој несразмери (имајући у виду и прописану казну) с другим кривичним делима којима се прибавља противправна имовинска корист. Законски опис тог кривичног дела је актуелизован и брисањем издавања и стављања у промет акцептног налога пошто је он, у складу са Законом о платном промету, престао да се користи још 2003. године.

Остале измене и допуне у Посебном делу

Иако Нацрт у Посебном делу има за циљ одређене интервенције у области кривичних дела против привреде, те друга кривична дела нису ни била предмет преиспитивања, ипак је процењено да је доношење ЗИД-а целисходно искористити за још неке измене врло ограниченог обима и броја. То се, пре свега, односи на даље усаглашавање одредаба Кривичног законика с неким међународним конвенцијама.

Тако је чланом 24 Нацрта предвиђена измена законског описа кривичног дела из члана 304а, с циљем његовог потпунијег усаглашавања с Конвенцијом о високотехнолошком криминалу.³⁷ Још два члана Нацрта садрже измене и допуне које су последица усаглашавања кривичног законодавства с потврђеним међународним уговорима. У првом случају је реч о усаглашавању с Конвенцијом о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања.³⁸ У члану 19 Нацрта, члан 185 је допуњен новим ставовима 5 и 6. У ставу 5 је предвиђен нови облик кривичног дела, чија се радња извршења заснива на обавези предвиђеној у члану 20, ставу 1, тачки ђ) наведене конвенције, док је у ставу 6 одређен појам предмета порнографске садржине насталих искоришћавањем малолетног лица, који је такође преузет из поменуте конвенције.

И члан 30 Нацрта је последица усаглашавања Кривичног законика с међународним уговорима на тај начин што је радња извршења кривичног дела злочина против човечности (члан 371) изричито проширена и на тзв. присилне нестанке, чиме је Законик усаглашен с Међународном конвенцијом о заштити свих лица од присилних нестанака.³⁹

Чланом 25 Нацрта уводи се ново кривично дело (члан 340а), које има за циљ да се обезбеди санкција за кршење забране коју одређене мере безбедности садрже. Према важећем закону, не постоје никакве санкције за кршење одређених забрана неких мера безбедности. Приликом кршења других забрана постоји извесна санкција која подразумева да суд, изричући условну осуду, може одредити да ће се она опозвати ако осуђени прекрши забрану наложену мером безбедности (чл. 85 и 86 Кривичног законика). Међутим, и када су те мере безбедности у питању, постоји потреба за једним таквим кривичним делом за случај да санкција уз коју се изриче мера безбедности није условна осуда.

Чланом 27 Нацрта предлажу се адекватније формулације кривичног дела трговине утицајем (члан 366), док су у чл. 26, 28 и 29 Нацрта закона унете неопходне исправке као последица тога што се сада посебно прописују кривична дела проневере у привредном пословању, као и давања и примања мита у привредном пословању, па је било потребно искључити примену кривичних дела из чл. 364, 367 и 368 Кривичног законика када је реч о привредном пословању.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Када су у питању даље измене и допуне, постоји сагласност о томе да се само у односу на мали број одредаба Општег дела Кривичног законика поставља питање оправда-

37 Службени гласник РС - Међународни уговори, број 19/09.

38 *Ibidem*, број 1/10.

39 Службени гласник РС - Међународни уговори, бр. 1/11.

ности њиховог мењања. Најважнија интервенција законодавца *de lege ferenda* односила би се на укидање забране ублажавања казне за одређена кривична дела (члан 52, став 2). Иако покушај приликом усвајања ЗИД-а Кривичног законика из 2012. године да се укине та одредба није успео, наша теорија и пракса и даље једногласно заступају став да се, због више пута понављаних аргумената,⁴⁰ та одредба укине. Уколико законодавац сматра да судска пракса сувише широко користи ублажавање казне, то свакако није пут ни начин да се она усмери ка умеренијем коришћењу те врсте одмеравања казне.⁴¹ Такође, с обзиром на то да би, у овом тренутку, предвиђање само новчане казне у дневним износивима и укидање старог система представљали сувише радикалан корак, не треба од тога одустати имајући у виду савремене тенденције у науци кривичног права.

У Посебном делу Кривичног законика постоји потреба за већим бројем интервенција. Већина је резултат неопходности усаглашавања с релевантним документима Европске уније и Савета Европе, тако да је тешко улазити у озбиљну криминално-политичку дискусију у погледу њихове оправданости.⁴²

Потребне су и многобројне измене у глави која се односи на кривична дела против животне средине. Разлог је усаглашавање с Директивом 2008/99/ЕС Европског парламента и Савета од 19. новембра 2008. године о заштити животне средине у кривичном законодавству.

У групи кривичних дела против основних слобода и права човека и грађанина потребно је извршити неколико измена. Када је у питању повреда равноправности, треба додати још два основа за дискриминацију - сексуалну оријентацију и родни идентитет. Такође треба уважити начело претежног интереса као основ за искључење противправности за одређена кривична дела када је, иначе, реч о неовлашћеном задирању у приватну сферу појединца. Међутим, то може бити оправдано у случајевима када су у питању спречавање или откривање тешких кривичних дела.⁴³ Потребно је увести и крађу идентитета - ново кривично дело које поприма масовни карактер.⁴⁴

Нема сумње да постоји већи број разлога који говоре у прилог неопходности да се преиспитају кривична дела у вези с опојним дрогама. Једноставније су биле за примену одредбе које су постојале пре измена из 2009. године. Наиме, тада је постојао привилеговани облик дела из члана 246, који се састојао у држању опојне дроге и када она није намењена продаји, односно стављању у промет на други начин, чиме је инкриминисано и држање ради сопствене употребе. Уношење у биће кривичног дела елемената „у мањој количини, за сопствену употребу“ (члан 246а) само је створило одређене дилеме и довело до неуједначеног приступа судске праксе. *De lege ferenda*, уколико постоје политичка спремност и свест припадника друштвене заједнице о томе да се сузбијање неовлашћеног коришћења и злоупотребе опојних дрога не постиже на начин на који је законодавац предвиђао 2009. године, посматрајући грађане као „непријатеље које треба неутралисати“, онда је потребно декриминализовати члан 246а и стање вратити на период пре 2003. године, када још није био уведен ни привилеговани облик из члана 246, става 3 - ко неовлашћено држи супстанце или препарате који су проглашени за опојне дроге.⁴⁵ Ни одговарајућа Оквирна одлука Европске уније не предвиђа обавезу или препоруку да се инкриминише држање опојне дроге ради

40 З. Стојановић, Д. Коларић, *op. cit.*, 2012, стр. 16-18; Д. Коларић, *op. cit.*, 2014, стр. 502.

41 З. Стојановић, *op. cit.*, 2013, стр. 29.

42 З. Стојановић, Могуће измене Кривичног законика Србије, у: *Реформа кривичног права*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Копаоник, 2014, стр. 15.

43 На сличан начин се поступало и у Европској конвенцији о заштити људских права и основних слобода када је реч, на пример, о слободи изражавања, која се најпре гарантује чланом 10 Конвенције, а потом се у члану 10, ставу 2 наводи у којим случајевима и под којим условима је дозвољено њено ограничење.

44 Законодавац је у Црној Гори то учинио 2013. године у члану 176, ставу 3.

45 Када је о том облику држања реч, оно је морало бити за сопствену употребу јер би, у супротном, у питању био неки облик кривичног дела из члана 246, става 1. Такође, радња неовлашћеног држања опојних дрога је конзумирана радњом кривичног дела неовлашћеног стављања у промет опојних дрога из члана 246, става 1, јер се промет не може обављати ако се дрога истовремено и не држи, па оптужени не може бити оглашен кривим и за став 3 и за став 1 члана 246 (Пресуда Врховног суда Србије, КЖ. 843/06 од 13. маја 2006. године).

сопствене употребе,⁴⁶ али је зато потребно прописати одређене нове квалификаторне околности.⁴⁷

Кривична дела против Војске Србије потребно је потпуно преиспитати јер нису битно мењана још из периода Кривичног законика СФРЈ из 1976. године.

С циљем супротстављања корупцији треба размотрити и потребу увођења у кривично законодавство Србије инкриминације незаконитог богаћења и посебног кривичног дела које би за циљ имало посебну кривичноправну заштиту права из области рада „дувача у пиштаљку“.⁴⁸

Поред поменутог, потребно је преиспитати и предвиђене новчане износе како би се они повећали (посебно када је реч о квалификованим облицима). Нема сумње да је Кривични законик, због промењене реалне вредности новца од периода када је донет 2005. године па до данас, постао осетно строжи.

Најзад, због успостављања извесне равнотеже, увек се постављају питања декриминализације и сужавања криминалне зоне где год је то могуће пошто кривичноправни експанзионизам има вишеструке штетне последице.⁴⁹

ЛИТЕРАТУРА

Grand Chamber, *Case of Vinter and others v. the United Kingdom*, Applicationos 66069/09, 130/10, 3896/10, Judgment of the 9 July 2013.

Коларић, Д.; Кривичноправни инструменти државне реакције на криминалитет и предстојеће измене у области кривичних санкција, у: *Оптужење и други кривичноправни инструменти државне реакције на криминалитет*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Златибор, 2014.

Ристивојевић, Б.; Актуелна питања садашњег стања материјалног кривичног законодавства Србије, у: *Актуелна питања кривичног законодавства*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Златибор, 2012.

Стојановић, З.; Нова решења у кривичном законодавству Србије, њихова примена и будућа реформа, у: *Нова решења у кривичном законодавству Републике Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013.

Стојановић, З.; Правно-филозофске концепције у Предлогу КЗ Србије и Кривичном законнику Црне Горе, у: *Казнено законодавство – прогресивна или регресивна решења*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005.

Стојановић, З.; Кривично право као инструмент државне реакције на криминалитет и предстојеће измене у кривичном законнику, у: *Оптужење и други кривичноправни инструменти државне реакције на криминалитет*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2014.

Стојановић, З.; Коларић, Д.; Нова решења у Кривичном законнику Републике Србије, *Безбедност*, број 3/2012, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, 2012.

46 Council Framework Decision, 2004/757/JHA of 25 October 2004 laying down minimum provisions on the constituent elements of criminal acts and penalties in the field of illicit drug trafficking.

47 Када је реч о великим количинама опојних дрога, када су у питању дроге које су врло штетне за здравље, или када је погоршано здравствено стање више лица.

48 У јуну ступа на снагу Закон о заштити права узбуњивача, којим је предвиђена судска заштита права узбуњивача (члан 23 Закона). Наиме, узбуњивач према коме је предузета штетна радња у вези с узбуњивањем има право на судску заштиту. Судска заштита се остварује подношењем тужбе за заштиту у вези с узбуњивањем надлежном суду, у року од шест месеци од дана сазнања за предузету штетну радњу, односно у току од три године од дана када је штетна радња предузета. У поступку судске заштите је надлежан виши суд према месту предузимања штетне радње или према месту пребивалишта тужиоца. Такође, исти закон предвиђа одговарајуће прекршаје за послодавце – правна лица у случају поступања супротно закону. Из тих разлога је потребно утврдити да ли је потребна и кривичноправна заштита.

49 Видети: З. Стојановић, Кривично право у доба кризе, *Бранич*, број 1-2/2011, Београд, стр. 27-51.

- Stojanović, Z.; *Krivično pravo: opšti deo*, Pravna knjiga, Pravni fakultet Univerziteta, Beograd, 2014.
- Стојановић, З.; *Кривични законик* (7. изд.), Службени гласник, Београд, 2015.
- Стојановић, З.; Условни отпуст: проблеми и перспективе, *Зборник Правног факултета у Загребу*, број 1-2, 1984.
- Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.
- Службени лист Републике Црне Горе, број 25/2010.
- Schönke/Schröder; *Strafgesetzbuch – Kommentar*, 28. Auflage, München, 2010.
- The Rome Statute of the International Criminal Court*, UNDoc. A&CONF. 183/9 of the 17 July 1998.
- Урадни лист Републике Словеније, број 50/2012.
- Honsell, H.; Die Strafbarkeit der Untereue, *Festschrift für G. Roth*, München, 2011.
- Council Framework Decision*, 2004/757/JHA of 25 October 2004 laying down minimum provisions on the constituent elements of criminal acts and penalties in the field of illicit drug trafficking.
- Ђирић, Ј.; Правосуђе и притисци јавности, у: *Реформа кривичног права*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Копаоник, 2014.

TOWARDS THE LAW ON CHANGES AND AMENDMENTS TO THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Full Professor Zoran Stojanovic, LL.D.
University of Belgrade, Faculty of Law

Associate Professor Dragana Kolaric, LL.D.
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: The paper discusses the new solutions in the Draft Law on Changes and Amendments to the Criminal Code of Serbia. Changes and amendments in the general part of the Criminal Code are very rare. Possible interventions refer to the area of criminal sanctions. It is very rare to interfere with some traditional, classical institutions such as self-defense, extreme necessity etc. In this regard, the Laws on Changes and Amendments to the Criminal Code mostly refer to the special part of criminal legislation. Such novels are more often, and are the result of the needs of society to monitor the economic, political, social, ideological and other changes, in particular the state of crime. In the last period, Serbian criminal legislation has been going through a dynamic phase. The only question is where to draw the line between excessive widening of criminal zone and increase in the number of criminalizations and the need of the state to effectively respond to new forms of crime. This Draft Law is characterized by enhanced criminal repression, especially in the sphere of criminal offenses against the economy. In the field of substantive criminal law of the Republic of Serbia, reforms were carried out in 2005 and a new Criminal Code was adopted. The same one has been changed and amended five times. Twice in 2009, and again in 2012, 2013 and 2014. It is important to emphasize that in recent decades, not only in Serbia, but also in other European countries, when it comes to changes of criminal codes, one observes the dynamics which was not characteristic previously. Frequent changes are primarily due to adjustment to the international obligations that countries take over by the ratification of certain international agreements. In addition to the Conventions, regional and international, of particular importance to the reform are the EU Directives and the Framework Decisions of the Council of the EU. Also, one should not forget that there are certain behaviours whose direct grounds for prescribing are not international obligations or internal legislation, but may be related to our environment, a bad experience in Serbia, which could be the basis for the criminalization of such behaviour in the Criminal Code. There are many reasons for new changes and amendments to the Criminal Code of Serbia. Among them are: the need to comply with international obligations which Serbia undertook by ratification

of certain international agreements, as well as the elimination of certain inconsistencies and mistakes that have been made by earlier changes to the criminal legislation. Some solutions in the Draft Law on Changes and Amendments to the Criminal Code lead to weakening of criminal repression (house arrest as an independent punishment), while some changes are in line with the strengthening of repression (life imprisonment). This Draft Law also confirmed that one of the reasons for changes and amendments need not be only an international obligation, but our negative experience, the problems that were anticipated in practice.

Keywords: Criminal Code, an offence of minor significance, house arrest, life imprisonment, release on parol, fine, criminal offences against economy.

КРИВИЧНОПРОЦЕСНО ЗАКОНОДАВСТВО СРБИЈЕ И ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ

Проф. др Станко Бејатовић¹
Правни факултет Универзитета у Крагујевцу

Сажетак: Предмет рада је стручно-критичка анализа три групе питања. Прво питање се тиче појма и врсте европских стандарда у области кривичног процесног права. Основни закључак анализе те групе питања је став аутора да данашњи простор, не само Европе већ и међународне заједнице као целине, карактерише постојање немалог броја стандарда који, с обзиром на ту чињеницу, имају готово универзалан карактер. Они су као такви све присутнији у законодавствима највећег броја земаља не само чланица Европске уније већ и оних које, у формалном смислу, још нису њене чланице. Полазећи од тога, аутор (у оквиру друге групе питања) образлаже разлоге неопходности примене предметних стандарда у националним кривичнопроцесним законодавствима, без обзира на то ком систему припадају – континенталном или англосаксонском. Такав је случај, на пример, с поједностављеним облицима поступања у кривичним стварима и посебним поступцима за поједине облике криминалитета. Трећа, кључна група питања у раду је посвећена конкретной анализи степена имплементације појединих стандарда међу анализираним европским, међународним правним стандардима у позитивном кривичнопроцесном законодавству Србије (на пример, стандарди који се односе на ефикасност кривичног поступка, начела опортунитета кривичног гоњења, концепт истраге, јачање слобода и права учесника кривичног поступка, право на правни лек и ефикасан систем правних лекова и мере за обезбеђење присуства окривљеног у кривичном поступку). У анализи те групе питања, аутор је посебну пажњу посветио свом виђењу начина и путева за потпуну имплементацију анализираних стандарда у кривичнопроцесно законодавство Србије, која, према схватању аутора, треба да се оствари у наредним активностима у реформи њеног кривичнопроцесног законодавства.

Кључне речи: европски стандарди, кривичнопроцесно законодавство, Србија, кривични поступак, кривичнопроцесни субјекти, Законик о кривичном поступку, правни систем, имплементација, истрага, опортунитет, окривљени, поједностављене форме поступања у кривичним стварима, систем правних лекова, оштећени, јавни тужилац.

КРИВИЧНО ПРОЦЕСНО ПРАВО И ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ: ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Током неколико последњих деценија сведоци смо да науку кривичног процесног права, а тиме и кривичнопроцесно законодавство које прати резултате науке, карактеришу посебне особености. Уопштено, њихов заједнички именитељ су не само обимне већ и изузетно значајне промене у кривичнопроцесном законодавству, без обзира на то да ли је у питању континентални или англосаксонски систем. Промене су таквог обима и карактера да поједини аутори, и чини се не без основа, говоре и о истинском прекомпоновању кривичног хоризонта.² Другим речима, промене су тако честе да се сасвим основано може поставити и следеће питање: Да ли су те промене у складу с прилично конзервативним карактером те гране права?³ Појединачно се може

1 Редовни професор.

2 М. Delmas-Marty, Introduction, u: *Procédures pénales d'Europe (Allemagne, Angleterre et pays de Galles: Belgique, France, Italie)*, Presses Universitaires de France, Paris, 1995, str. 31.

3 С. Бејатовић, Главни претрес и његов допринос обезбеђењу суђења у разумном року, у: *Главни претрес и суђење у разумном року: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2015, стр. 9-34.

издвојити неколико особености које карактеришу кривичноправну науку и кривично-процесно законодавство које, сасвим оправдано, прати резултате науке из тог периода.

1) Изузетан степен динамичности који за резултат има честе законодавне интервенције у законским и подзаконским актима тог карактера. Из године у годину су све интензивније законодавне активности, које за последицу имају не само честе измене и допуне кривичнопроцесних закона већ и доношење потпуно нових законских текстова. Илустрације ради, у прилог једној таквој констатацији довољно је само истаћи чињеницу да је у последње време нове кривичне процесне законике донело више земаља – на пример, Италија 1988. године,⁴ Швајцарска 2007. године,⁵ Босна и Херцеговина⁶, Хрватска 2008. године,⁷ Црна Гора 2009. године,⁸ Француска, која је 1. марта 2010. године представила стручној јавности Преднацрт Законика о кривичном поступку⁹, Словенија, у којој је интензиван рад на изради новог Законика о кривичном поступку почео 2003. године када је Институт за криминологију Правног факултета у Љубљани припремио теоријска полазишта новог законодавства.¹⁰ Ако се томе дода и чињеница да скоро нема европске државе која у том временском интервалу није не једном већ по неколико пута спровела мање или веће измене у свом кривичнопроцесном законодавству, онда једна таква констатација не само да још више добија на значају већ, чини се и не без разлога, даје за право да се постави претходно формулисано питање о односу тако честих интервенција и прилично конзервативне природе кривичног законодавства уопште, а тиме и кривичнопроцесног законодавства као његове природне целине.

2) Све је већи значај општеприхваћених међународних правних стандарда у нормативној разради појединих кривичнопроцесних института. Данас, као никада пре, све је доминантнији утицај општеприхваћених, међународних правних стандарда из те гране права¹¹ на национална законодавна решења, без обзира на њихове националне и друге специфичности. Иоле детаљнија анализа разлога интервенција у највећем броју кривичнопроцесних законодавства, посебно на простору бивше Југославије, показује да је један од главних циљева интервенције у истим управо усаглашавање конкретног законског текста с општеприхваћеним међународним правним стандардима из те области, наравно, уз њихово мање или веће прилагођавање друштвено-политичким приликама и другим особеностима конкретне државе.¹²

3) Стварање нормативне основе за повећање ефикасности кривичног поступка, односно стално трагање за решењима која ће учинити кривични поступак ефикаснијим, а да то не буде науштрб међународним актима и националним законодавством загарантованим слободама и правима учесника кривичног поступка.

4) Све израженија мултилатерална и билатерална међународна кривичноправна сарадања и све већа улога међународног кривичног права и међународних правосудних

4 Codice di procedura penale, *Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana*, br. 250, 24 ottobre 1988. Више о томе видети у: М. Damaška, *Sudbina anglo-američkih procesnih ideja u Italiji*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, god. 13, br. 1, Zagreb, 2006, str. 3–15.

5 *Code de procédure pénale suisse*, du 5 octobre 2007 (FF 2006 1057).

6 Видети: М. Симовић, *Кривичнопроцесно законодавство и превенција криминалитета*, у: *Кривично законодавство и превенција криминалитета*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Брчко, 2011, стр. 31–60.

7 *Zakon o kaznom postupku*, *Narodne novine*, br. 152/2008 i 76/2009.

8 Д. Радуловић, *Коментар Законика о кривичном поступку Црне Горе*, Подгорица, 2009.

9 *Avant projet de futur Code de procédure pénale soumis à concertation*, доступно на: http://www.justice.gouv.fr/art_pix/avant_projet_cpp_20100304.pdf (4. 8. 2010).

10 Видети: К. Šugman (ur.), *Izhodišča za nov model kazenskega postopka*, *Inštitut za kriminologijo pri PF v Ljubljani*, Ljubljana, 2006; М. Bošnjak (ur.), *Potek kazenskih postopkov v Sloveniji*, *GV Revije*, Ljubljana, 2005.

11 Под међународним правним стандардима треба схватити оно што се стабилизовало у својој елементарној правној форми, било као идеја, било као правна чињеница, што јесте или би могло представљати универзални минимум неког правног правила, независно од тога да ли је саставни дио позитивног унутрашњег или међународног права (Н. Матовски, *Међународни правни стандарди о казном (кривичном) поступку*, *РКК*, број 3, 2009, стр. 285).

12 Видети: С. Бејатовић, *Међународни правни стандарди у области кривичног процесног права и начин њихове имплементације у ЗКП Републике Србије*, у: *Законодавни поступак и казнено законодавство*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2009, стр. 75–119.

институција. Као резултат изнесених особености тренутног стања кривичнопроцесног законодавства као целине, данас су више него икада раније све мање разлике у кривичнопроцесним законодавствима појединих земаља, односно данас више него икада пре поједини кривичнопроцесни институти, без обзира на то да ли потичу из континенталног или англосаксонског система, добијају све више карактер универзалности и, као такви, инкорпорирају се у највећи број националних кривичнопроцесних законодавстава (на пример, различити видови поједностављених форми поступања у кривичним стварима,¹³ специфичности кривичних поступака за најтеже облике криминалитета, кривичноправни третман малолетничке делинквенције уопште¹⁴ и сл.¹⁵).

С обзиром на изнесено стање кривичнопроцесног законодавства уопште, неминовно се поставља питање које су то околности узроковале такво стање данашње науке у тој грани права, односно такве особености кривичнопроцесног законодавства уопште. Околности су вишеструке, с тим да међу њима посебан значај имају три. Прво, све присутнији интернационални карактер криминалитета, посебно његових најтежих облика, услед чега се неминовно јавља и потреба за предузимањем кординираних, усаглашених, заједничких активности у борби против њега и то не само на регионалном плану, већ и на нивоу друштва као целине. Већ одавно су иза нас времена када је борба против криминалитета, а посебно његових најтежих облика, била само национални проблем. Већ одавно је кристално јасно да се криминална политика једне земље не може оградити од криминалне политике других земаља „кинеским зидом“, чак ни када је реч о сасвим различитим типовима друштава. Из године у годину је све већи број примера који говоре о заједничким активностима међународне заједнице када је у питању криминалитет. Издвајају се, на пример, Европска конвенција о екстрадицији из 1957. године, Европска конвенција о међусобном пружању правне помоћи у кривичним стварима из 1959. године, Конвенција о ЕУРОПОЛУ из 1995. године¹⁶, Уговор из Амстердама из 1997. године¹⁷, Уговор из Нице из 2000. године¹⁸ и Лисабонски уговор о Европској унији, који проширује супранационална овлашћења Уније на немали број питања кривичноправног карактера и чини прекретницу стварањем подлоге за супранационално кривично право, чији су синоними тренутно европски налог за хапшење¹⁹ и европски налог за прибављање доказа.²⁰ Лисабонски уговор, иако није прихватио најснажнији супранационални модел – унификацију кривичног права држава чланица Европске уније, ипак се битно удаљио од класичног међународноправног модела сарадње. Као такав, засигурно представља прекретницу у стварању супранационалног кривичног права. Друго, сталан раст броја кривичних предмета, који није истовремено праћен и одговарајућим повећањем броја судија и тужилаца, као и претерано инкриминисање одређених понашања као кривичних дела,²¹ што за последицу има и нефикасност кривичних поступака која је такође

13 Видети: В. Ђурђић, Кривичнопроцесно законодавство као нормативна претпоставка ефикасности поступања у кривичним стварима, у: *Кривично законодавство, организација правосућа и ефикасност поступања у кривичним стварима*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008, стр. 9-39.

14 Видети: *Актуелна питања малолетничке делинквенције*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008.

15 Видети: С. Бејатовић, *op. cit.*, 2009, стр. 75-119.

16 Еуропол има за циљ да побољша сарадњу надлежних служби држава чланица у превенцији и борби против тероризма, илегалне трговине дрогом и других облика организованог међународног криминала (члан 2, став 1 Конвенције).

17 Ступио на снагу 1999. године. Када је реч о том документу, онда је, у контексту овог рада, посебно занимљива садржина члана 31, тачке е), у којој се наводи да „заједничка делатност у области правосудне сарадње у кривичним стварима има за циљ, између осталог, да постепено усвоји мере којима се уводе минимална правила у погледу конститутивних елемената кривичних дела и санкција у области организованог криминала, тероризма и организованог кријумчарења дрогама“.

18 О тим уговорима, као и о самим интегралним текстовима тих правних аката видети: М. Јањевић, *Трећу стуб Европске уније*, Београд, 2003.

19 Видети: М. Delmas-Marty; J. R. Spencer, *European Criminal Procedures*, Cambridge University Press, 2002.

20 *Décision-cadre 2008/978/JAI du Conseil du 18 décembre 2008 relative au mandat européen d'obtention de preuves visant à recueillir des objets, des documents et des données en vue de leur utilisation dans le cadre de procédures pénales*, JOUE, 30 décembre 2008, L350.

21 J. Pradel, *Droit pénal comparé* (2e éd.), Dalloz, Paris, 2002, стр. 603.

попримила наднационални карактер.²² Криза у коју је запало, пре свега, континентално кривичнопроцесно законодавство о том питању имала је за последицу и преиспитивање класичних процесних начела (пре свега, истражног начела, начела судске одговорности и начела истраживања материјалне истине) и трагање за различитим врстама кривичних поступака, заснованих на критеријуму тежине кривичног дела које је предмет кривичног поступка, и озакоњење немалог броја института својствених англосаксонском правном систему и кривичнопроцесним законодавствима континенталног правног система. То је, пре свега, случај с институтом споразума о признању кривице односно кривичног дела. У том контексту, када је реч о лакшим кривичним делима дате су одређене смернице, пре свега, у Препоруци Р (87) 18 Комитета министара Савета Европе о поједностављењу кривичне правде²³ која, у случајевима тих кривичних дела, ставља нагласак на скраћене поступке, поравнање надлежних државних органа као замену за кривично гоњење и поједностављене форме поступања, док за друга кривична дела предлаже поједностављење редовног поступка, што све заједно за резултат има појаву све већег броја поједностављених форми поступања у кривичним стварима.²⁴ Насупрот томе, изазови организованог криминала, корупције и тероризма (а у неким земљама и ратних злочина) условили су стварање посебних поступака који одступају од традиционалних кривичнопроцесних решења, што се оправдава потребом појачане кривичне репресије. Треће, све снажнији интеграциони процеси, који под утицајем различитих чинилаца све више долазе до изражаја, а који за последицу имају и стандардизацију немалог броја института из кривичноправне и, посебно, кривичнопроцесне области. Та стандардизација је таква да, и поред тога што не постоји као унифицирано, кривичнопроцесно законодавство све више добија карактер унификације, тако да, у оквирима Европе, по низу института се већ данас може говорити о њиховом супранационалном карактеру²⁵. Као резултат свега тога, у земљама чланицама Савета Европе и Европске уније све је изразитије прилагођавање националних кривичних система европским стандардима, при чему су у првом плану инструменти кривичнопроцесног карактера. Речју, све више преовлађује европски концепт кривичног поступка заснован на моделу правичног процеса. Његов стожер је право на правично суђење предвиђено у члану 6 Европске конвенције о људским правима, које представља судски израз владавине права на којој се заснива сама конвенција.²⁶ Томе треба додати и чињеницу да о потреби за успостављањем стандарда правичног поступка говори и Повеља о основним правима Европске уније, потписана у Ници 2000. године,²⁷ која управо садржи одредбу о праву на правично суђење.²⁸ Поред тога, кривични поступак је најчешћи предмет иницијатива у оквиру трећег стуба названог простор слободе, безбедности и правде, о чему сведоче промене у материји екстрадиције, међународне кривичноправне помоћи, узајамног признања

22 Видети: *Кривично законодавство, организација правосуђа и ефикасност поступања у кривичним стварима*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2008.

23 Recommendation N° R (87) 18 of the Committee of Ministers to Member States concerning the Simplification of Criminal Justice (Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies).

24 О томе детаљније видети: *Алтернативне кривичне санкције и поједностављене форме поступања у кривичним стварима*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2009.

25 И. Симовић-Хибер, Конзервативност кривичноправних норми и реалност нових форми криминалитета, у: *Кривично законодавство и стандарди Европске уније*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2010.

26 Реч је о једном од значајних права окривљеног, прокламованог чланом 6 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, односно о врховном (стожерном) начелу кривичног поступка, чија је суштина поступање према појединцу у складу с ауторитативним правним стандардима, које удовољава нормативним очекивањима (видети: В. Ђурђић, *Начело правичног поступка, Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 3/2006, Београд, 2006, стр. 67-93). Као такво, начело правичног поступка као међународни правни стандард обухвата забрану дискриминације између странака, право странака да присуствују кривичнопроцесним радњама и да буду саслушане, једнакост оружја, забрану незаконитих доказа, самосталну и независну судску власт, право на одбрану и обавезно образложење судских одлука.

27 *Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*, n° 2000/C 364/01 du 18 décembre 2000, JOCE C.364 du 18 décembre 2000.

28 Реч је о члану 47, ставу 2, који уређује право на делотворан правни лек и приступ независном суду.

судских одлука, европског налога за хапшење итд.²⁹ Црвена нит која спаја наведене процесне установе јесте поједностављење услова за њихову примену, што за непосредни циљ има ефикасније супротстављање криминалиту. Међутим, у вези с тим треба узети у обзир још једну, ништа мање важну чињеницу. Она је везана за значај одлука Европског суда за људска права, чије ауторитативне интерпретације одражавају досегнути ниво универзалности људских права о којима одлучује. То посебно с обзиром на чињеницу да су одредбе Конвенције недовољне јер, поред класичних правних правила, садрже и мање прецизна, флексибилна правна правила – правне стандарде, који као концентрација идеје права чине полазну основу и правни темељ за уређење свих важних начела и општих института кривичног поступка³⁰. Из тих разлога, за разумевање правог значења и суштине правних стандарда Конвенције неопходно је и изучавање одлука Европског суда за људска права.³¹ На крају, у вези с тим фактором треба додати и то да ће он у времену пред нама постати још актуелнији, будући да се општеприхваћени, па и европски правни стандарди непрестано усавршавају, док је њихова актуелност сваким даном све већа.

Из изнесеног, иако краћег излагања је јасно да, и поред тога што постоје одређене разлике о појединим питањима кривичног процесног права, истина код неких мање а код неких веће, може се констатовати да данас, уопштено, постоји немали број институција и других решења који представљају општеприхваћене стандарде не само у регионалним оквирима већ и на нивоу међународне заједнице као целине. Посматрано појединачно, међу најважније правне стандарде тог карактера када је реч о кривичном процесном праву Европе, а и уопште, убрајају се: право на правично суђење; ефикасан кривични поступак под условом да то није науштрб законитости решења конкретне кривичне ствари и да се тиме не угрожавају загарантоване слободе и права учесника кривичног поступка; јавност суђења; начело *ne bis in idem*; јачање слобода и права учесника кривичног поступка; установљавање посебних кривичних поступака и посебних органа за поједине врсте криминалитета (на пример, за организовани криминалитет, малолетничку делинквенцију и сл.); предвиђање нових процесних метода и средстава у поступку расветљавања појединих кривичних дела; већа заштита учесника кривичног поступка, посебно интереса оштећеног лица; право на правни лек и ефикасан систем правних лекова; предвиђање притвора само као изузетне мере за обезбеђење присуства у кривичном поступку и повећање броја других мера обезбеђења присуства окривљеног кривичном поступку.³²

РАЗЛОЗИ НЕОПХОДНОСТИ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ ЕВРОПСКИХ ПРАВНИХ СТАНДАРДА У НАЦИОНАЛНА КРИВИЧНОПРОЦЕСНА ЗАКОНОДАВСТВА

Као резултат неспорне чињенице да постоји немали број стандарда у области кривичног процесног права као целине, једна од такође неспорних особености садашњег стања кривичнопроцесног законодавства уопште, а не само законодавства земаља једног региона или система као целине, јесу све мање разлике у кривичнопроцесним законодавствима појединих земаља. Данас више него икада пре поједини кривичнопроцесни институти, без обзира на то да ли потичу из континенталног или англосаксонског система, све више попримају карактер универзалности и, као такви, инкорпорирају се у највећи број националних кривичнопроцесних законодавстава (на пример, различити видови поједностављених форми поступања у кривичним стварима, пре свега

29 Више о томе видети: S. Manacorda, *L'intégration pénale indirecte*, *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, n° 1, Paris, 2005, str. 10-11.

30 В. Ђурђић, *Европски стандарди заштите слобода и права осумњичених и окривљених лица*, *Кривично законодавство и стандарди Европске уније*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2010.

31 С. Бејатовић, *Кривичнопроцесно законодавство као инструмент државне реакције на криминалитет, у: Криминал и државна реакција: феноменологија, могућности, перспективе*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2011, стр. 87.

32 Видети: *Кривично законодавство и стандарди Европске уније*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2010.

споразум о признању кривице односно кривичног дела,³³ специфичности кривичних поступака за најтеже облике криминалитета, кривичноправни третман малолетничке делинквенције³⁴ и сл.³⁵). У вези с таквим стањем данашњег кривичнопроцесног законодавства поставља се питање зашто је то тако. Ово питање посебно добија на актуелности ако се доведе у контекст с чињеницом да на такав степен усаглашавања националних кривичнопроцесних законодавства не обавезује ниједан релевантан међународни правни акт. Није мали број разлога који утичу на једну такву тенденцију у области кривичнопроцесног законодавства уопште. Није мали број разлога који утичу и на неопходност имплементације међународних правних стандарда у национална кривичнопроцесна законодавства, што за резултат има и све већи степен њихове уједначености. Међу многобројним разлозима тог карактера посебну пажњу заслужују следећи који се наводе у даљем тексту.

Прво, све снажнији међународни карактер криминалитета, посебно његових најтежих облика. Нужна последица такве структуре криминалитета је неминовност предузимања координираних, усаглашених, заједничких акција у борби против истог и то не само на регионалном нивоу већ и на нивоу друштва као целине. Већ одавно је кристално јасно да различитост решења у националним кривичнопроцесним законодавствима не сме да буде препрека ефикасном супротстављању криминалитету. Један од битних предуслова за то је и усаглашеност националних кривичнопроцесних законодавстава с општеприхваћеним међународним стандардима у функцији остваривања таквог једног циља. Потреба спречавања транснационалних криминалних активности нужно захтева и транснационалне механизме борбе против криминалитета, који су, без сумње, трасирани управо у општеприхваћеним међународним стандардима о тим питањима.

Друго, све већи број међународних правних аката и ставова релевантних међународних субјеката, у које су инкорпорирани општеприхваћени међународни правни стандарди и, на тај начин, индиректно преузета обавеза усаглашавања садржаја националних законских текстова с тим актима. Примера ради, може се истаћи већ наведена Препоруку Р (87) 18 Комитета министара Савета Европе о поједностављењу кривичне правде.

Треће, неефикасност кривичних поступака, која је такође попримила наднационални карактер,³⁶ а чија је последица трагање за различитим врстама кривичних поступака заснованих на критеријуму тежине кривичног дела, што даље узрокује појаву све већег броја поједностављених форми поступања у кривичним стварима.

Четврто, изазови организованог криминала, корупције и тероризма (а у неким земљама и ратних злочина), који су условили стварање посебних поступака који одступају од традиционалних кривичнопроцесних решења, а што се оправдава потребом јачања кривичне репресије.³⁷

Пето, у оквирима Европе, али и не само Европе, све бројније одлуке Европског суда за људска права чије ауторитативне интерпретације одражавају досегнути ниво универзалности људских права о којима тај суд одлучује.

Шесто, све снажнији интеграциони процеси који, под утицајем различитих чинилаца, све више долазе до изражаја, а чија је једна од последица стандардизација немалог броја института, посебно из кривичнопроцесне области, тако да се већ данас може говорити о њиховом супранационалном карактеру.³⁸

Седмо, измењени, скоро унифицирани приступ слободама и правима не само окривљеног и лица оштећеног кривичним делом већ и других учесника кривичног

33 Видети: В. Ђурђић, *op. cit.*, 2008, стр. 9-39.

34 Видети: *Актуелна питања малолетничке делинквенције, op. cit.*

35 Видети: С. Бејатовић, *op. cit.*, 2009, стр. 75-119.

36 Видети: *Кривично законодавство, организација правосуђа и ефикасност поступања у кривичним стварима, op. cit.*

37 E. Rubi-Cavagna, *L'extension des procédures dérogatoires, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, број 1, Paris, 2008, стр. 24.

38 И. Симовић-Хибер, *op. cit.*, 2010.

поступка, што неминовно условљава нужност њихове имплементације у национално кривичнопроцесно законодавство које се, сасвим оправдано, сматра једним од основних сеизмографа њиховог поштовања.

Осмо, услов за чланство у релевантним међународним асоцијацијама, као што су, на пример, Савет Европе и Европска унија.

КРИВИЧНОПРОЦЕСНО ЗАКОНОДАВСТВО СРБИЈЕ И ЕВРОПСКИ ПРАВНИ СТАНДАРДИ: ПОСТОЈЕЋЕ СТАЊЕ, НАЧИНИ И ПУТЕВИ ПОТРЕБНОГ СТЕПЕНА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ

У складу с изнесеним које, с једне стране, говори о постојању немалог броја европских правних стандарда у области кривичног процесног права, а с друге стране, о разлозима неопходности њихове имплементације у национална кривичнопроцесна законодавства, у стручној јавности Републике Србије већ од почетка реформе њеног кривичнопроцесног законодавства води се расправа о том питању. Притом се не доводи у питање неопходност имплементације тих стандарда у њено кривичнопроцесно законодавство већ се расправља о степену у коме су ти стандарди већ инкорпорирани у њено кривичнопроцесно законодавство и која је довољна мера његовог усаглашавања с тим стандардима. Ова питања су се наметнула већ при изради Законика о кривичном поступку из 2001. године и протезала су се кроз све касније законодавне интервенције у тој области. Тако формулисана питања су резултат владајућег става стручне јавности Републике Србије о неспорној криминално-политичкој оправданости инкорпорирања тих стандарда у национална кривичнопроцесна законодавства уопште а тиме и Србије. С обзиром на то, треба похвалити став надлежних органа Републике Србије, укључених у израду и спровођење реформи њеног кривичнопроцесног законодавства, да међу кључне циљеве те реформе уброје и „потпуну хармонизацију законодавства с тим стандардима“.³⁹ Захваљујући тако формулисаној циљу, немали број интервенција извршених већ доношењем Законика о кривичном поступку 2001. године, којим је започет процес реформе, и његовим каснијим изменама и допунама, предузет је управо с тим циљем. Тако је, на пример, већ у том законском тексту проширена могућност примене начела опортунитета кривичног гоњења и на пунолетне учиниоце кривичних дела; уведена могућност изрицања кривичних санкција без главног претреса; проширена функционална надлежност судије појединца; проширена могућност вођења скраћеног кривичног поступка; ограничено укупно трајање притвора; одређен рок за вештачење и прописивање последица пропуштања одређеног рока; одређен процесни тренутак до којег се лице које ужива право имунитета може позвати на имунитет; ограничан број бранилаца једног окривљеног лица; озакоњена установа кривичног гоњења на предлог оштећеног лица; уведене су нове мере према субјектима који својим понашањем онемогућавају или отежавају одржавање главног претреса; одређен рок за повраћај привремено одузетих предмета и сл.⁴⁰ Тенденција нових решења у кривичнопроцесном законодавству Републике Србије, започета доношењем Законика о кривичном поступку из 2001. године, с циљем стварања нормативне основе за ефикаснији кривични поступак и његово усаглашавања с постојећим правним стандардима, настављена је његовим изменама и допунама из маја 2004. године, односно изменама и допунама из августа 2009. године, које доносе најзначајне новине управо у области стварања нормативне основе за још ефикасније деловање кривичног правосуђа, превасходно озакоњењем споразума о признању кривице као једне од доминантних форми поједностављеног

39 Видети: Г. Илић, Кривичнопроцесно законодавство Републике Србије и стандарди Европске уније, у: *Кривично законодавство и стандарди Европске уније*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2010, стр. 34-56.

40 Видети: С. Бејатовић, Мере за повећање ефикасности и поједностављење кривичног поступка, у: *Основне карактеристике Предлога новог југословенског кривичног законодавства*, Удружење за кривично право и криминологију Југославије, Београд, 2000, стр. 145-155.

поступања у кривичним стварима.⁴¹ Међутим, и поред свих тих новина које карактеришу кривичнопроцесно законодавство Републике Србије од почетка његове реформе 2001. године, као и свим каснијим изменама и допунама Законика о кривичном поступку из 2001. године, тај процес још није окончан. Напротив, започета је и израда новог Законика о кривичном поступку, а активности на том законском пројекту су окончане усвајањем новог Законика о кривичном поступку 2011. године. Међутим, ни ту није био крај. Пре почетка његове потпуне примене (1. октобар 2013), Законик је четири пута мењан, а у међувремену је израђен и Нацрт његових изузетно обимних измена и допуна крајем 2012. године од којих се одмах одустало.⁴² Имајући у виду све наведено у вези с претходно формулисаним циљем реформе уопште, мора се поставити следеће питање: Да ли је изнесеним интервенцијама у кривичнопроцесном законодавству Републике Србије остварен постављени циљ реформе, односно, да ли је позитивно кривичнопроцесно законодавство Републике Србије усаглашено с постојећим правним стандардима из области кривичног процесног права и решењима за која се може рећи да су, ако не универзална, онда у сваком случају преовлађујућа у европском кривичнопроцесном законодавству? У случају негативног одговора на постављено питање, неминовно се мора поставити и друго: Којим путем доћи до циља дефинисаног као „усаглашеност кривичнопроцесног законодавства Републике Србије с општеприхваћеним европским правним стандардима“? Тако постављено питање је кључно за данашње стање кривичнопроцесног законодавства Републике Србије.

Одговор на ово питање се може дати на основу стручно-критичке анализе одредаба Законика о кривичном поступку из 2011. године. Но, у недостатку могућности потпуне анализе одредаба тог законског текста, а због природе овог рада, у даљем тексту се анализирају само неке од њих, с дубоким убеђењем да и оне саме по себи јасно дају одговор на постављено питање.

Девалвација начела истине и минимизирање улоге суда у поступку доказивања

Да би се постигао основни циљ кривичног поступка, који мора да осигура да „нико невин не буде осуђен, а да се учиниоцу кривичног дела изрекне кривична санкција под условима које прописује кривични закон, на основу законито и правично спроведеног поступка“ (члан 1, став 1 Законика), у кривичном поступку мора да се утврди истина о томе да ли је окривљени кривично одговоран за одређено кривично дело. Друштвени интерес, због кога се иначе и води кривични поступак, захтева да се утврди потпуна и неоспорна истина о чињеницама које чине основу кривичне одговорности окривљеног, јер кажњен сме бити само окривљени чија је кривична одговорност потпуно и неоспорно утврђена. На томе се темељи и право државе да кажњава – тзв. *ius puniendi*. Своје право да кажњава држава остварује само у случајевима када се са захтеваним степеном сигурности утврди одговорност конкретног лица за извршење кривичног дела које му се ставља на терет. Судска одлука као крајњи резултат кривичног поступка мора да почива на истини.⁴³ У противном, она се претвара у своју супротност.

Неопходност утврђивања потпуније истине у кривичном поступку, више него у било ком другом поступку, јавља се из више разлога. Прво, у кривичном поступку се одлучује о примени кривичних санкција које претпостављају извршење кривичног дела и постојање кривице. Посматрано из аспекта друштвеног интереса, изрицање кривичних санкција без сигурног утврђивања извршења кривичног дела и кривице било би бесмислено, односно неоправдано из аспекта окривљеног и представљало би насиље. Други разлог је у карактеру последица кривичне пресуде. Казна је најтежа форма прав-

41 С. Бејатовић, *Измене и допуне ЗКП-а и поједностављене форме поступања у кривичним стварима, Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 2, 2009, стр. 21-40.

42 С. Бејатовић, *op. cit.*, 2015, стр. 9-34.

43 Захтев за добијање истине о чињеницама у кривичном поступку назива се начелом утврђивања истине (материјалне, реалне, стварне).

них санкција, а уз то и санкција која се не може у неким случајевима поправити. Осим тога, проглашење једног лица кривично одговорним повлачи најтежи суд моралног неodobравања, умањује социјалну вредност осуђеног и изазива тешке последице које га прате и после издржане казне. С обзиром на све то, утврђивање истине у кривичном поступку мора да буде приоритетан задатак органа поступка, пре свега суда. Међутим, и поред неопходности утврђивања истине у кривичном поступку и тога што начело утврђивања истине у кривичном поступку представља једно од кључних, основних начела кривичног поступка европског континенталног правног система, којем по свим објективним критеријумима треба да припада и наш кривичноправни систем, оно је, нажалост и најблаже речено, девалвирано ако не и протерано из кривичног поступка Законом из 2011. године. Девалвација или протеривање начела истине из кривичног поступка представља једно од кључних обележја новог Законика.⁴⁴

Ослобађањем обавезе суда да прикупља и изводи доказе и ослобађањем суда од одговорности за извођење доказа и за утврђивање истине – потпуног и истинитог чињеничног стања независно од активности странака, као традиционалног евроконтиненталног типа кривичног поступка, у кривични поступак Србије се уводи англосаксонски, адверзијални страначки поступак и тиме напушта начело истине као његово дотадашње кључно обележје.⁴⁵ Терет пружања доказа је сада на тужиоцу. На странкама је одговорност за прибављање и извођење доказа, док је суд лишен обавезе да истражује истину о кривичној ствари и стављен у положај да се само стара о законитости и континуитету главног претреса па и читавог главног стадијума, уз предвиђање немалог броја установа које треба да обезбеде брзо и ефикасно пресуђење кривичне ствари у квантитативном смислу, што за свој резултат има укидање начела истине.⁴⁶ Уместо раније предвиђених инструмената утврђивања истине (нпр., предвиђање обавезе суда да истинито и потпуно утврди чињенице које су од важности за доношење законите одлуке или утврђивање судске истине на основу слободног судијског уверења и сл.), прописано је да одлуку којом пресуђује кривичну ствар „суд може заснивати само на чињеницама у чију је извесност уверен“ (члан 16, став 4), пошто претходно „непристрасно оцени изведене доказе“ (члан 16, став 2). Таквим приступом, обавеза суда да утврђује чињенице са степеном извесности не може се и не сме поистовећивати с утврђивањем истине. Своје уверење о извесности постојања неке чињенице суд заснива само на доказима које на главном претресу изводе једино странке (пошто их претходно предложе, по правилу, на припремном рочишту), из чега даље произлази да суд може стећи уверење захтеваног степена извесности само ако странке изведу све потребне доказе. У противном – у случају да странке изведу недовољно доказа, суд није овлашћен да потребне доказе изведе по службеној дужности, а резултат тога је нужност примене правила *in dubio pro reo*. Управо због тога што степен уверења судије зависи искључиво од страначких доказа, наметање обавезе суду да постојање сваке чињенице утврђује са степеном извесности не значи истовремено и обавезу суда да потпуно и истинито утврђује чињенично стање. Ограничено страначким доказима, судијско уверење дели судбину намере странака и њихове способности да докажу истину. Ако се томе дода и чињеница да је извођење доказа *pro et contra* омеђено доказним предлозима и активношћу странака, а да суд само изузетно, по службеној дужности, може наредити извођење појединих доказа, али ни тада с циљем утврђивања истине већ само ради отклањања противречности или нејасноћа у већ изведеним доказима, проблем с истином постаје још деликатнији, односно њено искључење још извесније.⁴⁷

44 В. Ђурђић, Изградња новог модела кривичног поступка Србије на реформисаним начелима кривичног поступка, у: *Актуелна питања кривичног законодавства: нормативни и практични аспект*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2012, стр. 74-78.

45 С. Бејатовић, *Кривично процесно право*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 107-111.

46 В. Ђурђић, *op. cit.*, 2012, стр. 74-78.

47 М. Шкулић, Докази и доказни поступак на главном претресу, у: *Главни претрес и суђење у разумном року: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2015, стр. 183-193.

Не упуштајући се у даљу анализу одредаба које потврђују изнесени став о протеривању истине из кривичног поступка Србије⁴⁸, потребно је истаћи још две ствари. Прво, протеривањем начела истине из кривичног поступка и ослобођањем суда од одговорности за прикупљање и извођење доказа, кривични поступак постаје сличан парничном поступку, у којем странке имају право диспозиције и, аналогно томе, сноси одговорност за утврђивање истине, што је у потпуној противречности с доминирајућим схватањем континенталне правне доктрине о природи и циљу кривичног поступка. Према истој, због јавноправног карактера кривичног поступка и јавног интереса да се гони учинилац кривичног дела, у кривичном поступку мора да важи начело судског истраживања истине и, сходно томе, у односу на разјашњење предмета поступка суд не може да буде везан активношћу странака већ „истражује истину“ извођењем доказа по службеној дужности који су од важности за судско одлучивање.⁴⁹ Сходно томе, нпр., у немачком Законику о кривичном поступку (StPO), као репрезентативном представнику континенталног кривичноправног система, изричито је прописано да, с циљем утврђивања истине, суд је обавезан (по службеној дужности) да изводи доказе у погледу свих чињеница које су битне за доношење одлуке⁵⁰. Друго, изbacивање одговорности суда за прикупљање и извођење доказа, па тиме и за утврђивање потпуног и истинитог чињеничног стања, узроковало је немали број нелогичности других законских решења. Како, на пример, објаснити да, у ситуацији када суд нема одговорност за извођење и прибављање доказа а тиме ни обавезу да утврђује истину у кривичном поступку, постоји могућност побијања његове пресуде жалбом због погрешно или непотпуно утврђеног чињеничног стања, тј., због недостатака насталих превасходно радњама кривичнопроцесних странака (члан 437, тачка 3)? Другим речима, како повезати право странака на побијање судске одлуке због недостатака за које су једино оне одговорне? Чини се да је сваки коментар сувишан.

Непредвиђање инструмената адекватне контроле употребе начела опортунитета кривичног гоњења и минимизирање улоге оштећеног лица

У активности у оквиру реформе кривичнопроцесног законодавства Републике Србије посебна пажња је била, сасвим оправдано, посвећена нормирању начела опортунитета кривичног гоњења када је реч о пунолетним учиниоцима кривичних дела. Није мали број питања о којима се у стручној јавности водила и још се води расправа о начинима њиховог решавања. Међу тим питања се посебно истичу она везана за могући обим примене начела, контролу одлуке јавног тужиоца о примени начела, услове под којима се може одложити кривично гоњење, права оштећеног лица у примени начела и сл.⁵¹ Међутим, и поред различитих приступа у решавању тих и не само тих питања везаних за начело опортунитета кривичног гоњења, и овде треба подсетити на то да ниједна стручна раправа (а било их је више) није доводила нити доводи у питање његову криминално-политичку оправданост. Напротив, за веома кратко време након озаконења могућности његове примене и код пунолетних учинилаца кривичних дела 2001. године,⁵² начело је показало своју пуну криминално-политичку оправданост и све интервенције су ишле у

48 Видети: М. Шкулић, Главни претрес у новом Законику о кривичном поступку Србије, у: *Актуелна питања кривичног законодавства: нормативни и практични аспект*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2012, стр. 88-124.

49 С. Roxin; В. S. C. Hunemann, *Strafverfahrensrecht* (16. Auf.), С. Н. Beck, München, 2009, str. 78.

50 Par. 244 StPO

51 Видети: С. Бејатовић, Начело опортунитета кривичног гоњења у немачком кривичном процесном праву, у: *Опортунитет кривичног гоњења*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2009, стр. 125-144; Ј. Киурски, Опортунитет кривичног гоњења и досадашња искуства у његовој примени, у: *Нова решења у кривичном процесном законодавству: теоретски и практични аспект*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2011, стр. 156-172.

52 С. Бејатовић, Опортунитет кривичног гоњења и нови ЗКП, у: *Актуелна питања кривичног законодавства: нормативни и практични аспект*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2012, стр. 125-141.

правцу изналагања решења за његову што адекватнију примену, уз предвиђање механизма контроле исправности његове примене у конкретним случајевима.

Када је реч о разради тог начела у новом Законику о кривичном поступку, поред решења која треба поздравити⁵³ има и решења која је тешко помирити с његовом суштином – криминално-политичким разлозима неопходности његовог озакоњења и његове практичне примене. На пример, треба поздравити проширење могућности примене начела опортунитета кривичног гоњења на тај начин што је дата могућност јавном тужиоцу да „одложи кривично гоњење за кривична дела за која је предвиђена новчана казна или казна затвора до пет година“ (члан 283, став 1) и то без контроле суда и независно од пристанка оштећеног⁵⁴. Међутим, с друге стране, смањен је број могућих обавеза под којима се може одложити кривично гоњење, а садржина једне од обавеза је и промењена. Прецизније, брисана је раније могућа обавеза осумњиченог „да положи возачки испит, обави додатну возачку обуку или заврши други одговарајући курс“. Затим, уместо обавезе „да се подвргне психосоцијалној терапији“, предвиђена је, као могућа обавеза, „подвргавање психосоцијалном третману ради отклањања узрока насилничког понашања“ (члан 283, став 1). Смањење обавеза које јавни тужилац може наложити осумњиченом у примени тог вида начела опортунитета кривичног гоњења оправдано се може довести у питање. Ово тим пре што је једна од карактеристика тог законског текста и ширење овлашћења јавног тужиоца и његово преузимање једног дела судске надлежности. Такође се може поставити и питање зашто се обавезивање осумњиченог да се подвргне психосоцијалном третману ограничава само на отклањање узрока насилничког понашања. Или, примена одлагања кривичног гоњења више не захтева сагласност суда, што је и оправдано, али је контрола одлуке јавног тужиоца у његовој примени ипак неопходна и треба је обезбедити. На пример, могућност да такву одлуку преиспитује непосредно виши или највиши јавни тужилац, што је иначе решење које углавном познаје компаративно кривичнопроцесно законодавство. Да ли такву или неку другу, адекватну контролу одлуке јавног тужиоца о коришћењу тог вида начела опортунитета кривичног гоњења обезбеђује нови Законик о кривичном поступку? Засигурно не. Затим, ту је и решење да се за одлагање кривичног гоњења више не захтева пристанак оштећеног, што је раније био случај. Управо у вези с тим његовим обележјем, посебно треба указати на чињеницу погоршаног положаја оштећеног не само у случају када јавни тужилац користи начело опортунитета већ и уопште, што, чини се, нема оправдања. Када је реч о положају оштећеног у случају коришћења начела опортунитета, његов положај треба уредити тако да он и у том случају може да заштити своје интересе али без могућности да спречава јавног тужиоца да користи начело опортунитета. Да ли тако нешто предвиђа нови Законик о кривичном поступку? Засигурно не.

Непостојање јасног концепта тужилачке истраге

Једно од најактуелнијих питања реформе кривичнопроцесног законодавства Републике Србије јесте питање концепта истраге. И теорија и пракса готово да су сагласне са ставом да од начина решавања тог питања, и то у не малој мери, зависи и ефикасност не само истраге већ и кривичног поступка као целине⁵⁵ као једног од кључних циљева реформе уопште. Управо захваљујући таквом приступу, једна од суштинских карактеристика реформе кривичнопроцесног законодавства Републике Србије јесте напуштање судског концепта истраге у Законику о кривичном поступку из 2011. године и озакоњење новог – према ставу законодавца, тужилачког концепта истраге.

У вези са залагањем стручне јавности Србије за промену концепта истраге треба истаћи и сасвим оправдано схватање да тужилачки концепт истраге није безрезервно

53 С. Бејатовић, *op. cit.*, 2012.

54 Ј. Киурски, *op. cit.*, 2011.

55 Д. Радуловић, Концепција истраге у кривичном поступку у светлу новог кривичнопроцесног законодавства, у: *Савремене тенденције кривичног процесног права у Србији и регионална кривичнопроцесна законодавства*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2012, стр. 11-23.

у функцији која се од њега очекује. И тужилачки концепт истраге отвара многобројна питања, а од начина њиховог решавања зависиће и остварење циљева тужилачког концепта истраге. Међу питањима тог карактера посебан значај имају она која се односе на органе који треба да спроводе истрагу и овлашћења активних субјеката истраге, односно у ком обиму иста треба дати појединим субјектима истраге. Ту су, такође, питања да ли су судски органи који спроводе истрагу довољно стручни из области криминалистике, јер њихово знање у том поступку највише долази до изражаја, затим како и на који начин заштитити слободу и права окривљеног у току истраге, или који систем – модел тужилачке истраге је најприкладнији из аспекта како њене ефикасности тако и ефикасности кривичног поступка као целине, под условом да то не буде науштрб међународним актима и националним законодавством загарантованим слободама и правима субјеката истраге и др.⁵⁶ У оквиру тих и не само тих питања, једно од актуелнијих уопште јесте питање ефикасности истраге због тога што је добро познато и неспорно да је ефикасно спроведена истрага веома битан чинилац ефикасности кривичног поступка као целине. Само у случајевима нормирања тужилачког концепта истраге на њему својственим начелима, он може бити у функцији очекиваног. У противном, тога нема. С обзиром на то, као кључно се поставља следеће питање: Како нормативно разрадити тужилачки концепт истраге да би био у функцији остваривања циља који се очекује – његова ефикасност уз пуно поштовање међународних аката и националним законодавством загарантованих слобода и права окривљеног и других учесника истражног поступка? Постизање тако постављеног циља је могуће под условом да је тужилачки концепт истраге нормативно разрађен уз пуно поштовање следећих принципа: јавни тужилац као једини овлашћени субјекат покретања истражног поступка; основана сумња као материјални услов покретања истраге; прецизирање услова под којима полиција може да се појави у својству активног субјекта истраге, као и врсте истражних радњи које она може предузимати у таквом својству; предвиђање конкретних механизма који обезбеђују адекватну сарадњу јавног тужиоца и полиције у истрази; тачно и прецизно прописивање услова под којима и код којих доказних радњи као активни субјекат њиховог предузимања може да се појави суд; предвиђање инструмената за законито и ефикасно спровођење истраге, као и начина поступања јавног тужиоца након окончања истраге и последица непридржавања тако предвиђених норми; заштита основних права оштећеног која произлазе из кривичног дела за које се спроводи истрага; предвиђање механизма за обезбеђење прикупљања доказа како на штету тако и у корист лица против којег се спроводи истрага.

С обзиром на изнесено, следеће кључно питање је да ли је нови концепт истраге у Законику о кривичном поступку Републике Србије из 2011. године разрађен у складу са жељеним степеном његове нормативне разраде, односно у складу са залагањем већинског дела стручне јавности Републике Србија а и шире. Иоле озбиљнија анализа одредаба Законика о новом концепту истраге говори да то није случај. Истиче се да је Србија Законом о кривичном поступку из 2011. године добила не тужилачки концепт истраге већ концепт паралелне истраге. Илустрације ради, наводи се само неколико примера. Прво, могућност покретања истраге је дозвољена и против непознатог учиниоца. Друго, за покретање истраге је довољан најнижи степен сумње – основ сумње, тј., исти онај степен сумње који се тражи и за поступање полиције у предистражном поступку. Треће, једно од најдискутабилнијих решења те фазе поступка у новом Законику о кривичном поступку јесте његов члан 301, став 1, који прописује да осумњичени и његов бранилац могу самостално прикупљати доказе и материјал у корист одбране. Четврто, иако је истрага у начелу тужилачка, полиција се може укључити у предузимање појединих доказних радњи под условом да јој то јавни тужилац повери (члан 299, став 4). Пето, поред полиције у истрагу може да се укључи и судија за претходни поступак уколико јавни тужилац одбије предлог осумњиченог и његовог браниоца за предузимање

⁵⁶ Видети: С. Бејатовић, Тужилачки концепт истраге као једно од обележја савременог кривичнопроцесног законодавства земаља бивше СФРЈ и Србије, у: *Право земаља у региону*, Институт за упоредно право, Београд, 2010, стр. 242–265; Д. Радуловић, *op. cit.*, 2012, стр. 11–23.

доказне радње или ако о предлогу не одлучи у року од осам дана од дана подношења предлога. У том случају осумњичени и његов бранилац могу поднети предлог судији за претходни поступак и ако се предлог усвоји, судија за претходни поступак налаже јавном тужиоцу да предузме доказну радњу у корист одбране и одређује му рок за ту радњу (члан 302). Шесто, предвиђена је могућност да се у одређеним случајевима за предузимање одређених доказних радњи укључи и суд, у том смислу што он сам не предузима доказну радњу, већ налаже јавном тужиоцу да предузме доказну радњу (члан 302, ст. 1-3). Сходно приказаним решењима може се закључити да јавном тужиоцу као руководиоцу не само предистражног поступка него и истраге неко други (суд) налаже да предузме доказну радњу и то у корист одбране. Решење је више него дискутабилно.⁵⁷ То решење, као и многа остала решења новог концепта истраге предмет су, чини се, сасвим оправдане и снажне критике стручне јавности Републике Србије и, као таква, оправдано могу довести у питање функционисање новог концепта истраге у складу с очекиваним. Међу њима посебан значај имају критичка становишта изложена у даљем тексту.

Прво, један од општеприхваћених ставова како у теорије тако и у праксе када је реч о покретању кривичног поступка јесте став да он мора бити условљен испуњењем материјалног услова конкретизованог у постојању чињеница и околности конкретног кривичног догађаја које основано упућују на закључак, односно указују на то да је одређено – конкретно лице извршилац кривичног дела које му се ставља на терет – тј., постојањем основане сумње, а не само основа сумње. Покретање и вођење кривичног поступка не могу се заснивати на претпоставкама, већ на стварним – конкретним подацима. Питање је да ли је само на основу основа сумње (као што је то сада случај) или/и само на основу индиција могуће покретање кривичног поступка с обзиром на све његове импликације. Мишљење које се износи у овом раду, али не и једино, је да није.⁵⁸ Ако се томе дода и чињеница да се у смислу одредбе члана 7, тачке 1 кривични поступак сматра покренутим доношењем наредбе о спровођењу истраге, питање постаје још актуелније, а изнесени став још оправданији.

Друго, сходно члану 295, ставу 1, тачки 2 Законика, могућност покретања истраге постоји и против „непознатог учиниоца када постоје основи сумње да је учињено кривично дело“. И то решење је, чини се, више него оправдано изложено критици. Оно не само да нема оправдања, већ је и у директној супротности с немалим бројем општеприхваћених решења у кривичном материјалном и процесном законодавству. Тако, на пример, у супротности је с одредбом члана 14, ст. 1 и 2 Кривичног законика Републике Србије, из које јасно произлази да „нема кривичног дела без кривице“, а питање кривице се може посматрати само у контексту конкретног а не неког непознатог лица. Или, оправдано се мора поставити и питање односа те одредбе с чланом 286, ставом 1 Законика у којој је, сасвим исправно, прописано поступање полиције у тзв. предистражном поступку, који обухвата и случајеве „када постоје основи сумње да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности, а учинилац кривичног дела је непознат“ и сл.

Треће, у члану 301, ставу 1 Законика је прописано да „осумњичени и његов бранилац могу самостално прикупљати доказе у корист одбране“. У вези с тако датим решењем постављају се три питања. Прво, да ли се на тај начин у наше кривичнопроцесно законодавство уводи не тужилачки модел истраге, већ паралелна истрага? Да ли на један такав начин положај лица против којег се спроводи истрага зависи од његовог материјалног статуса, односно да ли се на један такав начин прави разлика међу лицима против којих се спроводи истрага према критеријуму њиховог имовног стања? Затим, да ли су докази које прикупе осумњичени и његов бранилац у функцији задатка истраге из члана 295, става 2 Законика, а тиме и у складу с основним разлогом преласка са судског на тужилачки концепт истраге (њена ефикасност)? У тужилачком концепту истраге се

57 М. Шкулић; Г. Илић, *Реформа у стилу један корак напред – два корака назад*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012, стр. 124-136.

58 Видети: *Тужилачка истрага: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2014.

морају предвидети механизми за обезбеђење прикупљања доказа како на штету тако и у корист лица против којег се спроводи истрага, а у складу са задатком и ефикасношћу истраге. Да ли се то постиже у конкретном случају? Мишљење аутора рада је одрично.

Четврто, у тужилачком концепту истраге основна – кључна функција судије за истрагу (судије за претходни поступак) мора да буде одлучивање о питањима везаним за слободе и права окривљеног и других субјеката истраге. Предузимање појединих истражних радњи од стране суда треба да буде само изузетна могућност када се оправдано претпоставља да се та радња неће моћи поновити на главном претресу, или да би њено извођење било повезано с великим тешкоћама, при чему је такође важно да она буде неопходна за правилно решење конкретне кривичне ствари схваћене у смислу доношења судске одлуке о истој. Речју, радње доказивања које предузима суд у том поступку не би смеле да буду у функцији остваривања основног задатка истраге, нити у функцији доношења одлуке јавног тужиоца о подизању оптужнице или обустави поступка, што је случај у конкретном примеру.

Пето, једна од неизоставних особености тужилачког концепта истраге треба да буде и положај оштећеног који ће му омогућити да оствари сва своја основна права која се јављају као последица кривичног дела поводом којег се води истрага. Иоле озбиљнија анализа релевантних одредаба Законика о том питању показује да та особеност тужилачког концепта истраге није испоштована. Члан 297, став 3 Законика као једина одредба о том питању далеко је од жељеног. Она само обавезује јавног тужиоца да обавести оштећеног о покретању истраге и да му да поуку о правима која му припадају у смислу члана 50, става 1 Законика и ништа више.

Предвиђање неограничене могућности закључења споразума о признању кривичног дела и друге нелогичности његове примене

Озакоњење института споразума о признању кривице је једна од важнијих новина у процесу реформе кривичнопроцесног законодавства Републике Србије. Реч је о институту чија је суштина у претходном преговарању о признању кривичног дела између тужиоца и окривљеног и његовог браниоца и накнадном прихватању или неприхватању суда постигнутог споразума између тих субјеката. Полазећи од неспорног значаја института споразума као инструмента ефикасности кривичног поступка, у Републици Србији Законом о изменама и допунама Законика о кривичном поступку из 2009. године он је озакоњен као једна од доминантних форми поступања у кривичним стварима уопште. За релативно кратко време споразум је показао своју оправданост и уочљива је стална тенденција ка ширењу његове примене.⁵⁹

Из аспекта Законика о кривичном поступку Републике Србије из 2011. године, више новина је везано за споразум. Прво, уместо нормативно ограничене могућности примене предвиђена је могућност примене споразума код свих, па и најтежих кривичних дела.⁶⁰ Друго, није прописан минимум кривичне санкције која се може предложити у понуђеном тексту споразума о признању кривичног дела. Уместо тога, прописано је само „да је казна или друга кривична санкција, односно друга мера у погледу које су јавни тужилац и окривљени закључили споразум предложена у складу с кривичним или другим законом“ (члан 317, став 1, тачка 4). Треће, када је реч о санкцији, обавезан елемент споразума је и „споразум о врсти, мери или распону казне или друге кривичне санкције“. Четврто, против пресуде којом је прихваћен споразум о признавању кривичног дела постоји могућност улагања жалбе. Наиме, сходно члану 319, ставу 3 Законика, против те пресуде јавни тужилац, окривљени и његов бранилац могу у року од осам дана од

⁵⁹ М. Шкулић, Нови Законик о кривичном поступку: очекивања од примене, у: Нова решења у казном законодавству Србије и њихова практична примена, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 33-68.

⁶⁰ Упоредити члан 282а претходног Законика о кривичном поступку и члан 313, став 1 новог Законика о кривичном поступку Републике Србије.

дана достављања пресуде изјавити жалбу због постојања разлога због којих се поступак обуставља по испитивању оптужнице у смислу члана 338, става 1⁶¹, као и у случају да се пресуда не односи на предмет споразума о признању кривичног дела.

Не упуштајући се у приказ других одредаба Законика о споразуму, чини се да се наведене, и не само наведене, одредбе којима је нормативно разрађен споразум у Законнику о кривичном поступку Републике Србије из 2011. године озбиљно могу довести у питање, односно да се скоро може закључити да у његовој нормативној разради нису, у потребној мери, узети у обзир преовлађујући ставови наше, и не само наше, стручне јавности, као и релевантни стандарди у вези с истим. Подсећања ради, и овде треба истаћи да су наведена питања уједно и најактуелнија питања у стручној јавности када је реч о споразуму уопште. Став аутора је потпуна криминално-политичка оправданост озакоњења могућности закључења споразума о признању кривичног дела. Међутим, оправдано се може довести у питање већи број решења његове нормативне разраде у тексту новог Законика о кривичном поступку. У раду се наводе само најдискутабилнија.

Прво, иоле озбиљнија анализа радова посвећених проблематици споразума показује да је сасвим оправдан стандард да споразум треба да буде вид поједностављеног поступања који своју примену, пре свега, треба да нађе код кривичних дела која припадају групи тзв. лакшег и средњег криминалитета. Уосталом, то је случај и с другим формама поједностављеног поступања у кривичним стварима. У складу с изнесеним европским стандардима, поједностављене форме поступања у кривичним стварима су намењене решавању лакших кривичних дела, кривичних дела која имају мањи степен друштвене опасности, што само по себи намеће и мање ангажовање материјалних средстава и времена него у случајевима када је реч о тежим, а посебно најтежим кривичним делима. Поједностављене форме поступања у кривичним стварима треба да почивају на начелу сразмерности између процесне форме и предмета суђења и то тако да у тој диференцијацији основна права процесних субјеката представљају граничну линију испод које се не сме ићи с упрошћавањем процесне форме. С обзиром на то, могућност његове примене и за најтежа кривична дела чини се да није у складу с природом споразума. Уз то, једно такво решење сасвим непотребно отвара и могућност сумње у његову евентуалну злоупотребу, о чему се такође мора водити рачуна при његовом нормирању.

Друго, решење по којем нема изричитог прописивања минимума испод којег се не може предложити кривична санкција у понуђеном тексту споразума о признању кривичног дела такође се може озбиљно довести у питање. Поред изнесених аргумената који говоре у прилог оправданости постављања и једног таквог питања, треба узети у обзир и општу сврху изрицања кривичне санкције. Потпуно је неспорно да се она постиже, поред осталог, само под условом адекватно изречене кривичне санкције. Да ли тако нешто гарантује решење да се за тешка кривична дела може изрећи и блага, а зашто не рећи и најблажа кривична санкција, што је сасвим могуће претпоставити и што би било у складу с чланом 321, ставом 1, тачком 3 Законика? Став је аутора да коментар није потребан.

Треће, поред већ изнетог, мора се поставити и питање адекватности и заштите права оштећеног лица у поступку преговарања о споразуму о признању кривичног дела. Иоле детаљнија анализа положаја тог субјекта у поступку споразумевања о признању кривичног дела говори да је тим законским текстом његов положај чак и погоршан у односу на претходни законик. Примера ради могу се навести тек две чињенице. Прво, о рочишту на коме се одлучује о споразуму о признању кривичног дела оштећени се чак и не обавештава. Друго, оштећени није субјекат права на изјављивање жалбе против одлуке суда о споразуму. Речју, Законик не даје инструменте оштећеном како би успешно бранио своје интересе у поступку споразумевања о признању кривичног дела.

61 Реч је о следећим разлозима: да дело које је предмет оптужбе није кривично дело, а нема услова за примену мере безбедности; да је кривично гоњење застарело или обухваћено амнестијом или помиловањем, или да постоје друге околности које трајно искључују кривично гоњење; да нема довољно доказа за оправдану сумњу да је окривљени учинио конкретно кривично дело.

Четврто, обавезан елемент текста споразума је, поред осталог, и споразум о врсти, мери или распону казне или друге кривичне санкције (члан 314, став 1, тачка 3). С обзиром на такву формулацију, може се закључити да се странке могу споразумети само о распону казне у оквиру законског распона кажњавања (нпр., казна од три године до пет година затвора), а да се суду препусти да у оквиру „договореног распона“ изрекне конкретну меру казне одређене врсте. Таква могућност пре свега није у складу с одредбом члана 317, која прописује да суд пресудом прихвата споразум када утврди да су испуњени одређени услови. С обзиром на то, постављају се следећа питања: Како суд може прихватити споразум у коме је у погледу кривичне санкције договорен само распон казне? Која се казна у таквим случајевима изриче у осуђујућој пресуди? Поред тога, ако се прихвати (што допушта члан 314, став 1, тачка 3) да суд, у случајевима када је у споразуму договорен само распон казне, може слободно изрећи било коју меру казне у оквиру „договореног распона“, онда се мора поставити и питање како суд може изрећи било коју казну, тј., одредити меру одређене врсте казне ако уопште није изводио доказе који се односе на прописане околности као параметре за одмеравање казне. Без икаквог коментара, мишљење аутора је да је таква могућност више него нелогична. Ако се по угледу на нека друга законска решења⁶² желела предвидети могућност да се странке договоре само о распону казне а да се суду препусти да, у случају прихватања споразума, у оквиру тог распона изрекне конкретну меру казне, онда се морала прописати и обавеза суда да изведе доказе на основу којих ће утврдити чињенице од којих зависи конкретна мера казне.

Пето, једно од решења новог Законика о кривичном поступку када је реч о споразуму о признању кривичног дела, које се озбиљно може довести у питање, јесте и предвиђена могућност јавног тужиоца, окривљеног и његовог браниоца да уложи жалбу против пресуде којом је прихваћен споразум о признању кривичног дела. Више је аргумената који се могу изнети против оправданости једног таквог решења. Међу њима посебан значај имају три. Прво, споразум о признавању кривичног дела треба да буде институт чији је резултат примене ефикаснији кривични поступак. Да ли се једним таквим решењем то и постиже? Свакако да не. Чак се доприноси одуговлачењу поступка и то без икакве потребе. Друго, разлози за могућност улагања жалбе не само да немају своје оправдање већ могу бити одраз и неозбиљне припремљености главних субјеката преговарања и одлучивања о споразуму, пре свега на рочишту на којем се одлучује о споразуму, што не би смело ни да се претпостави. У вези с тим се мора поставити и наредно питање: Да ли је могуће да суд пресудом прихвати споразум, а да нема довољно доказа за оправдану сумњу да је учињено кривично дело, да дело није кривично дело, да је наступила застарелост и сл.? Да ли у таквом случају суд поступа супротно члану 324 Законика? Или, да ли се сме и замислити да тужилац с окривљеним понуди текст споразума а да не зна да ли је реч о кривичном делу или да је кривично гоњење застарело, односно да постоје и неке друге околности које се јављају касније као могући основ за улагање жалбе? Затим, како је могуће и замислити да неко од субјеката права на улагање жалбе за околности које представљају разлоге могућег улагања жалбе не зна на рочишту, а зна у тако кратком периоду након завршетка рочишта на којем се одлучивало о споразуму? Поред тих, могу се поставити и још нека питања сличне природе, али су одговори увек исти и указују на неоправданост таквог нормирања права на улагање жалбе на пресуду о прихватању споразума.

Шесто, један од елеманата текста споразума о признању кривичног дела може да буде и изјава окривљеног о прихватању испуњења обавезе под којом јавни тужилац има право, сходно начелу опортунитета кривичног гоњења, да одложи кривично гоњење под условом да природа обавезе омогућава да се започне с њеним извршењем пре подношења споразума суду. И у вези с тим, иначе начелно сасвим оправданим елементом мора се поставити питање: Које су последице ако окривљени не испуни преузете обавезе? Реч је о ставу за-

62 То је, пре свега, случај у Сједињеним Америчким Државама (Видети: С. Бркић, Договорено признање (*plea bargaining*) у англоамеричком праву, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, број 1-2, Нови Сад, 2003; М. Дамашка, *Sudbina angloameričkih procesnih ideja u Italiji*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 13, br. 1, Zagreb, 2006.

конодаваца да је за прихватање текста споразума од стране суда довољно да окривљени до подношења споразума о признању кривичног дела започне да испуњава обавезе – обавезу. Ако се томе дода и чињеница да у споразуму о признању кривичног дела, чији је саставни део и тај елемент, не мора да се прецизира ни крајњи рок извршења преузете обавезе – обавеза, што је иначе обавеза у случају одлагања кривичног гоњења као кључног вида начела опортунитета, онда постављено питање још више добија на актуелности.

Контрадикторности у примени одредаба о скраћеном кривичном поступку

Када је реч о скраћеном кривичном поступку као традиционалном виду поједностављеног поступања онда је, пре свега, уочљива тенденција сталног ширења поља примене одредаба о скраћеном кривичном поступку. Захваљујући таквој, сасвим исправној тенденцији, сада се у поступку за кривична дела за која је као главна казна прописана новчана казна или казна затвора до осам година примењују одредбе о скраћеном кривичном поступку. За разлику од обима примене тих одредаба које је за сваку похвалу, постоје и две, чини се, не само негативности, већ и контрадикторности. Прва дозвољава могућност да се одредбе о скраћеном поступку примењују и пред посебним одељењима Вишег суда у Београду. Друга се односи на немогућност примене одредаба о скраћеном кривичном поступку за сва кривична дела за која се кривично гоњење предузима по приватној тужби.⁶³ Веома је тешко, ако не и немогуће, наћи аргументе за оправданост та два решења.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Анализа питања која чине садржину рада показује две ствари. Прво се односи на постојање немалог броја стандарда у области кривичног процесног права не само европског већ уопштеног карактера. Друго се односи на постојање низа аргумената који указују на неопходност инкорпорирања тих стандарда и у национална кривичнопроцесна законодавства. С обзиром на то, из аспекта Републике Србије је сасвим оправдан став њених надлежних органа и њене стручне јавности да своје кривичнопроцесно законодавство усагласе с тим стандардима. Анализа неких од решења позитивног кривичнопроцесног законодавства Републике Србије говори о томе да је немали број његових решења начелно у складу с тим стандардима. Међутим, њихова појединачна разрада даје сасвим другачији закључак, односно указује на немали раскорак. Одређен број начелно оправданих института и других решења у позитивном кривичнопроцесном законодавству Републике Србије није нормиран на начин који их ставља у функцију потпуне усаглашености с европским стандардима. То је, на пример, случај с неким решењима везаним за поједностављене форме поступања, тужилачки концепт истраге, начелом истине и улогом суда у његовој реализацији и сл. Управо због тога, а с циљем што потпуније хармонизације кривичнопроцесног законодавства Републике Србије с тим стандардима, у предстојећој фази његове реформе неопходно је обратити посебну пажњу управо на отклањање тих недостатака и њихово нормирање у складу с општеприхваћеним стандардима у тој области. Наравно, уз прилагођавање нашим специфичностима.

ЛИТЕРАТУРА

- Бановић, Б.; Полиција и нова решења у ЗКП, у: *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013.
- Бановић, Б.; Европски налог за хапшење, У: *Кривично законодавство Србије и стандарди Европске уније*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2010.

⁶³ Т. Бугарски, Посебни кривични поступци у новом Законику о кривичном поступку: скраћени кривични поступак и рочиште за изрицање кривичне санкције, у: *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013, стр. 212–228.

- Beziz-Ayache, A.; Dictionnaire de droit pénal général et procédure pénale (2e éd.), Paris, 2003.
- Бејатовић, С.; Поједностављене форме поступања као битно обележје реформи кривичног процесног законодавства земаља региона, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- Бејатовић, С.; Споразум о признању кривице: Нови ЗКП Србије и регионална компаративна анализа, у: *Савремене тенденције кривичног процесног права у Србији и регионална кривичнопроцесна законодавства: нормативни и практични аспект*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2012.
- Бејатовић, С.; Ефикасност кривичног поступка као међународни правни стандард, у: *Кривично законодавство Србије и стандарди Европске уније*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2010.
- Бејатовић, С.; Тужилачки концепт истраге као једно од обележја савременог кривичног процесног законодавства у земљама бивше СФРЈ и Србији, у: *Право у земљама региона*, Институт за упоредо право, Београд, 2010.
- Бејатовић, С.; Међународни правни стандарди у области кривичног процесног права и начин њихове имплементације у Законик о кривичном поступку, у: *Законодавни поступак и казнено законодавство*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2009.
- Бејатовић, С.; Опортунитет кривичног гоњења и нови ЗКП, у: *Актуелна питања кривичног законодавства: нормативни и практични аспект*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2012.
- Бејатовић, С.; Главни претрес и његов допринос обезбеђењу суђења у разумном року, у: *Главни претрес и суђење у разумном року: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2015.
- Bernardi, A.; Europe sans frontières et droit pénal, *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, br. 2002/1.
- Бркић, С.; Поједностављене форме поступања и поступак њиховог озакоњења у Републици Србији, у: *Законодавни поступак и казнено законодавство*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2009.
- Бубаловић, Т.; Скраћени казни поступци у хрватском казненом законодавству, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- Damaška, M.; O nekim učincima stranački oblikovanog pripremnog kaznenog postupka, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 14, br. 1, 2007.
- Ђурђевић, З.; Odluka Ustavnog suda RH o suglasnosti Zakona o kaznenom postupku s Ustavom, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 3, 2013, Beograd.
- Ђурђић, В.; Основна начела кривичног процесног права и поједностављене форме поступања у кривичним стварима, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- Илић, Г.; Кривично процесно законодавство Републике Србије и стандарди Европске уније, у: *Кривично законодавство и стандарди Европске уније*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2010.
- Јакулин, В.; Поједностављене форме поступања у кривичном процесном законодавству Словеније, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- Калајђијев, Г.; Убрзање поступка као један од циљева реформе кривичног поступка у Републици Македонији, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима:*

- регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- Матовски, Н.; Принципи правичног поступка у кодификацијама европских држава, у: *Актуелне тенденције у развоју и примени европског континенталног права*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010.
- Павишић, Б.; Нека питања скраћеног казненог поступка у европском казненом праву, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- Радловић, Д.; Поједностављене форме поступања у кривичном процесном законодавству Црне Горе, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- Симовић, М.; Основне карактеристике система кривичне истраге у законодавству у БиХ и њен утицај на поједностављење кривичног поступка, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- Sieber, U.; Die Zukunft des Europäischen Strafrechts, Sonderdruck aus Band 121/2009, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 2009.
- Сијерчић-Чолић, Х.; Поступак за издавање казненог налога: процесно законодавство у БиХ и регионални упоредноправни осврт, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- Сијерчић-Чолић, Х.; Актуелна питања кривичног поступка у БиХ, у: *Актуелна питања кривичног законодавства*, Београд, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2012.
- Tiedemann, K.; Die Europaisierung des Strafrechts, u: Kreuzer, Scheuing, Sieber (ur.) *Die Europaisierung der mitgliedstaatlichen Rechtsordnungen in der Europaischen Union*, Baden-Baden, 1977.
- Ђирић, Ј.; Српско и европско кривично право, у: *Кривично законодавство Србије и стандарди Европске уније*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2010.
- Фишер, З.; Државни тужилац као субјект скраћених и поједностављених кривичних поступака у Словенији, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- Fischer, T.; *Strafgesetzbuch und Nebengesetze* (56. Auf.), C. H. Beck, München, 2009.
- Шкулић, М.; Главни претрес у новом Законику о кривичном поступку Србије, у: *Актуелна питања кривичног законодавства: нормативни и практични аспект*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2012.
- Шкулић, М.; Докази и доказни поступак на главном претресу, у: *Главни претрес и суђење у разумном року: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2015.
- Шкулић, М.; Нови Законик о кривичном поступку: очекивања од примене, у: *Нова решења у казненом законодавству Србије и њихова практична примена*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд, 2013.
- Шкулић, М.; Однос начела истине и поједностављених форми кривичног поступка, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима: регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- Шкулић, М.; Илић, Г.; *Реформа у стилу „један корак напред – два корака назад“*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012.

SERBIAN CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION
AND EUROPEAN STANDARDS

Stanko Bejatovic, LL.D.
University of Kragujevac, Faculty of Law

Abstract: The paper analyzes three groups of issues. The first one includes the term and the types of European standards in the field of criminal procedural law. The main conclusion of the analysis of this group of questions is that today, not only Europe, but also the international community as a whole, is characterized by the presence of a number of standards that have almost universal character. As such, they are increasingly present in the legislation of great number of countries, not only European Union member states, but also those who are not its members. The second group of issues relate to necessity of implementation of these standards in the national criminal procedure legislations, regardless of which system (continental or Anglo-Saxon) they belong to. The third, central group of issues is dedicated to a concrete analysis of the degree of implementation of some of the analyzed European – international – legal standards in the positive criminal procedure legislation of Serbia. In the analysis of this group of issues, the author has paid special attention to its view of ways and means of full implementation of the analyzed standards in criminal procedural legislation of Serbia.

РЕФОРМА КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА СРБИЈЕ – НОВИ ЗАКОНИК О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ И МОГУЋЕ НОВЕЛЕ

Проф. др Милан Шкулић¹
Правни факултет Универзитета у Београду

Сажетак: У раду се излажу основна концептуална решења новог Законика о кривичном поступку Србије и указује на његову суштински погрешну концепцију, али и бројне тешке правно-техничке грешке. Аутор посебно скреће пажњу на крупне неуставности новог Законика, те указује да он суштински нема ни доминантно адверзијални ни доминантно инквизиторски карактер, већ представља мешавину адверзијалних и инквизиторских елемената, што се илуструје навођењем најважнијих таквих елемената једне и друге врсте. Одређени инквизиторски елементи, а нарочито омогућавање изузетно широког одступања од начела непосредности су истовремено и наглашено антидемократски елементи новог Законика.

У раду се закључује да је потребно хитно мењати позитивни кривични поступак Србије, што се може постићи, било крупним променама сада важећег Законика о кривичном поступку, или (што би било знатно адекватније) израдом новог Законика о кривичном поступку, којим би се јавно-тужилачка истрага уредила на бољи начин, а главни претрес конципирао тако да се омогући активнија доказна улога суда, а да при том то не буде ни на штету одбране. Начело истине, на одговарајући начин, треба да буде доведено у складан баланс са правилом о сношењу основног терета доказивања.

Кључне речи: кривични поступак, Законик о кривичном поступку, начело истине, истрага, главни претрес, реформа кривичног поступка.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Основна питања реформе кривичног поступка Србије сведена су на проблематику *типа истраге и конструкције главног претреса*, посебно у вези са улогом суда у доказном поступку, те проблематиком примарно страначког или судског извођења доказа, али и на веома важно питање *(не)постојања начела истине у кривичном поступку*.² Нови Законик о кривичном поступку је, с једне стране, заснован на погрешној концепцији, а с друге стране, обилује и сасвим конкретним правно-техничким грешкама и омашкама.

Погрешна концепција Законика се делимично огледа и у његовом противуставном карактеру, а њене основне особености су: 1) елиминисање начела истине у кривичном поступку, 2) увођење јавно-тужилачке истраге на један недовољно квалитетан начин, те 3) потпуно адверзијална конструкција главног претреса.

Указаћемо на основне концепцијске проблеме новог Законика, а затим изложити могућности којима се може поправити српски кривични поступак у *две варијанте*: 1) значајно модификовање и побољшање Законика о кривичном поступку из 2011. године и 2) израда новог Законика о кривичном поступку.

ОДНОС НАЧЕЛА ИСТИНЕ И ПРАВИЛА О ТЕРЕТУ ДОКАЗИВАЊА

Законодавац више не утврђује начело истине на начин на који је то начело до сада постојало у нашем кривичном поступку. Суд више нема дужност да утврђује истину и начелно се чини доказно релативно неактивним, односно таква је очигледно била

¹ Др Милан Шкулић, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

² Више о томе: М. Шкулић, Начело правичног вођења кривичног поступка и начело истине у кривичном поступку. *Правни живот*, Год. 59, књ. 539, бр. 9 (2010), стр. 587–611.

интенција законодавца, али је питање да ли је то постигнуто на консеквентан начин, те како ће се у пракси суд односити у односу на утврђивање чињеничног стања на којем треба да заснује своју одлуку о предмету кривичног поступка.³ Иначе, чак и кривични поступци у нашем окружењу који су битно модификовани последњих година и где је главни претрес у великој мери адверзијалног карактера, ипак још увек познају начело истине, схваћено и као *начело утврђивања материјалне истине*⁴.

Докази се прикупљају и изводе у складу са Закоником о кривичном поступку, а *те-рет доказивања оптужбе је на тужиоцу*.⁵ Из овог би произишло да ће сам тужилац изводити доказе у прилог своје оптужбе, те да се у то неће упуштати кривични суд. Међутим, следећа законска одредба ипак омогућава да и суд изводи доказе, али само ако у погледу тога постоји одговарајућа страначка иницијатива. Суд изводи доказе *на предлог странака*. Питање је да ли суд уопште може извести било који доказ, ако то не предложи странка, а такође је питање и зашто би странка предлагала да суд изведе неки доказ, уместо да сама то учини. Такође није јасно ни да ли је суд у сваком случају дужан да изведе доказ који предложи странка. Чини се да суд ипак нема такву дужност, јер није прописана никаква консеквенца за одбијање таквог предлога, нити постоји процесни механизам којим би се суд «принудио» да поступи у складу са страначком доказном иницијативом. Коначно, доказни предлог странке може бити и априорно сасвим бесмислен или чак немогућ, па није логично да се сматра да суд свакако мора извести сваки доказ који је странка предложила.

Начелно се доказна иницијатива суда ограничава на издавање налога конкретної странци. Суд може *дати налог странци* да предложи допунске доказе или изузетно сам одредити да се такви докази изведу, ако оцени да су изведени докази противречни или нејасни и да је то неопходно да би се предмет доказивања свестрано расправио. Иако се овде не говори о потреби утврђивања *истине*, свестрано расправљање предмета се своди на утврђивање потпуног и тачног чињеничног стања, а то је у ствари ис-

3 Дужност суда да у кривичном поступку утврди истину, односно *тежи* њеном утврђивању би, пре свега, морала да буде моралног и етичког карактера. Само када је потпуно уверен у истинитост утврђеног чињеничног стања, кривични суд би могао да „мирне савести” остварује своје *право кажњавања (ius puniendi)*, онда када изриче одређену кривичну санкцију (што је право које у правној држави припада једино суду), или када обрнуто, у одговарајућој процесној форми (као што је то на пример, ослобађајућа пресуда), констатије да у конкретном случају нема услова за манифестовање таквог „ексклузивног” права суда.

Кривични суд и неки други важни извори права суштински и непосредно усмеравају ка утврђивању истине, а друга је ствар што се то донекле дезавуише правилима важећег Законика о кривичном поступку. Та правила значајно ограничавају могућност суда да, и мимо страначке иницијативе, сопственом доказном активносту утврђује чињенично стање, и тако му објективно поприлично „везују руке” иако, као што је претходно објашњено, остављањем могућности за побијање пресуде жалбом и због погрешно или непотпуно утврђеног чињеничног стања (што је у ствари, само други израз за *неистину*), законодавац имплицитно задржава начело истине у лимитираном виду. То значи да се суду сходно правилима важећег Законика о кривичном поступку, не даје довољно „простора”, односно реалних процесних могућности да увек и у објективно могућој мери, утврди потпуно и тачно чињенично стање, што се своди на *установљавање истине у кривичном поступку*, док самог судију други прописи још увек стриктно обавезују да се руководи начелом истине. Тако, према одредби члана 53 став 1 *Закона о судијама*, пре ступања на функцију, *судија полаже заклетву пред председником Народне скупштине*, а текст судијске заклетве гласи: „*Заклињем се својом чашћу да ћу своју функцију вршити верно Уставу и закону, по најбољем знању и умећу и служити само истини и правди*” (члан 54 ЗС). Дакле, судија се и формално, чак у једном изразито симболичком и свечаном облику, изричито обавезује да *служи истини*. Више о томе: М. Шкулић, *Кривично процесно право*, 7. измењено и допуњено издање, Београд : Правни факултет Универзитета у Београду : Досије студио, 2014, стр. 83–84.

4 Више о томе: Н. Матовски, Г. Лажетић-Бужаровска и Г. Калајићев, *Казнено процесно право*, 2. измењено и допуњено издање, Скопље : Академик, 2011, стр. 50.

5 У току јавне расправе у Нацрту новог ЗКП-а, као и касније, када је већ донесен нови Законик, неки чланови радне групе која је учествовала у писању тог текста су у више наврата истицали да се решењима садржаним у новом ЗКП-у, превазилази некакав садашњи, односно некадашњи „**проблем**”, који се своди на **дужност суда да „подржава” или „подупире” оптужницу**, јер се сада то коначно, „пребацује” на тужиоца. Заиста, *невероватна констатација*. Ван памети је да било који судија у кривичном поступку „подржава” или „подупире” оптужницу, јер би се таквим поступањем судија грубо оглушио о своју дужност непристрасног поступања. Тиме што судија према Законикоу о кривичном поступку из 2001. године (а тако је код нас било деценијама), има(о) дужност утврђивања истине, он не само да нема, односно није имао дужност било каквог „стајања на страну тужиоца”, већ судија то никако не би ни смео чинити.

тинито чињенично стање, наравно уз сва она и иначе, постојећа фактичка и формална ограничења везана за утврђивање истине у кривичном поступку. С друге стране, овде се ради само о „налогу“ странци, сам суд се не „овлашћује“ да изводи доказе. Суд може доказ извести једино ако то предложи странка, што суд странци може сугерисати, али је практично не може „принудити“ на такав доказни предлог. И ако суд нареди извођење одређених доказа, то подразумева да ће доказе извести одређена странка, а не сам суд, јер се суд не може доказно активирати, ако странка то није предложила. Није прописана било каква процесна консеквенца за одбијање странке да испуни налог суда. Ради се стога о поприлично нелогичној и непотпуној норми.

Овакво доказно лимитирање доказне улоге суда ипак није консеквентно спроведено, па тако на пример, суд има могућност да активно учествује у испитивању сведока на главном претресу, те својим питањима може да се „умеша“, било у основно, било у унакрсно или допунско испитивање сведока,⁶ без обзира на то што те видове испитивања примарно спроводе странке, односно друга лица која поступају у оквирима страначких функција, као што су то, бранилац у оквиру функције одбране, односно пуномоћник оштећеног као тужиоца или приватног тужиоца.⁷

Може се претпоставити да ће у пракси кривични суд ипак *тежити* да, колико је могуће, па можда и мимо стриктних законских правила, тежи истини или чак да покуша да утврди истину у кривичном поступку, јер се, као и раније, и у одредбама новог Законика омогућава подношење жалбе и због *погрешно или непотпуно утврђеног чињеничног стања*. А шта је друго погрешно или непотпуно утврђено чињенично стање, него *неистина*, односно *неистинито утврђено чињенично стање*. Како суд „одговара“ за своју пресуду, он је начелно заинтересован да она опстане у евентуалном жалбеном поступку. Због тога, по логици ствари, он ће тежити да се у кривичном поступку утврди потпуно и тачно чињенично стање, односно да се другим речима казано – утврди истина. Стога ће, ако не формално, онда макар фактички, у нашем кривичном поступку и даље у пракси деловати начело истине, али сада на битно лимитиран начин.

У континенталној Европи, суд је, по правилу, суверени и неприкосновени „господар“ доказног поступка, без обзира на то што странке располажу одговарајућом доказном иницијативом, те у одређеној мери могу учествовати и у извођењу доказа. То је најтипичније у Немачкој, као и у другим државама чији су нам правни системи традиционално служили као узор.⁸ Слично је и у Аустрији, која је типична и интересантна и по томе што је, такође, онедавно увела систем државно-тужилачке истраге, али, наравно, није прихватила и потпуно адверзијалну конструкцију главног претреса, нити је у свом новом законика о кривичном поступку елиминисала начело истине.⁹ Потпуно је нетачно и да адверзијална конструкција главног претреса подразумева лимитирање или елиминисање начела истине, исто као што је нетачно да тужилачка истрага подразумева адверзијализацију главног претреса. Јер, на пример, широм Европе данас постоје кривичнопроцесни системи у којима истрагу води јавни (државни) тужилац, али је и поред тога, главни претрес конструисан на класичан европско-континентални начин, уз руководећу доказну улогу суда, који се руководи начелом истине.

Проблем у вези са домашајем начела истине у нашем кривичном поступку постоји јер се меша правило и неопходно је да се одлука суда заснива на истинитим чињеницама, односно на уверениости суда у њихову истинитост, са постојањем или непостојањем дужности суда да *истражује* истину, односно да и мимо страначке иницијативе изводи доказе који су потребни за утврђивање потпуног и тачног чињеничног стања. Када је

6 Више о томе: В. Делибашић, Унакрсно испитивање - правила и изазови, *Наука, безбедност, полиција* : журнал за криминалистику и право, Год. 19, бр. 1 (2014), стр. 69-

7 Више о томе: Докази и доказни поступак на главном претресу, У: *Главни претрес и суђење у разумном року* : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени, (ур. С. Бејатовић и И. Јовановић), Београд : Мисија ОБС у Србији, 2015, стр. 193–217.

8 Више о томе: С. Roxin und В. Schünemann, *Strafverfahrensrecht*, 26. Auflage, München : Verlag C. H. Beck, 2009, стр. 78.

9 Више о томе: S. Seiler, *Strafprozessrecht*, 10, überarbeitete Auflage, Wien : Facultas.wuv, 2009, стр. 31–34.

суд апсолутно доказно неактиван, он само може вредновати доказе које су извеле странке, те стећи или не стећи уверење у њихову истинитост, али нема сам могућност да изводи доказе који су потребни да би он као такав, утврдио истину. Само онда када суд има могућност да буде доказно активан, он и може заиста утврђивати истину, али то тада може бити супротстављено правилу о терету доказивања, које је, када је у питању оптужба, сада и формално стриктно дефинисано као дужност тужиоца, сходно чему, тужилац и сноси ризик недоказивања. Иако је то врло сложено теоријско питање, чини се да сада, када је већ уведено правило о терету доказивања, од њега не би требало одступати, већ је потребно то правило на одговарајући начин „помирити“ са начелом истине, што се онда нужно своди на одговарајуће *лимитирано дејство начела истине*.

То значи да би начело истине требало вратити у наш кривични поступак, али тако да се тиме не ремети начелна дужност овлашћеног тужиоца да сноси терет доказивања. Тиме би, с друге стране, ипак требало омогућити активнију доказну улогу суда, када је у питању окривљени без браниоца, или када је то у интересу одбране у кривичном поступку. Није потребно у самој норми наглашавати да ће суд доказно интервенисати у корист одбране и сл., већ је довољно увести могућност да суд изводи све доказе који су потребни за утврђивање потпуног и истинитог чињеничног стања, али у границама правила о томе да терет доказивања да је окривљени учинио кривично дело, сноси овлашћени тужилац. С друге стране, треба стриктно прописати да се одлука суда може заснивати само на чињеницама које су истините, јер само тада има смисла постојање жалбе због погрешно или непотпуно утврђеног чињеничног стања.

Наравно, уколико би се прихватило решење по којем би суд могао/морао да се доказно ангажује и активира с циљем утврђивања потпуног и тачног чињеничног стања, али тако да то буде у границама правила о терету доказивања оптужбе, који је на овлашћеном тужиоцу, у пракси би велики проблем био са процењивањем у којем правцу реално иде доказно ангажовање суда, јер суд може сматрати да би извођење одређеног доказа било у прилог одбране, али се сама одбрана са тим не мора сложити. Поред тога, питање је и какав је значај доказа које је суд извео, сматрајући да је то потребно с циљем утврђивања истине, а у прилог одбране која је доказно неактивна, а онда се покаже да је, у ствари, конкретан доказ користио тужиоцу. Ту нема једноставног и „чистог“ решења, а не треба заборавити ни да онда, када је комплетна доказна иницијатива поверена странкама (као у типичном парничном поступку, односно у класичним адверзијалним кривичним процедурама), доказ који је извела једна странка, сматрајући да ће користити њеним страначким интересима, фактички може некада да иде у прилог другој странци. На пример, странка је предложила одређеног сведока сматрајући да ће исказ који ће сведок дати бити њој у прилог, а онда сведок да исказ који је супротан интересу странке која га је предложила.

Уколико се не жели повратак на класично начело истине у смислу давања права, али и дужности суду да увек официјелно и мимо доказних предлога странака утврђује истинито и потпуно чињенично стање (што је, наравно, у пракси *questio facti*), а да се ипак (што је по нашем мишљењу неопходно), ојача доказна улога суда, могуће је још једно „компромисно“ решење. Наиме, суд би имао право и дужност да изведе све доказе потребне за утврђивање потпуног и истинитог чињеничног стања, али тако да то буде у оквиру правила да тужилац сноси терет доказивања оптужбе, те под условом да се одбрана томе не противи.

ОСНОВНЕ ПОТЕНЦИЈАЛНЕ НЕУСТАВНОСТИ НОВОГ ЗАКОНИКА О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Према одредби члана 32 став 1 Устава Републике Србије (*право на правично суђење*), свако има право да независан, непристрасан и законом већ установљен суд, правично и у разумном року, јавно расправи и одлучи о његовим правима и обавезама, основаности сумње која је била разлог за покретање поступка, као и оптужбама против њега.

Дакле, уставно је право грађанина, тј. окривљеног против којег се води кривични поступак, да суд **расправи** о основаности сумње, односно о оптужби против њега, а *не да се о томе пред судом расправља*, као што је то у основи решено у новом Законику о кривичном поступку Србије.¹⁰

Стога су **неуставне** све кључне одредбе овог Законика, којима је конструисан стриктно адверзијални кривични поступак, односно доказивање примарно пренесено на странке, а суд максимално искључен из њега.

Претходно објашњена неуставност се односи на стриктно адверзијалну конструкцију главног претреса, уз максимално лимитирање доказне улоге суда, који тако супротно одредби члана 32 став 1 Устава Србије, нема прилику да расправи о оптужби, али се чини да је противустварна и концепција истраге у новом Законику о кривичном поступку. Наиме, истрага је сада јавно-тужилачка, те се покреће наредбом, али без могућности да суд у одређеном функционалном облику (то би у контексту новог ЗКП-а, могао да буде судија за претходни поступак), одлучи о *основаности сумње* која је била разлог за покретање кривичног поступка, а одредбом члана 32 став 1 Устава Републике Србије, се између осталог *сваком* гарантује да суд *расправи* и о *основаности сумње која је била разлог за покретање поступка*. Ово је посебно упадљиво у контексту нове законске регулативе која се односи на формално одређивање тренутка, како започињања кривичног поступка, тако и отпочињања кривичног гоњења, што не само да се утврђује на погрешан начин, већ се, што је веома чудно и тешко се може логички објаснити, разликују момент када започиње кривичног гоњење, од тренутка када почиње кривични поступак.

ДОМИНАНТНО АДВЕРЗИЈАЛНИ ИЛИ ИНКВИЗИТОРСКИ КАРАКТЕР НОВОГ ЗАКОНИКА О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

У два велика позитивноправна кривичнопроцесна система спадају: 1) *континентално-европски* кривичнопроцесни систем, и 2) *англосаксонски* или адверзијални кривичнопроцесни систем. Понекад се упрошћено, а што је посебно карактеристично за ауторе из англосаксонских правних подручја, континентално-европски систем означава као инквизиторски, а англосаксонски као акузаторски. Али, такво термилошко одређење у основи није коректно, јер иако континентално-европски систем садржи одређене инквизиторске елементе, он у ствари представља један мешовити систем,¹¹ као што ни бројни англосаксонски системи више нису чисто акузаторског типа. Већина држава континенталне Европе има мешовите кривичне поступке, са изузетком Италије, која је након последње реформе свог кривичног процесног законодавства, кривични поступак уредила претежно на адверзијалним основама. Обрнуто, већина држава које припадају тзв. енглеском говорном подручју, где су најкарактеристичније Велика Британија, односно пре свега Енглеска и Велс, као и САД, имају типичне адверзијалне кривичне поступке.

За континентално-европске кривичне поступке је карактеристично да у истрази постоје јаки инквизиторски елементи, али уз поштовање права на одбрану и у тој фази кривичног поступка. У овом типу поступка су основне кривичнопроцесне функције строго одвојене, али јавни (државни) тужилац ипак није права, односно типична странка, јер он је, као државни орган, дужан да осим страначких интереса утемељених на функцији оптужбе, штити и опште интересе, а пре свега интерес који произлази из

¹⁰ Више о неуставности новог Законика о кривичном поступку Србије, али и његовим бројним другим слабостима у: М. Шкулић и Г. Илић, *Нови Законик о кривичном поступку Србије : један корак напред, два корака назад*, Београд : Удружење тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије : Правни факултет : Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, 2012. Друго измењено и допуњено издање ове монографије под насловом: *Нови ЗКП Србије : како је пропала реформа и шта да се ради* је у целини доступно у PDF формату на сајту Удружења јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије. Доступно на: <http://www.uts.org.rs/images/stories/061212.novi.zakonik.o.krivicnom.postupku.pdf>

¹¹ Упореди: А. Бошковић, *Анализа примене појединих адверсаријалних кривичнопроцесних института у континенталном кривичном процесном законодавству*, *Ревизија за криминологију и кривично право*, Год. 51, бр. 1 (2013), стр. 75-

начела истине. Сходно томе, на пример, он мора осим доказа који терете окривљеног, прикупљати и доказе у прилог његовој одбрани, односно мора их имати у виду. Поред тога, сам суд је доказно изузетно активан, он по правилу сам изводи све доказе током суђења, уз давање мање или веће доказне улоге и самим странкама, а није ограничен доказним предлозима странака, већ има право и дужност сопствене доказне иницијативе. Наш кривични поступак, слично као и на пример, кривични поступци Немачке и Француске, али и низа других европских држава, припада овом типу поступка.

За англосаксонске, односно адверзијалне (страначке) типове поступка је карактеристично да је суд у доказном смислу веома пасиван, тако да је извођење доказа у основи препуштено странкама, док се суд претежно фокусира на процену која је странка у „доказном двобоју“ пред њим била успешнија. Суђење почиње презентирањем доказа оптужбе, на које одбрана у одређеним процесним формама одговара, односно има прилику да даје одговор, да би се потом, изводили докази одбране, уз могућност да на њих одговара тужилац, док суд има веома ограничене могућности током извођења доказа. Саслушање током суђења је страначког карактера, тако да одређеног сведока прво саслушава странка која га је позвала (*examination-in-chief*), а затим противстранка (*cross-examination* – унакрсно саслушање), а потом долази до поновног саслушања сведока од странке која га је позвала (*re-examination*) У суштини, типични адверзијални кривични поступци су веома слични парничном поступку, односно грађанском поступку уопште.

У већини земаља континенталне Европе, нарочито када се ради о класичним правним системима држава тзв. старе Европе, односно оних земаља које представљају својеврсно „језгро“ Европске уније и чији су правни системи традиционално важили за својеврсне узорне низу других европских земаља, међу којима је и некадашња Југославија, па самим тим и државе настале на њеном тлу, постоје веома значајне разлике између парничног и кривичног поступка. Те разлике се првенствено огледају у правилима доказивања и утврђивања чињеничног стања, односно примарно се односе на домет и дејство одређених доказних начела, тј. начела која се односе на циљ и сврху процедуре. Та процесна начела су суштински различита у поступку чији је предмет одређено грађанскоправно питање спорног карактера, као што је то у парничном поступку и процедури чији је предмет тзв. *causa criminalis*, односно кривично дело, односно дело које је противправно и законом прописано као кривично дело, а што се решава у кривичном поступку.

На пример, у немачкој кривичнопроцесној теорији се традиционално истиче да у „дивилном“, тј. парничном поступку, у којем се пре свега, одлучује о „приватним интересима“, важи принцип диспозиције – што се огледа у томе да парничне странке саме сnose одговорност за утврђивање чињеница које би биле подлога за одлуку суда. То се своди и на постојање одговарајућег терета доказивања, па тако суд сходно принципима парничног поступка, своју пресуду може засновати само на ономе што су странке тврдиле, подвеле под одређене доказе, односно доказале, при чему оно што је за странке неспорно, обавезује и самог судију, у вези чега се истиче да генерално у парничном поступку важи *начело формалне истине*.¹²

Обрнуто, у немачкој теорији кривичног процесног права се наглашава да, супротно парничном поступку, у кривичном поступку важи *начело материјалне истине*, као и принцип истраживања од стране суда, што значи да сам суд истражује садржински аспект предмета кривичног поступка („сам од себе инструксан“). При том, у остварењу тог задатка и у односу на разјашњење ствари, он није везан активностима процесних странака.¹³ То се посебно огледа у томе да суд „истражује истину извођењем по службеној дужности свих доказа који су од значаја за одлучивање суда“.¹⁴

12 C. Roxin und B. Schünemann, *op.cit.*, стр. 78.

13 Ово се посебно илуструје карактеристичним примером *немогућности доношења пресуде због изостанка у кривичном поступку*, тј. правилом по којем за разлику од парничног поступка, где недолазак једне уредно позване странке на суђење доводи до пресуде због изостанка, односно, ако се ради о тужиоцу, сматра се да је самим недоласком на главну расправу он прећутно одустао од оптужбе; таквих правила нема у класичном континентално-европском кривичном поступку.

14 C. Roxin und B. Schünemann, *op.cit.*, стр. 78.

За разлику од претходно описаног класичног континентално-европског погледа на циљ кривичног поступка и правила извођења доказа, односно официјелног судског утврђивања чињеничног стања у кривичном поступку, у САД се на ово питање гледа сасвим другачије. Амерички кривични поступак је веома сличан парничном поступку, што се своди на конструисање „адверзијалног поступка“, чија је основна особеност да свака странка сноси терет доказивања својих тврдњи, а одлуку о томе „ко је био бољи у доказивању“, доноси порота.¹⁵

За класичне континентално-европске кривичне поступке је типично да суд тежи утврђивању истине, која је декларисани циљ кривичне процедуре, али при том, узима у обзир и одговарајућу доказну иницијативу странака, што се не чини безусловно, већ само када суд оцени да се ради о адекватним доказним предлозима странака. Тако, на пример, у немачком кривичном поступку суд у циљу утврђивања истине, по службеној дужности изводи доказе у погледу свих чињеница и доказних средстава, који имају значаја за доношење одлуке (§ 244 Abs. 2 StPO).¹⁶

Савремено кривичнопроцесно право иначе карактерише и све изразитија конвергенција елемената из два велика светска кривичнопроцесна система, што је последица како општих глобалистичких тенденција, тако и свести о потреби уграђивања у поједине правне системе оних елемената који су потенцијално ефикасни и корисни, независно од тога да ли потичу из једног или другог великог кривичнопроцесног система.¹⁷ Тако, на пример, данас многи континентално-европски кривични поступци садрже и неке елементе адверзијалних поступака, за шта је свакако најтипичнији институт окончања поступка на темељу споразума тужиоца и окривљеног о признању кривице (*plea bargaing*, односно *deal*), што је довело и до тврдњи неких аутора о постојању својеврсне заразе овим кривичнопроцесним институтом у европским земљама (*plea bargaing infection*). И обрнуто, многи адверзијални кривични поступци прихватају нека решења из континентално-европских процедура, а посебно у вези са давањем већих овлашћења јавном (државном) тужиоцу. Оваква конвергенција, иако свакако оправдана, ипак има своје границе, које се у битној мери морају заснивати и на присутној правној традицији одређене државе. Није једноставно, а по правилу, није ни оправдано да се једном правном систему, који већ устаљено припада одређеном великом типу кривичног поступка, вештачки калеме доминирајући елементи из другог таквог типа. Јер то може довести до огромних практичних проблема, а пре свега до несналажења субјеката поступка у новом кривичнопроцесном амбијенту. По логици ствари, то доводи до неефикасног или неправичног, односно и неефикасног и неправичног кривичног поступка.

Из самог атрибута „адверзијални“ произлази да је суштина кривичног поступка који се ближе обележава таквим атрибутом, да се он своди на одређени процесни „сукоб“ или доказни „двобој“ међусобно супротстављених странака, односно процесних субјеката који имају супротне процесне интересе – окривљеног у функцији одбране и тужиоца који врши функцију оптужбе. Данас је свакако најтипичнији поступак ове врсте, кривични поступак САД, који је изворно произишао из енглеског кривичног поступка, односно тзв. англосаксонске кривичне процедуре. И данас се сасвим уобичајено и релативно често, као синоним за „адверзијални кривични поступак“, говори о англосаксонском кривичном поступку, али то постаје све мање оправдано самим тим што је све више држава које су у географском смислу део континенталне Европе, а које своје кривичне поступке уређују претежно на адверзијалним основама, као што је то уосталом случај и са новим српским Закоником о кривичном поступку из 2011. године. Истовремено, самим тим се донекле губи оправдање и израз „европско-континентални“ кривични поступак, али како још увек далеко највећи број држава континенталне Европе не прихвата адверзијалан кривични поступак (што је посебно типично за државе

¹⁵ *Ibid.*, стр. 79–80.

¹⁶ Више о томе: L. Meyer-Goßner und J. Cierniak, *Strafprozessordnung : Kommentar*, München : Verlag C. H. Beck, 2009, стр. 958–959.

¹⁷ Више о томе: М. Шкулић, *Основи упоредног кривичног процесног права и основи проблеми реформе кривичног поступка Србије. у: Казнена реакција у Србији*, Београд : Правни факултет Универзитета, 2011, стр. 54–55.

које спадају у тзв. стару Европу, попут Немачке, Француске, Аустрије итд.), ми ћемо као опозит адверзијалном типу кривичног поступка, наводити континентално-европски модел кривичне процедуре.¹⁸

Код оба основна упоредноправна типа кривичне процедуре, односно главна *упоредноправна модела* кривичног поступка, потребно је упоредити неколико основних карактеристика, које се пре свега тичу следећих питања: 1) опште кривичнопроцесне проблематике, попут учења о основним доказним забранама, (не)могућности коришћења тзв. индиректних доказа, односно индиција, начина организације суда (порота или професионалне судије, односно мешовита судска већа), значаја који се даје појединим општим кривичнопроцесним начелима, као што је то начело истине, значај признања као доказа и његове везе са другим доказима итд., те 2) организације кривичног поступка у стадијумском смислу, где спадају питања као што су степен (не)формалности истраге, број процесних стадијума, доминантан начин организације главног претреса, са доказно претежно активним или пасивним кривичним судом итд. Наравно, треба имати у виду да практично не постоје два идентична кривична поступка, када говоримо о различитим државама, односно њиховим правним системима, јер се међусобно често и прилично разликују кривични поступци конкретних држава који иначе доминантно припадају једном или другом тзв. великом кривичнопроцесној систему.

Нови Законик о кривичном поступку Србије из 2011. године уређује српски кривични поступак претежно на адверзијалан начин и то пре свега када се ради о организацији главног претреса, као основне процесне фазе (стадијум суђења у ужем смислу), али истовремено и уз развијање и јачање и неких типичних инквизиторских елемената (који, нажалост, често нису демократског карактера), што га у ствари суштински чини мешовитим типом кривичног поступка. Могуће је издвојити неколико основних адверзијалних и неколико доминантних инквизиторских елемената српског кривичног поступка.¹⁹

ОСНОВНИ АДВЕРЗИЈАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ У НОВОМ ЗАКОНИКУ О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Нови Законик о кривичном поступку Србије из 2011. године уређује српски кривични поступак претежно на адверзијалан начин, али истовремено и уз развијање и јачање и неких типичних инквизиторских елемената, што укупно чини прилично чудну или чак „бизарну“ кривичнопроцесну комбинацију. Тиме нови ЗКП не само што поприлично драстично одступа од наше досадашње вишедеценијске, па донекле, чак и вишевековне традиције, већ представља и изузетно негативан пример када је реч о кохерентности нашег правног система, те његовој усклађености са класичним стандардима модерне и демократске кривичне процедуре.

Постоје следећи основни *адверзијални елементи* у новом Законику о кривичном поступку из 2013. године:

1) веома лимитирано начело истине, уз инсистирање на питању терета доказивања, те ускраћивање, односно ограничавање права суду да сам и мимо страначке иницијативе утврђује чињенично стање;

2) стварање могућности за тзв. паралелну истрагу, односно формално омогућавање „одбрани“ да током јавно-тужилачке истраге сама прикупља одређене доказе и „материјале“;

18 Више о томе: М. Шкулић, Модификације кривичног законодавства Србије у време економске кризе : неке грешке у српском КЗ-у и катастрофално лоша концепција Нацрта Законика о кривичном поступку Србије. у: *Заштита људских права и слобода у време економске кризе, X тематски међународни научни скуп*, Тара, од 8. до 12. јуна 2011, Београд : Удружење за међународно кривично право : Intermex, 2011, стр. 129-

19 У ствари, супротно извесним већ створеним стереотипима у јавности, нови Законик о кривичном поступку Србије из 2011. године није никаква „американизована“ кривична процедура, већ он представља веома лошу мешавину акузаторских елемената кривичног поступка са неким изразито недемократским инквизиторским елементима. Он у ствари, највише личи на „хашки“ кривични поступак, односно правила поступка која се примењују у Хашком трибуналу.

3) увођење посебног процесно-правног механизма „опонирања“ оптужби од стране субјеката у функцији одбране (оптужени и бранилац), који у односу на оптужницу могу да поднесу свој *одговор*;

4) увођење припремног рочишта (које је обавезно за тежа кривична дела), чији је основни *ratio legis* да ограничи страначку доказну иницијативу, односно уопште, лимитира могућност предлагања и извођења нових доказа;

5) давање великог значаја страначким споразумима, односно пре свега, споразуму о признању кривичног дела, који је могућ у односу на било коју врсту кривичног дела, без обзира на његову тежину, при чему је поред признања окривљеног, довољно постојање било којих других доказа који *нису у супротности са признањем*, уместо да се захтева egzистирање доказа који дато признање *поткрепљују*;

6) стварање врло широких могућности за задобијање тзв. кооперативних сведока, у виду окривљених/осуђених који добијају статус *окривљеног сарадника*, односно *осуђеног сарадника*, на темељу споразума са јавним тужиоцем;

7) потпуно адверзијално конструисан главни претрес, а нарочито инсистирање на страначком извођењу доказа, што је посебно типично у погледу испитивања сведока, које се дели на основно и допунско, али се то односи и на формално временско ограничавање завршне речи итд.;

8) започињање главног претреса доношењем формалног решења о томе;

9) формално и обавезно претходно изјашњавање странака о предмету поступка, непосредно по започињању главног претреса;

10) наглашено казуистички приступ који се понекад испољава и у донекле претераном «нормирању», што је посебно изражено у „појмовнику“ новог Законика, тј. одредби које се односе на значење израза, где се чак дефинишу и израз као што је «кривични закон» или «исправа» (идентично дефиницији јавне исправе у КЗ-у), односно «организована криминална група, што се такође чини потпуно исто као и у Кривичном законикау и сл.

Основни инквизиторски елементи у новом Законикау о кривичном поступку

Иако је скоро уврежено мишљење (не само у стручној, већ и у широј лаичкој јавности), да је нови ЗКП Србије вид својеврсне „американизације“ српског кривичног поступка, те да је наш нови кривични поступак изразито адверзијалног карактера, то је само донекле тачно. Наиме, иако заиста нови кривични поступак Србије садржи веома бројне адверзијалне елементе, као што је то претходно већ објашњено, он не личи много на типичан кривични поступак САД, а с друге стране, има и прилично изражене инквизиторске елементе, нарочито када се ради о врло бројним и екстензивно формулисаним могућностима за одступање од начела непосредности у извођењу доказа на главном претресу.²⁰

Одличан пример који указује да нови српски кривични поступак не личи много на класичан адверзијални кривични поступак САД је чињеница да се чак и начелу истине даје далеко већи значај у америчком кривичном поступку, него у новој српској кривичној процедури. У САД не постоји начело истине на начин на који се оно схвата у класичним континентално-европским кривичним процедурама, али је при том наглашено и да ни у америчком кривичном поступку истина није без значаја, већ је само суд начелно доказно пасиван, те не трага официјелно за истином, већ се искључиво ослања на доказне активности странака. Међутим, *нека доказна правила у САД*, дају практично *више значаја истини у кривичном поступку, него што је то сада случај у Србији, када је у питању нови Законик о кривичном поступку из 2011. године*, што представља својеврсни апсурд када се има у виду, како наша досадашња традиција, тако и чињеница да Србија неспорно припада кругу континентално-европских држава, не само у географском, већ и у историјском, културолошком, па и правном смислу.

²⁰ Више о томе: М. Škulić, Dominantne karakteristike osnovnih velikih krivičnoprocesnih sistema i njihov uticaj na reformu srpskog krivičnog postupka, *Crimen : časopis za krivične nauke*, God. 4, br. 2 (2013), str. 176–234.

Наиме, тачно је да правила кривичног поступка САД (*Federal Rules of Criminal Procedure*), која се понекад погрешно сматрају сличним извором права као што су закон(ици) о кривичном поступку у Европи, не говоре о „истраживању истине“ или „трагању о истини“, али то и није потребно у том извору права, јер у англосаксонским државама постоји посебна правна дисциплина – доказно право (*Law on Evidence*), што представља и посебан извор права, када је реч о нормативном аспекту. У оквиру те области установљавају се правила која се односе на утврђивање истине и доказивање, како у кривичном, тако и у парничном поступку, тј. уопште у релевантним „правним процедурама“, где спада и „материја истине“ у процесном смислу. Тако се већ у другом члану Савезних правила о доказивању (*Federal Rules on Evidence*), спомиње истина, тако што се утврђује да „правила треба тумачити на начин који омогућава да се **сазна истина** и донесе **правична одлука**“.

Правило 1.02 Савезних правила о доказивању у САД, буквално гласи: „*Ова правила би требало примењивати тако да се сваким поступком управља поштено (правично), да се отклоне неоправдани трошкови и одуговлачење, као и да се допринесе развоју доказног права, да би се на крају сазнала истина и правично одлучило*“.²¹

За основне инквизиторске елементе новог кривичног поступка Србије је у ствари, најкарактеристичније да су они, по правилу, изразито недемократског карактера, те да потенцијално представљају могући извор процесних злоупотреба. Ту пре свега спадају следећи процесни механизми:

У основне инквизиторске елементе новог кривичног поступка Србије пре свега, спадају следећи процесни механизми:

- 1) давање претераног доказног значаја признању окривљеног;²²
- 2) имплицитна законска подела доказа на непосредне и посредне (учињена формалним законским дефинисањем различитих степена сумње);
- 3) претерана склоност законодавца ка дефинисању, што се огледа у изразито обимном „појмовнику“, када је реч о одредбама које се односе на значење појединих израза у ЗКП-у;
- 4) постојање могућности да се у поступцима за кривична дела из делокруга тужилаштва посебне надлежности, сведок у истрази испита од стране тужиоца, а да се одбрана о томе уопште ни не обавести;
- 5) сувише екстензивно утврђивање разлога за искључење јавности са главног претреса, јер је један од алтернативно прописаних разлога за одступање од начела јавност и потреба заштите „других оправданих интереса у демократском друштву“;²³
- 6) омогућавање на главном претресу да се суд у сваком тренутку умеша у страначко извођење доказа, што је истовремено нелогично и због тога што суд иначе нема дужност

21 Због важности ове теме, наводимо и оригиналан текст на енглеском: *These rules should be construed so as to administer every proceeding fairly, eliminate unjustifiable expense and delay, and promote the development of evidence law, to the end of ascertaining the truth and securing a just determination.*

22 Својеврстан је парадокс да је признање било *regina probationem* у некадашњим најкласичнијим инквизиторским кривичним поступцима који су се, између осталог, одликовали формалном оценом доказа, те могућношћу да се до признања (чак и сасвим рутински), може долазити применом тортуре, а да је данас признање, додуше више фактичко, него формално, стекло статус „краљице доказа“ у најтипичнијим адверзијалним кривичним процедурама. Дакле, признање има велики значај и у адверзијалним поступцима, што је претходно објашњено у погледу страначких споразума и задобијања тзв. кооперативних сведока, али је чињеница да је оно било посебно јак, „крунски“ или *кључан доказ*, пре свега у класичним инквизиторским кривичним процедурама.

23 Ово је по свему судећи, такође и *противуставна норма*, јер наш Устав не познаје такав разлог као *посебан основ* за искључење јавности, већ ту формулацију стриктно повезује са *јавним редом и моралом*, док се у ЗКП-у „јавни ред и морал“, те „други оправдани интереси у демократском друштву“, дефинишу као *два самостална и одвојена, односно један од другог независна разлога* за искључење јавности на главном претресу. Према члану 32 став 3 Устава Србије (норма која је сегмент *права на правично суђење*), јавност се може искључити током читаваог поступка који се води пред судом или у делу поступка, само ради заштите интереса националне безбедности, *јавног реда и морала у демократском друштву*, као и ради заштите интереса малолетника или приватности учесника у поступку, у складу са законом.

утврђивања истине, па је онда, препуштено потпуно арбитрерној оцени председника већа, када ће да се „инволвира“ у извођење доказа;²⁴

7) прописивање могућности да се окривљеном суди у одсуству, што је иначе, потпуно незамисливо у типичним адверзијалним кривичним процедурама;

8) сувише широко дефинисање разлога за притвор,²⁵ при чему су неки од тих разлога и својеврсне „каучук“ норме;²⁶

9) одређивање као циља истраге не само прикупљање доказа и података који су потребни за одлучивање о томе да ли ће се подићи оптужница или обуставити поступак итд., већ и *доказа за које постоји опасност да се неће моћи поновити на главном претресу или би њихово извођење било отежано...*²⁷

10) остављање могућности за веома широко одступање од начела непосредности у објективном смислу на главном претресу,²⁸ јер се скоро исто као и раније (док је истрага била судска), омогућава читање записника о исказима датим у истрази (али не судији, него јавном тужиоцу), или у неком другом кривичном поступку, уместо да се давалац исказа непосредно испита пред претресним већем.

Када се уведе неки нови законски механизам и уопште ново законско решење (попут јавно-тужилачке истраге), онда се истовремено морају искористити све предности новине и поднети („истрпети“) неке мане новог решења. Међутим, новим Закоником се сада покушава остварење „немогуће мисије“, тако да истрага буде тужилачка, али да истовремено, сви докази које је јавни тужилац као несудски државни орган прикупио, могу да се путем читања записника о датим изјавама, користе на главном претресу, исто или слично као што је то чињено и са исказима који се дају истражном судији, када он у судској истрази испитује сведоке или вештаке. Тако нешто начелно није могуће, односно није оправдано, а потенцијално би се могло сматрати и кршењем права на правично суђење утврђеном у члану 6 ЕКЉП.

НЕКА НЕАДЕКВАТНА РЕШЕЊА У СИСТЕМУ СТРАНАЧКИХ СПОРАЗУМА И ВЕЋ НАСТАЛА ЛОША ПРАКСА

Основне особености споразума између јавног тужиоца и окривљеног у Законику о кривичном поступку Србије из 2011. године су следеће:

- постоје три врсте страначких споразума који подразумевају признање кривичног дела од стране окривљеног – један је класичан споразум о признању, у основи сличан и

24 Посебно може бити неправично да се председник већа умеша у ток основног или унакрсног испитивања сведока, јер тада постоји могућност да потпуно поремети концепцију испитивања, које је иначе, начелно дефинисано као „страначко“. Тако нешто, на пример, у САД, које има типичан адверзијални кривични поступак, није могуће, јер би се сматрало некоректним да судија на такав начин омета ток основног или унакрсног испитивања сведока, када субјект који спроводи испитивање (било у функцији оптужбе или одбране), има одређени редослед постављања питања који је врло важан, јер по правилу, води одређеном фактички *кључном питању*.

25 Притвор се, као и раније, може одредити због опасности од доказне опструкције окривљеног, тј. његовог *колузионог утицаја* на сведоке, саучеснике или прикриваче. Овакав разлог за притвор је сада до неке супротан адверзијалној конструкцији кривичног поступка, јер од окривљеног се, самим тим што би примарно морао сам да изводи „своје“ доказе, очекује и одговарајућа „припрема“ сведока, а ако би он то покушао да учини, самим тим ризикује да му се одреди притвор.

26 Одредба из члана 211 став 1, у делу који се односи на узнемирење јавности као разлог за притварање окривљеног је веома лоше правно-технички формулисана. Ради се о изразито *каучук норми*, која је у ствари, нека врста „повампирене“ одредбе из времена социјалистичке Југославије, а и тада је тај притворски разлог пуно критикован, као изузетно недемократски и подложен веома „еластичним“ тумачењима.

27 Такав циљ истрага начелно може имати једино када је води истражни судија, а могућа је таква сврха истраге и онда када је она поверена јавном (државном) тужиоцу, али само уколико постоји законска могућност да се у погледу одређених доказних радњи (тзв. хитне судске радње), ангажује судија, као што је то и иначе случај у већини европских држава које имају систем државно-тужилачке истраге.

28 Наиме, јавно-тужилачка истрага има низ предности у односу на судску, али она има и одређене потенцијално озбиљне мане, а основна мана је да се веома рестриктивно докази из истраге могу користити на главном претресу, већ је њихова основна функција да послуже као *утемељење оптужнице*, а онда се касније, сви докази по правилу, морају поновити изводити на главном претресу.

раније постојећем споразуму о признању кривичног дела, што подразумева и споразум о кривичној санкцији и другим релевантним питањима, а друга два споразума представљају вид „задобиања тзв. кооперативног сведока“, што значи да се њима уређује начин на који окривљени предузима дужност сведочења, те постаје „окривљени/осуђени сарадник“;

- за разлику од ранијег законског решења (уведеног новелама из 2009. у односу на ЗКП из 2001. године), када је споразум о признању кривице био могућ само у односу на кривична дела за која је прописана казна затвора до дванаест година (као и за нека друга кривична дела из делокруга тужилаштва посебне надлежности); сада споразум о признању кривичног дела, као основна врста страначких споразума у новом ЗКП-у, више није на било који начин ограничен врстом кривичног дела у погледу којег се такав споразум закључује, што значи да се он може тицати било којег кривичног дела које је предмет кривичног поступка, независно од његове тежине, односно запрећене казне;

- оштећени нема могућност да било каквим посебним правним средством побија споразум о признању кривичног дела који закључују странке, а законодавац покушава да интересе оштећеног заштити тиме што као обавезни елемент споразума наводи и споразум о имовинскоправном захтеву, онда када је он поднесен, што иначе, не представља добро нормативно решење.

Споразум о признању кривичног дела је процесни механизам који може да буде од користи, али није пожељно да у нашим условима суђење постане *изузетак*, а споразумевање *правило*. Страначки споразуми морају да буду ипак релативно рестриктивно примењивани, а не по сваку цену, јер то некада може бити супротно и интересима који произлазе из начела *правичног вођења кривичног поступка*.

Значајна аномалија овог споразума јесте што је он сада могућ у односу на *било коју врсту кривичног дела*, без обзира на његову тежину, што значи да се такав споразум, на пример, може закључити и са окривљеним који је оптужен за силовање детета, више-струко убиство итд.

У самом законском тексту постоје и *неке правно-техничке, па и суштинске нелогичности*, које већ значајно утичу и на креирање погрешне праксе. То је посебно карактеристично за законске захтеве који се односе на неке *обавезне елементе* споразума о признању кривичног дела.

Када је реч о кривичној санкцији која је предмет споразума, нелогично је да се странке могу договорити и само о „распону казне“, тј. одређивању минималне и максималне казне, а у којим би оквирима, потом суд могао да утврди казну која ће се изрећи пресудом произишлом из споразума о признању кривичног дела. Тако нешто је могуће, на пример, у САД, али тамо казна проистиче из врло прецизних и скоро механички одређених и примењивих „инструкција“ или „упутстава“ за кажњавање. А у Србији је, сходно правилима кривичног материјалног законодавства за одмеравање казне, неопходно да суд узме у обзир све околности које утичу да казна буде мања или већа у оквиру конкретног могућег распона кажњавања, што се односи како на „класичан“ случај, када се ради о распону утврђеном кривичним законом, тако и овде, где су такав распон у оквиру свог споразума утврдиле странке.

У САД се у оквиру споразума странке могу договорити и о правној квалификацији кривичног дела, што је понекад, већ на први поглед супротно ономе што се заиста збило у конкретном случају. То некада личи на тзв. *компромисне пресуде*, као када су докази релативно „танки“, па се на пример, а на темељу „испреговараног признања“, уместо за убиство првог степена, окривљени осуди за убиство другог степена и сл. Тиме се практично, драстично умањује значај материјалног кривичног права, јер се слично може поступити у односу на *било које материјално кривичноправно питање*, како из домена објективних елемената кривичног дела (*actus reus*), тако и у погледу његовог субјективног елемента (*mens rea*), сходно општем појму кривичног дела у кривичном праву САД²⁹. Сматрамо

29 Више о томе: М. Шкулић, Однос организованог криминалитета у кривичноправном смислу и саучесништва, *Наука, безбедност, полиција : журнал за криминалистику и право*, Год. 19, бр. 3(2014), стр. 15–16; Доступно на: http://www.kpa.edu.rs/cms/data/akademija/nbp/NBP_2014_3.pdf

да тако нешто не би било прихватљиво у нашем кривичном поступку, али се чини да пракса већ резонује другачије.

Како суд, онда када прихвати споразум о признању кривичног дела, више нема могућност да изводи било какве доказе, он није у прилици ни да изведе доказе који би се односили на околности од којих зависи мера казне. Стога је грешка што се одредбама Законика омогућава и споразумевање које би се односило само на *распон казне*, јер како би се суд могао одредити за конкретну меру казне унутар распона утврђеног споразумом, када није био у прилици да извођењем доказа утврди околности од којих у кривичноправном смислу зависи мера казне (олакшавајуће и отежавајуће околности). Поред тога, тиме се, а што је посебно значајно са становишта окривљеног, овде непотребно уноси и један елемент „несигурности“, јер окривљени у ствари и поред тога, што је признао кривично дело, не зна „шта га коначно чека“.

Ако је законодавац имао интенцију да свакако постоји могућност да се странке договоре само о распону казне, а не да се она мора прецизно „фиксирати“ у споразуму, те да се онда суду препусти да коначно, уколико прихвати споразум, у оквиру тог распона изрекне конкретну меру казне, онда се морало прописати да суд мора извести доказе којима утврђује чињенице од којих зависи мера казне.

Када је реч о обавезним елементима споразума, они ипак нису сви апсолутно обавезни, иако их законодавац на први поглед, формално дефинише као *обавезне*. Наиме, као што је претходно већ објашњено, споразум ће се односити и на *имовинскоправни захтев*, али само ако је такав захтев уопште и поднесен.

С друге стране, није јасно ни зашто би се споразум баш увек морао тицати имовинскоправног захтева, чак и онда ако је такав захтев поднесен. Јер, то би тада значило да лице које је овлашћено да поднесе имовинскоправни захтев, а то је практично, оштећени кривичним делом, увек може да „блокира“ споразум о признању кривичног дела, уколико свој захтев усмери тако да његово остварење (па самим тим и споразумевање у том погледу у оквиру споразума о признању кривичног дела), практично буде немогуће, јер би на пример, захтев који би се тицао накнаде штете био потпуно нереалан и сл.

Поред тога, нелогично је да се као (чак обавезни) елемент споразума између две странке, одређује имовинскоправни захтев, тј. некакво „(под)споразумевање“ између окривљеног и оштећеног (подносиоца имовинскоправног захтева), када само лице које је овлашћено да такав захтев подноси, уопште и није „страна“ која се споразумева о признању кривичног дела. У пракси се, иначе, већ искристалисао став да се под споразумом о имовинскоправном захтеву, подразумева и споразумевања странака да се оштећени, тј. подносилац таквог захтева, упуту да га остварује у парничном поступку.

Споразум о признању кривичног дела има свој посебан *ratio*, који се разликује од оног разлога постојања страначког споразума друге врсте, а то је *споразум о сведочењу окривљеног*. У пракси се већ примећује склоност неких јавних тужилаца да комбинују ове институте, што начелно није прихватљиво. Наиме, постоји тенденција да се споразум о признању кривичног дела посредно користи као начин задобијања „кооперативног сведока“, тако што се у признање унесу елементи који терете неког другог окривљеног у истом или другом кривичном поступку, а онда се сама пресуда проистекла из споразума о признању кривичног дела користи као доказ против другог окривљеног. Сматрамо да то није прихватљиво, јер не само што се на тај начин један законски механизам користи прешироко и супротно законској интенцији, већ се ова пракса комбинује и са претераним, практично драстичним одступањем од начела непосредности.

Наиме, из саме чињенице да је у Законнику о кривичном поступку паралелно уређено постојање више врста страначких споразума, од којих је једна врста „чист“ споразум о признању кривичног дела, чиме се омогућава релативно сумарно окончање кривичног поступка, док су друге две врсте начини (за)добивања кооперативних сведока (споразуми о сведочењу окривљеног/осуђеног), произлази да се споразумом о признању кривичног дела не могу остваривати они интереси који се могу постићи једино споразумом

о сведочењу. Супротна пракса се своди на својеврсно „изигравање“ законског решења и представља крупно одступање од начела правичног вођења кривичног поступка.³⁰

У пракси се претходно објашњено коришћење једне врсте страначког споразума за остваривање циљева који би требали/могли да се постижу једино другом врстом споразума, комбинује и са претераним, суштински драстичним и сасвим неоправданим одступањем од начела непосредности, јер се сама пресуда проистекла из признања кривичног дела користи као доказ у другом кривичном поступку, односно против другог окривљеног. Поред тога, у пракси су неки судови стали на становиште и да није могуће да се окривљени који је споразумно признао кривично дело, испита као сведок у другом кривичном поступку, односно у погледу другог окривљеног. Ово становиште се темељи на тврдњи да не може у односу на исти предмет исти субјект да се појави и као сведок и као окривљени, али је тако резонување суштински погрешно, јер исти окривљени не може истовремено бити и сведок, само када се ради о кривичном поступку који се води против њега самог, а не и онда када је у питању кривичним поступак усмерен против других лица.

Забрана прописана у члану 481 став 2 Законика о кривичном поступку се не односи на ситуацију која се тиче (не)могућности испитивања као сведока окривљеног који је закључио споразум о признању кривичног дела из којег је проистекла правноснажна пресуда. Наиме, према тој одредби законодавац прописује један посебан случај обавезног одступања од начела непосредности у извођењу доказа приликом поновног суђења лицу које је претходно правноснажно осуђено у одсуству. То значи да се у поновљеном поступку саучесник окривљеног, који је већ осуђен, не може саслушавати, нити се може суочити са окривљеним, већ се упознавање са садржином исказа осуђеног саучесника обавља тако што председник већа укратко износи садржину записника о тим исказима или их чита, а могуће је и репродуковање оптичког или тонског снимка који садржи такав исказ, с тим да се пресуда не може искључиво или у одлучујућој мери заснивати на таквом доказу. И ова законска забрана је суштински прилично некоректна и представља претерано одступање од начела непосредности, али се она при том уопште ни не односи на претходно објашњењу ситуацију која произлази из неких споразума о признању кривичног дела, а сматрамо и да овде нема услова за примену аналогije у пракси.

НЕКЕ НЕЛОГИЧНОСТИ КОЈЕ СЕ ОДНОСЕ НА ЗАХТЕВ ЗА ЗАШТИТУ ЗАКОНИТОСТИ И ПОГРЕШНА ПРАКСА ВРХОВНОГ КАСАЦИОНОГ СУДА У ПОГЛЕДУ ЛИМИТИРАЊА ПОДНОШЕЊА ЗАХТЕВА ОД СТРАНЕ ОКРИВЉЕНОГ

Питање дозвољености захтева за заштиту законитости у Законнику о кривичном поступку се решава тако што се прво у општем смислу уређује основ за подношење захтева за заштиту законитости, те се потом одређене одлуке или процесне повреде, искључују од могућности да буду побијане тим ванредним правним леком.

Овлашћено лице може поднети захтев за заштиту законитости под условима прописаним у Законнику: 1) против правноснажне одлуке јавног тужиоца или суда, или 2) због повреде одредаба поступка који је претходио доношењу одлуке. Захтев за заштиту законитости није дозвољен: 1) против одлуке о захтеву за заштиту законитости, или 2) због повреде одредаба поступка који је пред Врховним касационим судом претходио доношењу одлуке. Захтев за заштиту законитости могу поднети: субјект у функцији оптужбе – Републички јавни тужилац, те субјекти у функцији одбране – окривљени и његов бранилац.

Могућност да захтев за заштиту законитости подносе субјекти у функцији одбране представља врло *крупну новину* прописану новим Закоником о кривичном поступку, јер сада овај ванредни правни лек није више ексклузивао *јавно-тужилачко ванредно правно средство*, као што је то до сада код нас било деценијама, већ могућност да се он

30 Више о томе: М. Шкулић, Споразум о признању кривичног дела, *Адвокатска канцеларија : стручни часопис за адвокате* (Смедерево), Бр. 10 (јун 2015), стр. 21–23.

уложи припада и субјектима у функцији одбране, боље речено – окривљеном, али само уколико има браниоца и ако ванредни правни лек поднесе „посредством”, односно преко браниоца.

Ratio legis ове нове законске могућности је утемељен на једном сегменту начела правичног вођења кривичног поступка, а то је *правило о једнакости „оружја“ странака* у поступку, што ипак није сасвим консеквентно спроведено, јер када се ради о захтеву за заштиту законитости који се подноси од стране субјеката у функцији одбране, а темељи се на неком од Закоником таксативно и лимитативно стриктно наведених разлога, онда је прописан и посебан услов који се тиче како претходног коришћења жалбе против првостепене пресуде, тако и поштовања одређеног Закоником дефинисаног рока. Такви услови нису предвиђени када захтев за заштиту законитости подноси републички јавни тужилац.

Поред тога, иако је на први поглед, тиме што се омогућава подношење захтева за заштиту законитости, не само од стране републичког јавног тужиоца, већ и субјеката у функцији одбране, веома проширена могућност побијања правноснажне судске одлуке тим ванредним правним леком, могућност ефективног мењања правноснажне одлуке суда, захваљујући подношењу захтева за заштиту законитости, је у ствари, значајно умањена, тиме што је прописано да Врховни касациони суд о том захтеву када је поднет због повреде закона, *неће одлучивати безусловно*, већ *само ако сматра* да је реч о питању од значаја за *правилну примену права или уједначену примену права*, што је (као што ћемо објаснити у даљем тексту), потенцијално противустановно.³¹

Републички јавни тужилац има *потпуно право подношења захтева за заштиту законитости*, како у односу на правац подношења, јер га може поднети на штету, односно у корист окривљеног, тако и у погледу непостојања посебних услова (попут рока) за подношење захтева. Обрнуто, када бранилац, односно окривљени преко браниоца подноси захтев који се темељи на одређеним законским разлозима, они морају испунити и одређене додатне посебне услове, који се свode на: 1) претходно коришћење жалбе и 2) поштовање одређеног законског рока. Захтев за заштиту законитости може се поднети и након што је окривљени обухваћен актом амнестије или помиловања или је наступила застарелост, или је окривљени умро, или је казна у потпуности издржана.

Када је реч о захтеву за заштиту законитости, који се подноси од стране одбране, прописано је посебно ограничење у погледу окривљеног, који овај захтев не може поднети самостално, већ искључиво преко браниоца. Лице које је поднело захтев за заштиту законитости, може одустати од захтева до доношења одлуке суда. Као што је претходно објашњено, окривљени (као и његов бранилац), који подноси захтев који се тиче одређених таксативно набројаних разлога, захтев може поднети само ако су кумулативно испуњени услови, који се односе на одређени рок и *претходно коришћење жалбе* против одлуке.

Из законске формулације произлази да окривљени и бранилац могу поднети захтев за заштиту законитости из било којег разлога из којег се и иначе може поднети то ванредно правно средство, а да једино онда када је у питању неки од тих таксативно набројаних разлога (попут кршења правила о обавезној стручној одбрани, истицања да постоји нека трајна процесна сметња итд.), он мора захтев да поднесе у одређеном року, те је при том, неопходно и да је субјект у функцији одбране претходно против одлуке коју побија користио жалбу.

Судска пракса овде резонује другачије, а нама се чини да она релевантне норме Законика о кривичном поступку тумачи *погрешно*. Врховни касациони суд је стао на становиште да окривљени једино из тих таксативно набројаних разлога *уопште и може подносити захтев за заштиту законитости*. Ово је став који у ствари, ову варијанту захтева за заштиту законитости „уподобљује“ некада постојећем ванредном правном леку, који је био искључиво у функцији одбране – захтеву за испитивање законитости

31 Више о томе: М. Шкулић, *Захтев за заштиту законитости у новом Закоником о кривичном поступку, Адвокатска канцеларија : стручни часопис за адвокате* (Смедерево), Бр. 6 (2015), стр. 16–22.

правноснажне пресуде (ЗКП из 2001.), који се пре ЗКП-а из 2001. године слично називао – захтев за ванредно преиспитивање правноснажне пресуде.

Тако је у решењу бр. **К33 РЗ 2/13**, *Врховни касациони суд* садржину члана 485 став 4 ЗКП-а тумачио као *ограничење* права окривљеног и браниоца на подношење захтева за заштиту законитости, који се може односити једино на *таксативно набројане повреде* у члану 485 став 4 ЗКП-а. То истовремено значи да је захтев за заштиту законитости субјеката у функцији одбране поред тога и додатно лимитиран у временском смислу, јер се мора поднети у одређеном року – тридесет дана од дана пријема правноснажне одлуке суда или јавног тужилаштва. У ствари, у овој одлуци Врховног касационог суда је спорно и да ли је окривљени претходно увек морао да користи редовни правни лек, јер када се ради о одлукама јавног тужиоца, некада није ни прописана могућност жалбе, као када се ради о наредби за спровођење истраге. Чини се да Врховни касациони суд не сматра ни да је уопште могућ захтев за заштиту законитости против такве наредбе, а што не би било оправдано, јер у самом законском тексту нема таквог ограничења.

У одлуци Врховног касационог суда – РЗ 2/13, наводи се: „Одредбама члана 485 став 1 ЗКП прописани су разлози због којих субјекти из члана 483 став 1 ЗКП-а (републички јавни тужилац, окривљени и његов бранилац), могу поднети овај ванредни правни лек против правноснажне одлуке јавног тужиоца или суда или због повреде одредаба поступка који је претходио њеном доношењу. Између осталог, као разлог за подношење захтева за заштиту законитости одредбом члана 485 став 1 тачка 1 ЗКП, предвиђена је повреда закона која, сходно одредбама става 2 истог члана, постоји ако је правноснажном одлуком суда или у поступку који је претходио њеном доношењу, повређена одредба кривичног поступка или ако је на чињенично стање утврђено у правноснажној одлуци погрешно примењен закон. Чланом 485 став 4 прописано је због којих повреда окривљени може поднети захтев за заштиту законитости, а то су повреде одредаба ЗКП из члана 74, члана 438 став 1 тач. 1 и 4 и тач. 7 до 10 и става 2 тачка 1, члана 439 тач. 1 до 3 и члана 441 ст. 3 и 4, учињено у првостепеном и поступку пред апелационим судом, као и да овај ванредни правни лек окривљени може поднети у року од 30 дана од дана када му је достављена правноснажна одлука под условом да је против те одлуке користио редовни правни лек.“

Овај став Врховног касационог суда је по нашем мишљењу погрешан. Наиме, можда је то била интенција када се писао нови ЗКП (односно нацрт из којег је он касније прозишао), али то у ствари, не пише у законском тексту који је на снази, а сходно којем окривљени и бранилац захтев за заштиту законитости могу, исто као и републички јавни тужилац, да поднесу из било којег разлога из којег се тај ванредни правни лек и иначе може поднети. Једино када се ради о захтеву који се заснива на неком од таксативно набројаних разлога (члан 485 став 4 ЗКП), то право окривљеног и браниоца се ограничава у два смисла: 1) против одлуке која се побија, је подносилац захтева претходно морао да користи редован правни лек, те 2) захтев се мора поднети у одређеном року. Захтев за заштиту законитости поднесен од стране субјеката у функцији одбране (окривљеног и браниоца), би се могао одбацити само када није испуњен неки од тих услова, а ради се о захтеву који се темељи на неком од тих таксативно набројаних разлога. У погледу захтева који се заснива на било којем другом законском разлогу нема таквих услова и њих не би требало одбацити због тога што није поднесен у року, или што претходно није коришћена жалба, јер се ти услови ни не тичу таквих захтева за заштиту законитости.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Скоро целокупна кривичнопроцесна теорија у Србији и велики део праксе, изузетно оштро критикују текст новог Закона, тврдећи да је у њему пуно противставних норми, омашки и грубих правно-техничких грешака, али и да је заснован на суштински изузетно лошем и неправичном концепту. Раније важећи Законик, релевантне међународне институције су оцењивале као напредан и демократски, али се сматрало да

он није довољно ефикасан. Шта смо добили са новим Закономиком? Искуства из праксе већ показују да просечан кривични поступак дуже траје него раније и да је знатно скупљи. Чују се понекад и речи хвале за нови Законик. Понекад се тврди да се елиминисањем начела истине превазилази некакав некадашњи проблем, који се сводио на дужност суда да „подржава“ или „подупире“; оптужницу, јер се сада то коначно, „пребацује“ на тужиоца. Заиста, невероватна констатација. Судије које тако доживљавају правила ранијег Законика су изгледа ослобађајућу пресуду сматрале „сопственим неуспехом“. Ван памети је да било који судија у кривичном поступку „подржава“ оптужницу, јер би се таквим поступањем судија грубо оглушио о своју дужност непристрасног поступања. Тиме што је судија према некадашњем Закономиком имао дужност утврђивања истине – он не само да није био дужан да „стаје на страну тужиоца“, већ судија то никако није ни смео чинити. Онај судија који признаје да је до сада, тј. док га „такве дужности није ослободио нови ЗКП“, подржавао оптужницу, тиме практично сам себе оптужује за озбиљно кршење закона, односно то чак „покајнички“ признаје.

И након више година покушаја да се наш кривични поступак темељно реформише, реформа још увек траје.³² Са новим Закономиком о кривичном поступку из 2011. године, најалост, далеко више нових и тешких проблема је створено, него што је раније постојећих проблема решено.³³ Питање је како сада поступити. Чини се да је најцелисходније да се предузму „два корака“: први и мањи, који би релативно брзо уследио, и други већи, који би морао да буде изузетно добро осмишљен, пажљиво припремљен и доследно реализован. Први корак би се свео на најнужније промене у тексту Законика из 2011, а у другом кораку би се приступило изради потпуно новог Законика о кривичном поступку.

У првом кораку, који би уследио након анализе досадашњих резултата у целовитој примени новог Законика, а који су по свему судећи већ у *prima facie* смислу веома лоши, потребно је колико је могуће предузети најургентније поправке тог веома лошег законског текста. Од овог, првог корака, не треба очекивати чуда. Немогуће је од лошег „материјала“ направити добар „производ“, а нарочито уколико се задрже и нека веома лоша концептуална решења новог Законика. Међутим, тај корак је нужан и боље је учинити бар нешто, него допустити даље урушавање нашег кривичног правосуђа. Концепт јавно-тужилачке истраге сам по себи није споран, али је велико питање, колико је тај систем квалитетно уведен у новом ЗКП-у, чија се примена у пракси суочава са огромним проблемима, не само због недовољно средства и кадрова, већ пре свега због недовољно квалитетног законског текста и лошег генералног концепта. Већ сада постоје неке јасне „индиције“ (на пример, о томе је јавно било речи и на неким саветовањима и округлим столовима), да не само да нова концепција није у пракси дала боље резултате, већ и да је далеко већи број заменика јавног тужиоца у односу на број некадашњих истражних судија, сада парадоксално спровео знатно мањи број истрага у приближно истом временском периоду.

Када је реч о судијама, треба имати у виду да многим судијама можда донекле и „прија“ теза која се претежно пласира у обукама за примену новог Законика о кривичном поступку, а по којој тај нови Законик сада суд битно релаксира, јер терет доказивања оптужбе стриктно пребацује на тужиоца, те уопште, извођење доказа примарно поверава странкама. Суд се тобож неће упуштати у „доказну арену“, све ће то бити препуштено странкама, а онда ће „на крају представе“ суд само оценити која је странка била успешнија, тј. да ли је тужилац успео да докаже оптужбу. Погрешно је да неке судије тако, тј. у стилу „бриго моја – пређи на другога“, доживљавају нови ЗКП, не само због тога што је то изузетно крупан и радикалан прекид са нашом вишедценијском традицијом и уобичајеном свешћу о правој улози судије у кривичном поступку, већ и

32 Више о томе: М. Шкулић, Основни проблеми у примени новог Законика о кривичном поступку Србије и како „реформисати реформу“ српског кривичног процесног права, *Правни живот : часопис за правну теорију и праксу* (тематски број – *Право и начело савесности и поштења*), Год. 63, књ. 571, бр. 9(2014), стр. 575–595.

33 Више о томе: М. Шкулић, Основни облици кршења права на правично суђење у новом Закономиком о кривичном поступку Србије, *Правни живот : часопис за правну теорију и праксу* (тематски број – *Право и достојанство*), Год. 62, књ. 563, бр. 9 (2013), стр. 691–713.

стога што то једноставно није ни истинито, нити логично. Па ко одговара за кривичну пресуду? Суд наравно. Како суд може имати право кажњавања, односно кривичног санкционисања, ако је био доказно пасиван?

Како судија може имати моралне снаге да потпише пресуду засновану на чињеницама утврђеним чисто или примарно страначки изведеним доказима, уз мање-више потпуно доказно пасивни суд?

Коначно, па и сада постоји жалба због погрешно или непотпуно утврђеног чињеничног стања, што значи да судија „ризикује“, на пример, укидање пресуде из тог разлога, а да сам није имао никакву дужност да уопште и утврђује чињенично стање, тако што би по својој иницијативи извео потребне доказе.

У последњих годину дана спроводи се обука за примену новог Законика, али је велико питање да ли је и поред свих напора и најбоље воље, само таквим активностима учињено довољно. И раније се код нас већ дешавало да се целокупна припрема за нови закон или бар њен „лавовски део“, сведе само на какву-такву обуку. Треба ипак рећи да се добро зна како по правилу (част изузецима) изгледа обука која се своди на предавања експерата, уз углавном пасивне учеснике. Треба имати у виду и да велики број носилаца правосудних функција чак ни такву обуку није прошао, јер се радило о људима који претходно нису „прошли“ општи избор, односно реизбор, па су накнадно „враћени“ у правосудни систем.

Коначно, код нас је већ уобичајено да се сматра да је у припреми за неки нови и битно другачији закон, у односу на ранија законска решења, најважнија обука, или је можда такву врсту припреме најлакше реализовати. Наравно да обука, иако није неважна, никако не представља најважнији елемент припреме за неки радикално другачији закон (у односу на ранија искуства), као што је то сада случај са новим ЗКП-ом. У крајњој линији, судије и јавни тужиоци, као и адвокати, могу и сами, тј. без посредника, па и без „шарених“ power point презентација, да читају закон и упознају се са новим решењима. Додуше, није спорно да је једноставније систематско упознавање са новим законским решењима путем организоване обуке, али не може бити спорно да је од саме обуке далеко важније имати техничка средства, зграде, друге ресурсе, а ту, нажалост, за сада није много учињено.

Као што сви лако увиђају да није крив дечак из поучне приче који је коначно изговорио „цар је го“, тако ни кривце за евидентне проблеме које је нови ЗКП већ начинио (и које ће вероватно и у будућем периоду проузроковати), не треба тражити у онима који тај лош Законик критикују, већ у онима који га некритички и без јаких аргумената хвале; или просто, не желећи да се можда „некоме замере“ или тежећи да избегну ризик потенцијалног пребацивања некакве „неспособности да се прилагоде модерним одредбама“, који једноставно прећуткују да се ради о изузетно лошим одредбама.

И шта сад. Није сасвим јасно зашто још увек није битно промењен нови Законик о кривичном поступку. Могуће је да просто није било довољно времена за битније промене предвиђене Законом о изменама и допунама ЗКП-а, па су сада реализоване само неке, за које је оцењено да су ургентне, док су остале остављене за будуће време. Тако нешто не би било идеално, јер не треба заборавити да је Нацрт Закона о изменама и допунама (који сам по себи није савршена „нормативна хармонија“ и који је реално сведен на покушај да се једним „разумним компромисом спаси, што се спасти може“ у веома лошем тексту новог ЗКП-а) од стране релевантне стручне јавности у Србији, без дилеме оцењен као текст који може битно поправити квалитет новог Законика о кривичном поступку, а пре свега, отклонити најкрупније концепцијске аномалије и противуставне одредбе. Можда се некоме учинило да је штета да се нови ЗКП радикално мења, након што су уложена велика средства у обуку правосудног кадра за његову примену. То није добар разлог, јер та средства, без обзира на то колика су, нису, нажалост, вероватно ни промил од штете коју ће Србија и њени грађани претрпети ако се покаже (што је врло вероватно), да нови ЗКП нимало не допринесе ефикаснијем кривичном поступку, већ напротив, наш кривични поступак чини компликованијим, скупљим и знатно мање ефикасним.

Ако би се у догледно време приступило изради новог Законика о кривичном поступку, као узор би могао послужити (а тако је, историјски посматрано, код нас било и раније) и веома модеран нови ЗКП Аустрије. Аустријска искуства и њихов нови законик би за Србију, у упоредно-правном смислу, били посебно интересантни јер је и та земља пре неколико година са судске прешла на државно-тужилачку истрагу, али није суд учинила потпуно доказно пасивним, нити је елиминисала начело истине из кривичног поступка. Наравно, и „поред тога“, или боље речено – захваљујући томе, њихов кривични поступак спада међу најбоље и најефикасније европске кривичне процедуре.

У ствари, можда је и добро што радикалне промене новог Законика нису усвојене, иако се то покушавало пре нешто више од годину дана, јер сасвим је јасно да се ни тиме не би у довољној мери поправио нови ЗКП. Уосталом, било би нејасно да ли проблеми у пракси настају због лошег квалитета основног законског текста, или услед промена самог тог основног текста, што би вероватно тврдили они малобројни, који сматрају да је нови ЗКП добар законски текст. Сада је све јасно, али и ова ситуација представља познати случај о учењу на грешкама, као о најбољем, али истовремено и најскупљем начину стицања знања. Зато је након првог и мањег „корака“, потребно одмах приступити реализацији другог, далекосежнијег и дужег „корака“, који би се свео на израду потпуно новог Законика о кривичном поступку, при чему би, у концептуалном смислу, требало поступити на следећи начин:

1) развити концепт јавно-тужилачке истраге, али тако да он буде усклађен са потребама наше земље и нашом кривичнопроцесном традицијом, а не да се у оквиру њега „експериментише“ са својеврсним „егзотичним“ идејама, попут тзв. паралелне истраге.³⁴ Дobar узор у том правцу може да буде нови ЗКП Аустрије, земље у којој је недавно судска истрага, замењена државно-тужилачком. У новом Законнику треба да постоји само једна истражна фаза, а не као сада две – предистражни поступак и истрага.³⁵ Поред тога, овде треба имати у виду да је, у ствари, наш некадашњи преткривични поступак увек и био нека врста неформалне или полуформалне *јавно-тужилачко/полицијске истраге*, па треба користити и та већ устаљена искуства;

2) дати већи значај начелу непосредности, што значи да се не могу рутински и сасвим једноставно докази тужиоца аутоматски користити на главном претресу (јер то нису докази суда, нити докази изведени пред судом), при чему истовремено треба омогућити

34 Упореди: С. Бејатовић, Радна верзија Законика о кривичном поступку Републике Србије и тужилачки модел истраге, *Ревизија за криминологију и кривично право*, Vol. 48, бр. 2 (2010), стр. 23–39. Израз „паралелна истрага“ ни иначе није законског карактера, већ се претежно користи у теоријско-концептуалном смислу, онда када се појединим законима (што је у Европи веома ретко, а типичан пример је Италија, мада је и она мењала своја законска решења која се у пракси показују као веома неефикасна) омогућава одбрани да током државнотужилачке истраге, у одређеном формалном или „полуформалном“ облику прибавља доказе који иду њој у прилог.

35 Предистражни поступак је заменио садашњи преткривични поступак, али је то учињено на суштински погрешан начин. Наиме, и предистражни поступак, као и истрага, води се када постоји исти, релативно низак степен сумње, а то су основи сумње, који је, узгред, веома лоше дефинисан у члану 2 тачка 17, а при том се истрага на том нивоу степена сумње може водити како против одређеног лица, тј. онда када постоји осумњичени, тако и против непознатог учиниоца. Како се и предистражни поступак води на нивоу постојања основа сумње и како се он, по правилу, а посебно у неким ранијим фазама и док се кривично дело тек разјашњава, води у односу на непознатог учиниоца, јер његова сврха, поред осталог, и јесте откривање осумњиченог, која је онда сврха омогућавања да се истрага такође може водити против непознатог учиниоца кривичног дела, онда када постоје основи сумње да је учињено кривично дело? Овде је такође грешка, што се не означава да се мора радити о кривичном делу за које се гони по службеној дужности.

Било би најцелисходније, ако се већ жели чист концепт јавнотужилачке истраге, да уопште не постоје посебне одвојене фазе предистражног поступка, као неке врсте супститута садашњег преткривичног поступка и истраге, коју би, уместо садашњег истражног судије, водио јавни тужилац. Таква раздвојеност постоји и у неким другим кривичним поступцима који се одликују тужилачком истрагом. Ту је, на пример, карактеристична Црна Гора, у којој постоји извиђај, који замењује некадашњи преткривични поступак, и истрага, која се води по наредби државног тужиоца. Иако ни ово није идеално решење, оно је ипак боље него оно у новом ЗКП-у Србије, јер се у Црној Гори извиђај води на нивоу *основа сумње*, док се истрага покреће онда када већ постоји *основана сумња*, као озбиљнији степен сумње, па то онда представља одговарајуће оправдање за разликовање ових фаза. Ако то формално није случај када се ради о извиђају, јесте суштински, односно садржински када је реч о истражном поступку, јер обе заједно представљају његов својеврстан сегмент.

шире ангажовање судије (било да је то судија за истрагу, или судија за претходни поступак), приликом обезбеђења доказа у истрази, онда када постоји опасност да они неће моћи да се понове на главном претресу, или када се ради о доказним активностима у корист одбране;³⁶

3) пажљивије поступити приликом увођења у систем разних облика задобијања тзв. кооперативних сведока (сведоци сарадници, односно „окривљени/осуђени сарадници), јер систем уведен Законом из 2011. године у том погледу омогућава и неке потенцијалне злоупотребе, нарочито када се ради о примеру да се чак осуђујућа пресуда донесена на темељу исказа окривљеног/осуђеног сарадника, користи (чита) као доказ у другом предмету, уз истовремено онемогућавање да се саокривљени/саоптужени испитују као сведоци и сл.;

4) боље дефинисати споразум о признању кривичног дела, као и механизам опортуности кривичног гоњења, при чему треба посебно имати у виду и потребу адекватније заштите интереса оштећеног, али при том, увести и стриктну забрану да се сама пресуда, проистекла из споразума о признању окривљеног, рутински користи као доказ у другим кривичним поступцима, те чак и уз својеврсну „забрану“ да се окривљени који су склопили споразума о признању кривичног дела, испитују као сведоци у другим кривичним поступцима, односно поступцима који се воде против других окривљених, чиме се драстично одступа од начела непосредности;³⁷

5) развити алтернативне начине решавања предмета кривичног поступка, односно тзв. упрошћене и сумарне процесне форме,³⁸ те поступак за лакша кривична дела начелно учинити бржим и једноставнијим;

6) укинути одржавање припремног рочишта, јер се оно у пракси показало као изузетно компликовано и потпуно некорисно, а истовремено се тиме и непотребно одуговлачи поступак, те увести бољи и ефикаснији систем судске контроле оптужнице;

7) наћи праву меру између деловања начела истине и правила о терету доказивања;

36 Сада, према ЗКП-у из 2011. године, судија за претходни поступак не може непосредно да врши неку доказну радњу у корист одбране у истрази (што би било логично), већ може само да наложи јавном тужиоцу да предузме такву радњу, ако се јавни тужилац претходно оглуши о такав захтев окривљеног, односно браниоца. Ово је лоше решење, тим пре, што законодавац уопште не решава проблем евентуалног оглушења јавног тужиоца о налог судије за претходни поступак. Коначно, и ако јавни тужилац по налогу судије за претходни поступак изврши захтевану радњу, сасвим је јасно да он то по правилу, неће учинити са неким великим „ентузијазмом“, јер се ради о радњи коју је претходно сам тај јавни тужилац сматрао непотребном.

37 Ово је посебно спорно када имамо у виду да окривљени може да се брани на било који начин који сматра адекватним, што значи и да исказује или да не исказује, а ако исказује он није дужан да говори истину, па и ако се утврди да није говорио истину, то свакако не може да буде нека отежавајућа околност приликом одмеравања казне, нити му се уопште, због тога сме погоршати процесни положај. С друге стране, сведок је дужан да говори истину и ништа не прећути, а у супротном чак чини кривично дело давања лажног исказа. Из тога произлази да ако би исто лице исказ дало прво као окривљени, а потом у односу на исте околности исказивао као сведок, онај исказ који је дао као сведок би начелно, по правилу, ипак имао виши степен доказног кредибилитета, мада наравно не априорно, већ према слободној оцени суда, који би га као и сваки други доказ ценио према слободној оцени доказа, те појединачно и у вези са осталим доказима. Ово би тако било без обзира на то што је у поступку у којем је саслушан као окривљени, већ донета правноснажна одлука суда, којом је достигнута нека врста формалне истине, према правилу – *res iudicata pro veritate accipitur*. Дакле, иако наш законодавац покушава да „пошто-пото – побегне од истине“ у кривичном поступку, то ипак није могуће, а јавни тужиоци би у пракси, без обзира на то што мањкав текст законика то питање не регулише сасвим јасно, морали да се уздрже од својеврсног „замаскираног“ коришћења једне процесне форме ради постизања циљева којој је намењена друга, прилично слична, али ипак битно другачија процесна форма. То значи да нису и не могу да буду исто споразум о признању кривичног дела и споразум о сведочењу окривљеног. Окривљени који је признао кривично дело тако што се споразумео са јавним тужиоцем није окривљени сарадник, као што је то онај окривљени који са јавним тужиоцем закључи споразум о сведочењу, па се ни ефекти те две врсте страначких споразума у доказном смислу, не могу, односно не смеју изједначавати.

38 Више о томе: В. Ђурђић, Основна начела кривичног процесног права и поједностављене форме поступања у кривичним стварима. у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима – регионална кривично-процесна законодавства и искуства у примени*, Београд : Мисија ОЕБС у Србији, 2013, стр. 62–63.

8) уредити на бољи начин главни претрес, тако да се отклоне неки сада постојећи непотребни елементи који омогућавају одуговлачење кривичног поступка, али га истовремено и значајно поскупљују;

9) учинити суд доказно активнијим, али тако да то буде у складу са основним елементима начела правичног вођења кривичног поступка;

10) уредити на адекватнији начин систем правних лекова, при чему посебно треба обратити пажњу на квалитетније формулисање конкретних жалбених разлога, те што је посебно важно, увести више разлога за жалбу о којима другостепени суд води рачуна по службеној дужности,³⁹ али и адекватније формулисати норме које се односе на ванредне правне лекове, а нарочито у погледу захтева за заштиту законитости.

REFORM OF THE CRIMINAL PROCEDURE OF SERBIA – THE NEW CODE OF CRIMINAL PROCEDURE AND POSSIBLE CHANGES

Full Professor Milan Shkucic, LL.D.
University of Belgrade, Faculty of Law

Abstract: The author analyses from a critical point of view the new Criminal Procedure Code of Serbia. Completely adversatorial construction of the main trial is not adequate for Serbian criminal procedure, and that in the practice could be the cause of many serious problems. In this type of procedure the parties would be equal only formally. In the practice, that could be very inconvenient and bad for the defendant, especially when he/she has not a defense counsel, and in Serbian criminal procedure mandatory defence counsel is provided only for limited number of criminal offences. In the paper, the author explains some big contradictions connected to the new system of interrogation of the witnesses during the main trial, especially the controversial way of cross examination of witnesses with the possibility to use the suggestive questions.

Elimination of the principle of the truth in criminal procedure, i.e. in the new Criminal Procedure Code of Serbia, is very negative solution. There is no doubt that the truth is not a “holly cow” in Serbian valid criminal procedure and also in criminal procedures in other states in continental Europe whose legal systems know this vital principle. The truth is not to be achieved at any price, and when it objectively is not possible, the principle *in dubio pro reo* has to be applied. This is not the case anymore in the new Criminal Procedure Code of Serbia, and it is a very bad solution that must be seriously criticized. Elimination of the principle of the truth in criminal procedure is in a contradiction to many other vital criminal procedural rules. It is complete nonsense that the new Criminal Procedure Code provides appeal against the verdict because of erroneous or incomplete finding of fact, i.e., when the judgment is grounded on the incorrect or incomplete finding of fact or when the court has determined a relevant fact incorrectly, and besides, the court officially does not have a duty to determine the truth. Elimination of the principle of the truth in criminal procedure is essentially unmoral, because the truth in criminal procedure can not be divided from general connectivity of criminal law and moral. The majority of citizens expect the truth from criminal procedure. This truth has often historical significance, too. If the fact is that criminal offence principally is unmoral and if only in criminal procedure one can determine whether the crime was committed, then this kind of question cannot be only the matter of the so-called evidential duel between prosecutor and defendant with no active role of independent and impartial court.

The author also explained that the key provisions of the new CPC of Serbia are **unconstitutional**, while in accordance with the Article 32 of the Serbian Constitution, the citizen has a right to a more active court in criminal procedure (the court has a duty to discuss the indict-

³⁹ Више о томе: Г. Илић, Главни претрес и жалбени поступак у ЗКП-у Србије (нејасноће и противречности). у: *Главни претрес и суђење у разумном року – регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени* (ур. С. Бејатовић и И. Јовановић), Београд : Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2015, стр. 236–238.

ment and it is not the right of the discussion of the parties before the court); and on the another side, the court must decide of the suspicion which is the ground for initiating the criminal prosecution.

It is necessary to make *two steps*. The first step is to correct some of the obvious mistakes in the Criminal Procedure Code, because first practical experiences with that Code are very bad. The second step, which should be very good organized and prepared, should draft completely new text and later adopt completely new Criminal Procedure Code. The new Criminal Procedure Code would also prescribe public prosecutor investigation, the agreement between public prosecutor and defendant, i.e. some forms of plea barging and many other modern and efficient normative mechanisms, but the new and future CPC ought to be also more connected with Serbian legal tradition and generally in accordance with classical and proved legal tradition of continental Europe.

Keywords: criminal procedure, Criminal Procedure Code, principle of truth, investigation, main trial, reform of criminal procedure.

ПРИКУПЉАЊЕ ОБАВЕШТАЈНИХ ИНФОРМАЦИЈА ИЗ ЉУДСКИХ ИЗВОРА (HUMAN INTELLIGENCE – HUMINT)¹

Проф. др Младен Бајагић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Дијана Хркаловић, МА
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Обавештајна активност, као специфична друштвена и политичка делатност, представља темељ на основу кога стварни носиоци политичке власти у свим савременим државама доносе најбитније одлуке везане за достизање, очување и унапређење националне безбедности и реализацију (спољно)политичких циљева. Она се реализује применом специфичних обавештајних прикупљачких метода, односно начина, поступака, мера и радњи, као и применом научних метода, поступака и техника. У раду се настоји да се прикаже једна од основних група обавештајних прикупљачких метода – прикупљање обавештајних информација из људских извора (*Human Intelligence – HUMINT*), коју чини више поддисциплина/метода: агентурни метод, иследни метод, измамљивање обавештајних информација (*elicitation*), и прикупљање обавештајних информација из отворених извора (*Open Sources Intelligence – OSINT*). Циљ рада је да укаже да су људи, и поред убрзаног развоја техничког метода (*Technical Intelligence – TECHINT*) у обавештајном раду, остали један од кључних извора обавештајних информација, јер човек је и основни стваралац и корисник свих информација, па и оних које представљају тајне других држава, а које су и основни предмет истраживања обавештајних служби.

Кључне речи: обавештајна активност, HUMINT, измамљивање информација, агентурни метод, иследни метод, OSINT.

Обавештајна активност је специфична друштвена и политичка делатност, која за предмет интересовања има тајне (у међуљудским и међудржавним односима), а за циљ реализацију одређених интереса – заштите и унапређења националне безбедности и реализације (спољно)политичких циљева дате државе. На енглеском говорном подручју се за овај појам користи термин *intelligence*, који има шире значење од саме активности. Имајући у виду академска и стручна одређења појма *intelligence* у обавештајној теорији и пракси, намеће се неколико закључака. Прво, појмом *intelligence* се означава процес обавештајне активности, али и завршни обавештајни производ – обавештајно (пред)знање, које је резултат следећих активности: прикупљања обавештајних података, њиховог процењивања, анализирања и обједињавања и уступања у облику завршних обавештајних докумената политичким одлучиоцима задуженим за област националне безбедности и спољне политике. Друго, појмом *intelligence* се означавају завршна обавештајна сазнања (*finished intelligence*), као резултат анализе, интеграције, евалуације и процене обавештајних информација из свих извора, која су основ и полазиште политичких креатора за даље спољнополитичко поступање, у циљу реализације дефинисаних спољнополитичких циљева. Треће, временом је схватање појма *intelligence* приширено и на контраобавештајну активност и тајне акције (субверзивни садржаји). Тиме је појам *intelligence* објединио и активности које не спадају у класичну обавештајну активност (тајне акције).

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту: *Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији*, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, циклус научних истраживања 2015–2019. године.

Четврто, *intelligence* обједињава често и два основна вида деловања обавештајних служби: обавештајне и необавештајне активности (субверзивни садржаји). Дакле, *intelligence* се може одредити као *обавештајна активност* која је јединство више међусобно повезаних фаза (опажање обавештајног проблема, дефинисање потреба и захтева, прикупљање, процењивање и анализа, интерпретација, интеграција, израда завршних докумената, уступање и тумачење обавештајних сазнања). Као *знање*, *intelligence* је завршни обавештајни производ, синтетизовано обавештајно знање које се у различитим формама обавештајних докумената, уступа крајњим корисницима – стварним субјектима спољнополитичког одлучивања и другима, који непосредно учествују у спровођењу спољнополитичких циљева и утврђених праваца спољнополитичке акције. Дакле, *intelligence*, као синтеза специфичне активности и специфичног (са)знања, у спољној политици подразумева способност уочавања, спознаје, разумевања и суочавања/антиципације са променама/новонасталим ситуацијама у међународном окружењу за сваку конкретну земљу и њене националне интересе.² Обавештајна активност има и две стратешке функције: 1) *информационо-обавештајну* и 2) *превентивно-безбедносну*. Нивои информативно-обавештајне функције су: 1) *текућа обавештајна делатност* – уочавање и праћење текућих догађаја од значаја за националну безбедност и реализацију спољнополитичких циљева државе; 2) *упозоравајућа обавештајна делатност*, односно идентификација и усмеравање пажње на догађаје и процесе који могу имати изненадне и штетне утицаје и последице по националну безбедност и националне интересе, и 3) *аналитичка и прогностичко-процењивачка обавештајна делатност*, која обухвата израду завршних прогностичких и процењивачких обавештајних докумената. Информационо-обавештајна функција се реализује кроз обавештајно истраживање – обавештајни циклус (*intelligence cycle*), који се релизује по тачно утврђеном редоследу и развијеним организационим и методолошким процедурама.³

МЕТОДИ ПРИКУПЉАЊА ОБАВЕШТАЈНИХ ИНФОРМАЦИЈА

Укупна активност савремених обавештајних служби се може класификовати на: 1) *обавештајну активност*, која се реализује применом специфичних обавештајних метода и поступака/прикупљачких дисциплина, као и научних метода који се користе у обради обавештајних информација и њиховом претварању у завршно обавештајно (са)знање; и 2) *необавештајну делатност (субверзивни садржаји/тајне субверзивне активности/тајне акције)* обавештајних служби, пре свега у оквиру реализације спољнополитичких циљева одређене државе, када се ради о примени силе у међународним односима (поступци претежно везани за принуду) и где се обавештајне службе појављују и као организатори и као носиоци тих активности. Основни предмет интересовања обавештајних служби су тајне противника, а у настојању да се информације тог карактера открију и прикупе, обавештајне службе примењују разноврсне методе и поступке. Начини помоћу којих обавештајне службе спроводе обавештајне и тајне субверзивне активности могу се генерално класификовати на „методе“ *обавештајне активности* и *специфичне поступке*, односно мере и активности којима се реализују тајне акције. У методе обавештајне активности (прикупљања и обраде обавештајних информација) убрајамо: 1) „методе“ *прикупљања сирових обавештајних информација*, у које спадају: а) *агентурни „метод“*; б) *технички „метод“* (у ширем и ужем смислу); в) *иследни „метод“*; г) *„метод“ сарадње*; и д) *поједине научне методе и методски поступци* (анализа садржаја и др.), и 2) *научне методе и методски поступци* који се користе у обради обавештајних информација.

Обавештајне службе у реализацији спољнополитичких циљева примењују, с једне стране, све поменуто обавештајне методе, као и специфичне тајне субверзивне садржаје, односно комплекс мера и активности којима се они реализују, о којима ће посебно бити

² *Websters New World Dictionary*, New York : Warner Books, A Time Warner Company, 1990, p. 309.

³ Упореди: Gray, David H., Slade, Chris, Applying the Intelligence Cycle Model to Counter terrorism Intelligence for Homeland Security, *European Journal of Scientific Research*, Vol. 24, no. 4 (2008), pp. 498–519.

речи у оквиру анализе другог вида деловања обавештајних служби – „необавештајних активности – тајних акција“. Имајући у виду домете теорије обавештајне активности и практична искуства савремених обавештајних служби, методе обавештајне активности савремених обавештајних служби можемо класификовати у две основне групе: 1) методе прикупљања обавештајних информација, и 2) методе обраде обавештајних информација, производње обавештајних сазнања и израде завршних обавештајних докумената. У прву групу метода обавештајне активности – методе прикупљања обавештајних информација могу се сврстати: а) методе прикупљања обавештајних информација из људских извора, односно *Human Intelligence* – HUMINT; б) метод сарадње, и в) технички метод, односно *Technical Intelligence* – TECHINT, са више разноврсних прикупљачких дисциплина. У другу групу метода обавештајне активности – методе обраде обавештајних информација, производње обавештајних сазнања и израде завршних обавештајних докумената спадају сви, друштвеним, техничким и природним наукама, познати научни методи и методски поступци и технике. Које ће научне методе и методски поступци и технике бити примењене, зависи превасходно од врсте и природе предмета обавештајног истраживања и природе и садржаја силових обавештајних информација које обавештајне службе прикупе кроз оперативну реализацију обавештајног истраживања.

HUMAN INTELLIGENCE – HUMINT

Методи прикупљања обавештајних информација из људских извора, или *Human Intelligence* – HUMINT, обухватају следеће прикупљачке дисциплине: а) прикупљање обавештајних информација из отворених извора, односно (*Open Source Intelligence* – OSINT); б) измамљивање обавештајних информација (*elicitation*); в) иследни метод; и г) агентурни метод, односно тајно прикупљање обавештајних информација помоћу агента (*clandestine collections by agents*).

а. Прикупљање обавештајних информација из отворених/јавних извора (*Open Sources Intelligence* – OSINT)

Као једна од HUMINT прикупљачких дисциплина OSINT подразумева прикупљање обавештајних информација из отворених/јавних извора, као што су: масовни медији (радио и ТВ, штампани медији), комерцијалне (незаштићене) информације и слике, званични извештаји и документи, научна и стручна литература, интернет и сл.⁴ OSINT се дефинише и као обавештајна информација прикупљена из свих наведених јавних извора, анализирана, обрађена и уступљена благовремено структурама задуженим за извршење дефинисаних обавештајних захтева. OSINT представља све јавно доступне информације/ материјале који се могу легално добити по захтеву, куповином или посматрањем.⁵ За ове информације се користе и термини: не-тајне и отворене информације, јавне информације, јавне обавештајне информације, неklasификоване/ незаштићене информације и беле информације.⁶ OSINT информације нису јавно доступне, али су намерно откривене, разврстане и слободне у циљу решавања специфичних питања, и често представљају полазиште, односно темељ за примену других прикупљачких дисциплина.⁷ Када се OSINT информације употребљавају на систематичан начин, OSINT може смањити захтеве за применом тајних обавештајних извора, при чему се захтеви за OSINT морају ограничити на информације које је реално могуће при-

4 Krizan, Lisa, *Intelligence Essentials for Everyone, Occasional Paper Number Six*, Washington D.C. : Joint Military Intelligence College, June 1999, p. 11 (Figure 3); Hulnic, Arthur S., The Downside of Open Source Intelligence, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 15, no. 4 (2002), pp. 565-

5 Intelligence Community Directive Number 301 and P. L. 109-

6 Bean, Hamilton, The DNI's Open Source Center : An Organizational Communication Perspective, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 20, no. 2 (2007), pp. 241.

7 Johnson, Loch K. (ed.), *Handbook of Intelligence Studies*, New York : Routledge, 2007, p. 129.

купити из отворених извора. Ипак, OSINT не може бити замена за технички и агентурни метод, али свакако чини нову обавештајну снагу у XXI веку, пре свега због глобалног ширења улоге интернета као информационог алата за коришћење некласификованих информација.⁸ Ипак, OSINT мења традиционално схватање обавештајне активности због снажног технолошког развоја и глобалне приступачности новим технологијама у области комуникација.⁹ Дакле, OSINT је истинска обавештајна дисциплина, а OSINT подаци се често цене чак и више од оних из других извора.¹⁰ Једно од кључних питања примене OSINT метода у оквиру ширег обавештајног истраживања јесте – где се, у ствари, могу тражити и пронаћи информације које се могу одредити као „отворене/ незаштитене/ јавне“ и које имају обавештајну вредност.

У литератури се најчешће наводе четири категорије OSINT извора: 1) широко доступни подаци и информације, 2) пословне информације, 3) индивидуални експерти, и 4) „сива“ књижевност (писане информације произведене од стране појединаца, званичних органа (влада) и академске заједнице, којима је ограничена доступност. Унутар ове четири категорије, OSINT информације укључују: а) медије (новине, часописи, радио, телевизија и информације из компјутерских система); б) јавне податке (владини извештаји, званични подаци – документи о буџету, законодавне дебате и слично, прес-конференције и говори; ц) информације из стручних и научних извора, као што су конференције, симпозијуми, професионална удружења, академски радови, докторске дисертације и тезе, итд., д) комерцијалне податке, и е) „сиву“ литературу (радни папири, дискусије, незванични владини документи, истраживачки извештаји, студије, извештаји са тржишта, итд.)¹¹ Према другом мишљењу, у OSINT изворе спадају: 1) традиционални медији, 2) *Internet/World wide web* (укључујући електронску пошту и позиве, друштвене мреже *Facebook, Linkedin, Twitter*), 3) комерцијални *online* премијум извори, 4) сива литература, 5) индивидуалне експертизе и посматрања, и 6) комерцијалне фотографије и геопросторне информације.¹²

Традиционални медији укључују иностране писане и електронске медије (радио и ТВ), и друге електронске изворе доступне за текући обавештајни рад. Комерцијални *online* премијум извори су бројни и чини их деценијама вредан избор разноврсних докумената о стратешким активностима компанија, њиховим резултатима, моделима управљања, плановима, и др. Форме комерцијалних *online* извора су и различита писана или CD-ROM издања. „Сива“ литература обухвата изворе који су правно и етички доступни, али нису отворени за најширу јавност. То су радни папири, графички и сликовни извештаји, технички извештаји и технички стандардизовани документи, докторске дисертације, извештаји са научних и стручних скупова, личне белешке, годишњаци факултета, регистри разних клубова, извештаји са пословних путовања, итд. Произвођачи сиве литературе су различите непрофитне, научне и образовне организације, комерцијална предузећа, итд. Радови експерата из различитих области и резултати индивидуалних непосредних посматрања и истраживања су такође вредни отворени извори. Из ових извора се аналитичким радом могу добити изузетна вредна обавештајна сазнања. Да би се дошло до валидних сазнања из ових извора постоји више начина, а посебно се истичу: анализа цитираности научних цитатних индекса (*Social Science Citation Index/SSCI* или *Science Citation Index/SCI*); излиставање Међународног каталога удружења који објављује *Gale Research*; претрага сајта *Factiva.com* и идентификација стручњака цитираних о одређеним темама; и анализа серија телефонских разговора

8 Упореди: *NATO Open Source Intelligence Handbook*, Open Source Solutions Inc., Intelligence Exploitation of the Internet and the NATO OSINT Reader, November 2001.

9 Упореди: Diaz, Matey Gustavo, *Intelligence Studies at the Dawn of the 21st Century: New Possibilities and Resources for a Recent Topic in International Relations*, UNISCI/University of Salford, 2005, p. 9.

10 Hulnick, Arthur S., *OSINT: Is it Really Intelligence*, Boston, Massachusetts, August, 2008, p. 17.

11 Упореди: Sims, Jennifer E. and Gerber, Burton, *Transforming U.S. Intelligence*, Washington : Georgetown University Press, 2005, pp. 64-

12 Holland, Benjamin Robert, *Enabling Open Source Intelligence (OSINT) in private social networks* (Master of Science), Iowa State University, Ames, Iowa, 2012, p. ix.

са најпознатијим владиним агенцијама и други службени контакти.¹³ Коначно, према трећем мишљењу постоје четири категорије отворених извора: 1) широко доступни подаци и информације; 2) циљани комерцијални подаци, 3) појединачна стручна писана и друга дела и „сива“ литература коју чине информације којима је слободан приступ органичен и контролисан; и 4) академска литература ограниченог приступа.¹⁴

Информације из отворених извора могу се сврстати у четири категорије: 1) подаци из отворених извора (*Open Source Data – OSD*), чије порекло је из штампе, радио и ТВ програма, или из других извора. Они могу бити писани, у облику фотографије, снимака из сателита или бити саставни део личне преписке појединаца, 2) информације из отворених извора (*Open Source Information – OSIF*), које чине широко познати генерички подаци (новине, књиге, стручна литература), 3) обавештајне информације из отворених извора (*Open Source Intelligence – OSINT*), су претходно наведене обрађене информације и подаци, и 4) вредноване обавештајне информације из отворених извора (*Validated OSINT – OSINT-V*) којима је „доказана“ обавештајна вредност.¹⁵ Информације из отворених извора постају „обавештајне“ када се анализом њиховог садржаја закључи да оне поседују обавештајни квалитет. Отворени извори још увек немају приоритет у раду обавештајних служби, али представљају значајан извор обавештајних сазнања, посебно за обавештајне аналитичаре и обавештајне руководиоце. Због „револуције“ развоја отворених извора¹⁶, информације из отворених извора чине око 80% свих информација из људских извора (*HUMINT*)¹⁷, односно расположивог материјала који обавештајни аналитичари користе за упознавање са збивањима у иностранству. О значају *OSINT* активности говори и то да је 2006. године амерички директор за национални обавештајни рад/*DNI* и руководиоца обавештајне заједнице САД, издао посебну наредбу о оснивању *Центра за отворене изворе (Open Sources Center/OSC)* којим ће руководити помоћник заменика *DNI (Assistant Deputy DNI for Open Source/ADDNI/OS)*.¹⁸

OSINT активности се одвијају кроз тачно утврђен циклус, уз подсећање на четири питања (четири Д):

- *Discovery (Know Who Knows)* – откривање (знати ко зна),
- *Discrimination (Know What's What)* – разоткривање (знати шта је шта),
- *Distillation (Know What's Hot)* – дестилација (знати шта је ново), и
- *Dissemination (Know Who's Who)* – дисеминација (знати ко је ко).

На темељу ових знања, *OSINT* циклус се реализује кроз следеће фазе:

- 1) дефинисање потреба,
- 2) практична тријажа извора и података,
- 3) сакупљање (наћи бесплатно, набави бесплатно, купи јефтино, уради скуп),
- 4) обрада и експлоатација,
- 5) анализа и производња,
- 6) безбедност (заштита процеса и података), и
- 7) уступање процена сазнања (*feed back*).¹⁹

Добро разумевање *OSINT* циклуса је значајно и због планирања и реализације укупне *OSINT* активности, као и ширег контекста реализације обавештајних операција које захтевају и укључују примену *SIGINT*. Реализација *OSINT* метода, посебно истраживање интернет мреже и других друштвених *online* мрежа (*Facebook, LinkedIn, Twitter*) у глобалном информационом и комуникационом окружењу, представља сложен и мукотрпан посао, који захтева не само експертска знања о коришћењу тих медија, већ и друга знања

13 *NATO Open Source Intelligence Handbook*, pp. 5-

14 Sands, Amy, *Integrating Open Sources into Transnational Threat Assessments*, *op. cit.*, p. 65.

15 Lowenthal, Mark, *Intelligence, From Secrets to Policy, Second Edition*, Washington : CQ Press, 2003, pp. 131-

16 McDowell, Don ; Godman, Jan (eds.), *Strategic Intelligence...*, *op. cit.*, p. 179.

17 Steele, Robert David, *Human Intelligence : All Humans, All Minds, All the Time*, Carlisle : U.S. Army War College, The Strategic Studies Institute, 2010, p. 1.

18 Intelligence Community Directive Number 301, *National Open Source Enterprise – Effective*, July 11, 2006.

19 Steele, Robert David, *Open source intelligence*, *op. cit.*, p. 139.

и вештине и изузетне личне интуитивне способности оних који се баве њиховим пре-трагом. Чињеница је да у тзв. *online* свету постоји обиље информација које се могу користи-ти и у обавештајне сврхе, али се мора знати да отворени извори ретко могу пружити целовит одговор. Зато су за укупну обавештајну активност кључни и даље агентурни и TECHINT метод.

б. Измамљивање обавештајних информација (*Elicitation*)

Измамљивање обавештајних информација, са испитивањем (*interrogation*) и дебри-фингом (*debriefing*), спада у посебну групу прикупљачких дисциплина HUMINT метода.²⁰ Под измамљивањем се подразумева стицање информација путем директне интеракције са људским изворима, где ти извори нису свесни специфичне сврхе/циља разговора²¹, а обавештајца не открива намену, односно сврху/циљ разговора.²² То је права уметност стратешког вођења и коришћења разговора да би се на суптилан начин извукле/ изма-миле обавештајне информације о предмету обавештајног интересовања.

Измамљивање информација је софистицирана техника која се користи када се кон-венционалне технике за прикупљање обавештајних информација не могу користити ефикасно, и од свих познатих начина прикупљања информација из људских извора је најмање очигледна.²³ Измамљивање је, у ствари, стицање обавештајних информација кроз разговор са појединцима или групом лица, при чему се не открива права намера разговора, којим се они постепено наводе да говоре добровољно и (најчешће) несвесно о чињеницама које имају обавештајну вредност. Измамљивање је изузетно тешка техника, која захтева посебне вештине вођења разговора, огромно стрпљење и упор-ност обавештајца који је примењују.²⁴ Вештине измамљивања које треба да поседује обавештајца су: природна склоност за стварање пријатеља/пријатељстава, до буде до-бар слушалац, да успоставља добре доносе са људима, да познаје психологију лично-сти, да има широко опште образовање, добро памћење, способност вођења разговора у жељеном правцу, итд.

Измамљивање је плански, систематски процес, који захтева пажљиву припрему и увек се примењује са јасним циљем који је кључни фактор у одређивању теме разговора. Дакле, да би техника измамљивања информација била успешна неопходно је разради-ти план вођења разговора, који обухвата: уклапање личности обавештајца у контекст, утврђивање карактеристика личности особе са којом се води разговор, утврђивање жељеног исхода/циља разговора, утврђивање фаза/корака у вођењу разговора, разрада разговора о темама које су обавештајно интересантне, благовременост, свођење ширине разговора на кључну област, грађење разговора према склоностима особа са којима се он реализује, итд. Ако се обезбеди да обавештајци који примењују ову технику поседују све наведене вештине и ако се детаљно испланира процес измамљивања, ову технику је веома тешко открити, а с друге стране, она се може лако порећи – негирати да је разго-вор био усмераван ка жељеном циљу.²⁵

Измамљивање у коначном исходу представља један аспект шпијунаже, али се раз-говор води у техничком смислу отворено (без, на пример, врбовања), и личи на први поглед на пријатељски, невин разговор, а циљ је добијање информација обавештајне вредности, при чему су учесници у разговору, осим обавештајца, несвесни циљева раз-говора.²⁶ Овом техником се може обезбедити потврда непроверених информација, нове

20 Oleszkiewicz, Simon *et al.*, On Eliciting Intelligence from Human Sources : Contextualizing the Scharff-Technique, *Applied Cognitive Psychology*, 2014.

21 Clark, Robert M., *Intelligence Analysis : A Target-Centric Approach* (4th Edition), University of Maryland University College, 2012, p. 72.

22 FM 2-

23 FM 2-

24 *Elicitation and Recruitmet*, Defense Security Service, Counterintelligence Directorate, www.dss.mil

25 *Counterintelligence Threat to Academic and Scientific Travelers*, Department of Justice, Federal Bureau of Investigation. Доступно на: http://www.rpi.edu/counsel/security_brief.pdf (1. 2. 2015).

26 Oleszkiewicz, Simon *et al.*, *op. cit.*

обавештајне чињенице и потврда одређених чињеница који се односе на друге изворе обавештајних информација (агенте, кандидате за агента, итд.). Кључ за ову прикупљачку технику је успостављање присности између обавештајца „измамљивача“ (*elicitor*) информација и извора, засноване на одређеним заједничким интересима. У почетним фазама измамљивања, обавештајац ограничава разговор на безазлене теме, као што су спорт и коментарисање неких других друштвених тема.²⁷ У зависности од вредности извора, околине у којој се ова техника примењује и безбедносне свести извора, почетна фаза може трајати од неколико минута до бројних, наизглед случајних сусрета, у периоду од неколико недеља или месеци. Обавештајац постепено наводи разговор на теме од обавештајног интереса, али је увек спреман да се врати „безопасним“ темама, ако осети негативне реакције саговорника/извора на тему разговора. Ако навођење теме разговара одговара извору и он је прихвати без резерви, обавештајац се „слаже“ са његовим ставовима и оценама о теми разговора, тражећи вешто детаљнија објашњења, итд. Методе измамљивања су особе које из различитих разлога пристају да разговарају са припадником обавештајне службе, при чему не знају његов прави идентитет и професију. Обавештајци, с друге стране, вешто користе следеће склоности/ разлоге тих особа да ступе у разговор:

- жеља да буду љубазни и предусретљиви, чак и са странцима или новим познаницима,
- жеља да покажу добру информисаност о некој области,
- жеља да буду цењени и признати,
- жеља да исправе неку неправду,
- тенденција да прошире разговор на тему када добију похвалу или охрабрење за до садашњи разговор и информације којима владају,
- тежња/навика да исправе чињенице које други износе,
- тенденција да се потцењује вредност информације које се траже или дају,
- тенденција да се верује другима да су искрени, и
- жеља да се неко сложи са њиховим мишљењем.

Постоје два основна приступа у примени измамљивања: 1) благо ласкање (*mild flattery*) и провоцирање (*provocation*). Благо ласкање подразумева да већина људи воли да говори о својим интересима и темама које су им интересантне и блиске, воли разговарати са неким ко поштује њихово мишљење, итд. Обавештајац води разговор у областима које су обавештајно интересантне и коначни су циљ ове технике, али на начин да изгледа као да извор води главну реч у разговору. Обавештајац у овом случају глуми да је усхићен, пажљив и радознали слушалац. Провоцирање је опаснија техника, јер ако се прерано користи, може изазвати отпор и отуђивање извора. Ипак, обавештајац може селективно оспоравати наводе или оцене и мишљења извора, охрабрујући га да пружи више информација у прилог свом мишљењу, и истовремено пружати и са своје стране додатне информације да би „испровоцирао“ извор да их потврди или детаљније разради и објасни. У овој ситуацији обавештајац мора водити рачуна да обезбеди више информација него што их даје. У обавештајној пракси, познати су и одређени разлози за окончање примене ове технике. Наиме, обавештајац може прекинути ово својеврсно „испитивање“ извора из следећих разлога: 1) када извор не сарађује током разговора, 2) када циљеви примене технике не могу бити реализовани кроз фазе планираног разговора, 3) када обавештајац не обезбеди жељени ниво присности с извором, или изгуби контролу у разговору, 4) када су циљеви разговора испуњени, 5) када обавештајац или извор постану физички или ментално неспособни за разговор, 6) када је присуство обавештајца неопходно на другом месту, када информације које поседује извор имају такву вредност да је потребно применити и друге обавештајне методе (агентурни метод и сл.).²⁸

Имајући у виду да је техника измамљивања веома ефикасна, контраобавештајне службе посебну пажњу поклањају супротстављању овој техници, односно контрамера-

27 FM 2-

28 *Ibid.*

ма измамљивању. У припреми професионалних припадника службе и/или људских извора информација (оперативних веза и агената), контраобавештајне службе развијају следеће мере: 1) припрема питања за разговор унапред, која помажу да се не открију осетљиве информације, 2) забрана појединачног упуштања у разговор, 3) преумеравање разговора/ теме разговора, 4) извлачење из разговора, 5) одговарање на питања контрапитањима, 6) давање нејасних или хипотетичких одговора, 7) давање јавно доступних информација, 8) симулирање незнања о теми разговора, 9) често постављање питања „зашто?“.²⁹

в. Иследни метод

У HUMINT обавештајне прикупљачке активности (*human sources collection*) спада и иследни метод, путем кога се прикупљају обавештајни подаци од специфичних категорија лица: пребега (*defectors*), емиграната (*émigrés*) и путника (*travelers*). Поред ових категорија лица, обавештајна пракса познаје још неке категорије од којих се овим методом могу прибављати значајни обавештајни подаци: ратни заробљеници и открити страни агенти. Дакле, под иследним методом се, у најширем смислу, подразумева ислеђивање/ испитивање наведених категорија обавештајно интересантних лица.³⁰ Испитивању ових категорија лица се поклања велика пажња у свим обавештајним службама.³¹ Иследни метод, односно „обраду“ поменутих категорија лица, обавештајне службе реализују по строго утврђеној процедури, која никако нема карактер *ad hoc* активности. Иследни метод подразумева примену више сложених техника испитивања, под којим се, уопште у науци, подразумева начин прикупљања података преко исказа других субјеката (испитаника), путем вербалног општења са њима употребом „упитних исказа“.³² Испитивање се комбинује са другим обавештајним методима (агентурним и техничким методом), као и са специфичним обавештајним истражним техникама и поступцима (полиграф и др.). Примена овог метода захтева и коришћење других научних метода, посебно метода анализе садржаја. Основни задатак овог метода је „испитивање и утврђивање искренности пребега“ у циљу спречавање могуће пенетрације (*penetration*) у сопствене структуре или уграђивања двојних агената (*double agents*).³³ Тиме се одређује и једна од основних намена иследног метода – *контраобавештајна*, односно *безбедносна*, јер су активности на спречавању пенетрације/уграђивања страних обавештајних позиција и откривања двојних агената, основни задаци контраобавештајних служби.

Испитивање/ислеђивање и утврђивања искренности је сложен и тежак посао, који може трајати дуги низ година, зависно од значаја пребега. У развијеним обавештајним системима постоје посебни центри за пријем, планирање и спровођење испитивања и утврђивање нивоа искренности пребега.³⁴ Ако су пребези виши обавештајни официри или стратешке агентурне позиције, испитивање применом иследног метода захтева израду детаљног плана испитивања, односно саслушавања, водећи увек рачуна о могућности да се ради о лажним пребезима које обавештајне службе шаљу на противничку страну у циљу дезинформисања, двојних агентурних игара и сл. У том смислу, иследни метод доказује своју сложеност, односно неопходност комбиновања са осталим методима (агентурним и техничким методом), којима се могу проверавати искази испитаника о мотивима његовог преласка на другу страну, као и други значајни подаци којима се постепено утврђује искреност пребега. Сложеност и осетљивост ових послова захтева избор најстручнијих обавештајних кадрова, оспособљених за спровођење свих

29 Oleszkiewicz, Simon et al., *op. cit.*

30 Више о обавештајним пребезима у: Бајагић, Младен, *Методика обавештајног рада*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2010.

31 У Сједињеним Државама постоји Међуагенцијски комитет CIA за пребега (*CIA's Interagency Defectors Committee* -

32 Милосављевић, Славомир, *Истраживање политичких појава*, Београд : Институт за политичке студије ФПН, 1980, стр. 164.

33 Fain, Tyrus G., *op. cit.*, p. 386.

34 Детаљније: Бајагић, Младен, *Методика обавештајног рада*, *op. cit.*

врста испитивања уопште, као и посебних техника испитивања, својствених безбедносним установама. Ангажман обавештајних стручњака у испитивању захтева и њихову планску припрему, јер испитивачи морају имати завидан ниво знања из политике, социологије, економије, психологије и других научних дисциплина. Током испитивања посебна пажња се обраћа на психичко стање и промене у психичком стању испитаника (пребега, емиграната и др.), психолошке карактеристике њихове личности, да би се изабрао одговарајући облик испитивања, или комбиновале поједине врсте испитивања.

У оквиру иследног метода примењују се познати облици испитивања, особени за друштвене науке уопште: *благо*, *неутрално* и *оштро* испитивање.³⁵ Сваки од ових облика испитивања у обавештајне сврхе има добре и лоше стране, тако да обавештајни стручњаци/иследници морају комбиновати ове испитивачке технике са нагласком на оштро испитивање, чиме се постиже потребна динамика испитивања, техника промена односа према пребегу и слично, чиме се стварају услови да испитивачи укажу на постојеће и измишљене садржинске и логичке противречности у исказима испитаника. Оштро испитивање подразумева стављање пребега у сложене психичке ситуације, где испитивачи врше својеврстан психички притисак на испитаника, излажу га деловању „укрштених питања“, систематском понављању питања уз промене ритма испитивања, итд.³⁶ Посебно значајно средство за примену иследног метода у обавештајне сврхе представља полиграф (*polygraph – lie detector*), који се у пракси обавештајних служби користи за: проверу лојалности професионалних припадника обавештајних служби³⁷; мотива и основа регрутованих агената и тачности информација које они дају обавештајној служби³⁸; откривању и ислеђивању обавештајних „кртица“ (*moles*)³⁹ и пребега (*defectors*); страних агената⁴⁰; затвореника и других лица која самоиницијативно „нуде“ обавештајним службама наводно вредне и осетљиве информације.⁴¹ Током испитивања обавештајни стручњаци/иследници узимају у обзир претходна сазнања о противничким структурама, упоређујући их са исказима пребега у циљу провере њихове истинитости. Најчешћа испитивачка техника иследног метода је *интервју* и то претежно индивидуални, који подразумева испитивање путем непосредног усмереног и личног општења испитивача (обавештајног стручњака) и само једног испитаника/пребега. У примени индивидуалног интервјуа користе се два специјална облика: 1) „више испитивача у једном временском низу, чија ритмика може да буде правилна или неправилна, временски размаци краћи или дужи, а ситуација испитивања иста или различита, испитује једног испитаника (пребега, оп. а.) о истим садржајима, без промене понашања према испитанику“, и 2) „више испитивача испитује једног испитаника (пребега) мењајући улоге и понашања према испитанику“.⁴²

У иследног методу се, поред интервјуа, користи и *анкета*, обично приликом прихвата пребега. С обзиром на то да су основне области интересовања обавештајних служби тајни и други подаци из области друштвеног живота противника (област политике, економије, културе, науке и сл.), анкета је начин на који се може доћи до значајних и веродостојних обавештајних чињеница. Анкета се примењује у случају првог непосредног контакта између пребега и обавештајних и других установа државе у коју пребер

35 Опширније у: Милић, Војин, *Социолошки метод*, Београд : Нолит, 1965, стр. 417-

36 Милосављевић, Славомир, *op. cit.*, стр. 165-

37 Упореди: *The Value of the Polygraph in CIA's Personnel Security Program*, September 1993, CIA, Office of Security, Approved for release, 29 May 2012.

38 Crawford, Chester C., *The Polygraph in Agent Interrogation, Studies in Intelligence, Vol. 4, Issue Summer, 1960*, pp. 31-

39 Hoffman, Bruce, Osterman, Christian (eds), *Moles, Defectors, and Deception: James Angleton and His Influence on US Counterintelligence*, Washington, DC : A Wilson Center and Georgetown University Center for Security Studies Joint Conference, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2014.

40 Упореди: Dorsett, Matthew, U.S. Counterintelligence and the Problem Posed by Chinese Intelligence“, *Global Security Studies*, Volume 5, Issue 4, Fall 2014, pp. 44-

41 John F. Sullivan, CIA and the Polygraph, *AFIO's Intelligence Journal*, 2014; Детаљније о примени полиграфа у обавештајне и контраобавештајне сврхе : Maschke, George W., Scalabrini, Gino J., *The Lie Behind the Lie Detector* (4th digital edition), Published by AntiPolygraph.org, 2005.

42 Милосављевић, Славомир, *op. cit.*, стр. 173.

бежи из своје земље. Свако анкетирање пребега по својој суштини готово је истоветно научноистраживачком, тако да се планирање и реализација анкете морају спроводити у складу са утврђеном процедуром. Анкетом се прикупљају биографски подаци о пребегу, начин пребега и други подаци о целокупној операцији његовог преласка на „другу страну“ и обезбеђују и почетна сазнања о политичким приликама у земљи из које пребег долази, ставовима становништва или неке циљне групе противничке државе о општој политичкој ситуацији, итд.⁴³ У оквиру иследног метода користи се и *анализа садржаја*, односно *анализа докумената* које пребези доносе са собом.⁴⁴ Из досадашњег излагања о техникама које се примењују у оквиру иследног метода, може се оценити да испитивање пребега и других категорија лица мора испоштовати првенствено научне и методолошке законитости које важе уопште за метод испитивања, јер се тако стварају неопходни услови који гарантују жељене резултате – прибављање што истинитијих и прецизнијих исказа испитаника о природи његовог пребега, посебно о његовој искренности.

Пребези су били чести у време хладног рата, када је вођен прави „обавештајни рат“ између Запада и совјетског блока. Дуго времена су најпознатији пребези у обавештајној пракси били пребези високих војних и обавештајних официра из бившег СССР на Запад.⁴⁵ Пребег на „противничку“ страну је остао као пракса и у новије време, што доказују и две велике афере у XXI веку: „Литвињенко“ и „Сноуден“. Александар Литвињенко (*Александр Вальтерович Литвињенко*) је био пуковник КГБ-а (обавештајна служба СССР) и обавештајни официр ФСБ (контраобавештајна служба Руске Федерације). Радећи на истраживању „руске мафије“ Литвињенко је успоставио агентурни однос са британским обавештајним службама МИ6 и МИ5, а мотив за „издају“ Русије била је финансијска корист. Литвињенко је коначно „пребегао“ у Велику Британију и ставио се у службу МИ6 и МИ5, мада се са сигурношћу не зна који је ниво „провере“ прошао да обезбеди „поверење“ британских служби. Током боравка у Британији отворено је критиковао руски режим и тиме заслужио и добио политички азил. Изненада је преминуо у Лондону 2006. године, услед тровања радиоактивним полонијумом-210, и још се не зна ко је одговоран за његову смрт. Друга велика афера „пребега“ је и данас актуелна. Ради се о Едварду Сноудену (*Edward Joseph Snowden*), за кога се званично сматра да је радио за америчку компанију „Booz Allen Hamilton Inc.“, престижну светску компанију за консултације и менаџмент нових технологија, која је блиско сарађивала преко различитих пројеката са Агенцијом за националну безбедност САД (*National Security Agency – NSA*). Други извори наводе да је Сноуден био запослен у CIA и да је званично пружао саветодавне услуге за потребе NSA. Сноуден је изненада пребегао и нашао „привремено“ склониште/сигурну кућу у Русији. Иако Сноуден лично и његова породица тврде да он није обавештајац и да није издао своју земљу, чињенице – најосетљивије тајне о програму „Призма“ (PRISM) који обухвата електронски надзор NSA свих страних државника и држава (технички метод) које је изнео светској јавности и реаговања званичног Вашингтона – упућују да је Сноуден нанео тешке последице америчкој обавештајној заједници. Исход афере још је у домену спекулација, мада досадашња пракса из сличних афера упућује да је даља судбина Сноудена неизвесна (званично кривично гоњење од стране САД, казна која може уследити у будућности од стране америчких обавештајних служби, и најмање вероватно, падање у заборав у САД).

Иследни метод се примењује и код обраде – испитивања других категорија лица – ратних заробљеника, емиграната и путника. Прикупљање података испитивањем ратних заробљеника⁴⁶ је техника којом се обезбеђују значајне обавештајне информације војне природе на тактичком и оперативном нивоу. Извори обавештајних података испитивањем су, пре свега, људи (наведене категорије лица – ратни заробљеници, емигранти и путни-

43 Richelson, Jeffrey T, *The U.S. Intelligence Community* (fourth edition), Boulder, California, 1999, p. 320.

44 *Анализа садржаја* као научни методски поступак биће предмет свестраније анализе у оквиру расправе о примени научних метода у обавештајном истраживању.

45 Опширније: Johnson, Loch K., *op. cit.*, pp. 193-

46 Положај и статус ратних заробљеника регулисан је Конвенцијом о поступању са ратним заробљеницима из 1949. године и Протоколом I из 1977. године. Упореди: Аврамов, Смиља, Крећа, Миленко, *op. cit.*, стр. 548-

ци) и различити документи (извештаји, наређења, војне карте, војничка-заробљеничка писма, други лични документи, одређена техничка средства, наоружање и војна опрема и сл.), који се могу пронаћи код заробљеника. Иследни метод састоји се у испитивању/слушавању/обављању информативног разговора са ратним заробљеницима. Разлика између испитивања пребега и заробљеника је што се прикупљање података испитивањем пребега спроводи стално (у миру и рату), док се испитивање заробљеника спроводи током ратних дејстава. Такође, пребези су значајни извори података за све обавештајне службе, док су заробљеници претежно објекти интересовања војних обавештајних служби.

Испитивања ратних заробљеника је питање које практично зависи од сваког појединачног случаја, а примена иследног метода мора бити у складу са одредбама о ратним заробљеницима у оквиру међународног ратног права, тј. у поступку се не би смела примењивати физичка сила и други поступци противни међународном ратном праву (биолошки експерименти и други нехумани поступци). Организује се обично при оперативним командама или командама армија, или у наменским прихватним центрима (логорима). У центрима за прихват, смештај и испитивање заробљеника бораве и раде екипе војних и (контра)обавештајних стручњака, који су познаваоци противничких (војних, терористичких и др.) структура и језика, и поседују стручне и обавештајне вештине и искуство да свестрано анализирају и процењују податке које прикупе иследним методом, односно кроз процес испитивања.⁴⁷ Процес испитивања ратних заробљеника одвија се на начин који већином зависи од процене обавештајца/ испитивача да ли је лице до момента заробљавања било у прилици да дође у посед чињеница које могу бити од стратешког, оперативног, или само тактичког значаја. У обзир се узимају и чињенице о томе којим структурама и нивоима противничке стране припада заробљеник. Дакле, испитивање ратних заробљеника и других категорија лица има све карактеристике као и испитивање пребега, а иследни метод се примењује по свим описаним критеријумима, уз примену интервјуа, анкете, анализе садржаја и других поступака карактеристичних и за научна истраживања и за поступања у класичним тужилачким истрагама.⁴⁸

г. Агентурни (класични) метод

Од најстаријих времена до модерног доба агентурни метод је опстао као основни/ класични метод прикупљања обавештајних информација, који се заснива на тајном односу између обавештајне службе и агента/физичког лица. У обавештајној теорији и пракси, под агентом се подразумева врбовано/регрутовано и обучено лице којим се плански руководи, а које је задужено за тајно прикупљање обавештајних информација и њихово уступање обавештајној служби за коју ради.⁴⁹ То лице тајно делује под руководством и упутствима обавештајне службе, оно није професионални припадник службе и прикупља обавештајне информације или пружа помоћ обавештајној служби у другим областима рада. Агент је „регрутовано лице за потребе шпијунаже, којим руководи високо обучени професионални припадник обавештајне службе (*the handlers*)“⁵⁰, „врбовано, обучено, контролисано и усмерено лице на прикупљање информација и њихово уступање припаднику обавештајне службе („официру на случају“/ *case officer*)“⁵¹ Имајући у виду ова и друга појмовна одређења агента⁵², под агентом се подразумева лице које, руковођено одређеним мотивима, тајно, организовано, свесно, непрофесионално и релативно стално делује на

47 Најсвежији примери примене интервјуа и других „техника“ испитивања, све до тортуре испитиваних лица су везани за америчку базу Гвантанамо. Опширније у: Dow, Mark, *American Gulag: Inside U.S. Immigration Prisons*, Los Angeles -

48 Meissner, Christian A. et al., Interview and interrogation methods and their effects on true and false confessions, *Campbell Systematic Reviews*, July, 2010.

49 Leary, Margaret R., *The Dictionary of Homeland Security and Defense*, New York Universe, Inc., 2006, p. 13.

50 Bitton, Raphael, Intelligence Agents, Autonomous Slaves and the U.S. Supreme Court, s (and Rights) Concept of Personal Autonomy, *European Journal of Legal Studies*, Vol. 7, no. 1, 2014, pp. 4-

51 Goldman, Jan, *Words of Intelligence: An Intelligence Professional's Lexicon for Domestic and Foreign Threats*, Scarecrow Press. Inc., Lanham, Marilend, 2011, p. 35.

52 Упореди: Бајагић, Младен, *Методика обавештајног рада*, op. cit.

прикупљању обавештајних података и реализацији других активности (задатака) по налогу и за потребе обавештајне службе. Ово одређење појма агента има све кључне елементе који обезбеђују успостављање агентурног/сарадничког односа између агента и обавештајне службе као организатора укупне обавештајне активности. Ти конститутивни елементи појма агента су: *тајност, организованост, свесност, непрофесионалност, сталност (континуираност) и релативна трајност*.⁵³ Агентурни метод готово искључиво примењују обавештајне службе. Оне врше избор лица која у својству агената прикупљају обавештајне податке, организују и изводе њихову обуку, планирају њихове активности и задатке, врше контролу њиховог рада и проверу тачности података које прикупе, награђују их у складу са постигнутим резултатима, и сл. Агентурни метод одликује изузетна тајност – он представља тајну делатност, што проистиче из суштине обавештајне активности. Њиме се долази до сирових обавештајних информација, он захтева посебну обученост лица/агената који га непосредно реализују и стални надзор обавештајне службе (њених професионалних припадника/обавештајаца) над тим лицима. Примена овог метода и рад са агентуром (агентурном мрежом) одвија се мање-више, по већ општеприхваћеним правилима, која су резултат дугогодишњег искуства у планирању, организацији и примени овог метода. Поједине фазе агентурног метода обележава и кршење неких устаљених етичких норми које се поштују у свакодневном животу. То се посебно односи на мотиве и основе врбовања кандидата за агента, изучавање њихових објективних и субјективних способности (што укључује и тајно прислушкивање и праћење кандидата), начин врбовања (скривање правог идентитета обавештајца), посебно када се врбовање одвија под „туђом“, односно „лажном заставом“ (*false flag recruitment*).⁵⁴ Ова техника врбовања се назива и „операција туђе заставе“ (*false-flag operation*).⁵⁵

Агентурни метод, као и реализација обавештајног истраживања (*обавештајни циклус*), одвија се по одређеним организационим правилима, која подразумевају јединство више повезаних фаза. На основу анализе више теоријских модела реализације агентурног метода⁵⁶, уочава се да је агентурни рад сложена и ризична прикупљачка дисциплина у оквиру HUMINT и целокупне активности обавештајних служби. Знајући да одлуку о примени агентурног метода доносе руководни органи обавештајних служби, реализација агентурног метода/*процес агентурног рада* се одвија у следећим фазама:

1) *доношење одлуке о примени агентурног метода* (анализа и процена обавештајних захтева, анализа природе обавештајног задатка/објекта обавештајног интересовања, и процена оперативне ситуације);

2) *проналажење кандидата – потенцијалних агената* (анализа предлога кандидата из релевантних оперативних средина и састављање списка кандидата за агента);

3) *обрада кандидата* (изучавање објективних и субјективних способности, провера, изучавање мотива и основа за врбовање и селекција и коначни избор кандидата);

4) *врбовање* (избор места и начина успостављања првог контакта и први контакт са кандидатом за агента, избор технике приступа и продубљивања контакта са кандидатом, упућивање захтева са успостављање агентурног односа и пристанак кандидата на тајни однос);

5) *обука агента* (општа и специјалистичка обука);

6) *рад са агентом – управљање/руковођење (handling) агентом* (руковођење агентом, провера искрености и поузданости/лојалности агента, продубљивање мотива и основа врбовања, одржавање везе са агентом и награђивање агента); и

7) *окончање агентурног односа* (анализа разлога за окончање агентурног односа и прекид агентурног односа (постепен или тренутан)).⁵⁷

53 Детаљније о свим елементима дефиниције појма агента у: Бајагић, Младен, *op. cit.*

54 Omand, David, *Ethical Guidelines in Using Secret Intelligence for Public Security*, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 19, no. 4 (December 2006), pp. 617.

55 Robarge, David, *Moles, Defectors, and Deceptions: James Angleton and CIA Counterintelligence*, *The Journal of Intelligence History*, Vol. 3, no. 2 (Winter 2003), p. 31.

56 Упореди: Бајагић, Младен, *Методика обавештајног рада*, *op. cit.*

57 Исто.

У овом раду посебна пажња је посвећена обради кандидата, као изузетно значајној фази примене агентурног метода, имајући у виду и све остале битне фазе овог метода.

Наиме, обрада кандидата обухвата више радњи, од којих се посебно издваја *избор мотиви* и *основа врбовања*, што је од изузетног значаја за цео ток агентурног рада. У обавештајној литератури се често поистовећују мотиви и основи врбовања, тако да је веома тешко јасно и прецизно разграничити ова два елемента агентурног метода. Пример поистовећивања мотива и основа је често навођени модел четири примарна мотива на основу којих се појединци врбују за агента. Реч је о моделу „миша“ – **MICE**: **Money** (новац), **Ideology** (идеологија), **Coercion** (принуда) или **Ego** (его).⁵⁸ Моделу MICE у литератури је супротстављан модел **RASCLS**: 1) **Reciprocation** (узајамно узвраћање), 2) **Authority** (ауторитет), 3) **Scarcity** (несташица), 4) **Commitment and Consistency** (посвећеност и доследност), 5) **Liking** (допадање), и 6) **Social Proof** (друштвено доказивање).⁵⁹

У односу на ова два модела, Роман Ронин наводи следеће мотиве „да се одређено лице приволи на сарадњу“: 1) политичка и религиозна убеђења и национализам, 2) тежња ка власти, 3) романтичне представе, 4) сујета, похлепа и сапатништво (као карактерне црте), 5) преувеличано мишљење о својим способностима, 6) освета, 7) материјалне тешкоће, 8) страх (од компромитације, физичког деловања, за друге људе...), 9) љубав (страст, љубав према деци), и 10) животне слабости и пороци (пијанство, хазардне игре, хомосексуализам, жене, наркотици). Према Катарини Хербиг (*Katherine L. Herbig*), листа кључних мотива који одлучујуће опредељују појединце да ступе у агентурни однос са обавештајном службом су: новац, подељена лојалност (*divided loyalties*), незадовољство (*disgruntlement*), додворавање (*ingratiation*), принуда (*coercion*), узбуђења (*thrills*), и признање или его (*recognition or ego*). Неки од ових мотива су једини, а неки су примарни између више мотива.⁶⁰ Аутор наводи и животне догађаје као „окидаче“ за шпијунажу (*Life Events as Triggers for Espionage*), који се такође могу схватити као могући мотиви за успостављање агентурног односа: развод, смрт, нова емотивна/љубавна веза, итд. На основу претходне анализе, у основне **мотиве** кандидата за агента – особе која се жели ангажовати да ради за рачун и у корист обавештајне службе спадају: идејно-политичка и религијска опредељеност; љубав (страст); љубав према ближњима; страх; мржња; освета; незадовољство; похлепа и сапатништво; самодоказивање; самоувеличавање; сујета; разочарење; додворавање итд. У **основе** за врбовање спадају: патриотизам (као последица дате идејно-политичке опредељености); национализам (као последица дате идејно-политичке опредељености); верски екстремизам (чији је темељ верска опредељеност); материјална заинтересованост (која проистиче из похлепе, материјалних тешкоћа и сл.); принуда – компромитирајући материјал (као последица страха, љубави из страсти и према ближњима, криминалних радњи или друштвено и кривично недозвољеног понашања – педофилија, наркоманија, прељуба и сл.); морално-психолошка основа (тежња за рехабилитацијом, самодоказивањем, осветом и сл.). Списак мотива и основа за врбовање није коначан, јер свака нова оперативна ситуација може указати на још мноштво различитих елемената на основу којих се неко лице може одлучити да успостави агентурни однос са обавештајном службом, као и то да обавештајна служба током реализације обавештајних операција може доћи до нових елемената – мотива и основа који гарантују ефикасно врбовање одређеног лица.

ЗАКЉУЧАК

Убрзани развој информационо-комуникационих технологија, чији је резултат развој нових обавештајних прикупљачких дисциплина у оквиру техничког метода (TECHINT)

58 Charney, David L., M.D. and John A. Irvin, *A Guide to the Psychology of Espionage*, Association of Former Intelligence Officers, Virginia, 2014; Michalak, Sebastian, Motives of espionage against ones own country in the light of idiographic studies, *Polish Psychological Bulletin*, Vol. 42, no. 1 (2011), pp.1-

59 Опширније: Burkett, Randy, „An Alternative Framework for Agent Recruitment: From MICE to RASCLS“, *Studies in Intelligence*, Vol. 57, no. 1 (Extracts, March 2013), pp. 7-

60 Herbig, Katherine L., *Changes in Espionage by Americans : 1947-*

и поред многих мишљења, није умањио значај прикупљања обавештајних информација из људских извора (HUMINT). Људи, остају и даље основни и најпоузданији извор обавештајних информација, јер је „жива“ реч и „непосредни увид у догађаје и процесе“ значајна предност у односу на „посредни“ карактер других обавештајних дисциплина. Наиме, измамљивање, ислеђивање и агентурни метод, између осталог, пружају прилику да се непосредно уочавају све битне промене на особама који „пружају/ одају“ обавештајне информације, процењује њихова мотивација, посвећеност, коначно и веродостојност самих чињеница које уступају добровољно или на други начин обавештајним службама. У том смислу се може очекивати да се HUMINT метод настави развијати, кроз осмишљавање нових прикупљачких начина и техника. Што се тиче отворених извора, њихов развој је изванредан у свим аспектима, јер информациона и коуминкациона револуција обезбеђује свакодневно нове могућности за реализацију овог метода.

ЛИТЕРАТУРА

- Army Regulation 195–6, *Criminal Investigation, Department of the Army Polygraph Activities*, Headquarters Department of the Army, Washington, DC, 29 September 1995.
- Аврамов, Смиља ; Крећа, Миленко, *Међународно јавно право*, Београд : Службени гласник, 2007.
- Бајагић, Младен, *Методика обавештајног рада*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2010.
- Bean, Hamilton, The DNI's Open Source Center: An Organizational Communication Perspective, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, Vol. 20, no. 2 (2007), pp. 240–Best, Richard A. Jr., Cumming, Alfred, *Open Source Intelligence (OSINT) : Issues for Congress*, CRS Report for Congress, December 5, 2007.
- Brown, Craig, *Espionage in International Law : A Necessary Evil*, Personal Exam Number 7111, Public International Law LAW-427A, Faculty of Law, University of Western Ontario, December 3, 1999.
- Bitton, Raphael, Intelligence Agents, Autonomous Slaves and the U.S. Supreme Court,s (and Rights) Concept of Personal Autonomy, *European Journal of Legal Studies*, Vol. 7, no.1, (2014), pp. 4–44.
- Burkett, Randy, An Alternative Framework for Agent Recruitment : From MICE to ASCLS, *Studies in Intelligence*, Vol. 57, no. 1 (Extracts, March 2013), pp. 7–17.
- Charney, David L., M.D. and John A. Irvin, *A Guide to the Psychology of Espionage*, Association of Former Intelligence Officers, Virginia, 2014.
- Clark, Robert M., *Intelligence Analysis : A Target-Centric Approach* (4th Edition), University of Maryland University College, 2012.
- Counterintelligence Glossary – Terms&Definitions of Interest for CI Professionals*, US Department of Defense (DoD), 2014.
- Crawford, Chester C., The Polygraph in Agent Interrogation, *Studies in Intelligence*, Vol. 4, Issue Summer, 1960, pp. 31–37.
- Diaz, Matey Gustavo, *Intelligence Studies at the Dawn of the 21st Century : New Possibilities and Resources for a Recent Topic in International Relations*, UNISCI/University of Salford, 2005.
- Dorsett, Matthew, U.S. Counterintelligence and the Problem Posed by Chinese Intelligence, *Global Security Studies*, Volume 5, Issue 4 (Fall 2014), pp. 44–50.
- Dow, Mark, *American Gulag : Inside U.S. Immigration Prisons*, Los Angeles – London : University of California Press Berkeley, 2004.
- Fain, Tyrus G. et al. (ed.), *The Intelligence Community : History, Organization, and Issues*, New York : R. R. Bowker Comapany, 1977.
- Gray, David H., Slade, Chris, Applying the Intelligence Cycle Model to Counter terrorism Intelligence for Homeland Security, *European Journal of Scientific Research*, Vol. 24, no. 4 (2008), pp. 498–519.

- Goldman, Jan, *Words of Intelligence : An Intelligence Professional's Lexicon for Domestic and Foreign Threats*, Scarecrow Press. Inc., Lanham, Marilend, 2011.
- Fitzpatrick, Mark, Assessing Iran's Nuclear Programme, *Survival*, Vol. 48, no. 3, Autumn 2006, pp. 5–26.
- Herbig, Katherine L., *Changes in Espionage by Americans : 1947–2007* (Technical Report 08–05), Defense Personnel Security Research Center, Monterey, March 2008.
- Hoffman, Bruce, Osterman, Christian (eds.), *Moles, Defectors, and Deception: James Angleton and His Influence on US Counterintelligence*, A Wilson Center and Georgetown University Center for Security Studies Joint Conference, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, DC, 2014.
- Holland, Benjamin Robert, *Enabling Open Source Intelligence (OSINT) in private social networks* (Master of Science), Iowa State University, Ames, Iowa, 2012.
- Hulnic, Arthur S., The Downside of Open Source Intelligence, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol 15, no. 4 (2002), pp. 565–579.
- Intelligence Community Directive Number 301*, National Open Source Enterprise – Effective, July 11, 2006.
- Johnson, Loch K (ed.), *Handbook of Intelligence Studies*, New York : Routledge, 2007.
- Johnson, Loch K., *Strategic Intelligence 3 : Covert Action Behind the Veils of Secret Foreign Policy*, Praeger Security International, Westport, Connecticut, London, 2007.
- Kent, Sherman, *Strategic Intelligence for American World Policy*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1949.
- Krizan, Lisa, *Intelligence Essentials for Everyone*, Occasional Paper Number Six, Washington D.C. : Joint Military Intelligence College, June 1999.
- Leary, Margaret R., *The Dictionary of Homeland Security and Defense*, New York, New York University, Inc., 2006.
- Lowenthal, Mark, *Intelligence, From Secrets to Policy* (Second Edition), Washington : CQ Press, 2003.
- Maschke, George W., Scalabrini, Gino J., *The Lie Behind the Lie Detector* (4th digital edition), Published by AntiPolygraph.org, 2005.
- Meissner, Christian A. et al., Interview and interrogation methods and their effects on true and false confessions, *Campbell Systematic Reviews*, July, 2010.
- Милић, Војин, *Социолошки метод*, Београд: Нолит, 1965.
- Милосављевић, Славомир, *Истраживање политичких појава*, Београд: Институт за политичке студије ФПН, 1980.
- Michalak, Sebastian, Motives of espionage against ones own country in the light of idiographic studies, *Polish Psychological Bulletin*, Vol. 42, no. 1, 2011, pp. 1–4.
- McDowell, Don, *Strategic Intelligence : A Handbook for Practitioners, Managers and Users*, Australia, Istana Enterprises Pty. Ltd., 2005.
- NATO Open Source Intelligence Handbook*, Open Source Solutions Inc., Intelligence Exploitation of the Internet and the NATO OSINT Reader, November 2001.
- Oleszkiewicz, Simon et al., On Eliciting Intelligence from Human Sources: Contextualizing the Scharff-Technique, *Applied Cognitive Psychology*, 2014.
- Otterman, Michael, *American torture: from the cold war to Abu Ghraib and beyond*, Melbourne University Publishing Ltd., Melbourne University Press, Carlton, 2007.
- Omand, David, Ethical Guidelines in Using Secret Intelligence for Public Security, *Cambridge Review of International Affairs*, Volume 19, no. 4, December 2006, pp. 6–17.
- Richelson, Jeffrey T, *The U.S. Intelligence Community* (fourth edition), Boulder, California, 1999.
- Robarge, David, Moles, Defectors, and Deceptions: James Angleton and CIA Counterintelligence, *The Journal of Intelligence History*, Vol. 3, no. 2, (Winter 2003), pp. 21–49.
- Ронин, Роман, *Обавештајни рад*, Београд : Службени гласник : Факултет безбедности, 2009.
- Sims, Jennifer E. and Gerber Burton, *Transforming U.S. Intelligence*, Washington : Georgetown University Press, 2005.

- Steele, Robert David, *Human Intelligence : All Humans, All Minds, All the Time*, Carlisle : U.S. Army War College, The Strategic Studies Institute, 2010.
- Sullivan, F. John, CIA and the Polygraph, *AFIO's Intelligencer Journal*, 2014.
- Tepley, Kevin, *Wilderness of Shattered Mirrors: The Role of Unfulfilled Ego in Espionage and Treason*, Master of Arts In Intelligence Studies, West Virginia, 2010.
- Waltz, Edward, *Knowledge Management in the Intelligence Enterprise*, Artech House Boston & London, 2003.
- Websters New World Dictionary*, New York : Warner Books, A Time Warner Company, 1990.
- FM 2-22.3 (FM 34-52), Human Intelligence Collector Operations, Headquarters, Department of the Army, September 2006, p. 9
- The Value of the Polygraph in CIA's Personnel Security Program, September 1993, CIA, Office of Security, Approved for release, 29 May 2012.

GATHERING INTELLIGENCE FROM HUMAN SOURCES (HUMAN INTELLIGENCE – HUMINT)

Full Professor Mladen Bajagić, PhD
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Dijana Hrkalović, MA
Ministry of Interior of the Republic of Serbia

Abstract: Intelligence activity, as specific social and political activity, represents the foundation on the basis of which the actual political authorities in all modern states make the most vital decisions on achieving, maintaining and advancing the national security and implementing (foreign)politicity goals. It is conducted by using specific intelligence gathering methods, that is, manners, procedures, measures and actions, as well as by application of scientific methods, procedures and techniques. This paper is trying to present one of the main groups of intelligence gathering methods – gathering intelligence from human sources (Human Intelligence – HUMINT), which consists of several submethods: clandestine method, interrogation method, elicitation of the information and gathering intelligence from open sources (Open Sources Intelligence – OSINT). The aim is to point out that people, despite the rapid development of technical method in intelligence work (Technical Intelligence – TECHINT), have remained one of the key sources of intelligence information, since man is the main creator and user of all information, including those that represent secrets of other countries, which are the main subject of investigation of intelligence agencies.

Keywords: intelligence activity, HUMINT, elicitation of information, clandestine method, interrogation method, OSINT.

СИЦИЛИЈАНСКИ ГВОЗДЕНИ ПРЕФЕКТ

Др Јован Ђирић

Институт за упоредно право, Београд

Сажетак: За време своје посете Сицилији 1924. Мусолини је схватио да је мафија велики изазов за државу и за његову власт. Због тога је донео одлуку да започне прavi рат против организованог криминала на Сицилији. Поставио је Чезареа Морија за префекта, шефа полиције на Сицилији. Чезаре Мори је у Торину био завршио Војну академију, а када је дошао у Палермо 1925, увео је праве војне методе у рат против мафије. Свако ко би био осумњичен да је члан мафије послат је у егзил на неко од малих острва у околини Сицилије. То је све завршавано у кратком административном поступку, а сви који су били осуђени остајали су без икакве имовине. Мори је такође послао војне јединице са све тенковима у мала планинска села. Они који су били оптужени да су мафијашаи подвргавани су тортури да би се изнудило признање од њих. Мори је добио надимак „гвоздени префект“ и у периоду од 1925. до 1929. постигао је велики успех у рату против мафије. Мафија се притајила и одлучила да чека нека боља времена, а она су дошла 1943. са америчким искрцавањем на Сицилију. Званичници САД ступили су у контакт са појединим мафијашима у Њујорку и мафија је дала подршку америчкој војној акцији 1943. То је био крај успеха у борби против мафије, али је аутор овог текста желео да каже да недемократски режими обично постижу добре резултате у борби против криминалитета. У либералним друштвима обично постоји проблем криминалитета, док у друштвима која нису либерална, нема проблема са криминалитетом Аутор овог чланка такође сматра да прича о Чезареу Морију може бити актуелна и данас. Страх од криминалитета, а посебно тероризма, може бити добар изговор за увођење тортуре и неких других мера које нису демократске. Мање демократије значи и мање проблема са криминалитетом, али је право питање шта желите: демократију, или полицијску државу?

Кључне речи: Мусолини, гвоздени префект, Сицилија, мафија, тортура, демократија, криминалитет.

Од тренутка доласка на власт, односи између Мусолинија и мафије, нису били односи ни велике љубави, ни великог поверења. Чинило се као да је Мусолини у прве две године своје власти, чекао прилику када и како да се ухвати у коштац са проблемом мафије и онда је крајем 1924. и почетком 1925. кренуо у одлучну акцију против сицилијанске мафије.¹ Легенда каже да је Мусолини дошао у посету Сицилији и да га је тамо у Палерму дочекао један од главних вођа мафије, који га је упитао, шта ће му ти силни црнокошуљаши око њега? Када му је Мусолини, полуувређено одговорио да су они ту да би њега, отелотворење савремене (тадашње) Италије чували од свакојаким безбедносних изазова, дотични мафијаш му је узвратио да је Мусолини у Палерму његов гост, да је он као домаћин, дао своју реч, те да се Мусолинију неће ништа догодити, но ако би он и његови људи хтели нешто, Мусолинију црнокошуљаши и нико и ништа не би помогло.² Наравно да је Дуче ово схватио као лични изазов и као повреду своје сујете, али и као изазов за саму државу, те је управо тада покренуо акцију за искорењивање мафије на Сицилији. У том смислу, он је на место префекта (шефа полиције) за Сицилију поставио Чезареа Морија, који је ускоро добио надимак „гвоздени префект“.

Те исте 1924. године, Бенито Мусолини је изјавио да мафија није заједница (унија) људи (појединаца) који за циљ имају бављење криминалом. То је више једна, сматрао је Мусолини, ментална болест, тврдио је, која болест заједно са другим проблемима

1 <http://www.eurasia1945.com/varios/hechos-historicos/la-lucha-del-fascismo-italiano-contra-la-mafia>.

2 С. Мариновић, *Мафија*, Подгорица 2002, стр. 45.

и дефектима (лошим навикама) Сицилијанаца, доводи до феномена против-правног и антидржавног деловања и својеврсне побуне против реда и поретка.³ И тада је на сцену ступио већ поменути Чезаре Мори, који је рођен у Павији 1871. а умро у Удинама 1942. године и који је у Торину завршио Војну академију, те и у томе вероватно треба тражити разлоге његовог чврстог става, војничког држања, односно у томе да је он „рат против мафије“ заиста схватио у једном буквалном смислу.⁴ Забележено је чак и то да је, нарочито у почетку своје владавине, Мори у забачена планинска села Сицилије, где су се крили мафијаши, слао и војне одреде заједно са све тенковима и борним колима.⁵ Све у свему од новембра 1925. па до 1928. када га је Мусолини поставио за сенатора, односно до 1929. када Мори напушта своју канцеларију у Палерму, рат против мафије био је веома успешан, те је Чезаре Мори тада и задобио надимак „гвоздени префект“.⁶

Чезаре Мори, који је дошао на Сицилију након што је два месеца пре њега, његов претходник био убијен, одмах је у једном селу изјавио и то да његово презиме значи „смрт“ (што и јесте тачна игра речи)⁷ и да локални мештани то треба да имају у виду. Једно од главних средстава којима се тадашња фашистичка власт служила, биле су протеривање мафијаша на мала острва у околини Сицилије, а та протеривања, конфирнације, извођене су по убрзаном, административном поступку, где се наравно о процедуралним правима и гаранцијама уопште није водило рачуна, те се неколико хиљада људи нашло на тим малим острвима у врло незавидној позицији.⁸ На овом месту би се наравно могла отворити једна заграда, па би се могло поставити и питање да ли су на пример Броз, Кардељ и Ранковић знали за ову фашистичку праксу, онда када су установљавали „Голи оток“? Односно могли бисмо се запитати да ли је Мусолини имао у виду у Стаљинове Гулаге и у коликој мери их је копирао? Било како било, тек пракса прогона на мала острва у околини Сицилије, постала је готово уобичајена пракса за све оне које су фашисти сматрали непоћудним у било ком смислу. Слично се догодило и хомосексуалцима, на малом италијанском острву Сан Домино: 45 мушкараца из Катаније на Сицилији послато је у изолацију на то острво јер су „оптужени“ за хомосексуализам. Следећих пет година они су били суочени са егзилом и заробљеништвом, али су, са друге стране, нашли и слободу да покажу своје право лице и уживају без предрасуда.⁹

Чезаре Мори је пре свега био доследан следбеник основних Мусолинијевих идеја. И он је као и Мусолини демагошки изјављивао како су Сицилијанци један добар народ и како је управо мафија та која срамоти сицилијански народ и омета га у бржем напретку и неопходним друштвеним и економским променама и модернизацији.¹⁰ Наравно да бисмо овде могли да поставимо питање да ли то сви револуционари и реформатори, полазе од својих замишљених идеала, идеалних друштвених типова које желе да остваре по сваку цену, па и по цену насилних промене друштвених односа, па и самог менталитета народа и његових навика. Ово се не односи само на фашисте,¹¹ нити пак само на комунисте, већ чак и на Христа и Хришћане,¹² па и многе друге реформаторе – револуционаре.

3 M. La Sorte (prof. emeritus, New York State University), *Sicily and The Mafia – Part Four*, доступно на: http://www.americanmafia.com/Feature_Articles_267.html.

4 http://en.wikipedia.org/wiki/Cesare_Mori.

5 J. Dickie, *Cosa Nostra: A History of the Sicilian Mafia*, London, 2004, pp. 65-67.

6 http://en.wikipedia/wiki/Cesare_Mori.

7 Mike La Sorte (prof. emeritus, New York State University), *Sicily and The Mafia – Part Four*, доступно на: http://www.americanmafia.com/Feature_Articles_267.html.

8 С. Мариновић, *Мафија*, Подгорица, 2002, 46-47.

9 <http://www.balconn.com/site/dnevnik/vremeplov/1249-prva-gej-zajednica-u-istoriji.html>.

10 M. La Sorte (prof. emeritus, New York State University), *Sicily and The Mafia – Part Four*, доступно на: http://www.americanmafia.com/Feature_Articles_267.html.

11 Фашисти такође говоре о својој револуцији. Тако и Бенито Мусолини у свом чланку из 1932: „Доктрина фашизма“, доступно на: <https://www.stormfront.org/forum/t573128>.

12 Уосталом зар крсташки ратови и инквизиција нису добар пример за насиље које се у историји користило за покушаје револуционарно-реформаторског наметања своје идеологије и мењања навика и менталитета људи.

Прво што је Мори на Сицилији урадио, било је да поруши високе зидове којима су куће на Сицилији биле окружене, јер се догађало да су ти зидови били добро скровиште, заклон за вршење убистава, но, како се број убистава није значајније смањило, Мори је био принуђен да предузме неке драстичније, радикалније мере.¹³

Неке од метода које је Мори предузимао, карактеристичне су за оно што су и комунисти радили, а то је одузимање, тј. конфискација имовине. Мори је свима које је по административном поступку послао у изгнанство на околна острва, одузимао имовину,¹⁴ што је био врло драстичан удар на мафију, на њену организацију и чланове.¹⁵ У Југославији су, као што знамо, тај и такав метод који се званично називао „конфискација имовине“, примењивали комунисти непосредно након Другог светског рата, а пре свега према „кулацима“ и осталим народним непријатељима. То је била мера више идеолошког карактера, но може се рећи да је и борба против мафијаша у Италији, исто као и борба против „кулака“ у Југославији, била у ствари мера идеолошког карактера.

Много година након Морија, седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века, један други Италијан, Пио Ла Торе, комунистички посланик са Сицилије, реактивирао је идеју о одузимању имовинске користи стечене кривичним делом. У својим политичким активностима, он се залагао за увођење ове мере у италијанско кривично законодавство, као и за то да и само чланство у мафијашкој организацији буде прописано као кривично дело. Одговор мафије на те његове идеје, политичке ставове и залагања, био је бруталан: Пио Ла Торе је био убијен на улици у Палерму, међутим његове идеје су постале стварност, пре свега у Италији, али и у другим земљама света, па је тако „одузимање имовине стечене кривичним делом“, на крају постало саставни део Универзалне декларације УН из Палерма о борби против организованог криминала из 2000. године.¹⁶ Потписујући и ратификујући ову декларацију и Србија је преузела обавезу увођења у свој кривично-правни систем института одузимања имовине стечене кривичним делом. Поводом свега, могла би се направити паралела између Чезареа Морија и Пио ла Тореа, па би се могло говорити и о томе како се по много чему комунисти и фашисти и не разликују баш превише. Можда је њихов оштар однос према криминалитету добар пример за много тога заједничког за фашисте и комунисте. Тако је на пример у Енвер Хоџиној Албанији, вековни проблем крвне освете разрешаван на врло драстичне начине, па је тако једном приликом један човек који је извршио крвну освету, изведен пред своје коњије из локалног села. Сви житељи су били доведени на тај догађај, заправо јавну егзекуцију и том приликом је догичено било наложено да ископа раку, а онда му је било наређено да сам легне у њу и на крају је жив био закопан.¹⁷

Репресивно-тоталитарни режими – системи могу се на речима међусобно разликовати и један против другог ратовати у идеолошком и не само идеолошком, већ и у буквалном смислу, но ипак оно што им је заједничко, јесте њихова репресивност, тоталитаризам и занемаривање људских права као таквих. Чезаре Мори и његова, збиља ефикасна борба против сицилијанске мафије, јесу више него добар пример, исто као што је парадигматичан и случај извесног Дон Вита, који је био сматран главним шефом сицилијанске мафије.

Након што је у више наврата био хапшен, али и пуштан због недостатка доказа, Дон Вито се појавио у Моријевој канцеларији. Он је наравно негирао да уопште зна за мафију, а „гвоздени префект“ му је лично затегао чвор на кравати, претећи да ће га задавити. Дон Вито је поставио питање о доказима за његово хапшење и оптужење, а Мори је лаконски одговорио да се под новом влашћу првенствено узима у обзир морална одго-

13 http://www.blic.rs/stara_arhiva/feljton/51413/Ziv-zatrapan-u-raci-koju-je-sam-iskopao.

14 Ово се примењивало и на чланове породица.

15 М. La Sorte (prof. emeritus, New York State University), *Sicily and The Mafia – Part Four*, доступно на: http://www.americanmafia.com/Feature_Articles_267.html.

16 О Пиоу Ла Тореу и свему осталом видети: Јован Ђирић, *Одузимање имовинске користи стечене кривичним делом, у тематском зборнику радова Савремене тенденције кривичне репресије као инструмент сузбијања криминалитета*, Бијељина, 2010. стр. 115-138.

17 http://www.blic.rs/stara_arhiva/feljton/51413/Ziv-zatrapan-u-raci-koju-je-sam-iskopao.

ворност за нечија дела.¹⁸ Дон Вито је послат у затвор Монреале у брда изнад Палерма, где је био подвргаван несносној тортури, којом приликом су му ноге биле везиване у дрвене менгеле и насилно растезане. Након двочасовног мучења, дотични је признао да је главни мафијаш на Сицилији и започело је суђење, којом приликом је он осуђен на доживотни затвор. Дон Вито је ћутао на суђењу, а на питање судије на крају, након изрицања пресуде, да ли има нешто да каже, одговорио је да је он у животу учинио много злочина за која није суђен, али да је на крају осуђен за један злочин који уопште није учинио.¹⁹

Неко би наравно рекао да је једино важно то да је Дон Вито осуђен и ништа више, али, у томе је разлика између демократског и недемократског режима. У демократском режиму се полази од тога да је боље да и много криваца прође без казне, него да само један невин човек страда, док у тоталитарним режимима је супротно: нека страдају и невини, само да кривац не прође без казне.²⁰ У којем би сте режиму ви пожелели да живите?

Било како било, тек десило се да је и након што је Мори отишао са Сицилије, успостављени тоталитарни режим, наставио да функционише и да даје добре резултате на плану борбе против мафије. Мафијаши су схватили да имају посла са неким ко је гори и опаснији од њих самих. Тада су лансирали крилатицу: „Чекаћемо ускрснуће!“²¹ Практично, мафија се била притајила, а фашисти су били задовољни јер су имали илузију да су решили један друштвени проблем којем нико пре њих није успео да доскочи.

Када је започео Други светски рат и нарочито када су у тај рат ушле и САД, код Американаца се била појавила бојазан да би Немци могли да на источној обали организују серију саботажа. Тражећи начин да предупредe тако нешто, оперативци америчких безбедносних служби добили су одрешене руке да ступе у додир са вођима италијанске мафије који су имали разгранату мрежу сарадника која је знала сваку тајну њујоршког и подземља других градова на Атлантику. Веза која је тада успостављена са Лакијем Лучаном, искоришћена је и Лучано је пристао да пружи помоћ приликом савезничког искрцавања на Сицилију. Сицилија је пала за само седам дана иако ју је бранило 200.000 Мусолинијевих бораца и 60.000 Немаца. Локална мафија помогла је инвазију Американаца тако што је минирала путеве, мостове и остале комуникације у време напада.²² У сваком случају, мафија и маринци су се том приликом нашли на истом задатку,²³ што је након тога постала пракса која је не тако ретко примењивана, те би се о свему могло говорити у смислу да је по среди својеврстан „уговор са ђаволом“.²⁴ Могло би се с тим у вези говорити о својеврсној повезаности државе и организованог криминала.²⁵ Историја повезивања државе и различитих структура организованог криминала, веома је бурна и богата,²⁶ но оно што је овде у ствари посебно битно, јесте то да Мусолини ипак није успео да дефинитивно реши проблем мафије, већ да се мафија у време Мусолинија и његовог сицилијанског гвозденог префекта Морија, само притајила и припремила за будуће ускрснуће, које се догодило током америчког искрцавања 1943.

Питање које се нама овде чини посебно занимљивим, јесте у ствари начин на који су се Мусолини и Мори, односно фашисти обрачунавали са криминалитетом, са сицилијанском мафијом. Да ли резултат, циљ који су постигли, на било који начин

18 Показује се да питања морала могу бити знатно више политички злоупотребљена него питања из домена формалног права.

19 M. La Sorte (prof. emeritus, New York State University), *Sicily and The Mafia – Part Four*, доступно на: http://www.americanmafia.com/Feature_Articles_267.html.

20 И. Приморац, *Преступ и казна*, Београд, 1978, стр. 101-102.

21 С. Мариновић, *Мафија*, Подгорица 2002, стр. 48.

22 www.srbijadanas.clanak.com/clanak/jednom-braca-savez-americke-vlade-i-italijanske-mafije-40-ih.

23 www.blic.rs/stara_arhiva/feljton/51747/Mafija-i-marinci-u-zajednickoj-akciji.

24 *Freedom, the Agency reasoned, does not come without a price*. Слобода (у борби против комунизма или фашизма), сматрала је Агенција (ЦИА), се не може постићи без одговарајуће цене. Цитирано према књизи M. Farren, *The CIA Files, Secrets of the Company*, consultant Michael Simmons – Quadrillion Publishing Limited Godalming Business Centre Woolsack Way, Godalming, 1999, pp. 20.

25 Ј. Ђирић, Држава и организовани криминал, *Социолошки преглед*, бр. 3/2005, стр. 265-290.

26 W. Chambliss, *State-Organized Crime*, доступно на: www.memresearch.org/econ/state-organized_crime.

оправдава употребљена средства? Или се можда поводом сицилијанског гвозденог префекта може рећи да је пут у пакао поплочан најбољим намерама?

Поводом свега се овде намеће и асоцијација на амерички антитерористички закон, *Patriot Act*. Подршка грађана том закону била је готово безрезервна, легитимитет тог акта неупитан.²⁷ Никоме није сметало, између осталог, то што су указом Председника Буша из новембра 2001. године, формиране војне комисије, које су у читавом низу случајева преузимале ингеренције редовних судова.²⁸ За обичне људе, обичну лаичку јавност, све то није било толико проблематично, јер стравични призори рушења кула близанакиња у Њујорку, једноставно су надјачавали сваку могућу сумњу и оправдавали сваки закон који би био донесен. На тај и такав начин размишљали су и људи у Италији, посебно на Сицилији, када су осетили погодности онога што им је донело деловање Чезареа Морија, деловање које је зауставило мафију. Између сигурности и слободе, људи врло често неће одабрати слободу, већ ће побећи од слободе, како би то рекао Ерих Фром.²⁹ У том смислу не мора бити необично да на рат Мусолинија и Морија против мафије понеко гледа на један сасвим позитиван начин, са извесном носталгичношћу и заводљивошћу. У Србији таквих неће бити, просто зато што све што се везује за Мусолинија не изазива неку посебну пажњу. Но у Италији не би било чудно да се Мусолинија и Морија, не тако мали број Италијана присећа у позитивном смислу,³⁰ исто као што се у бившој Југославији многи људи Броза присећају пре свега по добру, памтећи времена социјалног благостања и сигурности пред криминалом. Када би на све то неко ставио примедбу: „Голи оток“, поштоваоци лика и дела Јосипа Броза могли би рећи или да је то претеривање, или пак да су они који су били упућени на голи оток једноставно то заслужили, односно да смо морали да платимо ту цену да не бисмо постали део „совјетског лагера“. Наравно, увек се могу пронаћи убедљиви разлози и аргументи за успостављање било ког облика тоталитаризма. Спољна опасност – Совјети на границама; мафија и раст криминала – Мусолини и Мори; терористички напади на недужне грађане – Буш и 11. септембар; пут у светлу будућност – Северна Кореја, итд. Питање је само колику цену треба платити зарад успостављања било које врсте социјалне сигурности.

Прича о Чезареу Морију, није дакле тек само једна бизарна прича из прошлости. Она је на неки начин актуелна и данас, само у понешто другачијем смислу. Наиме, данас се може говорити о својеврсној секуритатизацији кривичног права, када се све, или скоро све, оправдава различита друштвене, људске безбедности.³¹ Понекад чак и сами називи неких закона указују на то да су „забане“ и „борба против (неког феномена – тероризма, организованог криминала)“ у првом плану дотичног закона.³²

27 К. С. Wong, USA Patriot Act: A Preliminary Study, *Strani pravni život*, 1-2/ 2007, str. 130-173.

28 О томе више: Весна Ђорић, Нове методе у сузбијању тероризма у САД након 11. септембра, *Страни правни живот*, 1-3/2006.

29 У својој познатој књизи, коју је објавио у време када су нацизам и фашизам били на врхунцу – 1941. године, Ерих Фром тврди да је један од разлога због чега људи беже од слободе, нешто што он назива конформизам, који он везује за западна, потрошачка друштва. Ми бисмо међутим додали и то да један вид тог конформизма лежи и у томе што је људима угодније и комфорије да живе у уређеним друштвима у којима нема никаквих тензија, нити било какве социјалне патологије, па ни криминала. О свему томе: Е. Фром, *Бекство од слободе*, Загреб, 1984.

30 Не мислимо ту на оне који су истински, убеђени фашисти, већ на обичне, неидеологизоване људе, који ће употребити карактеристичне речи: „бар се знао неки ред!“ То „бар се знао неки ред“ не мора бити карактеристично само за фашисте, нити пак само за комунисте, већ за све оне који су у емотивном смислу склони меланхолији и носталгији и који су неспремни да се суоче са социјалним проблемима и неизвесношћу, већ преферирају јасне и једноставне одговоре и решења, а нарочито ако им та решења и одговоре понуди неко други, неко који мисли и ради за њих и у њихово име.

31 Било каква обухватнија студија – истраживање, би показало да се проблемима безбедности придаје не мали значај и кроз број школа, факултета, курсева, као и кроз број књига и часописа који у свом наслову садрже неки вид речи „безбедност“. Ово се наравно односи на Србију, али, свакако, још у већој мери за развијенија друштва и тржишта.

32 И. Симовић-Хибер, Утицај правног феномена организованог криминала на кривично право, у зборнику радова „Тешки облици криминалитета и државна реакција“, Министарство правде Републике Српске и Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Требиње, 2013, стр. 347-359.

Опасност од тероризма и организованог криминала је заправо много мања него што би се то могло закључити уколико се погледају ударне телевизијске вести и чланци са насловних страна водећих новина у САД и Западној Европи. Страх од тероризма је врло изразит и он као да свакодневно расте код просечних западних читалаца и гледалаца, те су се тако и свеопшта параноја и антитерористичке мере безбедности почеле ширити западним светом, као да се ради о неком од најзаразнијих и најопаснијих вируса.³³

Када бисте данас рекли да је неопходно да се уведу преки војни судови, или пак да се уведу мучење и тортура затвореника и осумњичених притвореника, људи би вас гледали са чуђењем, осим уколико не бисте рекли да је то зарад заштите и борбе против организованог криминала и тероризма. Мислите да је у временима Мусолинија и Морија било другачије? Разлика је само у томе што тада није било телевизије и телевизијских манипулација.

Овде треба поменути и 2000. годину када је у тадашњој Југославији, замало био усвојен један посебан антитерористички закон, али је у владајућој коалицији дошло до размимоилажења, па је изостала подршка радикала, те тако тај закон није био усвојен,³⁴ а претходно су опозиционе странке у Србији, изражавале своје незадовољство тим законом. Тако је на пример ГСС истицао да нови закон против тероризма не би био уперен против терориста, већ против политичких неистомишљеника власти. Тај закон ће само бити начин да се легализују сва неоправдана хапшења, пребијања и малтретирања грађана.³⁵ Практично је у САД-у „прошао“ закон који у Србији само годину дана пре тога није могао да прође, јер се „побунила“ демократска јавност, што је својеврсна занимљивост. Србија се на неки начин показала демократскија од САД, свеснија могућих опасности и злоупотреба.

Тако у ствари долазимо и до питања легитимитета, питања које нарочито када се ради о кривичном праву и борби против криминалитета, може бити врло спорно. Најједноставније се може рећи да *vox populi* не треба третирали као *vox dei*.³⁶ Ово првенствено зато што је *vox populi*, односно најшире јавно мњење једна врло променљива категорија, која може бити крајње поводљива, односно под утицајем сензационализма, популизма и различитих облика демагогије,³⁷ која се пре или касније завршава у репресивности и ретрибутивизму. Тако у суштини можемо констатовати да када год легитимитет однесе превагу над легалитетом, појављује се опасност да ствари склизну у свакојаке политичке и идеолошке манипулације,³⁸ где је онда страх од криминалитета једно универзално оправдање за кршење демократије и људских права. Мислите да је све то тек само пуко филозофирање, те да је немогуће да данас више ико буде жртва тортуре као што је био онај Дон Вито, којег је Чезаре Мори давио краватом, а онда му у затворским подрумима у менгелама развличили, „черечили“ ноге?³⁹ Не будите сигурни.

Пре неколико година, Немачку је потресао „случај Дашнер“ који је изазвао различите коментаре и добар број правника, теоретичара стао је на страну извесног толерисања и оправдавања употребе тортуре.⁴⁰ Наиме, извесни криминалац Гефген је извршио отмицу

33 О томе Јуан Алфаро у чланку који имплицира да је посредни својеврсни социјализам 21. века, а који се може прочитати на сајту: http://21stcenturysocialism.com/article/terrorism_and_media_manipulation_the_other_weapon_of_the_usa_and_its_allies_01177.html.

34 Чланак под насловом „Цена радикалске подршке“, доступан на: www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/20007/00705-003-pubs.pod.htm.

35 www.b92.net/info/vesti/index.php?yyy=2000&mm=06&dd=05&nav_category=18&nav_id=7427.

36 А. Фагић, *Казна као метафора*, Београд, 1995.

37 Ј. Хабермас, *Јавно мњење (истраживање у области једне категорије грађанског друштва)*, Београд, 1969.

38 С. Пановић Ђурић, *Начела легалитета и легитимитета у кривичном праву*, Правни факултет у Београду, 1995.

39 Ако уопште људи прихвате да на било који начин Дон Вито третирају као жртву, односно ако прихвате то да било ко је осумњичен и оптужен за неко кривично дело има људски лик и било каква људска права. Јер, широко грађанство врло често није спремно да у онима који су оптужени за различита кривична дела виде човека и његова људска права.

40 За почетак је можда довољно управо то да поједини професори припреме јавно мњење да тортура не мора бити баш увек тако страшна.

једног дечака, тражећи откуп. Гефген је био ухапшен и тада је на сцену ступио полицајац, један од полицијских шефова, по имену Дашнер, који је Гефгену само припретио употребом тортуре не би ли сазнао где се налази отети дечак. Претња тортуром је „успела“, отмичар је признао где се налази отети дечак, али било је касно, када је полиција стигла, дечак је већ био мртав.. Случај је узбуркао јавност у Немачкој, не само због трагичног завршетка, већ првенствено у вези питања да ли се и у којим случајевима сме употребљавати тортура, односно сме запрети ти тортуром, а све то ради прибављања, тј. изнуђивања исказа. Један од најугледнијих немачких стручњака за кривично право, професор Клаус Роксин, доследно је стао на становиште да се тортура никада и ни по коју цену не сме дозволити, те се по томе супротставио можда и већини својих колега.⁴¹ Ако би се прихватило то да тортура буде дозвољена, макар у неким изузетним случајевима, створио би се преседан, који би могао имати врло негативне последице за успостављање једне негативне праксе. Полазећи управо са тих позиција, Роксин полемисе са великим бројем својих колега, који су били на становишту да Дашнера не треба кривично гонити. Роксин је имао другачије ставове, сматрајући да ако Дашнера поштедимо кривичне одговорности, онда ће се сутра догодити да се пракса употребе тортуре проширити и да ће постати нешто што је сасвим уобичајено.⁴² У том смислу овде треба рећи да је немачки суд када је реч о овом случају пронашао у практичном смислу можда најбоље, соломонско решење: Дашнер је проглашен кривим због (претње) тортуром, али није му изречена нека строга кривична санкција, већ судска опомена.⁴³

Поводом свега тога, а пре свега поводом терористичког напада од 11. септембра, овде треба рећи и то да ти напади нису довели до легализације тортуре, али су охрабрили извесно савијање дефиниције и понешто другачије гледање на тортуру.⁴⁴ Постоји наиме велика спремност да се користе информације до којих су друге државе дошле кроз различите облике мучења. Шта ако затвореник зна где откуцава бомба? Да ли би лишавање сна, сексуално понижавање или загњуривање главе у воду спасло стотине, или хиљаде људи. Шта год да закон каже, много је људи који размишљају на овај начин.⁴⁵ С тим у вези треба рећи да је у једној анкети у САД, која је спроведена 2005. године, половина испитаника сматрало да је употреба тортуре у неким случајевима оправдана, а неколико година након тога је ББЦ у 25 земаља испитао 27.000 људи о том питању и трећина испитаника је изјавила да у одређеним случајевима подржава тортуру.⁴⁶

Питање евентуалне легализације тортуре, макар у одређеним случајевима и у одређеној мери,⁴⁷ свакако је вишезначно у моралном, филозофском,⁴⁸ политичком смислу, осим што наравно има и своје одређене правне консеквенце, које би се тицале нечега што бисмо евентуално могли третирати као крајњу нужду.

Све у свему, понекад се чини да су Чезаре Мори и његова фашистичка тортура и свеукупне методе у борби против организованог криминала, на свој начин још увек актуелни. Суштина је у страху од криминалитета, који се понекад несвесно, али врло често и сасвим свесно шири у јавном мњењу, које онда захтева оштре и крајње репресивне одговоре од стране државе. У питању су наравно различите политичке манипулације, када политичари, нарочито у предизборним кампањама обећавају одлучан обрачун са свим

41 О целом случају и о ставовима професора Роксина, видети у чланку: К. Роксин, Тортура и правна држава: случај Дашнер у Немачкој: може ли држави да изузетно буде дозвољено да употребљава тортуру да би дошла до исказа, *Страни правни живот*, бр. 3/2008, стр. 7-25.

42 *Ibidem*.

43 *Ibidem*.

44 <http://www.balkanmagazin.net/ljudske-naravi/cid138-17724/da-li-je-mucenje-ikad-opravdano>.

45 <http://www.balkanmagazin.net/ljudske-naravi/cid138-17724/da-li-je-mucenje-ikad-opravdano>.

46 *Ibidem*.

47 Једно од питања које се овде може поставити јесте и питање мере. Може ли се говорити о мери када је реч о тортури, или се једноставно мора рећи да тортуре или има или нема, а да мера ту не игра никакву улогу. Ако бисмо тортуру толерисали до неке одређене мере, значи ли то да би и лекаре требало укључити у истражне поступке, па да они онда процењују до које мере неке треба наносити бол и спроводити тортуру. То би наравно било посебно апсурдно. (К. Роксин, *op. cit.*, стр. 22).

48 Суд који је судио и осудио Дашнера, није много „филозофирао“ и по нашем мишљењу учинио је праву ствар, али, цео тај случај ипак отвара многе дилеме које су заиста врло филозофске.

видовима криминалитета.⁴⁹ Тада долази до изражаја традиционална склоност најширег јавног мњења да резонује крајње поједностављено и по талионском систему „око за око“. Тада се једноставно у човеку који је осумњичен, оптужен, или осуђен за неко кривично дело, не види човек и његова људска страна, то да и он има нека своја људска права. Тада се у осумњиченом, оптуженом, осуђеном, види само неко ко заслужује казну и то најстрожу могућу. Тада се кривичноправни, па и правни систем уопште сагледава само као систем одмазде и ништа више од тога. У таквој ситуацији, у таквом менталном и политичком и социопсихолошком окружењу, нема места ни за какву дилему да ли је Дашнер био у праву када је претио тортуром. Тортуром не треба само претити, већ је треба и активно примењивати. Али, невоља је у том што је од Дашнера до Морија само један корак и што фашизам данас не наступа онако како је наступао некада, путем дугих маршева људи у црним или смеђим кошуљама са карактеристичним симболима и поздравима,⁵⁰ већ наступа пре свега путем спиновања јавног мњења, односно припремања јавног мњења које радо прихвата спасоносна и једноставна решења у борби против тероризма и организованог криминала. Штавише, данас ако хоћете да некога дискредитуете најчешће га нећете назвати фашистом, већ терористом.

Принцип који се данас примењује је следећи – догађа се најпре медијско „спиновање“, а упоредо са тим иде и јачање репресивних функција и овлашћења као институционални одговор савремене државе на разнородност безбедносних претњи, а што све има врло негативне општедруштвене последице.⁵¹ Морална паника, са којом се данашња друштва све више суочавају, означава социјални феномен претеране реакције медија, полиције, других државних институција или шире јавности на деловање појединаца или друштвених група, а што може бити озбиљна претња основним демократским вредностима.⁵² Демократичност једне друштвене заједнице на неки начин се огледа у њеном односу према онима који су се огрешили о закон и који су учинили неко кривично дело. Можда некоме то може звучати претерано, али изглед затвора и њихова пренатрпаност, може бити знатно речитија него много тога другог. То се односи како на мала острва око Сицилије на која су били протеривани мафијаши за време владавине „гвозденог префекта“, али се односи исто тако и на Стаљинове гулаге. Неко ће наравно рећи да окорели криминалци не заслужују сажалење, а други ће рећи такође и то да се у таквим режимима и временима ипак знао неки ред и да је то вредност коју треба посебно истицати и ценити. Свима њима се међутим може одговорити само са једним контрапитањем: „А да ли бисте ви прихватили да живите у таквим режимима и таквим временима?“ У исто време када су у Европи на власти били Стаљин и Мусолини, (и Хитлер) који су се могли похвалити успесима у борби против криминалитета, са друге стране Атлантика у САД, (организовани) криминалитет је цветао, те се питање може поставити и на следећи начин: „Ако бисте се вратили у тридесете године, где бисте живели – у Чикагу, Палерму или Москви?“ Односно, у данашњем времену: „Где бисте радије живели – у апсолутно безбедном Пјонгјангу, или само мало јужније, у небезбедном Сеулу?“ Либерализам понекад има заиста врло високу цену, а то значи, између осталог и његову релативну неуспешност у борби против криминалитета. Ово се увек мора имати у виду када се говори о криминалитету и политици сузбијања криминалитета, те је због тога прича о сицилијанском гвозденом префекту Чезареу Морију врло сликовита у сваком погледу.

49 Ј. Ђирић, Виктимолошке злоупотребе, *Правни живот*, 9/2010, стр. 17-32.

50 Мада ни то није сасвим искључено, а када то кажемо мислимо на недавне догађаје у Украјини и манипулације са Бандером и бандеристима.

51 С. Кораћ, Морална паника и организовани криминал, *Ревизија за безбедност*, бр. 2/2010. стр. 133.

52 *Ibidem*, стр. 135.

SICILIAN IRON PREFECT

Jovan Ciric, LL.D

Institute for Comparative Law, Belgrade

Abstract: During his visit to Sicily in 1924, Benito Mussolini realized that Sicilian mafia represents a big challenge for the state and its power. Because of that, he decided to start a real war against the organized crime in Sicily. In that sense, he appointed Cesare Mori to be a prefect, chief of police on Sicily. Cesare Mori graduated from the Military Academy in Turin, and when he came to Palermo in 1925, he introduced military methods in the war against the mafia. Everyone who was suspected of being mafioso, was sent to exile to some small island around Sicily. That was all finished in a short administrative procedure, and all convicted remained without any property. Mori also sent military units with tanks to small mountain villages. Those who were accused of being members of the mafia were tortured in order to give confessions. Mori got the nick-name “Iron Prefect” and in the period from 1925 until 1929, he achieved a big success in the war against mafia. The mafia decided to wait for some better times, and those better times came in 1943 with the American invasion on Sicily. The US officials got in contact with some members of the Italian mafia in New York and the mafia supported the American military action in 1943. That was the end of the success in the fight against the mafia, but the author of this text wanted to say that regimes that are not democratic, usually make good results in the fight against crime. In liberal societies, there is usually a problem with crime, while in societies that are not liberal, there is no problem with the crime. The author of this paper also thinks that a story about Cesare Mori could be current even today. The fear from crime, especially from terrorism, could be a good excuse to introduce torture and some other measures that are not democratic. So, the less democracy, fewer problems with the crime, but the real question is – what do you prefer – democracy or police state?

Keywords: Mussolini, the Iron Prefect, Sicily, mafia, torture, democracy, crime.

ЗНАЧАЈ ПОСЕБНИХ ИСТРАЖНИХ РАДЊИ У САВРЕМЕНОЈ БОРБИ ПРОТИВ КРИМИНАЛИТЕТА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ПРАКСУ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Академик др Миодраг Н. Симовић¹
Уставни суд Босне и Херцеговине

Доц. др Марина М. Симовић²
Факултет правних наука Универзитета „Апеирон”, Бања Лука

Доц. др Владимир М. Симовић³
*Тужилаштво Босне и Херцеговине, Факултет за безбједност и
заштиту Независног универзитета у Бањој Луци*

Сажетак: Ново кривично процесно законодавство Босне и Херцеговине из 2003. године, које за један од циљева има повећање ефикасности система кривичног правосуђа, уз истовремену заштиту људских права и основних слобода, донијело је новине и у погледу појединих процесних радњи. То се односи и на увођење посебних истражних радњи које представљају *ultima ratio* у случају истраживања тешких кривичних дјела, када на други начин није могуће прибавити доказе или би то представљало несразмјерну тешкоћу. Полази се од чињенице да је борба против савремених облика криминалитета незамислива без употребе савремених метода, те да докле год се надлежни државни органи, овлашћени за откривање и доказивање кривичних дјела, буду кретали у традиционалним оквирима, без прилагођавања новим, савременим појавним облицима извршења кривичних дјела, биће смањене и могућности за адекватан одговор изазовима које пред њих поставља савремени криминалитет.

Општи став Европског суда за људска права јесте да држава има „позитивну обавезу“ да дјелотворно спрјечи и истражи кривична дјела и кривично гони извршиоце. Права оптужених за таква кривична дјела морају увијек бити у равнотежи са тим позитивним обавезама. Мјере предузете током истраге кривичних дјела, а мијешају се у приватност појединаца, обично су прихватљиве, уколико су прописане законом који је прецизан и разумљив и ако су сразмјерне.

Наредбу суда о примјени посебних истражних радњи у Босни и Херцеговини извршавају полицијски органи, и то у складу са законом. При том је потребно да се поштују правила која се односе на: неопходност, одлуку суда, постојање одређене вјеројатности у вези са кривичним дјелом, законски каталог радњи и кривичних дјела, одређеност лица и врста мјере, временску ограниченост и неупотребљивост доказног материјала који није прикупљен у складу са законским условима. Обавеза је суда да без одлагања, а након предузимања ових радњи, обавијести лице против којег је радња била предузета, с тим да то лице може од суда затражити испитивање законитости наредбе и начина на који је проведена. Према изричитој законској одредби, приликом ангажовања прикривеног истражитеља, те провођења радње симулираног

1 Академик др Миодраг Н. Симовић, потпредседник Уставног суда Босне и Херцеговине и редовни професор Правног факултета у Бањој Луци, дописни члан Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине, инострани члан Руске академије природних наука и члан Европске академије наука и умјетности.

2 Др Марина М. Симовић, секретар Омбудсмена за дјecu Републике Српске и доцент на Факултету правних наука Универзитета „Апеирон” у Бањој Луци.

3 Др Владимир М. Симовић, тужилац Тужилаштва Босне и Херцеговине и доцент Факултета за безбједност и заштиту Независног универзитета у Бањој Луци.

откупа и симулираног давања поткупнине, полицијски органи не смију предузимати активности које представљају подстицање на извршење кривичног дјела.

Кључне речи: посебне истражне радње, кривични поступак, криминалитет, тужилаштво, суд, основи сумње.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Основна функција кривичног поступка јесте да на уређени начин ријеши друштвени сукоб настао извршеним кривичним дјелом, а све то са сврхом заштите вриједности појединца (човјека и грађанина) и заштите вриједности друштвене заједнице.⁴ Свјedoци смо да учиниоци кривичних дјела настоје на све могуће начине избјећи покретање кривичног поступка, а самим тиме и кажњавање за учињено кривично дјело.

За развијање и унапређење демократских институција, није довољан само декларативан институционалан приступ о поштовању постулата правне државе и владавине права. Гола декларација има за посљедицу повреду уставом загарантованих основних слобода и права човјека, као и вриједности на којима се заснивају темељи данашњих држава. Ако се има у виду факат да је корпус човјeкових слобода и права заштићен уставним нормама, као највишим видом у хијерархији правних норми, постаје јасно зашто декларативна, формална дескрипција заштите слобода и права није довољна гаранција за њихово остваривање.⁵

Између осталих, задатак законодавца јесте да осујети учиниоце на начин да у кривичном процесном законодавству прописује истражне и посебне истражне радње. Циљ ових радњи огледа се у осигуравању квалитетних и валидних доказа које ће, у коначници, довести до осуђујуће пресуде.

Спектар мјера којима се прикупљају подаци могуће је разврстати у двије групе: (1) оне чијим се коришћењем мање или незнатно задира у индивидуална права и слобода и (2) оне чијим се коришћењем привремено и без сазнања лица ограничавају поједина од зајемчених индивидуалних права и слобода, нарочито право на приватност.⁶ Зато би свака држава, која је своје темеље поставила на основне демократске постулате, као што су правна држава, владавина права и људска права и слобода, морала да има гаранцију ефикасности и ефективности демократских институција и њихових субјеката.

ПОЈАМ И ВРСТЕ ПОСЕБНИХ ИСТРАЖНИХ РАДЊИ

Посебне истражне радње се заснивају не само на коришћењу одређених техника, већ и на примјени посебних средстава, радњи и мјера, што ове методе чини специјализованим, дајући им посебну оперативну димензију. Њихова примјена има веома значајну улогу у проналажењу и обезбјеђењу доказа који се на други начин не могу обезбиједити. То су, с једне стране, веома тешка, односно озбиљна кривична дјела, а, с друге стране, таква дјела (захваљујући неким њиховим феноменолошким карактеристикама, те психолошким и другим особинама њихових учинилаца) се веома тешко откривају, разјашњавају и доказују коришћењем уобичајених, односно редовних доказних метода.⁷ Ту се посебно

4 Krbec, 239.

5 А. Козарев, Улога специјалних истражних мјера у савременој борби против криминалитета, са посебним освртом на праксу у Републици Македонији. У: Зборник радова „Независно судство“, Скопље : Центар за демократију и безбједност, 1997, 213.

6 Право на приватност је предмет регулације у већем броју међународних правних аката, међу којима треба посебно имати у виду Универзалну декларацију УН о људским правима (члан 12), Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода (члан 8) и Међународни пакт о грађанским и политичким правима (члан 17). Прокламација да „нико не може бити изложен произвољном и незаконитом мијешању у човјeков приватни живот...“ очито је првенствено адресирана на државне органе у смислу њиховог суздржавања од таквих радњи. За заштиту овог права на држави стоје и њене тзв. *позитивне обавезе* – да предузима мјере заштите приватности појединца од самовољног мијешања било којег субјекта у друштву.

7 Види: М. Škulić, 2008, 237–239.

мисли на прибављање доказа у вези са међусобним тајним контактирањем осумњичених лица, затицање на мјесту извршења кривичног дјела и примопредају предмета кривичног дјела, те скривање предмета и трагова кривичног дјела.⁸

У литератури се наводи више разлога за увођење посебних истражних радњи⁹, а један од основних јесте да држава жели да оснажи борбу против друштвеног зла. На увођење ових радњи државе обавезују и поједини међународни документи као што су Конвенција о прању, трагању и привременом одузимању прихода стечених кривичним дјелом¹⁰, Конвенција УН против корупције¹¹, Кривичноправна конвенција о корупцији¹², Конвенција о Европолу¹³ и Конвенција УН против транснационалног организованог криминалитета.¹⁴

У кривичном процесном праву БиХ¹⁵ вриједе одређена начела која морају бити уважена приликом одобравања и примјене посебних истражних радњи. То су: (1) посебне истражне радње морају увијек бити предвиђене законом, и то за кривична дјела прописана законом (начело легалитета), (2) постојање одређеног степена сумње да је особа извршила кривично дјело прописане тежине, односно да је заједно са другом особом (или особама) учествовала у извршењу таквог кривичног дјела (начело сразмјерности), (3) да не постоји могућност да се на други начин прикупе докази или несразмјерне тешкоће у њиховом прикупљању (начело супсидијаритета), (4) искључива надлежност судске инстанце за одређивање посебних истражних радњи и контролу законитости поступка њихове примјене (начело судског надзора). Поред наведених начела, уз мјере прикривеног истраживања веже се и упозорење да трајање мјера мора бити временски ограничено, као и да морају постојати посебно оправдани разлози за продужење наложене мјере, те процесна санкција о неупотребљивости прикупљеног материјала у доказне сврхе током кривичног поступка (ако није поступљено у складу са законом).

Претпоставка за одређивање ових мјера су „основи сумње“. Та сумња се садржи у изворима сазнања о чињеницама из којих произилази вероватност да је неко лице по-

8 М. Matijević, S. Hasanspahić, Efikasnost istrage u otkrivanju i dokazivanju krivičnih djela organizovanog kriminaliteta u Bosni i Hercegovini, *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“*, Travnik, 2012, 140–141.

9 Види: М. Barašin, С. Hasanspahić, *Posebne istražne radnje: zakonito presretanje (zakonska regulativa)*. Banja Luka : Pravna riječ, 2010, 175–176.

10 Конвенција Вијећа Европе из 1990. године. Босна и Херцеговина је потписник ове конвенције од 30. марта 2004. године. Конвенција представља један од првих докумената којим је одређен основ за криминализацију и стандарде за трајно одузимање прихода стеченог кривичним дјелом. Њен *ratio* је у потреби вођења заједничке казнене политике, те у чињеници да чињење тешких кривичних дјела постаје све више међународни проблем, што захтијева изналажење јединствених метода супротстављања на међународном нивоу.

11 Конвенција УН против корупције (United Nations Convention against Corruption – UNCAC) усвојена је 31. октобра 2003. године на Генералној скупштини УН, резолуцијом број 58/4 и представља глобални одговор на корупцију. То је први правни инструмент и свеобухватни документ о корупцији и садржи мјере за превенцију, криминализацију и међународну сарадњу. Овај инструмент је БиХ потписала 16. септембра 2005. године, а Предсједништво БиХ донијело је на 89. редовној сједници 27. марта 2006. године одлуку о ратификацији UNCAC-а.

12 Конвенција Вијећа Европе из 1999. године (111 Савјет Европе, Европски уговори, број 173). *Државе чланице Савјета Европе и друге државе потписнице сагласиле су се да ова конвенција треба да осигура инкриминацију кривичних дјела корупције, повећавајући сарадњу у кривичном гоњењу таквих дјела, као и успостављање ојелотворног механизма за праћења њеног спровођења.*

13 Конвенција на основу члана К. 3 Погодбе о Европској унији (из Мастрихта, 1992. године) о **установљењу Европског полицијског уреда (Конвенција о Европолу)**. Усвојена је 26. јула 1995. године. Опширније о развоју полицијске и правосудне сарадње након Мастрихта види: С. Иванда, Ф. Драговић, Сарадња полиције и правосуђа у Европској унији од Мастрихта до данас, Полиција и сигурност, Загреб, бр. 1–3(2003), 43–60.

14 Конвенција УН из 2000. године. Сврха ове конвенције је да на ефикаснији начин унаприједи сарадњу у погледу спречавања и борбе против транснационалног организованог криминалитета.

15 Поред Закона о кривичном поступку БиХ („Службени гласник БиХ“, бр. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09 и 72/13), у БиХ се примјењују Закон о кривичном поступку Федерације БиХ („Службене новине Федерације БиХ“, бр. 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13 и 59/14); Закон о кривичном поступку Брчко дистрикта БиХ („Службени гласник Брчко дистрикта БиХ“, бр. 10/03, 45/04, 06/05, 21/10 и 52/11) и Закон о кривичном поступку Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“ бр. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13 и 55/14).

чинило, односно да припрема кривично дело за које закон допушта примјену наведених мера. Основи сумње морају: (1) да претходе одређивању мјера тајног надзора, јер је њихова примјена оправдана само као одговор државне власти на сумњу да је извршено кривично дјело, односно да се оно припрема, (2) да са одређеним степеном сигурности, који је већи од простог нагађања и произвољног шпекулисања, показују да је извршено, односно да се припрема кривично дјело, (3) да се односе на лице које је припадник криминалне организације или претпостављени (пресумптивни) учинилац кривичног дела. Ради се редовно о индицијама. Њих би морало бити више, тј. најмање двије.¹⁶

Стандард основи сумње, потребан за одређивање посебних истражних радњи, не смије се изједначавати са основаном сумњом неопходном за подизање оптужнице, јер су посебне истражне радње по својој природи усмјерена на прикупљање потребних доказа за подизање оптужнице. У сваком случају, основи сумње потребни за одређивање посебних истражних радњи налазе се негдје између основа сумње потребних за отварање истраге и основане сумње потребне за подизање оптужнице.¹⁷ Основи сумње се морају односити на конкретну особу као претпостављеног извршиоца кривичног дјела, у смислу да представљају изворе сазнања о чињеницама из којих произилази вјероватност, односно сумња да је одређена особа извршила кривично дјело за које закон допушта примјену посебних истражних радњи.¹⁸

Неке од посебних истражних радњи могу се одредити и према особи за коју постоје основи сумње да извршиоцу кривичног дјела, односно од извршиоца пренеси информације у вези с кривичним дјелом. Зато, законски услови да се у телекомуникацијском смислу надзире особа која није извршила кривично дјело морају бити кумулативно постављени, и односе се на: (1) основе сумње (дакле, одређени ниво сумње, а не нагађања и сл.) да особа пренеси информације према извршиоцу кривичног дјела, односно од извршиоца кривичног дјела и (2) мора се радити о информацијама везаним за кривично дјело из члана 117 Закона о кривичном поступку БиХ¹⁹. Други разлог да се прислушкује и надзире трећа особа јесте да извршилац кривичног дјела користи њено средство комуникације (нпр. телефон или компјутер). Трећа особа дакле није сумњива да је извршила неко од кривичних дјела из члана 117 Закона о кривичном поступку БиХ, већ пренеси информације и дозвољава коришћење свог телекомуникацијског средства особи за коју постоје основи сумње да је сама или с другим особама извршила или да учествује у извршењу неког од кривичних дјела у члану 117 Закона о кривичном поступку БиХ.

Због заштите права на одбрану и слободну комуникацију осумњиченог и његовог браниоца, предмет надзора и техничког снимања телекомуникација, те тајног снимања просторија и особа, не може бити комуникација осумњиченог и браниоца. Уз то, при извршавању истражних радњи из става 2 тачка е)²⁰ и ф)²¹ члана 117 Закона о кривичном поступку БиХ, полицијски органи или друге особе не смију предузимати активности које представљају подстрекавање²² на учињење кривичног дјела. Ако су такве активности предузете, та околност искључује кривично гоњење подстрекаване особе за извршено кривично дјело.

16 Grubač, M. (2008). Posebna ovlaštenja organa krivičnog gonjenja i ustavna prava i slobode građana. *Zbornik radova Demokratski nadzor nad primjenom posebnih ovlaštenja*, Beograd, 46.

17 Tegeltija, M. et al. *Krivična oblast, Istražni postupak, Modul 1*. Sarajevo : Visoki sudski i tužilački savjet BiH., 2006, 148–149.

18 Sijerčić-Čolić, H., *Prikrivene istražne radnje u borbi protiv organizovanog kriminaliteta : primjer Bosne i Hercegovine. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, God. 46, бр. 4 (2009), 451.

19 То су кривична дјела: а) против интегритета Босне и Херцеговине, б) против човјечности и вриједности заштићених међународним правом, ц) тероризма, д) за која се према закону може изрећи казна затвора од три године или тежа казна.

20 Коришћење прикривених истражитеља и информатора.

21 Симулирани и контролисани откуп предмета и симулирано давање поткупнине.

22 Подстрекавања треба посматрати у кривичноправном смислу – полицијски органи својим радњама не смију утицати да се код извршиоца кривичног дјела створи или учврсти одлука о извршењу кривичног дјела.

ТИПОВИ ПОСЕБНИХ ИСТРАЖНИХ РАДЊИ

С обзиром на природу посебних истражних радњи, оне се могу подијелити на: (1) мјере тајне опсервације (надзор и техничко снимање телекомуникација, приступ компјутерским системима и компјутерско сравање података, надзор и техничко снимање просторија и тајно праћење и техничко снимање лица и предмета), (2) мјере продора у криминалне групе (ангажовање прикривених истражитеља и информатора и симулирани откуп предмета и симулирано давање поткупнине), (3) мјере аудио-видео надзора (надзор и техничко снимање телекомуникација, приступ компјутерским системима и компјутерско сравање података и надзор и техничко снимање просторија) и (4) мјере тајних операција (надзирани превоз и испорука предмета кривичног дјела, тајно праћење и техничко снимање лица и предмета).²³

У односу на вријеме трајања примјене посебних истражних радњи, оне се могу подијелити на: (1) дуготрајне – које се примјењују више мјесеци, уважавајући прописане услове за примјену (надзор и техничко снимање телекомуникација, коришћење прикривених истражитеља и информатора, тајно праћење и техничко снимање лица и предмета), (2) краткотрајне – које се примјењују до мјесец дана, а понекад и веома кратко, нпр. само неколико дана (симулирани и контролисани откуп предмета и симулирано давање поткупнине и надзирани превоз и испорука предмета кривичног дјела), (3) хитне (неодложне) – које се примјењују што је прије могуће (начело експедитивности и брзине приликом поступања).

Када је у питању примјена посебних истражних радњи, углавном се ради о радњама које подразумевају пресретање телекомуникација, прикривеном истражитељу и надзираном превозу и снимању просторија. Неке од посебних истражних радњи имају ексклузивитет у односу на посебна кривична дјела, као што је случај са симулираним давањем поткупнине која се користи код коруптивних кривичних дјела или надзирани превоз који се користи код трговине опојним дрогама или другим забрањеним предметима.

Свака држава која озбиљно жели да се ухвати у коштац са борбом против организованог криминалитета, па тако и Босна и Херцеговина, обезбјеђује за своје агенције одређене системе којима је могуће пресретати телефонске разговоре, улазити у траг одређеним телефонским бројевима, држати под надзором електронску пошту и сл. То је свакако велика предност радње надзора и техничког снимања телекомуникација.²⁴ Надзор и техничко снимање телекомуникација подразумева тајни надзор и техничко снимање телефонских разговора, затим надзор над употребом других средстава за техничко комуницирање на даљину, као и снимање разговора који се воде тим средствима.

Приступ компјутерским системима и компјутерско сравање података је упоређивање личних података грађана (који су обрађени у одговарајућим базама података) са подацима и регистрима који се налазе у оквиру полицијских евиденција. Приступ компјутерским системима означава скуп различитих техничких средстава и поступака који служе како би се из једног рачунарског система прикривено прикупили подаци (путем захвата проведеног из даљине преко електронске мреже). Ријеч је о електронском систему отварања рачунарског система од стране државних истражних органа и електронском преношењу података с компјутера на којем се мјера примјењује – коришћењем посебних форензичких рачунарских програма.²⁵ Ова радња се означава као „растерска потрага“, а њен назив долази од ријечи „растер“ што значи контролно обиљеже. Позитивна растер потрага користи се за утврђивање круга сумњивих особа, полазећи од одређених регистрованих карактеристика. Негативна растер потрага

23 Члан 116, став 2 Закон о кривичном поступку БиХ.

24 Према ставу судске праксе (пресуда Врховног суда Републике Српске, број 118 0 Кж 06 000079 од 22. маја 2007. године), транскрипти телефонских разговора (заједно са оргиналним снимком тих разговора – тонским записом) су докази који, као и сваки други, подлијежу слободној оцјени и увјерењу суда, према њиховом садржају и убједљивости. Према томе, на таквим доказима, уколико се из њиховог садржаја види учешће прислушкиваног лица у извршењу кривичног дјела – може се заснивати судска одлука.

25 V. Antoniћ, D. Mitrović, *Posebne istražne radnje, Modul 1*, Projekat: Jačanje tužilačkih kapaciteta u sistemu krivičnog pravosuđa. Sarajevo: Visoki sudski i tužilački savjet BiH, 2012, 43.

искључује из даље провјере одређену особу која није сумњива (Hasanspasić, 2009: 119).²⁶ Компјутерско срањње података може се вршити и у циљу проналаска нестале особе, односно особе која се сумњичи за утају пореза, прање новца, и сл.

Посебна истражна радња надзора и техничког снимања просторија подразумева оптичко и акустично снимање одређеног простора, односно активности које се у надзираним простору одвијају. Предност ове радње огледа се у томе што спаја аудио и визуелни снимак. То убрзава идентификацију особа које се налазе на аудио визуелном снимку. Тајно прањење и техничко снимање лица и предмета, поред репресивног, може остварити и превентивни ефекат, односно примјеном ове радње може се спријечити извршење неког другог кривичног дјела и доћи до података који указују на извјесне склоности, навике и манире прањеног лица, утврдити лица са којима прањено лице долази у контакт и ступа у везу, као и друге чињенице од значаја за спречавање одређене криминалне дјелатности, али и за разјашњење и доказивање кривичног дјела и откривање учиниоца.²⁷

Тајно прањење и техничко снимање особа, транспортних средстава и предмета је посебна врста опсервације која се може проводити као стационарна или мобилна, с техничким снимањем особа или предмета који се прате. Зависно од предмета надгледања, као и начина на који се оно реализује, у оквиру тајне опсервације можемо разликовати тајну оптичку (визуелну, видео) и тајну акустичну (звучну, аудио) опсервацију. Циљ ове мјере је прикупљање података о активностима особе над којом се мјера проводи. Током provedбе ове радње полиција користи одговарајуће техничке уређаје за позиционирање, надзор кретања, пренос и снимање аудио и видео сигнала.²⁸

Употреба прикривеног истражитеља и информатора представља најсложенију посебну истражну радњу, чија примјена изискује испуњење највише услова. Осим тога, примјена ове радње тражи заштиту тјелесног интегритета лица које се појављује у улози прикривеног истражитеља и информатора. Циљ дјелатности прикривеног истражитеља је откривање криминалне дјелатности и обезбјеђење информација оперативног и доказног значаја, а када се ради о организованом криминалитету, његова дјелатност посебно треба да буде усмјерена на откривање структуре и успостављених веза криминалне организације са државним органима и другим релевантним субјектима у одређеном друштву.²⁹ Прикривени истражитељ је само један од различитих облика инфилтрирања полиције у криминалне групе. Информатор је лице које случајно и пригодно сазнаје за планирано кривично дјело и потенцијалне учиниоце, као и за извршено дјело и извршиоца. Сам информатор није полицијски службеник и нема никаквих полицијских овлашћења. У ужем смислу информаторе можемо подијелити у двије групе: информатор за поједини случај (*ad hoc* информатор) и стални информатор.³⁰

Симулирани и контролисани откуп предмета и симулирано давање поткупнине служе за доказивање кривичних дјела из области кријумчарења и недозвољене трговине, односно коруптивних кривичних дјела. Под склапањем симулираних правних послова првенствено треба подразумевати купопродајне послове, који се односе на робу или предмете који су проистекли, прибављени или намијењени извршењу кривичног дјела, или су на други начин у вези са незаконитим дјелатностима. Такви предмети су најчешће опојне дроге, оружје или радиоактивни материјали чија су производња и промет строго контролисана или пак роба широке потрошње која се, у циљу избјегавања плаћања царине или пореза, кријумчари. Симулирано давање поткупнине се претежно односи на кривична дјела примања и давања мита и друга корупцијска кривична дјела, чије доказивање уобичајеним доказним средствима представља потешкоће органима кривичног гоњења. Наравно, уколико је могуће, требало би обезбиједити ауди-

26 Hasanspasić, S. (2009). Posebne istražne radnje i uslovi za njihovu primjenu prema zakonima o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini. *Zbornik radova, Travnik : Fakultet pravnih nauka, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“*, 2009, (2), 119.

27 V. Antičić, D. Mitrović: *op. cit.*, 51.

28 Glušić, S., Posebne dokazne radnje. *Policija i sigurnost*, Zagreb, 21, 3(2012), 562.

29 *Ibid.*

30 Modly, D., *Informatori*. Zagreb : Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske. Modly, 1993, 7.

овизуелни снимак коришћења посебних истражних радњи, како би се обезбиједила вјеродостојност прикупљених доказа.³¹

Ако се симулирани откуп спроводи као једнократна радња, онда је ријеч о операцији *buy bust* (купи–ухапси). Ова метода подразумемијева да се већ по реализацији прве уговорене купопродаје, учесници у трансакцији лишавају слободе. Ово лишавање слободе може извршити сам прикривени истражитељ, или по уговореном знаку лице бива лишено слободе од стране истражитеља за подршку, који цијело вријеме прикривено прате реализацију ове методе.

Надзирани превоз и испорука предмета кривичног дјела је посебна истражна радња предвиђена Конвенцијом Уједињених нација против транснационалног организованог криминалитета, под називом „контролисана испорука“ и служи за откривање, разрјешавање и доказивање кривичних дјела кријумчарења опојних дрога, оружја, муниције, злата, новца, културних добара, техничке и друге вриједне опреме. Ова радња се у криминалистичкој теорији назива и „пропуштање“, а намијењена је превасходно истраживању и доказивању наркокриминала. Она подразумемијева да полиција, по сазнању о транспорту одређеног терета, чини тзв. „пропуштање“, које има за циљ да се дође до конкретних доказа, складишта и контаката са особама умијешаним у сам транспорт. Постојање ове радње уједно је и разлог искључења противправности за поступање полицијских службеника, који би без те мјере морали, на основу закона, одмах реаговати и пријавити постојање кривичног дјела. Примјеном ове радње одгађа се за један временски период пресијецање кријумчарских канала и лишавање слободе лица које је непосредно укључено у криминалну активност. Све то је у циљу откривања још увијек непознатих и, по правилу, главних учинилаца кривичног дјела.

НАДЛЕЖНОСТ ЗА ОДРЕЂИВАЊЕ И ТРАЈАЊЕ ПОСЕБНИХ ИСТРАЖНИХ РАДЊИ

Процесноправни разлози за допустивост неке од наведених мјера се проналазе у испуњењу општег услова, постојању писаног и образложеног захтјева тужиоца, који треба да садржи све чињеничне и правно релевантне одреднице. Када прими овакав захтјев, судија за претходни поступак може, уколико сматра оправданим, издати писану наредбу у којој се тачно наводи лице против којег се предузима одређена истражна радња, основи сумње, разлози за предузимање, начин извођења, обим и временско трајање. Наредба се, начелно, издаје у писаној форми, изузетно усмено – уколико постоји опасност од одлагања. У случају усмене наредбе, тужилац је обавезан да у року од 24 сата прибави писану наредбу од судије за претходни поступак.

Када су у питању трајања посебних истражних радњи, законодавац је предвидио кратке рокове – општи у трајању од мјесец дана, што представља примарни максимални рок, који се може (из посебно важних разлога) продужити. Важност разлога се утврђује за сваки случај посебно. Међутим, за посебне истражне радње надзор и техничко снимање телекомуникација, приступ компјутерским системима и компјутерско сравање података, надзор и техничко снимање просторија одређено је да могу трајати најдуже шест мјесеци (секундарни максимални рок). Мјере тајног праћења и техничког снимања лица, транспортних средстава и предмета који су у вези са њима, као и надзирани превоз и испорука предмета могу трајати најдуже три мјесеца. Симулирани откуп предмета и симулирано давање поткупнине могу бити одређени само једнократно. Подразумемијева се да је због специфичности ових радњи њихов престанак могућ не само истеком преклузивног рока, него и исцрпљивањем разлога због којих су одређене.

Полицијски органи који су предузимали посебне истражне радње су обавезни доставити извјештај тужиоцу, који на основу тога доставља извјештај судији за претходни поступак. Оваква процедура представља неки вид двостепене контроле. У закону није

31 А. Фатић *et al.*, *Krivična oblast, Praksa i kriteriji procjene postojanja opasnosti od odlaganja u postupku preduzimanja nekih radnji dokazivanja*, Modul 2. Sarajevo : Visoki sudski i tužilački savjet BiH, 2009, 60–61.

прописана форма извјештаја, али се сматра да би он требало да садржи: временски почетак и завршетак радње, број и опис дјелатности полицијских органа који су радњу проводили, врсту и број техничких средстава која су примијењена, број и идентитет лица која су обухваћена радњом, кривично дјело које је евентуално спријечено употребом радње, те краћу процјену у којој мјери је примијењена радња допринијела циљу описаном у наредби или тај циљ није остварен. На основу оваквих извјештаја, судија за претходни поступак анализира поступак примјене и постигнути циљ, као и законитост поступања полицијског органа.

Законом се не одређује начин провођења посебних истражних радњи, већ само услови за њихово провођење. То омогућује полицијском органу, да кад добије наредбу судије за претходни поступак, ове радње спроведе на начин који ће у конкретном случају дати најбоље резултате.³²

УЛОГА СУДА У ПРИМЈЕНИ ПОСЕБНИХ ИСТРАЖНИХ РАДЊИ

Суд је новим кривичним процесним законима који се примјењују у Босни и Херцеговини трансформисан у својеврсног контролора и у провођењу посебних истражних радњи којима се, у већем или мањем обиму, ограничавају основна људска права и слободе осумњичених или других лица. Задатак је суда да таква ограничења сведе на најмању могућу мјеру, цијенећи њихову оправданост у свјетлу циљева сваке конкретне истраге.

Суд више нема никаквог непосредног овлашћења у погледу оцјене основаности вођења истраге. Посредно, суд може вршити оцјену основаности вођења одређене истраге ако се појави потреба за предузимањем истражних мјера и радњи доказивања које захтијевају судску наредбу. У овим ситуацијама, као општи услов за провођење ових радњи, односно мјера, суд ће прво цијенити постоји ли основ сумње (код оцјене оправданости приједлога тужиоца за одређивање посебних истражних радњи), односно основана сумња (код оцјене оправданости приједлога тужиоца за одређивање или продужење притвора). Међутим, таква одлука нема дејства у односу на егзистирање истраге о чијем покретању, току и окончању одлучује искључиво тужилац.

Битна улога судије за претходни поступак јесте и надзор над самом примјеном посебних истражних радњи. Наиме, судија може да тражи чак и свакодневне извјештаје о току примјене посебних истражних радњи, те уколико процијени да њихова примјена није дала жељене резултате – може да донесе одлуку о прекиду посебних истражних радњи, независно од тога на које вријеме су одобрене.

УПОТРЕБА ДОКАЗА ПРИБАВЉЕНИХ ПОСЕБНИМ ИСТРАЖНИМ РАДЊАМА

Докази који су прибављени предузимањем посебних истражних радњи могу се користити у кривичном поступку, под условом да се предузимају на законит начин. Судска наредба и њен оквир представљају *conditio sine qua non* за законитост доказа прибављених предузимањем посебних истражних радњи. У супротном, постоји апсолутна повреда одредаба кривичног поступка. Основни елемент оцјене законитости у издавању наредбе и чињеница које су прибављене у смислу доказа, своди се на одредбу члана 10 Закона о кривичном поступку БиХ, која обавезује суд да своју одлуку не може заснивати на доказима прибављеним повредама људских права и слобода прописаних Уставом БиХ и међународним уговорима, које је ратификовала БиХ, нити на доказима који су прибављени повредама самог закона. Докази који се не могу користити нису само докази који проистичу из повреде људских права и слобода и (или) повреда овог закона, већ и докази који су прибављени на законит начин, али је доказ посредним путем пристекао из незаконито прибављеног доказа – плодови отровне воћке.³³

32 V. Antičić, D. Mitrović: *op. cit.*, 11.

33 Види: V. Antičić *et al.*, *Preduzimanje radnji dokazivanja u istrazi pod nadzorom tužioca i zakonitost pribavljenih dokaza – Modul 3*. Sarajevo : Visoki sudski i tužilački savjet BiH, 2009, 89–92.

СЛУЧАЈНИ НАЛАЗИ

Правило је да се извјештаји и снимци добијени примјеном посебних истражних радњи могу у кривичном поступку користити у односу на лице и кривично дјело за које су и наређени. Међутим, као доказ се могу користити информације и подаци добијени предузимањем ових радњи и онда ако се односе на неко друго кривично дјело (дакле, не на оно кривично дјело за које постоји судска наредба о предузимању посебне истражне радње) из групе кривичних дјела предвиђених законом.

Термин „случајног налаза“ везује се за доказ прибављен примјеном неке од мјера прикривеног истраживања, који се, међутим, не односи на лице против којег је мјера одређена, већ указује на извршење кривичног дјела од стране неког другог лица. Исти се термин користи и за означавање доказа који су прибављени у односу на неко друго кривично дјело лица против којег се мјера проводи, а не оно у погледу којег је мјера одређена. Једини услов чије се испуњење захтијева јесте да то друго кривично дјело на које се може предузети посебна истражна радња. Међутим, када се случајни налаз односи на неко друго лице као могућег извршиоца, а не на оно у погледу којег је мјера и одређена³⁴, тако прибављен доказ није правно ваљан, с обзиром на то да је резултат полицијског дјеловања које се не може сматрати формалном дјелатношћу, јер не постоји претходна судска наредба о примјени мјере. Сматра се исправним став да у у том случају треба одмах затражити нову или додатну наредбу судије за претходни поступак за предузимање посебне истражне радње.

ЗНАЧАЈ ПОСЕБНИХ ИСТРАЖНИХ РАДЊИ У СВРХУ ДОКАЗИВАЊА
КРИВИЧНИХ ДЈЕЛА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Сврха и оправданост примјене посебних истражних радњи произилази и из одређених криминалополитичких разлога државе да инкриминише кривична дјела која имају обиљежја организованог криминалитета. Из истих тих разлога процесна законодавства предвиђају посебна правила и поступке за откривање и истрагу кривичних дјела организованог криминалитета. Уз то, све већа присутност организованог криминалитета у међународним размјерма има за резултанту бољу међудржавну сарадњу органа гоњења и пресуђења на свим нивоима рада (стратешком и тактичком).³⁵

Широк је спектар посебних истражних радњи које се могу примијенити код сумње на почињење кривичног дјела организованог криминалитета. Међутим, да би се било која посебна истражна радња примијенила, потребно је да се испуне одређени предуслови, који се тичу самих агенција или институција које спроводе посебне истражне радње. Једно од најбитнијих концептуалних обиљежја било које од ових агенција или институција јесте њихова независност. То подразумијева да је свака агенција или институција независна од политичког утицаја, а та независност првенствено се може осигурати на начин да агенција или институција дјелује самостално. Сљедеће обиљежје

34 Види: Пресуда Окружног суда, Бања Лука, број 011 0 К 06 000052 од 24. новембра 2006. године и пресуда Врховног суда Републике Српске, број 018 0 К. 07 000102 од 30. октобра 2007. године. У том поступку Специјално тужилаштво је примјеном посебних истражних радњи надзора и техничко снимање телекомуникација и тајно праћење и техничко снимање лица и предмета у односу на једног осумњиченог, дошло до информација да је друго лице извршилац кривичног дјела неовлашћена производња и промет опојних дрога из члана 224 став 2 у вези са ставом 1 Кривичног закона Републике Српске, што значи да се радило о кривичном дјелу за које се може одредити посебна истражна радња. На основу тог „случајног налаза“ проширена је истрага и против тог лица, а информације и подаци добијени законитим провођењем одређених истражних радњи у односу на првобитног осумњиченог су коришћени и за кривично гоњење за случајно откривено кривично дјело. Врховни суд је закључио да је исправан став тужиоца када је по сазнању за информацију и податке, односно „случајни налаз“ затражио наредбу судије за претходни поступак за предузимање посебне истражне радње и према том другом лицу, при чему се случајно откривени докази могу користити за одређивање основа сумње да је извршено кривично дјело.

35 Вулић, Радаковић, 443.

односи се на функције и надлежности агенција и институција. Оне морају имати снажна истражна овлашћења, која се односе, првенствено, на могућност пуне доступности свим, за истрагу релевантним информацијама, што подразумева читав низ специјалних овлашћења. Битно обиљежје агенција и институција јесте и њихов персонални састав, који би требало да буде састављен од лица великог личног и моралног интегритета. Осим личних квалитета запослених, веома је битна и њихова бројност. Без довољног броја запослених, ни једна агенција или институција не може се са успјехом изборити са тако раширеним и сложеним проблемом као што је организовани криминалитет. Сљедеће обиљежје оваквих агенција и институција јесте неопходност техничке опремљености, као и да постоји независна унутрашња контрола и надзор који ће спријечити злоупотребу овлашћења.

У контексту организованог криминалитета у Босни и Херцеговини, постоји и неколико занимљивости до којих су дошли аутори „Студије о организованом криминалитету у Босни и Херцеговини“³⁶. Један од циљева аутора овог истраживања био је да резултате ставова и перцепције грађана о политикама и стратегијама институција власти у области правосуђа и унутрашњих послова, понуде и широкој јавности у циљу подизања јавне свијести о проблемима везаним за дјеловање организованог криминалитета, те самим тим и помогну појединцима да заштите себе како не би и сами постали жртве организованих криминалних активности. Резултати истраживања указују да се Босна и Херцеговина од њених грађана перцепира као прилично сигурна земља. Тако, међу испитаницима који представљају општу популацију, њих 42,9 одсто се осјећа сигурним у мјесту свог боравка, а 19,9 одсто веома сигурним. С друге стране, нешто мање испитаника, њих 27,3 одсто, осјетили су осјећај личне сигурности у свом мјесту боравка несигурним, а 6,5 одсто изјаснило се као веома несигурно.

Без обзира из којег ентитета долазили или којој етничкој групи припадали, испитаници сматрају да осјећају њихове несигурности највише доприноси корупција и организовани криминалитет (69 одсто), затим насиље уз употребу оружја – 49,3 одсто (пљачке банке, тржних центара, транспорта новца и сл.), те улични криминалитет (крађе, пљачке продавница, цепарење) – 46,3 одсто. Као најзначајнији фактор и узрок повећања организованог криминалитета, грађани виде у недовољним активностима власти БиХ у борби против овог криминалитета. Већина испитаника, њих 60 одсто, сматра да власти БиХ не чине довољно у борби против овог криминалитета. Више од половине испитаника, њих 54,5 одсто, дијели став да садашњи сложен и расцјепкан правосудни систем (који чине четири одвојена система), не може адекватно одговорити борби против криминалитета. У исто вријеме, 76,8 одсто грађана сматра да правосуђе у БиХ нема одлучности и храбрости да процесуира високе званичнике који се везују за одређене криминалне радње.

За овакав ниво криминалитета грађани одговорност налазе и у садашњем сложеном полицијском систему. Тако, већина испитаника (51,4 одсто), сматра да садашњи сложен полицијски систем од 16 полицијских агенција не може адекватно одговорити борби против организованог криминалитета. Већина испитаника (између 66,7 и 70,1 одсто) сматра да је полиција најактивнија у борби против организованог криминалитета. С оваквим ставовима слажу се и испитаници с којима су вођени интервјуи, наглашавајући да полиција, и поред тога што се суочава са низом проблема као што су недостатак опреме и стручног кадра, углавном ради професионално. Знатан број испитаника сматра да судови најлошије раде у борби против организованог криминалитета

36 Студија о организованом криминалитету у Босни и Херцеговини, Центар за сигурносне студије – БиХ, Сарајево, 2014 (доступно на: europa.ba/.../delegacijaEU_2014080112003740bos...). Пројекат је финансиран од стране Европске уније. У проведби ове студије комбиноване су квантитативне и квалитативне методе. Анкетни упитник је коришћен за прикупљање ставова и мишљења испитаника, а интервју – за прикупљање података и информација о одређеној тематици. Примарни подаци су се састојали од испитивања јавног мишљења, које је спроведено путем анкетног упитника. Анкетни упитник је спроведен на узорку од 1.500 испитаника, методом *face to face* случајног пролазника. Узорак је био вишеструко стратифициран, и то према сљедећим варијаблама: пол, доб, етничка припадност, школска спрема, статус, кантони и ентитети. Стандардизирани интервјуи одржани су са високим полицијским службеницима, представницима Министарства безбједности БиХ, представницима локалне власти, тузилаштва, судова, цивилног друштва и НВО-а.

(60,5 одсто). Одмах иза суда су тужилаштва. Опцију да тужилаштво ради најлошије у борби против организованог криминалитета бирало је 58,6 одсто испитаника, док је на трећем мјесту полиција (29,1 одсто).

Према ставовима испитаника, појединци и групе које се доводе у везу с организованим криминалитетом, имају највећу спрегу и подршку у представницима власти. Чак 85,2 одсто испитаника је бирало ову опцију. На другом мјесту су представници политичких странака и њихови сарадници (82,3 одсто). На том фону су и ставови 59,9 одсто грађана да немају повјерење у садашњу власт и њихове намјере да се успјешно изборе с организованим криминалитетом.

Велика већина испитаника сматра да појединци и групе који се доводе у везу с организованим криминалитетом имају спрегу и подршку у свим наведеним кључним актерима који су задужени за борбу против тог криминалитета. Од наведених кључних актера, грађани у најмањој мјери сматрају да појединци и групе имају спрегу и подршку у представницима полиције, али уопште гледано и проценат од 57,6 одсто је забрињавајући.

Већина испитаника је навела да организовани криминалитет највише наноси штету друштву, па тек онда појединцу (68,2 : 18,0 одсто). Нешто мање од половине испитаних (47,1 одсто), уколико би имали сазнања о одређеним радњама криминалних група или дјелима организованог криминалитета, спремно је контактирати надлежне институције. Значајан дио њих би контактирао полицију (41,1 одсто), а мали дио је испитаника који би се определили да контактирају породицу или пријатеља оних који су укључени у злочин (2,5 одсто). Још мањи број је оних који би се обратили локалном одборнику или контактирали форум за сигурност у општини (1,7 : 0,4 одсто).

Међу најчешћим разлозима због којих испитаници (52,9 одсто) не би били спремни предузети мјере за борбу против проблема организованог криминалитета су: неповјерење у тужилаштво и суд, мишљење да то није њихова ствар, страх од одмазде или сматрају да не би било никакве разлике. Поред тога, већина испитаника (66,8 одсто) сматра да су досадашње изречене казне за дјела организованог криминалитета преблаге и неадекватне.

Више од половине испитаника (58,4 одсто) изјаснило се да борбу против недозвољеног промета опојним дрогама виде као први приоритет будућег дјеловања. Други приоритет је борба против економског криминалитета и пореских утаја (43,8 одсто), а трећи приоритетни правац дјеловања (33,9 одсто) је борба против корупције јавних службеника. Борба против тероризма и финансирања тероризма за грађане Босне и Херцеговине је седми приоритет.

ЗАКЉУЧАК

Искуства су показала да је адекватна политика сузбијања криминалитета немогућа без превентивног дјеловања у односу на његове појавне облике, без обзира што највећи број истражних метода има репресивни карактер. Зато се у посљедње вријеме све више ради на усавршавању истражних метода које ће имати превасходно превентивни карактер, како у односу на кривична дјела и његове учиниоце, тако и у односу на факторе који доводе до појаве кривичних дјела.

У борби против криминалитета, посебно организованог, на првој линији одбране налазе се агенције за провођење закона. Без обзира на опречна мишљења која се стварају у вези са радом агенција, а која се крећу од прецјењивања до потцјењивања, чињеница је да без таквих агенција борба против било које врсте криминалитета, а нарочито организованог – једноставно није могућа. Квалитет рада ових агенција је директно пропорционалан раду тужилаштва, а самим тим и судова. Крајњи резултат се одражава у броју пресуђених предмета.

ЛИТЕРАТУРА

- Abadinsky, H. (2001). *Organised Crimes in the USA*. Washington, D.C.
- Antonić, V.; Mitrović, D. (2012). Posebne istražne radnje, Modul 1. *Projekat Jačanje tužilačkih kapaciteta u sistemu krivičnog pravosuđa*. Sarajevo : Visoki sudski i tužilački savjet BiH.
- Antonić, V.; Šikman, M.; Kulić, D.; Peleš, R. (2009). Preduzimanje radnji dokazivanja u istrazi pod nadzorom tužioca i zakonitost pribavljenih dokaza – Modul 3. Sarajevo : Visoki sudski i tužilački savjet BiH.
- Barašin, M., Hasanspahić, Ć. (2010). *Posebne istražne radnje : zakonito presretanje (zakonska regulativa)*. Banja Luka : Pravna riječ.
- Бошковић, М. (1998). Организовани криминалитет. Београд : Полицијска академија.
- Бошковић М. (2004). Организовани криминалитет и корупција са посебним освртом на Републику Српску. Бања Лука : Висока школа унутрашњих послова.
- Глушић, С. (2012). Posebne dokazne radnje. *Policija i sigurnost*, Zagreb, 21 (3).
- Govedarica, M. (2010). Posebne istražne radnje. *Godišnjak Pravog fakulteta Istočno Sarajevo*, God. 1 (1).
- Duraković, A. (2010). Prikriveno policijsko djelovanje i analitički rad kao sredstvo suzbijanja krivičnih djela vezanih za droge. *Anali Pravnog fakulteta u Zenici*, Zenica.
- Fatić, A., Janjetović, M., Musić, E. (2009). *Krivična oblast, Praksa i kriteriji procjene postojanja opasnosti od odlaganja u postupku preduzimanja nekih radnji dokazivanja, Modul 2*. Sarajevo : Visoki sudski i tužilački savjet BiH.
- Gropp, W. (2000). *Rechtliche Initiative gegen Organisierte Kriminalität*. Freiburg: Max-Planck-Institut für Strafrecht.
- Grubač, M. (2008). Posebna ovlašćenja organa krivičnog gonjenja i ustavna prava i slobode građana. Zbornik radova *Demokratski nadzor nad primjenom posebnih ovlašćenja*, Beograd.
- Hadžović, D., Kržalić, A., Berberović, S., Hodović, M., Dizdarević, E. (2014). *Studija o organizovanom kriminalu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije.
- Halilović, H. (2005). *Prikriveni istražitelj: pravni i kriminalistički pristup*. Sarajevo : Fakultet kriminalističkih nauka.
- Hasanspahić, S. (2009). Posebne istražne radnje i uslovi za njihovu primjenu prema zakonima o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini. *Zbornik radova*, Travnik : Fakultet pravnih nauka, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“, (2).
- Karović, S. (2012). *Posebne istražne radnje u krivičnom procesnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine. Civitas*, (4), Sarajevo.
- Козарев, А. (1997). Улога специјалних истражних мјера у савременој борби против криминалитета, са посебним освртом на праксу у Републици Македонији. Зборник „Независно судство“, Скопље : Центар за демократију и безбједност.
- Маринковић, Д. (2010). Сузбијање организованог криминала - специјалне истражне методе. Нови Сад : Прометеј.
- Matijević, M.; Hasanspahić, S. (2012). *Efikasnost istrage u otkrivanju i dokazivanju krivičnih djela organizovanog kriminaliteta u Bosni i Hercegovini*. Travnik: Zbornik radova Pravnog fakulteta, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“.
- Milanović, D. (2008). *Primjena posebnih istražnih radnji kod krivičnih djela iz oblasti organizovanog kriminaliteta*. Banja Luka : Pravo i pravda, (1).
- Modly, D. (1993). *Informatori*. Zagreb : Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske.
- Panović-Đurić, S. (2013). *Primena specijalnih istražnih sredstava*. Beograd : Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu.
- Petrović, B. (2014). *Posebne istražne radnje*. Sarajevo : Pravni savjetnik, (12).
- Sačić, Ž. (2001). *Organizovani kriminal – metode suzbijanja*. Zagreb : Informator.
- Servadio, G. (1976). *Mafioso. A history of the Mafia from its origins to the present day*. London : Secker & Warburg.

- Sijerčić-Čolić, H. (2009). *Prikrivene istražne radnje u borbi protiv organizovanog kriminaliteta – primjer Bosne i Hercegovine*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, God. 46 (4), 687–700.
- Simović, M. (2005). *Praktični komentar Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske*. Banja Luka : Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Soiné, M. (2014). *Strafprozessordnung, Kommentar für Polizeibeamte im Ermittlungsdienst*. Heidelberg : Müller.
- Tegeltija, M. et al. (2006). *Krivična oblast, Istražni postupak, Modul 1*. Sarajevo : Visoki sudski i tužilački savjet BiH.
- Šikman, M. (2008). *Kriminalistički aspekti primjene specijalnih istražnih tehnika. Zbornik radova Primjena savremenih metoda i sredstava u suzbijanju kriminaliteta*, Brčko.
- Škulić, M. (2011). *Specijalne istražne tehnike u funkciji suzbijanja organizovanog kriminaliteta. Društveni aspekti organizovanog kriminala*, Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2011, str. 201–225.
- Wieczorek, E. (1985). *Ultima ratio: Der agent provocateur. Kriminalistik*, Heidelberg, (6).

SIGNIFICANCE OF SPECIAL INVESTIGATIVE ACTIONS
IN THIS DAY AND AGE FIGHT AGAINST CRIME PARTICULARLY
THE PRACTICE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Academician Miodrag N. Simovic,

Vice-President of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, Full Professor of the Faculty of Law of Banja Luka, Corresponding Member of the Academy of Sciences and Art of Bosnia and Herzegovina, Foreign Member of the Russian Academy of Natural Sciences and Active Member of the European Academy of Sciences and Arts

Assistant Professor Marina M. Simovic,

Secretary of the Ombudsman for Children of the Republic of Srpska and Assistant Professor at the Faculty of Law, University „Apeiron“, Banja Luka

Vladimir M. Simovic,

Prosecutor in Prosecutor's Office of BiH and Assistant Professor at the Faculty for Security and Protection Independent University in Banja Luka

Abstract: New criminal proceedings legislation of Bosnia and Herzegovina from 2003, where one of the goals was to increase efficiency in criminal justice system, along with protection of human rights and fundamental freedoms, has brought some new aspects also in the respect to certain procedural actions. That also means introduction of special investigative actions that represent ultima ratio when investigating serious criminal acts when it is not possible to obtain evidence in other way or it would represent incommensurate difficulty. Starting point is the fact that fight against on-going forms of crime is inconceivable without modern methods being used. As long as state bodies authorised for detection and evidence of criminal acts stay within traditional frames failing to adjust to new, modern forms of criminal acts, possibilities to have an adequate response to challenges put ahead of them by modern-day crime are also diminished.

General position of the European Court for human rights is that state has “positive responsibility” to efficiently prevent and investigate criminal acts and prosecute perpetrators. Rights of the accused for such criminal acts must always be balanced with positive responsibilities. Usually measures taken during the investigation of criminal act that interfere with the privacy of individuals are acceptable if prescribed by law that is precise and comprehensible and if they are proportional.

Order of the court on implementation of special investigative actions in Bosnia and Herzegovina is carried out by police bodies in accordance with the law. It is necessary to follow the rules related to: necessity, court order, presence of certain plausibility in respect to criminal act, legal catalogue of actions and criminal acts, definition of persons and measure types, time limitation and inability to use evidence material that has not been gathered in compliance with legal conditions. It is court's responsibility without delay and before taking these measures, to inform a person that these measures has been taken against him/her, bearing in mind that the person can request the court to examine legality of the order and the way it was conducted. According to the strict legal provision, when engaging covered investigator and conducting simulated redemption and simulated bribery, police bodies cannot undertake activities that represent abetment to commit criminal act.

Keywords: special investigative actions, criminal procedure, crime, prosecution, court, grounds for suspicion.

КАЗНА КУЋНОГ ЗАТВОРА КАО АЛТЕРНАТИВНА КРИВИЧНА САНКЦИЈА¹

Проф. др Ђорђе Ђорђевић*
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Казна кућног затвора први пут је уведена у кривично законодавство Србије Законом о изменама и допунама Кривичног законика из септембра 2009. године. Овим законом предвиђена је могућност да осуђено лице казну затвора издржава у просторијама у којима станује. Одлуку о оваквом начину извршења казне затвора може донети суд уколико је учиниоцу кривичног дела изречена казна затвора у трајању до једне године. Међутим, Нацрт Закона о изменама и допунама Кривичног законика одређује кућни затвор као посебну врсту казне која се може изрећи у трајању до две године, и то само за кривична дела за која је прописана казна затвора до осам година.

Обавезе лица осуђеног на овакав облик издржавања казне затвора, начин контролисања њиховог испуњавања и последице неиспуњавања прописани су Законом о извршењу ванзаводских санкција и мера донетим 2014. године.

Иако има несумњиве предности као начин да се замене краткотрајне казне затвора и смањи веома бројна затворска популација у нашој земљи чини се да су проблеми око практичне примене и контроле новог начина извршења казне затвора такви да ће још дуго времена онемогућавати његову масовнију примену.

Кључне речи: алтернативне санкције, казна затвора, кућни затвор, извршење казне, Кривични законик Србије.

РАЗЛОЗИ ЗА УВОЂЕЊЕ КАЗНЕ КУЋНОГ ЗАТВОРА У НАШЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Идеја да се краткотрајне казне затвора замене неком другом, адекватнијом кривичном санкцијом присутна је већ дужи низ година у кривичном законодавству савремених држава. Своју реализацију ова идеја налази кроз све ширу примену тзв. алтернативних кривичних санкција.² Међу њима се најчешће помињу друштвено користан рад, поравнање и накнаде штете као кривична санкција, разне врсте пробације комбиноване са електронским праћењем, различите варијанте кућног затвора или викенд затварања и сл.³

1 * редовни професор, www.djordje.djordjevic@kpa.edu.rs

Овај рад је резултат реализовања научноистраживачких пројеката које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Казнена реакција у Србији као кључни елемент правне државе* (бр. 179051), који реализује Правни факултет у Београду 2011-2015 (руководилац пројекта проф. др Ђорђе Игњатовић) и *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција* (бр. 179045), који реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду 2011-2015 (руководилац пројекта проф. др Саша Мијалковић), као и научноистраживачког пројекта *Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције* који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду 2015-2019 (руководилац проф. др Драгана Коларић).

2 О појму алтернативних санкција види: Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2014, стр. 15-16; М. Шкулић, *Алтернативне кривичне санкције – појам, могућности и перспективе*, у публикацији *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима и алтернативне кривичне санкције*, Златибор, 2009, стр. 32; 3. Стојановић, *Стратегија остваривања сврхе кривичног права*, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 3-4/2008, стр. 176; Ј. Киурски, *Алтернативне кривичне санкције у Кривичном законнику Србије и стандарди Европске уније*, у публикацији *Кривично законодавство Србије и стандарди Европске уније*, Златибор, 2010, стр. 80.

3 Н. Мрвић-Петровић, Ђ. Ђорђевић, *Моћ и немоћ казне*, Београд, 1998, стр. 89.

И наше кривично законодавство све више прихвата идеју увођења алтернативних санкција као начина да се у што већој могућој мери избегне изрицање класичне казне затвора где год то није неопходно, а да се истовремено смањи последњих година изузетно увећан удео условне осуде у укупном броју изречених кривичних санкција. Национална стратегија реформе правосудја за период 2013-2018. године,⁴ која између осталог говори и о развоју и унапређењу система кривичних санкција, посебну пажњу посвећује алтернативним санкцијама сматрајући то једним од приоритета реформе нашег правосудног система. На томе инсистира и Стратегија развоја система извршења кривичних санкција у Републици Србији до 2020. године⁵ у којој се с правом истиче да се „развојем и широм применом алтернативних мера и санкција ствара могућност разноврснијих начина кажњавања, што омогућава примереније, а самим тим и ефикасније санкционисање учинилаца кривичних дела“.

У том правцу у нашем кривичном законодавству последњих година су учињени значајни кораци. Кривичним закоником (у даљем тексту КЗ) из 2005. године предвиђене су нове казне: рад у јавном интересу и одузимање возачке дозволе, уз задржавање већ постојећих мера упозорења, условне осуде са и без заштитног надзора и судске опмене. Последњи корак у том правцу учињен је Законом о изменама и допунама Кривичног законика из септембра 2009.⁶ којим је предвиђена могућност извршења казне затвора у просторијама у којима осуђени станује, као једна варијанта тзв. кућног затвора, што представља потпуну новину у нашем кривичном законодавству. Законом о изменама и допунама Кривичног законика из 2012. године⁷ извршене су одређене измене у одредбама којима је у КЗ прописан овакав начин извршења казне затвора и на тај начин отклоњени неки недостаци уочени у првим годинама њихове примене у пракси. 2014. године донет је, поред Закона о извршењу кривичних санкција (у даљем тексту ЗИКС),⁸ и Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера (у даљем тексту ЗИВСМ)⁹ којим је детаљније регулисано извршења казне затвора у просторијама у којима осуђени станује, односно извршење казне кућног затвора, како овај закон назива овај модалитет извршења казне затвора. Проблематиком кућног затвора као алтернативне кривичне санкције бави се и Нацрт Закона о изменама и допунама Кривичног законика (у даљем тексту Нацрт).¹⁰ Он предвиђа значајне новине у овој области и прецизније регулише кућни затвор одређујући га као посебну врсту казне.

Разлози који су довели до увођења алтернативних санкција у нашем законодавству углавном су исти као и у другим земљама, а то су углавном слабости које су одавно уочене код краткотрајних казни лишења слободе.¹¹ Исти су разлози који су определили законодавца и кад је у питању кућно затварање. У нашим условима додатни разлог је сигурно и ограниченост капацитета наших установа за извршавање кривичних санкција¹² што ствара проблеме око смештаја осуђених лица и око њиховог третмана.¹³ Наша земља је последњих година ушла у ред земаља са високом стопом осуђених лица, по чему је прва међу земљама у региону, а међу првих десет у Европи.¹⁴ Статистички подаци говоре да су

4 Службени гласник РС, бр. 57/2013.

5 Службени гласник РС, бр. 114/2013.

6 Службени гласник РС, бр. 72/2009.

7 Службени гласник РС, бр. 121/2012.

8 Службени гласник РС, бр. 55/2014.

9 Службени гласник РС, бр. 55/2014.

10 Нацрт Закона о изменама и допунама Кривичног законика, доступно на www.mpravde.gov.rs, прегледано 10. 5. 2015.

11 Види код: М. Милутиновић, *Пенологија*, Београд, 1977, стр. 144 и сл.; Д. Лазаревић, *Краткотрајне казне затвора*, Београд, 1974; Д. Атанацковић, *Пенологија*, Београд, 1988, стр. 94. и сл.; М. Кокољ, Ђ. Лазин, *Имовинске санкције и мере у југословенском кривичном праву*, Београд, 1986, стр. 30.

12 А. Илић, Пренасељеност затвора – феноменолошки и етиолошки аспекти, *Crimen*, бр. 2/2011, стр. 248.

13 Види детаљније: N. Tanjević, Đ. Đorđević, The Problem Of Prison Overcrowding In The Republic Of Serbia And Ways To Overcome It, in *Archibald Reiss Days, volume III*, Beograd, 2014, стр. 105-109.

14 З. Стојановић, Стратегија остваривања сврхе кривичног права, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 3-4/2008, стр. 180.

у последњих шест година краткотрајне казне лишења слободe (у трајању до годину дана)¹⁵ чиниле око 70% свих изречених казни затвора (види табелу), па би се њиховом макар делимичном заменом добило доста простора за адекватнији третман осуђених лица.

Број изречених казни затвора у периоду 2008-2013. година¹⁶

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Ук. осуђених	42.138	40.880	21.681	30.807	31.322	32.241
Ук. затвор	9.658	9.763	5.908	8.158	10.212	11.204
До 1 године	7.393 (77%)	7.368 (75%)	3.701 (63%)	5.264 (65%)	6.833 (67%)	7.678 (68,5%)
Преко 1 год.	2.265 (23%)	2.395 (25%)	2.207 (37%)	2.894 (35%)	3.379 (33%)	3.526 (31,5%)

КУЋНИ ЗАТВОР У КЗ СРБИЈЕ

Чланом 45, ст. 5-7 КЗ Србије предвиђена је могућност да се, по одлуци суда, казна затвора изречена у трајању до једне године изврши у просторијама у којима осуђени станује. Ова одредба, као што је већ речено, унета је у КЗ његовим изменама и допунама из септембра 2009. године.

Обавеза је осуђеног на овакав начин извршења казне затвора да не сме да напушта просторије у којима станује, осим у случајевима предвиђеним законом којим се уређује извршење кривичних санкција. Ако осуђени самовољно напусти просторије у којима станује (једном у трајању преко шест часова или два пута у трајању до шест часова) овакав начин издржавања казне одлуком суда замењује се издржавањем остатка казне у заводу за извршење казне затвора.¹⁷ При томе суд у оваквом случају, ако утврди непоштовање обавезе од стране осуђеног лица, обавезно, а не факултативно, доноси овакву одлуку. Истим чланом КЗ предвиђено је да суд може одредити овакав начин извршења „уколико се с обзиром на личност учиниоца, његов ранији живот, његово држање после учињеног дела, степен кривице и друге околности под којима је дело учинио може очекивати да ће се и на тај начин остварити сврха кажњавања“. Овде су наведене неке (не све) околности које суд и иначе узима у обзир приликом одмеравања сваке казне (члан 54, став 1), па се не види шта се уношењем тих околности у одредбу о критеријумима за доношење одлуке о оваквом извршењу заправо постиже. Једини изузетак, односно случај у коме се кућно затварање не може применити, јесте кад је у питању осуда за кривично дело против брака и породице, а осуђени живи у породичном домаћинству са оштећеним.¹⁸ Претпоставка је да се ово не односи на сва дела из ове групе, већ превасходно на кривично дело насиља у породици.¹⁹

КЗ, дакле, кућно затварање не третира као нову врсту казне, већ само нов начин извршења већ постојеће казне затвора.²⁰ Зато помало чуди да се, ако већ прихватимо да се не ради о новој врсти казне, већ само о новом начину извршења, одредбе о томе налазе у КЗ који у начелу не регулише питања извршења.²¹ Можда је управо то и разлог

15 Иако у литератури не постоји јединствен став о томе које се казне затвора сматрају краткотрајним нама се чини најприхватљивијим став да се као краткотрајне казне затвора сматрају оне до једне године затвора (види: Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Београд, 2011, стр. 173). Тај став је овде прихваћен између осталог и због тога што се за те казне може по нашем КЗ може дозволити извршење у просторијама у којима осуђени станује.

16 Извор података: Билтени Републичког завода за статистику, доступно на: www.stat.gov.rs прегледано 12. 4.2015.

17 М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, *Кривично право са основама привреднопреступног и прекршајног права*, Београд, 2010, стр. 82.

18 З. Кандић-Поповић, *Измене у општем делу Кривичног законика Републике Србије, Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 3/2009, стр. 130.

19 Н. Мрвић-Петровић, *Кривично право, општи део*, Београд, 2014, стр. 251.

20 А. Илић, *Кућни затвор – самостална санкција или нови модел извршења затворске казне*, у публикацији *Актуелна питања кривичног законодавства (нормативни и практични аспект)*, Златибор, 2012, стр. 447.

21 Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2010, стр. 135.

што овом модалитету казне затвора није посвећен чак ни посебан члан у КЗ, већ је само постојећи члан 45 КЗ, који говори о казни затвора уопште, проширен ставовима 5-7.²²

Међутим, поменути Нацрт Закона о изменама и допунама Кривичног законика, који се у моменту писања овог рада налази на јавној расправи, унео је значајне измене у одредбе о овој санкцији. Најзначајнија новина коју предвиђа Нацрт јесте да се кућни затвор више не третира као модалитет извршења казне затвора, већ као посебна врста казне под називом „казна кућног затвора“. Друга новина коју предвиђа Нацрт јесте да се ова казна може изрећи само за кривична дела за која је прописана казна затвора до осам година, какво ограничење садашња одредба КЗ не предвиђа. Трећа измена односи се на дужину трајања ове казне која је са максималних годину дана повећана на две године. Предложена решења могу се оценити као значајан корак у процесу увођења казне кућног затвора у наш систем кривичних санкција и његове масовније примене у пракси.

Иако КЗ кућни затвор третира само као нов модалитет извршења казне затвора, тај друкчији начин извршења у потпуности мења њен карактер и садржински је претвара у потпуно нову казну.²³ Суштина казне затвора није само у ограничењу слободе кретања, већ и у одвајању осуђеног од средине у којој живи, свог окружења, породице, пријатеља, посла који је обављао и др. Свега тога, осим делимичног лишења слободе кретања (или контроле кретања тамо где је дозвољено), нема или не мора да буде код новог начина извршења казне затвора, те стога он може представљати знатно повољнију могућност за осуђено лице. Стога је поменути Нацрт, као што је већ истакнуто, потпуно оправдано кућни затвор предвидео као посебну, нову врсту казне, што она имајући у виду њену садржину, заиста и јесте.

С обзиром да кућни затвор свакако представља за учиниоца далеко повољнију могућност од класичног затвора он би по логици ствари могао да дође у обзир само за лакша кривична дела и само за одређене категорије учинилаца (примарни делинквенти, случајни кривци, старија лица, болесна лица, и сл). Стога је неопходно у КЗ одредити неке ближе услове под којима може доћи до примене оваквог начина извршења казне затвора.²⁴ Једини услов који сада важећи КЗ предвиђа је да је изречена казна затвора у трајању до једне године, уколико се с обзиром на личност учиниоца, његов ранији живот, његово држање после учињеног дела, степен кривице и друге околности под којима је дело учинио може очекивати да ће се и на тај начин остварити сврха кажњавања. То значи да у питању може бити осуда за било које дело (казна од годину дана може бити изречена и на основу ублажавања казне, које у неким случајевима може бити и неограничено) и може се односити на било ког учиниоца (па чак, на пример, и на повратника), ако суд нађе да се и на тај начин може остварити сврха кажњавања. Изузетак се, као што је речено, односи на осуду за кривично дело против брака и породице, ако осуђени живи у породичном домаћинству са оштећеним.

Овако широко и неодређено постављена могућност изрицања кућног затвора оставља превише простора суду и може довести до веома неуједначене политике изрицања ове санкције. Имајући у виду да изрицање ове кривичне санкције представља велику привилегију за осуђено лице, њено изрицање ипак би требало везати за прецизније одређене услове. Један корак у том правцу учињен је поменути Нацртом којим је предвиђено да се казна кућног затвора може изрећи само учиниоцу кривичног дела за које се може изрећи казна затвора до осам година, чиме је знатно сужен круг кривичних дела за која се ова казна може изрећи и отклоњена могућност да буде изречена за неко тешко кривично дело. Међутим, с друге стране, Нацртом је предвиђено да се кућни затвор може изрећи у трајању до две године, што нам се чини непримерним јер је казна затвора до две године већ веома озбиљна казна која се не сматра краткотрајном казном лишења слободе и која се по правилу изриче за тежа кривична дела, па је њена замена кућним затвором, чини нам се, неприхватљива.

22 Ђ. Игњатовић, Критичка анализа стања и тенденција у кривичном извршном праву Србије, *Crimen*, бр. 2/2010, стр. 171.

23 Н. Мрвић-Петровић, *Алтернативне кривичне санкције*, Београд, 2010, стр. 234.

24 З. Стојановић, *Кривично право, општи део*, Београд, 2012, стр. 260.

ИЗВРШЕЊЕ КАЗНЕ КУЋНОГ ЗАТВОРА ПРЕМА ЗАКОНУ О ИЗВРШЕЊУ ВАНЗАВОДСКИХ САНКЦИЈА И МЕРА

Међутим, чини се да већи проблем од уобличавања материјалноправних одредаба у вези са новим институтом представљају бројна питања која могу бити препрека за његову примену у пракси. Поред организационих и техничких припрема за овакав начин извршења који подразумевају организацију служби, набавку неопходне опреме за електронско праћење и обуку кадрова који ће пратити и контролисати извршење било је неопходно унети и нове одредбе у ЗИКС којима би се прецизирали одговори на спорна питања која се у вези са извршењем ове казне постављају. То је и први пут учињено тек 2011. године Законом о изменама и допунама Закона о извршењу кривичних санкција (ЗИД ЗИКС).²⁵ Ово кашњење у доношењу ЗИД ЗИКС у односу на увођење кућног затвора у КЗ узроковало је и кашњење у почетку примене ове санкције у пракси. Одредбама тадашњег ЗИКС релативно је детаљно регулисана ова материја у оквиру чланова 14а до 14е у глави 3а под називом „Извршење казне затвора без напуштања просторија у којима осуђени станује“.

Међутим, после доношења поменутог Закона о извршењу ванзаводских санкција и мера из 2014. године материја извршења кућног затвора регулисана је овим, а не Законом о извршењу кривичних санкција. Овим законом овој проблематици посвећени су чланови 20–33 у оквиру главе четврте која носи назив „Извршење ванзаводских санкција и мера које је одредио суд“. За послове извршења, по овом закону, надлежна је организациона јединица за алтернативне санкције, тзв. повереничка служба, у оквиру Управе за извршење кривичних санкција. Повереничка служба за подручје територијалне надлежности једног или више виших судова образује повереничке канцеларије (члан 3 ЗИВСМ), а у оквиру повереничке канцеларије послове извршења обавља државни службеник, повереник (члан 6 ЗИВСМ).

Занимљиво је да овај закон више не користи израз „Извршење казне затвора без напуштања просторија у којима осуђени станује“, већ по први пут користи термин „кућни затвор“. КЗ још увек говори о „извршењу казне затвора у просторијама у којима осуђени станује“, али поменути Нацрт, као што је већ речено, ову санкцију назива „кућни затвор“, вероватно под утицајем решења из ЗИВСМ. Овакво термилошко усклађивање је свакако неопходно,²⁶ мада је било логично да извршни закон преузима терминологију из материјалног, а не обрнуто.

Међу одредбама о извршењу казне кућног затвора свакако су најзначајније оне које уређују права и обавезе осуђеног. Осуђени има право да напусти просторије у којима станује у трајању од два часа дневно у периоду од 13 до 17 часова (члан 23 ЗИВСМ). Ово право осуђеном може бити и одузето одлуком директора Управе у случају да се утврди да је злоупотребљено. Поред овог права осуђени може, такође одлуком директора Управе, напустити просторије у којима станује и у следећим случајевима: 1) због пружања нужне медицинске помоћи осуђеном или члану његовог породичног домаћинства, ако је за пружање медицинске помоћи неопходно напуштање просторија; 2) ради одласка на посао, ако кривично дело за које је осуђен није у вези са радом; 3) ради похађања наставе током редовног школовања; 4) због одазивања на позив државног органа; 5) због одласка на полагање испита; 6) због тешке, акутне или хроничне болести, ради одласка на редовне здравствене прегледе или стационараног лечења; 7) због свог венчања или венчања крвног сродника до другог степена сродства; 8) због смрти блиског сродника; 9) због обавезе старања према члановима уже породице предвиђене законом, у случају да ту обавезу не може да обавља друго лице; 10) због сезонских пољопривредних радова, ако се осуђени бави пољопривредом као сталном делатношћу; 11) због других нарочито оправданих разлога за које осуђени може поднети образложену молбу.

²⁵ Службени гласник РС, бр. 31/2011.

²⁶ О оправданости коришћења термина „кућни затвор“ види: Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2014, стр. 205.

Имајући у виду право на двочасовни дневни излазак ван просторија у којима станује као и могућност да по одлуци Управе напушта просторије у таксативно наведеним ситуацијама може се поставити питање у чему се оваква казна заправо састоји. Забрана се, дакле, односи на одласке у шетњу, код пријатеља, у кафану, у биоскоп или слично (дуже од два сата дневно или ван одређеног времена), путовања, годишње одморе и др. За запосленог човека (коме је дозвољено да одлази на посао) или за ученика или студента (коме је дозвољено да похађа наставу и полаже испите) забрана се практично своди на забрану вечерњих излазака, дужих активности преко викенда, одласке ван града и сл. Тако посматрано ова санкција престаје да личи на озбиљну кривичну санкцију и више асоцира на васпитно кажњавање деце и малолетника од стране родитеља.²⁷

Бројна питања односа се на могућност контролисања извршења санкције односно прекорачења осуђеникових дозвољених активности ван места становања. То је, чак и уз примену технике електронског праћења, веома тешко и компликовано и захтева ангажовање великог броја људи (потпуно је нејасно како се ова контрола може спровести у варијанти извршења казне без електронског праћења). Контролисати осуђеног колико се задржао у школи или на послу, да ли је морао толико да се задржи, којим путем, којим средствима и којом брзином се враћао кући, да ли је успут негде свраћао (оправдано или не) чини се готово немогућим, а помало и апсурдним. Ово поготову важи за обављање пољопривредних радова за које очигледно не постоји одређено радно време. Овакво детаљно праћење свакодневних активности осуђеног лица, ако би уопште и било могуће, захтевало би да сваки осуђеник има бар по једно лице задужено за његово електронско праћење односно за контролу његовог поштовања наметнутих правила извршења.

ЗИВСМ као начин контроле поштовања обавеза од стране осуђеног помиње посете од стране Повереника осуђеном у просторијама у којима станује, односно месту где ради и разговор са члановима његовог породичног домаћинства и послодавцем, као и проверу путем телефонског разговора позивањем фиксног телефонског број власника просторија у којима осуђени станује и разговор са осуђеним и са члановима његовог породичног домаћинства (члан 30).²⁸ Ако се ово још и може прихватити као додатни начин контроле кад је у питању извршење ове казне уз електронско праћење, без електронског праћења оваква контрола делује у најмању руку неозбиљно.

Без обзира што се законодавац трудио да изнађе и наброји све случајеве у којима би било оправдано дозволити осуђеном да напусти место становања, у свакодневном животу свакако постоји још читав низ ситуација за које није јасно да ли су осуђеном дозвољене, да ли за њих треба да тражи дозволу и да ли може да је добије (одлазак у банку, пошту, продавницу, апотеку, одлазак у школу на родитељски састанак и читав низ других унапред тешко предвидљивих активности, ако трају дуже од два сата или се одвијају ван предвиђеног времена између 13 и 17 часова). Закон је ту једино регулисао ситуацију ако дође до потребе пружања хитне медицинске помоћи осуђеном или члану његовог породичног домаћинства (члан 26), дозволивши осуђеном да у том случају напусти просторије и без подношења молбе, уз обавештавање повереника о томе у најкраћем могућем року.²⁹ То значи да му напуштање стана не би било дозвољено у случају да му помоћ затражи први комшија, најближи рођак (који није члан породичног домаћинства) телефоном, пролазник који зове у помоћ, као и у другим случајевима нужне помоћи или крајње нужде. Проблем такође може представљати и непостојање посебних одредаби о обавезама и понашању осуђеног у случајевима наступања ванредних околности (земљотрес, поплава, пожар, еколошки акцидент). Ако је законодавац нашао за сходно да посебно регулише ситуацију када постоји потреба за пружањем хит-

27 Ђ. Ђорђевић, Кућно затварање – нов модалитет извршења казне затвора, део тематске монографије *Казнена реакција у Србији II део*, Београд, 2012, стр. 124.

28 Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2014, стр. 209.

29 Ђ. Игњатовић, Новине у праву извршења кривичних санкција у Србији, у публикацији *Казнена реакција у Србији*, Београд, 2011, стр. 41.

не медицинске помоћи осуђеном или члану његовог породичног домаћинства, не види се зашто не би поменути одредбама обухватио и ове ситуације.

У члану 29 ЗИВСМ преузета је одредба из КЗ по којој ће осуђени који неоправдано, самовољно напусти просторије у којима станује у одређеном трајању по одлуци суда остатак казне издржавати у затвору, прецизирајући да је задатак Повереничке службе да о томе, као и у другим случајевима кршења забране од стране осуђеног, обавести суд.

Као што је већ речено, ЗИВСМ такође предвиђа и могућност извршења казне кућног затвора без мера електронског надзора (члан 32) прописујући да се у том случају сходно примењују одредбе закона којим се регулише извршење казне кућног затвора са применом мере електронског надзора, не објашњавајући детаљније на који се начин при таквом начину извршења врши контрола поштовања постављених обавеза од стране осуђеног лица,³⁰ која би по логици ствари у оваквом случају морала да буде много строжа.

КУЋНИ ЗАТВОР У УПОРЕДНОМ ПРАВУ

Без обзира што кућни затвор тренутно по нашем КЗ представља само модалитет извршења казне затвора оно суштински представља потпуно нову кривичну санкцију која има за циљ да у појединим случајевима замени краткотрајну казну затвора.

Иако нова у нашем кривичном праву, ова кривична санкција је већ извесно време присутна у упоредном кривичном праву, нарочито англосаксонском.³¹ Она се појављује у појединим законодавствима у веома различитим модалитетима, а разлике се углавном своде на степен ограничења која осуђени има у погледу напуштања места становања које, док траје казна, представља и место њеног извршења. У том смислу разликују се, углавном, три система.³² Први, најстрожи (*house arrest*), захтева од осуђеног да уопште не напушта место становања, и једна његова варијанта постоји у КЗ Шпаније (чл. 37).³³ По другој варијанти осуђени може напуштати просторије у којима станује ради обављања редовног посла, одласка на наставу или лекарске прегледе, ако за то добије одобрење. Овакво решење постоји, на пример, у КЗ Словеније (чл. 86, ст. 3),³⁴ а као што ћемо видети, углавном је прихваћено и у нашем КЗ. По трећој, најлибералнијој варијанти, осуђени мора да борави у просторијама у којима станује само у тачно предвиђеном времену које је одређено судском одлуком. Ова варијанта под називом *curfew orders* уведена је у Енглеској на основу *Criminal Justice Act*-а из 1991. године (чл. 12).³⁵ У неким земљама кућно затварање уведено је као начин извршења казне затвора само кад су у питању одређене категорије осуђених лица (стари, болесни, наркомани, мајке које имају малу децу и сл), али само код осуда за неке врсте кривичних дела. Таква могућност већ дуже времена постоји у КЗ Белгије и КЗ Италије,³⁶ а у новије време уведена је у читавом низу претежно европских земаља, као што је случај у КЗ Швајцарске (чл. 80), КЗ Турске (чл. 50), КЗ Македоније (чл. 59а)³⁷ и др. Независно од овога у многим земљама кућно затварање (забрана напуштања боравишта) се појављује као мера за обезбеђење присуства окривљеног, као што је то случај у Законику о казненом поступку Хрватске (чл. 99),³⁸ па и у нашем Законику о кривичном поступку из 2011. године (чл. 199).³⁹

30 Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2014, стр. 206.

31 Види: Н. Мрвић-Петровић, Ђ. Ђорђевић, *Моћ и немоћ казне*, Београд, 1998, стр. 113. и сл.

32 Ж. Прадел: *Компаративно кривично право-санкције*, Београд, 2009, стр. 36.

33 J. M. Valle Muniz, O. Morales Garcia, R. Fernandes Palma, *Código penal y Leyes Penales Especiales*, Editorial, 1997, стр. 126.

34 В. Јакулин, Д. Корощец, Алтернативне кривичне санкције и поједностављене форме поступања у кривичном законодавству Словеније, у публикацији *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима и алтернативне кривичне санкције*, Златибор, 2009, стр. 350.

35 Доступно на: www.legislation.gov.uk, прегледано 12. 4. 2015.

36 Н. Мрвић-Петровић, *Криза затвора*, Београд, 2007, стр. 340.

37 Доступно на: www.legislationline.org, прегледано 12. 4. 2015.

38 Доступно на: www.vshr.hr, прегледано 12. 4. 2015.

39 *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.

Постоје у упоредном праву и друге врсте кривичних санкција које представљају посебне модалитете извршења казне затвора, а који се свODE на делимично затварање осуђеног лица. Тако се у КЗ Шпаније (чл. 88, ст. 1) говори о тзв. викенд затварању, такође једној врсти казне лишења слободе, али коју осуђени издржава само преко викенда, у нерадне дане, што му омогућава да не напусти посао који је до тада обављао и породицу.⁴⁰ Овај законик прописује да суд може, уз сагласност осуђеног, да му замени казну затвора у трајању до годину дана, овом санкцијом или новчаном казном (у квотама), чак и ако законом то није предвиђено за дело које је учинио, уколико околности везане за личност учиниоца и учињено дело указују на целисходност тога, а нарочито ако је учинилац надокнадио причињену штету и не ради се о повратнику. КЗ Португалије (чл. 44) такође прописује као алтернативу класичном затвору меру затварања у нерадне дане која се може изрећи у трајању до три месеца.⁴¹ Овом мером може да се замени новчана казна или краткотрајна казна затвора до шест месеци ако суд нађе да је то погодније имајући у виду тежину дела и учиниоца. У кривичном законодавству Руске федерације такође постоји и мера ограничења слободе без изолације (чл. 53.) која се може изрећи у трајању од једне до три године, кад су у питању дела учињена са умишљајем, али од стране лица која не могу бити кажњена, или у трајању од једне до пет година за нехатне учиниоце кривичних дела.⁴²

ОПРАВДАНОСТ ПРИМЕНЕ КУЋНОГ ЗАТВОРА КАО АЛТЕРНАТИВНЕ САНКЦИЈЕ

У нашем систему кривичних санкција приметно недостаје санкција која би се по тежини налазила негде између условне осуде и безусловне казне затвора. За многа лакша кривична дела казна затвора се показује као престрога и нецелисходна, а условна осуда се често доживљава као да учинилац уопште није кажњен. Попуњавање тога празног простора је и основни разлог који оправдава увођење кућног затвора у наше кривично законодавство. Проблем је актуелизован чињеницом да новоуведене алтернативне санкције у нашем КЗ, чији је циљ углавном да замене краткотрајне казне затвора, до сада нису добиле неку значајнију примену.⁴³ Ово је сигурно један од начина како се то може учинити уз избегавање свих негативних ефеката краткотрајног затварања (контакт са криминалном средином, оштра стигматизација осуђеног и др) и, како се често истиче, значајно смањење трошкова извршења.

Међутим, иако углавном постоји сагласност око потребе за једном оваквом санкцијом чини се да су проблеми око њене примене такви да ће још дуго времена онемогућавати њену масовнију примену.⁴⁴ Иако је законом предвиђена и друга могућност, овакав начин извршења практично је могућ готово искључиво уз тзв. електронски надзор над осуђеним лицем без чега је веома тешко пратити испуњење постављених обавеза од стране осуђеног лица.⁴⁵ То захтева велике техничке припреме и знатна средства да би се уопште масовније приступило оваквом начину извршења, па се поставља питање да ли је оваква санкција уопште много јефтинија од извршења казне затвора у одговарајућим установама. Стиче се утисак да се у рачуницама око тога колико кошта један или други начин извршења губе из вида велики трошкови праћења понашања осуђеног који нису само цена техничких уређаја (која није мала), већ и обезбеђење великог броја квалификованих лица која ту опрему треба да користе или да на други начин врше контролу

40 J. M. Valle Muniz, O. Morales Garcia, R. Fernandes Palma, *Codigo penal y Leyes Penales Especiales*, Editorial, 1997, стр. 143.

41 *Codigo Penal*, 3. edicao, 1997, Coimbra Editora, стр. 59. и 60.

42 Ю. И. Скуратов, В. М. Лебедев, *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*, Москва, 1996, стр. 107.

43 Ђ. Ђорђевић, Алтернативне санкције у нашем Кривичном законнику и њихова примена, у публикацији *Контрола криминалитета и европски стандарди: стање у Србији*, Београд, 2009, стр. 173.

44 Ј. Вурић, Кривични законик као инструмент превенције криминалитета, у публикацији *Контрола криминалитета и европски стандарди: стање у Србији*, Београд, 2009, стр. 80.

45 Види о томе: Н. Мрвић-Петровић, *Алтернативне кривичне санкције*, Београд, 2010, стр. 90.

понашања осуђеног. У прилог овоме и чињеница да су се за овакву форму извршења казне затвора у упоредном праву углавном одређивале богатије земље.

Свакако највећа дилема која постоји када је у питању ова санкција јесте питање њене праведности. Једна од основних и општеприхваћених поставки везаних за казне јесте да казна треба једнако да погађа сва осуђена лица без обзира на неке њихове карактеристике. Због тога се кад је у питању новчана казна изналазе веома различити системи њеног прописивања и изрицања са циљем да она подједнако погоди осуђена лица различитог имовног стања.⁴⁶ Са оваквим начином извршења казне затвора то очигледно није случај. Он неупоредиво лакше погађа богатије, оне које живе у бољим стамбеним и другим условима него сиромашне, оне који живе у јако лошим животним условима, оне који живе сами и сл.⁴⁷ И само ограничење слободе кретања, на шта се овакво извршење заправо своди, не пада подједнако тешко свим категоријама осуђених лица (млади, стари, здрави, болесни и сл). Према неким лицима оваква санкција је практично и неприменљива. Тако, на пример, једног веома богатог човека, који живи у својој луксузној кући са својом породицом и са бројном послугом, коме још дозволите да се несметано бави својим послом (ако није у вези са извршеним кривичним делом), оваква санкција готово да и не погађа. Међутим, осуђеник који је јако сиромашан, без сталног посла, који живи сам у веома лошим условима, веома тешко ће поднети овакву санкцију, можда и теже него обичан затвор. Неко ће рећи да таквима ова санкција и неће бити изрицана и ту онда долазимо управо до најспорнијег питања: нисмо ли на овај начин на мала врата увели кривичну санкцију „за елиту“? Претпоставка је да законодавцу то није била намера, али проблеми о којима је било речи могу да доведу до тога да кућно затварање управо то и постане.⁴⁸ С друге стране, иако је кућно затварање неупоредиво повољнији начин извршења казне затвора, ипак има и одређених права загарантованих лицима осуђеним на казну затвора која не могу или не морају увек бити обезбеђена осуђенима на кућно издржавање.⁴⁹

Чини се да је највећи недостатак кућног затварања у томе да се оваквим начином извршења не остварује, или бар не у потпуности, сврха кажњавања прокламована нашим КЗ.⁵⁰ Генералне превенције ту готово да и нема (јавно мњење овакву казну доживљава као велики уступак осуђеном лицу), специјална превенција је знатно ослабљена, а овакво извршење не спречава осуђење у потпуности да настави са вршењем кривичних дела (бар кад су у питању нека кривична дела). Тако се стиче утисак да ретрибуција, мада веома блага, остаје једина сврха овако извршаване казне затвора.⁵¹

Без обзира на уочене недостатке од којих се неки, нарочито они организационо техничке природе, могу релативно лако отклонити, увођење кућног затвора, независно од тога да ли га третирамо као нову врсту казне или само као нов начин извршења казне затвора, може се оценити као корисна новина у нашем законодавству којом је систем кривичних санкција значајно употпуњен.

ЛИТЕРАТУРА

Атанацковић, Д., *Пенологија*, Београд, 1988.

Valle Muniz J.M, Morales Garcia O, Fernandes Palma R., *Codigo penal y Leyes Penales Especiales*, Editorial, 1997.

46 З. Стојановић, *Кривично право, општи део*, Београд, 2012, стр. 264.

47 Ј. Ђирић, *Кривични законик као инструмент превенције криминалитета*, у публикацији *Контрола криминалитета и европски стандарди: стање у Србији*, Београд, 2009, стр. 80.

48 Ђ. Ђорђевић, *Кућно затварање – нов модалитет извршења казне затвора*, део тематске монографије *Казнена реакција у Србији II део*, Београд, 2012, стр. 127.

49 Види: Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2014, стр. 160-173.

50 Види: З. Стојановић, *Кривично право, општи део*, Београд, 2012, стр. 252.

51 Ђ. Ђорђевић, *Извршење казне затвора у просторијама у којима осуђени станује*, *Правна ријеч*, бр. 37/2013, стр. 283.

- Ђорђевић, Ђ., Алтернативне санкције у нашем Кривичном законнику и њихова примена, у публикацији *Контрола криминалитета и европски стандарди: стање у Србији*, Београд, 2009.
- Ђорђевић, Ђ., Кућно затварање – нов модалитет извршења казне затвора, део тематске монографије *Казнена реакција у Србији II део*, Београд, 2012.
- Ђорђевић, Ђ., Извршење казне затвора у просторијама у којима осуђени станује, *Правна ријеч*, бр. 37/2013.
- Ђорђевић, М., Ђорђевић, Ђ., *Кривично право са основама привреднопреступног и прекршајног права*, Београд, 2010.
- Игњатовић, Ђ., *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2010.
- Игњатовић, Ђ., Критичка анализа стања и тенденција у кривичном извршном праву Србије, *Crimen*, бр. 2/2010.
- Игњатовић, Ђ., *Криминологија*, Београд, 2011.
- Игњатовић, Ђ., Новине у праву извршења кривичних санкција у Србији, у публикацији *Казнена реакција у Србији*, Београд, 2011.
- Игњатовић, Ђ., *Право извршења кривичних санкција*, Београд, 2014.
- Илић, А., Пренасељеност затвора – феноменолошки и етиолошки аспекти, *Crimen*, бр. 2/2011.
- Илић, А., Кућни затвор – самостална санкција или нови модел извршења затворске казне, у публикацији *Актуелна питања кривичног законодавства (нормативни и практични аспект)*, Златибор, 2012.
- Јакулин, В., Корошец, Д., Алтернативне кривичне санкције и поједностављене форме поступања у кривичном законодавству Словеније, у публикацији *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима и алтернативне кривичне санкције*, Златибор, 2009.
- Кандић-Поповић, З., Измене у општем делу Кривичног законика Републике Србије, *Ревизија за криминологију и кривично право*, бр. 3/2009.
- Киурски, Ј., Алтернативне кривичне санкције у Кривичном законнику Србије и стандарди Европске уније, у публикацији *Кривично законодавство Србије и стандарди Европске уније*, Златибор, 2010.
- Кокољ, М., Лазин, Ђ., *Имовинске санкције и мере у југословенском кривичном праву*, Београд, 1986.
- Лазаревић, Д., *Кракотрајне казне затвора*, Београд, 1974.
- Милутиновић М., *Пенологија*, Београд, 1977.
- Мрвић-Петровић, Н., *Криза затвора*, Београд, 2007.
- Мрвић-Петровић, Н., *Алтернативне кривичне санкције*, Београд, 2010.
- Мрвић-Петровић, Н., *Кривично право, општи део*, Београд, 2014.
- Мрвић-Петровић, Н., Ђорђевић, Ђ., *Моћ и немоћ казне*, Београд, 1998.
- Прадел Ж., *Компаративно кривично право – санкције*, Београд, 2009.
- Скуратов, Ю. И., Лебедев, В. М., *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*, Москва, 1996.
- Стојановић, З., Стратегија остваривања сврхе кривичног права, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 3-4/2008.
- Стојановић З., *Кривично право, општи део*, Београд, 2012.
- Танђевић, Н., Ђорђевић, Ђ., The Problem Of Prison Overcrowding In The Republic Of Serbia And Ways To Overcome It, in *Archibald Reiss Days, volume III*, Београд, 2014.
- Ђирић, Ј., Кривични законик као инструмент превенције криминалитета, у публикацији *Контрола криминалитета и европски стандарди: стање у Србији*, Београд, 2009.

Шкулић, М., Алтернативне кривичне санкције – појам, могућности и перспективе, у публикацији *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима и алтернативне кривичне санкције*, Златибор, 2009.

Остали извори

www.legislation.gov.uk,

www.legislationline.org,

www.vshr.hr

www.mpravde.gov.rs

Билтени Републичког завода за статистику, www.stat.gov.rs

Codigo Penal, 3. edicao, 1997, Coimbra Editora.

HOUSE ARREST AS ALTERNATIVE CRIMINAL SANCTION

Full Professor Djordje Djordjevic, LL.D,
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: House arrest was first introduced to Serbian legislation by Law of Amendments to Criminal Code of September 2009. This law provides the possibility for a convicted person to serve the sentence in the premises of residence. The decision for this way of enforcement of imprisonment can be imposed by court for a period of one year. Draft of the new Law of Amendments to the Criminal Code defines house arrest as a special type of punishment that can be imposed for up to two years, limited to criminal offenses for which punishment of imprisonment is up to eight years.

Duties of persons sentenced to this form of sentence, ways of controlling its implementation and consequences of non-compliance are regulated by the Law of execution of non-institutional sanctions and measures of 2014.

Although it presents without any doubt a step forward in replacing short prison sentences and reducing prison population, it seems to have problems in practical application and control. Therefore it is unlikely to be applied on larger scale in the near future.

Keywords: alternative sanctions, imprisonment, house arrest, enforcement of penalty, Criminal Code.

МЕТОДЕ КОНТРОЛЕ КОРУПЦИЈЕ У ПОЛИЦИЈИ КАО ПРЕДМЕТ НАУЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА

Проф. др Бранислав Симоновић¹
Правни факултет Универзитета у Крагујевцу

Сажетак: Рад се бави специфичностима и проблемима на која наилазе истраживања која за предмет имају методе контроле корупције у полицији. Према мишљењу аутора, то подручје је запостављено у оквиру научних истраживања праксе. У научној и стручној литератури има радова у којима се могу наћи разноврсни и теоријски поткрепљени наводи о томе како се могу унапредити стратегије и методе контроле корупције у полицији. Међутим, поред теоријских размишљања, истраживања праксе о тим питањима скоро да нема. У раду се указује на потребу спровођења истраживања која за предмет имају ефикасност и ефективност стратегија и метода које се користе у контроли корупције у полицији. Истраживања праксе би могла да буду заснована на анализи документације, интервјуима, анкетаирањима и анализи судских одлука, а указује се и на значај компаративних истраживања. Аутор приказује могућности, предности, недостатке и тешкоће на које се наилази у наведеним врстама истраживања. Без обзира на описане тешкоће и ограничења, истраживања праксе у примени метода које се користе у контроли полицијске корупције јесу важна, јер без њих нема ни егзактне, чињеничне основе за проверу и унапређење научних теорија и праксе.

Кључне речи: корупција у полицији, методе контроле, практична истраживања.

КОНТРОЛА ПОЛИЦИЈСКЕ КОРУПЦИЈЕ ОД „ТРУЛЕ ЈАБУКЕ“, ПРЕКО „ЦРВЉИВЕ КОРПЕ“ ДО „ПОКВАРЕНОГ ВОЂЊАКА“

Нема сумње да постојећа научна истраживања, извештаји комисија које су се бавиле корупционашким скандалима, судска пракса и перцепције грађана несумњиво показују да полиција свуда у свету, има мање или више проблема с полицијским интегритетом. „Кодекс ћутања“ (када се запослени руководе незамерањем, страхом од освете, уценама, саучесништвом, комоцијом, личном идеологијом „гледај своја посла“) јесте реална појава у полицији и подрива ефикасност антикорупционих настојања.

Савремена наука и пракса посматрају корупцију у полицији данас као системски проблем. Више се не негира њено постојање као што је то био случај пре неколико деценија. Више се не проглашавају политичким непријатељима они који говоре или пишу о проблему корупције у полицији. Остварена је једна велика победа у смислу утврђивања истине и сагледавања реалног стања у тој области.

И друга велика победа, када је у питању борба против полицијске корупција, готово да је постигнута. Тиче се прихватања истине да корупција у полицији није ствар искварених појединаца, већ да је системска појава која захтева системски одговор. Ова велика победа још није до краја (потпуно) остварена јер „there is a debate in the research literature whether to view police misconduct and crime as acts of individuals perceived as ‘rotten apples’ or as an indication of ‘systems failure’ in the police force. Some researchers support the individualistic model of police deviance, which is a human failure model of misconduct and crime. This rotten apple view of police crime is a comfortable perspective to adopt for police organizations as it allows them to look no further than suspect individuals“ (критику тог схватања и изворе видети у: Gottschalk, Stedje, 2010: 55-56).

Деценијама су свуда у свету полицијски руководиоци истицали да корупције у њиховим службама нема и да су, ако се и деси, у питању ексцеси искварених појединаца с којима се полиција обрачунава енергично. Нема сумње да је такво схватање

„комотније“ за полицијске руководиоце и политичаре јер их ослобађа „командне“, објективне одговорности и не налаже никакве промене (активности, напор) унутар полицијске организације. Корупција се прихвата као објективан ризик, као „временска непогода“ која мора да се прихвати, која искључује одговорност организације и која не инсистира на променама и системском приступу.

Међутим, независни извештаји комисија које су истраживале корупцију у полицијама, на пример, Кнапове комисије² у САД из 1992. године, Моленове комисије³ такође у САД из 1994. године и Вудове комисије⁴ у Аустралији, као и многа друга истраживања која се овде неће помињати, несумњиво потврђују да је корупција пре свега системска појава. У поменутих извештајима се инсистира на увођењу системских, трајних и проактивних мера у контроли и превенцији корупције у полицији.

У савременим научним радовима који се баве корупцијом у полицији већинско је схватање да је „теорија покварених јабука“ (односно једино признавање да постоје искварени појединци који су склони корупцији) нетачан и застарео приступ. Данас се у већем делу академских радова који се баве тим питањем инсистира на системским, стратешким, осмишљеним и проактивним мерама контроле полицијске корупције.

The police corruption is not an individual aberration of an incidental nature that can be readily combated with temporary, repressive measures. The ‘new realism’ on this maintains that corruption and police misconduct are persistent and constantly recurring hazards generating by the organization itself. Secondly, there is consensus on effective measures to tackle it and to promote integrity. Ingredients are strong leadership, a multi-faceted organizational strategy, a well-resourced internal affairs unit, proactive techniques, and persistent efforts to promote professional standards (Punch, 2000: 301). Треба поменути и рад о полицијској корупцији и другим злоупотребима ауторке Кутњак Ивковић, који носи симболичан наслов: *Rotten apples, rotten branches, and rotten orchards*, у коме указује на то да није само проблем с поквареним јабукама (исквареним појединцима), већ и са системом. Полицијска организација може да доприноси на различите начине појави корупције и другим злоупотребима у својим редовима (Kutnjak Ivkovic, 2009).

Ако се прихвати истина да корупција у полицији (или у било ком државном органу) није само питање искварених појединаца (теорија покварене јабуке), већ је и брига и обавеза организације (трула јабука може да загади корпу), онда се отвара питање стратегија, метода, мера контроле и превенције у приступу том проблему.

Према томе, трећа велика победа која је још далеко, али која се може поставити као стратешки циљ, била би дефинисање минималних стандарда, односно дефинисање палете мера којима би се проблем полицијске корупције држао под контролом. Да би ишло у том правцу, потребно је као претходни циљ дефинисати прихватање одговорности организације и руководиоца за случајеве корупције у својим редовима и на основу тога обавезати организацију и одговорне руководиоце да сачињавају превентивне и контролне стратегије и примењују мере и активности на њиховој реализацији. Вредно је пажње Шерманово запажање да је корупција у полицији *кривично дело*, али и *проблем менаџмента*. Ефективна контролна политика мора истовремено деловати на оба та нивоа, те због тога у контроли корупције треба примењивати мешавину интерних и екстерних мера (цитирано према: Wright, 2007: 603).

СТРАТЕГИЈЕ И МЕТОДЕ КОНТРОЛЕ КОРУПЦИЈЕ У ПОЛИЦИЈИ КАО ПРЕДМЕТ ТЕОРИЈСКИХ РАСПРАВА И ИСТРАЖИВАЊА ПРАКСЕ

У оквиру теоријских разматрања, а још више у академским истраживањима праксе, запостављена су питања примене метода и стратегија којима се може деловати на друштвено опасне појаве које подривају интегритет полицијских организација. Ако се

2 Knapp Commission, доступно на: http://en.wikipedia.org/wiki/Knapp_Commission

3 Mollen Commission, доступно на: http://www.nyc.gov/html/ccpc/assets/downloads/pdf/final_report.pdf

4 Wood Commission.

сложимо са ставом да полиција има проблем с интегритетом услед чега долази до случајева корупције, отвара се низ суштинских питања: Како унапредити интегритет у полицији? Које методе применити? Како контролисати корупцију као појаву? Како контролисати и држати под контролом полицијске службенике и унапређивати њихов персонални интегритет? Како унапредити организациони интегритет полицијске организације? Како уочити и контролисати ризичне ситуације од појаве корупције и како деловати на ризике? Које мере превенције и репресије примењивати? Какви су ставови полицијских службеника у вези с применом појединих метода и антикорупционих мера?

У академској и стручној литератури има радова који се баве општим питањима стратегија и метода контроле корупције у полицији. На пример, комисије које су истраживале корупционашке скандале предложиле су читав низ мера за унапређење контроле корупције у полицији. Треба поменути изузетан теоријски рад Њуберна, у коме је изнео научне и стручне ставове о различитим аспектима корупције у полицији. Поред тога је навео и листу мера које се препоручују у контроли корупције у полицији (Newburn, 1999: 28 и даље).

Вредна су запажања Клокарса и коаутора, који сматрају да је унапређење интегритета организациона и административна обавеза полицијског менаџмента која се простире далеко изван самог откривања и процесуирања корумпираних полицајаца („покварених јабука“). Полицијски менаџмент је одговоран за креирање институционално-организационих модела контроле корупције у полицији. О томе је први писао Голдштајн, а његове ставове су прихватили и развијали други. Поједини аутори истичу да су важне следеће активности:

1) Установити организациона правила - усвојити јасна организациона правила, тј., која су понашања забрањена, а која дозвољена. Проблем је у томе што многе полицијске агенције одређена понашања јавно забрањују, али се те забране прећутно крше и толеришу.

2) Креирати и применити читав низ мера које доприносе откривању, истраживању и кажњавању злоупотреба у полицији (*detecting, investigating and disciplining rule violations*), као друга организациона обавеза у унапређењу организационог интегритета. Она укључује проактивне и реактивне истраге у оквиру агенције, али и друге мере контроле, провере, екстерне контроле, анализу притужби грађана, тестове интегритета, генерална одвраћања (*general deterrence*) кажњавањем прекршилаца итд.

3) Деловати на „кодекс ћутања“ и свести на најмању могућу меру његов штетни утицај на интегритет (Klockar, Kutnjak Ivkovic, Haberfeld, 2006: 8-9).

Слично претходно изнетом, важно је и размишљање Шермана који наводи да се полицијска корупција може свести на организационе, персоналне и екстерне утицаје (наведено према: Aremu *at al.*, 2009: 146), па, према томе, и мере контроле треба да буду разноврсне и да делују на различите услове и узроке.

Поред изванредних општих теоријских разматрања о стратегијама контроле корупције у полицији, од којих су само нека, примера ради, приказана у претходном тексту, у литератури се може наћи листа мера и метода које се с тим циљем предузимају у појединим полицијама или се препоручује њихова примена. Неке од препорука су општијег карактера, као, на пример: „Creating external oversight over the police with a special focus on integrity, improving recruitment and training, leadership from supervisors of all ranks about integrity, holding all commanders responsible for the misbehavior of subordinates, and changing the organization's culture to tolerate misbehavior less“ (Bayley, Perito, 2011: 1).

У појединим изворима, поред општих напомена које се тичу мера контроле корупције, наводе се и листе конкретних метода које се препоручују.⁵

Проблем је у томе што има јако мало научних и стручних радова који се темеље на конкретним истраживањима праксе у погледу примене, ефикасности и ефективности

5 Видети: Newburn, 1999, као и: *Anticorruption Investigation and Trial Guide Tools and Techniques to Investigate and Try the Corruption Case*. (2005). Nepal: USAID; *Mollen Commision Report* итд.

антикорупционих метода. У доступној научној литератури може се наићи на мањи број радова у којима се истражује примена теста интегритета у оквиру антикорупционих мера.

На пример, треба поменути истраживање у Аустралији о томе у којим се полицијским управама примењују тестови интегритета, а у којим се планира њихово накнадно увођење (у питању су *target testing* и *random testing*). Међутим, не истражују се ефикасност методе, ни ставови полицајаца у вези с њеном употребом (Prenzler, Ronken, 2001).

Потребно је посебно приказати и рад истих аутора посвећен методама које примењује аустралијска полиција с циљем унапређења полицијског интегритета и сузбијања корупције у полицији. У теоријском делу рада, аутори су пошли од три основна модела који се примењују у очувању интегритета полицијске професије: минималистичког, средњег и напредног модела.

Минималистички модел је традиционалан приступ контроли полицијске корупције и његови основни елементи су следећи:

1) Класичан систем контроле у оквиру полицијског менаџмента, заснован на притужбама, унутрашњим испитивањима која предузимају руководиоци и примени дисциплинских мера.

2) Судска контрола полицијског поступања (покретање кривичног поступка) и губитак посла (у ситуацијама осуђујуће пресуде).

3) Одвојени (непристрасни) политички надзор и, као крајње средство, независне истраге.

Минималистички модел је, према мишљењу аутора, непоуздан за систематско откривање и превенцију полицијских злоупотреба, посебно у случајевима опортунистичке и организоване корупције. Као отежавајући фактор се наводе постојеће тежње унутар полиције да се неправилности прикривају и умањују.

Средњи модел се занима на примени ширег спектра мера које, поред метода које се користе у минималистичком моделу, уводи и неке друге, интензивније методе и мере. Модел се заснива на идеји да је неопходна јака институционална посвећеност у откривању и одвраћању од понашања која доводе до злоупотреба и корупције. Основни елементи тог модела су:

1) Активна служба унутрашње полицијске контроле.

2) Фокусирање на интегритет приликом селекције, запошљавања и тренинга (психолошка тестирања и детаљне безбедносне провере).

3) Стављање нагласка на кодексе понашања како би се утицало на сферу дискреционог одлучивања полицијских службеника.

4) Спољашња контрола полиције.

Напредни модел укључује све стратешке приступе и мере као и прва два модела. Поред тога, акценат ставља и на примену проактивних метода у контроли. Основни елементи тог модела су:

1) Проактиван приступ у откривању и превенцији злоупотреба и корупције.

2) Примена различитих и интегрисаних стратегија и мера у превенцији и откривању различитих типова злоупотреба.

3) Примена високе технологије и прикривених метода истраге.

4) Праћење ставова и понашања запослених (*monitoring of attitudes and behavior*).

5) Систематско обраћање пажње на етичност и понашање приликом селекције и запошљавања, обуке, распоређивања на дужности и унапређења у служби;

6) Спољња контрола с наглашеном независношћу приликом спровођења истрага и доношења одлука (Prenzler, Ronken, 2003: 150–152).

У оквиру практичног истраживања, аутори су анализирали званичне годишње извештаје полицијских управа у Аустралији. У извештајима се помиње 21 мера која се примењује у контроли полицијске корупције. Наведене мере се не примењују у истом обиму у свим полицијским управама. Примена неких антикорупционих мера је нејасна

у појединим полицијским управама (из аспекта обима и редовности имплементације) и оне су у сачињеној табели означене бројем 1. Примена неких мера је стандардизована и редовна и оне су означене бројем 2. Примена неких мера се тек планира и оне су означене словом „р“. Аутори закључују, на основу резултата, да ниједна полицијска управа обухваћена истраживањем не представља напредни модел антикорупционе контроле. Већина полицијских управа је укључила само неке елементе напредног модела. У целини је доминантан средњи модел, мада постоји велики јаз између реторичког и практичног (Prenzler, Ronken, 2003).

Приказано истраживање има велики теоријски и практични значај. Било би веома занимљиво проверити који су модели антикорупционе политике доминантни у Србији и које се мере из корпуса антикорупционих мера реално примењују код нас и у ком обиму.

МЕТОДЕ КОНТРОЛЕ КОРУПЦИЈЕ У ПОЛИЦИЈИ - ВРСТЕ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА И ТЕШКОЋЕ КОЈЕ ПРЕДСТАВЉАЈУ ПРЕПРЕКЕ ЗА ИСТРАЖИВАЧЕ

Многобројни проблеми се јављају као препрека у истраживањима метода контроле корупције у полицији. Као прво, корупција је сложена појава, с много узрока и појавних облика (о сложености и појавним типовима корупције у полицији видети, нпр., Newburn, 1999: 4). Због тога и мере контроле корупције морају бити разноврсне и усмерене ка различитим условима и узроцима који доводе до њене појаве. У литератури се истиче да не постоји појединачна метода за ефикасну контролу корупције, већ се инсистира на систему мера (Wright, 2007: 603). Активности којима се може деловати на корупцију опште и у полицији налазе се на различитим нивоима општости.

На највишем нивоу општости, полиција је део друштва и, самим тим, с њим дели културолошке навике и традицију, део је социјалних процеса, под утицајем је политичке воље владајућих структура и део је слабих или јаких институција државе. Све се то одражава на корупцију у друштву, а тиме и у полицији. На пример, образовање, традиција, политичка воља владајућих структура према корупцији, повећање ефикасности судова у вези са случајевима корупције, промене закона којима се уводе проактивне методе контроле корупције (као што су тестови интегритета), изван су могућности деловања полицијског менаџмента и антикорупционих метода које стоје на располагању полицији и представљају ветар у леђа или у груди свим антикорупционим настојањима.

На нижем нивоу општости се налази политика полиције (полицијског менаџмента) и стратешки приступи (стратегије), усмерени, између осталог, ка постизању антикорупционих циљева. Ту се, пре свега, мисли на организацију полиције и њених делова, на систем опште одговорности и контроле, едукацију и тренинг, систем селекције, напредовања и распоређивања, што све заједно и појединачно утиче на ефикасност антикорупционе политике у полицији. Да би антикорупциона политика на овом нивоу била ефикасна, мора се поћи од идеје да унутрашњи систем организације може да доприноси или да спречава настанак корупције и других злоупотреба. Потребно је прихватити идеју о одговорности полицијске организације, из чега произлази обавеза полицијских руководилаца на свим нивоима да увек имају у виду очување полицијског интегритета и обавезу унапређења антикорупционог потенцијала приликом доношења одлука у вези с било којим питањем. На том нивоу се може говорити о антикорупционим стратегијама и(или) систему мера које у себи имају мањи или већи антикорупциони потенцијал у различитим сферама полицијске организације или деловања. Све те стратегије, начини организације, контроле, поједине методе и мере посматране у целини међусобног дејства граде неки од модела очувања полицијског интегритета полицијске професије, као на пример, минималистички или традиционални, средњи и напредни које наводе Прензлер и Ронкен (Prenzler, Ronken, 2003). Могуће су и неке друге класификације, али то није тема овог рада.

Научна истраживања на овом нивоу имала би за циљ утврђивање постојања и имплементације антикорупционе политике у појединим сегментима полицијске организације (нпр., области запошљавања и селекције, напредовања у служби, спречавања корупције у вези с дрогама, утврђивања ризичних позиција и ризичних послова у односу на корупцију и да ли се у складу с тим планирају и имплементирају адекватне контрамере).

Научна истраживања праксе заснивала би се на изучавању докумената, стратегија, антикорупционих акционих планова, годишњих или периодичних извештаја о томе да ли се и у ком виду и обиму примењује антикорупциона политика у оквиру појединих сегмената полицијске организације (организационих јединица и(или) обављања послова), или да ли се примењују систем антикорупционих мера (и којих) и организационих правила и систем контроле. Према томе, истраживања на том нивоу нису усмерена само ка примени појединих мера, већ ка утврђивању постојања дефинисане антикорупционе политике, која подразумева систем антикорупционих мера и организационих правила и интегрисани систем контроле.

На појединачном нивоу општости истраживања би се бавила имплементацијом појединих антикорупционих мера (да ли се примењују и у ком обиму, у којим службама, који су ефекти њихове примене) – на пример, ефекти употребе доказне радње симулованих правних послова нуђењем и примањем мита у откривању и доказивању полицијске корупције. Извори података за та истраживања су документи, официјелни извештаји итд.

Коришћење полицијских докумената и извештаја као извора података за научна истраживања у области полицијске корупције укључује најмање три групе проблема:

1) Питање је да ли се подаци о примени антикорупционих мера воде ажурно, да ли су сређени, систематизовани, повезани у јединствене базе у односу на све нивое полицијске организације.

2) Да би се дошло до докумената који садрже те податке, потребне су дозволе министра које се најчешће не добијају или је пут до њиховог добијања отежан мукотрпним бирократским процедурама.

3) Анализом документације као извора података може се доћи само до мера које се примењују у датом полицијском систему. Међутим, за истраживача су занимљиве и мере које би могле да се примењују, али се у датој полицији не примењују (нпр., тестови интегритета, редовна полиграфска тестирања полицајаца при селекцији и запошљавању или на одређеним позицијама).

Подаци о имплементацији антикорупционих стратегија и мера могу се прикупити и *вођењем интервјуа* с полицијским руководиоцима на одређеним позицијама. На тај начин се могу донекле превазићи проблеми несређених евиденција. Међутим, интервју је мање поуздан извор у односу на квантитативне чињенице у вези с предузетим мерама. Предност интервјуа је у томе што се могу прикупљати квалитативне процене у вези с применом појединих мера (ставови, искуства, процене, перспективе, типични или занимљиви случајеви примене мера, проблеми који се појављују у спровођењу антикорупционе политике, примени стратегија или појединачних мера). У оквиру интервјуа се могу прикупљати ставови о антикорупционим мерама које се не примењују у датој полицији, али се примењују у другим полицијама. У сваком случају, добро осмишљеним интервјуима се могу прикупити подаци до којих истраживач не може доћи анализом искључиво докумената. И ту се као проблем појављује прибављање дозволе/сагласности полицијске администрације за спровођење интервјуа. Поред тога, успех интервјуа зависи од спремности интервјуисаног полицијског руководиоца да сарађује.

Подаци о спровођењу антикорупционих стратегија и мера могу се прикупити и *анкетирањем полицијских службеника*. Анкетама се обухвата већи број лица, али мањи број питања него у интервјуу. И у анкетирању се појављује као велики (скоро непремостив) проблем добијање дозвола од надлежних за истраживање. Анкетирања полицијских службеника о антикорупционим стратегијама и мерама имају за циљ

утврђивање информисаности, процена, ставова полицијских службеника о мерама које се предузимају ради унапређења интегритета. Те мере се примењују према полицајцима, а с друге стране, полицајци треба да их примењују према својим колегама. Од ставова полицијских службеника према тим мерама, њиховог (не)прихватања и (не)веровања у њих зависи и успешност примене. Резултати анкета полицијских службеника су значајни за полицијски менаџмент (за креирање антикорупционе политике), за полицијско школство и за истраживаче који се баве антикорупционим стратегијама.

Анкетирањима полицијских службеника о примени антикорупционих мера могу се добити следећи значајни подаци који се другим инструментима не могу прибавити:

1) Утврђувала би се *информисаност анкетираних полицијских службеника* о примени појединих антикорупционих мера (или стратегија) у оквиру полицијске организације. У полицијским документима се може навести да се одређене мере примењују и да дају одређене резултате. Међутим, ситуација у пракси може бити мање или више другачија. Потребно је утврдити информисаност полицијских службеника о мерама које се примењују у односу на њих, односно о мерама које би они требало да примењују. Могуће је спроводити општа и селективна анкетања (нпр., анкетање полицајаца који раде на пословима сузбијања дрога у оквиру УКП или одељењима криминалистичке полиције у полицијским управама). Могуће је да се неке антикорупционе мере примењују само у мањем делу полицијске организације, у ограниченом обиму, нередовно и сл. На пример, из докумената се види да се неке антикорупционе стратегије примењују, а у интервјуу с овлашћеним руководиоцима се добију информације о примени тих мера или стратегија, а да полицајци „у бази“ не знају ништа о томе. То је реална могућност имајући у виду појаву „симулирања“ резултата.

2) Мерила би се *процене анкетираних о делотворности* примене појединих антикорупционих мера или антикорупционе политике у појединим сегментима (нпр., рад на сузбијању дрога, мере контроле полицајаца који раде на пословима криминала у привреди). Тај део анкетних упитника је значајан због тога што је битно утврдити процене анкетираних о делотворности примене појединих мера или антикорупционе политике у појединим сегментима. Процене је могуће утврђивати скалама, нпр., од један (најмања) до пет (највећа).

3) Спознали би се *ставови анкетираних о томе да ли одређена антикорупциона мера (или стратегија) треба да се уврсти* (или задржи) у антикорупциони репертоар дате полицијске организације (с понуђеним одговорима на скали од један - уопште се не слажем, до пет - потпуно се слажем). Применом тог инструмента се мере ставови полицијских службеника и уско је повезан са скалом којом се мери процена делотворности, мада се не поклапају. Том групом питања се могу процењивати ставови полицијских службеника и у вези с увођењем нових антикорупционих мера, што може бити вишеструко значајно: полицијском менаџменту ради проширења или унапређења лепезе мера; полицијском школству у вези са стављањем нагласка у настави на примену мера које су у полицијама других држава дале резултате; за отварање јавне расправе у погледу унапређења антикорупционе политике итд.

Анкетање као метода прикупљања података има и своје слабости. На резултате анкетања могу да утичу актуелне афере или корупциони скандали у тренутку њиховог спровођења. Анкетирани могу да дају одговоре који се од њих очекују и који су друштвено прихватљиви. Ако се не удубе у анкетна питања, анкетирани могу да заокружују неутралне (средње) одговоре: „нисам информисан у вези с тим“, „немам став о том питању“, или да се на петодобној скали опредељују за број „3“ и сл. Имајући у виду потенцијалне слабости анкета, требало би размишљати о њиховом унапређењу као инструмента за процену ставова полицајаца.

Можда би анкетна питања могла да се деперсонализују? На пример: Како би делотворност (навести назив методе), према вашем мишљењу, оценила већина запослених у вашој полицијској јединици (скала одговора од један до пет)? Или у виду изјаве: Већина запослених у мојој организационој јединици би била мишљења да ту методу (навести

назив методе) треба имплементирати у нашој антикорупционој пракси (петодообна скала одговора, почев од „апсолутно се слажем“ до „апсолутно се не слажем“).

Можда би требало применити методу коју користе Клокарс и Кутњак Ивковић у процени ставова анкетираних у вези с полицијским интегритетом или постојањем кодекса ћутања. Поменути аутори користе методу сценарија (типичних односно измишљених ситуација). Прву групу питања дефинишу у персонализованом виду: Како ви оцењујете конкретно понашање?, док другу групу питања деперсонализују: Како мислите да би конкретно понашање оценила већина колега из ваше службе? Или: Како мислите да би конкретно понашање оценио Ваш руководилац? (видети: Klockars, Kutnjak Ivkovic, 2003; Kutnjak Ivkovic, Shelley, 2005; Kutnjak Ivkovic, 2009; Kutnjak Ivkovic, Sauerman, 2011). У вези с темом овог рада (а коришћењем приступа аутора Клокарса и Кутњак Ивковићеве), питања би се формулисала као што су они урадили, али би се усмерила ка процени ставова у вези с антикорупционим методама. На пример, у персонализованом виду: „Како ви оцењујете успешност конкретне антикорупционе мере?“, или у виду изјаве: „Ова метода (навести назив методе) требало би да се спроводи у нашој антикорупционој пракси“, с понуђеним одговорима (на петодообној Ликертовој скали) од „потпуно се слажем“ до „апсолутно се не слажем“ или бројевима од један до пет. Затим, у деперсонализованом виду: „Како мислите да би конкретну антикорупциону методу (навести назив методе) оценила већина колега из ваше службе?“

Поред анкетања полицајаца о антикорупционим мерама које се примењују (или би требало да се примењују) у полицији, значајно би било и анкетање стручне јавности (изван полиције) о тим питањима. Ставови стручне и опште јавности су битни за дефинисање антикорупционих стратегија у друштву. Јавност (посебно стручна) има контролну (корективну) улогу. Поред тога, али не као мање важно, анкетирани изван полиције нису оптерећени факторима еснафске припадности (повезаности). У том контексту би било могуће анкетирати студенте правних факултета или студенте Полицијске академије, или и једне и друге (након одслушаних релевантних предавања) о њиховим ставовима у вези с применом појединих антикорупционих мера/метода у полицији. У том контексту се издваја истраживање спроведено у Јужној Африци о полицијском интегритету, у коме су упоређени ставови полицајаца и студената правног факултета у вези с проценом/вредновањем понашања полицајаца у типичним ситуацијама односно сценаријима (Meyer *et al.*, 2013).

Када је реч о анкетањима полицајаца у вези с антикорупционим стратегијама и методама контроле полицијске корупције, било би значајно упоредити, по истом упитнику, и ставове полицајаца из различитих држава, с обзиром на то да се у оквиру антикорупционих стратегија акценат ставља на различите мере у различитим државама. Примена појединих антикорупционих мера може бити успешна у појединим државама, а неуспешна у другим. Уколико би се подаци у анкетама довели у вези с индексом перцепције корупције у датим државама, могли би се извући корисни закључци за науку и праксу у области контроле корупције. Треба нагласити да су се већ спроводила компаративна истраживања (анкетања) о полицијском интегритету (пре свега, радови Кутњак Ивковићеве). Примера ради, вреди навести компаративно истраживање (засновано на једанаест сценарија) о процени интегритета полицајаца у Хрватској, Финској и САД (Kutnjak Ivkovic, 2005). Аутору овог рада нису позната компаративна истраживања о ставовима полицијских службеника о проценама антикорупционих метода или стратегија у различитим државама.

Компаративна истраживања у области метода контроле корупције би била значајна за размену и уопштавање искустава. У вези с тим је значајно и запажање да не постоји једна ефективна метода која би могла да делује на полицијску корупцију. С друге стране, многе методе не дају позитивне резултате. Неопходна је стална консолидација мера, имплементација, обнављање (Wright, 2007; Punch, 2000; Newburn, 1999; Aremu *et al.*, 2009: 149). Међутим, да би таква размишљања престала да буду чисте претпоставке, неопходно је спровођење конкретних истраживања праксе – а њих нема.

У вези с тим вреди поменути и став једне антикорупционе комисије из Аустралије, која сматра да је неопходно спроводити истраживања праксе у вези с корупцијом у полицији и мерама њене превенције (Criminal Justice Commission).

Мере које се примењују у контроли полицијске корупције се могу истраживати и анализом судских предмета и судских пресуда у кривичним поступцима против полицијских службеника због кривичних дела у вези с корупцијом. Треба поменути и истраживање судских предмета који су вођени против полицајаца у Норвешкој, које је спровео Готшалк (Gottschalk, 2010). Истраживања те врсте би могла да укажу на ефикасност репресивних мера примењених у кривичним поступцима - на пример, које доказе је суд прихватио, а које одбацио, које се доказне радње превасходно примењују у датој држави у доказивању полицијске корупције итд. Треба имати у виду да истраживања судских пресуда и предмета у вези с полицијском корупцијом не би могла да пруже податке о превентивним и организационим мерама које се примењују или треба да се примењују у полицији (осим изузетно). Домет тих истраживања је ограничен, али она могу бити извор вома значајних података у вези с репресивним методама контроле полицијске корупције.

ЗАКЉУЧАК

Научна (и стручна) истраживања праксе, која би за предмет имала ефикасност и ефективност примене антикорупционих стратегија и метода, као и анализу ставова и процена полицијских службеника у вези с њиховом имплементацијом (потребом имплементације) у контроли корупције у полицији, за сада представљају неистражено научно подручје с мноштвом дилема и отворених питања. Да би се изашло из неутемељених шпекулација и непоткрепљених теоријских расправа неопходно је приступити емпиријским истраживањима. Тиме би се теоријска размишљања и препоруке различитих антикорупционих комисија подвргле проверама у пракси, у мери у којој је то могуће. Истраживања из те области би допринела развоју криминалистичке стратегије и учења о превенцији полицијске корупције. Поред тога, пракса контроле корупције добила би чвршће упориште за даља промишљања и унапређења, што би било важно за законодавца и полицијски менаџмент.

ЛИТЕРАТУРА

- Anticorruption Investigation and Trial Guide Tools and Techniques to Investigate and Try the Corruption Case.* (2005). Nepal: USAID.
- Aremu, A. O., & Pakes and Johnston, L. (2009). The effect of locus of control in the reduction of corruption in the Nigerian police. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 32(1), 144–156.
- Bayley, D., & Perito, R. (2011). *Police Corruption* (Special Report 294). Washington: United States Institute of Peace.
- Wood Commission. (1997). *Royal Commission into the New South Wales Police Service Final Report*, Rcps Report, Vol. 1. Police Integrity Commission.
- Wright, A. (2007). Ethics and corruption. In: T. Newburn, T. Williamson, A. Wright (Eds.) (2007). *Handbook of Criminal Investigation*. Cullompton: Willan Publishing.
- Gottschalk, P. (2010). Crime-based survey instrument for police integrity measurement. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 33(1), 52–68.
- Gottschalk, P. & Stedje, S. (2010). Crime and motive as predictors of jail sentence for police misconduct. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 38, 49–58.
- Klockars, C., Kutnjak Ivkovic, S., & Haberfeld, M. R. (2006). *Enhancing Police Integrity*. Dordrecht: Springer.

- Klockars, C. B., & Kutnjak Ivkovic, S. (2003). Measuring police integrity. In: A. R. Piquero, J. R. Greene & M. J. Hickman (Eds.) (2003). *Police Integrity and Ethics* (pp. 1.3-1.20). Belmont: Wadsworth Publishing.
- Knapp Commission. (1992), доступно на: http://en.wikipedia.org/wiki/Кнapp_Commission
- Kutnjak Ivkovic, S. (2009). Rotten apples, rotten branches, and rotten orchards. *Criminology & Public Policy*, 8(4), 777-785.
- Kutnjak Ivkovic, S. (2009). The Croatian police, police integrity, and transition toward democratic policing. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*, 32(33), 459-88.
- Kutnjak Ivkovic, S., & Shelley, T. O. (2005). The Bosnian police and police integrity: a continuing story, *European Journal of Criminology*, 2(24), 428-54.
- Kutnjak Ivkovic, S. (2005). Police (mis)behavior: a cross-cultural study of corruption seriousness. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 28(3), 546-566.
- Meyer, M., Steyn, J., & Gopal, N. (2013). Exploring the public parameter of police integrity. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 36(1), 140-156.
- Mollen Commission. (1994), доступно на: http://www.nyc.gov/html/ccpc/assets/downloads/pdf/final_report.pdf
- Newburn, T. (1999). *Understanding and preventing police corruption: lessons from the literature*. London: Home Office, Policing and Reducing Crime Unit Research, Development and Statistics Directorate.
- Prenzler, T., & Ronken, C. (2001). Police Integrity Testing in Australia. *Criminology and Criminal Justice*, 1(3), 319-342.
- Prenzler, T., & Ronken, C. (2003). A survey of innovations in the development and maintenance of ethical standards by Australian police departments. *Police Practice and Research*, 4(2), 149-161.
- Punch, M. (2000). Police Corruption and its Prevention. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8(3), 301-324.
- Royal Commission Into The New South Wales Police Service Final Report. (1997). *RCPS Report*, Vol. 1. Police Integrity Commission.
- Criminal Justice Commission. (2001). *Is the Standing Commission of Inquiry a Successful Model for Anti-corruption Commissions?* Criminal Justice Commission, Presentation to the International Society for the Reform of Criminal Law Conference, 27 August, Canberra.

METHODS OF POLICE CORRUPTION'S CONTROL AS A SUBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

Full Professor Branislav Simonovic, PhD
University of Kragujevac, Faculty of Law

Abstract: The paper deals with specifics and problems in researches of the topic of police corruption's control methods. In scientific researches of practice, this area remains neglected. In literature, the suggestions could be find on improving the strategies and methods of the police corruption's control. These suggestions are based on theory, since researches of the practice are very rare. The paper points out that practical researches of effectiveness of the methods which are implemented with the aim to control police corruption should be conducted. Some topics of the researches are suggested in the paper, and apart from that, comparative studies of police corruption's control methods are recommended.

Keywords: police corruption, methods of control, practice researches.

ПОВЕРЕНИЧКА СЛУЖБА И ЗАШТИТНИ НАДЗОР УСЛОВНО ОСУЂЕНИХ ЛИЦА У СРБИЈИ – СТАЊЕ, ДИЛЕМЕ И ИЗАЗОВИ

Проф. др Зоран Илић¹
Марија Маљковић²

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду

Сажетак: Појава и развој различитих форми „ванинституционалног третмана“ делинквената у Србији нема дугу традицију. Настале су као својеврсни израз незадовољстава ефектима институционалног – затворског третмана у заштити друштва од криминала, али и као настојање да се третман у затвору настави и доврши на слободи – у заједници. Проблем (питање) службе за извршење различитих форми алтернативног санкционисања, а у тим оквирима посебно условне осуде са заштитним надзором, коначно је почео да се решава. Ово питање данас није више само кривично-правно, криминално-политичко, безбедносно, већ и стручно, пенолошко и социјално-педагошко. Са успостављањем повереничке – пробационе службе, у Србији се отворио низ питања и проблема, како нормативних тако и организационих, али и стручних, суштинских. Заштитни надзор је један од основних стручних поступака којим се бави повереничка – пробациона служба. Основни циљ њиховог деловања је успешна социјална (ре) интеграција осуђених лица. Повереник је својеврсни инструктор, не само особи под заштитним надзором, већ и другим важним субјектима и институцијама из његовог ближег окружења. Корекција је неизоставно подручје његовог деловања, а усклађивање и координација посебан сегмент ангажовања. Усмеравајућа и анимирајућа, активирајућа улога повереника битно доприноси укупним резултатима на плану помоћи и подршке особи под заштитним надзором.

У настојању да научну и стручну јавност упознамо с досадашњим ефектима увођења пробационе службе у Србији, највећи део рада посветићемо критичкој анализи искустава у раду повереничке службе у области извршења заштитног надзора условно осуђених лица.

Кључне речи: пробација, повереничка служба, заштитни надзор, третман у заједници.

УВОД

Промене у форми и садржају казнене реакције на криминалитет и њему сродне појаве, на свим нивоима друштвеног – државног организовања, су у последњим деценијама све видљивије. Оне се крећу од заоштравања, заснованог на кажњавању и репресији, преко заштите и превенције, па све до реституције – рехабилитације – исправљања штете учињене криминалним делима њених извршилаца.

Савремени свет готово да је преплављен различитим приступима и моделима контроле криминалитета, који мења своје лице и постаје све обимнији и сложенији: „ни више приче о криминалитету, ни више стратегија и програма, ни више криминалитета“! Све ближа истини је и констатација да побољшања и усавршавања у деловању организација и служби формалне социјалне контроле повећавају ефикасност у откривању и процесуирању – третирању извршилаца кривичних дела и тиме доприносе порасту криминалитета, тј. његовог видљивог дела. Онај његов „невидљиви“, не-откривени део, „тамна бројка“ криминалитета је према схватању неких стручњака не само аномалија, него и очигледни доказ апсурдности казног система који је стран

1 ilic02@sbb.rs

2 mara.maljkovic@gmail.com

животу људи.³ Стални раст броја регистрованих извршилаца кривичних дела и међу њима посебно осуђених на безусловну казну затвора, њихова пребукираност, изградња нових затворских капацитета, јасно указују на јачање репресивне, ретрибутивне – само-заштитне реакције друштва на ову појаву и њене носиоце. Претварање криминалне у безбедносну политику, као и заостравање казнене политике, носи са собом и реалне опасности стварања климе у којој сваки грађанин постаје „сумњиво лице“, потенцијални непријатељ, криминалац, онај који нарушава безбедност. Залагања за оштрију казнену политику неизоставно воде штетним последицама и за појединца, и за друштво и за кривично-правни систем. Још теже последице могу настати ако до тог заостравања не дође, ако се остане на „залагањима“! Уместо тога, неопходно је стално настојати да учиниоци кривичних дела буду сразмерно и ефикасно санкционисани, да казна – санкција буде извесна, строга и брза, да претња казном буде реална и озбиљна⁴, а да при том не представља превелик терет за друштво („скупља дара од мере“). То је велики изазов за сва друштва, па и ово наше, оптерећено низом тешкоћа и економских проблема!⁵

На другој страни, јасно су изражена настојања за увођењем нових елемената ресторативног карактера. Они подразумевају појачано бављење узроцима, и пре свега жртвом, с циљем да се створе услови да се штета (зло) учињена кривичним делом исправи, надокнади или ублажи. Казна, пре свега лишење слободе, није довољан и адекватан одговор ни за жртву, ни за испрвавање штете, нити за евентуално помирење. Увођење у систем друштвеног – државног реаговања алтернативних мера и санкција, осим што мења положај и улогу жртве, даје и веће шансе за ресоцијализацију и реинтеграцију извршилаца, као и смањење могућности поврата – рецидивизма.⁶

ПОГЛЕД УНАЗАД

Појава и развој различитих форми „ванинституционалног третмана“ делинквената нема дугу традицију. Они се појављују крајем 19. века, као својеврсни израз незадовољства ефектима институционалног – заводског третмана у заштити друштва од криминала, али и као настојање да се третман у институцији – затвору настави и доврши на слободи – у заједници. У литератури и пракси ове мере и санкције најчешће се сврставају у пробацију (*probation*). Као претече, оне су најпре коришћене у Енглеској, али су правно инаугурисане на просторима САД. Пробација, као систем различитих мера и санкција у заједници, постепено се ширила по свету и, природно, прилагођавала се околностима друштвено-културног амбијента појединих држава и подручја у којима се примењивала. Увођење у живот низа пробационих форми и облика у законодавства и праксу појединих земаља имало је за последицу појаву тзв. „алтернативних мера и санкција“, које су постепено потискивале затвор и њему сличне облике кажњавања делинквената. Данас је све више оних који сматрају да су алтернативне санкције попуниле празан простор између класичног затвора и традиционалне пробације. Међутим, не сме се изгубити из вида чињеница да већина алтернативних мера и санкција, по својој суштини и карактеристикама, припада пробационим мерама, а често и њеним посебним варијантима. На другој страни, све више се говори да у блиској будућности, у системима кривичноправне реакције на криминал и њему сродне појаве, казна затвора мора постати алтернатива овим облицима и формама санкционисања преступничког понашања.

3 L. Hulsman (1983). Abolire il sistema penale, *Dei delitti e delle pene*, 1/1983, str. 85.

4 З. Стојановић (2011). *Кривично законодавство и превенција криминалитета*, Брчко дистрикт БИХ, Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Брчко, стр. 9–31.

5 З. Илић (2011). Криминалитет и осуђена лица. У: Л. Крон, Б. Кнежић (ур.). *Криминал и државна реакција : феноменологија, могућности, перспективе*. Палић, Србија, 16–18. б. 2011, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 339–356.

6 З. Илић (2010). Заштитни надзор условно осуђених лица : алтернатива која обећава. У: В. Жунић Павловић, М. Ковачевић Лепојевић (ур.). *Превенција и третман поремећаја понашања*, Београд : Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Издавачки центар, стр. 217–238.

Савремено схватање ових мера и санкција налаже њихову примарну примену, а не искључиво као замену за мере и казне лишавања слободе – институционализације.⁷

Готово да и нема држава у свету које нису у свој систем кривично-правне реакције увеле могућност условног ослобађања извршилаца кривичних дела од кривичног прогона, односно од изрицања и извршења кривичне санкције. Условно одлагање изрицања или извршења кривичне осуде настало је као одраз све присутнијих схватања да се извршиоци кажњивих дела могу задржати на слободи уз стално пружање помоћи и надзора (пробација – заштитни надзор), или без ове помоћи и надзора, као израз поверења да ће се позитивно владати и без извршења казне.

Условна осуда у свим својим варијантама се, историјски гледано, најчешће везује за два типа (система): тзв. „англосаксонски“, у којем је потекла њена практична примена, и тзв. „француско-белгијски“, где је први пут озакоњена идеја условног одлагања изрицања и извршења казне. Одлагање изрицања казне доминантно је у англо-америчком систему, а одлагање извршења казне у европском континенталном правном систему. На другој страни, условна обустава – прекид кривичног гоњења, карактеристичан је за земље тзв. социјалистичког лагера. Анализу ове проблематике значајно компликује присуство низа различитих варијанти условне осуде, од пробације и њених варијанти, до низа сличних условних режима.

Идеја о пробацији се прво појавила у Енглеској, почетком 19. века, код судија у Ворвикширу (Warwickshire) и Портсмуту (Portsmouth), који су доносили одлуке да поједини делинквенти „треба да буду убудуће брижљивије надзирани“.⁸ Примери са ових подручја убрзо су се пренели на подручје САД, где се најчешће помиње да је Џон Августус (*John Augustus*), обућар из Бостона, већ 1841. године личним јемством издејствовао код суда пуштање на слободу једног пијанца. Суд је одобрио овај својеврсни надзор и обавезао их да се за три недеље појаве на суду. Позитивна искуства охрабрила су Џона Августуса да настави са својим радом. За 18 година свога деловања он је надзирао или платио кауцију за условну слободу за 1.496 осуђених и помагао преко 3.000 одбачених жена осуђеница. Само у једном случају, за који је платио кауцију, одузета је пробација. Његову мисију наставили су Руфус Р. Кук и Бенџамин Кларк, познати филантропи тога доба, који су дали јемства за многе напуштене и осуђене на суду.⁹

Ова позитивна искуства послужила су као основа за доношење законских аката о именовању посебног службеника пробације, 1869. године за државу Масачусетс. Први плаћени службеник за пробацију у Бостону био је полицијски капетан Севиц (*Savage*). Десет година касније ова позитивна пракса се даље ширила на друга подручја САД и на одрасле делинквенте, код којих се „поправљање може разумно очекивати без изрицања казне“.

Белгијско-француски систем условне осуде, односно одлагање извршења казне, није имао подршку у пракси као што је то био случај са англо-америчким системом, већ је преко сенатора Рене Беранжеа припремљен предлог Закона о олакшавању и отежавању казне (*Беранжеов закон*), који је ступио на снагу 1888. године у Белгији, а 1891. у Француској.¹⁰ Према том закону, условна обустава извршења казне могла је бити изречена оним учиниоцима који нису били претходно осуђени на казну затвора или тежу казну, а трајање обуставе извршења је до пет година, уз даљи пропис да ће се суспензија опозвати ако учинилац током обуставе буде осуђен на казну затвора.

Након Француске и Белгије, условна осуда се проширила по целој Европи. Трећи међународни конгрес казненопоправних установа, одржан у Риму 1885, и четврти, у

7 З. Илић, М. Маљковић (2013). Пробација : третман у заједници : осврт на организационе и нормативне претпоставке у Републици Србији. У: Л. Крон., А. Југовић (ур.). *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, Палић, Србија, 12–13. б. 2013, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 285–296.

8 Д. Цотич, А. Михајловски, З. Симић-Јекић, М. Томић-Малић (1975). *Условна осуда, судска опомена, ослобађање од казне*, Београд : ИКСИ.

9 А. М. Eliot (1962). *Zločin u savremenom društvu*, Sarajevo : „Veselin Masleša“.

10 Д. Цотич А. Михајловски, З. Симић-Јекић, М. Томић-Малић (1975). *Условна осуда, судска опомена, ослобађање од казне*, Београд : ИКСИ.

Санкт Петербургу 1890, усвојили су условну осуду и условно извршење казне. Разменом идеја дошло је до њиховог ширења и прихватања у целој Европи: Луксембург (1892), Португал (1893), Норвешка (1894), Италија и Бугарска (1904), Данска (1905), Шведска (1906), Шпанија и Мађарска (1908), Грчка (1911), Холандија (1915) и Финска (1915).¹¹

На простору Републике Србије, примена ових мера и санкција се донедавно у највећој мери везивала за третман малолетних преступника. Васпитне мере појачаног надзора и посебно појачани надзор органа старатељства, уведене у наше законодавство 1959, представљају правни оквир за спровођење третмана малолетних преступника у друштвеној заједници.

Пракса ресоцијализације одраслих, пунолетних преступника је тек однедавно отворила простор за организовану и на закону засновану примену пробационих мера и санкција. Међутим, прве елементе пробације у Србији налазимо још 1906, када је донет први законски акт о условној осуди којим су дефинисане „претпоставке и консеквенце примене овог института“¹². Нажалост, овај законски акт није ступио на снагу, као и још један пројекат КЗ донет 1910, а који је, такође, предвиђао условну осуду према француско-белгијском систему одлагања извршења казне затвора. Тек са формирањем Краљевине СХС 1922. године, пројекти КЗ прихватају условну осуду, али њено увођење у стварност везано је за 1929. годину, када је коначно усвојен КЗ за Краљевину Југославију, којим се предвиђа и могућност одређивања заштитног надзора за време трајања периода провере (*кушиње*).¹³ После Другог светског рата, са успостављањем новог друштвеног и правног поретка на овим просторима, КЗ из 1947. и 1951. године нормирана је и усавршавана мера условне осуде. Тек је КЗ СФРЈ из 1976. године изразио јасно опредељење да условна осуда постане самостална кривична санкција. Осим тога, овај закон промовише два модалитета условне осуде: тзв. класични и модификовани, са додатком заштитног надзора, који нажалост није заживео све до 2005. године. Ступањем на снагу ЗИКС РС („Службени гласник РС“, бр. 25/05), дефинисане су надлежности за извршење условне осуде са заштитним надзором и промовисана је институција повереника, коме је стављено у задатак да сарађује и најдиректније се ангажује у извршењу постојећих и новоуспостављених мера и санкција у заједници. Након доношења неколико подзаконских аката којима се ближе уређују послови везани за извршење санкција и мера у заједници, као и посебно овлашћења, обавезе и начин рада повереника и низ активности на одабиру и њиховој допунској едукацији, 2008. године се озбиљније кренуло у инплементацију идеје о третману извршилаца кривичних дела у друштвеној заједници.¹⁴

ОПШТИ ПОКАЗАТЕЉИ ПРИМЕНЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА, УСЛОВНЕ ОСУДЕ И ЗАШТИТНОГ НАДЗОРА У СРБИЈИ

Свака озбиљнија расправа о кривично-правном санкционисању у Србији, а посебно алтернативном санкционисању, претпоставља претходну анализу података о примени кривичних санкција, посебно условне и безусловне казне затвора, као и података о кретању броја затворске популације за један релативно дужи временски период. Ми смо се одлучили за десетогодишњи период (2004–2013) полазећи од чињенице да је то период када се интензивније кренуло у реформу система социјалне контроле криминалитета и његово усклађивање са савременим међународним достигнућима. Када су у

11 М. Баленовић, М. Матић-Бошковић (2014). *Алтернативне санкције*. ЕУ Пројекат јачања система алтернативних санкција у Србији.

12 Т. Vasiljević (1935). *Uсловна осуда*. Mostar.

13 З. Илић (2010). Заштитни надзор условно осуђених лица : алтернатива која обећава. У: В. Жунић Павловић, М. Ковачевић Лепојевић (ур.). *Превенција и третман поремећаја понашања*, стр.217–238. Београд : Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Издавачки центар.

14 З. Илић, М. Маљковић (2013). Пробација : третман у заједници : осврт на организационе и нормативне претпоставке у Републици Србији. У: Л. Крон., А. Југовић (Ур.) *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, Палић, Србија, 12–13. 6. 2013, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 285–296.

питању такозване алтернативне санкције, праћење њихове примене се може запазити тек у последњих неколико година. Због њиховог успореног увођења у живот, оне су доскоро припадале категорији осталих санкција. Посебно ћемо се задржати на упоредној анализи података о укупном броју осуђених лишених слободе, осуђених на условну и безусловну казну затвора, као и на кретању броја лишених слободе на основу одлуке о лишењу слободе у нашим казним установама. Сем тога, нашу пажњу ћемо усмерити на анализу података о примени условне осуде и посебно заштитног надзора, али и осталих извршених алтернативних санкција у Србији.

Табела 1. *Осуђена пунолетна лица према врсти санкција у Србији (2004–2013)*

Санкције	Године										
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Свега
Затвор	10581	10361	11224	8576	9658	9763	5908	8153	10212	11204	95645
	30,9%	28,1%	27,1%	22,2%	22,9%	23,9%	27,2%	26,5%	32,6%	34,8%	27.3%
Условна осуда	15664	18051	21504	21702	24131	23382	12833	18110	17169	17152	189698
	45,8%	48,9%	51,9%	56,1%	57,3%	57,2%	59,2%	58,8%	54,8%	53,2%	54.1%
Новчана казна	7654	8063	8033	7413	7270	6753	2406	3665	3138	3141	57536
	22,4%	21,9%	19,4%	19,2%	17,3%	16,5%	11,1	11,9	10,0	9,7	16.4%
Судска опомена	299	298	472	472	524	485	174	181	225	190	3320
	0,9%	0,8%	1,1%	1,2%	1,2%	1,2%	0,8	0,6	0,7	0,6	0.94%
Васпитне мере	8	43	15	69	83	105	55	82	103	96	659
	-	0,1%	0,0	0,2%	0,2%	0,3%	0,3	0,3	0,3	0,3	0.2%
Рад у јавном интересу	-	-	-	48	35	51	71	357	365	348	1275
	-	-	-	0,1%	0,1%	0,1%	0,3	1,2	1,2	1,1	0.4%
Остале санкције	33	85	174	412	437	341	234	254	110	110	2199
	0,1%	0,2%	0,4%	1,1%	1,0%	0,8%	1.0	0.8	0.3	0.3	0.6%
Укупно	34239	36901	41422	38694	42138	40880	21681	30807	31322	32241	350332
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Табела 2. *Условно осуђена лица у Србији*

Година	Укупно осуђених		Условно осуђена	
	Број	%	Број	%
1964	52603	100%	22483	42.7%
1974	43422	100%	18340	42.2%
2000	31949	100%	16436	51.4%
2004	34239	100%	15667	45.8%
2005	36901	100%	18051	48.9%
2006	41422	100%	21504	51.9%
2007	38694	100%	21702	56.1%
2008	42138	100%	24131	57.3%
2009	40880	100%	23382	57,2%
2010	21681	100%	12833	59,2%
2011	30807	100%	18113	58,8%
2012	31322	100%	17169	54,8%
2013	32241	100%	17152	53,2%
Укупно	478299	100%	246963	52.2%
Просек	36729,23	100%	18997,15	51,7%

• У структури изречених кривичних санкција (2004–2013) условна осуда учествује са просечних 54%. У посматраном периоду је евидентан њен раст у укупном броју изречених санкција за готово десет индексних поена. Иако је 2008. године забележен рекордан број условних осуда (преко 24.000), највећи проценат учешћа је у 2010. години (59,2%).

• Друга по учесталости примене је казна затвора, која за посматрани период учествује са 27,3%. Изненађује евидентан пад у њеном учешћу у укупном броју изречених санкција у периоду 2003–2008. године, за 10%, да би у последњим годинама дошло до значајног пораста, како у процентуалном учешћу (34,8%), тако и у апсолутним износима (11.204).

• За разлику од претходних, новчана казна бележи континуирани пад. Осим у почетном периоду, тај пад је највидљивији у 2013. години, када се зауставио на испод 10% (9,7%).

• У последњим годинама посматраног периода бележи се континуиран пораст примене казне рада у јавном интересу (изнад 1%). И поред тога, ова алтернативна санкција ипак не учествује значајније у укупном броју изречених санкција (0,4%).

• Карактеристична је и 2010. година, када је забележен значајан пад укупног броја изречених кривичних санкција за 50% у односу на претходне године. Поред тога што је у наредним годинама забележен пораст укупног броја изречених санкција, он се није ни приближно вратио на износе од пре 2010. године. Објашњење за овакво стање треба тражити у одређеним застојима у раду правосудног система који се до данас очито није опоравио у потпуности.

Пораст броја изречених санкција, посебно казне затвора и условних казни затвора, у јавности су створили привидно уверење да је дошло до заоштравања казнене политике и повећања ефикасности деловања државних органа у борби против криминала у Србији. Евидентни пад учешћа безусловне казне затвора у укупном броју изречених санкција, пораст броја условних осуда и пад броја новчаних казни указује да тог „заоштравања“ нити је стварно било, нити је до њега дошло, како су то неки најављивали и тврдили. То не значи да је наша казнена политика „блага“, неадекватна и непримерена. Сигурно је, међутим, да ће стратешка опредељења реформе правосудног система у Србији и њихова орјентација ка алтернативним санкцијама даље поспешити пораст броја условних казни и смањење броја безусловних казни затвора.

Табела 3. Кретање укупног броја пунолетних осуђених лица лишених слободе, осуђених на казну затвора и лишених слободе на основу осуде на казну затвора

Година	Укупно осуђени	Укупно лишени слободе	Осуђени на казну затвора	Лишени слободе на основу осуде на казну затвора
2005	36901	27952	10361	11917
2006	41422	29032	11224	12711
2007	38694	30095	8576	13668
2008	42138	32964	9658	14214
2009	40880	35015	9763	15632
2010	21681	34767	5908	11186
2011	30807	38067	8153	15092
2012	31322	38391	10212	15500
2013	32241	36104	11204	14262
Укупно	322241	302387	85059	124182
Просек	35804,6	33598,6	9451	13798

Република Србија је карактеристична по томе што је укупан број осуђених до 2009. године растао, да би након тога дошло до значајнијег пада и стагнације. Слична ситуација је и са осуђенима на казну затвора, с тим што је у последње две године посматраног пе-

риода дошло до занчајнијег пораста ове категорије осуђених, односно тај број се вратио на исте апсолутне износе као и на почетку посматраног периода. На другој страни, број лишених слободе по свим основама бележи континуирани раст. За очекивати је да ће највећи допринос том расту дати категорија осуђених. Ипак се може рећи да тај пораст није тако изражен и креће се између 12.000 и 15.500 пунолетних лица. Овај број би требало да буде знатно већи, да је систем извршења правде ефикаснији.

Интересантни су и подаци на међународном нивоу. Тако рецимо *Roy Walsmey* наводи да је у 2003. години у 205 држава у свету било око 8,75 милиона људи у затворима. Значајан део ове затворске популације је у САД-у (1,6 милиона), Кини (1,43 милиона), Русији (0,92 милиона). Сем тога, ажурирани подаци показују да је стопа затворске популације порасла у 68% држава. И Савет Европе износи податке да у периоду 2003–2007. године постоје значајне разлике између појединих држава у погледу броја лица лишених слободе и он се у 2007. години кретао између 38 и 625 на сто хиљада становника. Тако је између 2003. и 2007. године у Европи просечан број затворених лица порастао са 95 на 112 на сто хиљада становника (17%).¹⁵

Табела 4. Структура извршених алтернативних санкција у Србији (2010–2013)

Године	Казна кућног затвора (са или без електронског надзора)	Рад у јавном интересу	Условна осуда са заштитним надзором	Свега
2010	/	80	3	83
2011	206	388	4	598
2012	678	209	12	899
2013	725	253	14	992
Укупно	1609	930	33	2572
Проценти укупно	62,5%	36,1%	1,4%	100%

Како се из претходне табеле може видети, број и врста алтернативних кривичних санкција у Србији је у последње четири године у порасту. Забрињавају апсолутни показатељи о броју примене условне осуде са заштитним надзором, као и учешће извршених алтернативних санкција у укупном броју санкционисаних у Србији (испод 1%). Заштитни надзор се и даље не изриче, па тиме и не извршава и поред чињенице да су створени значајни услови за њихову примену (заокружен је нормативни оквир, формиран је значајан број повереничких служби и слично). Интересантно је поменути да у Извештају за студију пословања која се односи на успостављање пробационих (повереничких служби) стоји да би у периоду 2014–2016. ова служба обрађивала приближно 9.500 случајева годишње, под претпоставком да се за приближно 2.260 смањи број осуђених у затворима у Србији. Анализа трошкова и користи показује годишњи повраћај од 8,00 РСД за сваки динар инвестиција у нову службу до краја 2016. године, што је веома висок однос. Уколико занемарамо капиталне трошкове, онда се однос трошкова и користи пење до нивоа повраћаја од 9,43. По овој процени, укупна уштеда на годишњем нивоу била би 1,63 милијарде динара.

15 М. Баленовић, М. Матић-Бошковић (2014). *Алтернативне санкције*. ЕУ Пројекат јачања система алтернативних санкција у Србији.

ПОВЕРЕНИЧКА (ПРОБАЦИОНА) СЛУЖБА И ЗАШТИТНИ НАДЗОР – РАЗВОЈ И ЦИЉЕВИ

Питање службе за извршење алтернативних санкција и у тим оквирима и условне осуде са заштитним надзором коначно је постављено на праве основе. Ово питање данас више није кривично-правно, криминално-политичко, безбедносно, већ и стручно – социјалнопедагошко и педолошко. За успешан рад који ће осигурати већи степен ефикасности санкције, и самим тим мању стопу поврата – рецидивизма, неопходна је посебна стручна служба. Основно питање (дилема) које се у савременој литератури поставља јесте: какав ће организациони статус и састав ове службе бити најефективнији? У савременом свету су присутна различита решења и искуства. Посебне пробационе службе су се показале као најбоље решење. Негде оне функционишу у оквиру система социјалне заштите, а негде у оквиру правосудног система. Први службеници пробације, како смо већ навели, били су добровољци и хуманисти. Време је указало на потребу увођења и професионалаца – стручњака – плаћених службеника (*probation officers*), јер се овај посао сматра високостручним – рад с појединцем и рад у заједници.

Република Србија је по овом питању тек на самом почетку. Стога је сасвим разумљиво што су „пионири“ заштитног надзора – повереници регрутовани међу људима, који су своје дугогодишње искуство стицали у затворским (заводским) установама у Србији. Ово искуство са собом носи многе предности, али и опасности, имајући у виду специфичности услова и проблема на којима ће радити. Посебне едукације које су организоване за рад повереника нису довољна гаранција да ће доћи до позитивних промена у концепцији и начину рада ових стручњака.

Законом о извршењу ванзаводских санкција и мера („Службени гласник РС“, бр. 55/2014), регулисана су питања која се у свету уобичајено означавају као пробација. Критичке опаске о низу решења у овом закону који се у већини суседних држава зове Закон о пробацији, иду у правцу не само назива закона, него и назива „повереничка служба“ уместо „служба за пробацију“ тј. „пробациона служба“. „Доследно овом решењу и запослени у тој служби означавају се као повереници, што неодољиво подсећа на прве године социјалистичке обнове и изградње, када су постојали повереници народног фронта, црвеног крста или АФЖ за општину Палилула“¹⁶, као и данас повереник за информације од јавног значаја!

Заштитни надзор је један од основних стручних поступака, којим се бави повереничка служба (повереници). Основни циљ њиховог деловања је успешна социјална интеграција осуђене особе. За повереника у Републици Србији може бити одређен државни службеник са одговарајућом високом стручном спремом (специјални педагог, социјални радник, психолог, педагог и сл.) са одговарајућим искуством у струци. Повереник мора да поседује одговарајуће људске особине, које могу бити узор понашању осуђених, као и флексибилност и стабилност личности, с јасном мотивацијом за обављање овог посла.¹⁷ Осим напред истакнутог, посебан предуслов за квалитетан и ефикасан рад повереника јесте њихова допунска обука, која обухвата специфичности извршење алтернативних санкција.

Вогата стручна искуства пробационих службеника на међународном плану су таква да су попримила карактер основних начела, па зато и не чуде покушаји систематизације ових начела. Овом приликом ћемо навести сугестије пробационом службенику и његовом односу према својим клијентима које је својевремено препоручио Ј. П.¹⁸, познати *chief probation officer*, а то су:

- не заборавите да су ваши клијенти људска бића,
- не злоупотребљавајте поверење својих клијената,
- не покушавајте да посао обављате самостално,

¹⁶ Ђ. Игњатовић (2014). *Право извршења кривичних санкција*. Београд : Правни факултет.

¹⁷ Д. Јока, О. Јовановић (2009). Алтернативне санкције и рад повереника у Републици Србији, *Истраживања у Специјалној педагогији*, Београд : Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, стр. 273–285.

¹⁸ J. P. Murphy (1987). Some Axioms for Probation officers, *Federal probation*, 2, 20–23.

- не одгађајте,
- не заборавите да сте службеник суда и друштва,
- не злоупотребљавајте свој ауторитет,
- не заборавите да су делинквенција и криминалитет одраз навика,
- не заборавите да је кључна тачка делинквенције и криминалитета суседство или друштво,
- не заборавите да су ваши клијенти друштвена бића,
- не заборавите да је рад без писаних трагова мало користан,
- не узимајте поклоне,
- не замерајте,
- не занемарујте да поклањате пажњу новим достигнућима.

Основни критеријум за сагледавање успешности рада пробационих службеника – повереника, не могу бити само исходи понашања осуђеника, него и однос између онога што он треба да чини и онога што стварно чини. Вођени критеријумима стручности и свеукупне људске одговорности, повереници морају имати у виду и то да исход процеса трансформације понашања клијената не зависи само од њих.

ПЛАНИРАЊЕ И ПРОГРАМИРАЊЕ

Чланом 10 Правилника о извршењу заштитног надзора је предвиђена обавеза повереника да три дана од пријема судске одлуке отпочне са припремама за њено извршење. Он је обавезан да у року од 15 дана, након обављеног разговора са осуђеним, утврди програм, водећи при том рачуна о обавезама и роковима наведеним у одлуци суда, личним својствима осуђеног, његовим социјалним приликама, здравственом стању, способностима, стеченим знањима, стручности, запослењу и другим околностима. Повереник се обавезује да током утврђивања програма сарађује са осуђеним, да га при том на адекватан начин упозна са сврхом заштитног надзора, његовим обавезама, програмом и последицама неиспуњења обавеза. Сем тога, повереник је дужан да свој програм достави свим заинтересованим субјектима (осуђеном, суду, Одељењу и осталим учесницима у поступку извршења).

Сложен, одговоран и стручан посао повереника у реализацији заштитног надзора не може се ваљано обавити без адекватног програма. То је основни документ, на коме се артикулише целокупан рад на извршењу заштитног надзора. Основни смисао програмирања произилази из потребе да се осигура складно, синхронно деловање свих учесника у извршењу – и стручњака и осуђених и осталих важних чинилаца овог процеса.

Осим личних података осуђеног, утврђени програм садржи и план активности које ће повереник предузимати током извршења заштитног надзора и учесталост контаката са осуђеним. Он треба да произађе из претходно формулисаних, општих, дугорочних, аспирационих циљева и њихове конкретизације и операционализације. Креирање и избор одговарајућих стратегија, праваца и тактика, метода и техника интервенције у литератури је познат као поступак операционализације задатака.¹⁹ Сваки постављени задатак мора бити „покривен“ одговарајућим интервенцијама, тј. активностима.

Индивидуални програм такође садржи и врсту, начин и рокове реализације предвиђених активности осуђеног. Ове активности у великој мери зависе од тога које су посебне обавезе (мере) заштитног надзора предвиђене од стране суда, као и од услова који су узети у обзир приликом одређивања заштитног надзора. Ово је и прилика да се са осуђеним уђе у својеврсни „уговорни“ однос у циљу подизања његове одговорности за све оне активности које ће се реализовати током трајања заштитног надзора. Значајан део садржаја програма мора бити посвећен планирању сарадње са породицом осуђеног,

¹⁹ Ђ. Стакић, М. Стакић (2006). *Планирање и програмирање васпитно-терапеутског рада са децом и омладином са поремећајима у понашању, емоционалном и социјалном развоју : приручник*. Београд : Министарство рада, запошљавања и социјалне политике РС.

са установама и организацијама и појединцима укљученим у реализацију програма, као и посебно, сарадњи са жртвом кривичног дела, начином њеног укључивања у програм, у циљу отклањања или ублажавања штете причињене делом или измирења са осуђеним. Активности предвиђене програмом повереник реализује путем непосредних контаката са осуђеним, сталном провером испуњавања преузетих обавеза, као и уз континуирану сарадњу са породицом и осталим субјектима укљученим у програм. Програм се током извршења може и мењати и допуњавати, уколико за тим постоји потреба или за то настану посебне околности које онемогућавају његово спровођење.

Повереник има и посебну обавезу да води и ажурира посебну евиденцију о извршењу заштитног надзора у оквиру Одељења за алтернативне санкције. У том оквиру води се матична књига и досије о извршењу заштитног надзора (чл. 30–33. Правилника). Праћење, евалуација и евиденција релевантних чињеница везаних за ток и успешност заштитног надзора од посебног су значаја и за развој и усавршавање повереничке – пробационе службе на нашим просторима. С обзиром на чињеницу да је примена заштитног надзора условно осуђених тек у зачетку, да не постоје званични подаци о њеној примени на просторима Србије, да се реално може очекивати њено постепено прихватање од стране правосудног система, не постоје више препреке за њихову примену, а имајући у виду стратешка опредељења Србије према алтернативним санкцијама. У анализи која следи настојаћемо да сагледамо неке опште показатеље примене класичне условне осуде која већ дуже време заузима значајно, доминантно место у систему кривичних санкција према пунолетним осуђеним лицима.²⁰

ПОМОЋ И ПОДРШКА И/ИЛИ КОНТРОЛА И НАДЗОР

Контрола и надзор над извршењем алтернативних санкција и мера сматрају се основом у раду повереника. У том смислу њихове обавезе везане су за сарадњу са осуђеним, послодавцем, Одељењем за третман и алтернативне санкције, тужилаштвом и судом, писање редовних и ванредних извештаја, писање предлога за наставак или обуставу алтернативне санкције итд. Међутим, не умањујући значај наведених активности повереника и нужности њиховог обављања, за успешност алтернативног санкционисања једнако су важне и активности којима повереник пружа помоћ и подршку осуђеном.

Три су основна нивоа помоћи и подршке коју повереник пружа особи под заштитним надзором: „инструктивна, корективна и координативна“.²¹ Повереник је својеврсни инструктор, не само осуђеном већ и другим важним особама и институцијама из његовог ближег окружења. То са собом носи доста проблема, неразумевања и опасности и од овог стручњака захтева стрпљивост и истрајност. Корекција је неизоставно подручје деловања повереника. Овде није реч само о акцијама на исправљању погрешно формираних ставова, уверења и убеђења (понашања), већ и уклањања њених штетних последица како на осуђеног тако и на остале учеснике у процесу извршења. Усклађивање (координација) деловања и понашања осуђеног и осталих релевантних учесника у процесу извршења представља посебно подручје деловања повереника. Усмеравајућа и анимирајућа, активирајућа улога повереника битно доприноси укупним напорима на плану помоћи и подршке осуђеном лицу.

Повереник треба својим стручним знањима, радним искуством и људским квалитетима да помогне осуђеном да препозна и промени оне негативне факторе у својој личности, породичној средини или социјалном окружењу, које су иницијално довеле да извршења кривичног дела. Да би остварио овај циљ повереник мора бити не само адекватно обучен у смислу предзнања о одређеним криминалним појавама, већ и да својим личним примером, људским квалитетима и доследношћу да пример осуђеном

20 З. Илић (2010). Заштитни надзор условно осуђених лица : алтернатива која обећава. У: В. Жунић Павловић, М. Ковачевић Лепојевић (ур.). *Профилактика и третман поремећаја понашања*, Београд : Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Издавачки центар, стр. 217–238.

21 S. Uzelac (2002). *Zaštitni nadzor : metodika socijalnopedagoškog rada*, Zagreb : Nakladni zavod Globus etc.

лицу и отвори нове перспективе у начину размишљања, а самим тим и реаговања. Такође, вредносне оријентације и критеријуми повереника морају бити такви да отворено пропагирају поштовање људског достојанства, правде, доследности, равноправности, истинољубивости и моралности. Да би све ово било могуће остварити у пракси, главни предуслов је стварање односа поверења између повереника и осуђеног, који се може створити једино отвореном комуникацијом, без дуплих порука, дискриминације и омаловажавања.²²

ПРОБАЦИЈА – ЗАШТИТНИ НАДЗОР У СРБИЈИ (ДИЛЕМЕ, ИЗАЗОВИ И ПРЕПОРУКЕ)

У оквиру мониторинга установа у којима бораве лица лишена слободе у Републици Србији, а у оквиру пројекта *Prison Reform Monitoring*, подржаног од стране *Civil Rights Defenders*, 2014. године посетили смо неколико казненопоправних завода, као и канцеларије за алтернативне санкције у Нишу, Сремској Митровици, Ваљеву, Београду и Пожаревцу, где смо имали прилику да се детаљно упознамо са свим релевантним чињеницама значајним за рад ових установа. Подаци до којих смо дошли јасно указују да се повереници и остала службена лица (техничка лица из КПЗ) у највећој мери ангажују на извршењу оних алтернативних санкција, где доминирају активности „надзора и контроле“. Извршење оних санкција и мера које захтевају пробациони (третмански) рад у џем, правом смислу речи, за сада је у другом плану. Стога је неопходно да се у наредном периоду учине кораци да ове активности повереника буду примарне, а да се контрола и надзор обављају организационо и технички на другачији, и потребама примеренији начин. Ту пре свега мислимо на потребу укључивања и других друштвених субјеката у рад повереничке службе на локалном нивоу, као и помоћника повереника – пробационих надзорника.

Поред низа докумената и евиденција које се тичу формирања досијеа и вођења – поступања са осуђеним и осумњиченим – оптуженим, различитих типова упитника, формулара, програма поступања, дијагностичких процедура, изјава и слично, повереничка канцеларија води и листу праћења осуђених, прекршајно кажњених и лица на мерама, у којој су евидентирани сви контакти и активности које имају директне или индиректне везе са овим лицима. Ова листа праћења се сваких 15 дана шаље у централу (управу). Нисмо успели да утврдимо стварне разлоге за такав рад, осим потребе за својврсном контролом рада повереника од стране Управе, Одељења за третман и алтернативне санкције. Зачуђује пракса да ни једна одлука или административна процедура не може ићи директно, већ само преко управе. То значајно снижава ефикасност рада повереника и њихов углед у очима клијената и локалне заједнице. Када је у питању сарадња са породицама клијената и надлежним државним и приватним институцијама и заједницама, повереници је оцењују као релативно добру и коректну. То не значи да ту нема проблема и много више неразумевања у смислу сагледавања потреба и користи ове сарадње на локалном нивоу. Стога се морају интензивирати активности канцеларије на подизању свести о месту, значају и улози алтернативног санкционисања и деловања пробационе – повереничке службе на нивоу локалног окружења својих клијената.

Посматрано у целини, може се констатовати да су од успостављања Канцеларија за алтернативне санкције, учињени одређени почетни кораци који буде наду да ће у периоду који следи доћи до значајнијих помака у садржајима и квалитету рада повереника и увођењу у живот низа законских новина у овој области. Почетни ентузијазам повереника и осталих чинилаца је видљив, али и недовољан да се наш конзервативни казнени систем покрене на промене. Сем тога, наша превелика очекивања да ће алтернативне

22 М. Маљковић, З. Илић (2013). Рад повереника у Републици Србији : контрола и надзор и/или помоћ и подршка. У: Л. Крон., А. Југовић (ур.). *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, Палић, Србија, 12–13. б. 2013, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 307–315.

мере и санкције „спасити затворски систем“ и побољшати ефикасност и ефективност правосудног система, могу све ове акције скренути на слепи колосек. Стога је неопходно приступити изради реалне процене достигнутог, али и домета нових идеја и решења, и према томе адекватно се позиционирати.

ЛИТЕРАТУРА

- Баленовић, М. ; Матић-Бошковић, М. (2014). *Алтернативне санкције*. ЕУ Пројекат јачања система алтернативних санкција у Србији.
- Цотич, Д. ; Михајловски, А.; Симић-Јекић, З. ; Томић-Малић, М. (1975). *Условна осуда, судска опомена, ослобађање од казне*. Београд : ИКСИ.
- Eliot, A. M. (1962). *Zločin u savremenom društvu*. Sarajevo : „Veselin Masleša“.
- Hulsman, L. (1983). Abolire il sistema penale. *Dei delitti e delle pene*, 1/1983.
- Игњатовић, Ђ. (2014). *Право извршења кривичних санкција*. Београд : Правни факултет.
- Илић, З.; Јованић, Г. (2011). *Затвор и/или слобода под надзором*. Београд : Универзитет, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Илић, З. (2010). Заштитни надзор условно осуђених лица-алтернатива која обећава. У: В. Жунић Павловић, М. Ковачевић-Лепојевић (ур.), *Превенција и третман поремећаја понашања*. Београд : Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Издавачки центар, стр. 217-Илић, З. (2011). Криминалитет и осуђена лица. У: Л. Крон, Б. Кнежић (ур.). *Криминал и државна реакција : феноменологија, могућности, перспективе*, Палић, Србија, 16–18. 6. 2011, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 339–356.
- Илић, З. ; Маљковић, М. (2013). Пробација : третман у заједници : осврт на организационе и нормативне претпоставке у Републици Србији. У: Л. Крон., А. Југовић (ур.). *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, Палић, Србија, 12–13. 6. 2013, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 285–296.
- Извршење алтернативних санкција* (2008). Република Србија, Министарство правде, Управа за извршење заводских санкција.
- Јока, Д. ; Јовановић, О. (2009). Алтернативне санкције и рад повереника у Републици Србији. *Истраживања у Специјалној педагогији*, Београд : Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, стр. 273–285.
- Кривични закон. *Службени гласник РС*, бр. 85/2005.
- Murphy, J. P. (1987). Some Axioms for Probation officers, *Federal probation*, 2, 20–23.
- Маљковић, М. ; Илић. З. (2013). Рад повереника у Републици Србији : контрола и надзор и/или помоћ и подршка. У: Л. Крон, А. Југовић (ур.). *Криминал, државна реакција и хармонизација са европским стандардима*, Палић, Србија, 12–13. 6. 2013, Београд : Институт за криминолошка и социолошка истраживања, стр. 307–315.
- Повереник : професионални профил* (2007). Управа за извршење заводских санкција Републике Србије.
- Правилник о избору и начину рада повереника. *Службени гласник РС*, бр. 85/2005 и 72/2009.
- Правилник о извршењу рада у јавном интересу. *Службени гласник РС*, бр. 20/2008.
- Правилник о извршењу условне осуде са заштитним надзором. *Службени гласник РС*, бр. 20/2008.
- Стакић, Ђ. ; Стакић, М. (2006). *Планирање и програмирање васпитно-терапеутског рада са децом и омладином са поремећајима у понашању, емоционалном и социјалном развоју : приручник*. Београд : Министарство рада, запошљавања и социјалне политике РС.

- Стојановић, З. (2011). *Кривично законодавство и превенција криминалитета*. Брчко дистрикт БИХ, Брчко : Министарство правде Републике Српске, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, стр. 9–31.
- Улога Повереничке службе у систему извршења кривичних санкција (2008). Република Србија, Министарство правде, Управа за извршење заводских санкција.
- Uzelac, S. (2002). *Zaštitni nadzor : metodika socijalnopedagoškog rada*. Zagreb : Nakladni zavod Globus etc.
- Vasiljević, T. (1935). *Uslovna osuda*. Mostar.
- Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 58/2005.

PROBATION SERVICE AND PROTECTIVE SUPERVISION FOR
THE CONDITIONALLY SENTENCED PERSONS IN SERBIA
STATUS – DILEMMAS AND CHALLENGES

Zoran Ilic, PhD

Marija Maljkovic

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Abstract: The emergence and development of various forms of “non-institutional treatment” of delinquents in Serbia has a relatively short history.

They were created as an expression of dissatisfaction with institutional – prison treatment in protection of society from crime, as well as an attempt to continue treatment in prison and complete it at liberty - in the community. The problem - the issue of services for the execution of various forms of alternative sanctioning, and in particular a suspended sentence with supervision, has finally begun to be addressed.

The issue today is no longer just related to criminal law, politics and security, but also professional – correctional and socio-pedagogical. With the establishment of the Probation Service in Serbia, a series of issues and problems, both normative and organisational, as well as professional, has emerged.

The supervision is one of the basic technical procedures covered by the Probation Service. The main goal of their activities is the successful social (re)integration of sentenced persons. The trustee is the instructor not only to the person under supervision, but also to other relevant entities and institutions from his/her close environment.

Corrections is an inevitable area of treatment, and the harmonisation and coordination of a special segment of engagement. Directing and animating – activating role of the probation officer essentially contributes to the overall results in terms of assistance and support to the person under protective supervision.

In order present to the scientific and expert public the current effects of the introduction of the Probation Service in Serbia, the largest portion of paper will be devoted to the critical analysis of experience of Probation Service in the area of enforcement of protective supervision of conditionally sentenced persons.

Keywords: probation, Probation Service, protective supervision, treatment in the community.

СМАЊЕЊЕ ПРЕНАСЕЉЕНОСТИ ЗАТВОРА – КАРИКА КОЈА НЕДОСТАЈЕ У СРБИЈИ ЗА УСПЕШНО СУПРОТСТАВЉАЊЕ КРИМИНАЛИТЕТУ

Проф. др Наташа Мрвић Петровић, научни саветник
Институт за упоредно право, Београд

Сажетак: У раду се анализира успешност реализације Стратегије за повећање капацитета затвора (од 2010. до 2015). Стратегија је донета ради повећања ефикасности затворског система и боље заштите права лица лишених слободе, у складу са међународним стандардима. Постигнути су краткорочни циљеви променом кривичног законодавства, ширењем мреже канцеларија повереника задужених алтернативних санкција. Смањен је број осуђених на казне затвора до једне године, али остаје изражен проблем пренасељености у затвореним одељењима казнено-поправних завода. Тај проблем се решава променама интерних правила за размештај осуђених лица, реконструкцијом постојећих затвора и изградњом нових. У складу са Стратегијом јачања система извршења кривичних санкција (од 2013. до 2020) требало би створити услове да судије надлежне за извршење почну са радом, да се даље развије Пробационона служба и изграде нови затвори. На тај начин би извршење постало ефикасније и боље би се заштитила права лица лишених слободе.

Кључне речи: пренасељеност затвора, права затвореника, алтернативне санкције, кривично законодавство, Србија.

УВОД

Повећање тзв. затворске популације и проблем пренасељености затвора су проблеми са којима се суочава велики број земаља у свету и Европи: према Светској листи затворске популације у 2013. године је у више од половине држава света забележена стопа затварања која премашује 150 затвореника на 100.000 становника¹. Нагли пораст затворске популације је први симптом неадекватне казнене политике и неделотворности рада правосудних и органа задужених за извршење кривичних санкција. Указује на услове у којима није могуће на задовољавајућем нивоу обезбедити остварење минималних права лица лишених слободе гарантованих документима Уједињених нација и Савета Европе². После деценија затварања од осамдесетих година до краја XX века, када је из године у годину растао број лица лишених слободе, а да криминолошким истраживањима никада нису разјашњени узроци и последице тих појава, у првој деценији XXI, као последица светске економске кризе јавља се огромни политички притисак за смањењем затворске популације³. Сличне појаве присутне

1 На раширеност те појаве у Европи и у свету (укључујући ту и подручја изложена ранијим ратним сукобима) према подацима до 2206. указује Н. Ј. Albrecht, *Prison Overcrowding – Finding Effective Solutions, Strategies and Best Practices Against Overcrowding in Correctional Facilities*, Max Planck Institute, UNAFEI report, March 2011 (reprint from April 2012), pp. 13-20. Доступно на: https://www.mpicc.de/shared/data/pdf/research_in_brief_43_-_albrecht_prisonovercrowding.pdf (7. 4. 2015). Новији подаци за свет и Европу садржани су у: R. Walmsley, *World Prison Population List 2013*, доступно на: <http://images.derstandard.at/2013/11/21/prison-population.pdf>, M.F. Aebi, N. Delgrande, N., SPACÉ I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations, Survey 2012, Council of Europe, Strasbourg, 2014, доступно на: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/PCCP%20documents%202014/Council-of-Europe_SPACÉ-I-2012-E_Final_140507.pdf (20. 4. 2015).

2 Стандардна минимална правила УН за поступање са затвореницима, усвојена на Првом конгресу УН о превенцији злочина и поступању са затвореницима у Женеви 1995, потврђена резолуцијом Европског и социјалног савета УН 663 Ц (XXIV) од 31. јула 1957. и 2076 (LXII) од 13. маја 1977. и препоруке Комитета министара Савета Европе Р (2006)2 о Европским затворским правилима (усвојена 11. јануара 2006.) и бр. Р (99) 22 која се односи на пренасељеност затвора и повећање затворске популације.

3 T. R. Clear, D. Schrantz, Strategies for Reducing Prison Populations, *The Prison Journal*, 2011 91(3), p. 1388.

су и у Србији и подстичу недовољно осмишљену законодавну активност ради сузбијања криминалитета.

Непрестано, и то значајно увећање, затворске популације, за преко 1.000 лица годишње, и пренасељеност затворских установа у Републици Србији постојали су у периоду од 2006. до 2010. године, па се тако, према извештају Савета Европе, 1. септембра 2010. Србија нашла међу државама у којима бројност затворске популације увелико превазилази смештајне капацитете (стопа затварања је износила 153,2), а поред тога је заузела прво место на тој неславној „топ листи“ са огромном густином насељености од 172,3⁴. Каснији статистички показатељи, према стању на дан 1. септембра 2012. године, показују да је незнатне промене у стопи пренасељености затвора (153,4) и извесно, али недовољно, опадање густине насељености (159,3) по којој Србија и даље предњачи у Европи⁵. У таквим условима је донета Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године⁶ (даље скраћено Стратегија), а затим и Закључак о усвајању Акционог плана за спровођење Стратегије за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године⁷. Иако је реализација Стратегије још у току, резултати ранијих истраживања и статистички показатељи за период од 2010. до 2013. године дају основе за прву процену да ли су мере предвиђене Стратегијом биле учинковите. Фигуративно речено, то би значило да је ојачана слаба карика на спречавању криминалитета у сектору извршења кривичних санкција (а пре свега казне затвора) која је претила да попусти.

ПРОМЕНЕ БРОЈА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ И УЧЕШЋЕ ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

Према Годишњем извештају Управе за извршење кривичних санкција за 2013. годину (даље Управа) у новембру 2012. године, пре доношења Закона о амнестији⁸ у казнено поправним установама налазило се 11.300 лица лишених слободе, а после примене амнестије на дан 31. 12. 2014. године – 10.290 лица. Одржање броја лица лишених слободе на приближно истом нивоу је у Извештају оцењено као један од резултата примене Стратегије и доношења Закона о амнестији у новембру 2012, као и измена Кривичног законика⁹ (даље КЗ) од 26. новембра 2013. и почетка примене новог Законика о кривичном поступку¹⁰ (даље ЗКП) 1. октобра 2013. године. У међувремену је дошло до пораста броја лица лишених слободе, тако да је, према подацима Управе, на дан 10. 3. 2015. године у заводима било 10.737 лица, док тренутни капацитет казнено поправних установа износи 9.000 места. Према томе, преоптерећеност смештајних капацитета је још увек присутна, иако је, према подацима Управе у периоду од 2012. до 2014. године са извршења казне затвора укупно отпуштено 19.979 лица (2012. укупно 7.371, 2013 – 6.658, а 2014 – 5.950).

Применом Закона о амнестији, донетог новембра 2012. године, остварени су очекивани краткорочни позитивни ефекти на наглом смањењу броја лица лишених слободе. Амнестија је допринела задржавању броја лица лишених слободе на нивоу од око 10.200 годишње током 2012. и 2013. године. На основу амнестије је крајем те године отпуштено са издржавања казне 1.228 лица, а 2013 – 1221 лице¹¹. 2014. године је применом Закона о амнестији отпуштено 282 осуђена лица. Због законом предвиђених услова,

4 M. F. Aebi, N. Delgrande, *SPACE I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*, Survey 2010, Council of Europe, Strasbourg, 2012, p. 37.

5 M. F. Aebi, N. Delgrande, *SPACE I*, 2014, стр. 39.

6 *Службени гласник РС*, бр. 53/2010 и 65/2011.

7 *Службени гласник РС*, бр. 90/2011.

8 *Службени гласник РС*, бр. 107/2012.

9 *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 12/2012, 13/2013, 108/2014.

10 *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2012, 45/2013, 55/2014.

11 *Годишњи извештај Управе за извршење кривичних санкција за 2013*, стр. 20, доступно на: <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/cr/articles/izvestaji-i-statistika/> (16. 4. 2014).

отпуштање је већином обухватило осуђенике који су се налазили у полуотвореним и отвореним одељењима завода, док су затворена у погледу преоптерећености остала у непромењеном стању¹².

У Стратегији развоја система извршења кривичних санкција у Републици Србији¹³ (даље Стратегија развоја извршења) до 2020. године коју је Влада РС усвојила крајем 2013. године констатује се да је пренасељеност претежно изражена у затвореним одељењима казнено-поправних завода у којима се извршавају казне затвора у трајању од преко једне године до десет година. Највећи број лица кажњених казнама у том распону осуђен је за кривична дела са елементом насиља и за кривична дела у вези са злоупотребом опојних дрога и, према досадашњим програмима поступања, одмах су били размештани у затворена одељења. Због тога је Стратегијом развоја извршења предвиђено преиспитивање програма поступања које би омогућило разврставање тих осуђених у полуотворена одељења завода.

Број притворених и њихово учешће у укупној затворској популације је значајно, али се ипак смањује. Према подацима наведеним у Стратегији развоја извршења број притворених је стално растао у периоду од 2003. до 2010. године, тако да је 2010. године био за 52% увећан у односу на 2003. годину (када је износио 1.739 лица). Истовремено се повећавало и учешће притворених у укупном броју лица лишених слободе, па је тако, на пример, проценат притворених износио 22% крајем марта 2005, да би половином 2010. године достигао 30% од укупног броја лица лишених слободе. Према подацима Управе, од 2010. године се број притворених лица на годишњем нивоу непрестано смањује (2010. су била у притвору 3.328, а 2014. године – 1.594 лица). Истовремено пада и учешће притворених у укупном броју лица лишених слободе: са 30% колико је оно износило 2010. смањено је крајем 2014. године на 15,49 %. Како је, међутим, пад броја притворених лица био последица слабијег одређивања мере притвора током 2010. и 2011. године због жењавања тужилачке и судске активности као резултата извршене реформе правосуђа, статистички подаци упозоравају на то да у 2013. расте године број оптужења и број одређених мера притвора, који је према пунолетним лицима одређен у 2.828 случајева¹⁴.

На повећање пренасељености затвора може утицати и дужина трајања одређене мере притвора, што илуструје наредна табела.

Трајање мера притвора у 2013. години (извор Билтен РЗС за 2014)

До 15 дана	Од 15 до 30 дана	Преко 1 до 2 месеца	Преко 2 до 3 месеца	Преко 3 до 6 месеци
671 (23,7%)	946 (33,4%)	433 (15,3%)	294 (10,4%)	484 (17,1%)

Већином (у половини случајева) притвор је трајао до тридесет дана, али чак у 25% случајева су притвори продужавани тако да су трајали дуже од два месеца (и то чешће преко три месеца до шест месеци). Могло би се очекивати такво трајање притвора у сложеним предметима Посебног одељења Вишег суда за кривична дела организованог криминала и Одељења за ратне злочине које по надлежности припада Београдском региону. Међутим, осим у том региону, значајнија заступљености притвора у дужем трајању запажа се и у регионима Војводине и јужне и источне Србије. Једино је у региону Шумадије и Западне Србије у 2013. број притворених равномерно опадао са дужином притвора¹⁵. Учестало одређивање мере притвора, нарочито дужег трајања, несумњиво доприноси повећању затворске популације. То је разлог што се, упркос смањењу броја лица који се налазе на извршењу мере, запажају проблеми у вези обезбеђења адекватног смештаја и остварења

¹² *Ibidem*.

¹³ *Службени гласник РС*, бр. 114/2013.

¹⁴ Билтен бр. 588 Републичког завода за статистику (РЗС) за 2014, Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији – пријаве, оптужења и осуде, стр. 30, доступно на <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/62/77/SB-588-PunoletniUciniociKD.pdf>. (15. 4. 2015).

¹⁵ Билтен РЗС бр. 588, стр. 30.

права притворених лица, као што је то истакнуто у Редовном годишњем извештају Заштитника грађана из 2014. године¹⁶ и то упркос помацама оствареним доношењем новог Закона о извршењу кривичних санкција¹⁷ (даље ЗИКС) који по први пут посебно регулише извршење мере притвора и Правилника о извршењу мере притвора¹⁸.

ПРОМЕНЕ КАЗНЕНЕ ПОЛИТИКЕ СУДОВА И ПРИМЕНЕ УСЛОВНОГ ОТПУСТА

Све до 2003. године у Србији је број лица лишених слободе био устаљен на 5-6 хиљада годишње, али се од те године прогресивно увећава и то нарочито у периоду од 2009. до 2011. када је растао за 1.000 лица годишње, тако да се од тада казном затвора кажњава годишње између 8.000 и 10.000 лица. Нагли пад броја осуда на казну затвора 2010. (5.908 кажњених) настао је као последица застоја у раду судова изазваног неуспелом реформом правосуђа 2009. године и битније није утицао на смањење затворске популације.¹⁹ Према подацима за 2013. годину, казном затвора је те године кажњено 11.204 пунолетних лица²⁰ (а тај број не одступа значајније од броја осуђених на казну затвора у 2012. години), па се може запазити да се број изречених казни затвора одржава на константном нивоу од око 10-11 хиљада годишње. У периоду од 2008. до 2013. године, према статистичким показатељима, запажа се поступно повећање удела казни затвора у укупном броју изречених кривичних санкција. Казне затвора су, на пример 2008. године чиниле 22,9% укупних осуда, док 2012. године њихово учешће достиже 32,6% а 2013. године 34%. Таква кретања треба довести у везу са строжом казненом политиком законодавца, који је 2009. године интервенисао тако што је изменама и допунама Кривичног законика искључио и ограничио примену појединих материјалноправних института у односу на одређена кривична дела и, истовремено, у тзв. посебном делу кривичног права поштрио казнене распоне за низ кривичних дела, што се наставило допунама КЗ 2013. и 2014. године прописивањем нових облика кривичних дела и нових кривичних дела.

У структури изречених казни у периоду од 2008. до 2012. године запажене су промене утолико што се поступно смањује учешће краткотрајних казни затвора до шест месеци (са 54,7% колико је износило 2008. на 45,1% 2012. године)²¹. Тај тренд се наставља и у 2013. (казне до шест месеци чиниле су 44,2% укупно изречених казни затвора). Што се тиче казни средњег трајања (преко шест месеци до две године) оне се просечно изричу у око 30% случајева (2013. је достигло 38%), тако да њихово учешће расте и тежи да се изједначи са краткотрајним казнама затвора. Значајнија диспропорција у броју изречених краткотрајних и средње дугих казни се не уочава (а то је управо било карактеристично за ранији период). Међутим, казне до једне године су и даље најчешће заступљене – на пример у 2012. години оне су чиниле 69,4% укупно изречених казни затвора, те би требало и даље стимулирати промене казнене политике судова у правцу учесталог изрицања алтернативних санкција како би се смањио прилив нових осуђених који извршавају казну затвора до једне године.

Статистички подаци показују да са казнама затвора истовремено расте и број изречених казни рада у јавном интересу. Тако је 2008. године било изречено само 35 таквих казни, 2009. године – 51, 2010 – 71, да би се тај број значајно увећао 2011. године (357) и 2012

16 Редован годишњи извештај Заштитника грађана за 2014. годину, 95-96, доступно на: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (20. 4. 2015). У извештају је повољно оцењено доношење новог ЗИКС-а 2014. године и Правилника о извршењу мере притвора, уз оцену да је значајно смањење пренасељености постигнуто у Окружном затвору у Новом Саду и у притворским јединицама у Пожаревцу и Шапцу.

17 *Службени гласник РС*, бр. 55/2014.

18 *Службени гласник РС*, бр. 132/14.

19 Н. Мрвић-Петровић, *Алтернативне кривичне санкције и поступци*, Медија центар Одбрана, Београд, 2010, стр. 221.

20 *Статистички годишњак Републичког завода за статистику за 2014*, поглавље 19 – Правосуђе, стр. 406.

21 Н. Мрвић-Петровић, *Краткотрајне казне затвора у пракси судова у Републици Србији*, у: *Казнена политика као инструмент државне политике на криминалитет*, Бања Лука, 2014, стране 310, 312.

године (365), а 2013 се задржао на сличном нивоу (357). Тиме се и учешће рада у јавном интересу у укупном броју изречених кривичних санкција пење на 1,2%. На повећање броја изречених казни рада у јавном интересу очигледно утиче популаризација концепта алтернативног кажњавања међу носиоцима правосудних функција и уопште у друштву и даље ширење мреже повереничких канцеларија током 2013. и 2014. године²².

На нормативном плану је изменама КЗ из 2012. године реформисан условни отпуст тако што је прописан обавезни уз дискрециони (чл. 46), враћени су ранији услови за обавезни опозив условног отпуста (ако окривљени у периоду условног отпуста изврши ново кривично дело за које му је изречена казна затвора преко једне године). У периоду од 2012. до 2014. забележено је стално повећање броја условно пуштених са извршења казне затвора. Према подацима Управе за извршење кривичних санкција у 2012. години условно је отпуштено 600 лица (8,14% од укупно пуштених са извршења казне затвора те године), док је 2013. године условно отпуштено 1.082 осуђеника (16,25% од укупног броја отпуштених), а 2014. године 20,6% од укупног броја пуштених са извршења казне затвора (1.230 лица). Измене КЗ у погледу условног отпуста могле су да остваре своје ефекте тек 2014, а то је година у којој је најмање лица било пуштено са извршења казне затвора по основу амнестије (у поређењу са ранијим годинама), те је и из наведених података очигледно да су оне допринеле повећању броја условних отпуста.

ПРИМЕНА АЛТЕРНАТИВА ПРИТВОРУ, МЕРА ЗА ОТКЛАЊАЊЕ И УБРЗАЊЕ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА И ИЗРИЦАЊЕ АЛТЕРНАТИВНИХ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА

Доношењем новог ЗКП-а који је почео да се примењује у свим судским поступцима од 1. октобра 2013. створени су почетни услови да се смањи учесталост одређивања мере притвора и то тако што су члановима 202-204 ЗКП су измењени услови за одређивање јемства као мере обезбеђења присуства окривљеног која је лакша од притвора, а још се увек недовољно користи у кривичном поступку²³. Истовремено је ранија мера забране напуштања стана или боравишта сада је „разбијена“ у три различите мере за обезбеђење присуства окривљеног и то: забрану прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем (чл. 197), забрану напуштања боравишта (чл. 199) и забрану напуштања стана (члан 208), при чему су јасније прецизирани услови за одређивање сваке поједине мере, начин одређивања и назначени надлежни органи (повереник, односно полиција) који надзире извршење мере.

Према подацима из наведеног извештаја Београдског центра за људска права, број изречених забрана расте у току 2011. и 2012. године у односу на 2010. годину²⁴. Основано се може очекивати да би убудуће те мере могле значајније допринети редукцији притвора, јер је мањкави нормативни оквир допуњен усвајањем Закона о извршењу ванзаводских санкција и мера²⁵ (даље ЗИВСМ), који у члановима 18 и 19 регулише надлежност повереника и начин извршења мера. У прилог томе говоре подаци Управе за извршење кривичних санкција да је током 2013. успешно реализовано 44 мера надзирања поштовања забране напуштања стана²⁶, а у 2014. (по ступању на снагу новог

22 Пошто су се стекли услови за извршење рада у јавном интересу дата је смерница јавним тужиоцима да избегавају покретање кривичног поступка према учиниоцима који су оптужени да су учинили кривична дела за која је прописана казна затвора до три године или новчана казна (за која се иначе може изрећи рад у јавном интересу), те да на основу начела опортунитета наложе окривљеном да изврши друштвено-користан рад.

23 Према истраживању Београдског центра за људска права из 2014. године, судови у Србији одређују до десетак јемстава годишње (при чему се у неким судовима о томе не води евиденција) – наведено у: *Преглед резултата мера спроведених у складу са Стратегијом владе Србије за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији, усвојеном за период од 2010. до 2015. године*, јун 2013, стр. 5-6. Доступно на: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Pregled-mera-sprovedenih-u-skladu-sa-Strategijom-za-smanjjenje-prenaseljenosti.pdf>. (18. 4. 2015).

24 *Ibidem*, стр. 8.

25 *Службени гласник РС*, бр. 55/14.

26 *Годишњи извештај Управе за извршење кривичних санкција за 2013. годину*, стр. 66.

ЗКП-а) тај број се утростручује (извршено је 139 мера), од чега већи број уз коришћење електронских уређаја.

Од значаја за смањење бројности затворске популације јесу процесне установе условног одлагања кривичног поступка и споразума о признању кривичног дела. У члану 283 ЗКП прописано је да се одлагање кривичног гоњења може применити за кривична дела за која је прописана новчана казна или казна затвора до пет година, као и начин на који се врши надзор над извршењем обавезе која је одређена окривљеном, што је стављено у надлежност поверенику. По чл. 313 ЗКП могуће је споразум о признању кривичног дела закључити за свако кривично дело (без обзира на тежину) у периоду од доношења наредбе о спровођењу истраге до изјашњења оптуженог о оптужби на главном претресу, чиме су створени услови за проширење законских основа да се изричу лакше казне или санкције окривљеном.

У јавнотужилачкој пракси су и пре 2013. године примењивани начело опортунитета и погодбе о признању кривице, а доношењем новог ЗКП-а те су се могућности прошириле. У истраживању Удружења јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца у Републици Србији из 2012. године установљено је да постоје мањкава правнотехничка решења и недостатни критеријуми за адекватну дискрециону оцену јавног тужилаштва када треба да примени начело опортунитета, те да се због тога неуједначено поступа у пракси. Према подацима из 2011. године у односу на ранију примена начела опортунитета се удвостручила и износила 8,84% од кривичних пријава које су примљене те године²⁷. У кратком периоду примене новог ЗКП-а од 1. октобра 2013. до краја те године, према подацима које је изнео бивши државни секретар др Данило Николић, закључено је 10% више споразума о признању кривичног дела (укупно 986), него укупно у првих девет месеци исте године (укупно 901) када се примењивао стари ЗКП. Такође, по начелу опортунитета само у та три месеца примене новог ЗКП-а изостало је покретање кривичног поступка у 7.248 предмета – у поређењу са првих девет месеци 2013. године када је то учињено у укупно 9.935 случајева²⁸.

Изменама КЗ из 2009. и усвајањем подзаконских прописа 2010. стекли су се услови за извршење казне затвора до једне године у просторијама у којима окривљени станује (кућни затвор). Те одредбе су сада садржане у члану 45 ст. 5-7 КЗ, док је начин извршења кућног затвора регулисан у члановима од 20 до 32 ЗИВСМ. Истим законом је регулисано извршење рада у јавном интересу што је омогућило извршење те казне у случају када се њоме замењује неплаћена новчана казна изречена за прекршаје (а то директно доприноси смањењу броја тзв. суплеторних затвора).

Према подацима Управе за извршење кривичних санкција, у периоду од 2010. до 2015. расте број извршених алтернативних санкција, и то нарочито казне затвора до једне године у просторијама у којима окривљени станује (тзв. кућни затвор) која је 2012. извршена према 725 лица, а у 2014. години према 1.069 лица²⁹. На основу ових података може се закључити да је судска пракса веома брзо прихватила тзв. кућни затвор као алтернативни начин извршења казне затвора до једне године, док је Одељење за третман и алтернативне санкције спремно реализовало извршење. Рад у јавном интересу је успешно извршава као друга учестало изрицана алтернативно санкција. Међутим, практични значај условне осуде са заштитним надзором као алтернативне кривичне санкције је симболичан, јер је судови веома ретко изричу, тако да је број извршених условних осуда са заштитним надзором стално опадао у периоду 2012-2014. године.

27 С. Бејатовић, В. Ђурђић, М. Шкулић, Г. Илић, Ј. Киурски, М. Матић, Р. Лазић, С. Ненадић, В. Трнинић, *Примена начела опортунитета у пракси – изазови и препоруке*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012, стране 155, 164-166.

28 Интервју објављен 22. 4. 2014. на страници: <http://www.pravniportal.com/primena-novog-zakonika-okrivicnom-postupku/>.

29 *Ibidem*.

РЕФОРМА СИСТЕМА ИЗВРШЕЊА

Реализација Стратегије остварује се повезано са реформом система извршења у којој су од 2013. године предузете значајне активности на: успостављању надлежности судије за извршење кривичних санкција, ширење мреже повереничких канцеларија унутар територије Србије, реконструкцију постојећих затворских објеката и изградњу нових.

Судија за извршење кривичних санкција, његова надлежност (стварна и месна), поступак у коме остварује послове из своје надлежности и заштита права осуђених лица с тим у вези регулисани су ЗИКС-ом из 2014. године. У погледу поступка у коме судија за извршење обавља послове из своје надлежности, ЗИКС упућује на примену ЗКП. Поједине одредбе у којима се помиње судија за извршење су инкорпорисане у ЗКП из 2011. пре него што је усвојен ЗИКС. Тако је у чл. 22 ст. 4 предвиђено да судија за извршење кривичних санкција одлучује у поступку извршења кривичних санкција и у другим случајевима предвиђеним законом. Према чл. 222 судији за извршење је поверен надзор над притвореницима, а по члану 567 став 3 доставља му се решење о условном отпусту осуђеног. На основу члана 571 став 4 судија за извршење одлучује о жалби осуђеног на решење органа за вођење казнене евиденције о непостојању услова за законску рехабилитацију. У судској пракси су већ заузети први правни ставови у вези са спорним питањима поступка који се примењује приликом одлучивања судије за извршење³⁰, што показује да законске одредбе почињу да се примењују у пракси, иако на то неповољно утичу међусобна неусклађеност законских решења и недостатак организационих услова.

У складу са усвојеним стратешким документима (иако уз извесно закашњење у односу на рокове утврђене Акционим планом) у 2013. и 2004. је отворено низ нових канцеларија повереничке службе, тако да се број канцеларија до 19. 6. 2014. године повећао на 16 (а требало би да их укупно буде 25). Повереничка служба је у складу са ЗИВСМ-ом проширила своју надлежност на послове надзирања примене појединих мера за обезбеђење присуства окривљеног у току поступка и накнадног надзора над понашањем осуђених за кривична дела против полне слободе пуштених после извршења казне затвора на слободу. Она још увек делује у оквиру Одељења за третман и алтернативне санкције Управе за извршење кривичних санкција при министарству надлежном за правосуђе у Републици Србији, тако да организационо није установљена као посебна пробациона служба.

У складу са Стратегијом и Стратегијом развоја извршења, према усвојеним Акционим плановима, на основу Годишњег извештаја Управе из 2013. године може се закључити да су реализоване краткорочне активности предвиђене Стратегијом на реновирању два блока Окружног завода у Београду и једног блока Специјалне затворске болнице, при чему су обезбеђени нови притворски капацитети од 180 места у Окружном затвору у Београду. Реконструисани су смештајни капацитети и у низу других окружних затвора широм Србије. Исте године су предузети радови на реконструкцији Васпитно-поправног дома у Крушевцу и реновирању појединих објеката у Казнено-поправним заводима у Нишу, Сремској Митровици, Пожаревцу (Забела). У 2014. години је планирана значајнија реконструкција Казнено-поправног дома за жене у Пожаревцу и Казнено-поправног дома за малолетнике у Ваљеву. Предузете су и одговарајуће припремне активности на реализацији циљева изградње нових завода у Панчеву (за смештај 500 осуђених лица) и Крагујевцу (за 400 осуђених лица, чиме би смештајни капацитети били повећани за 900 места³¹.

30 На пример, правни став кривичног одељења Врховног касационог суда у Београду од 14. новембра 2014. године. <http://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/O%20sudiji%20za%20izvršenje%20-%20Pravni%20stav.pdf>.

31 Подаци из Стратегије развоја Система извршења кривичних санкција у Републици Србији од 2013. до 2020. године и Годишњег извештаја Управе за 2013, стр. 7.

ЗАКЉУЧАК

У погледу смањења пренасељености затворских установа у Србији остварени су почетни резултати, али само они који су предвиђени као краткорочне активности. Односе се на употпуњавање нормативног оквира за изрицање и извршење алтернативних кривичних санкција и мера којима се избегава кривични поступак и одређивање мере притвора. Систем тзв. алтернативног кажњавања у Србији почео је коначно да функционише, чему су допринеле активности на афирмацији механизма алтернативног кажњавања и ширењу мрежа канцеларија повереника задужених за њихово извршење. Али, и даље се недовољно користе новчана казна и условна осуда са заштитним надзором. Такође, тек од 2014. године условни отпуст почиње нешто чешће да се одређује. У судској пракси су врло брзо прихваћени нови начин извршења казне затвора до једне године у условима кућног затвора и слична процесна мера, као алтернатива притвору. Често се примењују и институти условног одлагања кривичног гоњења по начелу опортунитета и склапања споразума о признању кривичног дела, што доприноси избегавању или убрзању кривичног поступка, али, са друге стране, учестало одређивање притвора неповољно утиче на бројност затворске популације. Због тога се може оценити да учињене законске измене и спремност судова да их примене, као и стварање организационих претпоставки да се на територији Србије приступи извршењу алтернативних санкција и мера не доприносе битније смањењу преоптерећености затворених одељења затворских установа.

Преоптерећеност затворских установа привремено се смањила применом амнестије 2012. године, али та мера има краткорочни ефекат. Како се види, мере нису битније утицале на смањење густине насељености затворских установа, а тај податак директно указује на то да се задржава велика пренасељеност затвора, пре свега у затвореним одељењима. Утолико је значајније наставити активности на реконструкцији постојећих и подизању нових затворских објеката и променили програми поступања да се омогући размештај осуђених у полуотворена, уместо у затворена одељења завода где је пренасељеност најизраженија. Такође је веома битно створити услове да судије за извршење започну са радом, јер се на тај начин обезбеђује повезивање између судског и система извршења кривичних санкција и (сада недостајућа) повратна веза између њих.

Међутим, успостављање ефикасног система извршења кривичних санкција (а пре свега казне затвора) и смањење пренасељености затворских установа не могу се остварити као изоловано постављени циљеви – они се „сударају“ са репресивном казненом политиком законодавца и по циљевима противречним *ad hoc* предузетим законодавним иницијативама па зато „производе“ лошу и међусобно неусклађену легислативу у области казног материјалног, процесног и извршног права. На смањење бројности затворске популације и пренасељености затвора најбоље би утицали добра социјална политика и безрезервно поштовање начела да кажњавање затворском казном треба да буде примењено по изузетку само онда када тежина извршеног кривичног дела, околности под којим је извршено и својства личности учиниоца упућују да се њоме могу остварити сврхе кажњавања. У свим другим случајевима ради заштите друштва од криминалитета могу се делотворно користити лакше казне и санкције које не подразумевају лишење слободе.

ЛИТЕРАТУРА

- Aebi, M. F., Delgrande, N., SPACE I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations, Survey 2010, Council of Europe, Strasbourg, 2012.
- Aebi, M. F., Delgrande, N., SPACE I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations, Survey 2012, Council of Europe, Strasbourg, 2014, http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/PCCP%20documents%202014/Council-of-Europe_SPACE-I-2012-E_Final_140507.pdf (20. 4. 2015).

- Albrecht, H. J., *Prison Overcrowding – Finding Effective Solutions, Strategies and Best Practices Against Overcrowding in Correctional Facilities*, Max Planck Institute, UNAFEI report, March 2011 (reprint from April 2012), pp. 13-20. https://www.mpicc.de/shared/data/pdf/research_in_brief_43_-_albrecht_prisonovercrowding.pdf (7. 4. 2015).
- Бејатовић, С., Ђурђић, В., Шкулић, М., Илић, Г., Киурски, Ј., Матић, М., Лазић, Р., Ненадић, С., Трнинић, В., *Примена начела опортунитета у пракси – изазови и препоруке*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012.
- Clear, T. R., Schrantz, D., *Strategies for Reducing Prison Populations*, *The Prison Journal*, 2011, vol 91, no. 3, pp. 1388-1598.
- Мрвић-Петровић, Н., *Алтернативне кривичне санкције и поступци*, Медија центар Одбрана, Београд, 2010.
- Мрвић-Петровић, Н., *Краткотрајне казне затвора у пракси судова у Републици Србији, у зборнику: Казнена политика као инструмент државне политике на криминалитет*, Министарство правде Републике Српске, Град Бања Лука, Универзитет у Бањој Луци, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, ЈУ Службени гласник Републике Српске, Бања Лука, 2014, стр. 307-314.
- Walmsley, R., *World Prison Population List 2013*, <http://images.derstandard.at/2013/11/21/prison-population.pdf> (20. 4. 2015).

Закони, правни акти и остали извори

- Београдски центар за људска права, *Преглед резултата мера спроведених у складу са Стратегијом владе Србије за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији, усвојеном за период од 2010. до 2015. године*, јун 2013. Доступно на: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Pregled-mera-sprovedenih-u-skladu-sa-Strategijom-za-smanjenje-prenaseljenosti.pdf>. (18. 4. 2015).
- Билтен бр. 588 Републичког завода за статистику (РЗС) за 2014, Пунолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији – пријаве, оптужења и осуде, доступно на <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/62/77/SB-588-PunoletniUciniociKD.pdf>. (15. 4. 2015).
- Годишњи извештај Управе за извршење кривичних санкција* за 2013. годину, стр. 66, доступно на: <http://www.uks.mpravde.gov.rs/cr/articles/izvestaji-i-statistika/> (16. 4. 2014).
- Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 12/2012, 13/2013, 108/2014.
- Правилник о извршењу мере притвора, *Службени гласник РС*, бр. 132/14.
- Препорука Комитета министара Савета Европе (2006)2 о Европским затворским правилима (*Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules*).
- Препорука Комитета министара Савета Европе (99) 22 у вези пренасељености затвора и повећања затворске популације (*Recommendation No. R (99) 22 of the Committee of Ministers to Member States Concerning Prison Overcrowding and Prison Population Inflation*).
- Редован годишњи извештај Заштитника грађана за 2014. годину, 95-96, доступно на: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji> (20. 4. 2015).
- Стандардна минимална правила УН за поступање са затвореницима (*UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*), усвојена на Првом конгресу УН о превенцији злочина и поступању са затвореницима у Женеви 1995, потврђена резолуцијом Европског и социјалног савета УН 663 С (XXIV) од 31. јула 1957. и 2076 (LXII) од 13. маја 1977.
- Статистички годишњак Републичког завода за статистику* за 2014, поглавље 19 – Правосуђе.

- Стратегија развоја система извршења кривичних санкција у Републици Србији 114/2013, *Службени гласник РС*, бр. 114/2013.
- Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године, *Службени гласник РС*, бр. 53/2010 и 65/2011.
- Закључак о усвајању Акционог плана за спровођење Стратегије за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године, *Службени гласник РС*, бр. 90/2011
- Закон о амнестији, *Службени гласник РС*, бр. 107/2012.
- Закон о извршењу кривичних санкција, *Службени гласник РС*, бр. 55/2014.
- Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера, *Службени гласник РС*, бр. 55/14.
- Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2012, 45/2013, 55/2014.

REDUCING OVERCROWDING IN PRISONS – THE MISSING LINK FOR SUCCESSFUL CRIME PREVENTION IN SERBIA

Full Professor Natasha Mrvic Petrovic, PhD
Institute of Comparative Law, Belgrade

Abstract: The paper analyzes the implementation of the Strategy for Reducing Overcrowding in Institutions for Enforcement of Criminal Sanctions in the Republic of Serbia (2010-2015). The Strategy was adopted in order to increase the efficiency of the prison system and better protection of the rights of persons deprived of their liberty, according to international standards. Short-term goals have been achieved by changing criminal legislation and expanding network of probation officers for execution of alternative sanctions. The number of sentenced to prison of up to one year has been reduced, but a problem of overcrowding in prisons remained. This problem is solved by changing the internal rules for the deployment of prisoners, reconstruction of existing prisons and building new ones. In accordance with the Penal Sanctions Enforcement System Development Strategy (2013-2020,) conditions should be created for judges responsible for the enforcement to start working, to further develop the Probation Service and to build new prisons. In this way, the enforcement of sanctions would become more efficient and would better protect the rights of persons deprived of their liberty.

Keywords: prison overcrowding, rights of prisoners, alternative sanctions, criminal law, Serbia.

МАТЕРИНСТВО НА ОСНОВУ УГОВОРА О РАЂАЊУ ЗА ДРУГОГ

Проф. др Илија Бабић¹

Факултет за европске правно-политичке студије у Новом Саду
Универзитета EDUCONS

Сажетак: Преднацрт Грађанског законика Србије предвиђа нови уговор о рађању за другог на основу кога се успоставља родитељски однос. Тим уговором се обавезује сурогат мајка брачним или ванбрачним друговима (намеравани родитељи) да ће, после оплодње оплодним ћелијама једног од намераваних родитеља или оплодним ћелијама оба намеравана родитеља, носити и родити дете и предати га намераваним родитељима, који су дужни да дете преузму и с њим успоставе родитељски однос.

Уговор о рађању за другог може закључити жена која сама живи са сурогат мајком (из нарочито оправданих разлога које утврђује суд у ванпарничном поступку - члан 63 Преднацрта), када се за оплодњу мора користити јајна ћелија намераване мајке.

Уговор о рађању за другог није у интересу детета. Он је, у земљама где је усвојен, средство за експлоатацију најсиромашнијих жена и неприродан је. У Преднацрту је регулисан, углавном, општим правним стандардима, док је уређивање више права и обавеза препустио аутономији воље уговорних страна (као што су одрицање сурогат мајке од својства мајке, тренутак стицања родитељског права намераваних родитеља, предаја детета, накнада разумних трошкова итд.).

Кључне речи: сурогат мајка, намеравани родитељи, потпуна, генетска сурогација, делимична, генетска сурогација, биомедицински потпомогнуто оплођење.

УВОД

Бременитост жене, рођење детета и нераздвојна веза детета с мајком, нарочито у првим годинама његовог живота, сасвим су очигледни. Још од давнина, у немирним и неверним временима и када није било познато ко је отац, знало се ко је мајка. Тако је у Дигестама наведена Паулусова сентенца: *Quia semper certa est, etiam si vulgo conceperit; pater vero is est, quem nuptiae demonstrant.*² С циљем да онемогући замену детета приликом прођаја, Вечити едикт градског претора (*Edictum perpetuum praetoris urbani*), у другом делу, у члану XXI, тачки 118 садржи одредбе о прегледу бремените жене и чувању зачетка.³ Правило да је мајка увек позната (одређена) усвојено је и у члану 42 Породичног закона (ПЗ)⁴: „Мајка детета јесте жена која га је родила“.⁵ Догађало се, понекад, да се дете намерно или случајно замени или отме, или да мајка напусти дете после рођења, због чега оно није уписивано у матичну књигу рођених, а да доцније одлучи да се утврди њено материнство⁶ - њено материнство се може утврдити правоснажном судском пресудом (члан 43 ПЗ).

1 Редовни професор, babic.ilija@yahoo.com

2 D.4.5: (Мајка) је увек тачно одређена, чак и онда када је зачала ван брака; отац је онај на кога указује венчање (Ј. Даниловић; О. Станојевић, *Текстови из римског права*, Службени лист СЦП, Београд, 2003, стр. 156.

3 А. Ромас, *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973, str. 55.

4 *Службени гласник РС*, бр. 18/05, 72/11 - други закон и 6/15.

5 Уколико је дете рођено у здравственој установи, здравствена установа је дужна да пријави рођење детета. Рођење детета ван здравствене установе је дужан да пријави отац детета, а ако он није у могућности да то учини, други члан домаћинства, односно лице у чијем стану је дете рођено, или мајка чим за то буде способна, или бабица односно лекар који су присуствовали порођају, а ако тих лица нема или нису у могућности да пријаве рођење - лице које је сазнало за рођење (чл. 46 и 47 Закона о матичним књигама) (*Службени гласник РС*, бр. 20/09 и 145/14).

6 О. Цвејић Јанчић, *Породично право*, Правни факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2009, стр. 252; М. Драшкић, *Породично право и права детета*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд,

Оборива претпоставка „ко се сматра мајком детета“, допуњена правилима у којим случајевима се може утврђивати материнство, доведена је у питање због све већег броја зачећа и рађања детета уз биомедицинско потпомогнуто оплођење, а нарочито у случају сурогат материнства.

БИОМЕДИЦИНСКО ПОТПМОГНУТО ОПЛОЂЕЊЕ

Жена и мушкарац који данас не могу природним зачећем постати мајка и отац то могу остварити вештачком оплодњом. Методе вештачке оплодње су претходиле правном уређењу те области, да би, после тога, настало право на вештачко оплођење⁷ - биомедицински потпомогнуто оплођење⁸ (БМПО). Такав начин оплодње непосредно зависи од напретка медицинских наука. Вештачка оплодња је етички оправдана ако је лек за неплодност или ако се на тај начин онемогућава преношење опасних наследних болести.⁹ Члан 5, став 1 Породичног закона прописује да жена слободно одлучује о рађању. Правилно се та одредба тумачи рестриктивно - да се односи на право рођења зачетог детета, а да њом нису обухваћена права која има мушкарац у планирању породице.¹⁰

Члан 3, тачка 2 Закона о лечењу неплодности поступцима биомедицински потпомогнутог оплођења (Закон о лечењу неплодности)¹¹ одређује да је тај начин оплођења контролисани поступак оплођења жене који се спроводи у складу са савременим стандардима медицинске науке и који је различит од полног односа. Појам БМПО обухвата различите начине телесног (*in vivo*) и вантелесног (*in vitro*) оплођења жене, када зачеће детета природним путем, из било ког разлога, није могуће.¹²

Постоји више поступака БМПО. Телесно оплођење се може обавити уношењем семених ћелија у полне органе жене или уношењем најних ћелија заједно са семеним ћелијама у полне органе жене. Вантелесно оплођење се обавља спајањем најних и семених ћелија ван тела жене или преношењем раног ембриона у тело жене (члан 23, став 1 Закон о лечењу неплодности).

Најчешће се БМПО обавља тако што се репродуктивне ћелије брачног или ванбрачног друга (мужа), без сексуалног односа, уносе у материцу његове жене - *хомологна инсеминација*. Када брачни или ванбрачни друг не може да оплоди жену, репродуктивне ћелије се узимају од мушкарца донора изван брачне или ванбрачне заједнице и уносе у материцу његове жене. Тада је реч о *хетерологној инсеминацији*.¹³

У правној и медицинској литератури се наводи да је прва забележена вештачка оплодња домаће животиње извршена 1322. године над расном кобилу једног Арапина. „Из осветољубивих мотива спужва натопљена спермом старог кљусета је унијета у вагину расне кобиле“.¹⁴ Године 1790, опат Лацаро Спаланцани (Lazzaro Spallanzani) у Павији вештачки преноси семе једној кучки,¹⁵ а 1866. године у САД је рођено прво дете интравагинално инсеминацијом. Прво зачеће бебе *in vitro* („у епрувети“) обавили су Патрик Стептоу (Р. С. Steptoe) и Роберт Едвардс (R. G. Edwards) 1978. године, после чега је 25. јула 1978. године царским резом рођена Луиз Браун. Из јајника Луизине мајке

2007, стр. 184; 3. Поњавић, *Породично право*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 207; Г. Ковачек Станић, *Породично право*, Правни факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2009, стр. 212.

7 Видети члан 1 Конвенције о људским правима и биомедицини, *Службени гласник РС - Међународни уговори*, број 12/10.

8 Д. Живојиновић, *Право на зачеће уз помоћ биомедицине*, *Правни живот*, број 10/2008, Београд, стр. 213.

9 З. Поњавић, *Прекид трудноће - правни аспекти*, Номос, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 1997, стр. 61.

10 Г. Ковачек Станић, Биомедицински потпомогнуто зачеће и рођење детета: сурогат материнство у упоредном европском праву и Србији, *Становништво*, бр. 1/2013, Београд, стр. 2.

11 *Службени гласник РС*, број 72/2009.

12 I. Kešina, *Reprodukcijaska medicina - izazov kršćanskoj slici čovjeka, Crkva u svijetu*, број 38/2003, стр. 535; М. Драшкић, Биомедицински потпомогнуто оплођење, стр. 1, доступно на: ius.bg.ac.rs/.../bmpo.medicinsko/pravo.pdf

13 *Ibidem*.

14 В. Тolić; О. Јelačić, *Umjetna oplodnja žene - pravni i deontološki problem, Naša zakonitost*, број 2/75, стр. 44.

15 I. Kešina, *op. cit.*, стр. 535.

Лесли је узета јајна ћелија, а затим је у епрувети оплођена оплодним ћелијама Луизиног мужа. Ембрион који је настао враћен је Леслину материцу.¹⁶ Под руководством Јана Вилмута (Iana Wilmuta), после 277 покушаја, клонирана је овца Dolly 1997. године, а 2000. године руководиоци пројекта „Хумани геном“ су објавили откриће целе генетске мапе човека и клонирали ембрионалне ћелије човека. Представници секте *Raelianaca* и друштва *Clon-Aid* објавили су 2002. године да је рођен први клонирани човек, девојчица Ева.¹⁷ Клонирање човека је, међутим, изричито забрањено чланом 56, тачком 7 Закона о лечењу неплодности.

ЖЕНА КОЈА РАЂА ЗА ДРУГОГ - СУРОГАТ МАЈКА

Појам

Сурогат¹⁸ мајка је жена која, на основу уговора с брачним или ванбрачним друговима (намераваним родитељима), закљученог пре трудноће, остане трудна после успешног природног или вештачког оплођења (*in vivo*) или усађивања оплођене јајне ћелије (*in vitro*), с намером да рођено дете преда намераваним родитељима.¹⁹

Истиче се да је сурогат мајка дефинисана као жена старија од 18 година која без накнаде, с циљем давања детета после рођења донору или другом лицу, носи фетус зачет поступком БМПО. Прилагођена стварности дефиниција одређује сурогат мајку као жену која за новац и посредством агенције изнесе трећим лицима трудноћу ембриона оплођених *in vitro* с репродуктивним ћелијама једног или оба наручиоца.²⁰

Уколико није могуће, из различитих разлога, обавити хомологну или хетерологну инсеминацију, данас се у неким земљама практикује сурогат материнство.²¹ Оно настаје на основу уговора о рађању за другог када је нужно учешће најмање још једне жене - која је оплођена, носи трудноћу и рађа дете. Мушке и женске оплодне ћелије пара (или донора-давалаца оплодних ћелија пару) могу се спојити *in vitro* или унети као ембрион у материцу жене која носи и рађа дете да би, после рођења, дете предала пару наручилаца. У том случају, сурогат мајка носи трудноћу и рађа дете за пар наручилаца од којих дете води генетско порекло. Сурогат мајка је гестациска мајка јер није генетски повезана с дететом.²²

Жена која на основу уговора носи трудноћу, рађа дете и предаје га пару наручилаца оже донирати своју јајну ћелију оплођену оплодним ћелијама мушкарца који јој није брачни ни ванбрачни друг него мушкарац из пара наручилаца. Могуће је да је сурогат мајка, која донира своју јајну ћелију, оплођена донираним мушким оплодним ћелијама (а не оплодним ћелијама мушкарца из пара). У ова два случаја је оплођена јајна ћелија сурогат мајке, те је она генетска - биолошка мајка детета које ће се родити.

16 Г. Ковачек Станић, *Легислатива о људској репродукцији уз биомедицинску помоћ*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Секретаријат за науку и технолошки развој Војводине, Нови Сад, 2008, стр. 9.

17 I. Kešina, *op. cit.*, str. 535-534.

18 Латинска реч *surrogat* значи заменик, замена - видети, на пример: Ј. Ђорђевић, *Латинско-српски речник*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 1472 (репринт издања из 1886); М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1970, стр. 922.

19 Делови те дефиниције проистичу из члана 61 Преднацрта Грађанског законика Републике Србије, трећа књига - Породични односи, Генерални секретаријат Владе РС, Београд, 2011. Сурогат материнство се краће дефинише као „поступак у коме жена пристаје да изнесе трудноћу с намером да, након порођаја, дете преда пару с којим је закључила уговор“ (Г. Ковачек Станић, *Породично-правни аспекти сурогат материнства*, *Правни живот*, број 9/2001, Београд, стр. 491), а потпуније речима да „сурогат материнство представља уговор у коме природна или сурогат мајка, након што је вештачки оплођена спермом природног оца, за одређену надокнаду, носи и рађа дете за тог оца и истовремено одустаје од свога родитељског права након рађања детета“ (Д. Мицковић, *Уговори о сурогат материнству: правни и етички аспекти*, *Правни живот*, бр. 10/2008, Београд, стр. 431-432).

20 М. Radan; S. Vuletić; Ž. Rakošec; Ž. Šperanda, *Bioetička kompleksnost problematike zamjenskoga majčinstva*, *Diacovensia*, број 1/2015, стр. 38.

21 Г. Ковачек Станић, *op. cit.*, стр. 5-11.

22 Д. Мицковић, *op. cit.*, стр. 432.

Репродуктивним ћелијама мушкарца из пара може бити оплођена *in vitro* донирана јајна ћелија треће жене, а затим усађена у материцу жене која носи трудноћу.²³ Могуће је да је пар наручилаца закључио уговор о рађању, да је јајну ћелију донирала трећа жена, а мушке оплодне ћелије мушкарац који није брачни или ванбрачни друг. У овим ситуацијама сурогат мајка није биолошка мајка, него само по трудноћи – гестациска.

Најпогоднији тип сурогат мајке су удате жене, између 27 до 30 године живота, „које су већ родиле двоје или троје дјеце (имају своју властиту обитељ), домаћице, незапослене или запослене пола радног времена и слично“.²⁴

Историјат

Сурогат материнство је забележено и у Светом писму. У Првој књизи Мојсијевој, у глави 16. 1, 2 и 15, наводи се да Сара, жена Аврамова није рађала децу. Сара је имала робињу Мисирку, по имену Агара. Сара је наговорила Аврама „... иди к робињи мојој, не бих ли добила дјеце од ње. И Аврам приста на ријеч Сарину“: „И роди Агара Авраму сина; и надјене Аврам сину својему, којега му роди Агара, име Исмаило“.²⁵

Сурогат материнство се појављивало у многобројним културама које су биле благонаклонне према женама које рађају децу пару који је неплодан. Пре Грађанског рата у Северној Америци робиње су често рађале децу својим господарима над којима нису имала никаква права.²⁶ Средином XX века сурогат мајка је била ближи сродник или пријатељ неплодном пару. У другој половини XX пар који није могао имати децу закључивао је уговор с трећим лицем о рађању. Када су методе биолошки потпомогнуте оплодне још више унапређене, у САД је 1976. прихваћен уговор о сурогат материнству. После неколико деценија, велики број западних земаља овладава медицинским методама вештачке оплодне и доноси законе који омогућавају закључење уговора о сурогат материнству.²⁷

УГОВОР О РАЂАЊУ ЗА ДРУГОГ

Уопште

Уговором о рађању за другог обавезује се жена (сурогат мајка) брачним или ванбрачним друговима (намеравани родитељи) да ће, после оплодне оплодним ћелијама једног од намераваних родитеља или оплодним ћелијама оба намеравана родитеља, носити и родити дете, те га предати намераваним родитељима, који су дужни да дете преузму и с њим успоставе родитељски однос. Оваква дефиниција уговора проистиче из одредаба чл. 61, 63 и 54 Преднацрта Грађанског законика – Породични односи. У правима која допуштају само гестациску сурогацију, као и да оплодне ћелије нису дали намеравани родитељи, дефиниција овог уговора би била другачија.

Члан 63 Устава Републике Србије²⁸ јемчи слободу свакоме да одлучује о рађању деце (став 1) и налаже Републици Србији да подстиче родитеље да се одлуче за рађање деце и да им помаже у томе (став 2). У тим одредбама се може наћи основ за регулисање уговора о рађању за другог само његовим веома екстензивним тумачењем.

Уговор о рађању за другог је, према позитивном праву, забрањен. Члан 56, тачка 25 Закона о лечењу неплодности прописује да је у поступку БМПО забрањено укључити и жену која има намеру да дете после рођења уступи трећем лицу уз плаћање или без плаћања било какве надокнаде, односно остваривања било какве материјалне или нематеријалне користи, као и нуђење услуга сурогат мајке од стране жене или било ког

23 M. Radan; S. Vuletić; Ž. Rakošec; Ž. Šperanda, *op. cit.*, str. 38.

24 *Ibidem*.

25 *Свето писмо старог и новог завјета*, Британско инострано библијско друштво, Београд 1992, стр. 11.

26 M. Radan; S. Vuletić; Ž. Rakošec; Ž. Šperanda, *op. cit.*, str. 37.

27 *Ibidem*.

28 *Службени гласник РС*, број 98/2006.

другог лица уз плаћање или без плаћања било какве надокнаде, односно остваривања друге материјалне или нематеријалне користи. Лице које предузме било коју од тих радњи чини и тешко кривично дело.²⁹

Уговор о рађању за другог је, према томе, противан важећим принудним прописима и ништав (члан 103, став 1 Закона о облигационим односима - ЗОО³⁰). О ништавости суд води рачуна по службеној дужности и на њу се може позвати свако заинтересовано лице и јавни тужилац. Право на истицање ништавости није ограничено роком (чл. 109 и 110 Закона о облигационим односима).

Облици уговора

Уговор о рађању за другог, према решењима Преднацрта, може имати три облика: 1) ако се за оплодњу сурогат мајке користе оплодне ћелије једног од намераваних родитеља (делимична, генетска сурогација), 2) ако се за оплодњу сурогат мајке користе оплодне ћелије оба намеравана родитеља (потпуна, генетска сурогација) и 3) када уговор о рађању за другог закључује жена која сама живи са сурогат мајком (из нарочито оправданих разлога које утврђује суд у ванпарничном поступку - основно решење члана 63 Преднацрта), тада се за оплодњу мора користити јајна ћелија намераване мајке.

При делимичној, генетској сурогацији један од намераваних родитеља је и биолошки родитељ (с половином гена, али је и сурогат мајка с другом половином гена биолошки родитељ рођеног детета). Ако је намеравана мајка донирала јајну ћелију оплођену донираним оплодним ћелијама другог мушкарца а не намераваног оца, која је (као ембрион) унета у материцу сурогат мајке, генетска (биолошка) мајка је намеравана мајка, док је сурогат мајка гестацијска мајка. У случају да је оплодним ћелијама намераваног оца оплођена јајна ћелија сурогат мајке, сурогат мајка је и генетска мајка с половином гена и гестацијска мајка (јер је родила дете).

Намеравани родитељ, чије оплодне ћелије нису коришћене приликом оплодње нема ни генетску а ни гестацијску везу с дететом. Ову родитељску везу тај родитељ успоставља на основу уговора о рађању за другог и закона.³¹ Када жена која сама живи користи своју јајну ћелију, а на основу одлуке суда закључи уговор о рађању са сурогат мајком, сурогат мајка је гестацијска мајка, а намеравана мајка која је дала своју јајну ћелију је генетска мајка. У овој ситуацији дониране су оплодне ћелије мушкарца.

При потпуној, генетској сурогацији биолошки, генетски родитељи су намеравани родитељи, док је сурогат мајка гестацијска мајка - по трудноћи и рађању.

Посебна својства уговорних страна

У свим облицима рађања за другог постоји генетска сурогација једног или оба родитеља. У складу с тим је оправдано у члану 62 Преднацрта предвиђено да уговор о рађању не могу међусобно закључити крвни сродници ни сродници после усвојења у правој линији без обзира на степен сродства, побочни сродници закључно с четвртим степеном сродства, као ни тазбински сродници (између којих није дозвољено закључење брака). Породични закон предвиђа само један облик усвојења (потпуно) и то је решење у Преднацрту усклађено с природом тог усвојења. Потпуним усвојењем (које је нераскидиво) између усвојеника и његових потомака и усвојитеља и његових сродника заснивају се једнака права и дужности као између детета и родитеља односно

29 Члан 73, став 1 Закона о лечењу неплодности: „Ко у поступак БМПО укључи жену која има намеру да дете после рођења уступи трећем лицу уз плаћање или без плаћања било какве надокнаде, односно остваривања било какве материјалне или нематеријалне користи, или ко нуди услуге сурогат мајке од стране жене или било ког другог лица уз плаћање или без плаћања било какве надокнаде, односно остваривање материјалне или нематеријалне користи, казниће се затвором од три до десет година“. Казна за квалификоване облике овог кривичног дела је већа.

30 *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/78, 39/85, 45/89 и 57/89; *Службени лист СРЈ*, број 31/93.

31 М. Radan; S. Vuletić; Ž. Rakošec; Ž. Šperanda, *op. cit.*, str. 39.

других сродника, а престаје родитељско право природних родитеља. Супротно Породичном закону, Преднацрт у члану 126 предвиђа и непотпуно усвојење које нема исто дејство. Непотпуним усвојењем се, наиме, између усвојиоца и усвојеника и његових потомака заснивају једнака права и дужности као између детета и родитеља. Усвојеници и његови потомци не успостављају сродничке ни остале односе са сродницима усвојиоца. Због тога је непотпуно усвојење раскидиво. Стога је у Преднацрту требало предвидети другачија решења за непотпуно усвојење.

Закључење брака није дозвољено између тазбинских сродника у првом степену праве линије и то: свекра и снахе, зета и таште, очуха и пасторка, те маћехе и пасторка. Ову сметњу за закључење брака својим решењем може отклонити суд због оправданих разлога (члан 21 Породичног закона и члан 20 Преднацрта). Требало је предвидети да суд, у ванпарничном поступку, може дозволити између наведених тазбинских сродника закључење уговора о рађању за другог.

Форма уговора

Члан 61, став 2 Преднацрта је предвидео да уговор о рађању за другог мора оверити судија или јавни бележник. Оверавањем потписа јавни бележник потврђује да је подносилац исправе, чији је идентитет претходно утврдио, у његовом присуству својеручно потписао поднету исправу, односно да је потпис који се већ налази на поднетој исправи признао за свој (члан 5, став 1 Закона о оверавању потписа, преписа и рукописа – ЗОППР).³² Јавни бележник треба да се упозна са садржином поднете исправе само у мери у којој је то неопходна за попуњавање уписника о оверама и потврдама. Он није одговоран за садржину поднете исправе, нити је дужан да утврђује да ли подносилац има право да потпише поднету исправу (члан 11, ст. 1 и 2 Закона о оверавању потписа, преписа и рукописа), осим у случајевима прописаним ставом 3 истог члана.³³

Предложена форма уговора о рађању за другог не одговара његовом значају у грађанском праву. Само оверена писана исправа уговора о рађању за другог, без упознавања с његовом садржином и уношења одговарајућих упозорења за стране, може постати средство искоришћавања сиромашних жена. С циљем заштите уговорних страна, заштите најбољег интереса детета које ће родити сурогат мајка (члан 6, став 1 Породичног закона), спречавања злоупотреба и заштите општих интереса, нужно је предвидети форму записа за уговор о рађању за другог.

Јавнобележнички запис, поред осталих, таксативно одређених елемената, мора да садржи и изјаву да су стране, а када је потребно и други учесници, поучени о садржини и правним последицама уговора о рађању за другог, као и да су стране упозорене на то да су њихове изјаве нејасне, неразумљиве или двосмислене, као и да су и после упозорења при таквим изјавама остале (видети чл. 82 и 84 Закона о јавном бележништву – ЗЈБ³⁴).

Права и обавезе уговорних страна

Преднацртом су предвиђена само основна права и обавезе намераваних родитеља и сурогат мајке – жене која носи и рађа дете.

³² Службени гласник РС, бр. 93/2014 и 22/2015.

³³ Основни судови, односно општинске управе као поверени посао задржавају надлежност за оверавање потписа, рукописа и преписа до 1. марта 2017. године. У градовима и општинама за које нису именовани јавни бележници потписе, рукописе и преписе ће оверавати основни судови, судске јединице, као и пријемне канцеларије основних судова, односно општинске управе као поверени посао и после 1. марта 2017. године, а до именована јавних бележника (видети члан 29 Закона о оверавању потписа, преписа и рукописа).

³⁴ Службени гласник РС, бр. 31/2011, 85/2012, 19/2013, 55/2014 – други закон, 93/2014 – други закон, 121/2014 и 6/2015.

Обавезе и права сурогат мајке

Основне обавезе сурогат мајке су предаја детета „после рођења“ намераваним родитељима и трпљење прекида трудноће у одређеним случајевима.

Тако члан 64, став 1 Преднацрта одређује основну обавезу сурогат мајке на следећи начин: „Жена која је носила и родила дете за другог дужна је да дете после рођења преда намераваним родитељима“. Време и начин предаје детета намераваним родитељима Преднацрт, међутим, не уређује. Дете може бити рођено превремено, царским резом, али и када је тек рођено биолошки је, не само због дојења, везано за мајку. Требало је у Преднацрту уредити и те правне ситуације тако да чине обавезан елемент уговора.

Сурогат мајка је дужна да трпи прекид трудноће ако се „установи да се на основу научно-медицинских сазнања може очекивати да ће се дете родити с тешким телесним или душевним недостацима“ (члан 66, став 1 Преднацрта). Прекид трудноће има за последицу имовинску и неимовинску штету за сурогат мајку. Висина штете зависи од тога да ли се прекид трудноће догодио у почетку када, најчешће, није угрожен живот сурогат мајке или доцније, када је трудноћа одмакла, због чега је нужен царски рез. Операција може проузроковати погоршање здравља сурогат мајке, а понекад и смрт. Преднацртом је требало императивним одредбама уредити односе који настају услед прекида трудноће.

Члан 64, став 3 Преднацрта предвиђа да „остала права и обавезе у вези с рађањем за другог регулишу се уговором“. У истом ставу су наведени, примера ради, случајеви који могу бити регулисани уговором: да је сурогат мајка обавезна да води здрав начин живота током трудноће, да се подвргава редовној лекарској контроли, да следи упутства лекара, да се уздржава од алкохола, употребе дрога и пушење, затим начин плаћања уговорених трошкова, међусобна права и обавезе у случају непоштовања уговора и сл. Наведене обавезе и права уговорних страна су битне и не могу се препустити аутономији воље уговорних страна.

Из одредаба Преднацрта проистиче да је аутономији воље уговорних страна препуштено и одрицање сурогат мајке од својства мајке. У супротном би важило правило да „мајка детета јесте жена која га је родила“ (члан 42 Породичног закона). Сурогат мајка може такође захтевати да одржава личне односе с дететом, али та ситуација није регулисана одредбама Преднацрта. Та, нерегулисана правна ситуација може изазвати и породично насиље. Члан 241, став 3 Преднацрта, међутим, предвиђа да регулише да је сурогат мајка члан породице у смислу тих одредаба (члан породице у члану 197, ставу 3 Породичног закона и у члану 241, ставу 3 Преднацрта одређен је врло широко – чланови породице су и лица која су међусобно била или су и даље у емотивној или сексуалној вези!?).

Сурогат мајка има право да захтева, према решењу усвојеном у члану 65, ставу 2 Преднацрта, накнаду „разумних трошкова изазваних ношењем и рађањем детета (губитак зараде, трошкови медицинских услуга, трошкови превоза, смештаја, исхране сурогат мајке и сл.)“. Уопштени правни стандард „разумни трошкови“ је делимично конкретизован и ограничен ношењем и рађањем детета. Он, међутим, не обухвата некада многобројне покушаје зачећа сурогат мајке и неугодности којима је због тога изложена и пре ношења детета. После рађања детета, здравље сурогат мајке може бити нарушено у тој мери да је нужно њено дуготрајно лечење итд.

Уговарање награде за рађање детета за другог је забрањено (члан 65, став 1 Преднацрта).

Преднацрт забрањује суродничку сурогацију (члан 62), а дозвољава пријатељску сурогацију,³⁵ која нужно у себи укључује давање накнаде која, у ствари, прикрива награду у том, двострано обавезном уговору. Искључиви основ обавезивања сурогат мајке (да буде оплођена, да носи, роди и преда дете намераваним родитељима) јесте награда, а не проста накнада трошкова који су због тога настали. Претпоставља се да је награда основ обавезивања сурогат мајке и када то није у уговору изражено (члан 51, став 3 Закона о облигационим односима). Сурогат мајке су, по правилу, из сиромашног дела света или сиромашних слојева друштва. Понекад сурогат мајке (нарочита када су и ге-

нетске мајке) имају скривене намере да с биолошким оцем детета остваре везу и тако се ослободе своје досадашње везе или лоших материјалних прилика.³⁶

Мајка има право да прекине трудноћу ако се током њене трудноће, на основу медицинских индикација, установи да се на други начин не може спасти њен живот или отклонити тешко нарушено здравље сурогат мајке (члан 66, став 2 Преднацрта). Ова правна ситуација није потпуније регулисана иако прекид трудноће није ретка појава, поготово због тога што је оплодна обављена вештачки. Примена општих одредаба ЗОО о престанку уговора не одговара природи уговора о рађању за другог.

Обавезе и права намераваних родитеља

Намеравани родитељи су обавезни да преузму дете без обзире на особине рођеног детета (члан 64, став 1 Преднацрта). Они се, ипак, не могу натерати да то и учине. Тако се у правној литератури наводи случај када су брачни другови Италијан и Португалка (пар наручилаца), као намеравани родитељи, набавили сперму из америчке банке сперме у Копенхагену, а јајну ћелију им је донирала жена из Енглеске. Након оплодње, ембрион је унет у материцу намераване мајке. За време трудноће је утврђено да ће сурогат мајка родити близанце женског пола. Наручиоци су захтевали прекид трудноће, али је то сурогат мајка одбила. После рођења деце наручиоци али ни сурогат мајка нису хтели да преузму дете. Уз посредовање агенције, децу је усвојио пар лезбејки из Калифорније, где су деца и рођена.³⁷

Намеравани родитељи су, према решењу усвојеном у члану 65 Преднацрта, у обавези да накнаде сурогат мајци разумне трошкове настале ношењем и рађањем детета само ако је то предвиђено уговором. Из синтагме „уговором може бити предвиђена накнада разумних трошкова...“ проистиче да намеравани родитељи нису дужни накнадити разумне трошкове ако то није уговором предвиђено. Те одредбе стављају сурогат мајку у неравноправан положај.

Право је намераваних родитеља (предвиђено чланом 64, ставом 2 Преднацрта) да заснују „родитељски однос с дететом“. На тај начин они „стичу сва законска родитељска права и дужности“, што значи да родитељски однос заснива и родитељ који нема генетску (биолошку) везу с дететом. Родитељски однос намераваних родитеља и детета се заснива „без обзира на то да ли њихов брак или ванбрачна заједница још постоје у време рођења детета“. Ако је разведен или поништен брак намераваних родитеља или ако је престала њихова заједница, а пре тога дете није било рођено ни преузето, није ни могло настати родитељско право намераваних родитеља. Тада се поставља следеће питање: Ко има право да самостално врши родитељско право? Ова правна ситуација није регулисана Преднацртом, а аналогно се не могу применити ни одредбе којима је регулисано вршење родитељског права.

Наведене одредбе не одређују у ком тренутку намеравани родитељи заснивају родитељски однос с дететом – у тренутку његовог рођења као код природног родитељског односа, или после преузимања детета. С обзиром на то да је родитељски однос изведен из уговора о рађању за другог, родитељско право намеравани родитељи стичу преузимањем детета, што је требало изричито регулисати.

Сурогат мајка може одбити да преда дете. То ће се најчешће догодити ако је коришћена јајна ћелија сурогат мајке. Сурогат мајка, у тој правној ситуацији, генетска је и гестацијска мајка.³⁸ Преднацртом, међутим, није предвиђено на који начин ће се добровољно, као ни принудно, извршити та обавеза сурогат мајке. Следом тога, на те

36 Наводи се да је амерички адвокат Ноел Кин (Noel Keane) средином седамдесетих година прошлог века основао прву агенцију за сурогат материнство. Средња цена сурогат материнства у САД је око 50.000 долара, у Украјини, Чешкој или Русији 25.000 евра, а у Индији од 10.000 до 12.000 долара. Видети: М. Radan; S. Vuletić; Ž. Rakošec; Ž. Šperanda, *op. cit.*, str. 40, 43, 52.

37 Г. Ковачек Станић, *op. cit.*, стр. 5.

38 *Ibidem*, стр. 15.

односе би се применила неодговарајућа општа правила Закона о облигационим односима и Закона о извршењу и обезбеђењу.

Одредбе које регулишу уговор о рађању за другог не одређују да намеравани родитељи морају имати пребивалиште у Србији. Аргументовано је истакнуто да се на тај начин омогућава репродуктивни туризам. То би имало за последицу да у Србију долазе намеравани родитељи чије земље не дозвољавају сурогат материнство, како би им сурогат мајке у Србији родиле дете.³⁹ Забележен је, наиме, „процват репродуктивног туризма“ – с циљем да постану родитељи, парови одлазе из земаља у којима сурогат материнство није дозвољено у земље које тај облик материнства дозвољавају, а то су „за сада најчешће источне и сиромашније земље“.⁴⁰

Намеравани родитељи имају право да захтевају прекид трудноће „ако се током трудноће сурогат мајке установи да се на основу научно-медицинских сазнања може очекивати да ће се дете родити с тешким телесним или душевним недостацима“.

МАТЕРИНСТВО И ОЧИНСТВО У СЛУЧАЈУ РАЂАЊА ЗА ДРУГОГ

Уговор о рађању за другог ставља ван снаге древно правило да је мајка детета жена која га је родила. У случају рађања за другог, у матичне књиге се као мајка детета уписује жена која на основу уговора о рађању за другог има намеру да се стара о детету (намеравана мајка) и када њене оплодне ћелије нису коришћене за оплодњу сурогат мајке (видети члан 60, став 1 Преднацрта). Такође, не примењује се ни правило да је отац детета које је рођено у браку муж мајке детета, а ако је рођено ван брака – мушкарац који призна очинство или чије је очинство утврђено правоснажном судском пресудом (видети члан 45 Породичног закона). Оцем детета, које је на основу уговора о рађању за другог родила друга жена као сурогат мајка, сматра се брачни или ванбрачни друг намераване мајке – намеравани отац, без обзира на то да ли су његове оплодне ћелије коришћене за оплодњу сурогат мајке (члан 60, став 2 Преднацрта).

Материнство и очинство намераваних родитеља се не могу оспоравати чак ни у случају када су за оплодњу сурогат мајке коришћене оплодне ћелије само једног од њих (члан 60, став 3 Преднацрта). Оспоравање материнства заснованог на основу уговора о рађању за другог није, према томе, дозвољено ни када је сурогат мајка донирала јајну ћелију, те је она не само гестацијска него и генетска мајка рођеног детета.

ПРАВО ДЕТЕТА ДА ЗНА КО СУ МУ РОДИТЕЉИ

Правила која важе за биомедицински потпомогнуто оплођење (које би обухватало и материнство на основу уговора о рађању за другог) морају укључити и право детета да „сазна своје порекло и очува свој идентитет“ (члан 64, став 2 Устава Србије). Дете без обзира на узраст има право да зна ко су му родитељи.⁴¹ Ако је дете навршило 15. годину живота и ако је способно да расуђује, оно може извршити увид у матичну књигу рођених и у другу документацију која се односи на његово порекло (члан 59, ст. 1 и 3 Породичног закона). Ово правило би требало применити и у случају донирања женске јајне ћелије или оплодних ћелија мушкараца. Такав став, међутим, наилази на подељена мишљења.⁴²

39 *Ibidem*.

40 M. Radan; S. Vuletić; Ž. Rakošec; Ž. Šperanda, *op. cit.*, str. 45.

41 И. Бабић, *Коментар Породичног закона*, Службени гласник РС, Београд, 2014, стр. 203-205.

42 З. Поњавић, Утврђивање порекла детета – између биолошке истине и стабилности, *Правни живот*, број 10/2014, Београд, стр. 24-33; М. Alinčić, *Medicinski potpomognuta oplodnja i obiteljskopравни sukob interesa*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 56/4, Zagreb, 2006, str. 907-908; М. Драшкић, *op. cit.*, стр. 14.

ОПШТИ ПОГЛЕД НА УГОВОР О РАЂАЊУ ЗА ДРУГОГ

Чињеница ношења и рађања детета је одлучујућа за материнство у породичном праву Србије: „Мајка детета јесте жена која га је родила“ (члан 42 Породичног закона). Ово важи и када је дете зачето уз биомедицинску помоћ дарованом јајном ћелијом (члан 57 Породичног закона). Јајна ћелија ће се оплодити *in vitro* оплодним ћелијама брачног или ванбрачног друга, или донираним ембрионом који се затим уноси у материцу жене. Жена која је родила дете постаје мајка иако на дете не преноси своје гене, а материнство жене донора се не може утврђивати.

Оцем детета које је зачето уз биомедицинску помоћ се сматра муж мајке (односно ванбрачни друг), под условом да је за поступак биомедицински потпомогнутог оплођења дао писмени пристанак (члан 58, ст. 1 и 2 Породичног закона).

Биолошки потпомогнуто оплођење, према важећем праву, представља наду за парове који не могу добити дете, а не нарушава битно традиционално схватање породице и брака. То би се догодило ако би се у наш правни систем унео неки неприродан уговор као што је уговор о рађању за другог. Стога је оправдано Закон о лечењу неплодности забрањивање уговор о рађању за другог – сурогат материнство (члан 56, тачка 25).

Заснивање материнства на основу уговора о рађању за другог је усвојено у већини држава САД, Јужноафричкој Републици, Индији, Русији, Чешкој, Украјини и Грузији. Аустралија, Велика Британија, Данска, Шпанија, Норвешка, Швајцарска, Грчка и Мексико у основи прихватају сурогат материнство али на некомерцијалној основи. Сурогат материнство је законом забрањено у Француској, Белгији, Шведској, Италији, Немачкој, Аустрији, Кини и Јапану. Остале државе нису законом регулисале сурогат материнство.⁴³ Према томе, знатно већи број земаља у свету, укључујући и оне економски веома развијене, не дозвољава сурогат материнство.

Предмет уговора о рађању за другог су права на лична добра (укључујући и право на физички и психички интегритет и људско достојанство). Она су по својој природи непреносива и не могу бити предмет правних послова.

Намеравани родитељи могу одбити да приме дете које има недостатке или пол који нису очекивали, или када је уместо једног детета рођено двоје или троје деце. Таква ситуација драстично погоршава положај детета. Осим тога, сурогат материнство може озбиљно утицати на односе брачних (ванбрачних) другова јер је противно достојанству брачних другова и односима деце и родитеља.

Намеравана мајка која није могла да донира своју јајну ћелију сурогат мајци, него је то учинио само њен брачни или ванбрачни друг (делимична, генетска сурогација – члан 63, став 1 Преднацрта) имаће осећај неправноправности у односу на плодног брачног или ванбрачног друга. Она се није генетски а ни гестацијски повезала с дететом јер дете има гене њеног брачног (ванбраног) друга и друге жене – сурогат мајке или друге жене која је донирала јајну ћелију.⁴⁴

Сурогат мајка, као што је истакнуто, може одбити да преда дете намераваним родитељима поготово ако је она и генетска мајка детета, с обзиром на то да је њена јајна ћелија оплођена оплодним ћелијама намераваног оца (родитеља), што може изазвати озбиљне проблеме у пракси, супротне интересима детета.

Ако се уопште дозволи закључивање уговора о рађању за другог, на основу кога сурогат мајка има право на „накнаду разумних трошкова изазваних ношењем и рађањем детета“ (члан 65 Преднацрта), то ће неминовно водити ка уништавању досадашње породице и комерцијализацији рађања. Жене уместо субјеката рађања постају „објекти за употребу“ и експлоатације. Најчешће жена пристаје да буде сурогат мајка због стања

43 М. Radan; S. Vuletić; Ž. Rakošec; Ž. Šperanda, *op. cit.*, str. 44–45; Г. Ковачек Станић, *op. cit.*, стр. 5–12; *Легислатива о људској репродукцији уз биомедицинску помоћ*, Универзитет у Новом Саду – Правни факултет, стр. 63–283.

44 М. Radan; S. Vuletić; Ž. Rakošec; Ž. Šperanda, *op. cit.*, str. 50–51.

сиромаштва и нужде.⁴⁵ Према општим правилима облигационог права, уговор којим се неко користи стањем нужде је зеленашки и ништав (видети члан 141, став 1 Закона о облигационим односима и члан 152, став 1 Породичног закона).

Такође, деца се деградирају и претварају у средство за остварење профита „уместо да буду личности достојне љубави и бриге“.⁴⁶ Када су намеравани родитељи исполни, то ће непосредно утицати на полну оријентацију детета, што није у његовом интересу.

У науци се истиче да су истраживања потврдила да тело жене често одбацује плод који с њом нема генетску везу. Али, ако је сурогат мајка уједно и генетска, раздвајање детета и мајке изазива тешке психичке последице. У будућности је могућ и инцест између детета сурогат мајке и детета које је предато намераваним родитељима.⁴⁷

ЛИТЕРАТУРА

- Alinčić, M.; *Medicinski potpomognuta oplodnja i obiteljskopравни sukob interesa, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, број 56/4, Zagreb.
- Бабић, И.; *Коментар Породичног закона*, Службени гласник, Београд 2014.
- Даниловић, Ј.; Станојевић, О., *Текстови из римског права*, Службени лист СЦГ, Београд, 2003.
- Драшкић, М.; Биомедицински потпомогнуто оплођење, доступно на: ius.bg.ac.rs/.../btmpo.medicinsko/pravo.pdf
- Драшкић, М.; *Породично право и права детета*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2007.
- Живојиновић, Д.; Право на зачеће уз помоћ биомедицине, *Правни живот*, број 10/2008, Београд.
- Kešina, I.; *Reprodukcijска medicina - izazov kršćanskoj slici čovjeka, Crkva u svijetu*, број 38/2003.
- Ковачек Станић Г.; *Породично право*, Правни факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2009.
- Ковачек Станић, Г.; *Легислатива о људској репродукцији уз биомедицинску помоћ*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Секретаријат за науку и технолошки развој Војводине, Нови Сад, 2008.
- Ковачек Станић, Г.; Биомедицински потпомогнуто зачеће и рођење детета: сурогат материнство у упоредном европском праву и Србији, *Становништво*, број 1/2013.
- Ковачек Станић, Г.; Породично-правни аспекти сурогат материнства, *Правни живот*, број 9/2001, Београд.
- Мицковић, Д.; Уговори о сурогат материнству: правни и етички аспекти, *Правни живот*, број 10/2008, Београд.
- Поњавић, З.; Утврђивање порекла детета - између биолошке истине и стабилности, *Правни живот*, број 10/2014, Београд.
- Поњавић, З.; *Прекид трудноће - правни аспекти*, Номос, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 1997.
- Поњавић, З.; *Породично право*, Службени гласник, Београд, 2014.
- Radan, M.; Vuletić, S.; Rakošec, Ž.; Šperanda, Ž.; *Bioetička kompleksnost problematike zamjenskoga majčinstva, Diacovensia*, број 1/2015.
- Romas, A.; *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973.
- Свето писмо старог и новог завјета*, Британско инострано библијско друштво, Београд, 1992.
- Tolić, B.; Jelačić, O.; *Umjetna oplodnja žene - правни i deontološki problem, Naša zakonitost*, број 2/75.
- Цвејић Јанчић, О.; *Породично право*, Правни факултет у Новом Саду, Нови Сад, 2009.

⁴⁵ Тако, из истраживања у САД проистиче да само 4% сурогат мајки има завршену средњу школу, а 40% њих је незапослено или прима социјалну помоћ. С друге стране, парови који закључују уговор са сурогат мајком су високо образовани и богати (видети: Д. Мицковић, *op. cit.*, стр. 437.

⁴⁶ Д. Мицковић, *op. cit.*, стр. 436.

⁴⁷ М. Radan; S. Vuletić; Ž. Rakošec; Ž. Šperanda, *op. cit.*, str. 65.

MATERNITY BASED ON THE SURROGACY AGREEMENT

Full Professor Ilija Babic, PhD

University Educons, Faculty of European Legal and Political Studies in Novi Sad

Abstract: The Serbian Draft Civil Code provides for a new surrogacy agreement, based on which a parental relationship is established. This agreement obligates surrogate mother towards marital or extramarital partners (intended parents) to, after being impregnated by sperm cells of one of the intended parents or by sperm cells and egg cells of both intended parents, carry and give birth to a child and give it over to the intended parents, and they are required to take the child and establish parental relationship with it.

The surrogacy agreement can be concluded between a woman living alone and a surrogate mother (for particularly justified reasons determined by the court in extrajudicial procedure – Article 63 of the preliminary draft), when the egg cell of the intended mother must be used for fertilization.

The surrogacy agreement is not in the interest of a child. In countries where it was adopted, it represents means for exploitation of the poorest women and is unnatural. It has been regulated in the preliminary draft mostly with general legal standards, while the regulation of further rights and obligations has been left to the autonomy of the will of the parties (such as formal abandonment of parental rights by the surrogate mother, the moment of acquisition of parental rights of the intended parents, handing over the child, reimbursement of reasonable costs, etc.).

ИМУНИТЕТ ШЕФА ДРЖАВЕ ОД КРИВИЧНЕ ЈУРИСДИКЦИЈЕ СТРАНИХ ДРЖАВА

Проф. др Бојан Милисављевић¹
Правни факултет Универзитета у Београду

Сажетак: Рад се бави анализом кривичноправног имунитета шефа државе од јурисдикције страних држава. Првенствено се указује на историјски развој овог обичајног правила међународног права, да би се затим детаљно обрадио значај овог питања у модерном међународном праву. Указује се на неопходност прецизирања правила у вези са појмом шеф државе, као и на постојање потребе да се у овој области усвоје неке објективније смернице које би помогле државама да превазилазе проблеме са којима се могу срести у пракси. Посебна пажња посвећена је пракси националних судова у овом погледу, али и Међународног суда правде који је имао неколико нових случајева по овом питању. Анализиран је и рад Комисије за међународно право која се већ неко време бави овим питањем у склопу ширег питања кривичноправног имунитета представника државе. Веома детаљно су представљени изузеци од апсолутног имунитета шефа државе који су у данашње време прихваћени од стране држава, са освртом на међународне злочине и правна правила у области међународног кривичног права. Истражено је и питање дејства имунитета шефа државе *ratione temporis*, као и домашај *ratione materie*. Обрађено је и питање статуса чланова породице шефа државе, као и статус чланова мисије на чијем је челу шеф државе.

Кључне речи: кривичноправни имунитет шефа државе, Међународни суд правде, одлуке националних судова.

УВОДНИ ДЕО

Правила међународног права развијала су се у односима држава које су примарни носиоци суверенитета. Комуникација држава на највишем нивоу одувек је подразумевала сусрете шефова држава па је због тога било веома важно из практичних разлога гарантовати њихову безбедност. Признање највишег обима привилегија и имунитета шефовима држава поред тога значило је и одраз поштовања државе коју они представљају и са којом се персонификују. Са развојем модерне међународне заједнице настало је начело суверене једнакости држава,² па самим тим и једнакост највиших представника државе. Паралелно са овим правилима међународног права развијају се и правила о имунитету државе³ у складу са максимом *par in parem non habet imperium*. Даље се из имунитета који држава има пред органима других држава изводи и постојање апсолутног кривичног имунитета највиших представника државе, што је такође рефлекс државног суверенитета. Тако је још Глигорије Гершић закључио да је правило о кривичном имунитету највиших представника државе у пракси држава безусловно признато, а исто тако је добило изричито признање у многим модерним законодавствима.⁴

Смисао постојања привилегија и имунитета највиших представника државе, па и апсолутно изузеће од кривичне јурисдикције има свог основа и у потреби да би свако вршење јурисдикције кршило прерогативе суверености и ометало вршење зва-

1 Ванредни професор, bojan@ius.bg.ac.rs

2 Видети Повељу Уједињених нација, члан 2.

3 Б.Милисављевић, Имуитет државе у међународном праву – осврт на рад Комисије за међународно право, Журнал за криминалистику и право, Београд, 2014.

4 Г. Гершић, Дипломатско и конзуларно право, Класици југословенског права, Службени лист СРЈ, Београд, 1995, 173.

ничних функција тих органа власти.⁵ Са друге стране, сваки акт највиших представника државе, а пре свих шефа државе приписује се самој држави. Тако се код радњи које предузима шеф државе ствара директна конекција са самом државом, па државни званичник не може бити одговоран за радње које су у ствари радње саме државе.⁶ Према класичном међународном праву шеф државе имао је потпуну слободу када је заступао своју државу – *ius repraesentationis omnimoda* – дакле без икаквих ограничења, било спољашњих било унутрашњих.⁷ У складу са тако широким овлашћењима постојала је потпуна заштита како државе, тако и шефа државе у складу са теоријом о апсолутном имунитету. Данас је положај шефа државе одређен правилима међународног права која предвиђају уобичајене надлежности шефа државе, али и правни статус, али и унутрашњих према којима је прецизно одређен положај сваког шефа државе.

АПСОЛУТНИ КРИВИЧНИ ИМУНИТЕТ ШЕФА ДРЖАВЕ

У данашњој међународној заједници питање кривичноправног имунитета највиших представника државе је актуелизовано и налази се на дневном реду Комисије за међународно право. Поред тога вођено је неколико поступака пред Међународним судом правде у вези са кривичним имунитетом највиших представника државе па се у овом раду анализира тренутно стање правила у овој области, која су обичајне природе и у доброј мери процесног карактера, али и одлуке Међународног суда правде које представљају потврду праксе држава и могу служити као смернице за деловање унутрашњих органа у државама.

Комисија за међународно право је на свом педесет и осмом заседању покренула рад на уобличавању правила о „кривичноправном имунитету државних званичника“. Специјални извештај је 2008. године поднео Комисији први извештај⁸ који се бави појмовним одређењем основних питања од значаја за ову област – почев од правних извора имунитета државних званичника, преко разграничења појмова имунитета, јурисдикције, кривичноправне јурисдикције, однос између имунитета и јурисдикције, то јест надлежности. Посебна пажња у раду Комисије усмерена је на утврђивање домаћаја имунитета *ratione persone*, то јест која лица имају право на апсолутни имунитет, па је узет став да би се он сигурно односио на шефа државе, шефа владе и министра спољних послова, док би за остале, ниже представнике државе, морао да важи мали или функционални имунитет, то јест имали би кривичноправни имунитет за дела која би се догодила у вршењу службене дужности. Други извештај пред Комисију за међународно право поднет је 2010. године.⁹ У овом извештају указује се на велики значај који има питање кривичноправног имунитета представника државе јер постоје бројни покушаји започињања поступака и на националном, али и на међународном плану.¹⁰ Због тога је потребно да се уобличи и повежу јасна правна правила у области кривичноправног имунитета како би тај подухват представљао водич за праксу државних органа.

Од велике користи, у смислу потврде обичајне природе правила о кривичноправном имунитету највиших представника државе, јесте и пракса Међународног суда правде. У случају Налога за хапшење суд је изнео потврду обичајног правила о овом питању

5 A. Cassese, When may senior state officials be tried for international crimes? Some comments on the Congo v. Belgium Case, *European Journal of International Law (EJIL)*, vol 13, no. 4 2002, 862.

6 J. Foakes, „Immunity for International Crimes? Developments in the Law on Prosecuting Heads of State in Foreign Courts, *ILBP*, 2011/02, 4.

7 J. Andrašić, *Međunarodno pravo*, Zagreb, 1954, 128.

8 Preliminary report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction, Roman Anatolevich Kolodkin, *Special Rapporteur, International Law Commission, Sixtieth session*, 2008.

9 Second report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction, Roman Anatolevich Kolodkin, *Special Rapporteur, International Law Commission, Sixty-second session*, 2010.

10 Колико је ово питање важно за међудржавне односе показује чињеница да је само у периоду од 1990. до 2008. године било 65 покушаја заснивања националних јурисдикција према највишим државним представницима, од тога је десет пута било покушаја да се заснује кривична јурисдикција према бившим шефовима држава после силаска са функције. *Second report... op. cit.*, 2010, 7.

на следећи начин: „као и дипломатски и конзуларни агенти, одређени држаоци високих функција у држави као што су шеф државе, шеф владе и министар спољних послова уживају имунитете од јурисдикције у страним државама, како грађански тако и кривични имунитет.“¹¹ Даље је у једном новијем случају „Дибутти против Француске“ Међународни суд правде поново истакао постојање имунитета шефа државе: „Шеф државе нарочито ужива пуни имунитет од кривичне јурисдикције и неповредивост која њега или њу штити од било ког акта власти друге државе који би могао да их омета у обављању њихових функција“.¹²

Апсолутни кривичноправни имунитет је само последица неприкосновености шефа државе. Када је реч о било каквом боравку на територији стране државе, постоје две врсте обавеза на страни државе домаћина. Једне су позитивне природе и односе се на гаранцију личне неповредивости, имунитета, неповредивости стана, омогућавања слободне општења, указивања почаста и повластица. Држава пријема дужна је да омогући апсолутну неповредивост шефа државе, и то у погледу физичког интегритета, али и заштите његове аутономије, части и достојанства. Обавеза негативне природе састоји се у уздржавању од вршења јурисдикције над шефом државе, али и његовом породицом и пратњом. Ову обавезу потврђује и пракса унутрашњих судова, као у случају одлуке Врховног касационог суда у Француској који је укинуо одлуку нижег суда у случају „Гадафи“ због обарања ваздухоплова из 1989. године.¹³

У пракси националних судова постоје случајеви када није потпуно јасно да ли треба прихватити статус шефа државе за неко лице које је на челу ентитета који није признат као држава. Тако је, рецимо, Касациони суд Италије био позван да одлучи да ли се Јасеру Арафату може признати апсолутни кривични имунитет јер се налази на челу Палестинске ослободилачке организације. Иако је суд закључио да се у неким ситуацијама може прихватити изједначавање лидера ентитета који није признат као држава са апсолутним имунитетом шефа државе, у конкретном случају није пронашао основ за примену такве аналогије.¹⁴ У неким другим сличним случајевима унутрашњи судови су поступали на исправнији начин па су закључили да се ради о политичком питању које превазилази надлежности судског органа.¹⁵

Постоје и ретки случајеви непризнања апсолутног имунитета шефа државе, али углавном у тренуцима пучева и противуставних промена власти. Тако је у Конгу шездесетих година прошлог века дошло до државног удара када је смењен председник Патрис Лумумба и на власт дошао М. Чомбе. По одласку на конференцију у Каиро Чомбе је био приведен и држан у притвору неколико дана, када је пуштен и враћен у Конго после великог притиска и блокада амбасада Египта и Алжира.¹⁶

Пошто је у новије време дошло до развоја правних правила на међународном плану која се односе на заштиту права човека и пошто су уведени механизми заштите створили, су се услови за деловање у смислу универзалне јурисдикције.¹⁷ Тако је Белгија покренула поступак против Сенегала на основу чињенице да су обе државе чланице Конвенције против мучења и других окрутних, нехуманих, понижавајућих поступања или кажњавања. Белгија је у свом тужбеном захтеву навела да се обраћа Међународном суду правде зато што Сенегал није покренуо кривични поступак против бившег председника Чада Исена Абреа за радње мучења, ратних злочина, злочина против човечно-

11 Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgment of 14 February 2002, para. 51. Доступна на: <http://www.icj-cij.org/docket/files/121/8126.pdf>.

12 Case concerning certain questions of mutual assistance in criminal matters (Djibouti v. France), Judgment of 4 June 2008, para. 170. Доступно на: <http://www.icj-cij.org/docket/files/136/14550.pdf>.

13 Salvatore Zappalà, Do head of State in Office Enjoy Immunity from Jurisdiction for International Crimes? The Ghaddafi Case Before the French Cour de Cassation. EJIL 2001, Vol.12 No. 3, 595-596.

14 Immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction, Memorandum by the Secretariat, 31 March 2008, 64-65.

15 Видети случај Lafontant v. Aristide када је суд у САД разматрао ово питање, преузето из Ibidem, 65.

16 М. Крећа, Међународно право представљања, Београд, 2014, 82.

17 Видети: Т. Шурлан, Принцип универзалне кривичне надлежности, НБП – Журнал за криминалистику и право, Vol. XVI, No. 2, 2011, стр.101-116.

сти и геноцида.¹⁸ Суд је узео у обзир извештај Комитета, као контролног органа по овој конвенцији, који је закључио да Сенегал, иако је члан конвенције па према томе обавезан да у своје законе унесе одговарајућа дела против тортуре, то није учинио. Тек 2007. године је Сенегал променио Закон о кривичном поступку у складу са препоруком Комитета. И поред тога, Међународни суд правде је закључио Сенегал није предузео никакве мере према Абреу, а према Конвенцији је био дужан да то учини. Други део разматрања Суда односио се на легитимацију Белгије да поднесе тужбу против Сенегала. Суд је закључио да је Белгија овлашћена за то јер се ради о обавезама које су *erga omnes* природе, па свака чланица има интерес да поступа у циљу спречавања тортуре и осталих дела предвиђених конвенцијом.¹⁹ На овај начин у својој пресуди Међународни суд правде је прво прихватио да су забране мучења, и других окупних, нехуманих, понижавајућих поступања и кажњавања норме *ius cogens* природе.²⁰ Друго, суд је подржао концепцију универзалне јурисдикције прихвативши тужбу Белгије према Сенегалу. На крају, суд је утврдио да је Сенегал прекршио члан 6 став 2 Конвенције.²¹

У пракси се догађа да је шеф државе често на челу неке специјалне мисије која борави у другој држави или државама. Овде је посебно важно да се и тада, наравно, признаје потпуни кривични имунитет самом шефу државе, али је важно да и његова пратња, као и чланови породице, имају пуни имунитет од дејства и надлежности органа државе пријема.²² Друга лица која су чланови специјалне мисије штите се на тај начин због самог шефа државе како се преко њих не би вршио утицај на шефа државе. Такво правило предвиђа и Белика Британија у свом Закону о имунитету – он предвиђа да се имунитет додељује члановима породице који чине заједничко домаћинство, као и послужном особљу.²³

ИЗУЗЕЦИ ОД АПСОЛУТНОГ ИМУНИТЕТА ШЕФА ДРЖАВЕ

Са развојем међународног кривичног права долази до потребе да се апсолутни имунитет шефа државе и других највиших државних званичника ипак ограничи.²⁴ Теоријска основа за такво ограничење се проналази у теорији о релативном имунитету државе, према којој се акти државе, па и њених највиших представника, деле на оне предузете у вршењу службене дужности – *de iure imperii* – и на оне који се врше у приватноправном својству – *de iure gestionis*. Пошто би евентуално учествовање на било који начин шефа државе у извршењу међународних злочина свакако било изван оквира вршења његове службене дужности, онда се сматра да би чак и шеф државе могао бити одговоран за међународне злочине. Имунитети се признају држави, па шефу државе само за суверене акте, према томе држава и њени званичници не могу бити имуни од јурисдикције других држава за међународне злочине, јер су ти злочини у ствари кршење *ius cogens* норми и зато не могу бити суверени акти.²⁵

Први пример у пракси може се пронаћи у Версајском уговору где је предвиђено оснивање специјалног суда који је требало да суди Вилијаму Другом за злочине почињене у току Првог светског рата.²⁶ Каснији примери могу се пронаћи у Статуту Нирнбершког трибунала,²⁷ као и Токијског трибунала.²⁸ Комисија за међународно право је касније усвојила Принципе са суђења у Нирнбергу као опште принципе међународног права,

18 Questions relating to the Obligation to Prosecute or Extradite, *Belgium v. Senegal*, Judgment, 2012, para 14.

19 *Ibidem*, para 68.

20 *Ibidem*, para 97.

21 *Ibidem*, para 88.

22 Видети Конвенцију о специјалним мисијама из 1969, члан 21.

23 State Immunity Act, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1978/33>.

24 Т. Шурлан, Злочин против човечности у међународном кривичном праву, Службени гласник и Институт за упоредно право, Београд, 2011.

25 D. Akande, S. Shah, Immunities of State Officials, International Crimes and Foreign Domestic Courts, *European Journal of International Law*, vol. 21, no.4, 2011, 839.

26 Члан 227 Версајског мировног уговора.

27 Члан 7 Статута Трибунала у Нирнбергу.

28 Члан 6 Статута Токијског Трибунала.

што је потврдила и Генерална скупштина Уједињених нација. Трећи принцип јасно гласи: „Чињеница да је учесник у акту који представља злочин према међународном кривичном праву деловао у личном својству као шеф државе или владе не ослобађа га од одговорности према међународном праву.“²⁹ Касније је ово правило потврђено и у Статуту *ad hoc* Трибунала за бившу СФРЈ,³⁰ као и у Статуту Трибунала за Руанду.³¹ У пресуди „Блашкић“ *ad hoc* Трибунал је закључио да „највиши представници државе одговарају за ратне злочине, злочине против човечности и геноцид и да се не могу позвати на имунитет од националне или међународне јурисдикције, чак и када су извршили ове злочине делујући у званичном капацитету.“³² Ставови да чак и највиши представници државе не треба да буду изузети од одговорности за тешке повреде међународног кривичног права могу се пронаћи и у раду Шестог правног комитета Уједињених нација.³³ Таквог става је и доктрина,³⁴ а у прилогу међународних инструмената може се видети да је и правни оквир неспоран. Од велике користи државама у смислу поступања њених државних органа била би еnumerација међународних кривичних дела за која би морали бити одговорни и највиши представници државе јер би то допринело правној сигурности.

У погледу правне природе правила о кривичном имунитету највиших представника државе и његовом изузетку, када се ипак може одговарати за тешке повреде правила међународног кривичног права, одредио се и *ad hoc* Трибунал за просторе бивше СФРЈ када је закључио: „Док је јурисдикциони имунитет процедуралне природе, кривична одговорност је питање суштине права. Јурисдикциони имунитет може да онемогући гоњење за извесни период времена или за одређена дела, али он не може да амнестира особе од примене одговорности за међународна кривична дела.“³⁵

Такву праксу потврђује и Специјални суд за Сијера Леоне који је одбио да призна имунитет Чарлсу Тејлору са образложењем да „се сада развило правило како суверена једнакост држава не значи и заштиту шефа државе од процесуирања пред међународним трибуналима и судовима.“³⁶ Дакле, ако је реч о евентуалном успостављању неког поступка пред међународним телом или трибуналом према шефу државе за тешке повреде међународног кривичног права, јасно је да је оно могуће. Остаје, међутим, спорно и недоречено питање успостављања јурисдикције од стране националних судова према страним шефовима држава због оптужби за тешке повреде међународног кривичног права. Овде ни теорија ни пракса нису једнообразни. Наиме поборници универзалне јурисдикције се залажу за такву праксу и истичу као оправдање значај дела која су обично предмет такве надлежности (геноцид, пиратерија, трговина људима...). Са друге стране, постоје и бројни недостаци прихватања такве праксе, јер би често долазило до подизања политичких оптужница према лицима који су шефови других држава или који су то били. Мора се закључити да је на међународном плану таква могућност оправдана, али само за одређена дела, а да то не би требало прихватити пред националним судовима. Такав став заузима и Међународни суд правде у случају „Дибутти против Француске“.³⁷

ЗАКЉУЧАК

Нема сумње да је питање кривичноправног имунитета шефа државе од великог значаја за односе држава у модерној међународној заједници. То се јасно може видети на

29 Principle III of the Principles of International Law Recognised in the Charter of the Nuremberg Tribunal, in the Judgment of the Tribunal, adopted by the International Law Commission of the United Nations in 1950 and approved by the UN General Assembly.

30 Члан 7 (2) Статута.

31 Члан 6 (2) Статута.

32 Prosecutor v. Blaškić, Case No. IT-95-5/18, Trial Chamber, Decision of 16 May 1995, para 41.

33 A/CN.4/588, para. 161.

34 R. Pedretti, Immunity of Heads of State and State Officials for International Crimes, Brill Academic Publishers, 2014.

35 Prosecutor v Krstić, Decision on Application for Subpoenas, No. IT-98-33-A, 2003, para. 26.

36 Prosecutor v Charles Taylor, Immunity from Jurisdiction, No. SCSL-03-01-I, 2004.

37 Case concerning certain questions of mutual assistance in criminal matters (Djibouti v. France), Judgment of 4 June 2008, доступно на: <http://www.icj-cij.org/docket/files/136/14550.pdf>.

основу великог броја индикатора: активности судских органа држава, рада Комисије за међународно право, Института за међународно право, Међународног суда правде, као и *ad hoc* и специјалних судова на међународном плану. Као што се у раду и доказује, нема сумње да постоји апсолутни кривични имунитет у редовним околностима које државе признају шефовима других држава. Обим тог имунитета покрива деловање шефа државе у свим околностима и у односу на све унутрашње органе других држава. У новије време, а услед развоја међународног кривичног права и међународног судства, установљава се изузетак у односу на имунитет шефа државе у погледу одговорности за дела којима се крше норме међународног кривичног права. Са друге стране, постоје тежње да се установи, са ослонцем на теорији о универзалној надлежности, и увођење изузетка у погледу вршења надлежности за тешке повреде међународног права и у име држава. Такав тренд ипак није општеприхваћен и може бити опасан у односима држава. Међународни суд правде је у случају „Белгија против Сенегала“ прихватио тужбу Белгије са ослонцем на универзалној јурисдикцији и тиме потврдио овај принцип пред међународним форумом. Примена универзалне надлежности за вођење поступака пред унутрашњим судовима и даље је спорно и неутемељено. Због свега тога је веома важан рад Комисије за међународно право. Он се добрим делом ослања на праксу Међународног суда правде, који је у неколико нових случаја дао основа за стварање правног оквира, као путоказа за праксу држава у наредном периоду. Тешко је очекивати да се у оваквој области поставе опште норме материјалног карактера, али је потребно успоставити правне оквире и предвидети процесне одредбе које би могле бити прихватљиве за велики број држава. Прави тест такви правни оквири проћи ће кроз праксу држава и њихових унутрашњих органа.

ЛИТЕРАТУРА

- Akande D., Shah S., Immunities of State Officials, International Crimes and Foreign Domestic Courts, *European Journal of International Law*, Vol. 21, No. 4, 2011.
- Cassese A., „When may senior state officials be tried for international crimes? Some comments on the Congo v. Belgium Case“, *European Journal of International Law (EJIL)* Vol. 13, No. 4, 2002.
- Foakes J., „Immunity for International Crimes? Developments in the Law on Prosecuting Heads of State in Foreign Courts“, *ILBP* 2011/02
- Frulli M., Immunities of persons from jurisdiction, u: *The Oxford companion to international criminal justice*, Editor-in-chief A. Cassese, 2009.
- Hart P. G., The function of State and diplomatic privileges and immunities in international cooperation in criminal matters: the position in Switzerland, *Fordham International Law Journal*, 1999-2000, No. 23.
- Hazel F., *The Law of State Immunity*, Oxford International Law Library, 2003.
- Higgins R., After Pinochet: developments on Head of State and ministerial immunities, *The Incorporated Council of Law Reporting Annual Lecture* 2006, available at: www.lawreports.co.uk.
- Koivu V., Head-of-State Immunity v. Individual Criminal Responsibility under International Law, *Finnish Yearbook of International Law*, vol. XII (2001).
- Lutz E. I. and Reiger C., *Prosecuting Heads of State*, Cambridge Univ. Press, 2009.
- Buzzini G., Lights and Shadows of Immunities and Inviolability of State Officials in International Law: Some Comments on the Djibouti v. France Case, *Leiden Journal of International Law*, 22 (2009).
- Pedretti R., *Immunity of Heads of State and State Officials for International Crimes*, Brill Academic Publishers, 2014.
- Zappalà S., Do head of State in Office Enjoy Immunity from Jurisdiction for International Crimes? The Ghaddafi Case Before the French Cour de Cassation, *European Journal of International Law* 2001, Vol. 12 No. 3.

Andraši J., *Međunarodno pravo*, Zagreb, 1954.

Гершић Г., *Дипломатско и конзуларно право*, Класици југословенског права, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.

Крећа М., *Међународно право представљања*, Београд, 2014.

Милисављевић Б., *Имунитет државе у међународном праву – осврт на рад Комисије за међународно право*, НБП – Журнал за криминалистику и право, Београд, 2014.

Шурлан Т., *Принцип универзалне кривичне надлежности*, НБП – Журнал за криминалистику и право, Vol. XVI, No. 2, 2011, стр. 101-116.

Шурлан Т., *Злочин против човечности у међународном кривичном праву*, Службени гласник и Институт за упоредно право, Београд, 2011.

Пресуде Међународног суда правде и других судских тела

International Court of Justice, *Case Concerning Certain Questions of Mutual Assistance in Criminal Matters (Djibouti v. France)*, ICJ Reports, Judgment, 2008.

International Court of Justice, *Case concerning the Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium)*, Judgment of 14 February 2002, I.C.J. Reports 2002.

International Court of Justice, *Questions relating to the Obligation to Prosecute or Extradite, Belgium v. Senegal*, Judgment, 2012.

Special Court for Sierra Leone, *Prosecutor v. Charles Taylor, Immunity from Jurisdiction*, No. SCSL-03-01-I, 2004.

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, *Prosecutor v. Krstic, Decision on Application for Subpoenas*, No. IT-98-33-A, 2003.

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, *Prosecutor v. Blaškić, Case No. IT-95-5/18, Trial Chamber, Decision of 16 May 1995*.

Акти Уједињених нација

Preliminary report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction, Roman Anatolevich Kolodkin, Special Rapporteur, International Law Commission, Sixtieth session, 2008.

Principle III of the Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nuremberg Tribunal, in the Judgment of the Tribunal, adopted by the International Law Commission of the United Nations in 1950 and approved by the UN General Assembly.

Second report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction, Roman Anatolevich Kolodkin, Special Rapporteur, International Law Commission, Sixty-second session, 2010.

Third report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction, Roman Anatolevich Kolodkin, Special Rapporteur, International Law Commission, Sixty-second session, 2011.

United Nations, General Assembly, *Immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction*, Memorandum by the Secretariat, 31 March 2008, A/CN.4/596.

Конвенција о специјалним мисијама из 1969.

Повеља Уједињених нација.

Други правни акти

United Kingdom State Immunity Act 1978, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1978/33>

Версајски мировни уговор из 1919, члан 227.

Статут Међународног војног суда у Нирнбергу из 1945, члан 7.

Статут Међународног војног суда у Токију из 1946, члан 6.

HEAD OF STATE IMMUNITY FROM CRIMINAL JURISDICTION
OF A FOREIGN STATE

Associate Professor Bojan Milisavljevic, LL.D.
University of Belgrade, Faculty of Law

Abstract: The paper provides an analysis of the of head of state criminal immunity from the jurisdiction of foreign states. The author primarily shows historical development of the customary rules of international law in this field, and analyzes the importance of this issue in modern international law. This paper points to the necessity of creating the rules concerning the head of state immunity, as well as to the need to adopt some objective guidelines that would help countries to overcome the problems that can be encountered in practice. Special attention was paid to the practice of national courts in this regard, and practice of the International Court of Justice, which had several new cases on this issue. The author analyzed the work of the International Law Commission, which for some time has been dealing with this issue within the broader area of immunity of state representatives. The author also analyzed exceptions from absolute immunity of the head of state, which are nowadays accepted by the states, with reference to international crimes and legal rules in the field of international criminal law. The author explored the issue of the head of state immunity *ratione temporis* as well as the reach of *ratione materiae*. The paper also presented the issue of the status of family members of a head of state, as well as the status of the mission members led by a head of state.

Keywords: head of state immunity, the International Court of Justice, decisions of national courts.

РЕСТРИКТИВНЕ МЕРЕ ПРОТИВ ФИНАНСИРАЊА ТЕРОРИЗМА КАО ДЕО ЗАЈЕДНИЧКЕ СПОЉНЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ ЕУ

Др Душко Димитријевић, научни саветник

Др Ненад Васић, научни сарадник¹

Институт за међународну политику и привреду, Београд

Сажетак: Од напада 11. септембра 2001. године борба против тероризма је постала прави глобални изазов и један од најважнијих циљева Европске уније. У предметном раду се анализирају одређени правни аспекти примене Уредбе Савета (ЕС) број 2580/2001 од 27. децембра 2001. године о посебним рестриктивним мерама против одређених лица и ентитета у борби против тероризма. Та уредба има за циљ да допринесе борби против тероризма спречавањем финансирања терористичких активности. Уредба уређује правосудне процесе који се односе на терористичке организације у Европској унији и у трећим земљама. Иста се примењује на бродове, ваздухоплове или пловила под јурисдикцијом неке од земаља Европске уније, на лица која су држављани било које чланице Европске уније и на свако правно лице или ентитет који је основан или који послује унутар Уније. Уредба не покрива лица, групе и ентитете обухваћене Резолуцијама Савета безбедности Уједињених нација 1267 (1999) и 1390 (2002) реализованих Уредбом (ЕЗ) број 881/2002 која намећу одређене специфичне санкције или рестриктивне мере против одређених лица и ентитета повезаних са мрежом Ал Каиде. Финансијска средства на које се Уредба односи обухватају: фондове; економске ресурсе; финансијска средства сваке врсте, и др. Поменута финансијска средства не смеју бити доступна одређеним физичким или правним лицима која се налазе на листи у оквиру Заједничке позиције 2001/931/Заједничке спољне и безбедносне политике (CFSP). Финансијска средства која припадају овим лицима морају бити замрзнута. Банке и друге финансијске установе, као и сва остала физичка или правна лица у земљама Европске уније имају обавезу да пруже информације које олакшавају примену предметне Уредбе уз поштовање поверљивости и професионалне тајне. Изузетно, у случају обуставе примене Уредбе, Уредба се неће примењивати на камате на средства са замрзнутих рачуна. Међутим, и те камате би по правилу морале бити замрзнуте. Државе чланице Европске уније утврдиће казне за случајеве повреде одредаба ове Уредбе.

Кључне речи: рестриктивне мере ЕУ против финансирања тероризма, санкција ЕУ, Европски савет, Европска унија.

ОСВРТ НА ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ ТЕРОРИЗМА

Доктрина и пракса међународног права су дуго времена биле на страни оних који су сматрали да се државе никада неће усагласити о дефиницији међународног тероризма. Разлог је пре свега била његова „камелеонска природа“, то јест чињеница да се појављивао у великом броју облика који су, у зависности од околности, могли да представљају различите врсте међународних злочина – од ратног и злочина против човечности, до засебног међународног злочина.² Важну дистинкцију која је терористичке акте одвајала од других међународних злочина представљала је чињеница да су та дела била инкриминисана у највећем броју националних правних система, а затим и да су се иста односила на најтежа кривична дела попут убистава, отмица, узимања талаца, бомбардовања, мучења, као и на друге тешке облике тортуре усмерене против одређене групе лица, држава, па чак и међународних организација,

1 dimitrijevicd@diplomacy.bg.ac.rs

2 A. Kaseze, *Međunarodno krivično pravo*, Београд, 2005.

с циљем изазивања општег страха и несигурности. За разлику од чисто политичких кривичних дела, која су мотивисана политичким разлозима и која по природи имају искључиво политичке циљеве, терористичка дела као изузетно озбиљни и тешки акти насиља могу бити мотивисана не само политичким, већ и верским и другим идеолошким разлозима због чега се морају другачије међународноправно третирати.

Више-мање је познато да се већ деценијама у свету води безуспешна расправа о битним одредницама међународног злочина тероризма. Међународна заједница је повела борбу против тероризма још под окриљем Друштва народа. Нажалост, због избијања Другог светског рата, Конвенција о спречавању и кажњавању тероризма Друштва народа из 1937. године никада није ступила на снагу. Након Другог светског рата, под окриљем Уједињених нација је донето више антитерористичких конвенција. Међутим, међународна заједница није постигла сагласност о једној општој дефиницији тероризма због идеолошког раскола између развијених и земаља у развоју. Највећу препреку је представљало различито тумачење аката које су предузимали тзв. борци за слободу, тј., различите категорије национално-ослободилачких покрета који су се борили за остварење права народа на самоопредељење. Сматрало се, наиме, да никакав договор у вези с дефинисањем тероризма није могуће постићи док се претходно не отклоне историјски, социјални, политички и економски узроци на којима се тај злочин темељи.³

Ни покушаји учињени у преговорима приликом усвајања Статута Међународног кривичног суда, да се међународни тероризам уврсти у злочине у његовој надлежности, такође нису уродили плодом због недостатка консензуса о његовом дефинисању. Из политичких разлога тероризам није увршћен у надлежност тог суда, нити других међународних судова. И даље се, наиме, сматра да је најефикасније да се извршиоци тих дела гоне на националном нивоу а, у случају потребе, усаглашеним деловањем више држава.

Позитивни међународноправни поредак који уређује проблематику сузбијања међународног тероризма оличен је у многобројним вишестраним међународним уговорима. Уговори су у већини случајева закључени под окриљем Уједињених нација у облику вишестраних конвенција које представљају *lex lata* савременог међународноправног поретка. Од најзначајнијих универзалних конвенција које представљају кодификацију и прогресивни развој у материји антитерористичке борбе ваља издвојити следеће:

- 1) Токијску конвенцију о спречавању и кажњавању кривичних дела извршених у ваздухоплову за време лета из 1963. године;
- 2) Хашку конвенцију о кривичном делу отмице ваздухоплова из 1970. године;
- 3) Монтреалску конвенцију о кривичним делима против безбедности цивилног ваздухопловства из 1971. године;
- 4) Конвенцију о спречавању и кажњавању кривичних дела против међународно заштићених лица, укључујући дипломатске агенте из 1973. године;
- 5) Конвенцију против узимања талаца из 1979. године;
- 6) Бечку конвенцију о физичкој заштити нуклеарног материјала из 1988. године;
- 7) Римску конвенцију о сузбијању незаконитих аката уперених против безбедности поморске пловидбе из 1988. Године, с два додатна протокола (из 1988. и 2005. године) и једним опционим протоколом из 2005. године;
- 8) Конвенцију о означавању пластичних експлозива с циљем детекције из 1991. године;
- 9) Конвенцију о сузбијању терористичких бомбашких напада из 1997. године;
- 10) Конвенцију о спречавању финансирања тероризма из 1999. године, и
- 11) Међународну конвенцију о сузбијању аката нуклеарног тероризма из 2005. године.

³ Након што су припадници организације „Црни септембар“ убили израелске атлетичаре 1972. године на Олимпијади у Минхену, Генерална скупштина Уједињених нација је усвојила Резолуцију 3034 (XXVII), којом је установљен привремени Комитет за борбу против тероризма. Том резолуцијом, али и накнадно донетим резолуцијама Генералне скупштине, посредно су оправдане насилне акције национално-ослободилачких покрета у борби за ослобођење од колонијализма, окупације и расистичких режима. Видети: A. Aust, *Handbook of International Law*, Cambridge, 2010, p. 266.

Све поменуте антитерористичке конвенције прописују универзалну надлежност држава чланица у погледу кривичног гоњења учинилаца терористичких аката који се затекну на њиховој територији. Другим речима, конвенције се примењују независно од чињеница где је злочин почињен, које је националности извршилац и који су мотиви били одлучујући приликом извршења дела.

Из међународноправне праксе је познато да, ако се терористички акти врше унутар једне државе, друге државе могу предузети акте гоњења, односно могу изручити учиниоце држави на чијем је подручју дело извршено или казнити учиниоце терористичких дела пред својим правосудним органима према универзалном *aut dedere, aut judicare*. Та могућност као право и обавеза може произлазити не само из закљученог међународног уговора између заинтересованих држава, већ и из општег међународноправног начела универзалности, које се примењује у случајевима када су повређене опште вредности и када се на основу права на самоодржање, права суверености, као и заштите интереса међународне заједнице, настоје сузбити одређени акти који представљају ратне злочине, злочине против човечности и посебне међународне злочине – што терористички акти свакако јесу будући да се њима крше не само државни интереси већ и међународноправни поредак у целини (*delicti jus gentium*).

Како савремени међународни тероризам поприма све више транснационални карактер јер превазилази државне границе, и то, како у погледу лица која у њему учествују, тако и у погледу средстава, испољеног насиља, те последица које неретко погађају лица и добра више држава, борба против тероризма престаје да буде криминална делатност против које се државе могу борити самостално и све више постаје универзална претња светском миру и безбедности.⁴ Ту тезу потврђују и закључци с јубиларног самита Генералне скупштине Уједињених нација од 16. септембра 2005. године (*World Summit Outcome*), где се без јасног дефинисања тероризма прихвата чињеница да тероризам представља међународни злочин.⁵ Будући да је тероризам постао супротан циљевима и принципима Уједињених нација,⁶ санкционисање његових појавних облика у појединим антитерористичким мултилатералним конвенцијама отуда се више не може временски ни просторно ограничити. То сликовито приказује и Конвенција о сузбијању финансирања тероризма, усвојена у оквирима светске организације.⁷ Наиме, у члану 2 Конвенције под тероризмом се, поред свих појавних облика кривичних дела из мултилатералних антитерористичких конвенција (њих девет), још подразумевају и „(...) дела почињена с циљем да проузрокују смрт или тешке телесне повреде цивила или било ког другог лица које не учествује активно у непријатељствима у ситуацији оружаног сукоба, када је сврха тих дела, према њиховој природи или у контексту у којем су извршена, да застраше становништво или да присили неку владу или међународну организацију да учини нешто или да се уздржи да учини нешто“.⁸

4 Резолуцијом Савета безбедности 1368 од 12. септембра 2001. године, терористички напади у Њујорку и у Пенсилванији од претходног дана означени су као акти тероризма који представљају претњу међународном миру и безбедности. Њоме су позване државе да „заједно и без одлагања делују на привођењу правди извршилаца, организатора и покровитеља тих терористичких аката“.

5 A/RES/60/1, 16 September 2005.

6 Генерална скупштина Уједињених нација је донела 17. децембра 1996. године Декларацију којом се потврђује да тероризам представља активност супротну циљевима и принципима Уједињених нација. Видети: A/RES/51/210.

7 Текст Конвенције је усаглашен у Генералној скупштини УН. Видети: Резолуција 54/109 од 9. децембра 1999. године. Наша држава је ратификовала поменуту конвенцију 1. јула 2002. године. Видети: Закон о потврђивању Међународне конвенције о сузбијању финансирања тероризма, *Службени лист СРЈ, Међународни уговори*, бр. 7/2002.

8 Велики број држава је преузео обавезе из поменуте конвенције. Иста има за циљ да на ширем плану успостави механизме за сузбијање финансирања терористичких аката гоњењем и кажњавањем њихових извршилаца. Државе су се обавезале да сарађују у спречавању кривичних дела наведених у Конвенцији и то спречавањем незаконитих активности лица која подстичу или врше недозвољене акте, предузимањем мера провере сумњивих финансијских трансакција од стране надлежних финансијских институција, до усвајања прописа о забрани отварања рачуна чији се носиоци или корисници не могу идентификовати. Државе чланице Конвенције сарађују кроз размену прецизних и проверених информација, као и у спровођењу истрага у вези с инкриминисаним делима. Конвенција утврђује обавезу држава да о коначним исходима поступака

Из наведеног је јасно да је формула из Конвенције о сузбијању финансирања тероризма утврдила елементе једне појмовно одређене дефиниције међународног тероризма. Међутим, у светлу онога што је до сада изнето, може се закључити да су се државе пре одлучиле да закључују посебне мултилатералне уговоре којима би се формулисала заштита посебних облика терористичких дела, него да се посвете једном тешком послу које би захтевао усвајање опште прихватљиве дефиниције међународног тероризма.

ЕВРОПСКИ ОКВИРИ ЗА СУЗБИЈАЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ ТЕРОРИЗМА

Под окриљем Савета Европе усвојен је низ међународних аката о борби против тероризма. Међу значајнијим су следећи:

1) Европска конвенција о сузбијању тероризма из 1977. Године, с допунским протоколом из 2003. године;⁹

2) Конвенција о прању новца, тражењу, пленидби и конфискацији добити од криминалних активности из 1990. године;¹⁰

3) Конвенција Савета Европе о прању новца, тражењу, пленидби и конфискацији добити од криминалних активности и финансирању тероризма из 2005. године¹¹, и

4) Конвенција о спречавању тероризма из 2005. године.¹²

Све наведене конвенције имају за циљ да ојачају превенцију на националном и међународном плану унапређивањем сарадње између држава чланица, с циљем спречавања аката тероризма, укључујући и њихово финансирање које се третира као посебно кривично дело.

Ради повећања ефикасности у борби против финансирања тероризма, Европска унија је донела више директива и смерница. Међу важнијим треба поменути следеће:

1) Оквирну одлуку Савета Европске уније о борби против тероризма од 13. јуна 2002. године;¹³

2) Уредбу Савета број 2580/2001 од 27. децембра 2001. године о посебним рестриктивним мерама против одређених лица и тела у борби против тероризма;¹⁴

покрених против учинилаца инкриминисаних дела обавесте Генералног секретара Уједињених нација, који то обавештење даље прослеђује другим државама чланицама.

9 *Службени лист СРЈ, Међународни уговори*, бр. 10/2001 и 19/2009.

10 *Ibidem*, број 7/2002.

11 *Ibidem*, број 19/2009.

12 *Ibidem*, број 19/2009.

13 *Council Framework Decision on Combating Terrorism*, 2002/475/JHA. У члану 1 Оквирне одлуке је садржана дефиниција терористичког акта. Исти се дефинише као акт који, с обзиром на своју природу или контекст, може озбиљно нанети штету држави или међународној организацији и који је учињен с намером: озбиљног застрашивања становништва, примене принуде према влади или међународној организацији да нешто учини или не учини, озбиљне дестабилизације или уништавања основних политичких, уставних, економских или друштвених структура земље или међународне организације. Терористички акт се остварује извршењем неког од уобичајених кривичних дела прописаних унутрашњим законодавством сваке државе (нпр., нападом на живот, телесни интегритет или слободу; отмицом или узимањем талаца; уништењем државних или јавних објеката, саобраћајних система, инфраструктуре, укључујући и информационе системе, фиксних платформи лоцираних у епиконтиненталном појасу; отмицом авиона, брода или другог средства јавног превоза или превоза робе; производњом, поседовањем, набављањем, превозом, снабдевањем или употребом нуклеарног, биолошког, хемијског или другог оружја, експлозива, нуклеарног или радиоактивног материјала или уређаја, или истраживањем и развојем нуклеарног, биолошког или хемијског оружја; испуштањем опасних материја или узроковањем пожара, поплава или експлозија које могу да угрозе живот људи; ометањем или обустављањем снабдевања водом, електричном енергијом или другим основним природним ресурсом које може да угрози живот људи; претњом да ће се учинити неко од поменутих дела. Видети: D. Kolarić, *Nova koncepcija krivičnih dela terorizma u Krivičnom zakoniku Republike Srbije, Crimen*, бр. 1/2003, Beograd, стр. 52.

14 *Council Regulation (EC) No 2580/2001 of 27 December 2001 on specific restrictive measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism, Official Journal of the European Communities*, L 344, 28. 12. 2001.

3) Трећу Директиву Европског парламента и Савета 2005/60/ЕС од 26. октобра 2005. године, о спречавању коришћења финансијског система у сврхе прања новца и финансирања тероризма¹⁵, и

4) Директиву Комисије 2006/70 од 1. августа 2006. године, којом се прописују мере за спровођење Директиве Европског парламента и Савета 2005/60/ЕС, у вези с дефиницијом „политички експонираног лица“ и техничких критеријума за поједностављене процедуре прегледа и праћења клијената и изузимање на основу финансијске активности која се обавља повремено или на ограниченим основама.¹⁶

Наведеним регулаторним актима Европска унија је настојала да створи заједничку платформу за општеприхватљива законска решења у борби против тероризма. Одређивање кривичног дела тероризма и с њим повезаних кривичних дела има за циљ усклађивање националних законодавстава држава чланица и држава које претендују на чланство у Унији.

У наредном делу студије, акценат ће бити на анализи Уредбе Савета број 2580/2001 од 27. децембра 2001. године о посебним рестриктивним мерама против одређених лица и тела у борби против тероризма.

УРЕДБА САВЕТА БРОЈ 2580/2001 О ПОСЕБНИМ РЕСТРИКТИВНИМ МЕРАМА ПРОТИВ ОДРЕЂЕНИХ ЛИЦА И ТЕЛА У БОРБИ ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА

Уводне напомене

Након терористичког напада у Њујорку и Пенсилванији 11. септембра 2001. године, када је практично отпочео глобални „рат против тероризма“,¹⁷ Европска унија је донела низ мера за сузбијање терористичких аката. Тако је, примера ради, на ванредном састанку од 21. септембра 2001. године, Европски савет усвојио закључак да тероризам представља стварни изазов за Европу и свет и да Европска унија мора дати приоритет борби против тероризма. Следствено том закључку, Европски савет је позвао Комисију да донесе потребне мере ради спречавања било које форме финансирања терористичких аката.¹⁸ Акције које су уследиле на нивоу Европске уније довеле су до усвајања Уредбе Савета број 2580/2001 од 27. децембра 2001. године о посебним рестриктивним мерама против одређених лица и тела у борби против тероризма. Иста је била у функцији спровођења Заједничке спољне и безбедносне политике (Common Foreign and Security Policy – CFSP), чији су тактички наступи одређени у документу „Заједничке позиције 2001/931/CFSP“.¹⁹

15 Directive 2005/60/ec of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing, *Official Journal of the European Communities*, L 309, 25. 11. 2005.

16 Commission Directive 2006/70/EC of 1 August 2006 laying down implementing measures for Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council as regards the definition of politically exposed person and the technical criteria for simplified customer due diligence procedures and for exemption on grounds of a financial activity conducted on an occasional or very limited basis, *Official Journal of the European Communities*, L 214, 4. 8. 2006.

17 Савет безбедности је усвојио 28. септембра 2001. године Резолуцију 1373, којом се обавезују чланице Уједињених нација да сузбијају тероризам у свим појавним облицима. Исто је поновљено у Резолуцији 1377 од 12. новембра 2001. године. На основу поменутих одлука, Антитерористички комитет Савета безбедности је примао извештаје држава чланица о мерама предузетим против тероризма. Временом се у расправи све чешће скретала пажња на опасност од тога да антитерористичке мере могу угрозити људска права. Стрaховања су нарочито дошла до изражаја у Резолуцији Савета безбедности 1456 из 2003. године, у којој се наглашава да се тероризам може сузбијати само у складу с Повељом и међународним правом. Видети: В. Димитријевић, Тероризам и људска права, *Годишњак Удружења за међународно право СЦГ*, 2002–2003, Београд, стр. 80.

18 Убрзо потом, у Резолуцији 1373 од 28. септембра 2001. године, Савет безбедности Уједињених нација је закључио да све државе морају замрзнути финансијска средства и фондове, као и друге економске изворе лица која су починила или која су имала намеру да почине неки од терористичких аката.

19 Предметна Уредба полази од одредби Уговора о оснивању Европске заједнице, посебно од одредби из чл. 60, 301 и 308. Такође, Уредба узима у обзир Заједничку позицију 2001/931/CFSP о примени посебних мера у борби против тероризма, коју је Савет усвојио 27. децембра 2001.

Ступање на снагу Уредбе

Уредба је ступила на снагу даном објављивања у Службеног листу дана 28. децембра 2001. године. У року од годину дана од датума ступања на снагу, Комисија има обавезу да објави извештај о примени Уредбе. У том смислу, Комисија је овлашћена да даје и конкретне предлоге. Уредба директно и у целости обавезује све државе чланице. Уредба је у међувремену више пута претрпела амандмане.²⁰

Садржај Уредбе

Из садржаја Уредбе и допунских нормативних аката донетих у наредном периоду произлази намера Европске уније да уведе посебне рестриктивне мере с циљем предупређења вршења терористичких аката на територији Европске уније и трећих држава.²¹

У Уредби Савета број 2580/2001 од 27. децембра 2001. године дају се дефиниције појмова од значаја за сузбијање тероризма. Тако Уредба апострофира појам „терористичких аката“ (*terrorist acts*), чија је дефиниција садржана у члану 1, ставу 3 Заједничке позиције 2001/931/CFSP.²² Дефиниција обухвата намерна дела која могу узроковати

године, као и предлог Комисије и мишљење Европског парламента. Видети: Opinion delivered on 13 December 2001 (not yet published in the *Official Journal*); Council Common Position of 27 December 2001 on the application of specific measures to combat terrorism (2001/931/CFSP), *Official Journal of the European Communities*, L 344/93, 28. 12. 2001.

20 Commission Regulation (EC) No 745/2003 of 28 April 2003 amending Council Regulation (EC) No 2580/2001 on specific measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism, *Official Journal of the European Communities*, L 106, 29. 4. 2003; Commission Regulation (EC) No 1207/2005 of 27 July 2005 amending Council Regulation (EC) No 2580/2001 on specific measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism, *Official Journal of the European Communities*, L 197, 28. 7. 2005; Commission Regulation (EC) No 1957/2005 of 29 November 2005 amending Council Regulation (EC) No 2580/2001 on specific restrictive measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism, *Official Journal of the European Communities*, L 314, 30. 11. 2005; Commission Regulation (EC) No 1461/2006 of 29 September 2006 amending Council Regulation (EC) No 2580/2001 on specific restrictive measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism, *Official Journal of the European Communities*, L 272, 3. 10. 2006; Council Regulation (EC) No 1791/2006 of 20 November 2006 adapting certain Regulations and Decisions in the fields of free movement of goods, freedom of movement of persons, company law, competition policy, agriculture (including veterinary and phytosanitary legislation), transport policy, taxation, statistics, energy, environment, cooperation in the fields of justice and home affairs, customs union, external relations, common foreign and security policy and institutions, by reason of the accession of Bulgaria and Romania, *Official Journal of the European Communities*, L 363, 20. 12. 2006.

21 Видети: Regulation (EC) No 881/2002 of 27 May 2002 imposing certain specific restrictive measures directed against certain persons and entities associated with Usama bin Laden, the Al-Qaida network and the Taliban, and repealing Council Regulation (EC) No 467/2001 prohibiting the export of certain goods and services to Afghanistan, strengthening the flight ban and extending the freeze of funds and other financial resources in respect of the Taliban of Afghanistan, *Official Journal of the European Communities* L 139/9, 29. 5. 2002; Council Regulation (EC) No 467/2001 of 6 March 2001 prohibiting the export of certain goods and services to Afghanistan, strengthening the flight ban and extending the freeze of funds and other financial resources in respect of the Taliban of Afghanistan, and repealing Regulation (EC) No 337/2000, *Official Journal of the European Communities*, L 67, 9. 3. 2001, p. 1.

22 Council Common Position 2001/931/CFSP of 27 December 2001 on the application of specific measures to combat terrorism, *Official Journal of the European Communities*, L 344, 28. 12. 2001. Заједничкој позицији придодата је листа појединаца и активиста одређених терористичких група на основу истраге коју су спровели надлежни правосудни и полицијски органи у земљама ЕУ. Листа се ревидира сваких шест месеци. У тренутку када је сачињена, укључивала је следећи списак организација: CIRA (Continuity Irish Republican Army); ETA (Basque Fatherland and Liberty); GRAPO (the First of October Anti-Fascist Resistance Group); Hamas-Izz al-Din al-Qassem (terrorist wing of Hamas); LVF (Loyalist Volunteer Force); PIJ (Palestinian Islamic Jihad). Осама бин Ладен и његове групе нису били обухваћени листом већ Заједничком позицијом Савета 2002/402/CFSP од 27. маја 2002. године, у вези с рестриктивним мерама против Осаме бин Ладена, чланова Ал Каиде, талибана, као и других, с њима повезаних појединаца, група, предузећа и тела. Мере из Заједничке позиције Савета су усвојене Уредбом (ЕЗ) број 881/2002. Видети: Council Regulation (EC) No 881/2002 of 27 May 2002 imposing certain specific restrictive measures directed against certain persons and entities associated with Usama bin Laden, the Al-Qaida network and the Taliban, and repealing Council Regulation (EC) No 467/2001 prohibiting the export of certain goods and services to Afghanistan, strengthening the flight ban and extending the freeze of funds and other financial resources in respect of the Taliban of Afghanistan, *Official Journal of the European Communities*, L 139, 29. 5. 2002, pp. 9–22.

озбиљну штету држави или некој међународној организацији од застрашивања становништва, вршења различитих типова непотребног насиља или дестабилизације и уништавања њихове основне политичке, уставне, економске или друштвене структуре. Списак терористичких аката обухвата, између осталог, нападе на живот или физички интегритет лица; отмице или узимање талаца; чињење великог разарања у јавном или приватном објекту, укључујући информационе системе; заплене средстава јавног превоза, као што су авиони и бродови; производњу, поседовање, прибављање, превоз или коришћење оружја, експлозива, нуклеарног, биолошког или хемијског оружја, ослобађање опасних материја или изазивање пожара, експлозија или поплава; ометање или прекид снабдевања водом, енергијом или било којим другим основним природним ресурсом; усмеравање или учествовање у активностима терористичке групе, укључујући и финансирање тих активности или снабдевање материјалним средствима.

Уредба даје дефиниције и следећих појмова:

1) „Фондови, друга финансијска средства и економски извори“ (*funds, other financial assets and economic resources*) означавају средства сваке врсте, материјална и нематеријална, покретна и непокретна, без обзира на начин њиховог стицања, правне документе или инструменте, без обзира на форму, укључујући електронске, дигиталне и друге инструменте плаћања, као и друга средства попут банкарских кредита, путничких чекова, налога за плаћање, акција, обвезница, гаранција, меница, акредитива и др.

2) „Замрзавање фондова и других финансијских средстава и економских извора“ (*freezing of funds, other financial assets and economic resources*) означава спречавање сваког преноса, померања, измена у употреби и руковању фондовима који би променили износ, обим, локацију, власништво, поседовање, карактер, дестинацију или друге промене које би омогућиле употребу тих фондова, укључујући и управљање портфолиом.

3) „Финансијска служба“ (*financial services*) означава службу финансијске природе, укључујући услуге осигурања, услуге повезане с осигурањем, као и банкарске и друге финансијске услуге које искључују осигурање.

4) „Осигурање и услуге повезане с осигурањем“ (*insurance and insurance-related services*) означавају директно осигурање и коосигурање, животно осигурање, остале врсте осигурања, реосигурање и ретроцесију, посредно осигурање попут агенцијских и брокерских услуга, потом услуге сличне осигурању као што су консултантске услуге, актуарство, процене ризика и услуге поводом реализације потражних захтева.

5) „Банкарске и друге финансијске услуге“ (*banking and other financial services*) означавају прихватање депозита и исплативих фондова, давање позајмица свих врста, укључујући потрошачке кредите, хипотекарне кредите, факторинг послове и финансирање комерцијалних ризика, финансијски лизинг, потом сва новчана плаћања, укључујући плаћања кредитним картицама, путничким чековима и банкарским меницама, гаранције и потраживања, трговину за свој рачун или за рачун клијента, без обзира на то да ли је реч о тржишном пословању (трговина тржишним инструментима, укључујући чекове, рачуне, сертификате о депозитима, страну валуту, финансијске деривате попут фјучерса и опција, провизије и инструменте о каматној стопи, финансијске производе попут свопова и форварда, преносива средства обезбеђења, негоцијабилне хартије од вредности и финансијска средства, укључујући и златне полуге).

6) „Учешће у издавању средстава обезбеђења, укључујући обављање услуга осигурања или агенцијских послова који обухватају новчана мешетарења (*money brokering*), управљање новчаним средствима и портфолиом, свим врстама заједничког инвестирања, управљање пензијским фондовима, сефовима, депозитима и залогома, клирингом, дериватима и другим негоцијабилним хартијама од вредности, управљање финансијским информацијама, документацијом, саветничким и другим сличним финансијским услугама, укључујући кредитне, инвестиционе, портфолио анализе и консултантске услуге у области корпоративног управљања и реструктурирања.

7) „Поседовање правног лица, групе или тела“ (*owning a legal person, group or entity*) означава власништво над половином или више од половине имовинских права на правном лицу, групи или телу.

8) „Контрола правног лица, групе или тела“ (*controlling a legal person, group or entity*) означава право на именовање или разрешење већине чланова управног или надзорног органа у правном лицу, групи или телу, потом право на именовање већине чланова управног или надзорног органа у текућој или претходној финансијској години, самосталан надзор на основу споразума акционара или чланова, или већине акционара или чланова с правом гласа, право доминантног утицаја на основу оснивачког акта или уговора, затим контролу правног лица, групе или тела без обзира на доминантан утицај, контролу средстава на основу управљачких права, контролу на основу пословодства у току објављивања података из консолидованог завршног рачуна и контролу на основу неограничене солидарне одговорности за финансијске обавезе.

Спровођење Уредбе у унутрашњем правном поретку

Предметна уредба је комплементарна на комунитарном нивоу административним и судским поступцима који се предузимају у борби против терористичких организација у државама чланицама Европске уније и трећим државама. Уредба се примењује на територији Европске уније укључујући ваздушни простор, палубе авиона и бродова унутар јурисдикције држава чланица, на све држављане држава чланица без обзира на то где се налазе, на сва правна лица, групе или тела инкорпорирана или конституисана на основу права држава чланица, потом на свако правно лице, групу или тело које послује унутар Европске уније. Одређени интереси Европске уније у том смислу морају се уважавати.

Мере обезбеђења од избегавања примене Уредбе осигуравају адекватан систем информисања, као и додатне мере укључујући и примену позитивних прописа Европске уније. Свесно или нехатно поступање које би довело до терористичких аката, односно свака информација да је нека одредба из те уредбе изиграна довешће до предузимања санкција. Штавише, државе чланице су обавезне да пропишу правила којима се ефективно, пропорционално и адекватно санкционише свака повреда Уредбе. Комисија и државе чланице имају обавезу да се узајамно информишу о мерама које предузимају на основу Уредбе. Листа лица која су починила или су покушала да почине акте тероризма може укључити лица и тела повезана с трећим државама, као и друга лица и тела која су у фокусу Заједничке спољне и безбедносне политике, утврђене Заједничком позицијом о примени посебних мера у борби против тероризма (2001/931/CFSP). За примену одредби Уредбе које се односе на последњи поменути случај важе овлашћења из члана 308 оснивачког Уговора. У претходном периоду, Европска заједница је спровела Резолуцију Савета безбедности Уједињених нација 1267 из 1999. године и Резолуцију 1333 из 2000. године усвајањем Уредбе број 467/2001. На основу поменуте уредбе, Заједница је замрзла средства одређених лица и група која нису била покривена предметном уредбом.²³

Санкције или рестриктивне мере

Уредба предвиђа санкције или рестриктивне мере према фондовима и другим финансијским средствима и изворима који припадају инкриминисаним правним и физичким лицима, групама или телима или су у њиховом поседу. За њих је предвиђено да се замрзавају. Ниједан фонд, финансијска средства или економски извор неће бити доступан директно или индиректно тим лицима, групама или телима. Њима ће бити забрањено обављање финансијских услуга. Савет ће установити, контролисати и, према

23 Council Regulation (EC) No 467/2001 of 6 March 2001 prohibiting the export of certain goods and services to Afghanistan, strengthening the flight ban and extending the freeze of funds and other financial resources in respect of the Taliban of Afghanistan, and repealing Regulation (EC) No 337/2000, *Official Journal of the European Communities*, L 67, 9. 3. 2001, p. 1.

потреби, изменити листу лица, група и тела на која се та уредба односи и то на основу члана 1, ст. 4, 5 и 6 Заједничке позиције о примени посебних мера у борби против тероризма (2001/931/CFSP), тако да листа садржи физичка и правна лица која су починила или су покушала да почине акте тероризма, односно правна лица, групе и тела која су учествовала или омогућила њихово извршење. Листа може да укључи и правна лица, групе и тела која су под контролом или делују у име једног или више наведених правних или физичких лица. Изузетак од наведених правила је прописан чл. 5 и 6 Уредбе. У члану 5 се прописује изузетак у односу на средства на рачунима и на потраживања. Надлежни органи могу гарантовати посебне ауторизације, којима ће се обезбедити да замрзнута средства и потраживања не послуже за финансирање терористичких аката, већ ради задовољавања хуманитарних потреба физичких лица, укучујући и чланове њихових породица. Плаћања се могу одобрити и за друге сврхе, попут извршавања обавеза према финансијским установама, извршавања уговорних обавеза, плаћања различитих врста такси, обавезног осигурања и др. Захтев за ауторизацију се може предати надлежном органу државе чланице на чијој се територија налазе замрзнута финансијска средства. Члан 6 Уредбе прописује изузетак у односу на заштити интереса Европске уније који се манифестују у интересима грађана. Тако је у одређеним околностима могуће обезбедити посебно одобрење надлежних органа ради ослобађања замрзнутих новчаних фондова, финансијских средстава и економских извора. Процедура предвиђа претходне консултације с другим државама чланицама, Саветом и Комисијом. Надлежни орган који прими захтев за одобрење обавестиће надлежни орган друге државе чланице, Савет и Комисију. Уједно ће их обавестити о томе да је одбијање потребно због спречавања финансирања аката тероризма. Надлежни орган који намерава да изда одобрење преузима обавезу да одговори на све примедбе других држава чланица, Савета и Комисије у року од две недеље.

Обавеза правременог информисања

Без прејудуцирања примене одговарајућих правила о извештавању, професионалној тајни и поверењу, банке и друге финансијске и осигуравајуће установе, као и друга тела и лица имају обавезу да обезбеде информације које би омогућиле примену Уредбе у односу на замрзнута средства и финансијске трансакције. Банке и друге установе имају обавезу да информишу надлежне органе према месту седишта и да с њима сарађују приликом спровођења поступка верификације. Обавеза информисања се односи и на Комисију. Информације се могу користити искључиво за сврху због које су послате или примљене. Било која информација коју је Комисија непосредно примила биће доступна надлежним органима држава чланица. Комисија је овлашћена да предузима активности на основу обавештења која добије од држава чланица. Државе чланице, Савет и Комисија информисаће се међусобно о свим предузетим мерама, као и о повредама Уредбе због којих је могуће покретање правосудних поступака.

ЗНАЧАЈ ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

Заједничка спољна и безбедносна политика Европске уније подразумева проактиван однос и сталну међудржавну сарадњу. Будући да Србија претендује на улазак у чланство Европске уније, она мора бити способна да оствари политички дијалог са свим државама чланицама о спровођењу Заједничке спољне и безбедносне политике. Србија, другим речима, мора бити припремљена да учествује у акцијама које се односе на примену договорених санкција и рестриктивних мера према извршиоцима најтежих међународних кривичних дела попут тероризма.²⁴ У том смислу, примена неких од најважнијих регулаторних аката Европске уније у вези са спречавањем тероризма, као и одредби пропи-

24 За санкције (рестриктивне мере) Европске уније које су на снази видети на: http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/docs/measure_en.pdf, <http://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html>

саних Уредбом Савета број 2580/2001 од 27. децембра 2001. године о посебним рестриктивним мерама против одређених лица и тела у борби против тероризма, може допринети усклађивању наше спољне политике са Заједничком спољном и безбедносном политиком Европске уније. Безбедност је кључно питање о коме се расправља и у поступку приступања Европској унији, па Србија има обавезу да се постепено усклађује са ставовима Европске уније у примени превентивних и прохибитивних мера којима се спречава финансирање терористичких аката. То је нарочито важно ако се има у виду наша политика према Космету, где је Европска унија евидентирала активност различитих терористичких група. Европска унија с правом очекује да Србија подржи Заједничку спољну и безбедносну политику применом адекватних мера према лицима и организованим групама које се озбиљно сумњиче за тероризам.²⁵ На то је, уосталом, обавезује и унутрашње законодавство и закључени и ратификовани међународни уговори и конвенције. Поред тога, на то је обавезује и Национална стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма, коју је Влада Републике Србије усвојила на седници одржаној 31. децембра 2014. године, а која обухвата следеће стратешке теме: планирање, координацију и сарадњу свих учесника у систему, спречавање уношења имовине за коју се сумња да је стечена кривичним делом у финансијски систем и друге секторе, односно откривање и пријављивање већ унете имовине, учовање и отклањање претњи од прања новца и финансирања тероризма, кажњавање извршилаца кривичних дела и одузимање незаконито стечене имовине, обезбеђивање квалификованог кадра, оспособљеног за делотворно учешће у свим сегментима система за борбу против прања новца и финансирања тероризма, као и разумевање у јавности улоге и планова надлежних органа. С обзиром на то да се приликом израде Националне стратегије водило рачуна и о последњим променама у међународним стандардима, треба очекивати да ће се тако осмишљена успешно и ефикасно применити, с циљем убрзања процеса европских интеграција.²⁶

ЛИТЕРАТУРА

- Aust, A. (2010). *Handbook of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Димитријевић, В. (2003). Тероризам и људска права. *Годишњак Удружења за међународно право СЦГ*, (2002-2003).
- Directive 2005/60/ec of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing. *Official Journal of the European Communities*, L 309, 25. 11. 2005.
- Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 32/2013.
- Закон о спречавању прања новца и финансирању тероризма. *Службени гласник Републике Србије*, бр.20/2009, 72/2009 и 91/2010.
- Kaseze, A. (2005). *Међународно кривично право*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.

²⁵ За санкционисање међународног тероризма према домаћем праву видети: Кривични законик, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014; Закон о спречавању прања новца и финансирању тероризма, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 20/2009, 72/2009 и 91/2010; Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела, *Службени гласник Републике Србије*, број 32/2013.

²⁶ Имајући у виду опредељење Републике Србије ка чланству у Европској унији и преговоре о приступању који су у току, приликом израде Стратегије надлежни државни органи су водили рачуна и о примедбама и препорукама релевантних служби Европске комисије. Такође, надлежни органи Републике Србије су с нарочитом пажњом пратили активности и акта у области борбе против прања новца и финансирања тероризма на нивоу Европске уније, као и препоруке Комитета Манивал (*Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism*) – Комитет Савета Европе који ради на усклађивању националних система држава чланица за борбу против прања новца и финансирања тероризма. У том смислу су пратили и препоруке и методологију ФАТФ-а (*Financial Action Task Force – FATF*) и предложени текст Четврте директиве Европске уније о прању новца и финансирању тероризма, ради благовременог предузимања мера и хармонизације правног система Републике Србије за борбу против прања новца и финансирања тероризма с међународним стандардима.

- Kolarić, D. (2003). Nova koncepcija krivičnih dela terorizma u Krivičnom zakoniku Republike Srbije. *Crimen*, (1).
- Кривични законик. *Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014;
- Regulation (EC) No 881/2002 of 27 May 2002 imposing certain specific restrictive measures directed against certain persons and entities associated with Usama bin Laden, the Al-Qaida network and the Taliban, and repealing Council Regulation (EC) No 467/2001 prohibiting the export of certain goods and services to Afghanistan, strengthening the flight ban and extending the freeze of funds and other financial resources in respect of the Taliban of Afghanistan. *Official Journal of the European Communities*, L 139/9, 29. 5. 2005.
- Службени лист СРЈ*, *Међународни уговори*, бр. 10/2001, 19/2009 и 7/2002.
http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/docs/measures_en.pdf
<http://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html>.
- Council Common Position of 27 December 2001 on the Application of Specific Measures to Combat Terrorism (2001/931/CFSP). *Official Journal of the European Communities*, L 344/93, 28. 12. 2001.
- Commission Directive 2006/70/EC of 1 August 2006 laying down implementing measures for Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council as regards the definition of politically exposed person and the technical criteria for simplified customer due diligence procedures and for exemption on grounds of a financial activity conducted on an occasional or very limited basis. *Official Journal of the European Communities*, L 214, 4. 8. 2006.
- Commission Regulation (EC) No 745/2003 of 28 April 2003 amending Council Regulation (EC) No 2580/2001 on specific measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism. *Official Journal of the European Communities*. L 106, 29. 4. 2003.
- Commission Regulation (EC) No 1207/2005 of 27 July 2005 amending Council Regulation (EC) No 2580/2001 on specific measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism. *Official Journal of the European Communities*, L 197, 28. 7. 2005.
- Commission Regulation (EC) No 1461/2006 of 29 September 2006 amending Council Regulation (EC) No 2580/2001 on specific restrictive measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism. *Official Journal of the European Communities*, L 272, 3. 10. 2006.
- Commission Regulation (EC) No 1957/2005 of 29 November 2005 amending Council Regulation (EC) No 2580/2001 on specific restrictive measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism. *Official Journal of the European Communities*, L 314, 30. 11. 2005.
- Council Common Position 2001/931/CFSP of 27 December 2001 on the application of specific measures to combat terrorism. *Official Journal of the European Communities*, L 344, 28. 12. 2001.
- Council Framework Decision on Combating Terrorism*, 2002/475/JHA.
- Council Regulation (EC) No 1791/2006 of 20 November 2006 adapting certain Regulations and Decisions in the fields of free movement of goods, freedom of movement of persons, company law, competition policy, agriculture (including veterinary and phytosanitary legislation), transport policy, taxation, statistics, energy, environment, cooperation in the fields of justice and home affairs, customs union, external relations, common foreign and security policy and institutions, by reason of the accession of Bulgaria and Romania. *Official Journal of the European Communities*, L 363, 20. 12. 2006.
- Council Regulation (EC) No 2580/2001 of 27 December 2001 on specific restrictive measures directed against certain persons and entities with a view to combating terrorism. *Official Journal of the European Communities*, L 344, 28. 12. 2001.
- Council Regulation (EC) No 467/2001 of 6 March 2001 prohibiting the export of certain goods and services to Afghanistan, strengthening the flight ban and extending the freeze of funds and other financial resources in respect of the Taliban of Afghanistan, and repealing Regulation (EC) No 337/2000. *Official Journal of the European Communities*, L 67, 9. 3. 2001, p. 1.

- Council Regulation (EC) No 467/2001 of 6 March 2001 prohibiting the export of certain goods and services to Afghanistan, strengthening the flight ban and extending the freeze of funds and other financial resources in respect of the Taliban of Afghanistan, and repealing Regulation (EC) No 337/2000. *Official Journal of the European Communities*, L 67, 9. 3. 2001, p. 1.
- Council Regulation (EC) No 881/2002 of 27 May 2002 imposing certain specific restrictive measures directed against certain persons and entities associated with Usama bin Laden, the Al-Qaida network and the Taliban, and repealing Council Regulation (EC) No 467/2001 prohibiting the export of certain goods and services to Afghanistan, strengthening the flight ban and extending the freeze of funds and other financial resources in respect of the Taliban of Afghanistan. *Official Journal of the European Communities*, L 139, 29. 5. 2002, pp. 9–22.

RESTRICTIVE MEASURES AGAINST FINANCING OF TERRORISM
AS A PART OF THE COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY OF THE EU

Professorial Fellow Dushko Dimitrijevic, PhD

Professorial Fellow Nenad Vasic, PhD

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Abstract: Since the attacks of 11 September 2001, the fight against terrorism has become a true global challenge and one of the main objectives of the European Union. The paper deals with certain legal aspects of the application of Council Regulation (EC) 2580/2001 of 27 December 2001 on specific restrictive measures against certain persons and entities in the fight against terrorism. This Regulation aims to contribute to the fight against terrorism by preventing the financing of terrorist activities. Regulation regulates judicial processes relating to terrorist organizations in the European Union and in third countries. The same applies to ships, aircraft or vessel under the jurisdiction of some of the countries of the European Union, to persons who are nationals of any member of the European Union and to any legal person or entity that is established or operating within the EU. Regulation does not cover persons, groups and entities covered by the resolutions of the Security Council of the United Nations 1267 (1999) and 1390 (2002) implemented by Regulation (EC) 881/2002 which imposes certain specific sanctions or restrictive measures against certain persons and entities associated with Al-Qaeda network. Financial assets to which the exemption applies include: funds; economic resources; financial resources of every kind, etc. The aforementioned funds may not be available to certain natural or legal persons who are on the list in the Common Position 2001/931/EU Common Foreign and Security Policy (CFSP). Financial assets belonging to these persons must be frozen. Banks and other financial institutions, as well as any other natural or legal persons in the European Union countries have an obligation to provide information to facilitate the implementation of the Regulation respecting the confidentiality and professional secrecy. Exceptionally, in the case of the derogation, the Regulation does not apply to interest on funds from the frozen account. However, such interest would normally have been frozen. European Union Member States shall determine the punishment for cases of violation of the provisions of this Regulation.

Keywords: EU restrictive measures against the financing of terrorism, sanctions, EU, European Council, European Union.

ЗНАЧАЈ УВАЖАВАЊА ПРИНЦИПА НАЈБОЉИХ ИНТЕРЕСА ДЕТЕТА И ЊЕГОВОГ ПРАВА ДА СЕ ЊЕГОВО МИШЉЕЊЕ ЧУЈЕ У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА ЖРТАВА САВРЕМЕНИХ ОБЛИКА КРИМИНАЛИТЕТА ОД ПОСЛЕДИЦА СЕКУНДАРНЕ ВИКТИМИЗАЦИЈЕ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Др Ивана Стевановић¹

Института за криминологику и социологику истраживања, Београд

Ненад Вујић²

Правосудна академија, Београд

Сажетак: Најбољи интерес детета представља један од основних принципа у остваривању, поштовању и заштити права детета. Обавеза државе, свих релевантних институција, па и суда јесте да у свим поступцима који се тичу детета воде рачуна о његовим најбољим интересима. Ово право је уско везано са правом детета да се његово мишљење чује, а преваходно да буде информисано о својим правима, што подразумева обавезу поступајућих органа да пре изражавања мишљења детета обезбеде да дете буде информисано о свим чињеницама које су од значаја за доношење одлуке и то на језику који је прилагођен детету, као и да му омогуће да своје мишљење изрази слободно. Аутори у овоме раду инсистирају на неопходности уважавања ових принципа, а поготово у светлу заштите малолетних лица жртава савремених облика криминалитета од последица секундарне виктимизације у кривичном поступку и дају приказ релевантних стандарда који су успостављени на нивоу одабраног међународног и европског права.

Кључне речи: најбољи интереси, партиципација, дете, секундарна виктимизација, савремени облици криминалитета.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

„Правосуђе (правда) по мери детета”³ означава правосудни систем који јемчи поштовање и делотворно спровођење свих права детета на највишем могућем нивоу... То је пре свега правосуђе које је доступно, примерено узрасту, ефикасно, прилагођено потребама и правима детета и усредсређено на те потребе и права, уз поштовање права детета, укључујући право на поступак у складу са законом, право да оштетује у поступку и да разуме поступак, на поштовање приватног и породичног живота и на интегритет и достојанство. Остваривање „правосуђа (правде) по мери детета подразумева правосуђе прилагођено на начин да буде примереније детету и ефикасне поступке доступне деци уз обезбеђење неопходне независне правне репрезентације. На овај начин се омогућава деци да, када дођу у контакт са правосудним и управним системом, било као сведоци, жртве (оштећени) или као учиниоци кривичних дела, тужиоци и подносиоци притужби у грађанским, управним поступцима и поступцима пред независним органима, буду у могућности да на адекватан начин заштите своја права и интересе.

Прилагођавање правосуђа да буде примереније деци у Европи део је Агенде Европске уније о правима детета⁴ и представља један од најважнијих стандарда у об-

1 Научни сарадник, в.д. директора, ivanacpd@gmail.com

2 Директор, nenad.vijic@pars.rs

3 Смернице Комитета министара Савета Европе о правосуђу по мери детета, усвојене 17. новембра 2010. на 1.098. заседању заменика министара Савета Европе – Редигована верзија од 31. маја 2011.

4 Агенда Европске уније о правима детета усвојена од стране Европске Комисије Европске уније 52011ДЦ0060 од 15. фебруара 2011. године 52011ДЦ0060, (52011ДЦ0060,15. фебруар 2011. године).

ласти права детета. Уважавање основних начела „правосуђа (правде) по мери детета“ подразумева примену основних принципа (*Смернице Комитета министара Савета Европе о правосуђу по мери детета – III Основна начела – од А до Е*):

- *Принципа партиципације*. Право је сваког детета да буду обавештено о својим правима, да му се укаже на одговарајуће путеве који су му обезбеђени ради приступа правосуђу и да буде консултовано и саслушано у поступцима у којима учествује или који утичу на њега. Децу треба сматрати пуним носиоцима права и тако треба поступасти према њима;

- *Уважавање најбољих интереса детета*. Приликом процене најбољих интереса деце која су у поступак укључена или деце на коју то утиче, важно је узети у обзир: њихове ставове и мишљења; сва друга права детета, као што је право на достојанство, слободу и равноправно поступање треба у сваком тренутку да буду поштована; сви надлежни органи власти треба да усвоје свеобухватан приступ како би на одговарајући начин узели у обзир све интересе о којима се ту ради, укључујући психолошко и физичко благостање и правне, социјалне и економске интересе детета;

- *Поштовање њиховог достојанства*. Према деци треба поступати с пажњом, осећајно, правично и с поштовањем све док траје поступак или расправа о предмету, а посебну пажњу треба посвећивати њиховом личном положају, благостању и конкретним потребама, уз пуно поштовање њиховог физичког и психичког интегритета. На тај начин треба поступати према деци без обзира на то како су дошла у додир са судским или вансудским поступком или каквом другом интервенцијом, и без обзира на њихов правни статус и својство у било ком поступку или предмету. Деца не смеју бити подвргнута мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању;

- *Заштиту од дискриминације*. Права детета треба да се обезбеђују без икакве дискриминације по било ком основу, као што су пол, раса, боја коже или етничко порекло, узраст, језик, вероисповест, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, социоекономско порекло, статус родитеља (једног или оба), веза с неком националном мањином, имовно стање, рођење, родни идентитет или други статус;

- *Владавину права*. Начело владавине права треба да буде примењено на сву децу, у потпуности, исто онако као и на одрасле. Елементи ваљаног (правосудног) поступка, као што су начела законитости и сразмерности, претпоставка невиности, право на правично суђење, право на правни савет, право на приступ суду и право на жалбу, треба да буду зајемчени деци на исти начин на који су зајемчени одраслима и не смеју бити умањени или ускраћени под изговором најбољих интереса детета. То важи за све судске и вансудске и управне поступке. Деца треба да имају право приступа одговарајућим независним и делотворним механизмима за улагање жалбе.

Уважавање наведених принципа од посебне је важности у светлу заштите малолетних лица жртава савремених облика криминалитета од последица секундарне виктимизације у кривичном поступку.

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ ЗАШТИТЕ ДЕЦЕ ЖРТАВА САВРЕМЕНИХ ОБЛИКА КРИМИНАЛИТЕТА

У последњих неколико деценија нарочита пажња на међународном плану посвећена је успостављању делотворне заштите деце жртава савремених облика криминалитета, посебно имајући у виду неопходност предузимања законодавних и других мера за спречавање свих видова сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања деце, као и потребу њихове заштите, уважавајући да најбољи интереси детета и право детета да се његово мишљење чује и узме у разматрање представљају један од основних принципа у остваривању, поштовању и заштити њихових права. Државе уговорнице, свесне обима и карактера ових појава, посебно повећане међународне трговине децом, искоришћавања деце у проституцији и порнографији, односно све изражене злоупотребе рачунских

система и мрежа у циљу регрутовања деце у поменуте сврхе, поред осталог, реаговале су и успостављањем нових међународних норми и стандарда. У том смислу, поред јасног појмовног дефинисања шта све треба да садрже законски описи кривичних дела на нивоу материјалног кривичног права, од изузетне важности су и јасно дефинисане одредбе које се односе на специфичности процесног положаја деце жртава сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања.

На нивоу међународних стандарда посебно се инсистира на потреби установљавања посебних мера заштите и помоћи деци, односно дефинисању одредби које промовишу неопходност успостављања националне и међународне сарадње у превенцији и сузбијању сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања деце (Шкулић, 2002: 14). *Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, децјој проституцији и децјој порнографији* (у даљем тексту: *Протокол*)⁵ и *Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања*⁶ су најбољи пример ширења заштите деце – жртава на нивоу међународног и европског права када се они у кривичном поступку појављују као оштећени или се саслушавају као сведоци.⁷

У том смислу *Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, децјој проституцији и децјој порнографији*, између осталог, обавезује државе уговорнице да усвоје одговарајуће мере за заштиту права детета жртава (Вучковић-Шаховић, 2006: 36) радњи забрањених *Протоколом* у свим фазама кривичног поступка (члан 8 *Протокола*), а нарочито:

- признавањем угрожености деце жртава и прилагођавањем поступака да би се уважиле њихове посебне потребе, укључујући њихове посебне потребе као сведока;
- обавештавањем деце жртава о њиховим правима, њиховој улози и обиму, временском распореду и напредовању поступка и разматрању њихових случајева;
- допуштањем да се у поступку у ком су угрожени њихови лични интереси презентирају и размотре гледишта, потребе и преокупације деце жртава, на начин који је у складу са правилима националног процесног права;
- обезбеђивањем одговарајућих служби подршке деци жртвама током читавог правног процеса;
- заштитом, када је то одговарајуће, приватности и идентитета деце жртава и предузимањем мера у складу са националним правом како би се избегло неподесно ширење информација које би могле довести до идентификовања деце жртава;
- обезбеђивањем, у одговарајућим случајевима, безбедности деце жртава, као и безбедности њихових породица и сведока који сведоче у њихово име, од застрашивања и одмазде;
- избегавањем непотребног одлагања разматрања случајева и извршавања налога или уредби о давању обештећења деци жртвама.

Такође, у смислу *Протокола*: „Државе уговорнице ће обезбедити да неизвесност у погледу стварне старосне доби жртве не спречи покретање кривичног поступка, укључујући истражне радње усмерене на утврђивање старосне доби жртве. Да у поступању од стране система кривичног правосуђа, са децом жртвама незаконитих радњи описаних у *Протоколу*, најбољи интерес детета буде приоритет“. Државе уговорнице предузеће такође, мере како би обезбедиле одговарајућу обуку, посебно правну и психолошку, за лица која раде са жртвама незаконитих радњи забрањених према *Протоколу* и усвојити мере како би заштитиле безбедност и интегритет лица и/или

5 Закон о потврђивању Факултативног протокола уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, децјој проституцији и децјој порнографији, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 22/02.

6 Закон о потврђивању Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 1/2010.

7 Резолуцијом бр. 2005/20 Економски и социјални савет 22. јула 2005. године усвојио је *Смернице за питања кривичног правосуђа које укључују појављивање детета жртве и сведока пред судом*. Наведене *Смернице* представљају део УН стандарда и норми у области превенције криминалитета и кривичног правосуђа (UN, *Treaty Series*, vol. 1577, No. 27531).

организација укључених у спречавање и/или заштиту и рехабилитацију жртава таквих незаконитих радњи.

На сличан начин и *Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања* изузетно детаљно регулише опште мере заштите детета жртве у кривичном поступку али и сам начин разговора са њим. У том смислу државе уговорнице ове *Конвенције* се обавезују на предузимање неопходних законодавних и других мера, за заштиту права жртава као и њихових посебних потреба у улози сведока, у свим фазама кривичног поступка, а посебно:

- 1) упознавајући их, сем ако они не желе да приме такве информације, са службама које им стоје на располагању, њиховим правима, њиховој улози као и праћењу и поступку након што поднесу тужбу, о општем току поступака, оптужбама као и исходу њиховог предмета;
- 2) старањем да барем у случајевима где евентуално постоји опасност за жртву или њену породицу, они могу да буду обавештени, ако је неопходно, када је гоњено или осуђено лице привремено или коначно пуштено на слободу;
- 3) омогућавањем да, на начин који је у складу са правилима домаћих поступка, буду саслушани, изведу доказе или изаберу средства путем којих ће представити и на разматрање ставити своје ставове, потребе и интересе, непосредно или преко посредника;
- 4) пружајући им одговарајуће услуге подршке тако да њихова права и интереси могу благовремено да буду предочени и узети у обзир;
- 5) заштитом њихове приватности, идентитета и слике о њима и, у складу са домаћим прописима, спречавањем ширења у јавности било каквих информација на основу којих би се могао утврдити њихов идентитет;
- 6) старањем за њихову безбедност, као и њихове породице и сведока у њихово име, од застрашивања, освете и обнове виктимизације;
- 7) старањем да се контакт између жртава и учиниоца у суду или органу унутрашњих послова избегне, сем ако надлежни органи не одреде другачије у најбољем интересу детета или кад је због истраге или поступака такав контакт неопходан.

Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је 19. децембра 2011. године *Трећи факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о поступку по притужби*. Значај *Протокола* огледа се у ширењу права детета да се његов глас чује и у поступку пред Комитетом за права детета у смислу имплементације члана 12 *Конвенције о правима детета*. (Šahović, Doek, Zermatten, 2012: 64). Поступак по притужби предвиђен *Протоколом* омогућава детету појединцу, групи појединаца или њиховим представницима, који тврде да су жртве повреде права које је учинила уговорница *Конвенције*, да притужбу поднесу Комитету за права детета, а под условом да је држава уговорница прихватила поступак, као и да су подносиоци притужбе исцрпели све расположиве домаће правне лекове.⁸ Од априла 2014. године започела је и директна примена *Трећег факултативног протокола* који је ступио на правну снагу. Република Србија још увек није ратификовала *Трећи факултативни протокол*.

ПОШТОВАЊЕ ПРИНЦИПА НАЈБОЉЕГ ИНТЕРЕСА ДЕТЕТА И ПРАВА НА ПАРТИЦИПАЦИЈУ У КРИВИЧНИМ ПОСТУПЦИМА

Најбољи интерес детета представља један од основних принципа у остваривању, поштовању и заштити права детета. Обавеза државе, свих релевантних институција, па

⁸ У складу са одредбама *Трећег факултативног протокола о комуникацијским процедурама уз Конвенцију о правима детета* могуће су три врсте жалби: Индивидуалне жалбе – појединци или групе појединаца са тврдњом о повреди права; Упити – Комитет може покренути истрагу поводом тврдњи о широко распрострањеној повреди права. Ово не захтева да дете или група деце докаже повреду права. Комитет може самостално покренути овакве истраге за широко распрострањене повреде права; Међудржавна комуникација – једна држава може поднети жалбу против друге државе.

и суда јесте да у свим поступцима који се тичу детета воде рачуна о његовим најбољим интересима. Уједно најбољи интерес детета представља правни стандард који се цени према околностима сваког појединачног случаја. То значи да се приликом доношења сваке одлуке морају сагледати околности сваког појединачног случаја и одлука донети у најбољем интересу детета о чијим се правима одлучује.

Обавеза поступања у складу са најбољим интересом детета садржана је у члану 3 став 1 *Конвенције о правима детета*⁹ у ком члану је прописана обавеза свих јавних или приватних институција социјалног старања, судова, административних органа или законодавних тела да у свим активностима које се тичу детета воде рачуна о његовим најбољим интересима (Вучковић Šahović, Doek, Zermatten, 2012: 303-309. У тачкама 8 и 9 *Факултативног протокола уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, децјој проституцији и децјој порнографији* се посебно указује на то да је држава дужна да обезбеди заштиту најбољег интереса детета жртве у свим фазама кривичног поступка уз превасходно признавање принципа правичности и непристрасности.

Обавеза поштовања принципа најбољег интереса детета садржана је и у другим међународним документима, посебно *Конвенцији Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања* и *Смерницама Комитета министара Савета Европе о правосуђу по мери детета*, а у којима је јасно указано на обавезу поступања у складу са најбољим интересом детета у кривичним поступцима, на обавезу заштите малолетног оштећеног (детета сведока – жртве) у кривичном поступку, као и успостављања система правосуђа по мери детета.

Најважнији аспект утврђивања најбољег интереса детета јесте да се детету омогући да утврди свој најбољи интерес. У том смислу најбољи интерес детета је уско везан са правом детета на партиципацију тј. с правом детета да изрази мишљење о питањима која га се тичу и да то мишљење буде узето у обзир приликом доношења одлука.

Право детета на партиципацију је један од основних принципа права детета. Члан 12 *Конвенције о правима детета* садржи обавезу државе да обезбеди детету које је способно да формира мишљење право на слободу изражавања мишљења о свим питањима која се тичу детета и да посебно пружи могућност детету да буде саслушано у свим судским и административним поступцима који га се тичу, било непосредно или преко заступника или одговарајућег органа, на начин који је у складу са националним правилима процесног законодавства. Партиципација детета је у складу са схватањем детета као субјекта права које активно партиципира у остваривању својих права. Ово право је уско везано са правом детета на информисање и правом детета на слободу изражавања, а што подразумева обавезу поступајућих органа да пре изражавања мишљења детета обезбеде да дете буде информисано о свим чињеницама које су од значаја за доношење одлуке и то на језику који је прилагођен детету, као и да му омогуће да своје мишљење изрази слободно.

Кривичноправни систем и уважавање принципа најбољег интереса детета и права на партиципацију у кривичним поступцима у Републици Србији

У систему свеобухватне друштвене интервенције у циљу заштите физичког, психичког и сексуалног интегритета малолетних лица заштитна функција кривичног права је његова основна и најважнија функција. У историјском погледу, заштита малолетника од насиља, злоупотреба и експлоатације почиње од спорадичних мера кривичноправне репресије, да би се кроз развој система породичноправне заштите дошло до сложених нормативних модела друштвеног реаговања. Данас, кривично право обезбеђује основну заштиту малолетних лица од понашања и поступака који представљају напад на њихов живот, здравље, сексуални интегритет, личност и васпитање. Обим, домашај и начин деловања и кривичноправне заштите, разликује се од нивоа и садржаја те заштите. Кључна улога права, нарочито кривичног права у сложеном систему друштвених интервенција, проистиче из тога што оно дефинише облике понашања који

9 Конвенција о правима детета, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 15/90.

нарушавају стандарде односа према малолетном лицу и изражава степен “друштвене (не)толеранције” на поједине облике понашања. Посматрано из угла кривичног права, кривични закон одређује услове или ситуације који оправдавају одређени тип кривичноправне реакције, односно понашање које повлачи одређену кривичну санкцију (Стевановић, И. (б): 2014: 36-37).

На почетку двадесет првог века тешко је учити кривичноправне системе који не поклањају знатну пажњу случају када се код одређених кривичних дела малолетно лице јавља као пасивни субјект, а за најсавременије кривичнопроцесне системе је карактеристично да посебну пажњу посвећују ситуацијама у којима се малолетно лице појављује у улози оштећеног, односно сведока у кривичном поступку. У великој мери европско континентално право следило је, у погледу кривичноправног положаја малолетних лица и њихове заштите, општи прогрес који је пре свега био условљен развојем кривичног, међународног права. Другим речима кривично право следило је у великој мери, и само као одређени фактор промена, потребе друштва.

На овај начин, посматрано из угла кривичноправног положаја положај малолетног лица у систему кривичноправне заштите, од пасивног субјекта као лица на коме је предузета радња извршења, помера се ка лицу чије је добро повређено или угрожено и где се држава и њени органи постављају као гарант тих права и преузимају функцију њиховог заступања у ситуацијама када су она угрожена, односно повређена поступцима родитеља или других особа којима је поверено старање о малолетном лицу (Стевановић, И. (а): 2014: 32-33; Стевановић, И. (б): 2014: 39-51).

Кривично право обезбеђује основну заштиту малолетних лица од понашања и поступака који представљају напад на њихов живот, здравље, сексуални интегритет, личност и васпитање. Обим, домашај и начин деловања и кривичноправне заштите, разликује се од нивоа и садржаја те заштите. Кључна улога права, нарочито кривичног права у сложеном систему друштвених интервенција, проистиче из тога што оно дефинише облике понашања који нарушавају стандарде односа према малолетном лицу и изражава степен “друштвене (не)толеранције” на поједине облике понашања. Посматрано из угла кривичног права, кривични закон одређује услове или ситуације који оправдавају одређени тип кривичноправне реакције, односно понашање које повлачи одређену кривичну санкцију.

У Републици Србији материјално кривично право обезбеђује основну заштиту малолетних лица од понашања и поступака који угрожавају њихов живот, здравље, сексуални интегритет, личност и васпитање. Наравно кривичноправни систем делује у садејству с осталим деловима правног система, односно повезано са другим институционалним системима као што су: систем социјалне заштите, здравство, образовање. Уколико кривичноправну заштиту малолетних лица одредимо као скуп правних норми којим се законски даје опис кривичних дела којима се угрожава и/или повређују живот и телесни интегритет, здравље, емоционални и сексуални интегритет и васпитање, можемо констатовати да *Кривични законик*¹⁰ све више проширују зону инкриминације, повећавајући и диференцирајући систем „кривичних дела на штету малолетних лица.“

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (у даљем тексту: *Закон о малолетницима*)¹¹, као и *Законик о кривичном поступку*¹² садрже низ одредби чији је циљ заштита права и интереса малолетних оштећених лица у поступку. Међутим, ови закони се не позивају изричито на поштовање принципа најбољег интереса детета нити јасно дефинишу садржај тог принципа, а у односу на остваривање права на партиципацију углавном садрже одредбе које се односе на начин саслушања сведока–оштећених у поступку.

10 Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 – испр., 107/05 – испр., 72/09; 111/09 и 104/13.

11 Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник РС*, бр. 85/05.

12 Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012 и 45/2013.

Закон о малолетницима садржи посебне одредбе о заштити малолетних лица као оштећених у поступку које прописују обавезну специјализацију свих поступајућих актера у овим поступцима, заштиту од секундарне виктимизације, забрану суочавања окривљеног и оштећеног, начело хитности поступка, обавезно правно заступање. Тако је чланом 150 и 151 закона прописана обавезна специјализација из области права детета и кривичноправне заштите малолетних лица свих поступајућих органа посебно судија, јавних тужилаца, адвоката, полиције. Члан 152 Закона ради спречавања секундарне виктимизације и трауматизације малолетног оштећеног у поступку прописује да се као доказ користе видео и аудио траке којима се региструје исказ, пружа могућност да се једном дата изјава малолетника користи и у каснијим фазама поступка, да се саслушање обави уз помоћ психолога, педагога или другог стручног лица, као и да се саслушање обави у просторијама ван суда и то у стану малолетног оштећеног или другој просторији односно овлашћеној установи-организацији стручно оспособљеној за испитивање малолетних лица. Јавни тужилац, истражни судија и судије у већу дужни су да се односе према оштећеном водећи рачуна о његовом узрасту, својствима личности, образовању и приликама у којима живи, посебно настојећи да се избегну могуће штетне последице поступка по његову личност и развој. Чланом 153 прописана је и забрана суочавања малолетног лица које се саслушава као сведок и окривљеног, ако је малолетно лице услед природе кривичног дела, последица или других околности, посебно осетљиво, односно ако се налази у посебно тешком душевном стању. Чланом 157 Закона прописана је хитност поступка па су сви органи који учествују у поступку дужни да поступају најхитније могуће како би се поступак што пре завршио.

Законик о кривичном поступку такође садржи низ одредби чији је циљ заштита права и интереса малолетних лица у поступку, као што су могућност изрицања мера безбедности и то мере забране прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем којом се учиниоцу кривичног дела може забранити приближавање оштећеном на одређену удаљеност забранити приступ око места становања или места рада оштећеног и забранити даље узнемиравање оштећеног ако се оправдано може сматрати да би даље вршење таквих радњи од стране учиниоца кривичног дела било опасно по оштећеног (члан 18, 197 и 198).

Такође, Законик о кривичном поступку садржи и правила за саслушање посебно осетљивих сведока, као и мера посебне заштите заштићеног сведока. Статус посебно осетљивог сведока може се одредити сведоку који је с обзиром узраст, животно искуство, начин живота, пол, здравствено стање, природу, начин или последице извршеног кривичног дела, односно друге околности случаја посебно осетљив и у том смислу овим Законом је предвиђена могућност одређивања статуса посебно осетљивог сведока малолетном оштећеном лицу. Решење о одређивању статуса посебно осетљивог сведока доноси јавни тужилац, председник већа или судија појединац. Посебно осетљивом сведоку питања се могу постављати само преко органа поступка који је дужан да се према њему односи са посебном пажњом, настојећи да се избегну могуће штетне последице кривичног поступка по личност, телесно и душевно стање сведока. Испитивање се може обавити уз помоћ психолога, социјалног радника или другог стручног лица, употребом техничких средстава за пренос слике и звука, без присуства странака и других учесника у поступку у просторији у којој се сведок налази. Посебно осетљиви сведок може се испитати и у свом стану или другој просторији, односно у овлашћеној институцији која је стручно оспособљена за испитивање посебно осетљивих лица. Законик прописује и забрану суочења посебно осетљивог сведока са окривљеним, осим ако то сам окривљени захтева, а орган поступка то дозволи водећи рачуна о степену осетљивости сведока и о правима одбране (члан 103 и 104).

Закон садржи и посебне одредбе о мерама посебне заштите заштићеног сведока које обухватају испитивање заштићеног сведока под условима и на начин који обезбеђују да се његова истоветност не открије јавности, а изузетно ни окривљеном и његовом браниоцу. Статус заштићеног сведока суд може одредити ако постоје околности које указују да би сведок давањем исказа или одговором на поједина питања себе или себи

блиска лица изложио опасности по живот, здравље, слободу или имовину већег обима (члан 106).

Међутим, и поред наведених одредби чији је циљ да се спречи секундарна виктимизација и трауматизација у поступку посебно осетљивих сведока, велики проблем представља чињеница да *Законик о кривичном поступку* не искључује могућност унакрсног саслушања посебно осетљивих сведока. Наиме, чланом 98 став 3 закона прописано је да кад сведок заврши свој исказ, а потребно је да се његов исказ провери, допуни или разјасни, поставиће му се питања која морају бити јасна, одређена и разумљива, не смеју садржати обману, нити се заснивати на претпоставци да је изјавио нешто што није изјавио, и не смеју представљати навођење на одговор осим ако се ради о унакрсном испитивању на главном претресу. Тумачењем ове одредбе може се закључити да је унакрсно испитивање посебно осетљивог сведока могуће на главном претресу. Имајући у виду да посебно осетљивог сведока, а нарочито оштећеног коме је додељен овај статус у највећем броју случајева за сведочење предлаже јавни тужилац, то би значило да на главном претресу одбрана има могућност да унакрсно испитује овог сведока и да му поставља сугестивна, обмањујућа, неодређена и неразумљива питања. Испитивање малолетног оштећеног на овај начин лако може довести до секундарне виктимизације и трауматизације те је потребно хитно изменити и прецизирати ово законско решење и јасно искључити могућност унакрсног испитивања лица којима је додељен статус посебно осетљивог сведока, посебно малолетних лица (Шкулић, М: 2014: 53-59). Такође неопходно је хитно усагласити *Закон о малолетницима* и *Законик о кривичном поступку* (Стевановић, И. (6): 2014: 78).

На овом месту посебно желимо да укажемо и на одредбе прекршајног законодавства у односу на саслушање сведока у прекршајном поступку када је тај сведок малолетно лице или се малолетно лице оштећено саслушава као сведок, а које су од значаја за умањење могућих последица секундарне виктимизације, установљене новим *Законом о прекршајима*.¹³ Иначе, свако лице које се као сведок позива у обавези је да се одазове позиву, осим у ситуацијама када није дужно да сведочи, а што је прописано законом. Наведено, без изузетка, важи и за малолетна лица. Иначе, малолетно лице које није навршило шеснаест година позива се као сведок преко законског заступника, осим ако то није могуће због потребе да се хитно поступи или због других околности. Посебно истичемо новоусвојено решење према коме се малолетно лице које није навршило четрнаест година, а које се саслушава као сведок, не може се суочити са окривљеним и другим сведоком – што је изричито, по први пут, предвиђено *Законом о прекршајима* (чл. 215, ст. 3). Такође, према новим решењима малолетно лице старије од четрнаест а млађе од осамнаест година, које се саслушава као сведок, не може се суочити са окривљеним и другим сведоком уколико је услед природе прекршаја, последица и других околности ово лице посебно осетљиво или се налази у посебно тешком душевном стању (чл. 215, ст. 4).

Напомињемо и да је на основу *Упутства о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима*, које се примењује од маја 2006. године, јасно установљена обавезна специјализација полицајаца у смислу да са малолетним лицима поступају овлашћени полицијски службеници који су стекли посебна знања из области права детета, док се *Посебним протоколом о поступању полицијских службеника у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања*, које је у примени од 2007. године (измењен и допуњен 2012. године), јасно прецизирају процес заштите, односно процедуре поступања специјализованих полицијских службеника у случајевима када постоји сумња да је извршено кривично дело или прекршај на штету малолетног лица (Стевановић, Вујовић: 2011: 154-155). У јуну 2009. године донет је и *Посебни протокол о поступању правосудних органа у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања* који, пре свега, треба да обезбеди вођење координираних поступака који штите малолетно лице од последица секундарне виктимизације и обезбеђују им одговарајућу подршку (Стевановић, Вујовић: 2011: 157-158). Централ-

13 Закон о прекршајима, *Службени гласник РС*, бр. 65/2013.

но место у наведеном протоколу посвећено је поступку заштите малолетних лица од злостављања и занемаривања које се обезбеђује у грађанском и кривичном судском поступку уз указивање да се, уколико није другачије прописано *Законом о прекршајима*, у прекршајном поступку заштита малолетних лица од злостављања и занемаривања пружа сходном применом одредаба *Закона о малолетницима (Посебни протокол о поступању правосудних органа у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања, 2009, стр. 24)*.

Ка правосуђу по мери детета у Србији – заштита деце жртава у кривичним поступцима и стање у пракси

Године 2014, Центар за права детета је у оквиру процеса мониторинга и сагледавања остваривања и заштите права детета на партиципацију и поштовање његовог најбољег интереса у кривичном поступку када се оно појављује као жртва (оштећени) или сведок кривичног дела реализовао истраживање (у партнерству са Уницефом и Правосудном академијом) под називом: *Ка правосуђу по мери детета у Србији – заштита деце жртава у кривичним поступцима и стање у пракси*. Циљ истраживања био је да се на основу што потпунијег увида у актуелну судску праксу креирају препоруке за унапређење исте са намером да се обезбеди доношење одлука у најбољем интересу детета и уз пуно поштовање права детета на партиципацију, а у оквиру основне политике Центра за права детета коју обављамо континуираним праћењем стања у области малолетничког правосуђа (Банић, Стевановић, 2015: 17-39).

Током истраживања спроведене су следеће методе прикупљања података:

– *полуструктурисани интервју са репрезентативним узорком судија и тужилаца који су омогућили статистичку обраду и анализу (анонимно писмено анкетирање); у анкети је учествовало 66 судија и 80 тужилаца основних и виших судова у Србији; сви испитаници су одабрани методом случајног узорка;*

– *анализа 10 кривичних правноснажних предмета вишег суда у Београду у којима се дете може наћи као жртва (оштећени) или сведок кривичног дела;*

– *анализа 19 кривичних правноснажних предмета првог и другог основног суда у Београду у кривичним поступцима против пунолетних лица у којима је оштећени малолетно лице.*

Посебно су истраживани:

– поштовање принципа хитности (сваки десети испитани судија сматра да треба поступати хитно само када је окривљеном одређен притвор – 12,5 %);

– утврђивање способности детета да изрази своје мишљење (на основу непосредног разговора са дететом 46,5% испитаних судија, и само 28,6% испитаних тужиоца);

– начин утврђивања мишљења детета (судије најчешће узимају исказ од детета у судници – 88,3% увек или често);

– остваривање права на информисаност (25% испитаних тужилаца сматра да полиција никад или ретко пружа информације малолетном оштећеном о току поступка и заштити њихових права);

– постављање пуномоћника оштећеног малолетног лица (и поред дефинисане законске обавезе 1/3 испитаних судија и 1/3 испитаних тужиоца постављање пуномоћника оштећеног не препознаје као законску обавезу, односно право малолетног оштећеног у законом прописаним ситуацијама);

– поступање у односу на постављени имовинско-правни захтев (свега 4,4% испитаних судија има праксу да увек или скоро увек одлучује о имовинско-правном захтеву у кривичном поступку).

Укупном анализом прикупљених података везаних за имплементацију принципа најбољег интереса детета и начела учешћа детета у доношењу одлука (партиципације) намеће се неколико кључних закључака:

– Садржина принципа најбољег интереса детета у кривичним поступцима је уско схваћена и углавном се односи на заштиту детета од секундарне виктимизације и то у односу на прецизно утврђивање да ли је дете у стању да сведочи и да исказ пред судом или не, али не и на који начин ће се обезбедити спречавање секундарне виктимизације током давања исказа. Судови и други поступајући органи у поступку се веома ретко позивају на најбољи интерес детета и приликом образложења пресуда не образлажу на основу којих критеријума и елемената су ценили овај принцип и на који начин су обезбедили заштиту и остваривање овог принципа током судског поступка;

– Обавеза хитног поступања се делимично поштује. Суд предузима низ мера за обезбеђење присуства окривљеног и других позваних лица, међутим постоји неуједначена судска пракса приликом предузимања радњи ради обезбеђења присуства свих позваних лица. Евидентан је и застој у заказивању претреса у кривичним поступцима у летњим и зимским месецима. Резултати истраживања показују да су поступци трајали углавном између 1,5 и 2,5 године. Међутим, у најмање пет анализираних предмета трајање поступка износило је преко 4 године. Посебно треба истаћи да је у једном обрађеном предмету примећено да је предмет укидан од стране другостепеног суда два пута, а време трајања поступка износило преко 7 година;

– Постоји неуједначена судска пракса у остваривању права на правну помоћ малолетних лица оштећених у поступцима који се воде против пунолетних лица за кривична дела која су изричито прописана чланом 150 *Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*. Наиме, и поред прописане обавезе да малолетно лице као оштећено, за 27 таксативно наведених кривичних дела, мора имати пуномоћника од првог саслушања окривљеног (члан 154 став 1 поменутог *Закона*), резултати истраживања показују да се пуномоћник малолетном оштећеном понекад уопште не поставља или се поставља у различитим фазама кривичног поступка, након првог саслушања;

– Постоји неуједначена судска пракса у односу на питање заштите приватности и идентитета детета те је неопходно даље радити на креирању јединствене судске праксе у односу на доношење одлуке о искључењу јавности са главног претреса и обезбеђење свих неопходних услова за заштиту приватности и идентитета детета током кривичног поступка;

– Суд веома ретко предузима радње ради заштите безбедности детета и породице и веома ретко утврђује да ли је малолетнику или његовој породици угрожена безбедност те је неопходно радити на успостављању јединствене судске праксе и ефикасних мера ради заштите безбедности детета и породице. Ово посебно имајући у виду да резултати истраживања показују веома добру комуникацију и ефикасност између суда и полиције (приликом поступања по наредби о принудном довођењу или достављања извештаја из казнене евиденције и др.), те да не постоје препреке да се у пракси обезбеди ефикасна заштита и безбедност детета и породице у кривичним поступцима;

– Орган старатељства у кривичним поступцима извршеним на штету малолетних оштећених лица је недовољно заступљен, иако би могао имати веома значајну улогу, посебно у процесу прикупљања података о учињеном кривичном делу, као и у процесу заштите детета од секундарне виктимизације и трауматизације у поступку;

– Суд веома ретко одлучује о постављеном имовинско-правном захтеву током кривичног поступка већ оштећеног упућује да имовинско-правни захтев оствари у парничном поступку. Према резултатима истраживања више од 2/3 испитаних судија одговорило је да оштећеног упућује да имовинско-правни захтев оствари у парничном поступку (27,8% увек и 44,4% често). Свега 4,4% испитаних судија има праксу да увек или скоро увек одлучује о имовинско-правном захтеву у кривичном поступку, а 23,6% судија о овом праву малолетног оштећеног понекад одлучује у кривичном поступку;

– Поступајући органи не информишу у довољној мери малолетног оштећеног о свим његовим правима, услугама које му стоје на располагању, накнадним радњама које су

предузете након подношења жалбе, покретању кривичног поступка или општег напретка истраге и слично;

– Формулације које постоје у записницима предмета које се односе на права малолетног оштећеног приликом давања исказа су идентичне формулацијама које се саопштавају пунолетним лицима и оне се противно закону саопштавају и малолетним лицима;

– Начин саопштавања информација малолетном оштећеном од стране суда није прилагођен језику по мери детета;

– Саслушање детета се углавном обавља у судници и просторије у којима дете даје исказ нису прилагођене деци. Ова судска пракса постоји и у ситуацијама када нема препрека да се саслушање детета обави ван просторија суда. Према резултатима истраживања најчешће се малолетни оштећени саслушава у судници (судије – 88,3% увек или често обављају саслушање детета у судници, тужиоци – 81,7%) или евентуално у кабинету судије (судије – 21,8% увек или често, тужиоци – 23,3% увек или често).

ЗАКЉУЧАК

У Републици Србији последњих година су интензивирани напори на реформи система малолетничког правосуђа с циљем његовог даљег унапређења и усклађивања са ново-установљеним европским стандардима у овој области. Република Србија налази се у средишту процеса реализације свеобухватних реформи унутар система правосуђа и социјалне заштите. Акцент је превасходно стављен на Поглавља 23 и 24 у процесу придруживања Европској унији. Мишљења смо да руковођење принципом „најбољих интереса детета“ представља најбољи пут ка унапређењу реформи и успостављању система свеобухватне заштите орјентисане ка детету, као и правосуђа примереног правилног детета и уз уважавање његових потреба с обзиром на специфичну узрасну, емоционалну и социјалну зрелост.

Подсећамо и на члан 24 *Повеље о основним правима Европске уније* који се посебно бави правима детета и каже: „Деца имају право на заштиту и старање које је потребно за њихову добробит. Она могу слободно износити своје мишљење. Њихова мишљења се узимају у обзир у питањима која се односе на њих у складу са њиховим узрастом и зрелошћу. У свим мерама која се односе на децу, јавни органа или приватне установе, приоритет морају дати најбољим интересима детета. Свако дете има право на одржавање редовних личних односа и директних контаката са оба своја родитеља, осим ако је то у супротности са његовим/ њеним интересима.“ Појачана опредељеност унутар Европске уније за борбу против социјалне искључености и кршења људских права обезбеђена је и усвајањем *Лисабонског уговора*, чији члан 3 говори између осталог о борби против „друштвене искључености и дискриминације, унапређењу социјалне правде и заштите, равноправности жена и мушкараца, међугенерациској солидарности и заштити права детета.“

Имајући наведено у виду, а полазећи од резултата истраживања мишљења смо да је целисходно у предстојећем периоду:

– сачинити јасне смернице о елементима и критеријумима за утврђивање најбољег интереса детета у кривичним поступцима у којима се оно појављује као оштећени, односно које се саслушава као сведок, а што је од посебног значаја у њиховој заштити од последице секундарне виктимизације малолетних лица као жртава савремених облика криминалитета у кривичном поступку;

– обезбедити хитност поступка у свим кривичним поступцима покренутим против пунолетних лица у којима су оштећени малолетна лица и у том смислу сачинити упутство за судије за обезбеђење хитности поступка и обезбедити јасно обележавање хитности предмета у којима су оштећени малолетна лица;

– сачинити смернице за пружање информација малолетном оштећеном на начин прилагођен узрасту и степену зрелости детета у вези самог поступка, као и свих права и услуга које малолетном оштећеном стоје на располагању;

– сачинити смернице за саслушање детета на начин којим се спречава секундарна виктимизација и трауматизација детета у поступку.

– сачинити смернице за заштиту приватности и идентитета детета и заштиту безбедности детета и породице;

– унапредити капацитета судија, јавних тужилаца, адвоката, органа старатељства за заштиту приватности и идентитета детета и заштиту безбедности детета и породице;

– обезбедити ефикасну праву помоћ свим малолетним оштећеним лицима у кривичном поступку као и у свим поступцима потребним за даљу заштиту њихових права (парнични поступак за накнаду штете, мере заштите од насиља у породици, поступак за лишење родитељског права и слично);

– унапредити капацитета судија, јавних тужилаца, адвоката, органа старатељства, судских вештака у вези остваривања најбољег интереса детета и права на партиципацију у кривичним поступцима у којима су оштећени малолетна лица;

– подићи капацитете судија, јавних тужилаца, адвоката, органа старатељства, судских вештака у вези примене стандарда правосуђа по мери детета;

– усагласити Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица и Законик о кривичном поступку и јасно искључити могућност унакрсног испитивања малолетних оштећених лица, као и могућност постављања сугестивних питања;

– унапредити капацитете судија за одлучивање о имовинско-правном захтеву у кривичном поступку;

– унапредити сарадњу између суда и центра за социјални рад и ојачати активну улогу органа старатељства у кривичним поступцима који се воде против пунолетних лица у којима је оштећени малолетно лице;

– *унапредити статистику и евиденцију у односу на јасно праћење кривичних дела учињених на штету малолетних лица.*

Уважавајући чињеницу да Република Србија преко Министарства правде припремила Акциони план за имплементацију Поглавља 23 у процесу придруживања Србије Европској унији мишљења смо да ће наведено посебно бити разматрано, а у смислу даље унапређења система малолетничког правосуђа, односно повезано са пројектним активностима које реализује Уницеф у оквиру програма ИПА 2013 за социјални развој под називом: „Јачање система правосуђа и социјалне заштите како би се унапредила дечија заштита у Србији“, и непосредно имплементирано у пракси.

ЛИТЕРАТУРА

Банић, М., Стевановић, И. (2015) *Како до правосуђа по мери детета: заштита деце жртва у кривичним поступцима и стање у пракси у Републици Србији*, Београд: Центар за права детета.

Посебни протокол о поступању правосудних органа у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања, 2009, Београд: Министарство правде Републике Србије.

Посебним протоколом о поступању полицијских службеника у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања, 2012, Београд: Министарство унутрашњих послова Републике Србије, доступно на: www.mup.gov.rs

Стевановић, И., Вујовић, Р. (2011) Улога правног система у заштити деце од злостављања и занемаривања, у: Ишпановић Радојковић, В. (ур.) *Заштита детета од злостављања и занемаривања Примена Општег протокола*, Београд: Центар за права детета, стр. 142-162.

- Стевановић, И. (а) (2014) Кривичноправни систем и заштита малолетних лица (национални нормативни аспект), у: Vučković Šahović, N. i dr. *Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela*, Београд: International Management Group, стр. 30-42.
- Стевановић, И. (б) (2014) *Моје право да будем заштићен*, Београд: Институт за криминологија и социолошка истраживања.
- Упутства о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима*, 2006, Београд: Министарство унутрашњих послова Републике Србије, доступно на сајту: www.mup.gov.rs
- Vučković-Šahović, N. (2006) *Eksploatacija dece s posebnim osvrtom na Fakultativni otkol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji*, Београд: Centar za prava deteta & Save the Children UK – kancelarija u Beogradu.
- Vučković Šahović, N., Doek, J., Zermatten, J. (2012) The CRC Committee's General Comment No. 10, in: *The Rights of the Child in International Law*, Berne: Stampfli Publications Ltd.
- Шкулић, М. (2002). Кривичнопроцесне могућности заштите жртава кривичних дела повезаних са трговином људским бићима, *Темида*, бр. 1.
- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005.
- Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 – испр., 107/05 – испр., 72/09; 111/09 и 104/13
- Закон о прекршајима, *Службени гласник РС*, бр. 65/2013.
- Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012 и 45/2013.

Одабрани међународни инструменти

- Агенда Европске уније о правима детета усвојена од стране Европске Комисије Европске уније 52011ДЦ0060 од 15. фебруара 2011. године 52011ДЦ0060, 52011ДЦ0060, 15. фебруар 2011. године.
- Конвенција о правима детета, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 15/90.
- Факултативни протокол о продаји деце, дејој проституцији и дејој порнографији уз Конвенцију о правима детета, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 22/02.
- Закон о потврђивању Факултативног протокола уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дејој проституцији и дејој порнографији, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 22/02.
- Закон о потврђивању Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања, *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 1/2010.
- Резолуцијом бр. 2005/20 Економски и социјални савет 22. јула 2005. године усвојио је *Смернице за питања кривичног правосуђа које укључују појављивање детета жртве и сведока пред судом*. Наведене *Смернице* представљају део УН стандарда и норми у области превенције криминалитета и кривичног правосуђа (UN, *Treaty Series*, vol. 1577, No. 27531)
- Смернице Комитета министара Савета Европе о правосуђу по мери детета*, усвојене 17. новембра 2010. на 1.098. заседању заменика министара Савета Европе – Редигована верзија од 31. маја 2011.

SIGNIFICANCE OF RESPECTING THE PRINCIPLE OF THE BEST INTERESTS
OF THE CHILD AND RIGHT TO BE HEARD IN THE FIELD OF PROTECTION
OF JUVENILE VICTIMS OF CONTEMPORARY FORMS OF CRIME FROM
THE CONSEQUENCES OF SECONDARY VICTIMIZATION
IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS

Research Fellow Ivana Stevanovic, PhD
Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Nenad Vujic
Judicial Academy, Belgrade

Abstract: The best interest of the child is one of the basic principles in the realisation, respect and protection of the rights of the child. The obligation of the state, all relevant institutions, including the court is, in all actions concerning the child, to take care of his/her best interests. This right is closely linked to the right of the child to have his/her opinion heard, primarily to be informed about their rights, which implies the obligation of authorities, before child's expression of opinion, to ensure that child is informed of all the facts that are relevant for the decision making, in a language that is adjusted to the child, as well as to enable him/her to express their opinion freely. In this paper, the authors insist on the necessity of respecting these principles, especially in light of the protection of juvenile victims of contemporary forms of crime from consequences of secondary victimization in the criminal proceedings, and give an overview of relevant standards which have been established at the level of selected international and European legislation.

Keywords: best interests, participation, child, secondary victimization, contemporary forms of crime.

ПОЈЕДИНИ ИЗАЗОВИ ПРАКТИЧНЕ ПРИМЕНЕ СПОРАЗУМА О ПРИЗНАЊУ КРИВИЧНОГ ДЕЛА¹

Проф. др Милан Жарковић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Ана Боровић²
Основно јавно тужилаштво у Панчеву

Наташа Павлица³
Треће основно јавно тужилаштво у Београду

Сажетак: У законодавству Републике Србије, а тиме и у пракси надлежних органа све су присутније различите форме поједностављене процедуре поступања у кривичним стварима. Ово и с циљем бржег, односно ефикаснијег окончања кривичног поступка, а тиме и смањењем трошкова који се везују за њега. Једна од ових форми, први пут препозната Законом о кривичном поступку из 2006. године као споразум о признању кривице, реализује се, сагласно одредбама важећег Закона о кривичном поступку, кроз споразум о признању кривичног дела. Особен у многим елементима, овај споразум је само један од оних који могу да склопе окривљени и његов бранилац, с једне стране, и јавни тужилац, с друге стране. Суштински, у питању је својеврсна нагодба између окривљеног, који признаје кривично дело и јавног тужиоца, који му, условно речено, чини, односно омогућава неке погодности (најчешће у виду блажег кажњавања). Уз кратко представљање основних елемената и генезе одредби од значаја за примену споразума о признању кривичног дела, аутори ће указати на изазове, дилеме и евидентне проблеме који се везују за оживотворење овог института у пракси.

Кључне речи: споразум о признању кривичног дела, ефикасност кривичног поступка, трошкови кривичног поступка.

УВОД

Поједностављене форме поступања у кривичним стварима све су присутније у кривичном законодавству држава савременог света, па и у државама европског континента, региона, а тиме и у Републици Србији. Једна од заједничких особености поједностављених форми поступања у кривичним стварима је њихова вишеструкост.⁴ Уз традиционалне форме поједностављених поступака, тј. скраћени кривични поступак и поступак за изрицање судске опомене, све су присутније и бројне друге. Као једна од најзначајнијих форми осмишљена и дефинисана са циљем да омогући бржи и ефикаснији кривични поступак, односно смањење трошкова његовог вођења, издваја се споразум о признању кривице (кривичног дела). С обзиром на то да је на-

1 Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција. Пројекат финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014).

2 Ана Боровић, основни јавни тужилац у Панчеву, borovic.ana@gmail.com

3 Наташа Павлица, заменик јавног тужиоца у Трећем основном јавном тужилаштву у Београду, pavlicanatas@yahoo.com

4 Шире у: Бејатовић, С.: Поједностављене форме поступања као битно обележје реформи кривичног процесног законодавства земаља региона. у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013, стр. 11–31.

стао у америчкој судској пракси, као својеврсно *испреговарано признање кривице* (*plea bargaining*), не чуди чињеница да се споразум у САД користи као институт чијом се применом окончава највећи број започетих кривичних поступака.⁵

Вођене сличним идејама бројне државе савременог света увеле су, у више или мање истом формату, овај споразум у своје законодавство, а заинтересоване институције и појединци континуирано анализирају различите аспекте и ефекте његове примене у пракси. За разлику од ситуације присутне у САД, где се веома форсира окончање поступка на темељу постојања признања окривљеног, до чега у највећем броју случајева долази на основу споразума с тужиоцем, у класичним континентално-европским кривичним поступцима овај институт не прати претерано велики број кривичних предмета који се решавају уз његову примену.⁶ Тако је и у Немачкој, где је оно што је већ деценијама било присутно у пракси, тек у августу 2009. године преточено у законске одредбе. Применом немачке варијанте споразума о признању кривичног дела решава се око једне трећине случајева (углавном су у питању не претерано тешка кривична дела, као и деликти који са становишта нашег правног система спадају у прекршаје).⁷ Преговарање у кривичном поступку и споразум о признању кривице, као и неки други институти који су с њима тесно повезани, ушли су у словеначки кривични поступак на отворена врата тек новелом из новембра 2011. године,⁸ а у целини су ступили на снагу у мају 2012. године. У вези са овим, констатује се да се преговарачке ситуације, које су још раније могле да послуже истој сврси, нису користиле, да је до преговора између органа гоњења и одбране, мада у ограниченом обиму, долазило и раније, а поготово у последње време, али да они ни на који начин нису били регулисани, као и то да је целокупни однос тужилачке организације према преговорима био прилично амбивалентан: неки су их одлучно одбијали, док су их други толерисали или подржавали.⁹ Констатује се и то да се, углавном, остварило очекивање да ће до преговора и договора о признању кривице долазити у раним фазама поступка.¹⁰ Споразум о признавању кривице присутан је од 26. 2. 2010. године и у Републици Црној Гори.¹¹ Ово јер су одредбе које регулишу овај институт почеле да се примењују скоро годину и по дана пре почетка интегралне примене ЗКП.¹² Након две и по године од почетка примене констатује се да је учешће предмета у којима је кривични поступак окончан применом овог института у односу на укупан број решених предмета врло мали, тј. готово занемарљив.¹³

У кривичнопроцесном законодавству Републике Србије, споразум о признању кривице препознат је као посебна форма поједностављене процедуре у кривичним стварима Закоником о кривичном поступку из 2006. године (у даљем тексту ЗКП/2006, *Службени гласник РС*, бр. 46/06, 49/07 и 122/08) и то за случај да се кривични поступак води за

5 Када се говори о преко 90% случајева који се решавају страначким споразумом, на уму треба имати и чињеницу да су статистичком обрадом обухваћени сви могући деликти, па и они који су са становишта нашег правног система сасвим безазлени прекршаји, попут, на пример, погрешног паркирања; Шкулић, М.: Однос начела истине и поједностављених форми кривичног поступка, у *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013, стр. 73.

6 *Ibid.*, стр. 74

7 *Ibid.*, стр. 73

8 Закон о kazenskem postopku, *Uradni list*, br. 91/2011.

9 Фишер, З.: Државни тужилац као субјект скраћених и поједностављених кривичних поступака у Словенији. у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013, стр. 96.

10 *Ibid.*, стр. 97.

11 Законик о кривичном поступку, *Службени лист Црне Горе*, бр. 57/09.

12 Радуловић Д.: Поједностављене форме поступања у новом кривичнопроцесном законодавству Црне Горе. у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013, стр. 54.

13 У 2011. години закључено је укупно 19 споразума о признању кривице на нивоу Црне Горе и донето исто толико пресуда на основу њега. У исто време, на нивоу основних судова решено је 6.034, а на нивоу виших судова 365 кривичних предмета. Вујановић, С.: Споразум о признању кривице у пракси правосудних органа Црне Горе. у: *Савремене тенденције кривичнопроцесног права у Србији и регионална кривичноправна законодавства*, Београд 2012, стр. 121.

једно кривично дело или за кривична дела у стицају за која је прописана казна затвора до десет година. Датум почетка примене ЗКП/2006, који је ступио на снагу осмог дана по објављивању, одлаган је у више наврата, да би се сагласно одредбама Закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку из 2009. године (*Службени гласник РС*, бр. 72/09) коначно одустало од његовог увођења у примену (до тог момента, а од 1. јануара 2007. године примењиване су само поједине одредбе ЗКП/2006, али не и оне о споразуму о признању кривице). Фактички, институт споразума о признању кривице уведен је у правосудну праксу одредбама поменутог Закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку и то на тај начин што су у Законик о кривичном поступку Републике Србије (ЗКП/2001)¹⁴ уврштени нови чланови (од 282а до 282д ЗКП/2001). Споразум о признању кривице је, сагласно овим одредбама, био могућ када се кривични поступак води за једно кривично дело или за кривична дела у стицају за која је прописана казна затвора до дванаест година (члан 282а став 1 ЗКП/2001). Законом о кривичном поступку из 2011. године (ЗКП)¹⁵ институту споразума о признању кривице даје се други назив – споразум о признању кривичног дела.¹⁶ Сврстан у споразуме јавног тужиоца и окривљеног (уз споразум о сведочењу окривљеног) споразум о признању кривичног дела није везан, у погледу могућности примене, за кривичне поступке који се воде поводом само неких кривичних дела, већ је могућ у свим, па и у оним који се воде поводом кривичних дела за која су забрањена и најтеже затворске казне, па и казна од тридесет до четрдесет година затвора. Дилеме које су пратиле почетак примене института споразума о признању кривице у САД (Врховни суд САД је сматрао да је непромерно тужиоцу и његовој функцији да преговара и договара се са окривљеним и да се кривични поступак третира као тржиште, на коме окривљени и тужилац тргују), само су потврда да изазови и дилеме који се у правосудној пракси у Републици Србији јављају нису никакав ексклузивитет, а ни непремостива препрека оживотворења постојећих, ако је потребно и делимично модификованих одредби које регулишу институт споразума о признању кривичног дела. У тексту који следи указаћемо на неке од постојећих изазова и дилема, а потом и на неке од разлика присутних у пракси појединих јавних тужилаштава.

ОСНОВНЕ ОДРЕДНИЦЕ ИНСТИТУТА СПОРАЗУМА О ПРИЗНАЊУ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У ЗКП РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ДИЛЕМЕ У ВЕЗИ СА НЕКИМА ОД ЊИХ

ЗКП у члану 313 прописује и следеће: јавни тужилац и окривљени могу закључити споразум о признању кривичног дела (у даљем тексту споразум) од доношења наредбе о спровођењу истраге, па до завршетка главног претреса; окривљени мора имати браниоца приликом закључења споразума; споразум сачињен у писаном облику јавни тужилац подноси до потврђивања оптужнице – судији за претходни поступак, а након потврђивања оптужнице – председнику већа; јавни тужилац ће, ако је споразум о признању кривичног дела закључен пре подизања оптужнице, заједно са споразумом доставити суду и оптужницу која чини саставни део овог споразума; јавни тужилац ће,

14 *Службени лист СРЈ*, бр. 70/01 и 68/02 и *Службени гласник РС*, бр. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07 и 20/09 -

15 *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014. Како је у члану 608 ЗКП (*Службени гласник РС*, бр. 72/2011) било предвиђено да овај законик ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у *Службеном гласнику Републике Србије*, а примењује се од 15. јануара 2013. године, изузев у поступцима за кривична дела организованог криминала или ратних злочина који се воде пред посебним одељењем надлежног суда, у ком случају се примењује од 15. јануара 2012. године, то је за последицу имало и чињеницу да су у једном временском периоду у нашој правосудној пракси примењивали и институт споразума о признању кривице и споразум о признању кривичног дела. С обзиром на измене већ донетих одредби (Закон о изменама Законика о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 121/12), то се односи на период од 15. јануара 2012. до 1. октобра 2013. године.

16 Овако решење је исправније и у складу је с концепцијом појма кривичног дела из члана 14 став 1 КЗ РС, према којој је кривица саставни, битан елемент кривичног дела. Види: Бејатовић, С., Ђурђић, В., Шкулић, М., Илић, Г., Киурски, Ј., Матић, М., Лазић, Р., Ненадић, С., Трнинић, В.: *Примена начела опортунитета у пракси : изазови и препоруке*, Удружење тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012, стр. 158.

ако овлашћено лице није поставило имовинско-правни захтев, пре закључења споразума позвати то лице да поднесе захтев.

Чланом 314 ЗКП дефинисан је садржај споразума, тј. његови обавезни и факултативни елементи. Споразум мора да садржи: опис кривичног дела које је предмет оптужбе, признање окривљеног да је учинио кривично дело, споразум о врсти, мери и распону казне или друге кривичне санкције, споразум о трошковима кривичног поступка, о одузимању имовинске користи прибављене кривичним делом и о имовинско-правном захтеву уколико је поднет, изјаву о одрицању странке и браниоца од права на жалбу против одлуке којом је суд у потпуности прихватио споразум (осим у случају из члана 319, став 3 овог ЗКП), потпис странака и браниоца. Уз наведено, споразум може да садржи: изјаву јавног тужиоца о одустајању од кривичног гоњења за кривична дела која нису обухваћена споразумом о признању кривичног дела, изјаву окривљеног о прихватању обавезе из члана 283 став 1 ЗКП, под условом да природа обавезе омогућава да се започне са њеним извршењем пре подношења споразума суду и споразум у погледу имовине проистекле из кривичног дела која ће бити одузета од окривљеног.

Из наведеног произилази да је споразум врста „условног уговора” који не производи правно дејство сам по себи, односно самим закључењем, већ представља основ за доношење одлуке од стране суда у конкретной правној ситуацији. Ово стога што контролу споразума јавног тужиоца и окривљеног врши суд који, поводом закљученог споразума може донети пресуду којом прихвата споразум, односно решење којим одбацује или одбија споразум.

Суд ће прихватити споразум кад утврди: да је окривљени свесно и добровољно признао кривично дело, односно кривична дела која су предмет оптужбе; да је окривљени свестан свих последица закљученог споразума, а посебно да се одриче права на суђење и да прихвата ограничење права на улагање жалбе (члан 319, став 3 ЗКП) против одлуке суда донесене на основу споразума; да постоје и други докази који нису у супротности са признањем окривљеног да је учинио кривично дело; да је казна или друга кривична санкција, односно друга мера у погледу које су јавни тужилац и окривљени закључили споразум предложена у складу са кривичним или другим законом. Поред осталих закоником предвиђених елемената, ова пресуда садржи и разлоге којима се суд руководи приликом прихватања споразума (члан 317 ЗКП).

Суд ће одбацити споразум ако не садржи податке предвиђене чланом 314 став 1 ЗКП, односно ако на рочиште није дошао окривљени који је уредно позван, а који није оправдао изостанак (члан 316 ЗКП), а одбиће га када постоје разлози за обуставу поступка у смислу члана 338 став 1 ЗКП (дело које је окривљени признао није кривично дело, кад постоје околности које искључују кривично гоњење или кад нема доказа), као и кад нису испуњени услови неопходни за прихватање споразума (члан 318 ЗКП).¹⁷ Против решења којим се споразум одбацује или одбија није дозвољена жалба, а против пресуде којом се прихвата, дозвољена је жалба, али основи за жалбу су ограничени. Жалба се може изјавити због постојања разлога из члана 338 став 1 ЗКП, или ако се пресуда не односи на предмет споразума (члан 319 ЗКП).

Дилеме везане за примену споразума су бројне. Неке од њих проистичу из чињенице да је законодавац пропустио да регулише поједина питања, а друге се везују за нормативна решења која можда и нису најбоља. Тако нпр. законодавац није прописао на који начин и по којим правилима се одвија поступак постизања споразума. Обавезе обавештавања и вођења записника нису предвиђене, а према неким мишљењима, нејасно је и то на који начин и до којих детаља се у споразум уноси признање окривљеног.¹⁸ Нема сумње да су ове, али и бројне друге околности утицале на неједнаку заинтересованост

17 Правноснажно решење о одбијању споразума повлачи за собом враћање у фазу поступка која је претходила његовом закључењу, уништавање споразума и свих списа који су с њим у вези (у присуству судије који је донео решење о одбијању и уз састављање посебног записника). Види: Крстајић, В.: Споразум о признању кривичног дела, *Билтен Врховног касационог суда*, бр. 2 (2012), стр. 58.

18 Шкулић, М.; Илић, Г.: *Нови законик о кривичном поступку Србије, како је пропала реформа, шта да се ради?* Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012, стр. 8-

овлашћених субјеката за иницирање закључивања споразума. Слично је било и са споразумом о признавању кривице. С обзиром на то да су неке од наведених недоречености биле присутне и у одредбама ЗКП/2001 посвећеним овом споразуму, Републичко јавно тужилаштво настојало је да их отклони обавезним упутством о примени и закључењу споразума о признању кривице (А бр. 299/09 од 22. 10. 2009.).¹⁹ Упркос томе, али и због особености везаних за кривичне предмете из надлежности Тужилаштва за организовани криминал, оно је у току 2010. године закључило свега 3 споразума о признању кривице са 3 окривљена. У исто време, Прво основно јавно тужилаштво у Београду завело је свега 12 предмета по споразуму о признању кривице са 21 окривљеним лицем. Ако се узме у обзир да је реч о највећем тужилаштву у Републици Србији, које годишње има преко 10.000 кривичних предмета, са барем дуго више окривљених, јасно је колико је непримењивањем овог института минимизиран његов ефекат у првој години. У 2011. години ситуација у Тужилаштву за организовани криминал је била нешто боља, јер је ово тужилаштво закључило 10 споразума о признању кривице са 10 окривљених. Позитивна тенденција повећања броја закључења споразума, забележена је и у Првом основном јавном тужилаштву, те је оно у 2011. години завело 77 предмета по споразуму о признању кривице са 112 окривљених, да би у 2012. години тај број порастао на 167 предмета по споразуму о признању кривице са 231 окривљеним.²⁰ У току 2014. године у Трећем основном јавном тужилаштву у Београду (надлежном за територију општине Нови Београд, Земун и Сурчин), током поступања у 6.011 предмета закључено је 139 споразума са 308 окривљених, и то са: 51 окривљеним за кривично дело тешка крађа (члан 204 КЗ); 27 за разбојништво (члан 206 став 1 КЗ); 26 за неовлашћено држање опојних дрога (члан 246 став 1 КЗ); 24 за угрожавање јавног саобраћаја (члан 289 КЗ), 23 за недозвољена производња, држање, ношење и промет оружја и експлозивних материја, 18 за тешко дело против безбедности јавног саобраћаја (члан 297 КЗ), 17 за крађу (члан 203 КЗ), 16 за превару (члан 208 КЗ), по 13 за насилничко понашање (члан 344 КЗ) и фалсификовање исправе (члан 355 КЗ), 7 за фалсификовање и злоупотребу платних картица, по 6 за пореску утају (члан 229 КЗ), помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела (члан 333 КЗ) и тешку телесну повреду (члан 121 КЗ), 5 за насиље у породици (члан 194 КЗ), 4 за напад на службено лице у вршењу службене дужности (члан 323 КЗ), по 3 за проневеру (члан 364 КЗ), разбојничку крађу (члан 207 КЗ), грађење без грађевинске дозволе (члан 219а КЗ), по 2 за изазивање опште опасности (члан 278 КЗ), неовлашћено коришћење туђег возила, неосновано добијање и коришћење кредита и друге погодности (члан 209 КЗ), угрожавање сигурности (члан 138 КЗ), утају (члан 207 КЗ), изазивање опште опасности (члан 278 КЗ) и фалсификовање новца (члан 223 КЗ) и по 1 за ометање овлашћеног службеног лица у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира (члан 23 Закона о јавном реду и миру), изнуду (члан 214 КЗ), превару (члан 171 КЗ), посредовање у вршењу проституције (члан 184 КЗ), посебне случајеве фалсификовања исправе (члан 356 КЗ), тешку крађу (члан 166 КЗ), фалсификовање службене исправе (члан 357 КЗ), неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права (члан 199КЗ), омогућавање уживања опојних дрога (члан 247 КЗ), спречавање службеног лица у вршењу службене радње (члан 322 КЗ), издавање чека и коришћење платне картице без покрића (члан 228 КЗ), убијање и злостављање животиња (члан 269 КЗ), спречавање и ометање доказивања (члан 336 КЗ), недозвољени прелазак државне границе и кријумчарење људи (члан 350 КЗ) и непружање помоћи лицу повређеном у саобраћајној незгоди (члан 296 КЗ).

Поступајући у 2.103 предмета (према 2.566 лица), током 2013. године Основно јавно тужилаштво у Панчеву закључило је 13 споразума о признању кривичног дела са 23

19 Њиме је било предвиђено да записник о преговарању, као и записник о признању, представљају обавезан део процедуре вођења преговора. Радисављевић, М.; Ђетковић, П.: Искуства Тужилаштва за организовани криминал у примени института споразума о признању кривичног дела, у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013, стр. 160.

20 *Ibid.*, стр. 155.

лица (са 0.9% од укупног броја лица према којима се поступало). Сви споразуми су предложени од стране тужиоца (2 пре оптужења, а 11 након поднетог оптужног акта) и након закључивања потврђени од стране суда. За кривично дело тешка крађа (члан 204 КЗ РС) закључена су три споразума, а за кривична дела телесна повреда (члан 121КЗ РС), насиље у породици (члан 194 КЗ РС), за тешко дело против безбедности јавног саобраћаја (члан 297 КЗ РС) и неовлашћено коришћење туђег возила (члан 213КЗ РС) по два споразума. По један споразум закључен је за кривично дело злоупотреба овлашћења у привреди (члан 238 КЗ РС), односно за ометање овлашћеног службеног лица у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира (члан 23 Закона о јавном реду и миру). У напред наведеним случајевима у односу на 20 лица изречене су следеће кривичне санкције: затворска казна за 3 лица (укупно 2 године и 9 месеци) и условна осуда за 17 лица, а у односу на три остала 3 лица још увек није донета коначна одлука. У истом тужилаштву у 2014. години, поступајући у 1.894 предмета (према 2.239 лица) закључено је 11 споразума о признању кривичног дела са 14 лица (са 0.6% од укупног броја лица према којима се поступало) и сви ови споразуми су потврђени од стране суда. Три споразума су као незавршена пренета из претходног периода. Свих 11 споразума је предложено од стране тужиоца (4 пре оптужења, а 7 након поднетог оптужног акта). Више од половине споразума (6) закључено је за кривично дело тешка крађа. Четири споразума су закључена за кривично дело тешко дело против безбедности јавног саобраћаја, а један за кривично дело тешка телесна повреда (чл. 121 КЗ РС). У напред наведеним случајевима (рачунајући и 3 незавршена из претходног периода) изречене су следеће кривичне санкције: затворска казна за 6 лица (укупно 8 година), новчана казна за 2 лица (укупно 900.000,00 динара) и условна осуда за 3 лица, а у односу на 3 лица на крају извештајног периода још увек није била донета коначна одлука.

ФАЗЕ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА У КОЈИМА СЕ СПОРАЗУМ МОЖЕ ЗАКЉУЧИТИ

У научној и стручној јавности неретко се расправља о томе у којим фазама кривичног поступка се споразум може закључити. Већ је истакнуто да јавни тужилац и окривљени могу закључити споразум од доношења наредбе о спровођењу истраге до завршетка главног претреса. Јасно је да се наведене одредбе односе на редовни поступак. Стога се, с разлогом, поставља питање у којим фазама скраћеног поступка (оног који се примењује за кривична дела за која је као главна казна прописана новчана казна или казна затвора до осам година) је могућа примена споразума. Чланом 495 ЗКП предвиђено је да ће се, уз одредбе о скраћеном поступку (чл. 496–520 ЗКП), уколико у овим одредбама није нешто посебно прописано, сходно примењивати остале одредбе Законика. С обзиром на то да се редовни поступак покреће наредбом о спровођењу истраге, а скраћени подношењем оптужног предлога суду (члан 7 ЗКП), аналогијом се као моменат од ког би јавни тужилац и окривљени могли да закључе споразум у скраћеном поступку може прихватити моменат подношења оптужног предлога јавног тужиоца суду.

Из реченог и чињеница да је чланом 296 ЗКП прописано да се наредба о спровођењу истраге доноси пре или непосредно после прве доказне радње коју су предузели јавни тужилац или полиција у предистражном поступку, а најкасније у року од 30 дана од дана када је јавни тужилац обавештен о првој доказној радњи коју је полиција предузела, односно да је чланом 499 ЗКП предвиђено да се скраћени поступак покреће на основу оптужног предлога јавног тужиоца када постоји оправдана сумња да је одређено лице учинило кривично дело, произилази да би у скраћеном поступку, пре закључења споразума било неопходно прикупити доказе таквог квалитета који доводе до оправдане сумње да је окривљени учинио дело. Последично, може се закључити да квалитет доказа неопходних за закључење споразума није прецизно постављен, односно да у редовном и скраћеном поступку није постављен у истој равни. Да је тако произилази и из садржаја одредбе члана 317 ЗКП којим је прописано да ће суд прихватити споразум о

признању кривичног дела и огласити окривљеног кривим ако утврди, између осталог, и то да постоје и други докази који нису у супротности са признањем окривљеног да је учинио кривично дело.

Везано за крајњу фазу поступка у којој је могуће закључивање споразума, може се поставити питање целисходности њеног лимитирања на завршетак главног претреса, односно за фазу након извођења доказа, па чак и након укидања првостепених пресуда од стране другостепених судова по жалби и враћања на поновни поступак. Ово и с обзиром на чињеницу да је институт споразума уведен с циљем бржег и једноставнијег поступања, избегавања дуготрајног суђења и смањења трошкова поступка. Сматрамо да је моменат до кога јавни тужилац и окривљени могу закључити споразум прешироко одређен, те да су законска решења из члана 282а ЗКП/2001 (споразум о признању кривице .... може се поднети најкасније до завршетка првог рочишта за одржавање главног претреса) и члана 313 ЗКП (које се примењивало до маја 2014. године, тачније до доношења Закона о изменама Законика о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 55/2014), по ком се споразум могао поднети суду најкасније до изјашњења оптуженог о оптужби на главном претресу, била боља и да су у већој мери доприносила ефикасности и економичности кривичног поступка.

За оцену позиције института споразума у активностима надлежних држаних органа на плану спречавања и сузбијања криминалитета од значаја може бити и питање мотивације и заинтересованости заинтересованих страна за његово закључивање. И у погледу ове околности пракса није јединствена. Што се тиче досадашње праксе поступања Тужилаштва за организовани криминал, може се изнети закључак да су до сада иницијативу за закључење споразума о признању кривичног дела износили искључиво окривљени, те да су сви досадашњи споразуми закључивани по иницијативи окривљених и њихових бранилаца.²¹ Важно је напоменути и то да договорене санкције нису биле благе, као и то да се нису сводиле само на изрицање затворских казни. Тако је предмету СК 1/12, једанаест од дванаест припадника организоване криминалне групе прихватило да закључи споразум о признању кривичног дела, чиме је предмет ове организоване криминалне групе решен практично без суђења (наравно, ако се не рачуна рочиште за одлучивање по споразуму из члана 315 ЗКП)! Сви окривљени који су склопили споразум добили су ефективне затворске казне, одузети су им предмети употребљени за извршење кривичног дела у смислу члана 87 КЗ, затим имовинска корист прибављена кривичним делом у смислу члана 91 КЗ, а код појединих окривљених договорено је и трајно одузимање имовине проистекле из кривичног дела у смислу члана 34 Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела.²² У исто време, другачија ситуација је била присутна у Тужилаштву за ратне злочине. У предмету КТРЗ бр. 13/08, након подизања оптужнице ово тужилаштво је 14. 4. 2011. године склопило 6 (шест) споразума о признању кривице и то свих шест након усменог предлога, а и потом предлога тужиоца у писаној форми. На основу закључених споразума, тужилац и окривљени сагласили су се да се окривљенима изрекну условне осуде и то тако што су утврђене казне затвора у трајању од једне године и истовремено је одређено да се оне неће извршити ако осуђени, за време од три или четири године, зависно од случаја, не учине ново кривично дело.²³

ИЗВОЂЕЊЕ ДОКАЗА, ОДНОСНО УТВРЂИВАЊА ЧИЊЕНИЧНОГ СТАЊА НАКОН ЗАКЉУЧЕНОГ СПОРАЗУМА

Дилеме су присутне и погледу потребе извођења доказа, односно утврђивања чињеничног стања након закљученог споразума и шта се дешава са доказима који су у супротности са признањем, а све у складу са напред поменутом одредбом члана 317

21 Шире у: Радисављевић, М.; Ђетковић, П.: *op. cit.*, стр. 165.

22 *Ibid.*, стр. 157.

23 Шире у: Станојковић, С.: Споразум о признању кривичног дела у пракси Тужилаштва за ратне злочине Републике Србије, у *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013, стр. 173-

став 1 тачка 3 ЗКП којом је предвиђено да ће суд прихватити споразум пресудом уколико постоје и докази који нису у супротности са признањем окривљеног. Да подсетимо, у питању је „условни уговор“, који правна дејства има тек када га потврди суд. Дакле, законодавац је остао недоречен у односу на ситуацију која може настати у случају да се у поступку изведу и докази који су у супротности са датим признањем, али не и у тој мери супротни да би довели до обуставе поступка сходно члану 338 став 1 тачка 3 ЗКП. Истовремено, законодавац се не бави ни питањем извођења доказа на рочишту на ком се одлучује о споразуму.

Ово се као проблем може јавити нарочито у случају да је до закључења споразума дошло након већине изведених доказа на главном претресу. Са становишта окривљеног, најбитније питање споразума је питање санкције. Окривљени се, по правилу, руководи тиме да добије што блажу кривичну санкцију, без обзира на то које кривично дело му се ставља на терет. Нема сумње у то да ће окривљени радије прихватити тежу правну квалификацију учињеног кривичног дела (нпр. тешку крађу, уместо крађе), ако ће на тај начин кроз споразум успети да „испеговара“ блажу кривичну санкцију, од алтернативе да му се за лакше кривично дело изрекне тежа кривична санкција. Ако његов избор по-сматрамо кроз призму прикупљених, односно изведених доказа и правилно утврђеног чињеничног стања, остаје нејасно да ли суд треба да прихвати такав споразум, чак и када је признање у супротности са изведеним доказима, а у питању је само правна квалификација, или би требало да обустави поступак (с обзиром на то да нема довољно доказа за оправдану сумњу). Дакле, основно је питање, који докази могу компромитовати дато признање окривљеног и колико још доказа треба изводити након закљученог споразума, ако знамо да се овај споразум може закључити и пре подношења оптужнице, тачније и током спровођења истраге и предузимања доказних радњи. Судска пракса није заузела став о овом питању, а ЗКП је недоречен.

ИСКАЗ САОПТУЖЕНОГ КОЈИ ЈЕ ЗАКЉУЧИО СПОРАЗУМ

Претходно речено у погледу извођења доказа може бити од изузетно значаја и за оцену правног положаја лица које је саоптужено са окривљеним који је закључио споразум о признању кривице, тачније за његово право на одбрану. Сматрамо да је оно постојећим законским решењима угрожено.

Приликом разматрања споразума, највише анализа и полемике односи се на однос „уговорних страна“, тј. јавног тужиоца и окривљеног, затим на улогу суда и оштећеног, а врло ретко на положај оног окривљеног чији је саокривљени закључио споразум. Дакле, у питању је саоптужени (саокривљени) који се није нагодио, тј. споразумео са тужиоцем. Иако је институт споразума у Републици Србији у примени већ шест година, судови још увек нису усагласили мишљење у погледу модалитета и домашаја његове примене у напред наведеним ситуацијама. Кључно питање о коме се и даље полемиче може се свести на питање да ли се саоптужени, који је закључио споразум, може саслушавати у редовном поступку. Уколико се заузме став да може, намеће се питање у ком својству би требало да саслуша, као окривљени или као сведок. У супротном, тј. ако се заузме став да испитивање у својству оног саокривљеног који је закључио споразум није дозвољено, а то је ипак урађено, може се говорити о релативно битној повреди одредаба кривичног поступка.

У члану 481 став 2 ЗКП предвиђено је да се у поновљеном поступку саучесник окривљеног који је већ осуђен не може саслушавати, нити се може суочити са окривљеним, већ се упознавање са садржином исказа осуђеног саучесника обавља у складу са чланом 406 став 1 тачка 5 овог законика (упознавање са садржином записника о исказима обавља се само вршењем увида, односно читањем истих). Из наведеног произилази да је законодавац онемогућио саоптуженом који користи своје право на суђење, да се брани на начин на који он сматра да му највише одговара (право прописано чланом 68 ЗКП, тј. да се у његовом присуству испитају сведоци), а тиме и могућност да оспорава признање оног саокривљеног који је закључио споразум (не може да се суоча-

ва са њим, нити да му поставља питања, односно да користи права која би могао да користи да није дошло до закључења споразума). Сматрамо да је он на овај начин стављен у неравноправан положај, без могућности за адекватном одбраном, посебно ако се зна да је окривљени који је одлучио да закључи споразум у знатно већој мери заинтересован да „испреговара“ што блажу кривичну санкцију, у односу на то да допринесе правилном и потпуном утврђивању чињеничног стања и на тај начин евентуално помогне саокривљеном у његовој одбрани.

Иако се одредба члана 481 ЗКП односи на понављање поступка, наши судови, највећим делом, екстензивно тумаче ову одредбу и примењују је и у ситуацијама које законодавац није имао у виду и није их подвео под постојеће решење. Поједностављено, чини нам да постојеће решење у себи има и својеврсне елементе неповољног одговора законодавца на понашање саоптуженог који се крио или био у бекству, па је поступак из тих разлога био раздвојен, али и елементе својеврсне подршке оном окривљеном који је омогућио органу поступка да у што краћем временском периоду дође до правноснажне пресуде.

Судови који не дозвољавају саслушање саокривљеног који је закључио споразум (који је осуђен у одсуству другог саокривљеног, саоптуженог, саучесника), свој став образлажу забраном дуалитета процесних улога у истој правној ситуацији, односно немогућношћу саслушања истог лица у својству окривљеног и његово испитивања у својству сведока. Истине ради, овај дуалитет улога ниједан од судова не доводи у питање када се ради о „обичним поступцима“, где је према неком од саоптужених раздвојен поступак због прекида или пак у поступцима, где је један од саучесника малолетан, па је из тих разлога раздвојен поступак. Остаје нејасно зашто само у овим поступцима, признање оптуженог (закљученог у споразуму) не може ни на који начин да се оспорава, тачније зашто је дозвољено само да се чита исказ, а не и да се тај окривљени испитује у својству сведока. Наведени став је тешко одбрањив, посебно и због чињенице да је законодавац прописао који су докази недозвољени. Наиме, у члану 16 ЗКП наведено је да се судске одлуке не могу заснивати на доказима који су непосредно или посредно, сами по себи или према начину прибављања, у супротности са Уставом, овим Закоником, другим законом или општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима... Ниједан од ових разлога, не може се применити у описаној ситуацији, тако да је то разлог више да судови имају основа и обавезу да дозволе да се изводи доказ испитивања лица које је закључило споразум о признању кривичног дела, јер би у противном то довело до дискриминације једног од окривљених саучесника.

Чак и уколико не бисмо посебно анализирали ове законске одредбе о дозволи испитивања саокривљених, ако овај проблем сагледамо само са аспекта „уговорног односа“, односно консензуса воља јавног тужиоца и окривљеног, морамо закључити да је тај „договор“ правно необавезујући за неко треће лице, у овом случају саокривљеног. У сваком случају, у духу свих наших правних норматива, овом трећем лицу се мора дати право да се бар суочи са неким ко га терети. Из свих тих разлога, сматрамо неодрживом тенденцију наших судова да одредбу члана 481 ЗКП тумаче на овако екстензиван начин. Њиме би се девалвирао значај овог, за наш правни систем, значајног института.

ПРАВНА ПОЗИЦИЈА ОШТЕЂЕНОГ КРИВИЧНИМ ДЕЛОМ КОЈЕ ЈЕ ИЗВРШИО ОКРИВЉЕНИ КОЈИ ЈЕ ЗАКЉУЧИО СПОРАЗУМ

Бавећи се различитим аспектима споразума, законодавац је улогу оштећеног у потпуности маргинализовао. ЗКП га у одредбама кључним за постизање споразума уопште не помиње, тако да нити је његово присуство приликом преговарања и договарања између јавног тужиоца и окривљеног предвиђено, нити се предвиђају било какве процесне гаранције заштите његових интереса у овом поступку. Ово и упркос томе што у споразуму о признању кривичног дела може бити унета изјава окривљеног о прихватању да испуни неку од обавеза садржаних у члану 283 став 1 ЗКП, с тим да њено извршење може да отпочне и пре подношења споразума суду, под условом да природа обавезе то

омогућава (члан 314, став 2, тачка 2 ЗКП).²⁴ На крају, одлука суда о споразуму о признању кривичног дела доставља се јавном тужиоцу, окривљеном и његовом браниоцу, али не оштећеном (члан 319, став 1ЗКП).

Оштећени се, у члану 314 став 1 тачка 4 ЗКП, помиње само кроз одредбу о одлучивању о поднетом имовинско-правном захтеву. Другим речима, ако овај захтев није поднет, оштећени се ни на који начин неће наћи у позицији да се о њему и његовим правима расправља и одлучује. Надаље, чак и да је оштећени поднео имовинско-правни захтев, ЗКП не предвиђа било какво условљавање закључивања споразума одређеном врстом одлуке поводом њега. Већина стручне јавности сматра да су одредбама којима се регулише положај оштећеног, умногоме угрожена права оштећених и да је то „пропуст“ законодавца који би морао да се исправи у што краћем временском периоду. С обзиром на речено, не чуди што је Републичко јавно тужилаштво 26. 12. 2013. године донело обавезно упутство „О 5/13“ у коме је наведено да се споразум не може закључити, између осталог, ни пре него што се узме изјава оштећеног о имовинско-правном захтеву и о предложеној санкцији. Нажалост, поступање сагласно упутству може бити простор за извориште нових проблема и то у случају да је захтев поднет, али и да је, по мишљењу тужиоца (па и окривљеног), такав захтев оштећеног нереалан. Мора се поменути да су ово честе ситуације и да у већини случајева оштећени потпуно неосновано инсистира на имовинско-правном захтеву који је по мишљењу поступајућег јавног тужиоца, нереалан. У вези са реченим, може се поставити питање да ли би тужилац требало да води рачуна само о „својим“ интересима и закључи споразум у сваком случају (посебно кад му то и сам закон дозвољава) и да делимично усвоји захтев, а оштећеног упутује за остатак на парницу или да одустане од закључења и стане у заштиту оштећеног који је потпуно маргинализован и препуштен себи. За сада, ово питање се, услед недостатка правних норми и непрецизности постојећих решења, решава од случаја до случаја, те је и судска пракса прилично неуједначена. Решење из ЗКП/2001 у већој мери је уважавало позицију и права оштећеног. То се види и из одредбе којом је предвиђено да суд о рочишту на ком се одлучује о споразуму обавештава оштећеног и његовог пуномоћника (члан 282в, став 5 ЗКП/2001), односно одредбе сагласно којој ће усвојити споразум о признању кривице и донети одлуку која одговара садржини споразума, ако утврди и то да споразумом о признавању кривице нису повређена права оштећеног, или да он није противан разлозима правичности (члан 282в став 8 тачка 5 ЗКП/2001). Оштећени је искључен и од могућности да на било који начин утиче на кривичну санкцију. Ово не само због чињенице да нема никакву улогу у преговарању и закључењу споразума, већ и због тога што његова активна улога у погледу кључних елемената споразума није препозната ни кроз његово право на подношење жалбе. Сведоци смо већег броја случајева да се, због немогућности да се у поступку против окривљеног изборе за своја права, а тиме делом и за моралну сагисфакцију у случају закључивања споразума, оштећени обраћају медијима, критикују институције система, а посебно рад јавног тужилаштва. Ово упркос чињеници да овај орган, при том поступа у складу са својим законским овлашћењима и прописима који су, везано за институт споразума, маргинализовали улогу оштећеног. Иако су слична решења присутна и у правним прописима других држава, нашу правну регулативу издваја то што законодавац није предвидео ни могућност да се оштећени изјасни о придруживању кривичном гоњењу. Поред осталог, из реченог се види и то да се законодавац, доношењем ЗКП, посебно ако се посматрају одредбе споразума о признању кривичног дела, али и споразума о сведочењу окривљеног, односно сведока и кроз институт опортунитета, определио за превасходну заштиту јавног интереса, бржи и економски целисходнији кривични поступак. С обзиром на такво решење, лица која су оштећена кривичним делом задовољење својих права значајним делом моћи ће да остварују само у парничном поступку. Неминовност овог новог концепта је јасна, али је нејасно зашто наш законодавац није извукао поуке и добра решења из упоредног

24 Илић, П. Г.: О положају оштећеног у кривичном поступку, *Анали Правног факултета у Београду*, Год. 60, бр. 1 (2012), стр. 153.

права, и следствено томе, предвидео могућност оштећеног да се изјасни о евентуалном придруживању кривичном гоњењу.

СПОРАЗУМ И ДОГОВОР О САНКЦИЈИ

Законодавац се, дефинишући садржај споразума определио да он мора да обухвати и споразум о врсти, мери или распону казне или друге кривичне санкције (члан 314 тачка 1 став 3 ЗКП) и тиме одступио од решења присутног у претходном периоду. У члану 305 став 1 тачка 1 ЗКП/2006, односно у 2826 став 1 тачка 1 ЗКП/2001 било је наведено да се окривљени и јавни тужилац саглашавају о висини казне и о другим кривичним санкцијама које ће окривљеном бити изречене (ЗКП/2006), тј. о врсти и висини казне, односно о другим кривичним санкцијама које ће окривљеном бити изречене (ЗКП/2001). Начелно посматрано, у погледу договора о врсти, мери или распону казне или друге кривичне санкције између јавног тужиоца и окривљеног могућа су различита решења. Казна или друга санкција може бити прецизно, фиксно одређена, али може бити и одредива, и то тако да се дефинише распон казне или друге санкција. Код прецизног одређивања санкције јавни тужилац и окривљени се договарају и о врсти и о висини санкције, и ту дилеме нема. Код оквирног, релативног одређивања санкције, јавни тужилац и окривљени договоре санкцију у одређеном распону (нпр. од три до пет година), а одређивање фиксне санкције у договореном распону препушта се суду приликом одлучивања о поднетом споразуму. Тиме се даје активнија улога суду. Иако има мишљења, да је овакво законско решење добро, јер ће се јавни тужилац и окривљени лакше договорити о распону санкције, него о тачно одређеној санкцији, сматрамо да оквирно договарање санкције није у духу самог споразума. Ово, јер код тзв. одредивих санкција, тј. оних одређених у неком распону, положај окривљеног није сасвим извештан. С друге стране, овим се кривични поступак може додатно пролонгирати, а тиме и повећати његови трошкови. Такође, спорно је како ће, тј. на основу чега, суд утврдити санкцију ако не изводи никакве доказе и нема ништа више од доказа које је и сам тужилац имао приликом закључења споразума.²⁵ Сматрамо да су законска решења која су била присутна у ЗКП/2006 и ЗКП/2001 била боља решења. Треба нагласити и то да у досадашњој пракси овај нов начин договарања санкција није заживео.²⁶ Ово и стога што и окривљени и тужилац приликом договарања и закључења споразума желе извесност и брзо окончање поступка, а што се не постиже у потпуности тзв. одредивим санкцијама.

У оквиру дилема око санкција поставља се и питање да ли суд може да одбије споразум ако сматра да је санкција превисоко или прениско уговорена или само уколико су повређене одредбе закона. Чланом 317 ЗКП прописано је да ће суд прихватити споразум ако утврди да је казна или друга кривична санкција, односно друга мера у погледу које су јавни тужилац и окривљени закључили споразум, предложена у складу са кривичним или другим законом. Анализом наведене одредбе долази се до закључка да суд може да одбије споразум, само уколико санкција није у складу са законом, а не и због тога што санкција по мишљењу судије није адекватна. Сматрамо ово законско решење потпуно исправним и много бољим у односу на раније, којим је било предвиђено да ће суд одбити споразум када казна или друга кривична санкције коју су договорили окривљени и јавни тужилац очигледно не одговара тежини кривичног дела које је окривљени признао (члан 282в, став 9 ЗКП/2001).

25 Ако се већ желело да постоји могућност да се странке договоре само о распону казне, а да се онда суду препусти да коначно, уколико прихвати споразум, у оквиру тог распона изрекне конкретну меру казне, онда се морало прописати да суд мора извести доказе којима утврђује чињенице од којих зависи мера казне. Види: Шкулић, М. ; Илић, Г. : *Нови законик о кривичном поступку Србије, како је пропала реформа, шта да се ради ?*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012, стр. 94.

26 Да је тако, сведочи и пракса Тужилаштва за организовани криминал где није било ниједне ситуације у којој су се тужилаштво и окривљени договарали о распону казне или друге кривичне санкције, већ је сваки пут договорена конкретна казна или кривична санкција. Види: Радисављевић, М. ; Ћетковић, П.: *op. cit.*, стр. 163.

Раније важећим прописима било је предвиђено и то да се јавни тужилац и окривљени могу сагласити о изрицању казне окривљеном, која по правилу не може бити испод законског минимума за кривично дело које се окривљеном ставља на терет, а само изузетно се окривљеном може ублажити казна (члан 282б, ст. 2 и 3 ЗКП/2001). Такво решење трпело је значајне критике. Са једне стране, јавном тужиоцу је дата могућност да одустане од кривичног гоњења за неко дело или дела, а са друге стране, није му дата могућност да, осим у изузетним ситуацијама, окривљеном ублажи санкцију. Важећа законска формулација којом казна или друга кривична санкција мора бити у складу са Законом отклања наведене дилеме и дозвољава тужиоцу да уговори са окривљеном било коју санкцију у складу са законом, дакле да исту и ублажи, чак и да окривљеног ослободи од казне. Истина је да тужиоци до увођења овог института у процесно законодавство нису одмеравали санкције, али су свакако утицали на казнену политику изјављивањем жалби на пресуде у погледу одлуке о санкцији, и у том смислу, утицали на поштравање казнене политике.²⁷

СПОРАЗУМ И ТРОШКОВИ ПОСТУПКА

Споразум је, између осталог, уведен и ради смањења трошкова кривичног поступка, због чега се неретко поставља питање целисходности закључења споразума код кривичних дела за која није прописана обавезна одбрана. У тим ситуацијама, с обзиром да окривљени нема изабраног браниоца, а у контексту чињенице да ЗКП предвиђа да код договарања и закључења споразума окривљени мора имати браниоца (члан 74, став 8), јавни тужилац би морао поставити браниоца по службеној дужности и тако допринети настанку трошкова кривичног поступка. С обзиром на то да се, сагласно одредби члана 314 став 1 тачка 4 ЗКП, јавни тужилац и окривљени могу договорити о трошковима кривичног поступка, па и о томе да се окривљени ослободи плаћања трошкова поступка, може се поставити и питање да ли је оправдано да при таквом договору тужиоца и окривљеног трошкови падну на терет буџета суда.

Дилеме су присутне и код договора јавног тужиоца и окривљеног о томе да окривљени плати трошкове поступка, а везано за то да ли се при том мора прецизирати и висина тих трошкова или не. Мишљења смо да је довољно да се тужилац и окривљени договоре да ће окривљени платити трошкове поступка, а да ће њихову висину одредити суд. Поједини практичари заступају супротно мишљење и инсистирају на томе да се окривљени и тужилац морају тачно договорити о висини трошкова које ће окривљени сносити.

ЗАКЉУЧАК

Као нов институт, споразум о признању кривичног дела је тренутно једна од најактуелнијих тема у домаћој научној и стручној јавности, због чињенице да у погледу поступка закључивања споразума (тј. неких његових елемената) и даље постоје бројне недоумице. Самим тим, ни пракса примене института споразума још увек није уједначена. Разлоге за то треба тражити и у другим околностима, па и у оним које се везују за особености извршених кривичних дела, могућности примене посебних доказних радњи у односу на нека од њих и сл. Велики број спроведених истраживања и објављених радова посвећен је трагању за одговорима на постојеће дилеме. Намера нам је била да избором неких од спорних питања и њиховом анализом допринесемо ефикаснијем решавању дилема које се за њих везују.

²⁷ Анализа изречених казни, других кривичних санкција и мера пред Вишим судом, Посебним одељењем (за организовани криминал) даје аргументацију за неслагање са констатацијом појединих аутора да се ограничења споразума о признању кривичног дела огледају у немогућности креирања оштрије казнене политике, односно са ставом и незадовољством јавности због благе казнене политике, *ibid.*, стр. 168.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Бејатовић, С. *et al.* : *Примена начела опортунитета у пракси : изазови и препоруке*, Удружење тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012.
- 2) Бејатовић, С.: Поједностављене форме поступања као битно обележје реформи кривичног процесног законодавства земаља региона. у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013
- 3) Илић, П. Г.: О положају оштећеног у кривичном поступку, *Анали Правног факултета у Београду*, Год. 60, бр. 1 (2012), стр. 137-Фишер, З.: Државни тужилац као субјект скраћених и поједностављених кривичних поступака у Словенији. у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- 4) Крстајић, В.: Споразум о признању кривичног дела, *Билтен Врховног касационог суда* бр. 2 (2012).
- 5) Радисављевић, М., Ћетковић, П.: Искуства Тужилаштва за организовани криминал у примени института споразума о признању кривичног дела. у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- 6) Радловић Д.: Поједностављене форме поступања у новом кривичнопроцесном законодавству Црне Горе. у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- 7) Шкулић, М. ; Илић, Г.: *Нови законик о кривичном поступку Србије, како је пропала реформа, шта да се ради ?* Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2012.
- 8) Шкулић, М.: Однос начела истине и поједностављених форми кривичног поступка. у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- 9) Станојковић, С.: Споразум о признању кривичног дела у пракси Тужилаштва за ратне злочине Републике Србије. у: *Поједностављене форме поступања у кривичним стварима : регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2013.
- 10) Вујановић, С.: Споразум о признању кривичног дела у пракси правосудних органа Црне Горе, у: *Савремене тенденције кривичног процесног права у Србији и регионална кривичнопроцесна законодавства*, Београд, 2012, стр. 120-

ПРОГАЊАЊЕ У СВЕТЛУ ПОСТОЈЕЋИХ ИНКРИМИНАЦИЈА И МЕЂУНАРОДНОПРАВНИХ ЗАХТЕВА¹

Проф. др Слађана Јовановић
Правни факултет Универзитета Унион у Београду

Сажетак: У раду су представљени проблеми у вези са дефинисањем прогањања и његовим инкриминисањем, а нагласак је стављен на одређење које даје Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици. Српско право познаје инкриминације којима се пружа заштита жртвама прогањања, као и друге облике заштите – у сфери породичног и прекршајног права – али је неопходно усавршавање постојећих заштитних механизма. Указано је на значај раног препознавања ове појаве и њене опасности, као и благовременог реаговања и адекватног санкционисања, а као смернице могу послужити и поједина упоредноправна решења.

Кључне речи: прогањање, узнемиравање, угрожавање, Конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици.

УВОД

Проблем прогањања (*stalking*) у смислу систематског узнемиравања друге особе (*systematic harassment*) почео је да привлачи пажњу деведесетих година XX века (у Србији много касније, тек пре неколико година), када је добио и своја прва формална појмовна одређења². Иначе је појам прогањања коришћен за одређење радњи које се предузимају у лову, па се под овим појмом подразумева вребање, праћење животиње како би се створила најбоља прилика за одстрел. Управо ово тумачење појма најбоље илуструје однос прогонитеља (ловца) и прогоњеног (плена), који бежи, покушава да измакне прогонитељу или на други начин настоји да нађе спас (нпр. тражећи заштитну полицију, суда). Такође, прогањање обележавају и трајање радње, односно радње, њихова комплексност, а нарочито скривеност, перфидност која се читаву у формама које иначе нису кажњиве нити носе негативну друштвену оцену, али се предузимају са злом намером, ради застрашивања жртве, или то имају као свој резултат, што отежава дефинисање, посебно кривичноправно, које инсистира на одређености и прецизности.

Због препознавања опасности и учесталости овог проблема државе почињу да одговарају и инкриминисањем. Тако се у Сједињеним Америчким Државама током деведесетих година прошлог века инкриминација прогањања појављује у законодавствима свих држава, а као повод се сматра случај убиства (након три године прогањања) телевизијске глумице Ребеке Шефер (Rebecca Schaeffer) од стране опсесивног обожаваатеља Роберта Џона Бардоа (Robert John Bardo) 1989. године³. Иначе, проблем прогањања је управо привукао пажњу као проблем прогањања славних и везивао се за опсесивне особе, са менталним поремећајима, које нису познате жртвима. Убрзо је пажња скренута на друге облике прогањања с обзиром на узроке и однос прогонитеља и жртве, те је утврђено да је заблуда да су прогањањем угрожене само славне особе, а да су прогонитељи анонимни, опсесивни обожаваатељи. Према

1 Текст је резултат рада на пројекту *Криминал у Србији: феноменологија, ризици и могућности социјалне интервенције* бр. 47011, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја, а имплементира Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

2 *Oxford English Dictionary* је одредио појам прогонитеља (*stalkер*) 1997. године, наводећи да је у питању „особа која прати или узнемирава другу особу (често јавну личност) којом је постала опседнута“. B. Nicol, *Stalking*, Reaktion Books, London, 2006, p. 15.

3 F. Wilkins, *The stalking death that changed the law*, <http://www.franksreelreviews.com/shorttakes/shaeffer/shaeffer.htm> (26. 4. 2015).

истраживањима – 80% жртава прогањања су жене⁴, а прогонитељи су најчешће бивши или садашњи партнери, који нису душевно болесни. Прогонитељи су непознати жртви само у 2% случајева, а они са менталним поремећајима заступљени су са 7%.⁵ Зато не чуди што се прогањање сагледава у контексту насиља над женама, посебно насиља у интимном партнерском односу у потрази за ефикасним решењима. Чак и када држава реагује на насиље над женама, нарочито на проблем насиља у интимном партнерском односу, проблем прогањања остаје по страни, управо због тешкоћа у вези са дефинисањем и подвођењем под описе постојећих деликата. У Србији се у истраживањима, која за свој предмет имају насиље над женама, све чешће сусрећу подаци о прогањању и његовој опасности⁶, а држави се упућују захтеви да унапреди одговор на овај проблем, нарочито имајући у виду међународноправне препоруке и обавезе.

ПОЈАМ И ОБЛИЦИ ПРОГАЊАЊА

Појам прогањања, тачније прогонитеља, најпре се појавио у медијима, у Сједињеним Америчким Државама, у вези са случајевима прогањања славних личности од стране непознатих опсесивних обожавалаца⁷, али је убрзо проширен и на друге облике упорног, за жртву нежељеног и узнемирујућег, застрашујућег понашања, нарочито у контексту партнерског или породичног насиља. Амерички Национални центар за жртве криминалитета дефинише прогањање као поновљено понашање усмерено на одређену особу којим се код разумне особе ствара осећај страха, и наводи листу најчешћих понашања: праћење жртве и појављивање на различитим местима на којима се она налази; слање нежељених поклона, писама, мејлова; оштећење имовине; контролисање телефонских позива или комуникације преко интернета; употреба скривених камера или ГПС уређаја ради праћења жртве; пролажење колима или стајање испред куће, школе, радног места; претње да ће се наудити жртви, члановима њене породице или кућним љубимцима; прикупљање података о жртви, њеном кретању и навикама, путем интернета, преко пријатеља, рођака, колега; изношење или ширење (неистинитих) информација о жртви путем интернета, на јавним местима, оговарање и друге радње којима се жртва контролише или застрашује⁸. Прогонитеља карактеришу опсесивност, усмереност на жртву, од које не одустаје ни пошто није добио одговор који је очекивао. Штавише, оваква одбијања или ускраћивања одговора га утврђују у упорности да пронађе други, бољи начин да се жртви приближи, да јој покаже своју љубав или да је казни. Прогонитеља може карактерисати и ментални поремећај, али се у дефинисању прогањања одустало од укључивања менталног поремећаја (нарочито патолошког нарцизма, биполарног поремећаја, еротоманије) и уопште дефинисања преко „стања ума“⁹. Такође, истраживања показују да прогонитељи са менталним поремећајима не чине већину¹⁰.

За прогањање није довољно постојање једног акта, већ је неопходно да се радње понављају, да прогањање траје, као и да се њима производи одређена последица, да се

4 P. E. Mullen, M. Pathé, R. Purcell, *Stalkers and their victims*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2009, p. 39. *op. cit.*, Видети и: The National Center for Victims of Crime: Stalking Resource Center, „Stalking Facts Sheet“, http://www.victimsofcrime.org/docs/src/stalking-fact-sheet_english.pdf?sfvrsn=4 (26. 4. 2015).

5 J. Harris, *The Protection from Harassment Act 1997 – An Evaluation of its Use and Effectiveness*, Home Office Research, Development and Statistics Directorate, 2000, p. 2. Према истраживању Mullen et al. делузије су присутне код 30% прогонитеља. Видети: P. E. Mullen, M. Pathé, R. Purcell, G. W. Stuart, *A Study of Stalkers*, *American Journal of Psychiatry* 156(8), August 1999, pp. 1244.

6 Свака пета жена у Војводини је прогањана од стране члана породице, садашњег или бившег партнера. В. Николић Ристановић, *Насиље у породици у Војводини*, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, Нови Сад, 2010, стр. 47. Видети и: Б. Симеуновић Патић, С. Јовановић, *Жене жртве убиства од стране партнера*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2013.

7 T. Lawson-Cruttenden, *Is there a law against stalking?*, *New Law Journal*, 1996, pp. 418–420.

8 National Centre for Victims of Crime, Stalking Resource Center, *What is stalking?*, <https://www.victimsofcrime.org/our-programs/stalking-resource-center/stalking-information> (26. 4. 2015).

9 B. Nicol, *op. cit.*, p. 23.

10 J. Harris, *The Protection from Harassment Act 1997 – An Evaluation of its Use and Effectiveness*, Home Office Research, Development and Statistics Directorate, 2000, p. 2.

нарушава спокојство, приватност жртве, њена безбедност. Радње које чине прогањање или бар неке од њих не морају бити незаконите саме по себи – слање цвећа, мејлова, СМС порука са садржином која има карактер изјаве љубави, дивљења, стајање испред куће и посмаграње, али је битно да у својој укупности производе поменуте последице (жртва их не жели, оне је застрашују, узнемиравају, оне за њу могу имати одређену застрашујућу поруку, имајући у виду ранији однос са прогонитељем). Због тога се прогањање, сасвим оправдано, сматра психолошким силовањем или терором. Страх који жртва осећа најчешће је оправдан, јер истраживања показују да се прогањање неретко завршава повређивањем жртве, па и смрћу.¹¹

Када су у питању облици прогањања, у литератури се као критеријум поделе најчешће наводи природа односа између прогонитеља и жртве.

- Прогањање познате особе са којом је постојао неки облик заједништва, везе, најчешће емотивне. На првом месту је прогањање бившег интимног партнера. Жртве овог облика су најчешће жене које су прекинуле везу, често већ оптерећену насиљем, те се може очекивати да ће прогонитељ који настоји да везу успостави, уколико у својим напорима не успе, жртву теже повредити, па и лишити живота. У овој категорији би се пронашли „одбачени“ прогонитељи, најчешћа и најопаснија врста, коју често карактерише неки поремећај личности¹². Њих је могуће одвратити кажњавањем или претњом казном, али је за „апстиненцију“ битан и надзор од стране стручног лица, односно подржавајућа и усмеравајућа терапија (од стране психолога, психијатра). Готово је немогуће одвратити оне који учествују у спору о старатељству над децом или су патолошки љубоморни¹³.

- Прогањање које се састоји у напорима да се успостави веза, блискост са жртвом (које раније није било), а коју прогонитељ жели или за коју верује да већ постоји (међутим реч је о делузији). У овом облику прогањања се препознају различити облици изражавања дивљења и интрузивног тражења љубави и успостављања везе са познатим/славним особама (*celebrity stalking*), али ће постојати у сваком случају опсесивног тражења љубави/пажње од лица које однос не жели и које чак не познаје прогонитеља или га не познаје добро и између њих никада није било везе на којој прогонитељ инсистира. Код прогонитеља су чешће присутни ментални поремећаји, од којих је најопаснија еротоманија, јер прогонитељи са овим поремећајем дубоко верују да је њихова љубав узвраћена, да су у блиској, љубавној вези са жртвом и тешко је разбити њихове делузије, те су оваква прогањања дуга и мучна, а терапије немају много успеха¹⁴. Прогонитељи из ове категорије су „трагачи за љубављу“ (којима је неопходан психијатријски третман, док на кажњавање гледају као на цену праве љубави) и „невешти удварачи“ (интелектуално ограничени, са рудиментарним удварачким способностима којима је потребно побољшати интерперсоналну сензитивност и комуникацијске вештине, што се показује као тежак задатак, јер пошто буду санкционисани и одвраћени од једне жртве, они налазе другу)¹⁵. Они не представљају, уопште узев, велику опасност, осим оних са еротоманијом и патолошком заљубљеношћу у жртву, који су способни за екстремне облике насиља.

- Прогањање којем није циљ успостављање везе са жртвом, већ њено кажњавање због учињеног (умишљеног или стварног) зла. Прогонитељ тражи освету и задовољење, због учињене неправде – „огорчени“ прогонитељ¹⁶. Он чешће прети жртви насиљем или повређује њену имовину, а санкционисање му распаљује страсти и утврђује га у

11 Према подацима америчког Националног центра за жртве криминалитета 76% жртава фемидида је претходно било прогањано. National Centre for Victims of Crime, Stalking Resource Center, *Stalking victimization*, <https://www.victimsofcrime.org/our-programs/stalking-resource-center/stalking-information> (26. 4. 2015.). Видети: J. McFarlane et al., *Stalking and Intimate Partner Femicide*, *Homicide Studies* 3, no. 4, 1999, pp. 300-315.

12 О „одбаченим опсесивним љубавницима“ као учиниоцима убиства (партнерке) након прогањања, у: Б. Симеуновић-Патић, С. Јовановић, *op. cit.*, стр. 30-31 и 53-63.

13 Р. Е. Мullen, М. Pathé, R. Purcell, G.W. Stuart, *op. cit.*, pp. 1248.

14 В. Nicol, *op. cit.*, p. 27.

15 Р. Е. Мullen, М. Pathé, R. Purcell, G.W. Stuart, *op. cit.*, p. 1248.

16 *Ibid.*, p. 1249.

осветничким намерама. Обично се прогонитељ и жртва познају, али то не мора да буде случај – код „прогонитеља предатора“ (социопата, серијских силоватеља или убица) прогањање води остварењу сексуалних фантазија и задовољењу садистичких потреба¹⁷ и они се сматрају првенствено кривичноправним проблемом, мада се препоручује и третман присутних парафилија¹⁸.

Постоје и друге типологије прогонитеља, као што су: психотични и непсихотични; оне који прогањају познате или непознате особе; политички прогонитељи, прогонитељи у улози професионалног, плаћеног убице, сајбер прогонитељи и др.¹⁹ Препознавање облика прогањања, односно типа прогонитеља је изузетно важно за креирање одговора друштва, али и саме жртве у конкретном случају. Нарочито је важно за процену ризика по безбедност жртве, односно опасности од повређивања, па и убиства, како би се на време обезбедила заштита.

ОДРЕЂЕЊА У МЕЂУНАРОДНОМ И УПОРЕДНОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ

Иницијалну правну дефиницију прогањања дао је калифорнијски законодавац 1990. године одредивши га као злонамерно и поновљено праћење и узнемиравање друге особе.²⁰ Потом су и остале америчке државе развиле своје тзв. *anti-stalking* законодавство које даје следеће карактеристике прогањања: 1) понављање понашања и временски континуитет између појединих радњи (најмање две радње, временски повезане); 2) прогањањем се нарушава право на приватност жртве, па и када се дешава на јавим местима; 3) мора се доказати постојање претње и/или страха код жртве, а према стандарду разумне особе; 4) прогањање не мора бити усмерено само према особи која је мета, већ укључује и радње које представљају претеће понашање или узрокују страх код њој блиских особа (пријатеља, чланова породице) или се њима угрожава, повређује имовина неког од њих.²¹ Приликом одмеравања казне, као отежавајуће се цене следеће околности: употреба оружја или опасног оруђа; кршење забране (приближавања, комуницирања) установљене одлуком суда; када је жртва малолетно лице или ако је у питању поврат и иста жртва²².

Закон о заштити од узнемиравања²³ који је Велика Британија усвојила 1997. године (управо да би одговорила на растућу потребу за заштитом од понашања која се не могу подвести под описе кажњивих дела, а узнемирујућа су и стресна за жртву када се понављају) штити не само од прогањања (коме је својствена претња и стварање страха код жртве), већ и од других узнемирујућих понашања. Он предвиђа два кривична дела, различите тежине: понашање које води узнемиравању другог (за које се суди у скраћеном поступку, без пороте, за које је предвиђена казна затвора до шест месеци и/или новчана казна до 5.000 фунти) и понашање које код другог узрокује страх од насиља, за које је предвиђена казна до пет година затвора и/или новчана. У оба случаја је неопходно понављање понашања, најмање два пута, као и да је учинилац био свестан или је био дужан и могао бити свестан да ће његово понашање за последицу имати узнемирење жртве или страх од насиља.

У оквирима европско-континенталног правног система нема такве уједначености каква постоји у англосаксонском праву, у смислу да је прогањање предвиђено као (посебно) кривично дело. Само Аустрија, Белгија, Данска, Немачка, Ирска, Италија, Луксембург, Малта, Холандија и Пољска предвиђају прогањање као кривично дело. Већина европ-

17 B. Nicol, *op. cit.*, p. 28.

18 P. E. Mullen, M. Pathé, R. Purcell, G.W. Stuart, *op. cit.*, p. 1248.

19 Детаљније у: В. Николић-Ристановић, М. Ковачевић-Лепојевић, Прогањање: појам, карактеристике и друштвени одговори, *Темид*, децембар 2007, стр. 7-8.

20 Prema: P. E. Mullen, M. Pathé, R. Purcell, G.W. Stuart, *op. cit.*, p. 1244.

21 B. Nicol, *op. cit.*, pp. 24-25.

22 National Centre for Victims of Crime, Stalking Resource Center, *Stalking laws*, <https://www.victimsofcrime.org/our-programs/stalking-resource-center/stalking-information> (27 . 4. 2015).

23 *Protection from Harassment Act*, 1997. http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/40/pdfs/ukpga_19970040_en.pdf

ских законодавстава штити од прогањања преко других, већ постојећих инкриминација, што се не сматра адекватним решењем проблема. Нека законодавства (Босна и Херцеговина, Хрватска²⁴) предвиђају прогањање као радњу извршења насиља у породици (али као прекршаја, не кривичног дела), док словеначки законодавац предвиђа прогањање, заправо праћење, као радњу извршења прекршаја против јавног реда и мира.²⁵

Следе примери из упоредног права које одликују интересантна решења.

У Аустрији²⁶ је 2007. године инкриминисано „упорно прогањање“ које подразумева покушаје учиниоца да буде близу жртве (праћење аутомобилом, пресретање испред куће, на радном месту), контактирање путем телефона или других средстава комуникације или преко трећих лица, наручивање робе или услуга коришћењем личних података жртве, утицај на друге да контактирају са жртвом (чињењем доступних личних података жртве другима). За дело је предвиђена казна затвора до једне године, а посебним законом (којим се штити право на приватност) предвиђена је могућност изрицања мере забране даљег прогањања од стране суда.

Белгија²⁷ предвиђа као кривично дело грубо нарушавање спокојства другог, а учинилац може бити кажњен затворском казном у трајању до две године и/или новчаном казном у износу од 50 до 300 евра. Разлика се прави између „обичног“ и сајбер прогањања (*cyber stalking*), код кога је битна намера узнемиравања, „досађивања“.

Данска²⁸ као елемент кривичног дела предвиђа необазирање на опомену полиције у вези са престанком узнемиравања. Прогањање је одређено као „нарушавање мира друге особе наметљивим понашањем, прогањањем писмима или узнемиравањем на други начин, ипак-ос опомени од стране полиције“. Казна је новчана или затвор у трајању до две године.

Немачка²⁹ је 2007. године инкриминисала „грубо и континуирано узнемиравање тражењем физичке блискости са другом особом, употребом телекомуникационих уређаја или других средстава комуникације или трећих лица ради остваривања контакта, злоупотребом личних података ради наручивања робе или услуга, угрожавањем живота, телесног интегритета, душевног здравља или слободе“. Предвиђена је казна затвора у трајању од једне до три године, а у случајевима тешког телесног повређивања или довођења у опасност живота жртве или њој блиских лица, казна је до десет година затвора.

У међународноправним документима прогањање се везује за проблем насиља над женама и посебна пажња му се посвећује у оквиру Конвенције о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици³⁰. То је у складу са резултатима истраживања, према којима су жене (нарочито бивше партнерке) изложене прогањању које може резултовати и смрћу жртве, јер су „одбачени љубавници“ међу најопаснијим прогонитељима. Конвенција је усвојена у мају 2011. године у Истанбулу, а ступила је на снагу 1. августа 2014. године. Србија ју је ратификовала 2013. године³¹ и тако показала спремност да своје законодавство усклади са захтевима Конвенције.

У члану 34 Конвенције стоји: „Стране се обавезују да предузму неопходне законодавне или друге мере и обезбеде да намерно понашање понављањем претњи упућених другом лицу, које узрокују да се лице плаши за своју безбедност, буде инкриминисано“. Дакле, битни елементи прогањања јесу: 1) радња, односно радње – понављање претњи упућених другом лицу, што одговара свим дефиницијама прогањања, али је уже у одно-

24 В. Николић-Ристановић, Докмановић, М. *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на Западног Балкану*, Београд, Прометј, 2006, стр. 89.

25 G. Meško, A. Bucar, Slovenija, in: Modena Group on Stalking, *Protecting women from the new crime of stalking: a comparison of legislative approaches within the European Union*, 2007, p. 116.

26 http://www.austria.gv.at/site/cob_37006/6845/default.aspx (21. 4. 2015).

27 Prema: G. Wurm, *Stalking (Report)*, Council of Europe, Parilamenatry Assembly, Commeetee on Equality and Non-Discrimination, Strasbourg, 2013, p. 8.

28 *Ibid.*

29 *Ibid.*

30 Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CETS No.: 210

31 Закон о потврђивању Конвенције о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 12/2013.

су на инкриминације који штите и од узнемиравања, односно не своде прогањање на понашање које подразумева претњу (односно страх за безбедност), већ се радње везују за узнемиравање (које узрокује неспокојство код жртве); 2) последица је страх за сопствену безбедност (не и за безбедност другог лица); 3) намера учиниоца да радњом (претњама) произведе одређену последицу (страх за безбедност код прогоњеног), дакле директни умишљај, као облик кривиче. У образложењу Конвенције³² се појашњава у чему се претња може састојати, односно која су то претећа, застрашујућа понашања – праћење, настојања да се оствари (нежељени) контакт са жртвом, стављање до знања да се посматра, уходи. Прогонитељ прати жртву физички, појављује се на њеном радном месту или другим местима које она посећују или је праги виртуелно („собе за ћаскање“, друштвене мреже). Остваривање нежељеног контакта је могуће путем свих средстава комуникације, укључујући информационе технологије. Застрашујуће понашање укључује и вандализам према имовини жртве, остављање суптилних трагова контакта са личним стварима жртве, угрожавање или повређивање љубимца или постављање лажног идентитета или ширење неистинитих информација путем интернета. Државе се охрабрују и да инкриминацијама обухвате и прогањање других особа из жртвиног окружења (пријатеља, колега, рођака).

Ако се упореди опис прогањања из Конвенције са наведеним упоредноправним решењима, могло би се закључити да је он најсличнији америчким решењима из деведесетих година, док европска законодавства (новијег датума) постављају шире оквире за кривичноправну заштиту жртава прогањања, не заустављајући се на претњама које воде страху за безбедност, нити на прогањању везаном за партнерски или сроднички однос.

КРИВИЧНОПРАВНА ЗАШТИТА ОД ПРОГАЊАЊА У СРБИЈИ

Србија спада у ред оних држава које нису инкриминисале прогањање, већ се неке од радњи које улазе у оквир ове појаве могу пронаћи у другим инкриминацијама: у групи кривичних дела против живота и тела, против слобода и права човека и грађанина, против јавног реда и мира, против брака и породице. Најсличнија инкриминација је угрожавање сигурности (чл. 138 Кривичног законика³³), али она не покрива случајеве у којима није било претњи да ће се напасти на живот или тело (жртве или њој блиског лица), док прогањање подразумева и друга понашања, понављање узнемиравајућег и за жртву застрашујућег понашања. Истина, претња да ће се напасти на живот или тело (која је озбиљна и остварива, на пасивног субјекта делује угрожавајуће) може бити изражена и конклюдентним радњама, али тешко да би се тако квалификовало праћење, слање поклона, цвећа, односно константно нежељено и узнемирујуће присуство прогонитеља у животу жртве. Ни претње које нека законодавства наглашавају као претње управљене према имовини или кућним љубимцима не могу бити радње овог дела. Оно што разликује ово дело од прогањања јесте и то што је довољан један акт за постојање дела, док се код прогањања захтева понављање.

Слично је и са кривичним делом насиља у породици (чл. 194 КЗ) које садржи у себи елементе угрожавања сигурности, али и других инкриминација са елементима насиља (телесне повреде, насилничког понашања, док је најтежи облик везан за смртни исход насиља). Ово дело ће постојати и у случају да је предузет само један акт насиља, као и у случају да је предузето више њих. Међутим, ни ова инкриминација не обухвата нека понашања која иначе улазе у оквире прогањања. Последица овог дела би задовољила обухватније дефиниције прогањања (кроз „угрожавање спокојства“), али радње нису одређене нити се тумаче тако да обухвате све радње прогањања. Рестриктивно је и тумачење обележја члан породице, што такође ограничава обим заштите. О ригидности праксе и непрепознавању, неразумевању појаве (слично као и код прогањања) говори и

32 *Explanatory Report*, <http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/210.htm> (27. 4. 2015).

33 Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

податак да је дуго било спорно да ли само један акт насиља може представљати радњу овог кривичног дела, а инкриминација је оптерећена и другим проблемима³⁴.

И кривично дело злостављања и мучења (чл. 137 КЗ) блиско је прогањању по својим обележјима, али би било превише очекивати од оних који инкриминацију примењују да њена обележја тумаче шире него што то иначе чине. Наиме, дело чини онај ко „злоставља другог или према њему поступа на начин којим се вређа људско достојанство“ (казна је затвор до једне године). Злостављање³⁵ се иначе тумачи као деловање на физички и психички интегритет другог лица, који не води телесном повређивању, већ код пасивног субјекта проузрокују физичке или психичке патње, слабијег интензитета³⁶. Као примери се наводе: присиљавање другог да лиже под, скупља ђубре рукама, да стоји на једној ноzi или држи подигнуте руке, да клечи на кукурузу и други понижавајући поступци³⁷. У судској пракси се под радњама злостављања подразумевају радње које су директно усмерене на пасивног субјекта, на његов телесни интегритет, непосредно и које га стављају у понижавајући положај. А код прогањања су управо битне радње којима учинилац настоји да обезбеди контакт са жртвом и без деловања на њен телесни интегритет, којима нарушава њену приватност, њено спокојство. Иначе, у судској пракси се ово дело најчешће појављује у случајевима у којима се на страни учиниоца појављује службено лице, а веома је често и одбацивање пријаве, односно обустава поступка³⁸, тако да од се од ове инкриминације не може много очекивати.

У групи кривичних дела против слобода и права човека и грађанина налазе се и друга дела којима би се могла заштити жртва прогањања, али само од појединих радњи које улазе у састав прогањања, као комплексног деликта: нарушавање неповредивости стана (чл. 139 КЗ), повреда тајности писама и других поштиљки (чл. 142 КЗ), неовлашћено прислушкивање и снимање (чл. 143 КЗ), неовлашћено фотографисање (чл. 144 КЗ), неовлашћено објављивање и приказивање туђег списка, портрета и снимка (чл. 145 КЗ), неовлашћено прикупљање личних података (чл. 146 КЗ). За сва ова дела, односно поједине облике (који би могли обухватити радњу прогањања) гони се по приватној тужби, што би додатно компликовало и успорило, па и онемогућило остваривање заштите жртве прогањања, јер мора сама да се бави поступком (најчешће нема новца за пуномоћника, а претпоставка је да би је целокупни ангажман у вези са гоњењем додатно виктимизовао). Ипак, дела из чл. 144 и 145 КЗ познају последицу која би се могла наћи у опису дела прогањања. Реч је о „осетном задирању у лични живот“ другог што би могло покрити радње које се не могу подвести под угрожавање сигурности или вређање људског достојанства.

Када се упореде постојећа решења са захтевима Конвенције о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, долази се до закључка да Србија није испунила захтев који се тиче инкриминисања прогањања. Ипак, одређени облици заштите на којој Конвенција такође инсистира постоје – реч је о породичноправним мерама за заштиту од насиља у породици које у српском законодавству постоје од 2005. године (мада њихова примена трпи критике)³⁹. Ове мере се могу захтевати против лица која се сматрају члановима породице према чл. 197 ст. 3 Породичног закона⁴⁰. Иако је најчешће прогањање од стране познате особе, нарочито од стране бившег партнера,

34 Видети: С. Јовановић, Проблеми кривичноправне реакције на насиље у породици, у: Д. Коларић (ур.) *Насиље у Србији: узроци, последице и друштвене реакције*, Криминалистичко-полицијска академија, Фондација „Ханс Зајдел“, Београд, 2014, стр. 246-255.

35 Злостављање које се одређује прецизније, сличније прогањању, предвиђено је Законом о спречавању злостављања на раду (чл. 6), *Службени гласник РС*, бр. 36/2010.

36 З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2006, стр. 337.

37 Н. Мрвић-Петровић, *Кривично право – Посебни део*, Правни факултет Универзитета Унион и ЈП „Службени гласник“, Београд, 2011, стр. 41.

38 Комитет правника за људска права – YUCOM, Поступање јавних тужилаштава у кривичноправној заштити људских права: тортура, <http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vest&idSek=4&idSubSek=4&id=538&status=drugi> (28. 4. 2015).

39 Види: С. Јовановић, *Правна заштита од насиља у породици*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2010, стр. 262-267.

40 Породични закон, *Службени гласник*, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.

овим решењем се не штите лица која прогањању непознате особе или особе које јесу познате, али не спадају у круг чланова породице (нпр. колеге са посла⁴¹ или особе у односу лекара и пацијента, студента и професора, суседи). У тим случајевима заштита (у смислу забране приближавања и комуницирања) може се остварити применом мера које познаје прекршајно⁴² или кривично законодавство⁴³, а предуслов је да понашање буде препознато као прекршај или кривично дело.

Проблем у вези са одговором институција на прогањање јесте и недовољно разумевање ове појаве и њене опасности, њено препознавање, о чему говори и податак да се чак ни у случајевима убиства партнерке прогањање није појављивало као отежавајућа околност (иако је било утврђено) нити је пре догађаја жртви благовремено пружена помоћ.^{44 45}

ЗАВРШНИ ОСВРТ

Проблем у дефинисању прогањања, односно у одговору државних органа (полиције, правосуђа) на њега јесте несагледавање или пропуштање да се сагледа контекст у којем се дешава акт који се пријављује, нарочито имајући у виду да се обично (баш као и у случајевима насиља у породици) не пријављује први акт, радња после које су уследили други догађаји, односно радње прогањања. Несагледавање целокупног контекста у којем се дешава акт због којег жртва одлучује да се обрати за помоћ, неразматрање онога што је претходило и недовођење свих радњи у везу, те несагледавање њихове укупности и произведеног резултата (оправданог страха, узнемирености, нарушене приватности), чак и када ниједна од њих, понаособ, издвојена из контекста, не представља кривично дело или прекршај, онемогућавају благовремену заштиту жртве и правилну процену ризика по њену безбедност. И када нека од радњи представља кривично дело, у пракси се остале радње најчешће не цене у светлу отежавајућих околности, већ фокус остаје на једном акту, ухваћеном у опис познате инкриминације. С поменутих проблемима у вези треба скренути пажњу на перцепцију жртве, њено сагледавање и оцену активности прогонитеља, значење које им она придаје, а нарочито њен осећај психичке напетости, узнемирености, неспокојства и страха. Наравно, за потребе кривичног права потребно је извршити „објективизацију“ поменутог, према стандарду просечне, разумне особе у датој ситуацији. Тек када се сагледа ситуација у целини, њена објективна и субјективна страна, те правилно процени тежина дела и ризик по безбедност жртве, може се адекватно одговорити на проблем прогањања.

Србија није инкриминисала прогањање, а не може се похвалити ни нарочито добрим резултатима када је у питању примена постојећих механизма заштите. С друге стране, она је ратификовала Конвенцију о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици која захтева да се прогањање инкриминише, да добије своју самосталност, а не да се покрива другим делима, јер се тако губи његова специфичност, а друге инкриминације само делимично покривају ову појаву. До испуњења захтева Конвенције, прогањање би морало бити препознато као озбиљан проблем, значајан фактор ризика од виктимизације тежим насиљем (нарочито у присуству других фактора – раније насилничко понашање, поседовање оружја, конзумирање алкохола, других психоактивних

41 Посебну заштиту пружа Закон о спречавању злостављања на раду.

42 Забрана приступа оштећеном, објектима или месту извршења прекршаја – чл. 61. Закона о прекршајима, *Службени гласник РС*, бр. 65/2013

43 Мере процесног карактера (чл. 197 Законика о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014) и санкција – мера безбедности забрана приближавања и комуникације са оштећеним (чл. 89а КЗ).

44 Б. Симеуновић-Патић, С. Јовановић, *op. cit.*, стр. 164.

45 На исте проблеме се указивало и у Шведској, у оквиру аргументације у иницијативи за инкриминисање прогањања. А. М. Dovelius, J. Öberg, S. Holmberg, *Stalking in Sweden: prevalence and prevention*, The Swedish National Council for Crime Prevention, Stockholm, 2006, p. 30.

супстанци...), а његово постојање мора бити цењено као отежавајућа околност код осуде за неко друго дело.

Иницијатива Заштитника грађана у вези са инкриминасањем прогањања чека на одговор. Ако овај предлог⁴⁶ не буде оцењен као прихватљив, могао би се кориговати према узорима из упоредног права, нпр. према немачком решењу (имајући у виду да нам је немачко законодавство често било узор у креирању права) које има шири домашај од решења предвиђеног Конвенцијом.

ЛИТЕРАТУРА

- Dovelius, A. M., Öberg, J., Holmberg, S., *Stalking in Sweden: prevalence and prevention*, The Swedish National Council for Crime Prevention, Stockholm, 2006.
- Harris, J., *The Protection from Harassment Act 1997 – An Evaluation of its Use and Effectiveness*, Home Office Research, Development and Statistics Directorate, 2000.
- Јовановић, С., *Правна заштита од насиља у породици*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2010.
- Јовановић, С., Проблеми кривичноправне реакције на насиље у породици, у: Д. Коларић (ур.) *Насиље у Србији: узроци, последице и друштвене реакције*, Криминалистичко-полицијска академија, Фондација „Ханс Зајдел“, Београд, 2014, стр. 246-255.
- Комитет правника за људска права – YUCOM, *Поступање јавних тужилаштва у кривичноправној заштити људских права: тортура*, <http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vest&idSek=4&idSubSek=4&id=538&status=drugi> (20. 4. 2015)
- Lawson-Cruttenden, T., Is there a law against stalking? *New Law Journal*, 1996, pp. 418-420.
- Wurm, G. *Stalking (Report)*, Council of Europe, Parliamentary Assembly, Committee on Equality and Non-Discrimination, Strasbourg, 2013.
- McFarlane J. et al., Stalking and Intimate Partner Femicide, *Homicide Studies* 3, no. 4, 1999, pp. 300-315.
- Meško, G., Bucar, A., Slovenija, in: Modena Group on Stalking, *Protecting women from the new crime of stalking: a comparison of legislative approaches within the European Union*, 2007, pp. 116-117.
- Мрвић-Петровић, Н. *Кривично право – Посебни део*, Правни факултет Универзитета Унион и ЈП „Службени гласник“, Београд, 2011.
- Mullen, P. E., Pathé, M., Purcell, R. *Stalkers and their victims*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2009.
- Mullen, P. E., Pathé, M., Purcell, R., Stuart, G. W. A Study of Stalkers, *American Journal of Psychiatry* 156(8), August 1999, pp. 1244–1249.
- Nicol, B. *Stalking*, Reaktion Books, London, 2006.
- Николић – Ристановић, В. *Насиље у породици у Војводини*, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, Нови Сад, 2010.
- Николић-Ристановић, В., Докмановић, М. *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на Западном Балкану*, Београд, Прометеј, 2006.
- Николић-Ристановић, В., Ковачевић-Лепојевић, М. Прогањање: Појам, карактеристике и друштвени одговори, *Темид*, децембар 2007, стр. 3-12.

46 На предлог Аутономног женског центра, Заштитник права грађана је поднео иницијативу Министарству правде за увођење кривичног дела прогањања у Кривични законик Републике Србије. Инкриминација би гласила: „1. Ко устрајно и кроз дуже време прати или уходи другу особу или с њом директно или преко треће особе или на други начин настоји да успостави нежељени контакт и тиме код ње изазове промену животних навика, тескобу или страх за њену сигурност или сигурност њој блиских особа, казниће се казном затвора до три године. 2. Ако је дело из става 1. учињено у односу на члана породице, особу с којом је учинилац био у емотивној или сексуалној вези или према малолетном лицу, учинилац ће се казнити затвором од једне до пет година.“ Мрежа „Жене против насиља“, *Зауставимо прогањање жена*, <http://www.zeneprotivnasilja.net/vesti/348-zaustavimo-proganjanje-zena>.

- Симеуновић-Патић, Б, Јовановић, С., *Жене жртве убиства од стране партнера*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2013.
- Стојановић, З. *Коментар Кривичног законика*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2006.
- Wilkins, F. The stalking death that changed the law, <http://www.franksreelreviews.com/short-takes/shaeffer/shaeffer.htm> (26. 4. 2015).

STALKING IN THE LIGHT OF THE EXISTING INCRIMINATIONS AND INTERNATIONAL LAW REQUIREMENTS

Sladjana Jovanovic, PhD
Union University, School of Law, Belgrade

Abstract: The paper presents problems related to the definition of stalking and its incrimination, while the emphasis is placed on the definition given by the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Serbian law recognizes various offences which provide protection to victims of stalking, in addition to other forms of protection – in the sphere of family and misdemeanour law, but it is necessary to improve the existing protection mechanisms. The author emphasizes the importance of early recognition of this phenomenon and its dangerousness, as well as timely response and adequate sanctions, also having in mind certain comparative legal solutions.

Keywords: stalking, harassment, jeopardising, Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence.

КОНЦЕПТИ МЕРЕЊА УСПЕШНОСТИ ПОЛИЦИЈЕ

Дане Субошић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Драган Цветковић²

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Радом се проблематизују продуктивност и економичност, као показатељи успешности полиције. Наиме, просечна годишња стопа продуктивности рада хипотетичке организационе јединице полиције варира у зависности од: (1) материјалне штете настале извршавањем деликата, (2) броја деликата, (3) броја пријављених лица за деликте и (4) броја запослених у организационој јединици. При томе, раст прва три елемента утиче на побољшање продуктивности и погоршање стања безбедности (и обрнуто), док раст броја запослених утиче на погоршање продуктивности и не утиче на стање безбедности (број полицајаца није битан). С друге стране, просечна годишња стопа економичности хипотетичке јединице полиције је последица варирања: (1) материјалне користи прибављене деликтима, (2) материјалне штете причињене деликтима и (3) трошкова јединице. Раст прва два елемента утиче на побољшање економичности и погоршање стања безбедности (и обрнуто), док раст трошкова утиче на погоршање економичности. При томе, пад економичности утиче на пад ефикасности, као основног мерила оптимизације. То значи да економичност треба посматрати у контексту ефективности, како би се дошло до ефикасности (успешности). Имајући у виду да исти број полицајаца може да остварује различите резултате уз више или мање трошкове, радом се закључује да продуктивност и економичност (уз ефективност, тиме и ефикасност) полиције, треба разматрати интегрално, а не парцијално.

Кључне речи: продуктивност, економичност, полиција, деликти, коефицијент.

УВОД

Искључивим коришћењем података из статистике криминалитета, полиција је, по речима Рајнера, доводила себе у парадоксалну ситуацију — тим подацима се посредно потврђује да све више финансијских средстава, људства, техничких средстава, специјализације и професионализације у полицији резултира падом (уместо порастом) њене успешности.³ Пошто је очигледно да повећање материјалних и кадровских ресурса полиције, заједно са унапређивањем њених технолошких и професионалних способности, мора водити њеним бољим резултатима, закључено је да са постојећим (класичним) приступом оцени успешности полиције нешто није у реду и да се морају потражити нови индикатори за адекватније мерење квалитета полицијског рада. Универзалних и потпуних решења овог проблема још увек нема, а за сада је у пракси појединих земаља тестиран и селекционисан одређени број модела за мерење успеш-

1 subosicdane@yahoo.com

2 cvetkovicdragan@open.telekom.rs

3 Рад је резултат истраживања на научноистраживачким пројектима под називом: „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014) и „Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији“, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, циклус научних истраживања 2015–2019. година. Reiner, R. (1971). *The Politics of the Police*, Brighton: Wheatsheaf Books, p. 80, 120 (цитирано по: Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, стр. 471–472).

ности полиције. Истовремено, у бројним теоријским радовима, од којих је већина настала после 1980. године, изграђено је више концепцијских приступа овом проблему, чиме је отворен пут за брже и квалитетније формулисање целовите стратегије за оцену успешности полиције. Између већег броја новијих концепцијских приступа и њима одговарајућих практичних модела за мерење успешности полицијске организације, посебну пажњу привлаче концепти: (1) продуктивности, (2) ефикасности и ефективности, као и (3) њихове комбинације.⁴ При томе, веза ефикасности и ефективности је економичност, јер она представља однос ефективности (бројилац) и ефикасности (именилац). Осим тога, ефикасност је основно мерило оптимизације.⁵

Резултати досадашњих истраживања на тему мерења успешности полицијске организације односе се на полазишта (нпр. класично и модерно), поступке (нпр. увид у статистику криминалитета, проценат расветљавања деликата, оперативне информације, различите технике испитивања и др.) и средства (инструменте, нпр: службена документа у форми извештаја о стању безбедности, стању криминалитета, раду полиције, упитници и др.) примене појединих начина мерења ефикасности полиције, као и на проблеме наведеног мерења (нпр. објективност). С тим у вези, међу резултатима досадашњих истраживања присутна су и знања о начинима ублажавања наведених проблема (нпр. проценат расветљавања деликата не зависи од броја полицајаца, колико зависи од њиховог квалитета и сарадње са грађанима, посебно по доласку полицајаца на место догађаја и др.).

Хипотетички ставови на тему мерења успешности организације могу да се обухвате ставом да мерење неке појаве увек представља једно од најзначајнијих научних питања. С тим у вези, сматрају се општеприхваћеним ставови: „Где почиње мерење почиње и наука“, „Шта се мери то се и добија“, односно „Мерити значи знати“. На ту тему Вилијем Томас Келвин (William Thomas Kelvin) наводи: „...уколико можеш да мериш оно о чему говориш и да то искажеш у бројевима, онда нешто знаш о томе; уколико не можеш да га мериш и уколико не можеш да га искажеш у бројевима, твоје знање је оскудно и незадовољавајуће. Уколико не можеш да га мериш, не можеш да га побољшаш.“⁶

Имајући у виду резултате досадашњих истраживања и наведене хипотетичке ставове, формулисано је основно питање, које гласи: „Да ли индицирање успешности полиције треба да буде базирано на продуктивности, економичности или интегрално“?

Значај мерења успешности полицијске организације може да се изрази следећим ставовима: (1) ако се резултати не мере, не може се разликовати успех од неуспеха, (2) ако се успех не види, не може се ни наградити, (3) ако се не награђује успех, онда се највероватније награђује неуспех, (4) ако се не може препознати неуспех, не може се исправити и (5) ако се не могу приказати постигнути резултати, не може се добити подршка јавности.⁷

Имајући у виду проблем овог истраживања, његов предмет се односи на анализу предности и недостатака концепата мерења ефикасности полицијске организације који се базирају на продуктивности, економичности и њиховој интеграцији.

Циљеви предметног истраживања у научном смислу су опис, сврставање и објашњење квантитативних модела за одређивање продуктивности и економичности (тима и ефективности и ефикасности) полиције, а у практичном унапређење праксе управљања полицијском организацијом.

Хипотеза која се верификује овим радом формулисана је ставом којим се тврди: „Успешност полицијске организације треба индицирати интегралним, а не парцијалним показатељима продуктивности и економичности“.

4 *Ibid.*

5 Ефикасност (лат. *efficacitas*, енгл. *efficiency*, нем. *leistungs-fähigkeit*, *effizienz*, фр. *rendement*) – ...успешност,... (Вујаклија, М. (1996/7). *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, стр. 299).

6 Беговић, Б. (2007). *Економска анализа корупције*, Центар за либералнодемократске студије, Београд.

7 Osborne, D., Gabler, T. (2002). *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*, A Plume book.

Начин верификације наведене хипотезе обухвата примену комплекса метода, који се заснива на анализи садржаја у контексту историјске методе и применом других комплементарних метода, примерених истраживању теоријско-емпиријског садржаја. Имајући то у виду, у истраживању су примењене: (1) метода моделовања, ради стварања модела мерења и праћења продуктивности и економичности, као концепата мерења успешности полиције, (2) логичке методе (анализа-синтеза, посебно компаративна анализа модела мерења продуктивности и економичности полиције, индукција-дедукција и др.), ради извођења закључака и (3) филозофске методе (дијалектичка, позитивистичка и др.), ради омогућавања закључивања у условима противречности појединих аспеката истраживања и прикупљања података неопходних за његову реализацију.

Оправданост предметног истраживања односи се на повећање теоријског фонда знања, стицање методолошких искустава и изналажења нових проблема за истраживања у предметној области. У практичном смислу, стручни допринос који се остварује реализацијом овог истраживања представља унапређење управљања полицијском организацијом заснованом на њеној продуктивности и економичности (односа ефективности и ефикасности). Дакле, корист од овог истраживања могу да имају руководиоци у полицији, али и јавност уопште.

Имајући у виду наведено, рад је структуриран у три поглавља, при чему се прво односи на појмовно одређење продуктивности и економичности, друго и треће, који се односе на продуктивност и економичност, као модерне концепте мерења успешности полиције. Иза главног дела рада следи закључак и попис коришћених библиографских референци.

ПРОДУКТИВНОСТ И ЕКОНОМИЧНОСТ ПОЛИЦИЈЕ

Продуктивност представља однос између уложеног (у смислу ресурса) и оствареног (у смислу резултата, као мере остварења циља). Степен продуктивности може да варира, а када је већи, то значи да се јединица оствареног добија уз мања улагања. При томе, схватање продуктивности не може једноставно да се преслика у свом необрађеном облику из економије на активности полицијске организације. Уопштено говорећи, виша продуктивност полиције би се могла постићи на три начина: (1) побољшањем резултата рада уз задржавање истог нивоа трошкова, (2) смањењем трошкова уз задржавање истог нивоа резултата рада и (3) већим растом резултата рада сразмерно повећању трошкова.⁸

Основни недостатак концепта продуктивности је у томе што настоји да полицијски рад мери строго квантитативно и третира га управо као да се ради о производњи обичне робе за тржиште. Уочавајући тај крупан недостатак, Леонард (Leonard) и Мор (More) предлажу да се повећање продуктивности полиције посматра еластичније и да се исказује на следећа четири начина: (1) као унапређивање постојеће полицијске праксе према најбољем познатом нивоу, пропорционално увећаним трошковима, (2) у смислу алокације ресурса на оне активности које дају највећи резултат за сваку уложену новчану јединицу, (3) као повећање извесности да ће сваки од полицијских задатака бити испуњен и (4) у смислу најбољег развоја способности полицијског особља.⁹

Економичност представља однос (количник) ефективности и ефикасности. Питер Дракер (Peter Drucker) значајно је допринео да се у литератури прави јасна разлика између ефективности и ефикасности пословања организације. Према њему, ефикасност¹⁰ значи

⁸ *Ibid*, p. 266 (цитирано по: Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, стр. 472-473).

⁹ *Ibid*, p. 266-267 (цитирано по: *Ibid*, стр. 473-474).

¹⁰ Рад је резултат истраживања на научноистраживачким пројектима под називом: „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014) и „Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији“, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у

„радити ствари на прави начин“, а ефективност значи „радити праве ствари“.¹¹ При томе, ефективност и ефикасност су блиски перформансама, као кључним показатељима успешности јавног сектора. Наиме, Нили (Neely) и други, описују мерење перформанси као процес квантификовања ефикасности и ефективности активности, где је мерење процес квантификације и активности у корелацији са перформансама. Они такође предлажу да се перформансе дефинишу као ефикасност и ефективност активности, а систем за мерење перформанси дефинишу као скуп метрика који се користи за квантификовање, како ефикасности, тако и ефективности.¹²

Ефективност означава не било какав успех, већ успех с обзиром на квалитет постигнутих резултата, а тај се квалитет процењује са становишта циљева организације, јер је резултат мера остварења циља. Производ/услуга је први појавни облик резултата функционисања организације.¹³

Као што је већ наведено, перформансе организације опредељене су степеном остварења постављених циљева организације. Отуда и посебан значај циљева са становишта мерења перформанси односно ефикасности пословања и развоја, будући да је та ефикасност одређена управо успехом у остваривању циљева организације.¹⁴

За разлику од ефикасности, ефективном се сматра, на пример, не било која полицијска акција која је резултирала откривањем и хапшењем осумњиченог, већ само она која је изведена сагласно правним правилима и по томе погодна да резултује адекватном пресудом оптуженом. Затим, у случају интервенције по позиву грађана, успех би се мерио не само брзином стицања од момента позивања до доласка на место догађаја (тзв. време одзива, као битна перформанса полиције, самим тим и индикатор ефикасности), већ и ефектом те акције.

Ефективност подразумева остваривање жељеног резултата или циља. Ефективност је могућа без ефикасности, док је ефикасност без ефективности бесмислена, јер је сваки напор којим се не постиже жељени циљ узалудан и у крајњем штетан.

Ефективност има позитиван утицај на смањење криминала, смањење страха од криминала и побољшање квалитета живота. Ти циљеви се остварују пре свега удруживањем напора и ресурса полиције, с једне стране и других релевантних субјеката безбедности и заинтересованих чланова друштвене заједнице, с друге стране.

Ефикасност се у економији посматра са два основна аспекта: (1) као ефикасност производње која се мери просечним трошком производње добара, или пружања услуга, а представља способност организације за постизањем одређеног *output*-а уз минимизацију *input*-а; (2) као ефикасност алокације која се мери износом до којег систем производи добра и пружа услуге које одражавају преференције људи исказане кроз одлуке самих потрошача и корисника. Према Стандардима ревизије које је издала Међународна организација врховних ревизорских институција (*International Organization of Supreme Audit Institutions – INTOSAI*), ефикасност се дефинише као: „Однос између учинака, у смислу робе, услуга или других резултата и трошкова насталих за њихову производњу“.¹⁵

У државним органима ефикасност значи да се порези које плаћају грађани и остали субјекти, што је могуће делотворније, претварају у високо квалитетне јавне услуге. Наиме, ефикасност полиције као стратешког дела државне управе представља јавни

Београду, циклус научних истраживања 2015-2019. година. Ефикасност (лат. *efficacitas*, енгл. *efficiency*, нем. *leistungsfähigkeit*, *effizienz*, фр. *rendement*) – ...успешност... (Бујаклија, М. (1996/7). *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, стр. 299).

11 Drucker, P. (1975). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*, Heinemann, London, p. 58.

12 Neely, A. et. al. (1995). *Performance Measurement System Design-a*, *International Journal of Operations & Production Management*, Vol.15, No. 4, pp. 81-117.

13 Фигар, Н. (2007). *Управљање ресурсима предузећа*, Економски факултет, Ниш, стр. 47-49.

14 Гроздановић, Д. (2000). *Систем циљева и критеријуми ефикасности предузећа*, у: Ефикасност трансформације предузећа, Економски факултет, Ниш, стр. 105.

15 *International Organization of Supreme Audit Institutions, Code of Ethics and Auditing Standards, IN TOSAI*, 2001. p. 70.

интерес у заједници у којој она делује, из разлога што таква пружа одговарајући однос *output*-а и *input*-а. Ефикасност укључује минимизирање трошкова и непотребних утросака радне снаге (количине рада или енергије у јединици времена). Ово је најчешће коришћен концепт за утврђивање успешности полицијске организације. Многи користе овај израз као генерички појам за успешност уопште, без даљег специфицирања значења те успешности.

За неку полицијску активност се каже да је ефикасна ако је њоме постигнут видљив резултат (ефикасна је свака акција која је резултирала откривањем и хапшењем криминалца, подношењем кривичне пријаве и сл.).¹⁶ Међутим, мерење ефикасности полиције, као и државне управе у целини, представља сложен и слојевит проблем, јер наведена акција није ефикасна већ је ефективна, при чему њена ефикасност варира од (претежно/потпуно) неуспешне до (претежно/потпуно) успешне. Наиме, њена ефикасност варира у зависности од ангажовања ресурса (свега што полиција има у ограниченим количинама, нпр. људи, време, новац и др.)¹⁷, њиховог утроска (време, новац, ресурси техничких средстава и др.), односно повреда, рањавања или смртних последица по ангажоване полицијске службенике на раду или поводом њега.

Следи да је ефикасност квантитативни и квалитативни показатељ, а ефективност само квалитативни показатељ ваљаности полиције, јер се ефективношћу у процесу мерења успешности полицијске организације наглашавају квалитативни индикатори. Ова два концепта су уско повезана и понекад их је тешко разликовати. За полицијску организацију није најбитније да постиже било какве резултате и њима правда своје трошкове, већ да постигне такве резултате којима ће остварити циљеве ради којих је основана. Концепт ефективности на томе и почива — битни су једино резултати који значе квалитет полицијске службе као мера остваривања њених циљева. Примера ради, на подручју сузбијања криминалитета циљ полиције је да смањи криминалитет и да злочинце приведе правди; она треба да их открива и хапси уз мало трошкова, али и да при том не чини битне пропусте због којих би их суд могао ослободити.¹⁸

ОДРЕЂИВАЊЕ СТЕПЕНА ПРОДУКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИОНЕ ЈЕДИНИЦЕ ПОЛИЦИЈЕ

Резултати рада полиције представљају мерило њене продуктивности само онда када су у односу са трошковима радне снаге. За демонстрацију мерења продуктивности хипотетичке организационе јединице полиције коришћени су произвољни подаци о: (1) износу материјалне штете причињене кривичним делима, (2) броју пријављених лица осумњичених за извршење кривичних дела и (3) укупном броју кривичних дела обухваћених кривичним пријавама, као резултатима рада наведене јединице, с једне стране, односно о (4) броју запослених у наведеној организационој јединици, с друге стране. На основу података из табеле 1 следи анализа продуктивности рада организационе јединице полиције по наведеним показатељима.¹⁹

16 Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, стр. 474.

17 Субошић, Д. (2013). *Организација и послови полиције*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 127-128.

18 Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, стр. 474.

19 Упореди: Цветковић, Д. (2013). *Дизајнирање показатеља економске ефикасности непрофитних организација – са посебним освртом на сузбијање улагања незаконито стечених прихода*, докторска дисертација, Економски факултет, Суботица, стр. 343.

Табела 1: Елементи оцене продуктивности рада у хипотетичкој организационој јединици полиције

ЕЛЕМЕНТИ	ГОДИНА		Коефицијент (V/I)			
	I	II	III	IV	V	
Број запослених	800	820	820	850	865	0,0197
Износ материјалне штете (у милионима динара)	65.974	24.198	27.906	15.059	21.909	-0,241
Број пријављених лица	6.292	5.989	6.304	6.492	6.843	0,021
Укупно КД и других деликата	10.499	10.697	10.481	10.889	10.451	-0,001
Продуктивност (2 : 1)	82,468	29,510	34,032	17,716	25,328	-0,255
Продуктивност (3 : 1)	7,865	7,30	7,687	7,637	7,91	0,0015
Продуктивност (4 : 1)	13,123	13,045	12,781	12,81	12,082	-0,019

1) Продуктивност рада организационе јединице полиције мерена односом износа материјалне штете причињене деликтима и броја запослених организационе јединице полиције одређена је изразом:

$$P = \frac{Q \text{ (IMOVINSKA ŠTETA)}}{R \text{ (BROJ ZAPOSLENIH)}}$$

Коефицијент промене износа материјалне штете нанете деликтима (Kq) у динамици одређује се изразом:

$$Kq = \sqrt[n-1]{\frac{Qn}{Q1}} - 1 = \sqrt[4]{\frac{21.909}{65.974}} - 1 = -0,241$$

Коефицијент промене броја запослених организационе јединице полиције односно трошкова радне снаге (Kr) одређује се изразом:

$$Kr = \sqrt[n-1]{\frac{Rn}{R1}} - 1 = \sqrt[4]{\frac{865}{800}} - 1 = 0,0197$$

Коефицијент промене продуктивности у динамици узрокован променом износа (виси-не) материјалне штете причињене деликтима одређује се помоћу следећег израза ²⁰:

20 Јаковчевић, К., (2006) *Економика предузећа - економска ефикасност ангажовања капитала у репродукцији*, Економски факултет Суботица, стр.52.

$$K_{pq} = \frac{Kq}{1 \pm Kr} = \frac{-0,241}{1 \pm 0,0197} = -0,236$$

Промена продуктивности узрокована променом броја запослених одређује се променом следећег аналитичког израза²¹:

$$K_{pr} = \frac{Kr}{1 \pm Kr} = \frac{0,0197}{1 \pm 0,0197} = 0,019$$

Коефицијент промене продуктивности (K_p) може се одредити на основу следећег израза:²²

$$K_p = K_{pq} K_{pr}$$

У овом случају, коефицијент промене продуктивности по основу динамике износа материјалне штете причињене деликтима и броја запослених и износи:

$$K_p = -0,236 - 0,019 = -0,255, \text{ односно: } -25,5\%.$$

То значи да просечна годишња стопа пада продуктивности рада хипотетичке организационе јединице полиције износи 25,5% и то као последица смањења материјалне штете, уз истовремени раст броја запослених. Највећи утицај на пад продуктивности имало је смањење износа материјалне штете нанете деликтима обухваћених поднетим пријавама (стопа пада 23,6%). Пад материјалне штете као последица прекршаја, кривичних дела и привредних преступа је позитивна промена (ако је евидентирање података објективно), јер указује на то да се наведени деликти смањују. При томе, раст броја запослених (стопа раста 1,9%) такође је утицала негативно на продуктивност.

2) Продуктивност рада организационе јединице полиције исказана односом броја пријављених лица, осумњичених да су извршила деликт и броја запослених, одређена је изразом:

$$P = \frac{Q \text{ (PRIJAVLJENA LICA)}}{R \text{ (BROJ ZAPOSLENIH)}}$$

Коефицијент промене броја пријављених лица за деликте (K_q) у динамици одређен је изразом:

$$K_q = \sqrt[n-1]{\frac{Q_n}{Q_1}} - 1 = \sqrt[4]{\frac{6.843}{6.292}} - 1 = 0,021$$

Коефицијент промене броја запослених организационе јединице полиције односно трошкова радне снаге (K_r), одређен је изразом:

$$K_r = \sqrt[n-1]{\frac{R_n}{R_1}} - 1 = K_r = 0,0197$$

21 *Ibid*, стр.51-52.

22 *Ibid*.

Коефицијент промене продуктивности у динамици узрокован променом бројем пријављених лица, осумњичених да су извршила деликте одређује се помоћу следећег израза²³:

$$K_{pq} = \frac{Kq}{1 \pm Kr} = \frac{0,021}{1 \pm 0,0197} = 0,0205$$

Промена продуктивности узрокована променом броја запослених одређује се применом аналитичког израза:

$$K_{pr} = \frac{Kr}{1 \pm Kr} = K_{pr} = 0,019$$

Коефицијент промене продуктивности (K_p), одређен је на основу примене израза:

$$K_p = K_{pq} K_{pr} \\ K_p = 0,0205 - 0,019 = 0,0015 \text{ односно } 0,15\%.$$

Коефицијент промене продуктивности по основу динамике износа броја пријављених лица, осумњичених да су извршила кривична дела прекршаје и привредне преступе и броја запослених организационе јединице полиције, износи 0,15%. То значи да је у посматраном петогодишњем периоду продуктивност рада расла по просечној годишњој стопи од 0,15% као последица повећања броја пријављених лица, уз повећани број запослених.

Највећи утицај на раст продуктивности имало је повећање броја пријављених лица за деликте (стопа раста 2,05%), док је раст броја запослених (стопа раста 1,9%) утицала негативно на продуктивност. Повећање броја пријављених лица, осумњичених за извршење кривичних дела, прекршаја и привредних преступа, је неповољна промена, јер указује на тенденцију раста броја извршених деликата

3) Продуктивност рада хипотетичке организационе јединице полиције исказана односом укупног броја деликата и броја запослених на пословима сузбијања криминала, одређена је изразом:

$$P = \frac{Q \text{ (UKUPNO KD)}}{R \text{ (BROJ ZAPOSLENIH)}}$$

Коефицијент промене укупног броја деликата (K_q) у динамици одређен је изразом:

$$K_q = \sqrt[n]{\frac{Q_n}{Q_1}} - 1 = \sqrt[4]{\frac{10.451}{10.499}} - 1 = -0,00$$

Коефицијент промене броја запослених на пословима спречавања и сузбијања криминала у ширем смислу, односно утрошака радне снаге (K_r), одређен је изразом:

$$K_r = \sqrt[n]{\frac{R_n}{R_1}} - 1 = K_r = 0,0197$$

Коефицијент промене продуктивности у динамици узрокован променом броја деликата одређује се помоћу следећег израза:

$$K_{pq} = \frac{Kq}{1 \pm Kr} = \frac{-0,001}{1 \pm 0,0197} = -0,00098$$

Промена продуктивности узрокована променом броја запослених одређена је на следећи начин:

$$K_{pr} = \frac{Kr}{1 \pm Kr} = K_{pr} = 0,019$$

Коефицијент промене продуктивности (K_r), одређује се на основу следећег израза:

$$K_r = K_{pq} K_{pr} \\ K_r = -0,00098 - 0,019 = -0,01998 \text{ односно } -1,998\%.$$

У овом случају, коефицијент промене продуктивности по основу динамике броја откривених и пријављених кривичних дела, прекршаја и привредних преступа и броја запослених на пословима сузбијања овог вида криминала, износи -1,998%. То значи да је, у посматраном петогодишњем периоду, продуктивност рада опадала по просечној годишњој стопи од 1,998% као последица смањења броја откривених и пријављених кривичних дела, прекршаја и привредних преступа уз повећање броја запослених. Највећи утицај на пад продуктивности имао је раст броја запослених (стопа раста 1,9%). Смањење броја кривичних дела је позитивна промена (ако је евидентирање објективно), јер указује да се овај вид криминала смањује.²⁴

ОДРЕЂИВАЊЕ СТЕПЕНА ЕКОНОМИЧНОСТИ ОРГАНИЗАЦИОНЕ ЈЕДИНИЦЕ ПОЛИЦИЈЕ

За анализу економичности посматране јединице коришћени су подаци о износу материјалне користи прибављене кривичним делима, прекршајима и привредним преступима и материјалне штете причињене наведеним деликтима, као резултат рада односно *output* ове јединице, с једне стране, и подаци о трошковима (збир трошкова зарада запослених и трошкова путовања), као *input*, с друге стране. На основу података из табеле 2 следи анализа економичности хипотетичке организационе јединице полиције.²⁵

24 Упореди: Цветковић, Д. (2013). *Дизајнирање показатеља економске ефикасности непрофитних организација – са посебним освртом на сузбијање улагања незаконито стечених прихода*, докторска дисертација, Економски факултет, Суботица, стр. 343-346.

25 Упореди: *Ibid*, стр. 347.

Табела 2: Елементи оцене економичности рада
у хипотетичкој организационој јединици полиције

ЕЛЕМЕНТИ	ГОДИНА		Коефицијент (V/I)			
	I	II	III	IV	V	
Имовинска корист - D ₀ (у милионима динара)	63.609	20.204	21.840	14.030	19.834	-0,252
Имовинска штета - G (у милионима динара)	65.974	24.198	27.906	15.059	21.909	-0,241
Трошкови - Т (у милионима динара)	412	485	524	574	589	0,0935
Трошкови зарада - Tr (у милионима динара)	401	471	507	557	569	0,091
Трошкови путовања - Tm (у милионима динара)	12	14	17	17	20	0,0136
Економичност (1 : 3)	154,391	41,658	41,679	24,443	33,674	-0,315
Економичност (2 : 3)	160,131	49,893	53,256	26,235	37,197	-0,307

1) Економичност организационе јединице за сузбијање криминала исказана односом износа материјалне користи прибављене деликтима и трошкова јединица (збир трошкова зарада и трошкова путовања) одређена је изразом:

$$E = \frac{\text{IMOVINSKA KORIST (D}_0\text{)}}{\text{ZARADE ZAPOSLENIH + TROŠKOVI PUTOVANJA}} \quad (22)$$

Коефицијент промене материјалне користи прибављене (K_{D_0}) у динамици одређена је изразом:

$$K_{D_0} = \sqrt[n]{\frac{D_{0n}}{D_{01}}} - 1 = \sqrt[4]{\frac{19.834}{63.609}} - 1 = -0,252$$

Коефицијент промене трошкова организационих јединица полиције (K_t), одређује се изразом:

$$K_t = \sqrt[n]{\frac{T_n}{T_1}} - 1 = \sqrt[4]{\frac{589}{412}} - 1 = 0,093$$

Коефицијент промене економичности ($K_{e_{DO}}$) узрокован променом материјалне користи прибављене деликтима одређује се помоћу следећег израза:

$$K_{e_{DO}} = \frac{K_{DO}}{1 \pm Kt} = \frac{-0,252}{1 \pm 0,093} = -0,23$$

Промена економичности узрокована променом трошкова организационе јединице полиције а, одређује се применом следећег аналитичког израза:

$$K_{et} = \frac{Kt}{1 \pm Kt} = \frac{0,093}{1 \pm 0,093} = 0,085$$

Коефицијент промене економичности (K_e), може се одредити као збир коефицијената промене економичности по основу промене материјалне користи и динамике трошкова. Овај коефицијент одређује се на основу следећег израза ²⁶:

$$K_e = K_{e_{DO}} K_{et}$$

У овом случају, овај коефицијент, износи:

$$K_e = -0,23 - 0,085 = -0,315, \text{ односно: } -31,5\%.$$

Из претходног произилази да просечна годишња стопа пада економичности хиотетичке организационе јединице полиције износи 31,5%, као последица смањења материјалне користи прибављене кривичним делима, прекршајима и привредним преступима, уз повећане трошкове ове јединице. Највећи утицај на пад економичности имало је смањење материјалне користи (стопа пада 23,00%), а потом раст трошкова (стопа раста 8,5%).

2) Економичност организационе јединице полиције исказана односом износа материјалне штете нанете кривичним делима, прекршајима и привредним преступима и трошкова јединица (збир трошкова зарада и трошкова путовања) одређена је изразом:

$$E = \frac{\text{IZNOS IMOVINSKE ŠTETE (G)}}{\text{ZARADE ZAPOSLENIH + TROŠKOVI PUTOVANJA}}$$

Коефицијент промене материјалне штете нанете деликтима (K_G) у динамици одређује се изразом:

$$K_G = \sqrt[n]{\frac{G_n}{G_1}} - 1 = \sqrt[4]{\frac{21.909}{65.974}} - 1 = -0,241$$

Коефицијент промене економичности (K_{eG}) узрокован променом материјалне штете нанете деликтима одређује се помоћу следећег израза:

$$K_{eG} = \frac{K_G}{1 \pm Kt} = \frac{-0,241}{1 \pm 0,093} = -0,222$$

²⁶ Јаковчевић, К., (2006) *Економика предузећа – економска ефикасност ангажовања капитала у репродукцији*, Економски факултет Суботица, стр. 51-52.

Промена економичности узрокована променом трошкова јединице, одређује се применом следећег израза:

$$Ket = \frac{Kt}{1 \pm Kt} = \frac{0,093}{1 \pm 0,093} = 0,085$$

Коефицијент промене економичности (K_e), може да се одреди као збир коефицијената промене економичности по основу промене износа материјалне штете и динамике трошкова. Овај коефицијент одређује се на основу следећег израза:

$$K_e = K_{e_G} \cdot K_{et}$$

$$K_e = -0,222 - 0,085 = -0,307, \text{ односно: } -30,7\%.$$

Из претходног произилази да просечна годишња стопа пада економичности хипотетичке јединице полиције износи 30,7%. То значи да је, у посматраном петогодишњем периоду, економичност опадала по тој просечној годишњој стопи, као последица смањења материјалне штете причињене кривичним делима, прекршајима и привредним преступима, уз истовремено повећане трошкова те јединице. На овај резултат највећи утицај имала је негативна промена коефицијента економичности узрокована падом износа материјалне штете причињене кривичним делима прекршајима и привредним преступима за 22,2%, а затим трошкови (стопа раста 8,5%).²⁷

ЗАКЉУЧАК

Радам се закључује да продуктивност и економичност (уз ефективност, тиме и ефикасност) полиције, треба разматрати интегрално, а не парцијално. Поређењем тог закључка са ставом хипотезе која је верификована овим истраживањем – „Успешност полицијске организације треба индицирати интегралним, а не парцијалним показатељима продуктивности и економичности“ - долази се до закључка да је она потврђена. При томе, просечна годишња стопа продуктивности рада хипотетичке организационе јединице полиције варира у зависности од: (1) материјалне штете настале извршавањем деликата, (2) броја деликата, (3) броја пријављених лица за деликте и (4) броја запослених у организационој јединици. Дакле, раст прва три елемента утичу на побољшање продуктивности и погоршање стања безбедности (и обрнуто), док раст броја запослених утиче на погоршање продуктивности и не утиче на стање безбедности. С друге стране, просечна годишња стопа економичности хипотетичке јединице полиције последица је варирања: (1) материјалне користи прибављене деликтима, (2) материјалне штете причињене деликтима и (3) трошкова јединице. Раст прва два елемента утиче на побољшање економичности и погоршање стања безбедности (и обрнуто), док раст трошкова утиче на погоршање економичности. При томе, пад економичности утиче на пад ефикасности, као основног мерила оптимизације. То значи да економичност треба посматрати у контексту ефективности, како би се дошло до ефикасности (успешности). Ова сазнања су значајна како руководиоцима у полицији, тако и јавности уопште, како би оба субјекта заузимала објективне ставове о ваљаности полицијског рада. Правци будућих истраживања у овој области треба да буду усмерена на истраживање најбоље праксе (*Benchmarking*) у индицирању ваљаности полицијског рада.

²⁷ Упореди: Цветковић, Д. (2013). *Дизајнирање показатеља економске ефикасности непрофитних организација – са посебним освртом на сузбијање улагања незаконито стечених прихода*, докторска дисертација, Економски факултет, Суботица, стр. 347-349.

ЛИТЕРАТУРА

- Беговић, Б. (2007). *Економска анализа корупције*, Центар за либералнодемократске студије, Београд.
- Вујаклија, М. (1996/1997). *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд.
- Гроздановић, Д. (2000). *Систем циљева и критеријуми ефикасности предузећа*, у: Ефикасност трансформације предузећа, Економски факултет, Ниш.
- Drucker, P. (1975). *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*, Heinemann, London, p. 58.
- International Organization of Supreme Audit Institutions, Code of Ethics and Auditing Standards, IN TOSAI*, 2001.
- Јаковчевић, К. (2006). *Економика предузећа – економска ефикасност ангажовања капитала у репродукцији*, Економски факултет Суботица.
- Милосављевић, Б. (1997). *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд.
- Neely, A. et. al. (1995). *Performance Measurement System Design-a*, *Internacional Journal of Operations & Production Management*, Vol. 15, No.4.
- Osborne, D., Gabler, T. (2002). *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*, A Plume book.
- Субошић, Д. (2013). *Организација и послови полиције*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
- Фигар, Н. (2007). *Управљање ресурсима предузећа*, Економски факултет, Ниш.
- Цветковић, Д. (2013). *Дизајнирање показатеља економске ефикасности непрофитних организација – са посебним освртом на сузбијање улагања незаконито стечених прихода*, докторска дисертација, Економски факултет, Суботица.

CONCEPT OF POLICE PERFORMANCE MEASUREMENT

Dane Suboshic, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Dragan Cvetkovic

Ministry of Interior of the Republic of Serbia

Abstract: The paper problematizes productivity and cost-effectiveness, as indicators of the police performance. The average annual growth rate of labour productivity of a hypothetical organizational police unit varies depending on: (1) the damage to property caused by commission of offences, (2) the number of offences, (3) the number of reported persons for offences, and (4) the number of employees in the organizational unit. At the same time, growth of the first three elements affects improvement of productivity and deterioration of the security situation (and vice versa), while growth of the number of employees affects deterioration in productivity and does not affect the security situation (the number of police officers is not essential). On the other hand, the average annual cost-effectiveness of a hypothetical police unit is the result of the following variations in: (1) material gain obtained by offences, (2) material damage caused by offences and (3) the cost of the unit. The growth of the first two elements influences the improvement of the cost-effectiveness and deterioration of security (and vice versa), while the increase in costs influence the deterioration of cost-effectiveness. At the same time, the decline in the cost-effectiveness affects the decline in efficiency, as the basic criteria of optimization. This means that the cost-effectiveness should be viewed in the context of effectiveness, in order to reach efficiency (performance). Bearing in mind that the same number of officers may achieve different results with higher or lower costs, the paper concludes that productivity and cost-effectiveness (with effectiveness, and efficiency) of the police, should be considered integrally, not partially.

Keywords: productivity, cost-effectiveness, the police, offences, coefficient.

COMBATING CONTEMPORARY FORMS OF CRIME – THE CONCEPT AND PRACTICE OF JOINT INVESTIGATION TEAMS

Full Professor Snezana Nikodinovska-Stefanovska, PhD¹
Faculty of Security, Skopje

Abstract: Cross-border crime and threats to security are as old as there are borders. In recent decades, enormous progress has been made in transnational cooperation to deal with these challenges. Perhaps one of the closest and most direct examples of such cooperation is the use of so-called Joint Investigation Teams (JITs). These teams represent an important new trend in the development of an effective capacity to investigate and prosecute transnational crimes of all sorts.

In the past decade, one of the most promoted EU initiatives for fighting organised crime has been the Joint Investigation Teams. Originally, this instrument was introduced in the European Union Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters of 2000 and the 2002 Framework Decision on Joint Investigation Teams.

The issues explored in this paper include the current legal framework for JITs (and its history and background), the issues of structure and operation of JITs, as well as the role of Europol and Eurojust in JITs. The paper closes that JITs can be considered as a valuable tool in the development of a criminal justice area in the EU.

Keywords: mutual legal assistance, Joint Investigation Teams, Europol, Eurojust.

INTRODUCTION

Joint investigation teams (JITs) are popular notions in law enforcement and academic circles. Although mentioned in various legal and policy documents, the term JIT has never been clearly defined. Tautologically, a JIT can be described as a team consisting of representatives of law enforcement and other authorities of different states jointly investigating cases of international or cross-border crime. The law enforcement authorities have long been convinced that they are not able to fight cross-border crime solely on the national level.

The instrument of a Joint Investigation Team (JIT) has long been anticipated as the desired instrument to facilitate mutual assistance in criminal matters between the European Union (EU) Member States (MS). Namely, the 1997 Amsterdam Treaty introduced 'joint teams' as a concept for cooperation in criminal investigations between police of the EU member states. The concept of JIT was anticipated to be a promising strategy, as it envisaged officers from different jurisdictions and law enforcement organisations to jointly investigate organised crime by working together in one team, efficiently sharing information and evidence alike. The establishment of JITs was considered necessary, as many criminal investigations span over more than two countries and therefore the traditional method of bilateral legal assistance was simply outdated. Joint teams that could include police from more than two member states were believed to be the perfect solution for the perceived inadequacy of existing police cooperation between the Member States.

However, the first experiences with the use of the JIT show that it is quite difficult to direct cooperation in criminal matters. These experiences have further once more shown that cooperation in criminal matters is a complex issue in which many factors play a role, the creation of a legal framework being just one of them. In general, a legal basis is an absolute prerequisite before closer cooperation can commence, but other factors play an important role as well. The fact that a legal instrument is in place is no guarantee that it is also used in the way envisaged upon its adoption or that the expected added value will be attained. The instrument of the JIT is no exception to this rule.

---

¹ snikodinovska@gmail.com

JITs will usually be considered when investigating more serious forms of criminality. That said, JITs may also prove useful in the investigation of smaller cross-border cases. This is because a JIT can facilitate co-operation in the specific case and also prepare the groundwork for future JITs by building mutual trust and providing experience in cross-border co-operation. Requests for setting up a JIT may often come from a MS but could also often come from Europol and Eurojust.

Within the EU, the instrument of the JIT has now been adopted and elaborated in two legally binding documents. As the JIT is a new form of cooperation in criminal matters, a discussion of the instrument as such and an explanation as to how a JIT might be established and how it might function are appropriate.

INTRODUCTION OF THE 'JOINT INVESTIGATION TEAM' IN THE EU LEGAL FRAMEWORK

Before the JIT instrument was formally adopted, reference was made to joint investigation teams in several documents (both binding and non-binding). Article 29 of the Treaty of Amsterdam states that the area of freedom, security, and justice within the EU must be achieved through preventing and combating crime, either organized or otherwise. This Treaty further states in Article 30 that, for the promotion of cooperation through Europol, Europol must be enabled to facilitate and support, among other things, operational actions of joint teams.² This article expressly mentions Europol within the context of 'operational actions of joint teams' though the organization's role is at the same time limited to a support function.

The idea of joint teams was further elaborated during the European Council in Tampere, Finland, on 15 and 16 October 1999. On that occasion, a first step towards the possibility of the use of the instrument of a JIT was taken. Conclusion no. 43 called for 'joint investigative teams to be set up without delay, as a first step, to combat trafficking in drugs and human beings as well as terrorism.'

Finally, the instrument was elaborated in more detail in a legally binding instrument based on Article 34(2) (d) of the Treaty on European Union (TEU), namely in Article 13 of the Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union (hereinafter referred to as the EU MLA Convention) adopted by the EU Council of 29 May 2000.³

This legal instrument (the EU MLA Convention) needed to be ratified by (at least eight) Member States to enter into force. However, the entry into force of this Convention was delayed, because provisions other than Article 13 caused extensive discussions in several countries, preventing the Convention's ratification. Therefore, it was decided to adopt the instrument of a JIT as a framework decision (in accordance with Article 34(2) (b) of the TEU). The Member States believed that this instrument could greatly facilitate cooperation in criminal matters and that implementing legislation on JITs would be readily adopted in the Member States. Only a few days after the attacks of 11 September 2001, a proposal for a draft Framework Decision on JITs was presented. The Council on 13 June 2002 considered that a legally binding instrument was more appropriate and adopted a Framework Decision on Joint Investigation Teams⁴ reproducing the wording of Article 13 of the EU MLA Convention and obliging the Member States to take necessary steps to comply with the provisions of the Framework Decision by 1 January 2003. In the Preamble to the Framework Decision, it is clearly stated that JITs

2 '... enable Europol to facilitate and support the preparation, and to encourage the coordination and carrying out, of specific investigative actions by the competent authorities of the Member States, including operational actions of joint teams comprising representatives of Europol in a support capacity; ...' Article 30(2)(a) TEU.

3 Council Act of 29 May 2000 Establishing in Accordance with Article 34 of the Treaty on European Union the Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between Member States of the European Union, Official Journal of the European Union (OJ) C 197, 12.07.2000, p. 1. The Convention entered into force for the ratifying Member States on 23 August 2005 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2000:197:0001:0023:EN:PDF>.

4 Official Journal of the European Union, L 162 of 20/6/2002, p. 2.

must be considered a welcome instrument to achieve a high level of safety within an area of freedom, security, and justice by combating crime through closer cooperation.

Furthermore, a Council Recommendation of 8 May 2003⁵ proposed a Model Agreement to facilitate the setting up of JITs as referred to in Article 13 of the EU MLA Convention. It is intended to help the smooth implementation of Article 13 on JIT. The Model Agreement contains provisions on participating authorities-*parties*, the goal of the JIT-*purpose*, the duration-*period*, the identification of the leaders and the member of the team – *JIT leaders and members*, etc., to be agreed between the competent authorities of the participating Member States. The model agreement (section7) offers possibility for the parties to accept the proposal for participation by Europol, Eurojust, OLAF⁶.

On 19 March 2010, an updated Model Agreement for setting up a JIT in accordance with Article 13 of the EU MLA Convention and the Council Framework Decision of 13 June 2002 on JIT was published in the Official Journal (OJ) of the EU. While the first Model Agreement of 2003 could not be based on best practices derived from actual experience, as there had been only few JITs in operation so far, the updated Model Agreement is now based on best practices regarding the establishment of JITs. The use of the Model Agreement is, as before, not obligatory but encouraged when setting up the modalities for a JIT.⁷

Within a few days after the 11 March 2004 attacks in Madrid, the European Council in its official statement on 25 March 2004 hurried the Member States to bring all the necessary measures in order to be able to implement completely the Framework Decision till June 2004, and so that the representatives of Europol and Eurojust should be involved as much as possible in the work of JITs.

The Hague Programme in November 2004 mentioned first that in all Member States it was necessary to appoint national JIT experts. It also stressed the importance of JITs and the fact that Member States should be encouraged to use this tool in fighting cross-border organized crimes and other serious crimes and terrorism with the support of Europol and Eurojust. In April 2005, the Luxemburg Presidency initiated building up a JIT expert network and appointing a contact person in every Member States. In July all the requirements were drawn up towards the national experts and the expert network.

The Stockholm Programme following the Hague Programme also contains instructions and tasks in connection with JITs in its 4th Chapter under the title “A Europe that protects” as the followings: “...The prime objective of EU law enforcement cooperation is to combat forms of crime that are typically cross-border in their dimension. Europol should become a hub for information exchange between the law enforcement authorities of the Member States, a service provider and a platform for networks in the field of police and customs cooperation. Europol and Eurojust should be systematically involved in major cross-border operations and informed when joint investigative teams are set up...”⁸

The Lisbon Treaty, in Chapter 5, title “Police cooperation” defined that the EU: “.....shall establish police cooperation involving all the Member States competent authorities, including police, customs and other specialized law enforcement services in relation to the prevention, detection and investigation of criminal offences”⁹. The Council, acting in accordance with a special legislative procedure, lays down the conditions and limitations under which the competent authorities of the Member States may operate in the territory of another Member State in liaison and in agreement with the authorities of that State.¹⁰ The Council will act unanimously after consulting the European Parliament. The Lisbon Treaty determined that the tasks of Europol are: “the coordination, organization and implementation of investigative and operational

5 Council Recommendation of 8 May 2003 on a model agreement for setting up a Joint Investigation Team (JIT), OJ C 121 of 23. 5. 2003, p. 1.

6 European Anti-Fraud Office.

7 See: Updated JIT Model Agreement, EUCRIM 1 / 2010, p.17, http://www.mpicc.de/eucrim/archiv/eucrim_10-01.pdf.

8 The Stockholm Programme – An open and secure Europe serving the citizen. Council of the European Union October 2009 DRAFT 14449/09 JAI 679, available from internet: <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/13/37/88/a22dead3.pdf>.

9 Article 69F, paragraph 1 of the Lisbon Treaty.

10 Article 69H of the Lisbon Treaty.

action carried out jointly with the Member States, competent authorities or in the context of joint investigative teams, where appropriate in liaison with Eurojust”.¹¹

Other international legal instruments providing a legal basis for operating a JIT

There are other EU and non-EU legal bases in the “legal evolution” process of JITs – apart from bilateral agreements – that can directly or indirectly be used in setting up a JIT. The following instruments should be emphasized among others:

- UN Convention against Transnational Organized Crime Article 19 (15 November 2000).
- UN Convention against Corruption Article 49 (31 October 2003).
- Agreement on mutual assistance between the EU and USA Article 5 (19 July 2003).
- Council of Europe Second Additional Protocol to the European Convention on mutual assistance in criminal matters Article 20 (8 November 2001).
- Convention on the establishment of a European Police Office (amended by Council Act of 28 November 2002).
- Council Recommendation of 28 September 2000 to Member States in respect of requests made by Europol to initiate criminal investigations in specific cases.
- Council Recommendation of 30 November 2000 to Member States in respect of Europol’s assistance to joint investigative teams set up by the Member States of 30 November 2000 to Member States in respect of Europol’s assistance to joint investigative teams set up by the Member States.
- Decision of The Management Board of 20 March 2007 laying down the rules governing the arrangements regulating the administrative implementation of the participation of Europol officials in Joint investigation Teams.
- Agreement between Eurojust and Europol (Article 6).
- Council Framework Decision of 18 December 2006 on simplifying the exchange of information and intelligence between law enforcement authorities of the Member States of the European Union.
- Decision on setting up Eurojust.

JITs set up between EU MS and third States

JITs can be set up with and between countries outside of the EU, provided that a legal basis for the creation of such JITs exists. The legal basis can take the form of:

- a.- An international legal instrument.
- b.- A bilateral Agreement.
- c.- A multilateral Agreement.
- d.- National legislation [e.g. Article(s) of the Code of Criminal Procedure].

The following international legal instruments are already available and might provide a suitable legal basis for a JIT between an EU MS and a third State:

- a.- The Second Additional Protocol to the Council of Europe Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters of 20 April 1959 (Article 20).
- b.- UN Convention against Transnational Organized Crime, 15 November 2000 (Article 19).
- c.- The Convention on mutual assistance and co-operation between customs administrations (Naples II Convention), 18 December 1997 (Article 24).
- d.- Police Cooperation Convention for Southeast Europe (PCC SEE), 5 May 2006 (Article 27).
- e.- Agreement on Mutual Legal Assistance between the European Union and the United States of America; (Article 5 and national implementation thereof).

¹¹ Article 69G, paragraph 2 (b), of the Lisbon Treaty.

STRUCTURE AND OPERATION OF JITS

Article 13 of the European Union Convention on Mutual Legal Assistance offers the Member States a framework for setting up a team consisting of representatives of law enforcement and other authorities of different Member States jointly investigating cases of international crime or cross-border crime. The purpose is to introduce a common set of general rules by elaborating in detail the composition of the team, the competence of the team members the relationship with the competent authorities of the Member States, information flow to and from the team and the possibility to expand the team by including representatives other than those of the competent authorities of the Member States.

JIT may be set up by mutual agreement of competent authorities of two or more Member States to carry out criminal investigations in one or more of the Member States setting up the team.¹² A request for setting up a joint investigation team may be made by any of the Member States concerned and shall include proposals for the composition of the team. Requests for setting up a JIT may often come from Europol and Eurojust as well. A team shall be set up in one of the Member States in which the investigations are expected to be carried out. The agreement is an important document because it must set out the specific purpose of the team as well as the expected period during which it will operate and the composition of the team.

Article 13(1) of the EU MLA Convention states that JITs may, in particular, be set up where:

(a) a Member State's investigations into criminal offences require difficult and demanding investigations having links with other Member States;

(b) a number of Member States are conducting investigations into criminal offences in which the circumstances of the case necessitate coordinated, concerted action in the Member States involved.

Every JIT needs to have a team leader (or leaders), who is one of the team members originating from the Member State of the team's location. It is not determined whether the leader should be a judge, a public prosecutor or a laws enforcement officer (police or customs), since this issue depends on the national legislation. However, since in some Member States a JIT is considered to be a "particular form of mutual legal assistance," it is recommended that in cases where investigating magistrates or prosecutors direct operations, the team leader should be a representative from the judiciary. Depending on the national legislation law enforcement officials may also lead the JIT in other cases. On the basis of the instruction of the EU MLA Convention there are two interpretations: the JIT can be under permanent leadership based on its main seat of activities, or the team leader might change from country to the other if the team is active in more than one country. Experience shows that Member States prefer having more than one leader rather than assigning one with overall responsibility. The leader of the team acts within the limits of his/her competence under national law.¹³

Members of the JIT from Member States other than the Member State in which the team operates are referred to as being 'seconded' to the team. They shall carry out their tasks under the leadership of the team leader in accordance with the law of the 'host' Member State.¹⁴ The decision on the location of the team is important, as the team will act in accordance with the law of the country where it operates. It is likely that the team is located in the State where the major part of the investigations will take place.¹⁵

The most innovative provisions of this Article are those regarding the possibility to extend the competences of the seconded members and the possibility for seconded members to request their own competent authorities for investigative measures in their Member States. In principle, seconded members may be tasked to act on foreign territory and be entrusted by the

12 Article 13 (1) of the European Union Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters, OJ C 197, 12.07.2000.

13 *Ibid.*, Article 13 (3) (a).

14 *Ibid.*, Article 13 (3) (b).

15 Conny Rijken, (2006). Joint Investigation Teams: principles, practice and problems; Lesson learned from the first efforts to establish a JIT, *Utrecht Law Review*, Vol.2 Issue 2, p.101.

team leader, in accordance with the law of the Member State where the team operates, to take some investigative measures.¹⁶

Most important of all, the article introduces the possibility for seconded members stationed abroad with the team to request investigative measures from their competent national authorities without the need for any further requests under the traditional mutual legal assistance regime. Such requests shall be regarded as if they were made on national territory within a national investigation.¹⁷

Finally, Article 13(12) concerns the participation of persons other than representatives of the competent authorities of the Member States in the setting up of the JIT. It indicates as an example '*officials of bodies set up pursuant to the Treaty on European Union*'. Such officials may be appropriate persons from other States and representatives of, for instance, Europol, Eurojust, and OLAF or representatives of authorities of third countries.

When this participation has a legal basis, such arrangements can be agreed. The legal basis can be sought either in national legislation or in other instruments. The Council has provided a model agreement for arrangements between a JIT and such persons. It has to be taken into account that the position of these persons differs from that of the members and the seconded members and that the rights conferred upon the seconded members by Article 13 do not apply to these persons, unless the agreement expressly states otherwise. For example in a JIT between Belgium and the Netherlands, an FBI officer from the United States of America could be participant, but never as a member or a seconded member.

The text of Article 13 and thus of the Framework Decision is rather minimal, as most important issues, such as the competence of JIT members, can be arranged in an agreement. Depending on the implementation laws, this might leave great discretionary powers for the authorities involved in a JIT.

PARTICIPATION OF EUROPOL AND EUROJUST IN JITS

Both Europol and Eurojust were established to support Member States in their fight against serious organized cross-border crime. Playing a central role in JITs is deduced from their competences and tasks. Europol and Eurojust can participate in JITs separately as well as jointly. It is not mandatory to involve them when establishing and operating a JIT, but both could play a crucial role in ensuring the efficiency and operational capacity of the JIT. Both institutions may support the Member States particularly in the preparatory assessment and negotiation phase by providing legal advice and expertise. They can assist in the administrative management of the JIT, also advice of the current availability, conditions and procedures for funding. They can provide early legal and practical advice regarding to the JIT agreement and provisions to be contained in them. They can facilitate the exchange of information, as well as the execution of international mutual legal assistance with other non-participating countries. They have the infrastructural possibilities to provide facilities for agreement negotiations and co-ordination meetings (including secure surroundings and translation as well).

Participation of Europol

The involvement of Europol in JITs was laid down by Council Recommendation 30 November 2000 '*... on Europol's assistance to JITs set up by Member States*'. The legal basis for

16 Ibid. article 13 (6) states: *Seconded members of the joint investigation team may, in accordance with the law of the Member State where the team operates, be entrusted by the leader of the team with the task of taking certain investigative measures where this has been approved by the competent authorities of the Member State of operation and the seconding Member State.*
17 13 (7) '*Where the Joint Investigation Team needs investigative measures to be taken in one of the Member States setting up the team, members seconded to the team by that Member State may request their own competent authorities to take those measures. Those measures shall be considered in that Member State under the conditions which would apply if they were requested in a national investigation.*'

the participation of Europol in JITs is article 6 of the Council Decision Establishing Europol (Council Decision), which entered into force on 1 January 2010.¹⁸

The main principle is that Europol is to provide its *support* to JITs in accordance with the Council Decision. By 'support' is meant that Europol should place its knowledge at the disposal of JITs; assist with the coordination of operations by JITs; provide advice on technical matters and help with the analysis of the offences. But Europol's involvement in JITs is subject to certain conditions. First, its involvement must be expressly requested by one or more Member States participating in the JIT; second, the JIT must include amongst its participants at least two Member States and /or third States with which Europol has concluded a Cooperation Agreement; third, the offences investigated by the JIT requesting the involvement of Europol must fall within the scope of Europol's mandate. While it is clarified that Europol's role in a JIT remains one of a supporting nature, it is also announced that corresponding Europol staff can assist in any activities of the team:

- Europol officials may assist in all activities and exchange information with all members of the JIT. However, they shall not take part in the taking of any coercive measures.
- Officials of Europol may liaise directly with JIT members and provide them with information from any of the components of the computerised system of collected information that Europol maintains. In case of direct liaison, the National Units of the Member States represented in the team as well as the Member States, which provided the information shall at the same time be informed thereof by Europol.
- Information obtained by a Europol official participating in the JIT may be included in the computerised system under the conditions laid down in the Council Decision.
- Europol officials participating in a JIT will not have the immunity normally granted to them. They will also be subject to the national legislation of the Member State where the team operates in relation to offences committed against or by them.¹⁹

The Article 7 of the Council Decision provides Europol with the possibility to request Member States to initiate, conduct or coordinate investigations in specific cases. Member States should give such requests due consideration. Europol should be informed whether the requested investigation will be initiated. If the competent authorities of the Member State decide not to comply with a request from Europol, they shall inform Europol of their decision and of the reasons for it unless they are unable to give their reasons because:

- (i) to do so would harm essential national security interests; or
- (ii) to do so would jeopardize the success of investigations under way or the safety of individuals.

Replies to requests by Europol to initiate, conduct or coordinate investigations in specific cases as well as information to Europol about the results of investigations should be forwarded through the competent authorities in the Member States in accordance with the rules laid down in the Council Decision and the relevant national legislation.

Joint Investigations Teams and Eurojust

When one looks at the Decision setting up Eurojust (Eurojust Decision) and the Framework Decision on joint investigation teams (Framework Decision), it is immediately clear that there is a specific link between them: not only are both Eurojust and JITs based on EU instruments adopted under the ex 'Third Pillar', which focus on the fight against cross-border crime. They both share the aim of better co-ordination of investigations of cases of cross-border crime. So there is a certain parallelism in the objective setting of the two instruments.

¹⁸ Before entering into force of the Council Decision, the legal basis for the participation of Europol in JITs was Article 3a of the Europol Convention, which was inserted by the so called JIT Protocol. The JIT Protocol entered into force in March 2007. The Protocol formally introduced a new Article 3a into the Europol Convention adding to Europol's principal tasks the participation in JITs. Specific rules on Europol's participation in joint investigative teams were laid down in detail.

¹⁹ Bart de Buck, (2007). Joint Investigation Teams: The participation of Europol officials, *ERA Forum*, 8:253-264.

The role of Eurojust is to enhance the effectiveness of the competent authorities within the Member States when they are dealing with the investigation and prosecution of serious cross-border and organised crime. To that end, the Eurojust Decision 2002 enabled Eurojust to make an official request to the competent authorities in the EU Member States to set up a JIT. The revised Eurojust Decision, published in June 2009, is a major step forward from this basis. It provides for Member States to notify Eurojust of the setting up and results of a JIT, for national members to participate in JITs, to be invited to participate in a JIT if Community funding is provided, and for the Secretariat of the JIT Experts Network to form part of the staff of Eurojust.²⁰

The role of Eurojust in the establishment and successful motivating of JIT is decisive. As reveals from the institutional framework of its establishment and its function, is provided the possibility through its National Members but also as a collective body to invite the competent national authorities to set up JIT where they deem is necessary. Eurojust provides administrative support as the coordination meetings take place at its premises in The Hague at Netherlands. Every MS has the ability to appoint its national representative in order to take part in JIT and in such case would not represent Eurojust but the MS from which originates. Eurojust has the ability as a collective body to take part in a JIT, determining in this case the member who will represent Eurojust.²¹

Eurojust's relations with Europol are governed on the basis of a memorandum of cooperation.

CONCLUSION

The concept of JITs arose from the belief that existing methods of international police and judicial co-operation were, by themselves, insufficient to deal with serious cross-border organized crime. It was felt that a team of investigators and judicial authorities from two or more States, working together with clear legal authority and certainty about the rights, duties and obligations of the participants, would improve the fight against organized crime.

The instrument of a Joint Investigation Team has long been anticipated as the desired instrument to facilitate mutual assistance in criminal matters between the EU Member States. The concept of the Joint Investigation Teams originated from the 2000 EU Convention on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters with the aim of improving cooperation between judicial, police and customs authorities by updating existing mutual legal assistance provisions.

The purpose of a JIT is to jointly investigate a criminal case using a bi-or multi-national team likely operating from one location, possibly multi-disciplinary (police, customs, prosecutors, etc.) and set up for a single investigation within an agreed timeframe. A JIT should be established based on a so-called JIT-agreement between the participating member states and will carry out its activities in accordance with the law of the member state in which it operates.

JITs as established under the EU MLA Convention contain three innovative features that have given rise to high expectations with regard to their efficacy. First, seconded members – i.e. those who operate outside their member state while participating in a JIT – are entitled to be present while investigative measures are undertaken and can even be given the powers to undertake certain investigative measures themselves by the host state. The second innovative feature of JITs under the EU MLA Convention is the possibility of a seconded member to request his or her own national authorities to take investigative measures required by the joint team. The request should then be dealt with under conditions that would apply to a national request; the investigation in effect should be considered in all participating member states as if it were a national investigation. The third innovative aspect is that all information and evidence obtained during the operation of a JIT can be fully shared amongst the participating member

20 EUROPOL, 'JIT Funding Project'. See, www.eurojust.europa.eu/jit/brochure_jit_funding.pdf

21 "Each Member State shall define the nature and extent of the judicial powers it grants its national member within its own territory. It shall also define the right for a national member to act in relation to foreign judicial authorities, in accordance with its international commitments. When appointing its national member and at any other time if appropriate, the Member State shall notify Eurojust and the Council General Secretariat of its decision so that the latter can inform the other Member States. The latter shall undertake to accept and recognise the prerogatives thus conferred insofar as they are in conformity with international commitments", Article 9 paragraph 3 of 2002/187/JHA of 28 February 2002.

states. The JIT agreement eliminates the necessity of sending any letters of request in order to exchange information and evidence in that case.

It is obvious that Europol can play a central role in JITs, especially in intelligence gathering and analysis. During the operation of the JIT Europol can provide the members of the JIT with access to its databases and its communication network. Access to both systems can be accomplished by means of a Europol 'mobile' office located where the JIT is operating. Team members can be given direct access to Europol's Information System and Index System providing the team members with the necessary tools to cross check the information derived from the activities of the JIT with information available at the international level, in particular with information of those Member States, which do not participate to the JIT. Europol can furthermore assist a JIT in providing its knowledge of the criminal world, coordinating operations by JITs, and providing advice to JITs on technical matters.

Eurojust members can act in two capacities: as national members in which case they are bound by their national law, or as Eurojust representatives, representing Eurojust as a College, in which case they are bound by the Eurojust regulations. Consequently, a national member of Eurojust can officially participate in a JIT in his/her capacity of judicial authority under domestic law. In that case, this member does not represent Eurojust, but has the advantage of also being part of the Eurojust network.

REFERENCES

- De Buck, B. (2007). Joint Investigation Teams: The participation of Europol officials, *ERA Forum*, 8:253-264.
- Helmberg M. (2007). Eurojust and Joint Investigation Teams: How Eurojust can support JITs, *ERA Forum*, Vol. 8, No.2, 8:245-251.
- Horvatits L., Bart de Buck (2007). The Europol and Eurojust Project on Joint Investigation Teams, *ERA Forum*.
- Rijken C. (2006) Joint Investigation Teams: principles, practice and problems; Lesson learned from the first efforts to establish a JIT, *Utrecht Law Review*, Vol.2 Issue 2, pp. 99-118.
- Council Framework Decision of 13 June 2002 on Joint Investigation Teams, OJ L 162, 20.06.2002.
- Council Recommendation of 8 May 2003 on a model agreement for setting up a Joint Investigation Team (JIT), OJ C 121 of 23. 5. 2003.
- Convention of the European Union on the Establishment of a European Police Office, OJ C 316, 27.11.1995.
- COUNCIL DECISION of 6 April 2009 establishing the European Police Office (Europol) (2009/371/JHA), OJ L 121, 15.5.2009.
- The Stockholm Programme – *An open and secure Europe serving the citizen*. Council of the European Union October 2009 DRAFT 14449/09 JAI 679. Available at: <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/13/37/88/a22dead3.pdf>
- Updated JIT Model Agreement, EUCRIM 1/2010.

УТИЦАЈ ТЕЛЕСНЕ МАСЕ И ТЕЖИНСКО-ВИСИНСКОГ ОДНОСА НА КАРДИОРЕСПИРАТОРНУ ИЗДРЖЉИВОСТ ПРИПАДНИКА СПЕЦИЈАЛНИХ ЈЕДИНИЦА, ВАЖНУ СПОСОБНОСТ У БОРБИ ПРОТИВ ТЕРОРИЗМА¹

Бојан Митровић²

Доц. др Александар Ђорђевић³

*Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку
Министарство унутрашњих послова Републике Србије*

Проф. др Миливој Допсај⁴

Факултет за спорт и физичко васпитање Универзитета у Београду

Сажетак: С циљем да се истражи зависност показатеља кардиореспираторне издржљивости, као важне способности у борби против тероризма, од телесне масе и тежинско-висинског односа припадника специјалних јединица уместо Куперовог теста трчање за 12 минута који је до сада коришћен на проверама физичких способности у Министарству унутрашњих послова Републике Србије, први пут је примењен тест трчање на 3000 метара, за одређено време. Узорак испитаника чинило је 557 припадника специјалних јединица мушког пола, старих од 25 до 53 године. На основу тежинско-висинског односа (индекса телесне масе - БМИ), испитаници су подељени на БМИ нивое: нормално ухрањене, предгојазне и гојазне. Поред основних статистичких параметара по БМИ нивоима, за утврђивање статистичке значајности разлика између нивоа примењена је униваријантна анализа варијансе ANOVA.

Просечно остварени резултати за тест трчање на 3000 m по БМИ нивоима износили су: за нормално ухрањене Mean±SD 828.64±105.21 секунде, за предгојазне 869.86±101.83 секунде, за гојазне 920.38±128.32 секунде, респективно. Резултати ANOVA показали су да су с обзиром на БМИ нивое разлике у тесту трчање на 3000 метара ($F = 22.776$, $p = .000$), статистички значајне; а даља анализа показала је да се у овом тесту статистички значајно међусобно разликују сва три БМИ нивоа, и то на нивоу $p < 0.01$. Закључено је да је утврђена статистички значајна разлика у показатељу кардиореспираторне издржљивости у зависности од тежинско-висинског односа у корист нормално ухрањених испитаника.

Кључне речи: припадници специјалних јединица, кардиореспираторна издржљивост, БМИ нивои, провера физичких способности.

УВОД

Полицијским послом сматра се читав спектар сложених мера и радњи које се спроводе превасходно с циљем превентивног деловања, а затим и евентуалног спречавања и сузбијања могућих инцидентних ситуација. Управо из тих разлога, потребно је да полицијски службеници буду адекватно селекционисани, професионално увежбани и оспособљени, да би свој посао могли реализовати на неопходном нивоу радне ефикасности. У односу на различите области које дефинишу професионални и радни

1 Рад је део Националног научног пројекта „Ефекти примењене физичке активности на локомоторни, метаболички, психосоцијални и васпитни статус популације Републике Србије“ под бројем III 47015, а као део подпројекта „Ефекти примењене физичке активности на локомоторни, метаболички, психосоцијални и васпитни статус популације полиције РС“, који се финансира од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС – циклус научних пројеката 2011–2015.

2 bojan.mitrovic@mup.gov.rs

3 aleksandarr.djordjevic@mup.gov.rs

4 milivoj@eunet.rs

профил полицијског службеника, као што су нпр. потребна знања из полицијског посла (криминалистика, правни основ поступања, тактика поступања итд.), здравствени статус, морфолошке карактеристике, одговарајуће црте личности (општа интелигенција, емотивна стабилност, комуникативност, отпорност на стрес и сл.), одговарајући ниво опште и специјалне физичке припремљености, физичке способности, функционалне карактеристике итд., физичка способност, конкретније, кардиореспираторна или аеробна издржљивост, припада веома важној области (Milošević, 1985; Sorensen et al., 2000; Blagojević i sar., 2005; преузето од Dopsaj et al., 2005). То се посебно односи на припаднике специјалних јединица, који морају бити физички најспремнији, јер је физичка спремност важан предуслов у њиховој борби, а самим тим и борби државе против тероризма и екстремизма. Они су приликом ангажовања изложени најризицијим могућим ситуацијама, притом угрожавајући свој живот зарад интереса државе и друштва.

Успешност решавања могућих инцидентних ситуација у којима долази до употребе средстава принуде условљена је тиме да полицијски службеници треба да буду физички способни како би испунили професионалне захтеве (Anderson, 2001; Blagojević, Dopsaj i Vučković, 2006; Vučković, Blagojević i Dopsaj, 2011). Употреба средстава принуде најчешће се дешава у ситуацијама повећаних психофизичких оптерећења (Милошевић и сар., 1995), где може доћи до угрожавања живота оштећеног лица, другог или других полицијских службеника или лица према коме су употребљена средства принуде (Јанковић, Вучковић и Благојевић, 2014). Овакве ситуације захтевају од полицијских службеника да поседују натпросечан ниво развијености физичких способности (Допсај и сар., 2007).

Пракса је показала да недовољан ниво физичких способности представља лимитирајући фактор за квалитетно обављање свакодневних послова полицијских службеника, који се односе на употребу средстава принуде (Mitrović & Vučković, 2014). Према Vonpeau & Brown (1995) два су разлога за тестирање физичких способности у полицији. Први разлог је несигурност да будући и постојећи полицијски службеници поседују неопходан ниво физичке способности да обављају своју дужност у заштити јавне безбедности. Други разлог је да се нагласи значај физичке активности по здравље.

Приликом тестирања физичких способности полицијских службеника, једна од најбитнијих моторичких способности која се проверава је кардиореспираторна (аеробна) издржљивост. Довољан ниво кардиореспираторних способности предуслов је да ће припадници специјалних јединица најквалитетније одговорити на све постављене задатке.

Кардиореспираторна или аеробна издржљивост је способност читавог тела да одржава дуготрајну физичку активност и укључује релативно велике мишићне групе. Кардиореспираторна издржљивост је повезана са развојем способности кардиоваскуларног и респираторног система да одржавају допремање кисеоника до ангажованих мишића током дуготрајне физичке активности, као и са способношћу мишића да неопходну енергију добијају аеробним процесима (Radovanović i sar., 2009).

Према већини објављених радова и уџбеника из области науке о спорту, кардиореспираторна издржљивост се сматра најважнијом компонентом физичке припремљености. Уједно, она је главна одбрана спортисте, односно испитаника од исцрпљености. Низак капацитет издржљивости води ка замору, чак и у спортовима и активностима ниже динамике (Turley & Wilmore, 1997). Кардиореспираторна издржљивост појединца одређена је великим бројем фактора. Најзначајнији међу њима су: године старости, пол, телесна маса, генотип, физичка активност (степен утренираности), акутне и неке друге прележане болести (Bouchard, Dionne & Simoneau, 1992). У овом истраживању акценат је стављен на утицај телесне масе и тежинско-висинског односа (*BMI – body mass index*) на кардиореспираторну издржљивост припадника специјалних јединица.

До сада се за процену кардиореспираторне издржљивости приликом реализације провера физичких способности користио тест трчања за 12 минута, по Куперу, где би испитаници за задато време претрчали дистанцу која се, на основу увида у раније резултате припадника специјалних јединица, кретала од 1924 (минимална дистанца

коју, према нормативима, мора претрчати најстарија група испитаника) до 3500 метара. Имајући у виду да постоји велики распон постигнутих резултата, као и да би овај тест требало да буде одраз опште кондиције и да има утицаја на здравствени и психофизички статус припадника, он не обавезује испитанике да претрче нешто већу дистанцу, већ само минимално задату, ради добијања позитивне оцене на провери физичких способности, у складу са нормативима, уз постојање одређеног броја испитаника који су лично мотивисани да претрче што дужу дистанцу (Програм стручног усавршавања полицијских службеника, 2014). С тим у вези, а ради дуготрајнијег побољшања општег здравственог и психофизичког стања припадника специјалних јединица, први пут се на проверама физичких способности у Министарству користи тест трчање на 3.000 метара, где сви испитаници имају обавезу да претрче дистанцу од 3.000 метара, за одређено време.

Куперовим тестом трчања за 12 минута врши се процена развијености основног енергетског механизма у организму, односно процена развијености аеробног енергетског система (метаболички пут за стварање енергије аеробним механизмом). С друге стране, тест трчање на 3.000 метара који је коришћен у овом истраживању, једна је од варијанти Куперовог теста (трчање за 12 минута). Остале варијанте Куперовог теста су трчање на 2.400 метара за време, трчање на миљу и по (око 2.400 метара), и др. Пракса је показала да је за проверу аеробних способности, односно кардиореспираторне издржљивости код посебних и специјалних или специјализованих јединица војске и полиције тест трчање на 3.000 метара најваљиднији и сличан је тесту трчање на 2 миље – око 3.200 метара (2 miles run) користи се за провере у оружаним снагама САД и то: копненој војсци – US Army и Ренџерима – US Ranger (Надџикадунић, Турковић и Табаковић, 2013).

На основу истраживања многих аутора (Bonneau & Brown, 1995; Lord, 1998; Australian Federal Police, 2004; Sörensen, 2005; Blagojević, Dopsaj i Vučković, 2006), утврђено је да повећане вредности тежинско-висинског односа тј. индекса телесне масе (BMI – *Body mass index*), као мере за процену ухрањености, указују на потенцијално лошији здравствени статус и смањени ниво физичких способности, нарочито по типу издржљивости.

Циљ овог истраживања био је утврђивање разлика у телесној маси и тежинско-висинском односу припадника специјалних јединица, као и њиховом утицају на кардиореспираторну издржљивост припадника специјалних јединица.

На основу дефинисаног циља истраживања постављена је следећа хипотеза:

X_1 – Постоји статистички значајно негативан утицај тежинско-висинског односа на кардиореспираторну издржљивост припадника специјалних јединица.

МЕТОДЕ

Истраживање је спроведено у зимском периоду у Наставном центру МУП Републике Србије „Макиш“ у Београду, са припадницима специјалних јединица Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

Узорак испитаника

Узорак истраживања чинило је 557 испитаника, тј. припадника специјалних јединица мушког пола, старости од 25 до 53 године, који су подељени на три БМИ нивоа (нормално ухрањени, предгојазни и гојазни). За бољи увид у карактеристике узорка, у Табели 1, поред година старости, утврђени су антропометријски параметри телесна маса и телесна висина, а на основу њихових вредности, израчунат је и параметар за процену степена ухрањености – индекс масе тела (БМИ – *Body Mass Index*). Вредност индекса масе тела (БМИ), израчунавана је формулом (American College of Sports Medicine, 2006; Heyward & Stolarczyk, 1996):

$$\text{БМИ (kg/m}^2\text{)} = \text{ТМ (kg)} / \text{ТВ}^2 \text{(m}^2\text{)}$$

где је: БМИ – индекс масе тела, изражен у kg/m^2 ; ТМ – телесна маса, основна мера волуминозности тела, изражена у kg (килограмима); ТВ – телесна висина, основна мера лонгитудиналности тела, изражена у m (метрима).

БМИ је на основу вредности (у kg/m^2) подељен, према World Health Organization (1997) и National Institutes of Health (2005), по нивоима, и то:

- потхрањеност – $<18,5 \text{ kg/m}^2$,
- нормална ухрањеност – $18,5 - 24,99 \text{ kg/m}^2$,
- предгојазност – $25 - 29,99 \text{ kg/m}^2$,
- гојазност I степена – $30 - 34,99 \text{ kg/m}^2$,
- гојазност II степена – $35 - 39,99 \text{ kg/m}^2$ i
- гојазност III степена – $\geq 40 \text{ kg/m}^2$.

Нивои од ≥ 25 указују на прекомерну ухрањеност. За потребе даљих анализа припадници су подељени на три БМИ нивоа: нормална ухрањеност, предгојазност и гојазност (где су сврстани сви припадници са гојазношћу I, II и III степена).

Табела 1. Карактеристике узорка – припадника специјалних јединица

ПАРАМЕТРИ	N	Min	Max	Mean	SD	cV%	Skew	Kurt
године старости	557	24.56	53.48	35.66	5.48	15.37	.277	-.353
телесна висина	557	162.50	200.00	180.06	6.20	3.44	.169	.111
телесна маса	557	63.0	134.0	89.53	10.90	12.27	.556	.815
индекс масе тела	557	20.44	41.46	27.66	3.47	12.66	.493	.621

Легенда: *N* – број припадника; *Min.* – минимална вредност; *Max.* – максимална вредност; *Mean* – аритметичка средина; *SD* – стандардна девијација; *cV%* – коефицијент варијације; *Skew* – степен нагнутоги; *Kurt* – степен закривљености.

Узорак варијабли

Поред горе наведених антропометријских параметара и параметра за процену степена ухрањености, од варијабли коришћен је тест трчање на 3.000 метара, за одређено време који се изводи на тај начин што се испитаници налазе на атлетској стази дужине 400 метара, где на команду „позор“ заузимају положај високог старта, а на одређени знак за старт трче најбрже што могу дистанцу од 3.000 метара (седам и по кругова). Време се мери у минутима, а затим ради лакше статистичке обраде података претвара у секунде.

Методe обраде података

Добијени подаци обрађени су применом статистичког програма *SPSS Statistics for Windows, Version 20.0* (IBM Corp. Released, 2011), а процедуре су обухватиле основне дескриптивне параметре, дескриптивне параметре по БМИ нивоима, и за утврђивање статистичке значајности утицаја тежинско-висинског односа на кардиореспираторну издржљивост примењена је униваријантна анализа варијансе (ANOVA).

Резултати

Припадници специјалних јединица су подељени по БМИ нивоима. Посебно за сваки ниво урађена је дескриптивна статистика телесне висине и телесне масе, параметра за процену степена ухрањености (БМИ), као и мерног инструмента за процену кардиореспираторне (аеробне) издржљивости односно теста трчање на 3.000 метара, за одређено време (Табела 2).

Табела 2. *Дескриптивна статистика варијабли по БМИ нивоима*

БМИ нивои	Варијабле	N	Min	Max	Mean	SD	cV%	Skew	Kurt
нормална ухраћеност	Висина тела (cm)	131	167.00	200.00	182.71	6.42	3.51	.027	.143
	Маса тела (kg)		63.0	94.5	77.96	6.07	7.79	-.069	.398
	БМИ (kg/m ²)		20.44	24.97	23.35	1.25	5.35	-.689	-.558
	Трчање 3000м (s)		646.00	1306.00	828.64	105.21	12.70	1.921	5.827
предгојазност	Висина тела (cm)	300	162.50	196.50	180.09	5.79	3.21	.196	.306
	Маса тела (kg)		72.0	108.2	89.33	6.67	7.47	.471	-.025
	БМИ (kg/m ²)		25.00	29.98	27.53	1.35	4.90	-.045	-1.055
	Трчање 3000м (s)		664.00	1256.00	869.86	101.83	11.71	.817	.855
гојазност	Висина тела (cm)	126	164.20	190.50	177.22	5.67	3.20	.044	-.463
	Маса тела (kg)		81.8	134.0	102.04	9.26	9.07	.896	1.105
	БМИ (kg/m ²)		30.02	41.46	32.46	2.19	6.75	1.856	4.549
	Трчање 3000м (s)		709.00	1482.00	920.38	128.32	13.94	1.127	2.319

Легенда: *N* – број припадника; *Min*. – минимална вредност; *Max*. – максимална вредност; *Mean* – аритметичка средина; *SD* – стандардна девијација; *cV%* – коефицијент варијације; *Skew* – степен нагнутости; *Kurt* – степен закривљености.

Из приказаних резултата у Табели 2 види се да нормално ухраћени припадници имају боље резултате у свим варијаблама у односу на предгојазне и гојазне припаднике. Појединачно, нормално ухраћени имају бољи минимални резултат код масе тела, индекса телесне масе и теста трчање на 3.000 метара, док једино предгојазни имају бољи минимални резултат код висине тела. С друге стране, бољи максимални резултат нормално ухраћени имају једино код висине тела, док гојазни имају боље максималне резултате код свих осталих варијабли (маса тела, индекс телесне масе, тест трчање на 3.000 метара).

Све три групе припадника специјалних јединица, подељених по БМИ нивоима, су хомогене, на шта упућују вредности коефицијента варијације (*cV%*), тј. релативне мере дисперзије, код свих варијабли. Код свих варијабли постоји изразита хомогеност резултата, једино код теста трчање на 3.000 метара, односно кардиореспираторне издржљивости постоји мала разлика у коефицијенту варијације. Најниже вредности *cV%* су код висине тела, затим масе тела и индекса телесне масе (БМИ), а највише вредности код трчања на 3.000 метара. Коефицијенти нагнутости (*Skew*) и закривљености (*Kurt*) указују да су резултати правилно распоређени код свих варијабли, осим код нормално ухраћених припадника у варијабли трчање на 3000 метара, односно гојазних у варијабли БМИ, где постоје мало изразитије позитивне асиметричности (епикуртичност) криве (*Skew*) и јаке сабијености (лептокуртична дистрибуција) резултата (*Kurt*).

Резултати једнофакторске, односно униваријантне анализе варијансе ANOVA (Табела 3) показују да постоје статистички значајне разлике у утицају нивоа индекса телесне масе на тест трчање на 3.000 метара без обзира на то о којој се групи (БМИ нивоу) припадника ради, а што потврђују резултати накнадних (енг. *Post-hoc tests*) тестова у Табели 4. Ти резултати показују да се све три групе припадника, односно сва три БМИ нивоа, када је зависна промењива тест трчање на 3.000 метара у питању, статистички значајно међусобно разликују.

Табела 3. Резултати униваријантне анализе варијансе ANOVA ($p < 0.01$)

Dependent Variable		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Трчање на 3000m	Between Groups	542486.863	2	271243.431	22.776	.000*
	Within Groups	6597717.248	554	11909.237		
	Total	7140204.111	556			

Табела 4. Резултати накнадних (Post Hoc Tests) тестова ANOVA

Post Hoc Tests

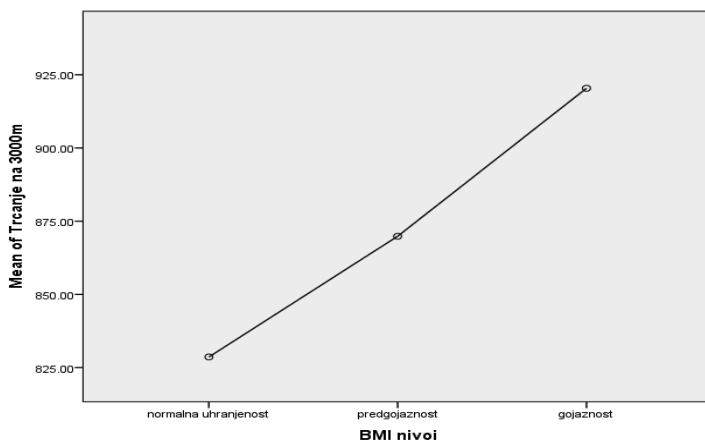
Multiple Comparisons

Dependent Variable: Трчање на 3000m

(I) БМИ нивои		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. Lower Bound Upper Bound	95% Confidence Interval	
Нормална ухрањеност	предгојазност	-41.22211 [*]	11.43	.001	-68.08	-14.36
	гојазност	-91.73973 [*]	13.62	.000	-123.74	-59.74
предгојазност	нормална ухрањеност	41.22211 [*]	11.43	.001	14.36	68.08
	гојазност	-50.51762 [*]	11.58	.000	-77.74	-23.29
гојазност	нормална ухрањеност	91.73973 [*]	13.62	.000	59.74	123.74
	предгојазност	50.51762 [*]	11.58	.000	23.29	77.74

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

На слици су приказане просечне вредности постигнутих резултата на тесту за процену кардиореспираторне издржљивости, тј. теста трчање на 3.000 метара из којих се може видети да постоје драстичне разлике између све три групе припадника подељених у складу са БМИ нивоима, а највећа разлика постоји између нормално ухрањених и гојазних припадника и износи око 92 секунде, односно преко минут и по.

Просечне вредности теста трчање на 3.000 метара по БМИ нивоима

ДИСКУСИЈА

Увидом у постигнуте резултате, може се констатовати да је истраживање реализовано са изразито хомогеном популацијом припадника специјалних јединица Министарства унутрашњих послова Републике Србије (Perić, 1996), на шта нам указују вредности коефицијента варијације ($cV\%$) и ниски степен коефицијента нагнутости (*Skew*) и закривљености (*Kurt*) у односу на Гаусову криву (Табела 2).

Узорак испитаника ради даљих анализа и испитивања утицаја тежинско-висинског односа на кардиореспираторну издржљивост груписан је на три нивоа по критеријуму БМИ (National Institutes of Health, 2005). Промене у начину живота и социоекономска ситуација, како у индустријализованим, тако и у земљама у развоју, довеле су до измењеног стила живота и начина исхране (Ђорђевић, 2005). Наравно, ни Министарство унутрашњих послова, ни полицијски службеници, нису остали имуни на проблеме савременог друштва и савременог начина живота (Ђорђевић & Mitrović, 2015). Специјалне јединице МУП Републике Србије представљају стуб система безбедности и његов елитни део. У вези са тим, претпоставља се да је и њихов ниво психофизичких способности, а самим тим и кардиореспираторних способности, на знатно вишем степену у односу на редовни састав полиције, тј. полицијске службенике.

Бољи резултати у кардиореспираторној издржљивости (Табела 3) нормално ухрањених припадника у односу на предгојазне и гојазне припаднике специјалних јединица (Табеле 2 и 4), вероватно су последица присуства нешто млађе популације код нормално ухрањених припадника, јер по истраживањима многих аутора (Casey, Dwyer, Coleman, & Valadian, 1992; Malina, 2004; Ђурашковић, 2009) старење утиче на пораст вредности телесне масе и тежинско-висинског односа (БМИ), а негативно утиче на кардиореспираторну издржљивост. Разлоге за то треба тражити у смањеној физичкој активности (Ђурашковић *і* сар., 2012), а можда и у неправилној исхрани и недостатку слободног времена (Ђорђевић & Mitrović, 2015). Имајући у виду да повећане вредности телесне масе и тежинско-висинског односа негативно утичу на вредности нивоа кардиореспираторне издржљивости (Mota et al., 2002; Deforche et al., 2003; Kim et al., 2005), као и то да је кардиореспираторна издржљивост директно повезана са здравственим статусом индивидуе (Klinčarov, Acevski & Stojanović, 2010), посебно је значајно да припадници специјалних јединица буду на натпросечном нивоу кардиореспираторне издржљивости, а самим тим и високом здравственом нивоу. Howley & Don Franks (1997) у свом приручнику наглашавају да ризик за лошији здравствени статус (поготово за кардиоваскуларна обољења) значајно расте за мушкарце код вредности БМИ од $27,3 \text{ kg/m}^2$, што је на нивоу просечних вредности БМИ тестираних припадника која износи $27,66 \text{ kg/m}^2$. Национално истраживање у САД, у чијем фокусу су били здравље и исхрана код адолесцената старости од 12 до 19 година оба пола (Pate et al., 2006), показало је да је кардиореспираторна способност већа код оних адолесцената који имају нормалну телесну тежину у односу на оне у категорији са прекомерном телесном тежином, што и потврђују резултати нашег истраживања.

Постигнути резултати припадника у тесту трчање на 3.000 метара, иако са великим распонем година старости (од 25 до 53 година) слични су са резултатима истраживања Almeida et al. (2012) са испитаницима из Бразила старости од 28 до 35 година, који се већ шест година активно баве трчањем и знатно су нижег БМИ – $23,3 \pm 1,4 \text{ kg/m}^2$. Упоредјујући нормативне вредности процене резултата Куперовог теста (трчање за 12 минута, изражено у метрима) за мушкарце (Dopsaj et al., 2010) са постигнутим резултатом теста за процену кардиореспираторне издржљивости, може се оквирно констатовати да група нормално ухрањених припадника специјалних јединица припада категорији особа са просечним и изнадпросечним резултатима, а у рангу са студентима Криминалистичко-полицијске академије (КПА). Ово треба узети са резервом, јер се упоређују постигнути резултати теста трчање на 3.000 метара за одређено време са постигнутим резултатима студената КПА на Куперовом тесту, где је задатак да се за 12 минута претрчи што дужа

деоница у метрима, као и то да је популација студената КПА у просеку млађа (од 18 до 24 године старости).

Индекс телесне масе – БМИ (тежинско-висински однос), као један од параметара за процену ухрањености, приказује однос тежине и висине тела, међутим не узима у обзир телесну грађу, па је његова употреба ограничена. Он не може илустровати проценат масног ткива у односу на мишићну или коштану масу – што су основни критеријуми за процену ухрањености. У вези са тим, а с обзиром на то да припадници специјалних јединица имају обавезне свакодневне тренинге и да исти поседују већи проценат мишићне масе у односу на просечну популацију становништва, па на основу вредности БМИ прелазе у категорију предгојазних и гојазних. Због тога би у наредном периоду пожељно било, уколико то услови дозволе, користити најсавременију методу анализе телесног састава – методу биоелектричне импеданце (БИА) која брзо и неинвазивно региструје велики број показатеља телесне структуре (Rakić, Marković, Dopsaj, Mladan, & Subošić, 2013).

Тест трчање на 3.000 метара, с обзиром на то да се први пут користи за процену кардиореспираторне издржљивости припадника специјалних јединица Министарства унутрашњих послова Републике Србије, потребно је у наредном периоду дефинисати у временске оквиру, односно норме према одређеним старосним категоријама, на начин како је то за Куперов тест, по Програму стручног усавршавања (2014), до сада било дефинисано.

ЗАКЉУЧАК

На основу постављене хипотезе и постигнутих резултата припадника специјалних јединица потврђује се хипотеза да постоји **статистички значајно негативан утицај тежинско-висинског односа на кардиореспираторну издржљивост припадника специјалних јединица.**

Најбољи резултат у кардиореспираторној издржљивости групе нормално ухрањених припадника специјалних јединица са најнижим вредностима телесне масе и тежинско-висинског односа, у односу на групе предгојазних и гојазних припадника, даје нам информацију да би вредности припадника специјалних јединица требало да се крећу у том оквиру.

Када је физичка припремљеност, као један од базичних елемената у питању, пред надлежним организационим јединицама, и руководиоцима и инструкторима физичке обуке као крајњим реализаторима припремљених планова и програма је да правилним и програмираним тренингом и обукама још више унапреде будуће резултате, и подигну и одрже ниво кардиореспираторне издржљивости. А све с циљем што квалитетнијег обављања свих послова и задатака из домена Министарства унутрашњих послова, које припадници специјалних јединица извршавају приликом ангажовања на разним задацима, а поготово на спречавању и сузбијању све актуелнијих терористичких и екстремистичких активности.

ЛИТЕРАТУРА

- Almeida, K.S., Sales, M.M., Moreira, R.S., De Moraes, J. F.V.N., Asano, Y.R., De Sousa, V. M., De Sousa, N.M.M., Simos, G.H., Campbell, S.G.C. (2012). Ingestion of mixed meals of low or high glycaemic index does not affect performance in 3.000 m running, *Serbian Journal of Sports Sciences*, 6(2), 51–59.
- American College of Sports Medicine. (2006). *ACSM's Guidelines for Exercise Testing and Prescription* (Seventh edition). Lippincott Williams & Wilkins, U.S.A.
- Anderson, G. (2001). *Police officer physical ability testing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 24(1), 8–31.

- Australian Federal Police. (2004). Minimum Standards of Physical Fitness Physical Competency Assessment. <http://www.afp.gov.au/afp/page/> (23.11.2004.).
- Blagojević, M., Dopsaj, M., Vučković, G. (2006). Specijalno fizičko obrazovanje I. Beograd: Policijska akademija.
- Bonneau, J., Brown, J. (1995). Physical ability, fitness and police work. *Journal of Clinical Forensic Medicine*, 2: 157–164.
- Bouchard, C., Dionne, F.T., Simoneau, J.A. (1992). Genetic of aerobic and anaerobic performances. *Exerc Sport Sci Rev*, 20, 27–58.
- Casey, V.A., Dwyer, J. T., Coleman, K. A., & Valadian, I. (1992). Body mass index from childhood to middle age: a 50-y follow-up¹⁻⁴. *Am J Clin Nutr*, 56, 14–18. American Society for Clinical Nutrition.
- Deforche, B., Lefevre, J., De Bourdeaudhuij, I., Hills, A.P., Duquet, W., Bouckaert, J. (2003). Physical fitness and physical activity in obese and nonobese Flemish youth. *Obesity Research*, 11, 434–441.
- Допсај, М., Благојевић, М., Вучковић, Г. (2007). Нормативно-селекциони критеријум за процену базично моторичког статуса кандидата за пријем на студије Криминалистичко-полицијске академије у Београду. *Безбедност*, Београд, 49(4), 166–183.
- Dopsaj, M., Blagojević, M., Marinković, B., Miljuš, D., Vučković, G., Koropanovski, N., Ivanović, J., Atanasov, D., Janković, R. (2010). *Modelne karakteristike antropometrijskih pokazatelja i bazično-motoričkih sposobnosti (BMS) zdravih i utreniranih mladih osoba oba pola – populacioni pokazatelji Republike Srbije*. Bajina Bašta: Forma.
- Dopsaj, M., Milošević, M., Vučković, G., Blagojević, M., & Mudrić, R. (2006). Dijagnostika stanja indeksa telesne mase studenata Policijske akademije. *Sportska medicina*, 5(4), Beograd, 180–191.
- Dorđević, A. (2005). Skidanje masnih naslaga kod rekreativaca (Fat loss for recreationists). *Sportska medicina*, 5(3), 150–179.
- Dorđević, A., Mitrović, B. (2015). Relation between nutritional status level and the functional abilities of students at the Academy of Criminalistics and Police Studies during training in field conditions. In: Butorac, K. (ed.), *Proceedings of abstracts from 4th International scientific and professional conference „Police College research days in Zagreb“*, 90–91. Zagreb: Police Academy, Ministry of the Interior Republic of Croatia.
- Ђурашковић, Р. (2009). *Sportska medicina*. Niš: Centar za izdavačku delatnost Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja, Univerzitet u Nišu.
- Ђурашковић, Р., Pantelić, S., Nikolić, M., i Popović-Ilić, T. (2012). Razlike u težinsko visinskim odnosima i uhranjenosti učenika starih 7 godine merenih 1988. i 2008. godine (The difference between height-weight relations and nourishment of seven-year-old pupils measured in 1988. and 2008). *Glasnik Antropološkog društva Srbije*, (47), 181–191.
- Hadžikadunić, A., Turković, S., i Tabaković, M. (2013). *Teorija sporta sa osnovama tjelesnih aktivnosti specijalne namene*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet sporta i tjelesnog odgoja.
- Heyward, H.V., Stolarczyk, M.L. (1996). *Applied Body Composition Assessment*. Champaign: Human Kinetics.
- Howley, E. T., Don Franks, B. (1997). *Health fitness instructor's handbook (3rd edition)*, Human Kinetics, U.S.A.
- IBM Corp. Released (2011). *IBM SPSS Statistics for Windows, Version 20.0*. Armonk, NY: IBM Corp.
- Јанковић, Р., Вучковић, Г., Благојевић, М. (2014). Утврђивање норматива полигона за процену специфичне спретности полицајаца за студенте Криминалистичко-полицијске академије. *Безбедност*, 56(2), 66–78.
- Kim, J., Must, A., Fitzmaurice, G.M., et al. (2005). Relationship of physical fitness to prevalence and incidence of overweight among schoolchildren. *Obes Res*. 13(7), 1246–1254.
- Klinčarov, I., Aceski, A. & Stojanović, T. (2011). Basic anthropometrical and physical fitness differences in 14 years old male pupils with different cardio respiratory endurance level.

- Zbornik radova sa 2. Međunarodnog naučnog kongresa „Antropološki aspekti sporta, fizičkog vaspitanja i rekreacije 2010.“, 2, 56–64. Banja Luka: Faculty of Physical Education and Sport.
- Lord, V. (1998). Swedish police selection and training: issues from a comparative perspective. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 21 (2): 280–292.
- Malina, R.M. (2004). Secular trends in growth, maturation and physical performance: A review. *Anthropological Review*, 67, 3–31
- Милошевић, М., Јовановић, С., Стојичић, Р., Арлов, Д., Благојевић, М., Допсај, М. (1995). Модел едукације у специјалном физичком образовању. *Зборник радова првог саветовања из Специјалног физичког образовања*, Полицијска академија, Београд, 9–22.
- Mitrović, B. & Vučković, G. (2014). Ispoljavanje anaerobnih i aerobnih sposobnosti kod studenata Kriminalističko-policijske akademije (Demonstration of anaerobic and aerobic abilities among the students of Police academy). U D. Mitić (ur.): *Zbornik sažetaka sa Međunarodne naučne konferencije “Efekti primene fizičke aktivnosti na antropološki status dece, omladine i odraslih”*, 112–113. Beograd: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja.
- Mota, J., Guerra, S., Leandro, C., Pinto, A., Ribeiro, J.C., Duarte, J.A. (2002). Association of maturation, sex, and body fat in cardiorespiratory fitness. *Am J Hum Biol.* 14(6), 707–712.
- National Institutes of Health. (2005). Clinical Guidelines on the Identification, Evaluation, and Treatment of Overweight and Obesity in Adults: The Evidence Report, <http://www.nhlbi.nih.gov/guidelines/obesity/> (03.12.2005).
- Pate, R.R., Wang, Chia-Yih., Dowda M. et al. (2006). Cardio-respiratory fitness levels among US youth 12 to 19 years of age. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 160(10), 1005–1012.
- Perić, D. (1996). Operacionalizacija 2: Statističke aplikacije u istraživanjima fizičke kulture. Beograd: FINE Graf.
- Program stručnog usavršavanja policijskih službenika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije za 2014. godinu, (2014). Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije.
- Radovanović, D., Aleksandrović, M., Stojiljković, N., Ignjatović, A., Popović, T. i Marinković, M. (2009). Uticaj treninga u preadolescentnom uzrastu na kardiorespiratornu izdržljivost. *Acta medica medianae*, 48 (1), 37–40.
- Rakić, S., Marković, M., Dopsaj, M., Mlađan, D., & Subošić, D. (2013). Initial model of men's muscle structure indicators defined by the method of multichannel bioelectrical impedance. *Facta universitatis-series: Physical Education and Sport*, 11(1), 23–33.
- Sörensen, L. (2005). Correlates of physical activity among middle – aged Finnish male police officers. *Occupational Medicine*, 55 (2): 136–138.
- Turley, K.R., Wilmore, J.H. (1997). Cardiovascular responses to treadmill and cycle ergometer exercise in children and adults. *J Appl Physiol*, 83, 948–957.
- Vučković, G., Благојевић, М., Допсај, М. (2011). Специјално физичко образовање 2. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- World Health Organization. (1997). *Obesity: Preventing and Managing the Global Epidemic*. Report of a WHO Consultation on Obesity, Geneva, Switzerland.

THE EFFECT OF BODY WEIGHT AND THE WEIGHT-HEIGHT RATIO
ON CARDIORESPIRATORY ENDURANCE OF SPECIAL UNIT MEMBERS,
AN IMPORTANT CAPACITY IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM⁵

Bojan Mitrović

Assistant Professor Aleksandar Đordjević, PhD

*Directorate for Police Education, Professional Development, Training and Science
Ministry of Interior of the Republic of Serbia*

Associate Professor Milivoj Dopsaj, PhD

University of Belgrade, Faculty of Sport and Physical Education

Abstract: In order to investigate the dependence of indicators of cardiorespiratory endurance, as an important capacity in the fight against terrorism, on the body weight and the weight-height ratio of special units members, the 3000m run test within a specific time was used for the first time – instead of the Cooper test of physical fitness within 12 minutes (which is currently used for the physical check-ups at the Ministry of Interior of the Republic of Serbia). The sample consisted of 557 male members of special units aged 25 to 53. On the basis of a weight-height ratio (body mass index – BMI), the respondents were divided into the following BMI levels: normal weight, overweight and obese. Beside the statistical parameters according to BMI levels, the univariant analysis of variance ANOVA was used for determining the statistical significance of differences among the levels. The average results achieved for 3000m run test according to BMI levels were as follows: for normal weight – Mean±SD 828.64±105.21 seconds, for overweight – 869.86±101.83 seconds, for the obese – 920.38±128.32 seconds, respectively. ANOVA analysis results showed that due to the differences in BMI levels, the differences at the 3000m run test ($F = 22.776$, $p = .000$) are statistically significant; and further analysis has shown that in this test, all three BMI levels are significantly different from each other, at the level of $p < 0.01$. In conclusion, a statistically significant difference in indicator of cardiorespiratory endurance has been detected, depending on a weight-height ratio, in favor of normal weight respondents.

Keywords: special unit members, cardiorespiratory endurance, BMI levels, physical fitness exams.

⁵ The paper is part of the National scientific project “Effects of applied physical activity on locomotion, metabolic, psycho-social and educational status of the population of the Republic of Serbia”, No III47015, as part of the sub-project “Effects of applied physical activity on locomotion, metabolic, psycho-social and educational status of the police population of the Republic of Serbia”, financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia – the scientific projects cycle, 2011-2015.

РИТУАЛНА ПРИРОДА ФУДБАЛСКОГ НАСИЉА

Др Зорица Мршевић¹
Институт друштвених наука, Београд

Сажетак: Текст садржи анализу механизма настанка, узрока и друштвеног контекста фудбалског насиља, као и идентификовање одговорних актера. Циљ рада је да се кроз критички приступ појединим ситуацијама ритуализованог фудбалског насиља укаже на чињеницу да до тог насиља не долази ни случајно, ни услед индивидуалних аката непредвидљивог избијања агресивности, а сигурно ни из пренаглашене љубави према фудбалу и клубу за који се навија. Фудбалско насиље се дешава у систему ритуализованих облика односа и понашања везаног за фудбал и организоване навијачке групе. Излагање садржи теме различитих врста ритуала који се могу поделити у три групе: 1) ритуално насиље у вези фудбалских утакмица, 2) ритуали насиља унутар групе фудбалских навијача и 3) ритуали спољашњег омогућавања насиља фудбалским навијачким групама. Имајући у виду да су ритуали пожељни и корисни вид као друштвено прихваћеног облика понашања, који задовољавају интересе многих видљивих и невидљивих актера, циљ овог рада је да се кроз анализу ритуалног карактера ситуација фудбалског насиља, укаже да је оно део шире друштвено толерисаног, прихватљивог понашања. Сходно томе и друштвена реакција против фудбалског насиља мора да почне деритуализацијом и да буде много опсежнија од санкционисања „непосредних извршилаца“. Као могуће мере помињу се и недавно предузете енергичне мере прекидања државних првенстава у Грчкој и Турској као одговор на фудбалско насиље.

Кључне речи: фудбалско насиље, насиље на фудбалским мечевима, ритуали унутар група навијача, ритуали спољашње подршке, деритуализација, темељна друштвена реакција.

Један од повода за настанак овог текста је недавна најава оштрог кажњавања фудбалских савеза неких балканских земаља, укључујући и Србију, због континуираних инцидената на фудбалским стадионима којима се није стало на пут. Наиме, бакљаде и разни други облици пиротехнике који су на нашим стадионима у домаћем првенству редовни облик навијачких ритуала, до те мере „нормализовани“ да их чак и не сматрамо неким великим безбедносним изазовом, па чак ни неприхватљивим понашањем, изазивају забринутост челника УЕФА. Недавно је потпредседник Фудбалског савеза Србије упозорио да располаже информацијама да Србији (и Хрватској) прете драстичне казне од Европске фудбалске уније која је одлучила да дисциплинује Балкан због честих испада навијача². УЕФА је одлучила да се обрачуна с пиротехником и расизмом, које сматра главним непријатељима фудбалске игре и да више неће допустити бакљаде, дивље понашање и спектакуларне ватромете, због чега обема земаљама (могуће и Црној Гори и БиХ) прети искључење на три до пет година из свих међународно организованих такмичења. Председник Платини и други челници УЕФА, наиме, свесни су да Фудбалски савез Србије, а и остали савези у нашем региону, немају моћ да се озбиљније супротставе хулиганима. Они због тога траже да држава озбиљније реагује³. Проблем са насиљем фудбалских навијача у Србији уочен је још доста раније од стране УЕФА, чији је извршни комитет већ дуже забринут што је толико насиља на трибинама у Србији. Главни фактор који

1 Научна саветница, zmrsevic@idn.org.rs

2 Екипа *Телеграфа*, 2015, АЛАРМ! Србији прети три до пет година суспензије из Европе!, *Телеграф*, 13. април.

3 Тодоровић Д. (2015), Уефа разматра избацивање региона из међународних такмичења, *Политика*, 16. април.

представља препреку решавању тих питања је недостатак одлучности. Државни органи треба да јасно предузму мере⁴. Неодлучност државе да се обрачуна са силеџијама на трибинама генерише ново насиље које, поред свега, додатно охрабрују политички лидери Србије, користећи њихову добру организованост за неке своје циљеве⁵. Један од наших проблема је и широко распрострањено схватање да је пиротехника у ствари забрањена „само“ на међународним утакмицама, а потпуно „дозвољена и нормална“ појава у домаћем првенству, у коме влада општа попустљивост и за те и многе друге ритуално устаљене облике насиља за време утакмица и око њих. Да се ради управо о ритуалима у поменутом значењу, дакле перформансима који су заправо у нашој средини најжалост прихватљиви, говори и одсуство сваке одлучније интервенције њиховог санкционисања и сузбијања другим средствима.

За разлику од те континуирано постојеће атмосфере прихватљивости одређених насилних појава на стадионима и око њих, недавни примери суспензије државних фудбалских првенстава до којих је дошло у Турској и Грчкој, доказују постојање озбиљних намера држава да се у тим срединама, стане на пут таквом понашању. Наиме, почетком априла 2015. турско фудбалско првенство било је прекинуто на недељу дана, због напада на аутобус који је превозио фудбалере „Фенербахчеа“ након њиховог гостовања⁶. Поред саме забране, охрабрује став челника њиховог фудбалског савеза којим се недвосмислено осуђује такво понашање као тероризам и означава као напад на фудбал и спорт уопште. А Влада Грчке је крајем фебруара 2015. суспендовала фудбалску Суперлигу због учесталог насиља на стадионима⁷. Највиши грчки спортски званичници упозоравали су и раније да ће лига бити суспендована уколико 18 клубова не уведу систем сигурносних камера на стадионима, као и такозване *smart card* улазнице због идентификације гледалаца. Одлука о суспензији лиге стигла је непосредно после нереди на мечу између „вечитих“ ривала „Олимпијакоса“ и „Панатинаикоса“, као и због туче која је избила између клупских званичника током састанка Лиге. Грчка лига је иначе, већ два пута била суспендована ове сезоне због навијачких нереди на утакмицама.

Упркос опадајућем квалитету фудбалских такмичења у Србији, случајеви насиља, и то оних са тешким последицама, не престају да се дешавају и узнемиравају јавност као нежељени исход повишених спортских страсти у прегрејаним спортским атмосферама. Последњи у низу инцидентата је пожар који је избио у недељу 19. априла у преподневним часовима на стадиону Фудбалског клуба „Рад“ на Бањици, и у коме је изгорео део кровне конструкције на западној трибини. Повређених, срећом, није било, а ватрагосне екипе су за нешто мање од пола сата успеле да угасе ватру⁸, остављајући нагађања да се ради о обрачуну, некоме упућеној „последњој опомени“ или неком сличном узроку који се у јавности за сада представља као „неисправне електричне инсталације“. Овај инцидент подсетио је да се на том стадиону догодио 2000. године злочин, када је убијен министар одбране СРЈ Павле Булатовић. И данас још увек непознат нападач у њега је 7. фебруара 2000. у вечерњим сатима испалио рафал из „калашњикова“, док је седео у ресторану са два пријатеља⁹. Све то као да је усмерено против самих темељних вредности грађанског друштва¹⁰, због чега је и даље стално актуелан став да фудбал производи

4 Бета (2013), УЕФА Забринута због насиља у Србији, *Данас*, 7. март.

5 Георгијев С. (2013), Урош Мишић: Државу на информативни разговор, *Време*, 28 фебруар.

6 Агенције (2015), Због напада на играче Фенера прекинуто турска лига, *Ал Јазеера*, 6. април. Фенербахче се нашао на удару навијача супарничких клубова, због оптужби за намештање резултата с којима га повезују последњих неколико месеци. Председник Фудбалског савеза Јилдирим Демирорен је изјавио да верује како се радило о терористичком нападу, које циља на целокупни турски спорт, и зато је одлучено да се одложе све првенствене и куп утакмице на недељу дана.

7 Б92, ТАНЈУГ (2015), Ципрас суспендовао фудбал у Грчкој, *Б92*, 25. фебруар.

8 М. В. (2015) Ватра прогутала кров стадиона ФК Рад, *Вечерње новости*, 19. април.

9 Истрага је показала да се убица пришуњао ресторану преко главног фудбалског терена. Пришао је задњој страни објекта и кроз стакло испалио три рафала. Пројектили су погодили Булатовића директно у срце, а његови пријатељи су лакше повређени.

10 Чоловић И. (2009), Фудбал, хулигани и рат, *Е-новине*, 30. септембар

озбиљну „дозу“ небезбедности¹¹ која доводи до повишеног ризика од виктимизације. Уз њега је такође присутан и став да треба диференцирати фудбал као спорт од навијача хулигана, јер је хулиганизам извор небезбедности,¹² а не фудбал сам по себи, јер сви хулигани света, па и српски, имају једну заједничку црту – мисле да клубови и фудбалери постоје због њих¹³, тако се онда и понашају, таква су им очекивања, такве јавно испољене реакције, и задовољства и незадовољства. Али хулиганско понашање се не сме тумачити као младалачка неразумност, нити је ситуационог, *ad hoc* карактера, јер оно није понашање до кога долази случајно и у афекту. Организоване навијачке групе, са свим својим ритуалима насиља, намерним изазивањем нередра и масовних туча, најбоља су илустрација постојања насилне матрице из коју поједини инцидентни догађаји лако произилазе. Често се чује у последње време да су „хулигани изнад државе“, али то није тачно. Правилније би можда било да се каже да су јачи од државе или – спортским речником – да редовно „побеђују“ државу. На то се надовезује, као корак даље, и следећи став да заправо ни хулиганизам није толико извор небезбедности, већ су то пре свега криминалци који као вође навијача¹⁴ предводе насилне обрачуна међу навијачким групама, претварајући навијачке групе у филијале својих криминалних активност¹⁵.

ПРИМЕНЉИВОСТ ЕНГЛЕСКОГ ПРИМЕРА

Када год се покрене питање како решити проблем фудбалског насиља, увек се појави мишљење које се позива на енглески пример. Познато је да је у Енглеској, низом оштрих мера и санкција ефикасно сузбијено хулиганство фудбалских навијача, па постоји веровање да би се сузбило навијачко насиље, треба и код нас применити енглеске методе репресије против њих. Превиђа се да су код нас навијачке групе подржане, охрабрене и на много примера доказно, договорно заштићене од одговорности од стране неких партија, неких делова власти, неких сивих али довољно утицајних еминенција и невидљивих, али моћних актера. Због тога то никако нису проблеми који се решава само полицијском силом у директном сукобу у моменту избијања насиља, па ни после тога судски изречним санкцијама. Јер се ту не ради насиљу изазваном од стране непосредних учесника, не ради се само о навијачима, већ о свима онима који су у њиховој позадини, тако да се мере против навијача не могу показати као довољне, ако се не реши проблем свих оних многих који их подржавају из сенке у који у крајној линији, имају интереса да такве насилне навијачке групе постоје. Захтеви да се поштри казнена политика према изгредницима, нова детаљнија законска регулатива насиља у спорту и строго санкционирана сходно тим пописима представљају типичан, стандардни одговор државе који је као и увек, да се промени закон, неки пропис, донесе се акциони план, национална стратегија. Што само по себи није лоше и потребно је, само искуство показује да када се то и уради, све се врати на старо¹⁶, а донети закони и остала документа остају непримењени у пракси. Закони никада сами по себи не могу да реше проблем друштвених девијација, поготово када оне нису плод искључиво индивидуалне девијантности и делинкветности. Ригорозне санкције су и таквим ситуацијама, понајпре одраз немоћи друштва да се сучи са чињеницом инструментализације и последичне заштите навијачких група и њихових вођа од стране актера из домена политичких партија и органа власти. Иначе, ситуација није никако таква само у Србији и бољка некажњивости итекако постоји у целом балканском региону. Илустративан је медијски извештај по коме Република Србија и Репу-

11 Савковић, М., Ђорђевић, С. (2010), *На путу превенције насиља на спортским приредбама: предлог регионалног оквира сарадње*. Београд: Београдски центар за безбедносну политику, стр. 7.

12 Савковић, Ђорђевић, *op. cit.*, стр 11.

13 Минић Д. (2013), Између навијања и криминала, *Политика*, 10. новембар. Илустративан је афоризам из тзв Карловог угла који јасно указује на разумевање правих извора некажњивости насилних навијача: Неки политичари су постали одгајивачи. Пудлице гаје у кабинетима, а пит-булове на стадионима.

14 Симоновић, Б. Оташевић, Б. Ђурђевић, З. (2014) Криминалне кариере водјић ногометних навијачких скупин в Србији. *Ревизија за криминалистико ин криминологијо*, 2, 108-120. стр. 109.

15 Б92 (2009, 22 мај), Емисија „Инсајдер“, То НИСУ навијачи, То НИСУ хулигани, ТО СУ КРИМИНАЛЦИ.

16 Телесковић Д. (2013), Хулигани све осоионији, *Политика*, 10. новембар.

блика Хрватска представљају државе у којима доношење посебних закона намењених борби против насилничког и недоличног понашања на спортским приредбама, као и прописивање строгих кривичних и прекршајних санкција за извршиоце одговарајућих деликата предвиђених тим законима, није дало очекиване резултате на плану смањења обима испољавања аката насиља и недоличног понашања на спортским приредбама¹⁷.

На директно питање да ли се може законским решењима спречити проблем са навијачима, одговор је да законска решења представљају добар основ за почетак решавање овог проблема, али никако нису једина средства. Изменама кривичног законика из 2009. пооштрене су казне за поједина кривична дела, донет је Закон о спречавању насиља на спортским приредбама, прописана је могућност забране присуствовања одређеним спортским приредбама. Међутим, ово је само један вид борбе против насиља на спортским теренима, и то вид борбе који долази на крају. Проблем је и што се чини да хулиганима судске пресуде, и када се ипак изрекну, нису довољне да прекину са својим насилничким понашањем. Судски поступак је епилог нечега што се догодило. Суштинска борба би подразумевала да се насиље не догоди. Таква борба би укључивала ангажовање многих структура у друштву почевши од породице, школе и спортских клубова у којима би требало да се развијају здрав спортски и навијачки дух младих¹⁸.

После сваке ризичне фудбалске утакмице отвара се и стара дилема – да ли би регистар хулигана нешто променио. На евиденцију оних који праве хаос пре, за време и после утакмица, што би се користило као начин ограничавања њиховог присуства на утакмицама, чека се већ неколико година. А за насилничко понашање на спортској приредби полиција подноси сваке године 250-300 кривичних пријава. Највећи број хулигана буде и ухапшен због инцидената које су изазвали или у којима су учествовали, али не и одговарајуће процесуиран пред судским органима¹⁹. Навијачко насиље на фудбалским теренима и изван њих и даље је нерешив проблем. Законски прописи јесу строги, али се недовољно примењују, кажу стручњаци²⁰. Шта би још требало да се догоди па да надлежни крену у коначан обрачун са хулиганима? Ово реторичко питање се намеће после 145. вечитог дербија (одржаног новембра 2013), који су поново обележиле крваве туче широм града, пожари на стадиону, а само пуком срећом нико није погинуо. А тај тзв. вечити дерби између „Црвене звезде“ и „Партизана“ најбоље је што српски фудбал има да понуди, али већ годинама након дуела на наша два највећа стадиона не бројимо голове, шансе и лепе потезе, већ број ухапшених, повређених, количину унетих бакљи и комада хладног оружја. На пример, ни пет дана након 145. вечитог дербија нејасно зашто су хулигани кажњени само прекршајно када изгреде на стадионима криминализује и Кривични законик²¹. На седници Националног савета за борбу против насиља у спорту, оцењено је да треба пооштрити казнену политику према актима насиља и ажурније процесуирати прекршајна и кривична дела. Посебно је наглашено да је потребно елиминисати велики утицај организованих криминалних група које злоупотребљавају навијаче²². Закон о сузбијању хулиганизма је добар, али, сматрају стручњаци, проблем је што се судски поступци одуговлаче. Потребно је брже изрицање казни. Стручњаци истичу и да је у спречавању проблема насиља битна превенција, и да су судови само последња карика²³ у ланцу друштвене реакције.

Догађаји показују да је друштвена реалност феномена фудбалског насиља много сложенија него што замишљамо на темељу поједностављене и индивидуализоване слике. Будући да је фудбал у региону један од темеља већине овдашњих националних идентитета, на стадионима се најбоље види шта се то кува у дубинама „националних бића“.

17 Шупут Д. (2010), Правни оквир који уређује борбу против насиља на спортским приредбама у европским државама, *Страни правни живот*, но. 1. стр 246.

18 Вуковић Б. (2013), Само се судије боре против хулигана, *Блиц*, 10. 03.

19 Чоловић И. (2009), Фудбал, хулигани и рат, *Е-новине*, 30. септембар.

20 З. У. (2013), Навијачи сеју страх. *Вечерње новости* 34 новембар.

21 Р. В. Б. (2013), Ко плаћа навијачки цех? *Данас*, 7 новембар, Спорт, Стр. 30 и 31

22 В. Н. (2013), Посебно тужилаштво за хулигане, *Вечерње новости* 7 март, рубрика Спорт, стр. 37.

23 Н. Б., Н. М. Н. (2013), Правда (не)стиже навијаче, *Вечерње новости*, 5 јуни. Хроника, стр. 16.

Оно што још више забрињава јесте чињеница да се на стадионима може чути најчешће оно што годи уху локалних политичких елита²⁴. Не сме да се превиђа да су корени много далекосежнији и дубљи, и да долазе из изванклубских структура власти, виших и утицајнијих од клубова, као и политичких партија, који инструментализују и саме клубове и њихове навијачке групе. У данашње српском фудбалу је пуно „прљавог“ новца и добрим делом српског фудбала у заједничкој спреси руководе махом политичари и „контроверзни бизнисмени“, при чему не постоји воља да се нешто радикалније промени у скорије време. Благонаклоност клубова и државе према навијачима довела је до тога да најекстремнији припадници навијачких група често пролазе некажњено након учињеног насиља²⁵. Насиље на стадионима, не само да има политичке узроке настанка, већ је и свака последица таквог насиља политичка, било да се насиље усмери на припаднике органа реда (полиције), припаднике етничких мањина (Роме), или странце. Мржња према полицији, странцима, према другачијем – специфичан је лајтмотив њиховог екстремизма: екстреман у навијању, екстреман у политици, екстреман свугде и у свему²⁶.

И сама историја распада Југославије може се описати као прича о еволуцији насиља у југословенском спорту, посебно међу фудбалским навијачима хулиганима и постепеном преношењу тог насиља крајем осамдесетих и почетком деведесетих година, на терен међу етничких сукоба и „велике националне политике“ и одатле на право ратно, бојно поље. Стадиони у бившој Југославији су на крају при њеном распаду кориштени у политичке сврхе.

РИТУАЛНА ПРИРОДА ФУДБАЛСКОГ НАСИЉА²⁷

И сам фудбал генерално може да се сматра једним низом ритуала данашњег времена. Сви ритуали, и секуларни и религиозни, и свечани и свакодневни, представљају у суштини обреде заједништва, потврђивање припадности мањој или већој социјалној заједници, од нације до клуба навијача. А насиље на фудбалским такмичењима и око њих је и само високо ритуализован, пратећи елеменат фудбалских збивања, са свим особинама и функцијама ритуала. Медији својом ритуалном фасцинацијом насиљем такође не мало доприносе стварању те исте фасцинације насиљем код фудбалске публике, као публике која не само да несвесно очекује, већ и свесно прижељкује да се деси неко насиље, доприносећи да млади тај насилан образац ритуалног понашања упознају и усвајају пре било каквог озбиљнијег животног искуства. Ритуализовани хулиганизам и вандализам навијача, наиме, може да се сагледа и у функцији омогућавања изласка из лиминалне зоне младости и пријема момака у свет одраслих, пуноправних чланова друштва у процесу стварања мушке заједнице одраслих, специфичне за патријархални *communitas*. Ритуали се често позивају на традицији у којој траже свој легитимитет, па се и организатори и учесници ритуала веома труде да се управо због наводне стварне или фингиране историјске заснованости, испоштује традиција и тиме ритуалу обезбеди додатни кредибилитет.

Ритуал осим своје примарне перформативне сврхе, такође често има и сврху да подржи традиционалне облике друштвене хијерархије и власти, и одржава основе на којима се заснива власт, штитећи их тако од могућих изазова и нежељених промена. Сврха ритуала се најбоље објашњава функционалним приступом природи ритуала које садржи схватање о његовој функцији у друштву. Функционално објашњење ритуалног понашања наиме, дефинише његову природу кроз циљ његовог постојања, разлог због којег су ритуали уопште присутни у друштву²⁸, коју улогу имају у том друштву. Најкраћи одговор функционалиста је да ритуал представља задовољење индивидуалних социјалних потреба, али и социјалне равнотеже. Ритуал се тако посматра као спец-

24 Басара С. (2013), Равна гора II, *Данас*, 24.11.

25 Тагиров Т. (2010), Европска законодавна пракса: Србија и хулигани, *Време*, бр 1033, 21 октобар

26 Михаиловић С. (2010), Део свеопштег насиља, *Политика*, 22. септембар.

27 Мршевић, З. (2014б) *Насиље и ми – ка друштву без насиља*. Београд: Институт друштвених наука. стр. 216.

28 Penner H, Functions of ritual, *Encyclopaedia Britannica*.

ифичан одговор, прилагођавање мање групе људи општој друштвеној и физичкој средини, или придруживања тој средини²⁹. Функционалистички приступ тумачења ритуала схвата ритуал као хомеостатски механизам (механизам који одржава унутрашњу стабилност и кохеренност друштвене заједнице), упркос спољних и унутрашњих изазова и тензија. Функционалистички приступ ритуализације друштвених конфликта омогућује одржавање друштвене равнотеже, уз помоћ више структурних модела, симбола и ритуала побуне која је наравно само тобожња, одглумљена побуна, перформативног, привременог карактера.

РИТУАЛИ ОРГАНИЗОВАНИХ ФУДБАЛСКИХ НАВИЈАЧА

Ритуали организованих фудбалских навијача су уједно највидљивији, они најчешће доводе до вишеструког, масовног виктимизирања и вандализовања јавне и приватне имовине. Уједно су и најподложнији могућем санкционисању и идентификацији непосредних извршиоца, али превиђању свих осталих актера који такве ритуале подржавају и онемогућавају њихову благовремену превенцију и санкционисање. Могуће је идентификовати седам основних типова ритуала ове врсте: ритуали насилничког навијања, ритуално подржавање насилничког понашања сопственог тима, ритуално вређање и провоцирање противника, ритуалне масовне туче полиције и навијача на трибинама, ритуално сучељавање супротстављених навијачких група, договорене масовне туче, организовање „врџа гостопримства“, ритуално „доказивање“ на противничкој територији изазивањем инцидената и ритуално самоекспонирање, егзибиционизам.

По неким мишљењима, насиље на стадионима није спорадичан, неочекиван случај јер су стадиони постали места на којима влада режирано и институционализовано насиље³⁰. Примери сталности присуства насилног понашања су нпр. употреба пиротехника, кореографије бакљама и осталом пиротехником које изазивају експлозије и пожаре на трибинама и терену и које угрожавају безбедност свих присутних, и спортиста и публике; нарочито припремљене сценографије за случај победе (нпр. тријумфалне процесije које често намерно или колатерално вандализирају јавну и приватну имовину), пораза (намерни прекид утакмице упадима на терен), вређање управе сопственог или гостујућег клуба; таласи и штампеда на трибинама, напади на противничке навијачке групе, и сл.

Појединац окружен гомилом на стадиону, често добија несавладив осећај моћи који му допушта да се преда нагонима које би, да је сам, сигурно обуздао, сматрајући да не може да буде одговоран за изговорену реч или учињену штету у маси која скандира. „Гомила је безимена, а доследно томе и неодговорна“³¹. Примери су нпр. увредљив слоган навијача „Звезде“ упућен навијачима „Партизана“: „Ајмо црно бели, умро је Туђман Фрања, ћутаћемо један минут председнику „Партизана“, објављена умрлица у дневној штампи фудбалеру који је прешао у редове „вечитог ривала“, истакнути натпис на сајту навијача „Партизана“, „Има ли живота после смрти, сазнаћете пре нас, Гробари Југ“³², који свакако спадају у екстремне примере претећег, симболичког насиља.

Примаран циљ екстремних навијача је бити виђен, како у широј јавности, тако и унутар властите навијачке групе³³. Често се то остварује путем насиља, а насиље је основа за изградњу статуса појединог екстремног навијача унутар властите групе. То непрестано скретање пажње на себе доказује да су догађања на трибинама, поготово на делу где се налазе екстремни навијачи, често тотално неизазвани и потпуно неповезани

29 Функционални приступ објашњења ритуала су сматрали најадекватнијим начином да се објасни ритуал, Bronislaw Malinowski, A.R. Redcliffe-Braun, Evans-Pritchard, Klajd Kluckhohn, Talcott Parsons, i Edmund Leach, k i svi engleski ili američki antropolozi. u: William A. Lessa, Evon Z. Vogt eds (1979), *Reader in Comparative Religion: An Anthropological Approach*. New York: Harper & Row, pp. 36–8.

30 Симоновић Љ, 2013, Прилог „навијачком питању“: Одломак из књиге „Спорт Капитализам Деструкција“, Црвена Критика, 11 фебруар.

31 Ђургуз Казимир Велимир, Брзи, прилагођиви и немилосрдни, *Насиље у спорту и медији*.

32 Гробари, Алкатраз, Двадесет највећих навијачких нереда.

33 Блог *Дневник* (2007), Субкултура ногометних навијача, 15 јуни.

са догађањима на самом терену. Екстремне навијачке групе граде свој углед на насиљу, у њима се изразито цени спремност на жртву (још један „показатељ мушкости“), коју као да је немогуће доказати без насилничких облика понашања. „Подвизи“ се награђују напредовањем у хијерархији навијачке групе. Високо се цени „храброст“, нпр. да се на утакмици или прилазима стадиону туку навијачи противничког тима, или стекне „трофеј“, отимањем заставе од противничке групе навијача, навијачких шалова, обично од појединачних или младих противничких навијача, и сл.

Када се ток утакмице не свиди организованим навијачким групама, зато што њихов тим губи, зато што сумњају у намештеност утакмице или пристрасност судија, зато што не игра њихов омиљени играч или је га је повредио противнички играч, или њихов тим игра дефанзивно, почиње насилно изражавање незадовољства, вандализовање мобилијара на стадиону, напади на противничке навијачке групе, изазивање нереда по сваку цену. Реаговање полиције, обично може да доведе до масовног окршаја на трибинама.

Насиље између самих учесника одређеног спортског догађаја састоји се најчешће од насилног понашање учесника у игри (у фудбалу су тако нпр. уобичајени груби или „погибељни“ стартони, кошкања, различити примери недисциплинованог непридржавања правилама игре). Ту су и инциденти које изазивају играчи, тренери и функционери супротстављених екипа, вербалним или физичким нападима на противничке играче и судије. Навијачи често дочекују овакве ситуације одушевљеном подршком са трибина и спремношћу да се лансирањем разних предмета, иницирањем туче на трибинама или тзв. таласа, или упадима на терен, умешају у инцидент.

Навијачке туче одавно су стале саставни део живота у већим градовима. До сукоба припадника различитих навијачких група обично долази пре и после утакмица, често по самом оснивању групе, која је жељна доказивања, али и приликом догађаја који немају везе са спортом, попут Параде поноса³⁴. Србије. Масовне међусобне туче навијачких група и са полицијом парадигма су ритуала спортског насиља и најчешће се управо на њих мисли када се анализира спортско насиље. Оне се дешавају између навијача различитих клубова и изван спортских борилишта, што се такође сматра ритуализованим спортским насиљем, иако се не дешава непосредно на спортским борилиштима, ни око њих. У овај тип ритуалног насиља спадају и напади на судије и гостујуће играче што је одавно део пратећег „фолклора“ утакмица. Иако ове масовне туче различитих навијачких група, односно туче група и полиције углавном нису унапред заказане, веома личе на њих по броју учесника и обично озбиљним последицама, такође и јер су очекиване по месту и времену дешавања (пре или после утакмице око стадиона, железничких и аутобуских станица на које долазе гостујући навијачи и сл.), и од раније су познате као једна од доминантних манифестација хулиганизма.³⁵

Навијање и припадност некој групи није лоше само по себи, штавише, то је добар начин социјализације младих. Волети клуб, радовати се победама и то делити са другима је за младог човека врло значајно. Људи су социјална бића и они имају потребу за припадношћу. Проблем је када ривалитет међу навијачима прерасте у мржњу и агресију према другима. Да би се то избегло, кључни су васпитање и утицај породице³⁶. Без тога лако долази до ангажовања младих у ритуалном доказивању на територији противничког клуба које обухвата вандализовање градских улица и возила, нападе на појединачне и мање групе противничких навијача, изазивање нереда на утакмици и провоцирање њеног прекида, чиме се стиче углед и напредује у хијерархији навијачке групе због дозаног „јунаштва“ на противничкој територији.

34 Хулигани заводе терор по школама, децу бију због Звезде и Партизана!, *Press*, 19. фебруар 2011

35 Dunning, E. The social roots of football hooliganism: a reply to the critics of the 'Leicester school'. In: Giulianotti, R. Bonney N. and Hepworth, M. (eds.). *Football, violence and social identity*. London: Routledge, 1994., стр. 136.

36 Н. Б. – Н. М. Н. (2013), Правда (не)стиже навијаче, *Вечерње новости*, 5 јуни. Хроника, стр. 16.

РИТУАЛИ УНУТАР НАВИЈАЧКЕ ГРУПЕ

И сама навијачка група, као организација, познаје своје ритуале који садрже насилне елементе и из којих заправо и произилази насилни карактер како саме навијачке групе, тако и њеног понашања на спортским догађајима. Навијачке групе се карактеришу унутрашњом солидарношћу, скоро војничком дисциплином и хијерархијским уређењем, уз наравно, спремност на насиље њихових припадника. Важно обележје навијачких група је и егзалтирана мушкост. Ритуали овог типа мање су видљиви и самим тим мање познати јавности, о чему припадници тих група ретко говоре чак и када су жртве тих ритуала. Као најупечатљивији ритуали са насилним елементима унутар функционисања навијачке групе могу се идентификовати ритуално функционисање навијачке групе, посебно ако је она регрутно полигон за криминалне организације којима руководе вође навијачких група, ритуално функционисање вође навијачке групе, ритуал иницијације нових чланова навијачке групе и ритуална територијалност навијачке групе. У једном интервјуу датом 2011. године тадашњи председник Тадић у дијалогу са књижевником Басаром, истиче да су навијачки хулигани ослобођени одговорности за сваки шверц наркотика, насиље, пребијање људи на улицама³⁷. Опште је познато широј јавности у Србији, да се у управним одборима клубова налазе и вође навијачких група, да њихова улога није само маргинална већ често њихов глас бива одлучујући у доношењу коначне одлуке.³⁸ Они се често користе као покретачко оруђе за извршавање прљавих послова, нпр. неке смене у клубу или друге промене до које се не може доћи неким конвенционалним путем. А када се разоткрије њихов живот, када се на Савету за националну безбедност направила анализа тога шта они у ствари раде, види се да је реч о готово паравојним формацијама које појачавају свој утицај кроз друштвене структуре, кроз разне пословне људе, кроз медије, кроз новинаре који не разумеју о чему се овде ради... не да има политичких партија које одржавају тесне везе са тим криминалним и паравојним формацијама, него не постоји странка која то не ради.

Навијачке групе се карактеришу унутрашњом солидарношћу, скоро војничком дисциплином и хијерархијским уређењем, која се по потреби обезбеђује и насилним методама, уз наравно, спремност на насиље њихових припадника. Колективна солидарност изражена је на три начина: визуелно, акустички и путем заједничког учествовања у насилним акцијама. И штампани медији извештавају о суровим поступцима регрутовања нових, најмлађих чланова навијачких група, и наводе да се од клинаца који ступају у навијачке групе тражи да клуб ставе испред свих и испред свега. Хијерархија се строго поштује, а задаци се испуњавају без питања и објашњења. Они који желе да оду на просто се не пуштају без санкција, јер већ превише знају, због чега се одметништво не прашта. Врбују се клинци у основној или већ у првим данима средње школе. Ти дечаци за годину-две постају најлуђи у групи, доказују се и раде најпрљавије послове за вође, а због тога што су малолетни, закон им практично не може ништа³⁹.

Појединци-вође имају истакнут положај постоје у свим структурираним групама као што су и навијачке скупине. Када говоримо о вођама можемо их дефинисати као појединце који имају велики утицај на остале чланове групе, које предводе, и из тог разлога су веома важни када се говори о хулиганизму⁴⁰. Некадашњи председник Тадић је за њих у наведеном интервјуу 2011. рекао да „шверцују наркотике или учествују у другим криминалним радњама. Зарађују новац и пласирају га као доминантну чињеницу у својим односима у навијачкој групи“.⁴¹ У серијалу „Инсајдер“ наводи се да је последњих година против вођа навијача „Звезде“, „Партизана“ и „Рада“ поднето више од стотину

37 Статус, 2011, Разговор књижевника и председника Србије, Басара и Тадић очи у очи, *Статус*, 2. 6. Јубиларни, 100. број магазина СТАТУС, ексклузивно је објавио разговор председника Србије Бориса Тадића и књижевника Светислава Басаре. Тадић и Басара су разговарали о разним друштвеним питањима па и о спортском хулиганству.

38 Емисија „Инсајдер“ Б92.

39 Лалић А. (2013), „Фирма“ и „Корида“ ратују за наркотржиште, Блиц, 12. 7.

40 Екипа Времена, 2013, Банде Београда – насиље навијачких група, *Време*, бр 1192, 7. новембар.

41 Статус, *op. cit.*

кривичних пријава за тешка кривична дела, али да годинама нема правоснажних пресуда, тако да је и да очигледно намерна некажњивост део ритуалног функционисања вође навијачке групе⁴².

Важна особина навијачких група је територијалност простора који одређена навијачка група заузима на трибинама стадиона. И одређени делови града у којима они живе и скупљају се пред утакмицу (нпр. Дорћол, „епицитар лудила“ „Звездинах“ навијача) се означавају графитима и организовано бране од навијача противничких тимова, и свих оних, макар били деца са обележјима „погрешног“ клуба. У Новом Саду се нпр. десила серија напада по школама на ученике са обележјима „Звезде“ и „Партизана“. Постоји и мит о „забрањеним“ деловима града у Београду за навијаче једних или других „вечитих“. Навијачи ФК „Војводине“ из дела града „Блок“ који припадају групи „Фирма“ кренули су у својеврсно „завођење реда“ по систему „наш клуб – наш град“. Под паролом „Буди Новосађанин, навијај за Војводину! Шта тражи неко у Новом Саду у дресу Црвене звезде или Партизана“, они покушавају на све начине да изврше притисак на децу која навијају за београдске клубове, желе да их заплаше и да им поруче да треба да навијају за клуб из свог града⁴³.

РИТУАЛИ СПОЉАШЊЕГ ОМОГУЂАВАЊА НАСИЉА НАВИЈАЧКИМ ГРУПАМА

Овај тип ритуала је најмање видљив, и неретко се једноставно негира и њихово само постојање. Заправо се њихово постојање тешко доказује а уочава се углавном било кроз изјаве појединих истакнутих политичара или на основу појединих медијских серијала од којих су најпознатији „Досије навијач“ и „Инсајдер“. Тако је нпр. у једном интервјуу датом 2011. године тадашњи председник Тадић истакао да су навијачки хулигани ослобођени одговорности кривична дела и да све политичке партије одржавају тесне интересне везе са тим криминалним и паравојним формацијама. Ритуали овог типа могу се поделити у четири основне групе: ритуална подршка клубова навијачким групама, ритуална подршка медија „својима“, ритуално политичко инструментализовање навијачких група и ритуално уједињавање ривалских навијачких група.

О нераскидивим везама фудбала, криминала и политике доста је говорено и у серији „Инсајдер“ која је емитована током 2011. на телевизији Б92. Али док је нпр. председник ФСС-а Карађић тврди да је криминал прошлост фудбала, дотле истакнути бивши фудбалер Саво Милошевић изјављује да је спреман да обрише целу своју спортску каријеру ако је то тачно⁴⁴. Да „политике“ има у спорту не може нико да негира. Већ на први поглед на сајт неке од навијачких група може да се уочи и слоган „Косово је Србија“, тако да је јасно да нико не може да тврди да се навијачи баве само спортом и навијањем и да су политичке теме за њих ирелевантне. Социолог Рагко Божовић рекао је да су проблематичне навијачке групе често манипулисане од стране политичких партија, најчешће од оних десничарских: „Ја мислим да су навијачи, ови које смо апострофирали као проблематичне, извођачи радова оних који су хтели да их употребе и злоупотребе“. Никола Симић, спортски аналитичар још је експлицитнији, и сматра да је ипак најодговорнија држава: „Држава 20 пуних година допушта насиље. Правила је неке законе које није примењивала и мислила је да су то маргиналне ствари.“⁴⁵

Власти не само да су немоћне да спрече вандализам, већ су и одговорне за стварање оваквог амбијента, нечињењем, али и свесним креирањем друштвених односа, који су погодни тле за овакве поступке. Чак би се могло рећи да очекивани, предвидљиви ритуални испади хулигана у извесној мери одговарају властима јер се тиме скреће пажња са других проблема. Јасно је да су људи у политици злоупотребили спорт. Кокетирање

42 Станковић Б. 2010, Насиље уз благослов, Б92, *Инсајдер*, 29. новембар.

43 Екипа *Press*-а, *op. cit.*, Вести онлине, 2011, Терор у школама: Децу бију због Звезде и Партизана!, *Press*, 19. 02.

44 Б92, 2011, Криминал и фудбал, ма ко каже?, *Инсајдер*, 14. април.

45 Штављанин Д. (2009) Који су узроци навијачког насиља? Радио Слободна Европа, 11. октобар.

појединих партија са навијачким групама, са једне, и неспремност државе да се суочи са хулиганима, с друге стране, свакако охрабрује насиље. Они који би требало да говоре против мржње, врло често су баш они који је распирују. Екстремне десничаре, представнике тадашњег ДСС-а, тадашњег СПС-а, радикала и Нове Србије, појединце из Цркве, бивше припаднике ЈСО-а и појединце Војске и Војне службе ујединила је још 2001. године борба против сарадње са Хагом. У годинама које су уследиле, те везе су постајале све јаче а организоване навијачке групе њихова снага⁴⁶.

Врло често се навијачке групе користе у сврху гласачких машина. Опште позната је чињеница да су фудбалски стадиони најпогодније место за испољавање националних страсти, где долази до сукоба између навијачких скупина, ненационалних или националних, није битно⁴⁷.

Због свега тога сматрамо да хулигани нису навијачи који су претерали у својој навијачкој љубави према свом клубу, свом граду или делу града, својој нацији како се то понекада пласира у медијима. Таквим констатацијама се замагљује суштина фудбалског насиља и да постоји одговорност многих актера умешаних у фудбалско насиље. Није увек једноставно и лако обичне, ненасилне навијаче одвојити од хулигана, сем што ови други неретко имају подршку и заштиту невидљивих моћника. Навијачке групе су често паравојно организоване криминалне банде чије су вође и чланови умешани у разне облике криминалитета што им омогућава знатне зараде и подиже углед у навијачким круговима.

Некажњивост им омогућава њихова спремност да некоме „одрате посао“, нпр. да бију студенте на Филозофском факултету када протестују⁴⁸, перу криминалом стечени новац, уцењују и рекетирају и сл. за рачун својих заштитника. Цела структура навијачких група врло је далеко од идеализоване представе да се ту ради о младим људима који су се само мало превише занели спортским навијањем. Тек када дође до већих и трајнијих сукоба, као што је био између ривалских навијачких група „Партизана“, почиње да се назира и позадина. На пример, позадина сукоба навијачких група „Партизана“, „Алкатраз“ и „Забрањени“, како се сумња, јесте примат на наркотржишту, дакле никако младалачки претерана одушевљеност спортом и борба за престижну позицију на трибинама⁴⁹.

У познатој емисији „Инсајдер“, емитованој на Б92, наведено је да су вође навијачких група буквално огрезле у криминалу, али да осим кривичних пријава које подноси полиција против њих, нема правноснажних пресуда у време емитовања тог програма 2009. године⁵⁰. Тада су објављени подаци за низ вођа навијачких група⁵¹ за које постоје десетине полицијских пријаве за кривична дела насилничког понашања, изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпељивости, производњу и стављање у промет опојних дрога, тешких крађа, разбојништва, недозвољено држање оружја, напади на службена лица у вршењу службене дужности, туче, пуцњава и сл.

На те чињенице подсети повремени навијачко-криминални обрачуни, као нпр. да је вођа навијача „Црвене звезде“ из групе „Хијене“ Велибор Дуњић (27) убијен у априлу 2014. у близини сплава „Џими“ код Ушћа. Велибор Дуњић познат је по бројним тешким

46 Станковић Б, 2011, Насиље уз благослов (2), Б92, 29. новембар.

47 Штављанин Д., 2009, Који су узроци навијачког насиља? *Радио Слободна Европа*, 11. октобар.

48 Уз повике „све ћемо вас побити“ нападачи су јурили студенте Филозофског факултета. У тим нападима су коришћени ножеви, пајсер, боксер, сузавци и каменце. Управа Филозофског факултета не може да заштити студенте од хулигана. Пленум указује да се ради о организованим навијачима неких београдских клубова. Пленум (2011), Поново нападнути студенти на Филозофском, *Блиц*, 7. децембар.

49 Субота, Т. М., Милићевић И. (2013), Дерби ужаса у режији наркодилера, *Блиц*, 4. новембар. Исти а и други медији наводе да је епилот дивљања на „Маракани“ између припадника „Алкатраза“ и „Забрањених“, 331 упаљена бакља на јужној трибини, 99 топовских удара, 20 ватромета, 14 пожара, недостајало је 412 редара, заказала је ватрогасна јединица, три особе су повређене, 43 хулигана су ухапшена, а још траје потрага за иницијаторима нереда.

50 Б92 (2009), Емисија „Инсајдер“, То НИСУ навијачи, То НИСУ хулигани, То СУ КРИМИНАЛЦИ. 18 децембар.

51 Поименично су поменути: Ђорђе Прелић, Александар Вавић, Мајк Халкијевић, Ален Костић, Бранислав Пенчић, Велибор Дуњић, Дражен Драгаш, Урош Аврамовић, Марко Вучковић, Душко Вујичић, Дејан Мајсторовић, Марко Гусић, Драган Сугуровић, Владимир Ковачевић, Никола Видовић, Срђан Рајковић.

кривичним делима⁵². Против њега је до тада била поднета чак 41 кривична пријава. Умакао је полицијским потерама само у периоду од једне недеље са 25 адреса по потерници због сумње да је у јануару 2014. био актер пуцњаве у којој је рањен припадник БИА. Позадина пуцњаве у којој је изгубио живот је, како сматра полиција, посао око дроге, односно дуг који је то вече особа са Дуњићем покушала да наплати. У децембру 2013. је добио и 41. полицијску кривичну пријаву због фалсификовања докумената. До тада је био одслужио затворску казну од четири године и два месеца затвора⁵³.

Остао је без одговора низ питања, нпр. ко омогућава особама са толико кривичних пријава да и даље несметано врше друга кривична дела, због чега се покреће питање забране појединих навијачких група када су њихове вође појединци који су окривљени за низ кривичних дела, па би било довољно само да се ти поступци приведу крају, чиме то и коме поменуто вође навијачких група „плаћају“ своју некажњивост, тј. које су то противуслуге, кога типа, против кога, и за кога, политичко или криминално подземље, итд. Како и зашто, упркос честим хапшењима, дилери никада не стигну до суђења или бивају волшебено ослобођени за своје поступке. Некажњивост навијача није појава уочена само у Београду, већ и у другим срединама, нпр. у Новом Саду. Поред „фирмаша“, навијача Војводине, све су активнији и навијачи РФК „Нови Сад“, познатији као „Корида“, који су преузели од „фирмаша“ наркотржиште на Детелинари⁵⁴.

Када је група хулигана, припадника навијачке групе „Хијене“, физички напала народног посланика и лидера Либералнодемократске партије Чедомира Јовановића, његову супругу Јелену и двоје пријатеља (од којих је један, зарадио две фрактуре лобање, прелом носа и неколико поломљених зуба), он је изјавио да то што се десило нема везе са „Звездом“, фудбалом, спортом уопште⁵⁵. Изјавио је тада, „то су криминалци, талог нашег друштва, моралне наказе, олош који трује нашу децу дилујући им наркотику, који рекетира оне који још могу да створе нешто у Београду, прети тужиоцима и судијама, сачекује и пуца у леђа полицајцима који још служе законима ове земље. Наравно, све то с великом политичком подршком. Одувек су били тако насилни јер је насиље било политичко средство које се користило или се није користило по потреби.“⁵⁶

ЗАКЉУЧАК

Приступ фудбалском насиљу као виду друштвених ритуала данашњег доба указује на неминовни закључак да се против те појаве не може борити само и искључиво санкцијама против учесника у неким од тих ритуала, тј. онима који се дефинишу као „непосредни извођачи радова“, и евентуалним даљим поштравањем казнене политике. Јер оно што се дешава на трибинама можда и јесте, као што се неки аналитичари сликовито изражавају, права слика друштва у његовом најгорем издању⁵⁷. Ипак, треба имати у виду да је свим ритуалима потребан континуирани доток енергије да подржи његову сталну потребу за напредовањем или макар одржавањем постигнутог квалитативног и квантитативног нивоа видљивости и друштвене прихваћености. Када и ако то изостане, почеће процес деритуализације фудбалског насиља као један дуготрајан процес чију неминовност можда најављују могуће искључење из свих европских и светских фудбалских такмичења.

У међувремену, сигурни смо да де желимо да се фудбалско насиље у Србији толико отргне контроли да доведе до некаквог „египатског“ сценарија који је недавно добио епилог када је египатски суд после поновљеног суђења, осудио на смрт 11 хулигана који

52 Субота Т. (2014), Дуњић умакао са 25 адреса, стигла 41. пријава, *Блиц*, 4. фебруар.

53 Субота Т. (2014). Убијен Велибор Дуњић у крвавом обрачуна испред сплавова, *Блиц*, 16. мај.

54 Лалић А. (2013), „Фирма“ и „Корида“ ратују за наркотржиште, *Блиц*, 12. 07.

55 Напад се догодио на чарди крај Сегедина, у Мађарској.

56 Глигоријевић Ј. (2013), Интервју са Чедомиром Јовановићем, лидером ЛДП и народним послаником, *Зашто ме нападају хијене*, *Време*, 1164, 25. април.

57 Стојановић Г. (2014), Домаће прилике, менталитет није генетска ствар, *Блиц*, 24 август, стр. 38.

су 2012. године изазвали nerede на фудбалском стадиону у Порт Саиду⁵⁸. Тада је живот изгубило 74 људи. Апелациони суд Египта је прошле године наложио поновно суђење после одбацивања пресуде нижег суда којим је 21 лице осуђено на смрт због учешћа у најсмртоноснијим спортским нередима у историји модерног Египта. После поновљеног изрицања 11 смртних пресуда, за остале оптужене пресуда ће бити изречена 30. маја 2015. Тада ће бити изречена и евентуална потврда смртних пресуда донетих 19 априла 2015, пошто суд добије необавезујуће мишљење египатског муфтије⁵⁹.

Али питамо се истовремено, уз сву критичност према домаћем фудбалском на-силништву и пуну свест о његовом ритуалном карактеру уз постојање играча из сен-ке, да ипак нисмо можда преоштро оцењивани од стране УЕФА. Недавни инциденти у Енглеској на стадиону „Квин парк ренџерс“ садрже сцене које су ретко виђене у Премијер лиги, а десиле су се 12 априла 2015. Наиме, приликом прослављања поготка⁶⁰ који је одлучио утакмицу „Квинс парк ренџерс – Челси“, свашта је полетело са трибина ка терену, а у арсеналу су се између осталог нашли новчићи, часописи и пластичне фла-ше. Домаћи навијачи су тако изразили своје незадовољство због пораза од водећег на та-бели „Челсија“, при чему је најдебљи крај извукао српски репрезентативац и првотимац „Челсија“ Ивановић, кога је један упаљач погодио директно у главу, а како јавља ББЦ и Немању Матића су хулигани са трибина „Лофтус роуда“ успели да погоде⁶¹. Да се тако нешто десило у Србији, био би то још један доказ „немоћи“ наших фудбалских послени-ка и целе државе да изађу на крај са насилничким понашањем и насилним инцидентима на фудбалским утакмицама и „добар разлог“ да се размишља о одстрањивању српског фудбала из европских и светских такмичења.

ЛИТЕРАТУРА

- Агенције (2015), Због напада на играче Фенера прекинута турска лига, *Ал Јазеера*, 6. април, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zbog-napada-na-igrace-fenera-prekinuta-turska-liga>, приступљено 21. априла 2015.
- Басара С. (2013), Равна гора II, *Данас*, 24.11, http://www.danas.rs/danasrs/kolumnisti/ravna_gora_ii.881.html?news_id=271693, приступљено 21. априла 2015.
- Б92 (2009, 22 мај), Емисија „Инсајдер“, То НИСУ навијачи, То НИСУ хулигани, ТО СУ КРИМИНАЛЦИ, https://www.youtube.com/watch?v=8vKJASLC_z4, приступљено 19. јануара 2015
- Б92 (2011, 6 фебруар), Рањен вођа групе „Алкатраз“, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=02&dd=06&nav_category=16&nav_id=490928, , приступљено 20. августа 2014.
- Б92 (2011), Криминал и фудбал, ма ко каже?, *Инсајдер*, 12. април, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=04&dd=12&nav_category=120&nav_id=505652, приступљено 20. августа 2014.
- Б92, ТАНЈУГ (2015), Ципрас суспендовао фудбал у Грчкој, *Б92*, 25. фебруар, http://www.b92.net/sport/fudbal/vesti.php?yyyy=2015&mm=02&dd=25&nav_id=962028, приступљено 21. априла 2015.
- Бета (2013), УЕФА Забринута због насиља у Србији, *Данас*, 7. март, http://www.danas.rs/danasrs/iz_sata_u_sat/uefa_zabrinuta_zbog_nasilja_u_srbiji.83.html?news_id=5780, приступљено 21. априла 2015.
- Бета-АФП (2015) Смртне казне навијачима због nerede на утакмици. Блиц, 19. април, <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/552004/Smrtne-kazne-navijacima-zbog-nereda-na-utakmici>, приступљено 21. априла 2015.

58 Танјуг (2015), Осуђено 11 хулигана на смрт, *Б92*, 19. април.

59 Бета-АФП (2015) Смртне казне навијачима због nerede на утакмици, *Блиц*, 19. април.

60 Новости онлине (2015) Ивановић погођен упаљачем у главу, *ФА покреће истрагу. Вечерње новости*, 12. април.

61 Тодоровић Н. (2015) СРАМОТА Летеле и флаше, Бане погођен упаљачем у главу!, *Блиц*, 12. април.

- Блог „Дневник“ (2007), Субкултура ногометних навијача, 15 јуни, <http://blog.dnevnik.hr/samotebevolimja/2007/05/index.html>, приступљено 21. априла 2015.
- Ђургуз Казимир Велимир, Брзи, прилагодљиви и немилосрдни, *Насиље у спорту и медији*, <http://www.b92.net/info/download.phtml?398238,0,0>, приступљено 17. марта 2015.
- Чоловић, И. (2000), *Политика насиља на стадионима, Фудбал, хулигани и рат*, Београд: Библиотека XX век, <http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/30514-Fudbal-huligani-rat.html>, приступљено 17. марта 2015.
- Чоловић И. (2009), Фудбал, хулигани и рат, *Е-новине*, 30. септемба, <http://www.e-novine.com/comments/srbija/srbija-tema/30514-Fudbal-huligani-rat.html>, приступљено 20. августа 2014.
- Dunning, E. (1994), The social roots of football hooliganism: a reply to the critics of the 'Leicester school'. In: Giulianotti, R. Bonney N. and Hepworth, M. (eds.). *Football, violence and social identity*. London: Routledge.
- Екипа *Press-а* (2011), Хулигани заводе терор по школама, децу бију због Звезде и Партизана!, *Press*, 19. фебруар, <http://www.pressonline.rs/info/politika/151618/decu-biju-zbog-zvezde-i-partizana.html>, приступљено 21 априла 2015.
- Екипа *Телеграфа* (2015), АЛАРМ! Србији прети три до пет година суспензије из Европе!, *Телеграф*, 13. април, <http://www.telegraf.rs/sport/1521031-alarm-srbiji-preti-tri-do-pet-godina-suspenzije-iz-evrope>
- Екипа *Време* (2013), Банде Београда – насиље навијачких група, *Време*, бр 1192, 7. новембар, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1149240>, приступљено 20. августа 2014.
- Георгијев С. (2013), Урош Мишић: Државу на информативни разговор, *Време*, 28 фебруар, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1100856>, приступљено 21 априла 2015.
- Глигоријевић Ј. (2013), Интервју са Чедомиром Јовановиће, лидером ЛДП и народним послаником, Зашто ме нападају хијене, *Време*, 1164, 25. април. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1111972>, приступљено 21 априла 2015.
- Гробари, Алкатраз, Двадесет највећих навијачких нерета*, <http://alcatrazbeograd1970.blogspot.com/2012/06/20najvecih-navijackih-nereda-na-ovim.html>, приступљено 21 априла 2015
- Лалић А. (2013), „Фирма“ и „Корида“ ратују за наркотржиште, *Блиц*, 12. 07, <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/393047/Firma-i-Korida--ratuju-za-narkotrzište>, приступљено 17. март 2015.
- Михаиловић С. (2010), Део свеопштег насиља, *Политика*, 22. септембар, <http://www.politika.rs/pogledi/Srecko-Mihailovic/DEO-SVEOPSHTEG-NASILJA.lt.html>, приступљено 21 априла 2015.
- Минић Д. (2013), Између навијања и криминала, *Политика*, 10. новембар. Из Карловог угла, <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/izmedju-navijanja-i-kriminala/Huligani-ne-menjaju-tim-koji-pobedjuje.sr.html>, приступљено 21 априла 2015.
- М. В. (2015), Ватра прогутала кров стадиона ФК Рад, *Вечерње новости*, 19. април, <http://www.novosti.rs/vesti/sport.294.html:544218-Haos-na-Banjici-Gori-stadion-Rada>, приступљено 21 априла 2015.
- Мршевић, З. (2014), *Насиље и ми – ка друштву без насиља*. Београд: Институт друштвених наука. http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Nasilje_i_mi_final.pdf, приступљено 21. априла 2015.
- Н. Б. – Н. М. Н. (2013), Правда (не)стиже навијаче, *Вечерње новости*, 5. јуни. Хроника. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:437331-Pravda-nestize-navijace>, приступљено 21. априла 2015.
- Новости онлине (2015) Ивановић погођен упаљачем у главу, ФА покреће истрагу. *Вечерње новости*, 12. април <http://www.novosti.rs/vesti/sport.294.html:543175-Ivanovic-pogodjen-upaljacom-u-glavu-FA-pokrece-istragu>, приступљено 21. априла 2015.

- Penner, H., *Functions of ritual*, Encyclopaedia Britannica, <http://www.britannica.com/EVchecked/topic/504688/ritual/66240/Functions-of-ritual>, приступљено 21 априла 2015.
- Пленум (2011), Поново нападнути студенти на Филозофском, *Блиц*, 7. децембар, <http://www.vesti.rs/Drustvo/Plenum-Ponovo-napadnuti-studenti-na-Filozofskom-fakultetu.html>, приступљено 20. августа 2014.
- Р. В. Б. (2013), Ко плаћа навијачки цех? *Данас*, 7. новембар, Спорт, <http://www.naslovi.net/2013-11-07/danas/ko-placa-navijacki-ceh/7674282>, приступљено 21 априла 2015.
- Савковић, М., Ђорђевић. С (2010) *На путу превенције насиља на спортским приредбама: предлог регионалног оквира сарадње*. Београд: Београдски центар за безбедносну политику, http://www.bezbednost.org/upload/document/na_putu_prevencije_nasilja_u_sportu_savkovic_djord.pdf, приступљено 21. априла 2015.
- Симоновић Љ (2013), *Прилог „навијачком питању“: Одломак из књиге „Спорт Капитализам Деструкција“*, Црвена критика, 11 фебруар, <http://www.crvenakritika.org/politika/113-prilog-navijacom-pitanju>, приступљено 20. августа 2014.
- Симоновић, Б. Оташевић, Б. Ђурђевић, З. (2014) Криминалне кариере водиј ногометних навијачких скупин в Србији. *Ревија за криминалистико ин криминологијо*, 2, 108-120, <http://www.policija.si/index.php/publikacije/74393-rkk-2014-2>, приступљено 17. марта 2015.
- Статус, 2011, Разговор књижевника и председника Србије, Басара и Тадић очи у очи, *Блиц*, 2. 6. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/257566/Basara-i-Tadic-oci-u-oci>, приступљено 20. августа 2014.
- Станковић Б, 2010, Насиље уз благослов, *Б92, Инсајдер*, 29. новембар, http://www.b92.net/insajder/arhiva/arhiva.php?nav_category=1280&уууу=2010&mm=11&nav_id=513342, приступљено 20. 8. 2014.
- Стојановић Г. (2014), Домаће прилике, менталитет није генетска ствар, *Блиц*, 24 август.
- Субота, Т.М., Милићевић И. (2013), Дерби ужаса у режији наркодилера, *Блиц*, 4. 11, <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/417282/Derbi-uzasa-u-reziji-narkodilera>, приступљено 20. августа 2014.
- Субота Т. (2014), Дуњић умакао са 25 адреса, стигла 41. пријава, *Блиц*, 4. 2, <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/439788/Dunjic-umakao-sa-25-adresa-stigla-41-prijava>, приступљено 21. априла 2015.
- Субота Т. (2014). Убијен Велибор Дуњић у крвавом обрачуњу испред сплавова, *Блиц*, 16. мај, <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/465396/Ubijen-Velibor-Dunjic-u-krvavom-obracunu-ispred-splavova>, приступљено 20. августа 2014.
- Штављанин Д. (2009), Који су узроци навијачког насиља?, *Радио Слободна Европа*, 11. октобар, http://www.slobodnaevropa.org/content/tema_sedmice_navijaci_nasilje/1848577.html, приступљено 21. априла 2015.
- Шупут Д. (2010), Правни оквир који уређује борбу против насиља на спортским приредбама у европским државама, *Страни правни живот*, бр. 1.
- Тагиров Т. (2010), Европска законодавна пракса: Србија и хулигани, *Време*, бр. 1033, 21 октобар, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=956319>, приступљено 21. априла 2015.
- Танјуг (2015), *Осуђено 11 хулигана на смрт*, *Б92*, 19. април, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?уууу=2015&mm=04&dd=19&nav_category=78&nav_id=982374, приступљено 21. априла 2015.
- Телесковић Д. (2013), Хулигани све осioniји, *Политика*, 10. новембар, <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/izmedju-navijanja-i-kriminala/huligani-sve-osioniji.sr.html>, приступљено 20. августа 2014.
- Тодоровић Драган (2015), УЕФА разматра избацавање региона из међународних такмичења, *Политика*, 16. април, <http://www.politika.rs/rubrike/Sport/fudbal/Uefarazmatra-izbacivanje-regiona-iz-medjunarodnih-takmicenja.sr.html>, приступљено 21. априла 2015.

- Тодоровић Н. (2015), СРАМОТА Летеле и флаше, Бане погођен упаљачем у главу! Блиц, 12. април, <http://sport.blic.rs/Fudbal/Evropski-fudbal/270721/SRAMOTA-Letele-i-flase-Bane-pogodjen-upaljacesem-u-glavu-FOTO>, приступљено 21. априла 2015.
- В. Н. (2013), Посебно тужилаштво за хулигане, *Вечерње новости*, 7. март, рубрика *Спорт*, <http://www.naslovi.net/2013-03-07/vecernje-novosti/posebno-tuzilastvo-za-huligane/4908364>, приступљено 21. априла 2015.
- Вуковић Б. (2013), Само се судије боре против хулигана, *Блиц*, 10. 03, <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/371520/Samo-se-sudije-bore-protiv-huligana>, приступљено 21. априла 2015.
- William A. Lessa, Evon Z. Vogt eds (1979), *Reader in Comparative Religion: An Anthropological Approach*. New York: Harper & Row.
3. У., М. Б. (2013), Навијачи сеју страх, *Вечерње новости*, Хроника, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:462024-Navijaci-seju-strah>.

THE RITUAL CHARACTER OF FOOTBALL VIOLENCE

Zorica Mrshevic, PhD
Institute of Social Sciences, Belgrade

Abstract. The paper analyzes the mechanisms of emergence, causes and social context of football violence, as well as identification of responsible actors. The aim of this paper is to critically approach particular cases of ritual football violence, point to the fact that this violence doesn't happen randomly nor due to individual acts of unpredictable outbreaks of aggression, and certainly not because of the exaggerated love for the sport and the supported club. Violence in football happens in the system of ritualized forms of relationships and behaviours related to football and organized football fan groups. The paper's topics include various types of ritual violence in football, which can be divided into three groups: 1) ritual violence in relation to football matches, 2) ritual violence within the football fan groups, and 3) rituals of outside actors enabling violence of the football fan groups. The aim is, therefore, to indicate the existence of a ritual nature of football violence, because the rituals are a kind of socially accepted behaviours that meet the interests of the many visible and invisible actors. Thus rituals as desirable and useful, they are not only tolerated, but as such supported. Accordingly, the social reaction against football violence must begin with "deritualization" and should be much more comprehensive and go beyond the sanctioning of the "direct perpetrators".

Keywords: football violence, violence at football matches, rituals within the group of fans, rituals of outside support, deritualization, profound social reaction.

САВРЕМЕНИ „ВЕРСКИ ТЕРОРИЗАМ“: СЛУЧАЈ ВЕРСКЕ СЕКТЕ „АУМ ШИНРИКЈО“

Проф. др Саша Мијалковић¹

Мр Немања Маринковић²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Верски мотивисани тероризам (жарг. *верски тероризам*) одавно је озбиљна претња људској и националној безбедности. Новине у погледу ове безбедносне претње огледају се у његовој интернационализацији, па и у глобализацији. Наиме, уколико се у обзир узме то: да тероризам поприма глобалне домашаје (тзв. „глобални тероризам“), како због развијања глобалних терористичких мрежа које су способне за извођење терористичких напада у сваком делу света, тако и због последица које по безбедност међународних региона могу да настану злоупотребом оружја за масовно уништавање; да се идеолошка платформа глобалног тероризма све чешће заснива на дубокој нетолерантној и екстремистичкој верској индоктринацији; да екстремистичка верска индоктринација продукује фанатизам из којег настају и тероризам масовних размера и самоубилачки тероризам, онда је оправдан страх да би верски екстремисти могли да изведу терористичке нападе који би имали апокалиптичне последице. Носиоци верског тероризма су екстремни верски фундаменталисти, појединци – верски фанатици и деструктивне (псеудо)верске секте. У овом раду биће учињен осврт на појам и манифестовање верског екстремизма, као и на терористичку праксу јапанске верске секте „Аум Шинрикјо“.

Кључне речи: верски екстремизам, верски фундаментализам, верски фанатизам, верски мотивисани тероризам, секта „Аум Шинрикјо“.

УВОД

Религија је идеологија која се заснива на веровању у одређено божанство (*моно-теистичке религије*) или у божанства (*политеистичке религије*) и на придржавању догми (начела и правила понашања) које се у оквиру дате идеологије проперирају. Традиционалне религије су јудаизам, будизам, браманизам, хришћанство и ислам. Основни проповедник и тумач религије је *црква* („дом божји, заједница оних који се спасавају“), призната верска институција са прописаном организацијом, верском идеологијом, обичајима и ритуалима. Ниједна од великих религија у основним доктринарним учењима не промовише зло, већ искључиво добро, на различите начине.³

Међутим, религија и верске заједнице су често злоупотребљаване: историја сведочи о разним верским и светим ратовима, крсташким походима, верском тероризму, инквизицији итд. Данас злоупотреби религије и вере најчешће прибегавају: *екстремне струје у званичним црквама*, које позивају на („свети“) рат против неверника и на друге злоупотребе религије у политичке сврхе (*клерошовинизам*); *екстремни милитантни религијски покрети* (*екстремни фундаменталисти*), што су заправо политичке организације и покрети засновани на снажним религијским уверењима, чији

1 sasa.mijalkovic@kpa.edu.rs

2 nemanja.marinkovic@kpa.edu.rs

3 Рад је резултат 2 научноистраживачка пројекта Криминалистичко-полицијске академије у Београду под називом: *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција* (финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), за период 2011–2015, руководилац пројекта проф. др Саша Мијалковић) и *Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији* (за период 2015–2019, руководилац пројекта проф. др Дане Субошић). Мијалковић, С., *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011, стр. 353–354.

су чланови фанатично одани глобалној промоцији својих веровања (нпр., глобална исламистичка организација Ал Каида, екстремни вахабизам итд.), *појединачни верски фанатици*, који мимо било какве организације и групе, заслепљени верском мрњом и из наводних (псеудо)верских побуда врше најтеже злочине и *деструктивне верске секте* које, злоупотребљавањем и тенденциозним тумачењем догми традиционалних религија, односно индоктринирањем следбеника догамама новоконструисаних (измишљених – псеудо-) религија, вршећи кривична дела против верских слобода и права, економије, јавног реда и мира, уставног уређења и безбедности државе, јавног морала, здравља људи, имовине итд., угрожавају безбедност људи, али и држава и међународних региона.⁴

Корени оваквих злоупотреба (псеудо)религија су у екстремизму њихових пропагатора. У ширем смислу, екстремизам је свако политичко схватање и понашање (појединаца, група, организација) које драстично одступа од онога што је прихватљиво и законито у политичким односима и надметањима унутар демократског друштва. У ужем смислу, то је свако схватање и понашање које карактеришу неумереност и искључивост у постављању политичких циљева и спремност на употребу насиља и уопште најгрубљих метода и средстава ради остварења сопствених циљева. Генерално, *екстремизам* може да се манифестује као: тоталитаризам, националшовинизам, верски екстремизам, идеолошко-страначки шовинизам, регионални партикуларизам и екстремизам организованог криминала.⁵

Тоталитаризам је идеологија и пракса широког и насилног мешања државе или друге организације у друштвене односе, што за последицу има тотално подређивање свих чинилаца друштвеног живота (од појединца, преко породице, до осталих облика друштвеног повезивања), у свим областима друштвеног живота од привреде и политике до културе, уметности и религије. Посебан тип тоталитаризма је *верски тоталитаризам*, односно грубо мешање верских институција у организовање државе и друштвени живот. Назива се још и *религијским национализмом*, јер је реч о политизовању религије по коме је религија основа за политичко просуђивање и идентитет, и по којој је политика религијска обавеза. Кључни елементи за одређивање религијског национализма су: политизовање религије и религизовање политике, супремација колективног над индивидуалним идентитетом и агресивна дистинкција (нетолеранција) у односу на друге и другачије, тоталитарност и екстремизам, алтернативна визија уређења друштвеног поретка и радикална измена места и улоге чланова у друштву⁶.

Националшовинизам (екстремни или ултранационализам) јесте појава некритичког величања своје нације уз отворено потцењивање, вређање и расприривање мржње према другим нацијама. Манифестује се као *сепаратизам*, тј. тежња ка издвајању једне нације из одређене вишенационалне заједнице, чиме долази до њеног цепања. *Класични сепаратизам* има за циљ издвајање једног дела вишенационалне државе у самосталну државу. Уколико издвајање има за циљ припајање другој држави, реч је о *иредентизму*. Најзад, *унитаризам* представља покушаје вештачког уједињавања двеју или више нација у једну

4 Исто.

5 Савић, А., Делић, М., Илић, П., *Основи државне безбедности*, ОИЦ РДБ МУП РС, Београд, 1998, стр. 73–80.

6 Абазовић, Д., *За нацију и бога – социолошко одређење религијског национализма*, Магистрат и Центар за интердисциплинарне постдипломске студије Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2006, стр. 17, 22–23. Пример за верски тоталитаризам је тоталитаристички наступ Римокатоличке цркве према западној Европи који је био карактеристичан за средњи век, због чега се назива још и „веком таме“. Тренутак „раскида“ државе и цркве је склапање Аугсбуршког мира 1555. године којим је владар добио право да одлучује о религији своје земље (*cuius regio, eius religio* – *чија је област, његова је и религија*). Ово право је потврђено и ревидирано Прашким миром 1635. и Вестфалским миром 1648. године којим је окончан *Тридесетогодишњи верски рат* у Европи између католика и протестаната. Сукоб око вере и превласти Светог Римског царства, те Папе као врховног суверена који влада на основу *божанског права* изазвао је грађански рат у Бохемији 1618. године, који се проширио Европом. После склапања Вестфалског мира, европски владари су одбијали да признају секуларну власт Римокатоличке цркве, замењујући систем папске власти из средњег века географски и политички одвојеним државама које нису признавале никакву вишу власт. Види – Nye J. S. Jr., *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, Longman, New York, 1999, p. 207; Келли, Ч. В., Виткоф, Ј. Р., *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија МСП СЦГ, Београд, 2006, стр. 121.

заједничку (над)нацију, занемарујући различитости и тежње ка самосталном животу. Критеријум „етницизма“ може бити замењен критеријумом „верске оријентације“.

Верски екстремизам се манифестује као клерошовинизам, екстремни верски фундаментализам, верски фанатизам и екстремизам деструктивних секти. Реч је о разним видовима злоупотреба вере и цркве у политичке сврхе и некритичко величање своје религије и вере, уз отворено потцењивање, вређање и распиривање мржње према припадницима друге религије и вере. Нарочито је опасан у комбинацији са националним шовинизмом, када често води у међуверске сукобе, тј. грађанске ратове (нпр., у некадашњој Босни и Херцеговини).

Идеолошко-страначки шовинизам је распиривање нетрпељивости међу грађанима која је мотивисана идеолошко-страначком припадношћу, што узрокује разне сукобе између припадника различитих политичких опција. Још опаснији је уколико није реч само о националистичким партијама, него и о партијама које окупљају припаднике различитих вера⁷.

Регионални партикуларизам (регионални шовинизам или сепаратизам) јесте издвајање појединих региона једне државе у засебне целине, што је могуће независније од средишта државе и других региона, независно од националне и религијске припадности становништва које живи у региону.

Екстремизам организованог криминала подразумева организовање лица у криминалну скупину. Критеријум може бити етничко, географско или верско порекло, а криминална скупина може да подржава одређену политичку, регионалну или (псеудо)верску идеологију (нпр., албанска мафија је организована по етничким, географским и верским критеријумима, а у функцији је политичких екстремиста на Косову и Метохији).

Најзад, екстремизам може да се манифестује и као нека од бројних комбинација наведених типова екстремизма.

ВЕРСКИ ЕКСТРЕМИЗАМ

Као и у другим сферама друштвеног живота, и у међурелигијским односима постоји екстремизам. Манифестује се као нетолеранција и насиље према припадницима других религија и нација, односно према атеистима („неверницима“, „безбожницима“), и то кроз призму екстремног клерикализма, клеронационализма, верског фундаментализма и фанатизма, односно кроз деловање секти (које могу, али не морају да буду верске).⁸

Пре него што елаборирамо сваки од наведених облика верског екстремизма, осврнућемо се на актере у сфери религије и вере, а то су верници и свештенство. *Верници* су припадници једне од поменутих традиционалних светских религија, који су организовани у више верских заједница – цркава, секти, деноминација и култова. Цркве су најзначајније и најмасовније верске заједнице с хијерархијском организацијом. Њихово чланство се дели на свештенство (*клер*) и вернике (*лаици*). Клер је несразмерно малобројнији у односу на лаике, али има пресудну улогу у политици сваке верске заједнице.⁹

Најопаснији вид верског екстремизма је *клерошовинизам* (лат. *clericalis* – свештеник и шовинизам), који обухвата активности клера, тј. професионалног свештеничког стаља неке верске заједнице, које су усмерене на отворено или прикривено мешање у политичке односе и борбе. Клерикализам се изједначава с политизацијом религије и

7 Политичке странке које у својим називима или у програмима имају верске конотације (нпр., исламска партија..., партија муслиманских..., ...хришћанска партија, итд.).

8 Прошлост нашег мултирелигијског друштва била је оптерећена клерикализмом, клерошовинизмом, антитеизмом и антиатеизмом, прозелитизмом, секташтво, верским догматизмом, фанатизмом, фундаментализмом и сличним појавама. Савић, А., Делић, М., Илић, П., *Исто*, стр. 77.

9 *Исто*, стр. 77. Следећи део текста је инспириран деловима књига: Мијалковић, С.; Милошевић, М., *Обавјештајно-безбједносна дјелатност и службе*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2011, стр. 269–273 и Мијалковић, С.; Милошевић, М., *Савремене обавјештајне службе: организација и методика обавјештајног, безбједносног и субверзивног дјеловања*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013, стр. 263–267.

верског организовања, односно злоупотребом вере и цркве у политичке сврхе, или с настојањем одређене цркве да поистовети своју активност с интересима једне нације. Иако се савремени облици клерикализма не могу олако сврставати у екстремизам, сматра се да је спој клерикализма с верским и националним шовинизмом изузетно опасна политичко-безбедносна појава. Распиривање чисто верског и комбинованог верског и националног шовинизма у сваком друштву озбиљно нарушава унутрашње односе, стабилност и безбедност земље и често води у међуверске сукобе, тј. грађанске ратове (нпр., у некадашњој Босни и Херцеговини).¹⁰

Тако се, на пример, „процењује да је у средњем веку папски Рим лишио живота више од педесет милиона хришћана.“¹¹ Потом, нису непознати ни „благослови“ римокатоличке цркве за вршење геноцида и ратних злочина у Другом светском рату, као ни тајне операције скривања ратних злочинаца („пацовски канали“). С тим у вези, *Тајно удружење свештеника Свете столице*, иначе „десне оријентације“, после Другог светског рата организовало је тајну мрежу којом је до сигурних дестинација кријумчарило ратне злочинце за којима се трагало.¹² Такође, на европским, посебно југословенским просторима, клер Римокатоличке цркве се најдуже и најпосвећеније бавио прозелитизмом, тј. преотимањем верника других религија и верских заједница.¹³ Међутим, мора се нагласити и то да су овакве појаве карактеристичне за већину религија и верских заједница.

Даље, *верски фундаментализам* подразумева беспоговорно уважавање, поштовање и практиковање *верских фундамената*, тј. верских догми (учења и правила понашања).¹⁴ Иако је карактеристичан за све религије, верски фундаментализам се данас најчешће повезује са исламом, па се у савременој политикологији фундаментализам погрешно ограничава само на фундаментализам муслимана, с тим што се под тај термин подводе и појаве које, у ствари, карактеришу исламски фундаментализам – *панисламизам*, *антиатеизам* и *верски фанатизам*.¹⁵

Следећи вид верског екстремизма је *верски фанатизам*¹⁶, који обухвата вршење злочина који су мотивисани екстремним верским фундаментализмом и национализмом. И фанатизам се, као и фундаментализам, данас неоправдано (најчешће, а неретко и искључиво) повезују са исламом и бројним убилачким и самоубилачким терористичким акцијама које су однеле многе људске животе (масовна убиства, тероризам масивних размера, самоубилачки тероризам и сл.).

10 Савић, А., Делић, М., Илић, П., *Исто*, стр. 77–78.

11 Антић, Р., *Пут, истина и живот*, Препород, Београд, 1998, стр. 212.

12 Ватикан је у оквиру обавештајних операција кријумчарења ратних злочинаца до безбедних дестинација, првенствено Сједињених Америчких Држава и Аргентине, набављао и издавао лажна идентификациона и путна документа, користио и злоупотребавао материјална средства прибављена извршењем ратних злочина, користио возила и објекте црквене дипломатије за транспортовање и смештај злочинаца, злоупотребавао легитимне добротворне организације цркве, сарађивао и радио по налогу савезничких обавештајних служби, ратне злочинце лажно представљао као свештена лица и користио сличне методе. Међу кријумчареним злочинцима били су се и они са подручја тадашње Југославије, као и један од највећих злочинаца Другог светског рата, усташа Анте Павелић. Детаљније, у – Aarons, M.; Loftus, J., *Пацовски канали*, Глосаријум и Арсвалеа, Београд, 1991.

13 Савић, А., Делић, М., Илић, П., *Исто*, стр. 77. О клерошовинизму Римокатоличке цркве на тлу Југославије у првој половини XX вијека, види: Novak, V., *Magnum crimen: Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948. (репринт: Нова књига, Београд, 1986).

14 Верски фундаментализам се први пут јавља крајем XIX века код хришћана, и то код америчких протестаната који су тежили заустављању одређених процеса за које су сматрали да представљају удар на хришћанство. Они су пропагирани идеју да сваки верник мора да поштује одређене истине – *фундаменталне религије*, па је такво залагање окарактерисано као *фундаментализам*.

15 Милошевић, М., *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001., стр. 212.

16 *Фанатизам* (лат. *Fanaticus* – занет, занесен) је занос, претерана оданост или ревност, претерана заслепљеност (за неку идеју, народност, веру, странку итд.) је емоција коју обележава занесеност, заслепљеност, интензивна посвећеност неким вредностима, уз спремност за њихову безусловну одбрану или на ширењу тих вредности или идеја, како на појединце, групе или институције. Фанатизам скоро увек укључује спремност и на личне жртве, али у извесним екстремним условима, спремност на појединачно и масовно жртвовање других, посебно када је у питању нека идеологија, вођење ратова, верски и идеолошки екстремизам. Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980/86, стр. 953; *Фанатизам*, <http://sr.wikipedia.org/wiki/Фанатизам>, доступно 2. фебруара 2015.

Појединачни верски фанатици не морају да буду чланови никаквих организација нити организационих група. Уколико јесу, они самостално, независно од програмских циљева и планова организације или групе, врше тешка кривична дела услед заслепљености деструктивном (псеудо)верском идеологијом и шовинизмом. Међутим, чешће је реч о појединцима који нису чланови никаквих колектива, али су симпатизери одређених терористичких идеологија или организација, односно упражњавају ритуале деструктивне верске идеологије (идеологије верске секте, нпр., тзв. *соло-сатанисти*).

Најзад, верски екстремизам се везује и за поједине *секте*. То су извесне затворене индоктриниране групе са строгим правилима понашања у беспрекорном слеђењу одређене (псеудо)верске, политичке, економске, криминалне или друге интересне или деструктивне идеологије. Реч је о регистрованим или нерегистрованим групама истомишљеника који су се одвојили од матичне религије или су окупљени у самосталну (псеудо)религијску групу чија верска идеологија није традиционално призната, односно групе које су настале с циљем да кроз наводно (псеудо)религијско, филозофско или терапеутско деловање реализују друге, најчешће деструктивне активности, као и друге групе чија се идеологија и групни идентитет разликују од уобичајених и општеприхваћених стандарда друштвеног живота, чије је чланство строго ограничено и контролисано и служи за заштиту интереса чланова тих група или субјеката које подржавају.¹⁷

Вршењу кривичних дела нарочито су склони припадници сатанистичких секти, при чему навођење на (масовна) самоубиства и убиства, првенствено на свиреп и подмукао начин, као и наношење тешких телесних повреда, представљају најекстремније облике.¹⁸ Међутим, овакве појаве се не могу сматрати тероризмом, јер тероризам подразумева смишљену, сврсисходну и често организовану и систематску употребу насиља и застрашивања ради стварања или искоришћавања атмосфере страха грађана и носилаца власти, с циљем прокламовања извесних идеолошких, најчешће политичких вредности, циљева или интереса и присиљавања државних власти да удовоље захтевима терориста.¹⁹ Поменути секташке активности немају политичку конотацију. Али, то значи да је комбинација оваквих деструктивних догађаја са политичким мотивима заправо друштвено опаснија од других кривичних дела које врше припадници секти. Стога је и јасно да комбиновање политичких аспирација одређених секти, њихове финансијске моћи и психопатолошке фанатичне природе појединих следбеника може резултирати терористичким акцијама.

Један од најпознатијих случајева је терористичко деловање секте Аум Шинрикјо која је, у циљу добијања власти, планирала да поведе прави биолошки и хемијски рат, али и да прибегне нуклеарном тероризму против јапанске владе и света. То је резултирало са 17 (познатих) терористичких напада које су, у периоду од 1990. до 1995. године, следбеници ове секте извели на територији Јапана. У тим нападима, више људи је погинуло, а више хиљада људи је било лакше и теже повређено.

НАСТАНАК, ИДЕОЛОГИЈА И ДЕЛОВАЊЕ ВЕРСКЕ СЕКТЕ „АУМ ШИНРИКЈО“

Аум Шинрикјо („Врховна истина судњег дана“) основана је у Јапану 1987. године. Њен оснивач је Шоко Асахара, који је рођен као Тицуо (Чизуо, Ћизуо) Мицумото 1955. године у граду Јацухиро, у покрајини Кумамото. Кажњаван је због фалсификовања

17 Мијалковић, С., *Зло међу нама: досије СЕКТЕ – Кад сан постане хорор, Professional Security Systems* број 6, ДИИР д.о.о., Београд, 2005, стр. 53–55.

18 Тако је, нпр., у Гвајани 1978. године 912 припадника секте „Храм народа“ извршило колективно самоубиство испијајући сок са цијанидом. У Француској, у Пјер Д’Шарену 1995. године 16 припадника секте „Ред соларног храма“ извршило је самоубиство, а 1994. године је још 48 припадника те секте учинило исто то у Швајцарској. Драстични примери су још: 80 мртвих 1993. године у Тексасу, 5 мртвих 1997. године у Канади, 39 мртвих 1997. године у Сан Дијегу, 200 мртвих 2000. године у Уганди и слично. Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С., *Безбедносна култура младих – како безбедно живети*, Драганић, Београд, 2006, стр. 151.

19 Мијалковић, С., Бајагић, М., *Организовани криминал и тероризам*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012, стр. 328.

документације и надриапотекарства. После седам година вежбања јоге, 1986. године је на Хималајима наводно доживео „коначно просветљење“. Постао је Шоко Асахара, наводна „реинкарнација“ Шиве (хиндуистичког божанства). Тада је основао нову религију „Аум Шинрикјо“, која „садржи суштину свих религија“. Циљ нове вере је схватање сопствене нематеријалности, припадности вишим световима, стицање здравља и надљудских способности. Учење је сачињено од елемената махајана – будизма, тибетанског тантричког будизма, јоге, таоизма, итд. Асахара чита и „Откривење Јованово“, и прориче Армагедон за 1. август 1997 године. У креирању овог учења су, наводно, учествовали веома угледни људи Јапана, међу којима су и Сеичи Ендо, биолог специјалиста вирусологије; физичар Нарихито Нода; веома угледни адвокат Јошинобу Анојама; астрофизичар Гидео Мураи, али и вођа светског будизма, добитник Нобелове награде за мир 1989. године, Далај Лама, који је наводно примао и обилне прилоге од Асахаре, и заузврат му нудио свој благослов. Ови људи су заговарали признање Аум Шинрикја као религијске организације и њено ослобађање од плаћања пореза, али су захтевали и сарадњу и подршку власти. После великог притиска сектиних адвоката и благослова Далај Ламе, Аум је од стране јапанских власти признат 1989. године.²⁰

Године 1990. Шоко Асахара покушао је да се избори за одређени број места у јапанском парламенту. Пошто су сви његови кандидати поражени, почео је да пише књиге у којима је пропагирао да су сви људи грешни и да је њихове душе могуће избавити само њиховом смрћу. Самопрокламовани гуру је идеологију „нове вере“ засновао на филозофској комбинацији будизма, хиндуизма, окултизма и миленаризма. Захваљујући програмима јоге и медитације, али и гарантовању бесмртности у тренутку „судњег дана“, задобио је следбенике из више држава. Наводно је до 1995. године имао око 50.000 следбеника, највише у Јапану (око 15.500), али и у Русији, Немачкој и Шри Ланки. Тиме је истовремено стекао и профит који је био већи од сто милиона долара. То му је омогућило да дође у посед оружја, што је за Аум Шинрикјо била транзиција из верске секте у терористичку организацију. Циљ секте више није био само успостављање власти и контроле над Јапаном, него и над целим светом. Тада је започет развој програма за производњу и употребу оружја за масовно уништавање, првенствено хемијског и биолошког оружја.²¹

Почетком деведесетих Асахара стиже у Русију, која се још није опоравила од комунизма. Гуру је са собом донео новац којим је почео да купује важне људе: главни човек за подршку био је Олег Лобов, у то време секретар Савета безбедности Руске Федерације, али и његов помоћник, Владимир Рубанов. Он је нову, „постправославну“ свест Русије назвао „идеологијом руског космизма“, то јест – оживљеног паганства којој је одговарао „мајстор“ који се прогласио за паганског „Христа“. Са Асахаром су се састајали челници парламента, Руцкој и Хазбулатов. У руској војсци почело је занимање за окултно. Ректор Војне академије је, на пример, у октобру 1994. године учествовао на семинару „Анализа теозофског схватања личног развоја и спиритуалности“, који је држан у вили министра одбране. Исти министар је, у оквиру „шамбализације“ војске, отворио „Институт неокосмологије“. На хиљаде младих људи пошло је за Асахаром. Од 1994. године нетрагом је нестало 500 девојака и младића, иначе његових следбеника. Његови „руски робови“ су мисионарили по улицама, продавали књиге, касете са „астралном музиком“. Плакати са Асахариним ликом могли су се свуда видети: „Нека наша земља постане Шамбала“, поручивано је Русима. Пропаганда је, свакодневно, ишла преко радио-станице „Светионик“, на московском ТВ каналу сваке седмице је нуђена по једна Асахарина емисија, рекламе су штампане у новинама са милионским тиражима. Русија је била погодна за деловање Аум Шинрикјо, јер је у њој било могуће набавити опрему за справљање бојних отрова, као и оружје.²²

Даље, секта је у Јапану створила „владу у сенци“ и покушала да се инфилтрира у војску. Именовани су министри за одбрану, науку и технологију, за спољне послове. Кијохида

20 Секта „Аум Шинрикјо – Од шамбалистичког оптимизма до апокалиптичког тероризма“, http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Apologika/PravoslavljeSekte1/Lat_PravoslavljeSekte113.htm, доступно 28. марта 2015.

21 Аум Шинрикјо, http://sl.wikipedia.org/wiki/Aum_%C5%A0inrikjo, доступно 28. марта 2015.

22 Секта „Аум Шинрикјо“ – Од шамбалистичког оптимизма до апокалиптичког тероризма.

Хајакава, „министар грађевина“, имао је бележницу пуну назива оружја и муниције, извештаја о војној обуци у Русији (Асахара је тамо, са дозволом највиших званичника, боравио осам пута), као и са дугим списковима за набавку оружја. Хемијска и биолошка средства за уништавање била су довољна за тровање милиона грађана, а у тајним лабораторијама „шамбалисти“ су се бавили обогаћивањем уранијума. Уз све то, незаконито су произвођени барбитурати и „серум истине“. На основу прилога и разних прљавих работа, секта стиче имовину од 22 милиона долара. Асахара је веровао да треба убијати непослушне следбенике. Од 1990. године он своје учење о потреби да се неки људи убију ради спасења душе почиње да примењује на све. Било је јасно да то не може предуго да се скрива и да ће полиција ускоро претрести комплекс секте. Гуру је због тога решио да потрује што већи број путника токијског метроа сарином, што је сматрао извесним „ударцем полицији“. Лично је испланирао напад, а сарин су у метро унели кардио-хирург Икуо Хајаши и његова супруга Рира, потомак угледне јапанске породице. Тридесетогодишњем Масами Цучију, вођи „хемијске“ групе која је радила на производњи сарина, професори са Цукуба универзитета предвиђали су сјајну будућност. У нападу сарином у токијском метроу, почетком 1995. године, гине 12, а бива повређено 5.500 људи.²³

После 16 година од напада у токијском метроу, 2011. године завршен је судски процес против 189 оптужених, од којих је на смрт осуђено њих 13, међу којима оснивач и вођа секте Шоко Асахара (осуђен на смртну казну у фебруару 2004. год.). Због све лошијег „рејтинга“ у јавности, секта је 2000. године преименована у „Алеф“ и под надзором је Обавештајне агенције за јавну безбедност Министарства правде.²⁴

Средином 2012. године ухапшен је Кацуја Такахаши, последњи члан секте Аум Шинрикјо, који је био у бекству пуних 17 година. Такахаши је оптужен да је, као возач једног од хемичара који су имали задатак да пусте сарин, учествовао у завери за употребу бојног отрова против цивила у возовима токијске подземне железнице у тренутку када су они улазили на станице око којих су сконцентрисане владине институције и судови.²⁵

ХРОНОЛОГИЈА И ФЕНОМЕНОЛОГИЈА ТЕРОРИСТИЧКОГ ДЕЛОВАЊА ВЕРСКЕ СЕКТЕ „АУМ ШИНРИКЈО“

Аум Шинрикјо је изводио хемијско-биолошке терористичке нападе у периоду од 1990. до 1995. године, када је извршен чувени терористички напад у токијском метроу. У поменутом периоду, следбеници Аум Шинрикјо извршили су 17 познатих хемијско-биолошких напада, од агентата до масовних убистава. Од ових напада, десет је било спроведено хемијским оружјем (четири са сарином, четири са VX, један са фозгеном, и један са цијановодоником), а неуспешно је изведено још седам напада биолошким агенсима (четири са антраксом, и три са токсиним ботулинум, али су, срећом, у свим случајевима микробни сојеви били невирулентни). Уз то, Аум Шинрикјо је убио и 20 својих чланова дисидената хемијским агенсом VX, а постоје и индиције о повезаности са више од 19 хемијско-биолошких напада и покушаја напада. С тим у вези, урађен је документ под називом: „Хронологија хемијских, болошких и сличних инцидентата Аум Шинрикјо“, на основу базе података Монтерејовог института о (WMD) тероризму оружјем за масовно уништавање.²⁶

23 Исто.

24 Смртна казна за вођу секте Аум Шинрикјо, <http://mondo.rs/a225889/Info/Svet/Smrtna-kazna-za-vodjusekte-Aum-Sinrikjo.html>, доступно 28. марта 2015.

25 Крај секте Аум Шинрикјо, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/1123022/Kraj+sekte+Aum+C5%А0inrikjo.html>, доступно 28. марта 2015.

26 Овај део текста и табела која следи преузети су и преведени из документа: *Chronology of Aum Shinrikyo's CBW Activities*, Monterey Institute of International Studies, 2001, http://cns.miis.edu/reports/pdfs/aum_chrn.pdf, доступно 2. фебруара 2015. Оригинални извори на основу којих је ова табела направљена, њих 469, садржани су у цитираном документу.

Табела 1: Хронологија хемијских, биолошких и сличних инцидената Аум Шинриџо

Датум	Повезаност са АУМ	Резиме инцидента	Агенс: Метод ширења	Локација	Извршилац	Мета	Последице	Очигледан мотив
А	*Потврђен АУМ *Осумњичен АУМ	Извршиоци су распршили токсин ботулина из три камиона близу две поморске базе САД, аеродрома Нарита, Дијет, Царска палата и главни штаб ривалске религијске групе.	Токсин ботулинум, три камиона она опремљена са порученим уређајем за распршивање	(све у Јапану, осим ако није другачије назначено)	(Извршилац без изречене судске пре-суде -чекање суђења)	Цивилно становништво у близини поморске базе САД-а у Јокохами и Јокосуки, аеродром Нарита, исхрана, Царска палата	Покушај је пропao: Секта није изоловала <i>Clostridium botulinum</i> (са кога потиче токсин ботулинума) из земљишта где су прикупљени из слива реке Токач, Хокаидо	Да доведу до апокалитичног рата, или одмазде за изборни пораз 25 чланова Аума који су се кандидовали за политичке позиције.
Б	Потврђен АУМ	Шоко Ашара је предводио више од 40 својих следбеника у Заир са намером да пружи медицинску помоћ пацијентима од еболе. Међутим, верује се да је истинита сврха Аума да путује у Заир била да прикупе узорке вируса еболе.	Вирус еболе, није ширен	Заир, Африка	Шоко Ашара и 40 чланова Аума	ниједна	Ниједна: секта вероватно није успела да про-изведе свој еболе	Да прикупе узорке вируса еболе за истраживање и развој биолошког оружја

Ц	9. јун 1993.	Потврђен АУМ	Извршиоци су покушали да шире токсин ботулинума у Токију, Јапан, током венчања принца Нарухита, користећи аутомобил који је био опремљен уређајем за распршивање.	Токсин ботулинум (неактиван), аутомобил са уређајем за распршивање	Токио	чланови Аума	Гости на венчању принца Нарухита	Покушај је пропао: секта није стекла употребу свој <i>Clostridium botulinum</i> (са кога потиче токсин ботулинума)	Да поремете причево венчање, преузму власт и свале кривицу на САД.
Д	Јун-Јул 1993.	Потврђен АУМ	Извршиоци су два пута распршили бацил <i>anthracis</i> са крова њиховог главног штаба нови Токио, са зграде у Камеиду, Кото одељење.	Бацил <i>anthracis</i> (вакцина) уређајем за распршивање са вентилатором	Токио	Фомиро Јоу, Селиши Ендо, Хидео Мурај, Кијохиде Хајакава, Кацуми Вагабе, Масаја Такахаши и остали чланови Аума	Цивилно ста-новништво у близини токијског се-дишта Аума, царска палата, и законодавно тело	Покушај је пропао: секта није стекла употребу свој бацила <i>anthracis</i>	Да тестирају уређај за ширење, да по-вреде изабране званичнике и евентуално да појачају креди-билитет Аума, сервирајући на-воде да је војска САД користила бојне отрове и биолошко оружје над јапанским ста-новништвом.
Е	Јун-Авг. 1993.	Потврђен АУМ	Чланови Аума су два пута ширили бацил <i>anthracis</i> : прво против законо-давног тела, по-том Царске па-лаге и Токијског торња. Кори-стили су ками-он опремљен уређајем за распршивање.	Бацил <i>anthracis</i> (вакцина) три возила са уређајем за распршивање	Токио	Шоко Асахара, Шигео Суги-мото и остали чланови АУМа	Законодавно тело, Цар-ска палата и токијски торњ	Покушај је пропао: млаз-ница је била зачепљена, Аум је дистрибуи-рао вакцине са сојем бацила <i>anthracis</i>	Можда је ин-цидент био симулација апокалиптич-ног рата

Ф	Касна 1993., рана 1994. (два покушаја на исту мету)	Потврђен АУМ	Извршиоци су покушали да убију лидера ривалске духовне организације нервним агенсом сарином у две посебне прилике.	Сарин: непознат метод ширења (први покушај); сарин: радио контролисани хеликоптер и неодређено возило опремљено прскалицом (други покушај)	Токио	Селиши Ендо, Томомицу Ними и Томо-маса Накатава	Даисаку Икеда, шеф будистичке организације Сока Гакај	Покушај је прошао, јер су се извршиоци уплашили непознатих лица која су их прагматично у другом покушају извршиоци су имали техничке проблеме (радио контролисани хеликоптер се срушио и систем за испуштање сарина је изгорео у насталом пожару)	Асахара је пријавио да су били кивни на Икеду због „злоупотребе будизма“ и „продавања своје душе ђаволу“
Г	9. мај 1994.	Потврђен АУМ	Чланови Аума су покушали да убију адвоката испуштајући сарин у вентилациони систем и на ветробранско стакло његових кола паркирана изван окружног суда Кофу. Адвокат је био укључен у пружање помоћи жртвама Аума.	Сарин: пуштен у вентилациони систем кола жртве и постављен на предње стакло кола жртве.	Токио	Јошинобу Аојама осуђен на 12 година затвора, Селиши Ендо, Масахиро Томинага, Јошихиро Иноуе, Ико Хајаши, Томомицу Ними, и неименована 17 годишња девојка.	Таро Такимото, адвокат који је радио у име жртва Аума	Једна жртва (Таро Такимото) са суженом свешћу и другим симптомима изложеном нервном агенсу.	Освета због помагања појединим члановима Аума да напусте групу и придруже се удружењу Канари, групи адвоката и саветника жртва Аума.

X	27. јун 1994.	Потврђен АУМ	Извршиоци су испустили нервни агенс сарин у стамбено насеље у Матсумотоу, Јапан, са комбијем опремљеним утврђеним лонцем (коришћеним да испари сарин) и вентилатором.	Сарин: комби опремљен са уређајом за испаравање	Матсумото	Селичи Ендо, Хидео Мурај, Томомицу Ниими, Томо-маса Накагава, Јасуо Хајаши, Масами Тучија и Сатору Хашимото, осуђени на смртну казну	Судије који су живели у станима близу паркиралишта, цивилно ста-новништво у близини	Седам смртних случајева, 144 озбиљно потврђених лица, 126 лица са повредама, укључујући главобоље, оштећење вида, мучнину, иритације очију и грла, губи-так памћења, повраћање, грчеве и гушења.	Да убију три судије који су саслушавали окривљене и сведоке у случају преваре који се водио против секте, са крајњим циљем да се одложи изрицање судске одлуке.
И	1. септ. 1994.	Осумљичен АУМ	Око 231 лице који насељавају седам градова у јапанској префектури Нара, оболели од иритације коже и очију.	непознат	Нара, Префек-туре	чланови Аума	Цивилно ста-новништво у седам градова широм префек-туре Нара	231 повреда које се састоје од иритације очију и коже	Непознат.
Ј	20. септ. 1994.	Потврђен АУМ	Док је нови-нарка спавала у свом стану, извршиоци су испустили гас фозген кроз прорез за по-шту на стану. Новинарка је оптужила Аум да су киднапо-вали човека.	Фозген: пуш-тен кроз про-рез за пошту на стану	Јокохама	Томомицу Ниими, Томо-маса Накагава, Сеиши Ендо, Сатуро Хашимото	Шоко Егава (новинар)	1 жртва (Шоко Егава) са кашљем, тешкоћама у говору, и бронхијалним иритацијама	Да се освете новинару због извештавања о нестанку Тсут-суми Сакамото 1989. године, за кога се сумњало да га је Аум киднапо-вао и убио.
К	Јесен 1994.	Потврђен АУМ	Извршиоци су убили до 20 дисидентских чланова ушпри-цавши им VX.	VX: непознат метод ширења	Јапан (непо-знато)	Томомицу Ниими, Акира Јамагата	Дисидентски чланови Аума	До 20 смртних случајева	Да се казне дисидентски чланови Аума, и да се изведе експеримент.

Л	Јесен 1994.	Осумњичен АУМ	Сумња се да су чланови Аума покушали да убију адвоката постављањем VX на кваки његових кола. Адвокат је заступао жртве Аума.	VX: „насликан“ на кваки жртвиних кола	Токио	чланови Аума	Таро Такимото, адвокат који је заступао жртве Аума	Покушај је пропашао: непознат разлог	Да се освете адвокату јер је помагао члановима Аума да напусте групу и да се придруже Канари, групи адвоката и саветника жртвава Аума.
М	Јесен 1994.	Осумњичен АУМ	Сумња се да су чланови Аума покушали да убију адвоката убацивањем токсина ботулина у његово пиће. Адвокат је заступао жртве Аума.	Токсин ботулинум, убачен у жртвино пиће	Токио	непознат	Таро Такимото, адвокат који је заступао жртве Аума	Покушај је пропашао: секта није изоловала свој <i>Clostridium botulinum</i> (са кога потиче токсин ботулина).	Да се освете жртви за помагање члановима Аума да напусте групу и да се придруже Канари, групи адвоката и саветника жртвава Аума.
Н	Јесен 1994.		Сумња се да су чланови Аума покушали да убију адвоката ушприцавањем мешавине уља за косу и VX у кључаоницу врата која је он користио. Адвокат је заступао жртве Аума.	VX: ушприцао у кључаоницу врата	Токио	чланови Аума	Таро Такимото, адвокат који је заступао жртве Аума	Покушај је пропашао: непознат разлог.	Да се освете жртви за помагање члановима Аума да напусте групу и да се придруже Канари, групи адвоката и саветника жртвава Аума.

О	28. нов. и 2. дец. 1994.	Потврђен АУМ	У два наврата извршиоци су покушали да убију човека у месту Накано, убригавањем у њега VX. Човек је помогао дисидентским члановима секте.	VX: ушприцан или убризган из шприца	Токио (одељење Накано)	Томиоцу Ниими (режировао је напад) Јошихиро Иноуе, Акира Јамагата, Масами Тсуцјија, Томомаса Накагава, Сотору Хирага, Кацуја Такахаши, Сеичи Ендо.	Нобору Мизуно	повреда, једног лица које је хоспитализовано 45 дана због изложености нервном агенсу.	Да се жртва казни због пружања склопишта бившим следбеницима Аума-а и за помагање жртвама да поднесу тужбу ради повраћања извршених »донација« секти.
П	12. дец. 1994.	Потврђен АУМ	Чланови Аума су на улици једно лице попрскали са VX и убризгали му га у врат. Жртва, који је наводно шпијунирао секту, умро је четири дана касније.	VX: ушприцан или попрскан из шприца	Осака	Томиоцу Ниими, Акира Јамагата (инјектирање), Сотору Хирага (режировао напад), Томомаса Накагава (служио као резерва за напад), Масами Тсуцјија (продоводио VX), Јошихиро Иноуе (режировао напад), Кацуја Такахаши (служио као резерва за напад)	Тадахито Хамагучи	1 смртни случај	Да се казни жртва за наводно шпијунирање секте.

Љ	Јан. 1995.	Осумљљчен АУМ	Извршиоци су били укључени у тестирање биолошких агенаса на дисидентским члановима групе мешањем агенаса у њихову храну.	Биолошки агенси: убризган и загађена храна.	Јапан (непознат).	Шоко Ашакура и следбеници.	Дисидентски чланови Аума.	Непозната: жртве „нестале“ после свечане вечере.	Могуће кажњавање нелегалних чланова присиљавањем на учешће у експериментима Аума са биолошким оружјем.
Р	4. јан. 1995.	Потврђен АУМ	Извршиоци су покушали да убију лидера „групе жртва Аумове врховне истине“ испред његове куће у Токију, ушприцавањем агенса VX.	VX; ушприцан или убризган из шприца.	Токио (одељење Минато)	Томиоцу Ними, Сатору Хирата, Акира Јамагата (извршиоци напада), Касуја Такахаши, Маами Тсуцита (развој VX), Јасуо Хајаши (извршиоци напада), Томомаса Накагава (развој VX) Такеси Мацумото (укључен у извиђање жртва).	Хиројуки Нагаока, шеф групе жртва Аумове врховне истине	Једна повреда која се огледа у губитку свести и укочености удова, што је захтевало вишенедељну хоспитализацију	Да спрече жртву у подстицању чланова Аума да напусте групу.
С	Феб. 1995.	Потврђен АУМ	Извршиоци су покушали да убију лидера ривалске религијске организације постављањем VX у клима систем његових кола.	VX; убризган шприцем у вентилациони систем жртвиних кола.	Токио	Сатору Хашимото, Јошихиро Иноуе, Томиоцу Ними	Рухо Окава, лидер Института за истраживање људске среће	Покушај је пропаш: непознат разлог	Да се освете жртви због вођења ривалске религијске организације, због говора против Аума и злоупотребе будизма.

Т	2. март 1995.	Осумњичен АУМ	Извршиоци илегално купили гас маске и осталу војну опрему од САД компаније које производе војно наоружање.	Уређај за хемијско радовање: без ширења.	Токио	Т. Маки	НА	Непознато	Аум је вероватно купио гас маске да помогне својим члановима у нападу на станицу метроа од 20. марта 1995. године.
У	5. март 1995.	Осумњичен АУМ	Путници укрдани на метро у Јокохама су се жалили на главобоље и запаљење грла које је изазвало неидентификовано смрдљиво испарење.	непознат	Јокохама (експресна станица метроа Кеихин).	Чланови Аума.	Путници метроа.	19 жртава, од којих је 11 било хоспитализовано због иритације очију и грла.	Непознат.
В	15. март 1995.	Потврђен АУМ	Извршиоци поставили три актенгашне, опремљене и намењене да распрше токсин ботулинума, близу баријере за улазе у станицу метроа Касумигаеки, Токио. Међутим, један од чланова Аума задужен за постављање актенгашни заменио је токсин са водом.	Токсин ботулинума: актенгашне опремљене са уређајем за прскање	Токио (станица метроа Касумигаеки).	Хидео Мурај (наручио уређај за дисеминацију, Кацуми Ваганабе (направио уређај), Јошихиро Иноуе (укључен у напад)	Путници метроа	Покушај је пропао: наводно је дисидентски члан Аума токсин заменио нетоксичном супстанцом (вероватно водом), у сваком случају Аум није стекао потребан сој <i>Clostridium botulinum</i> (са кога потиче токсин ботулинума)	Да изазову масовну панику и испуне пророчанства Аума.

Њ	20. март 1995.	Потврђен АУМ	Петоро чланова Аума-а су из- вели укупно једанаест на- пада сарином (смештеним у пластичним торбама) на пет различитих метро возова у Токију. При укрцавању у возове изврши- оци су про- бушили торбе кишобранима и побегли са лица места. Из торби је почео да цури течни агенс сарина. Осам од једанаест торби су биле успеш- но пробушене и испуштено је око 159 унци сарина.	Сарин: пукле пластичне кесе	Токио (5 под- земна желез- ница; 2 на Хибаја линији, 2 на Марунохи линији, и 1 на Чиода линији)	Шоко Асахара (наредио на- пад), Масато Јокојама (ис- пустио сарин), осуђен на смртну казну вешањем, Јоширо Иноуе (координирао напад), осуђен на доживот- ни затвор, Јосуо Хајаши, осуђен на смртну казну вешањем, Ко- ичи Китамура (обезбедио транспортно- вање), осуђен на доживотни затвор, Гуру Тојада, осуђен на смртну каз- ну вешањем, Кенчи Хиро- се, осуђен	Путници ме- троа	чланови Аума	непознат	Токио (одељење Шинџуки)	чланови Аума	непознат	Путници ме- троа	чланови Аума	непознат	Није пријављено	12 смртних случајева, 1039 повређених лица и око 4460 жртава са симптомима тровања је хо- спитализовано. Од тога, 17 људи је било у критичном стању (од којих је 12 умрло), 37 је било озбиљно, а 984 мање озбиљно болесно.	Да испуне пророчанство Аума у вези са Армагедон- ским типом битке између Сједињених држава и Јапана; да одло- же полицијске истраге против секте.	Непознат.	Непознат.
Ц	4. апр. 1995.	Осумљичен АУМ	Неидентифи- ковани мирис који долази из скровишта Аум	непознат	Токио (одељење Шинџуки)	чланови Аума	непознат	чланови Аума	непознат	Токио (одељење Шинџуки)	чланови Аума	непознат	Путници ме- троа	чланови Аума	непознат	Није пријављено	Непознат.			
S	11. апр. 1995.	Осумљичен АУМ	20 људи на линији метроа у Јокохама пријавило смрад »непријатног мириса« и осе- тило бол у грлу.	непознат	Јокохама (линија Кеихин кјуко)	чланови Аума	непознат	чланови Аума	непознат	Јокохама (линија Кеихин кјуко)	чланови Аума	непознат	Путници ме- троа	чланови Аума	непознат	Није пријављено	Непознат.			

3	5. мај 1995.	Потврђен АУМ	Две провидне винил торбе, од којих је једна била у пламену, пронађене су у мушком тоале- ту у Шинјуку, Токио, станица метроа. Једна торба је сад- ржала сумпор- ну киселину и друга је сад- ржала натријум цијанид, које су заједно производиле смртоносан гас цијановодоник.	Цијановодо- ник; реакција уређаја	Токио (ста- ница метроа Шинјуку)	Тору Тојода (радио на уређају), Јошихиро Иноуе, То- монаса На- кава (тран- спортовање и склапање опreme), Кецци Тера- шима (поста- вио уређај), Сагоши Ма- цүшита, Јасуо Најашии, Ми- кото Хирата	Путници ме- троа	Четири повреде које се састоје од иритације грла и респи- раторних про- блема	Да испуне пророчанство Аума у вези са армагедон- ским типом битке између Сједињених Држава и Јапана; да одло- же полицијске истраге против секте.
АА	15. мај 1995.	Осумљичен АУМ	Неколико људи у станици ме- троа у Јокохами је било утро- жено неидентификованим испарењем непријатног мириса.	непознат	Јокохама (ста- ница метроа Шин-јокохама)	чланови Аума	Путници ме- троа	10-20 жртава, од којих се 11 пожалило на неконтролиса- ни кашаљ, док су 3 жртве хо- спитализоване	Непознат. Ин- цидент се до- годио неколико сати након што су издати нало- зи за хапшење Шоко Асахаре и других чланова Аума.
АБ	2. Јул 1995.	Осумљичен АУМ	Неколико људи се разболело од штетних гасова који су произвели непријатан ми- рис у станици метроа Камио- ки, у Јокохами.	непознат	Јокохама (ста- ница метроа Камијока)	чланови Аума	Путници ме- троа	36 повреда које се састоје од иритације ока и коже	Непознат.

АЦ	4. јул 1995.	Осумљичен АУМ	Две розе про- видне торбе, заједно са тајмером и уређајом за реакцију су биле пронађене у женском тоалету на ста- ници метроа Кајбако, Токио. Једна торба је садржала сум- порну киселину и друга је сад- ржала натријум цијанид, које помешане производе смртоносан гас цијановодоник.	Натријум цијанид/сум- порна кисели- на: реакција уређаја који садржи пут- нички тајмер, повезан са мотором у погону са две АА батерије и опремељен са ротирајућим ножевима намењеним да прободу торбе и тако осло- боде отровна испарења	(станица ме- троа Кајабако)	чланови Аума	Путници ме- троа	Покушај је про- пао: сумпорна киселина се није помешала са натријум цијанидом	Могуће да од- врате пажњу власти са ранијих актив- ности.
АД	5. јул 1995.	Осумљичен АУМ	Три лица су узроковала заразу неиден- тификованом испарењем у тоалету ста- нице метроа Токио.	Нагризајућа испарења: не- познат метод ширења	Токио (станица метроа Токио)	чланови Аума	Путници ме- троа	3 повреде које се састоје од главобоље, иритације грла и очију	Непознат.
АЕ	5. јул 1995.	Осумљичен АУМ	Уређај за производњу цијанида је пронађен у тоа- лету у Шинјуку, железничкој станици, Токио.	Натријум- цијанид / сумпорна кисе- лина: реакција уређаја	Токио (ста- ница метроа Шинјуку)	чланови Аума	Путници ме- троа	1 повреда која се огледа у от- ежаном дисању	Могуће да од- врате пажњу власти са ранијих актив- ности.

АФ	5. јул 1995.	Осумљичен АУМ	Путник у муш- ком тоалету у Гинзи, станици метроа у Токију, пожалио се на неидентифико- вано испарење које долази из поломљене флаше.	Хемијски агенс: сломлена фла- ша	Токио (станица метроа Гинза)	чланови Аума	Путници ме- троа	Покушај је про- пао: непознат разлог	Непознат.
АГ	18. јул 1995.	Потврђен АУМ	Извршилац је признао да је помогао да се произведу сто- тине килограма иперита, VX гаса, сарина, сомана, табуна, и натријум- цијанида као једињења за секту у Камикү- ишики.	Иперит, табун, VX, сарин, и натријум цијанид: без ширења	Камикуишики (Префектура Јаманаши)	Масами Тсучија	ниједна	Могуће коришћење у извршењу на- пада	Прибављање агенса за могуће будуће нападе.
АХ	28. септ. 1995.	Потврђен АУМ	Полиција је пронашла две боце натријум цијанида у кампу чланова Аума.	натријум цијанид: без ширења	Күријама (Пре- фектура Го- чиги)	Сатору Хирата	ниједна	Није пријављено	8.5 кг натријум- цијанида, могуће за будућу упо- требу.
АИ	11. дец. 1996.	Потврђен АУМ	По дојави бив- шег члана Аума, полиција је из насипа канала Тамагава Јосуи ископала фла- шу са течношћу VX нервним агенсом.	VX: без ширења	Тамагава Јосуи канал у Кода- ира	Јасуо Хајаши	ниједна	Није пријављено	30-40 мл VX -а, могуће за будућу упо- требу.

АЈ	14. мај 1998.	Потврђен АУМ	Полиција је пронашла осам цилиндара са око 160 килограма флуоридног ровадоника, који може бити употребљен за прављење нервног гаса, које су чланови Аума закопали у Никоу.	Флуороводоник: без ширења	Нико (Префектура Точиги)	НА	ниједна	Није пријављено	160 кг флуоридног ровадоника, могуће за будућу употребу.
АК	Април 2000.	Потврђен АУМ	Полиција је конфисковала бележнице Аума које садрже информације о природи сарина и његових производа.	Сарин: без ширења	Токио	Женски чланови Аума	непознат	Није пријављено	Извршилац је поседовао релативне и друге информације у вези производње сарина, могуће за производњу и употребу.

Табела 2: Инциденти за које се сумњиче припадници Аум Шинрикјо

Датум	Повезаност са АУМ	Резиме инцидента	Агенс: Метод ширења	Локација	Извршилац	Мета	Последице	Очигледан мотив
Б1 19. апр. 1995.	Могући имитатори	Извршилац је ходао од приземља робне куће ка станици метроа у Јокохама и у возу, све време испуштајући непознат гас из контејнера аеросола, који је деловао на око 700 људи.	Сузавац: канистер аеросоли	Јокохама (робна кућа Сотелсу цоинус, станица метроа Јокохама, воз Тококу и станица метроа Канаи)	Који Хара	Кулци робне куће и путници метроа.	Око 700 жртава је хоспитализовано у 33-36 болница, са симтомима иритације очију и грла, кашљања, мучнине, губитка слуха и вртоглавице.	Првобитно је Хара тврдио да је он пустио гас као шалу упућену пријатељу; касније је тврдио да је то урадио због фрустрације из личних проблема; на крају је изјавио да му је то наложио злочиначки синдикат.
Б2 21. Апр. 1995.	Могући имитатори	Неидентификовани гас у робној кући у Јокохама угрозио је здравље неколико људи.	Непознат надражајни гас; непознат метод ширења	Јокохама (робна кућа близу станице метроа Јокохама)	непознат	Кулци робне куће.	17-25 повреда које се састоје од иритације очију и грла, главобоље, мучнине, отежаног дисања (новији извештаји указују на 695 жртава).	Непознат.
Б3 25. апр. 1995.	Могући имитатори	Извршилац сипао хлоропикрин у грмље испред ресторана у Маебаши угрозивши неколико људи.	Хлоропикрин: сипан у грмље испред ресторана	Маебаши	Мушкарац, око 50 година	Гости ресторана	20 повреда које се састоје од иритације очију и грла	Непознат.

Б4	22. јун 1995.	Моуџи имитатори	Извршилац је отео јапански авион претећи путницима да ће прафигером пробости најлон кесу за коју је тврдио да садржи пластични експлозив и флашу са нервним гасом сарином. Он је тврдио да је члан секте Аум.	Сарин (превара): флаша	Хокаидо	Фумио Кудзуми, тврдио да је био члан Аума.	Путници укрцани на јапанским авионима.	Ниједна извршилац није заправо поседовао сарин нити експлозив.	Непознат. Једно лице је претрпело емоционалне проблеме.
Б5	7. апр. 1996.	Моуџи имитатори	Жена је хоспитализована због неидентификоване болести после колапса у Ајома 1 чоме, станица метроа Токио. Тврдила је да је на почетку болести осетила мирис „гореће гуме“.	непознат	Токио (станица метроа Аојама 1 чоме)	Непознат	путници метроа	Једна повреда која се састоји од губитка свести	Непознат.
Б6	7. апр. 1996.	Моуџи имитатори	Око 15 путника метроа у Шиџуку, станица метроа Токио осетило је испарење непријатног мириса због чега су добили иритације ока и друге болести.	непознат	Токио (станица метроа Шиџуку)	Неидентификовани младићи	путници метроа	15 повреда (иритација очију)	Непознат.

Б7	11. окт. 1996.	Могући имитатори	Полицијски службеници су добили три претећа телефонска позива, наводно од чланова Аума, тврдећи да је секта припремљена да пусти отровни гас у вече 15. октобра 1996. године у возове хонгконшког метроа.	Сарин (превара): без ширења	Хонг Конг	непознат	путници метроа	Ниједна извршиоци нису напали	Да се освете за инцидент од 7. октобра 1996. године, када су активисти поставили Кинеске и Тајванске заставе на спорним острвима у јужном кинеском мору
Б8	20. март 1998.	Могући имитатори	На трећу годишњицу од напада нервним гасом сарином на Токио, власти су наше хлор пива у тоалету Касумигасе-кија, токијске станице метроа.	Хлор: течност остављена у три лименке пива	Токио (станица метроа Касумигас еки)	непознат	путници метроа	Један човек се пожелио да се не осећа добро	Непознат

Табела 3: Радиолошки акциденти припадника Аум Шинрикјо

Датум	Повезаност са АУМ	Резиме инцидента	Агенс: Метод ширења	Локација	Извршилац	Мета	Последице	Очигледан мотив
Ц1 30. септ. 1999.	Осумњичен АУМ	Чланови Аума су наводно послали писмо јапанском магазину, претећи да ће напасти Такарајимаско нуклеарно постројење.	Радиолошко средство: без ширења	Токаимура	чланови Аума	ниједна	Ниједна: Ниједан напад није предузет	Да би спречили јапанску владу у доношењу одређених закона.
Ц2 29. март 2000.	Потврђен АУМ	Јапанска полиција је известила да је Аум прибавио поверљиве информације у вези нуклеарних постројења у Русији, Украјини, Јапану, и другим земљама.	Радиолошко средство: сајбер напади на компјутеризоване безбедносне системе нуклеарних постројења, стварајући тако „нуклеарне несреће“	Нуклеарна постројења у Русији, Украјини (Чернобил) и Јапану	чланови Аума	Цивилно становништво у близини окружења нуклеарних постројења у Русији, Украјини, и Јапану	Ниједна: Аум је спречен да било шта предузме у погледу напада на нуклеарна постројења	Аум је прикупљао податке о нуклеарним постројењима, могуће за даље спровођење својих идеолошких циљева, да би убрзали неминовно уништење света.

ЗАКЉУЧАК

Религија и верска идеологија су од свог настанка константно биле узроци и поводи бројних појава угрожавања безбедности. Свакако, најопаснија је радикализација религије, посебно од стране клера који систематски индоктринира вернике и у њима развија екстремистичке погледе. Таква пракса је у прошлости била изражена у готово свим религијама (инквизиција, крсташки ратови, свети ратови итд.).

Аналогно томе, евидентна је појава „нових религија“ (верских секти), чије вође прибегавају сличној пракси манипулисања верницима и њиховом злоупотребавању за остваривање себичних интереса и циљева. У том контексту, мало је вероватно да би се могла створити „нова вера“ чији би следбеници били толико бројни да би могли да повећу класични рат. Међутим, вероватнији су сценарији (који нису непознати безбедносној пракси) да екстремни и фанатични припадници деструктивних верских секти прибегну тероризму. У оквиру феноменологије савременог верски мотивисаног тероризма, свакако је најопаснији тероризам злоупотребом оружја за масовно уништавање.

Случај терористичког деловања секте Аум Шинрикјо нас сликовито упозорава на ову опасност: за релативно кратко време могуће је завести бројне следбенике вештим спиновањем и индоктринирањем новим верским учењима; могуће је прибавити велика финансијска средства, што експлоатисањем следбеника, што донацијама од богатих истомишљеника; могуће је остварити пријатељске позиције у структурама власти, верским институцијама, међународним организацијама, научним институцијама; могуће је политизовати (псеудо)верска учења секте и отворено изразити аспирације за активно учешће у политичком животу државе, чиме се стичу и нови следбеници; могуће је организовати лабораторије за производњу биолошког и хемијског оружја; могуће је релативно лако извести биохемијски терористички напад итд. У том смислу, неопходна је и специјализација организационих јединица обавештајних и безбедносних служби за сузбијање деструктивних секташких активности, посебно верског фанатизма који се манифестује као тероризам.

ЛИТЕРАТУРА

- Chronology of Aum Shinrikyo's CBW Activities*, Monterey Institute of International Studies, 2001, http://cns.miis.edu/reports/pdfs/aum_chrn.pdf, доступно 2. фебруара 2015.
- Аум Шинрикјо, http://sl.wikipedia.org/wiki/Aum_%C5%A0inrikjo, доступно 28. марта 2015. Крај секте Аум Шинрикјо, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/Svet/1123022/Kraj+sekte+Aum+%C5%A0inrikjo.html>, доступно 28. марта 2015.
- Секта „Аум Шинрикјо“ – Од шамбалистичког оптимизма до апокалиптичког тероризма, http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Apologetika/PravoslavljeSekteI/Lat_PravoslavljeSekteI13.htm, доступно 28. марта 2015.
- Смртна казна за вођу секте Аум Шинрикјо, <http://mondo.rs/a225889/Info/Svet/Smrtna-kazna-za-vodju-sekte-Aum-Sinrikjo.html>, доступно 28. марта 2015.
- Фанатизам, <http://sr.wikipedia.org/wiki/Фанатизам>, доступно 2. фебруара 2015.
- Aarons, M.; Loftus, J., *Пацовски канали*, Глосаријум и Арсвалеа, Београд, 1991.
- Novak, V., *Magnum crimen: Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948. (репринт: Нова књига, Београд, 1986).
- Нје Ј. С. Јр., *Understanding International Conflicts: An Introduction to Theory and History*, Longman, New York, 1999.
- Абазовић, Д., *За нацију и бога – социолошко одређење религијског национализма*, Магистрат и Центар за интердисциплинарне постдипломске студије Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2006.
- Антић, Р., *Пут, истина и живот*, Препород, Београд, 1998, стр. 212.
- Вујаклија, М., *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980/86.

- Димитријевић, В., Бели облаци над паклом – Раџниш – тантрички демонски месија, *Стаклене очи Индије – Православље и духовност Далеког Истока – Православље и секте – књига III*, http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Apologetika/StakleneOciIndije/Lat_StakleneOciIndije52.htm, доступно 1. априла 2015.
- Кегли, Ч. В., Виткоф, Ј. Р., *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија МСП СЦГ, Београд, 2006.
- Мијалковић, С., *Зло међу нама: досије СЕКТЕ – Кад сан постане хорор*, *Professional Security Systems* број 6, ДИИР д.о.о., Београд, 2005, стр. 53–55.
- Мијалковић, С., *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011.
- Мијалковић, С.; Бајагић, М., *Организовани криминал и тероризам*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.
- Мијалковић, С.; Милошевић, М., *Обавјештајно-безбједносна дјелатност и службе*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2011.
- Мијалковић, С.; Милошевић, М., *Савремене обавјештајне службе: организација и методика обавјештајног, безбједносног и субверзивног дјеловања*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013.
- Милошевић, М., *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2001.
- Савић, А., Делић, М., Илић, П., *Основи државне безбедности*, ОИЦ РДБ МУП РС, Београд, 1998.
- Стајић, Љ., Мијалковић, С., Станаревић, С., *Безбедносна култура младих – како безбедно живети*, Драганић, Београд, 2006.

THE CONTEMPORARY “RELIGIOUS TERRORISM”:
THE CASE OF RELIGIOUS CULT “AUM SHINRIKYO”

Full Professor Sasha Mijalkovic, PhD

Lecturer Nemanja Marinkovic, MA

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: Religiously motivated terrorism (shorter “*religious terrorism*”) has long been a serious threat to human and national security. These security threat innovations are reflected in its internationalization, and globalization. Namely, if one takes into account : that terrorism has a global impact (so-called “*global terrorism*”), due to the development of global terrorist networks which are capable of carrying out terrorist attacks in every part of the world, and due to the consequences for the safety of international regions that may result from misuse of weapons of mass destruction; that the ideological platform of global terrorism is more often based on the deep, intolerant and extremist religious indoctrination; that extremist religious indoctrination causes fanaticism, which then produces massive scale terrorism and suicide terrorism, then the fear that religious extremists could carry out terrorist attacks that could have apocalyptic consequences is justified. The holders of religious terrorism are extreme religious fundamentalists, individuals – religious fanatics and destructive (pseudo)religious cults. This paper will give an overview of the concept and manifestations of religious extremism and the terrorist practices of Japanese religious cult “Aum Shinrikyo”.

Keywords: religious extremism, religious fundamentalism, religious fanaticism, religiously motivated terrorism, cult “Aum Shinrikyo”.

HOOLIGANISM AND MEDIA IMAGES IN THE RISK SOCIETY

Full Professor Srdjan Milashinovic¹, PhD²
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Full Professor Zoran Jevtovic, PhD³
University of Niš, Faculty of Philosophy

Abstract: Since 2000 twelve mostly young people have lost their lives, due to the fan violence in Serbia while the number of injured participants was much higher. Incidents at “Luigi Ferrari” in Genoa (Italy) or in some courts in our country, in connection of fan groups with other social events (burning of embassies, participation in incidents during the Pride Parade, etc.), only encouraged the topicization of this types of conflict, which together with nationalist rhetoric and suggestive propaganda leads to the new forms of conflict, especially among young people. The authors recognize that sport is increasingly becoming a social space of conflict manifestation, especially in complex multicultural, multireligious and multiethnic societies. Incidents are often being repeated, with a more pronounced aggression and intolerance “towards others”, and not just as a random or organized violence, but also in the form of supporting criminogenic activities. The depth and the strategic significance of the changes are slowly recognized in security practice, especially in the sphere of inclusion of civil society cooperation of which is expected to become an indispensable partner in the process of building the overall awareness of the risks of violence at sport events!

Keywords: hooliganism, conflicts, media images, risks, civil society.

The time in which we live is characterized by numerous conflicts, growing violence, various fears, but also the strengthening of divisions in almost all areas of life, from politics and ideology, through religion and culture to sports. The reasons for anger and rebellion of young people are rising: unemployment increases as well as the gap between rich and poor, the need for energy supplies is increasingly difficult to satisfy, food and water is lacking, while the population of the planet constantly increases! In response to the evident and confusing changes, the sociological theory offered a notion of risk as a specific social uncertainty, in order to prove that modernization has produced a new type of society, the risk society as called by the German sociologist Ulrich Beck. Looking at society as a broad framework, he did not focus only to the risks to human health and the environment, but he also integrated a number of interrelated processes: change the character of labour, increasing the uncertainty of preserving the workplace, with a transfer to the uncertainty in everyday life, the declining influence of tradition and customs, the collapse of traditional forms and patterns of family, etc.⁴ One could say that it is about revolutionary changes in the relatively peaceful and stable social life, which characterized the second half of the last century. The rigid social structure was dramatically shaken, the explosive triumph of turbo-capitalism reinforced the sense of inequality, resulting in phenomena of extremism internationally, and hooliganism at national venues.⁵ The process of destruction of the foregoing, industrial society for many people is hard to find: beneath its service area, regulated by legislation,

1 The paper was written under the Project No. 179045 (The Academy of Criminalistic and Police Studies), as well as Project No. 47017, implemented by the University of Belgrade – Faculty of Security Studies funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

2 srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs

3 The paper was written under the Project No. 179008, implemented by the University of Belgrade – Faculty of Political Sciences, and the University of Niš – Faculty of Philosophy funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

4 Beck, U.: *Rizično društvo*, Belgrade: Filip Višnjić, 2001.

5 See in: Milašinović, S., Jevtović, Z.: *Sociologija*, Belgrade: The Academy of Criminalistic and Police Studies, 2014. pp. 219-225.

ideologically lacquer coated and recognizable by geographical embodiment as the state, the *transition* as a multi-layered, undefined and endless change is hidden, as essentially brutal break with the previous identity patterns. In conflictological-security paradigm that process is powered by negative energy that appears from rapidly destroyed connection between people and groups (durkheimic, the connection of organic solidarity),⁶ favouring the organized groups seeking for strong homogenization and external mechanical solidarity, in order to draw attention of the public.

Modern society is tightly integrated within itself, although at first sight this is barely observed. Changes in the economy will be manifested in cultural or crisis patterns, but it is a matter of time when it will come to the surface. The sport, as a specific social phenomenon of interest to the general public, from the original game and entertainment has grown into a big business that besides competition additionally carries out the profit success. With the emergence of the risk society it becomes just one of many ways of spreading economic and political power, but also a place of crisis events with profound consequences among young people, especially among members of the fan groups. According to the transformations discussed, the changes are obvious: to the previous generation sports stadiums and the competition presented a pleasant leisure, without any risk. As pointed out by our sports sociologist Dragan Koković "those were simply relations and processes that assumed quite different needs of today's fans that go to the stadiums for fighting with other fans (violence, hooliganism). Nowadays, everyone that wants to go to the stadium must take all the facts into account and to "factor" the risks when visiting sport events. In the sense of these facts every individual must assess the likelihood of safety and security in any situation"⁷ In other words, today's violence at sport events (whether it comes of the very actors of the events, either from extreme fans) is factored within the risk of presence, while media, by its images and reports often amplified echo of the activities undertaken. Hence, more often instead of sport there is a conflict, instead of supporting rival parties there is a violence and hooliganism, while in the media more space is given to the statements of fan leaders or rampage scenes than to the players themselves?

CHARACTERISTICS OF FAN VIOLENCE IN SERBIA

The manifestation of fan violence in Serbia from 2000 until present cost lives of 12 young people while the number of injured people is much higher. Incidents at "Luigi Ferrari" stadium in Genoa (Italy) or at some stadiums in our country, with the connection of fan groups and other social events (burning of embassies, participation in incidents during the Pride Parade, etc.), only encouraged the topicization of these kinds of conflicts that by incendiary rhetoric and propaganda images extend the duration of the conflict, seeking for the new followers. Sport promotes a winning mentality and the rally, but contains potential "dose" of conflict, which is the initiative trigger of conflicts in national laden, complex ethnic, multicultural and multi-religious communities. Then media, by vandal ignition of the opponent state flag that is even not participating in the event itself, a strange whistling to the hymns (sometimes even to its own) or physical conflicts of fan groups, when recklessly publishing, can produce chain of reactions in the political, diplomatic or the security sphere, with unpredictable consequences. Let us remember the recent scandal with "drone" on Belgrade "Marakana" Stadium,⁸ the rampage of Turkish fans at basketball game "Galatasaray" and "Red Star" in Istanbul (one died), the murder of French football fan Brice Taton, the frequent incidents of fans at the stadiums

6 French sociologist Émile Durkheim defines solidarity as a tether that connects and holds together the members of a society. Solidarity thus becomes one of the basic concepts for understanding the two types of society - primitive, mechanical, and modern, organic society. See more in: Durkheim, E.: *O podeli društvenog rada*, Belgrade: Prosveta, 1972.

7 See more in: Koković, D.: *Rizično društvo i upravljanje rizicima u sportu, Proceedings Menadžment bezbednosti sportskih takmičenja*, Belgrade: Faculty of Sports University „Union – Nikola Tesla“, 2014. p. 9.

8 Match between national teams of Serbia and Albania in the stage of qualifications for the European Championship 2016, played 24th of October 2014. was interrupted in 42nd minute after provocation of fans of the visiting team who set the drone with a map of "Greater Albania and Small Serbia", followed by a general uproar in the stadium, but also a lot of dissatisfaction of the Serbian public, threatening by termination of diplomatic relations!

in Novi Pazar, in Kragujevac, the rampaging of hooligans in the streets of Belgrade, and so on. The incidents are periodically repeated, sometimes with the participation of already registered persons of crimogenic sphere, but also with the changed role of fans as security Belgrade river nightclubs, nightclubs and similar places that are brought into relation with drugs, easy life and fast earning. Thus, in the region without open conflict, behind controlled security curtains mutual conflicts between passionate fans, divided ethnic, class and religious communities, crimogenic groups and extremist-minded individuals are smouldering, contributing to maintaining of the spiral of violence.

Democratic quality within a given society - the totality of its relations and social operation - significantly affects the security feature of sport, as its structural element. According to available data, in Serbia nowadays there is "around 6000 extremist fans, of whom 2800 or 46.7 % is professionally classified as non-violent extremists, 1800 or 30 % as potentially violent and about 1400 or 23.33 % as violent. According to the Ministry of Interior there are about 40 organized fan groups and sub-groups gaining about 3000 members so far, generally falling into the category of violent or potentially violent groups. It is estimated that there is considerably large number of extreme fans, even about 15000"⁹ These are important data in prevention research of socio-conflictological process since it indicates a fertile ground for the emergence of new forms of violence at sport events, which, together with the study of the role of the state (like social structure), nationalism (as ideological factors) and publicity (such as media power and attention) leads to the points that should be subject of greater security attention.

The problem is on-going and globally evident, and, as pointed out by Lynn Marie Jamieson and Thomas Orr, the violence in sport may occur in as many as eighteen different forms. They typically stand out for "violence under the influence of drugs, violence with the ultimate goal of humiliating of an individual, the interference of the crime to the sport, the violence under the influence of nationalist ideology..."¹⁰ To this empirically adjusted division the violence under the influence of alcohol, the violence with the implementation of hooliganism and violence as media spectacle could be added, as very present forms in our stadiums. The sports scene has developed a special type of the spectators' logistics and didactics: from the rich choreography, that always contains a symbolic message through organized noise and choral cheer, to physical endurance and activity in the crowd. Possible incidents and unforeseen situations that could occur in live (direct) broadcasting only stimulate the imagination of the organizers, while increasingly organizing the capture of target sequences and its online social networks uploading promote themselves activities.¹¹

Looking at the local sport events, we noticed that racial, ethnic and religious intolerance ("Knife-wire-Srebrnica", "Kill the Serb", "Kill the Albanians", "Serbs are cancer of Europe", etc.) is promoted, not only due to the fact that behind the insults a certain geopolitical and social circles stand, but also because of the ambivalent behaviour of the majority of the media, that often suppress unpleasant facts. Problem of conflicts at sport events is closely associated with the interplay of political elites, clubs and fans, specifically appeared after Željko Ražnatović – Arkan and his concept of sports events management. While the politicians try to avoid direct opinions on the occasion of the fan hooliganism, it does not prevent them to use those fans as their personal security on political rallies or as a physical threat to the political rivals. Hence, they often relativize various forms of aggression and violence as an expression of youthful excesses, inexperience and imprudence. However, what "Serbian disease" (to paraphrase authors who called hooliganism an "English disease") differs from other forms of hooliganism is the context in which violence is manifested. Characteristically for Serbia, but also other former

9 According to: Petrović, R.: Značaj menadžmenta kriznog komuniciranja i novih medija za bezbednosnu prevenciju u sportu, *Proceedings Menadžment bezbednosti sportskih takmičenja*, Belgrade: Faculty of Sports University „Union – Nikola Tesla“, 2014, pp. 145.

10 Jamieson, L. M., Orr, T.: *Sport and violence: a critical examination of sport*, Amsterdam: Elsevier, 2009, p.10.

11 Qualifying matches for EURO 2016 between Montenegro and Russia (27th of March 2015) was twice interrupted, in the first minute after the home fans hit the goalkeeper Igor Akinfejeva with a torch in the head and in the 67th minute when Dmitri Kombarov was hit. Fan leader of Montenegrins apologized through PA system and noted that the hooligan was identified thanks to the mobile phone footage of one of the fans.

Yugoslav republics is fraught legacy of ethnic conflict in the nineties of the last century, a strong nationalism and state legal disorder that was never seriously engaged to find the permanent solution of this problem.¹²

VIOLENCE AND HOOLIGANISM IN THE MEDIA

The European experience shows that a single definition of hooligan violence and hooliganism at sports events are still lacking. It is certain that "it is required to draw a distinction between spontaneous, relatively isolated incidents caused by fans and incidents that occur because of conflicts of the organized hooligan groups"¹³ Hooliganism, in its focus, has inconsiderate, useless action, followed by the public expression of contempt for certain personalities or to the society, in general; the organized behaviour that grossly violates the public peace and order, with a rude expression and vulgar gestures publicly, solicitation the citizens and similar activities. Hooliganism is aggressive, antisocial, sometimes delinquent behaviour of usually young people, often associated in groups. Fan conflicts and hooliganism move rigid social structure as there is no social space that would amortize them within it. With the decay of the numerous functions of the state the process of socialization decreased, so the role of the family and pedagogue is now increasingly taken by the mass media. If carelessly reporting or glorifying of the individual¹⁴ media makes real heroes of hooligans the result would be even more pronounced phenomenon of violence at lower levels, especially among young people.¹⁵

Although sociologists address the conflict in different ways, they agree that in its core there are two or more actors, incompatible goals, acts on the principle of one actor against another in order to influence or control the behaviour and activities and opponent of the attacked ones (the other side) but also warn that they were "primarily large and massive social action, or conscious, focused, dynamic and practical mutual confrontation and struggle of collective social actors because of the significant and, by nature, limited resources".¹⁶ The violence discussed in this paper has escalated in recent decades, in parallel with the rise of political conflicts and the emergence of new technologies that have enabled global visibility (especially social networks). Because of its strong echo in public opinion, hooliganism has become the subject of increased attention to safety through three aspects: 1) expansion of security culture in prevention; 2) techniques of opposition and sanctions; and 3) the creation of media images. As a consequence, we have noted the emergence of a growing instrumentalization of the young people by both, sport clubs and associations, and political parties, nationalistic and chauvinistic organizations and associations, criminal groups and similar informal forms of interest associations. Researchers in England found even more reasons for strengthening extremism among young people: a social crisis, the collapse of the system of values, the collapse of great ideas, hopelessness, the institutionalization of hooliganism through the fan groups, clubs patronizing attitude towards the fans and general benevolence toward misconduct.¹⁷ Parallels between England and Serbia

12 Conflicts of fans in Bosnia and Herzegovina, mostly from different ethnic groups, confirm that the sports facilities have become a battleground in which conflicts after Dayton Peace Agreement continue. The riots mostly involve minors who even do not remember the war, but on the wings of daily political turmoil do not choose ways to offend the other. War iconography, Nazi symbols, offensive exclamations, of which every normal man is chilling, are just part of the repertoire of today's Bosnia and Herzegovina's fan Army.

13 Giulianiotti, R.: *A different kind of carnival*. In: Perryman, M. (ed.): *Hooligan wars. Causes and effects of football violence*, Edinburgh and London: Mainstream Publishing, 2001, p. 141.

14 For example, the torch event, which is prohibited, reporters say: "Great introduction to sports events staged by the fans ...", or when the fans come to fight each other as "the stands was a minor incident..."

15 Dragan Ćibić, Chief of the General Police of the Ministry of Interior of Republic of Srpska, at the Second Conference on Prevention in preventing incidents at sport events in BiH, in March of this year said "that the van with 16 other members of the Banja Luka Borac fans returning from a match in the Federation, stopped along the way and demolished one catering facility. Of 16 of them, 15 were minors. What parents knew, and did they even know where their kids were, 200 kilometers from the town, who were with, when did they leave, what trouble did they cause?"

16 Milašinović, R., Milašinović, S., Putnik, N.: *Teorije konflikta*, Belgrade: Faculty of Security Studies, 2012, pp. 16.

17 Sketch of average guy hooligans looks like this: 1) a person who has not completed primary school, uneducated and without qualification; 2) comes to the matches from a different place (50 to 80 %); 3) carries dangerous items: 4) about 19 years of age.

is not accidental: a rigorous penal policy, from the ID inspection obligation at the entrance to the stadium, to the introduction of surveillance cameras and adequate judicial treatment after only few years converted the English stadiums into safe areas offering true paradise for sports fans! Obligatory seating at stadiums, under the guise of modifications, prevented the traditional way of supporting and collective action of hooligans. The Conservative government of Mrs Margaret Thatcher knew well what to do: under the guise of fighting for the safety of the stadiums the football was completely commercialized: the former audience, primarily from the working class, was not the target group – instead, the new layer of visitors willing to allocate 40 pounds for one match of Premier League is brought! Instead of local, ethnic identity, football has become a place of identity, popular culture, while the clubs instead of spenders become corporate enterprises that contribute to the community.¹⁸

The life in the risk society takes place in the area of potential conflict and cooperation, as the sports arenas and competition in Serbia are increasingly risky places for gathering. Forcing political, but also financial, religious, security and other powers, thanks to the media, prompted the change patterns of values and social identity, but not to the extent of the radical rupture with the past. Fan conflicts are constructed by forcing different interests among competing ideological centres or interest groups. For example, Serbian hooligans are closely linked to the certain political centres, and the violent behaviour is often related to the interests of their political patrons. How to explain, for instance, a sudden lack of fan campaign with the paradigm of “Kosovo is Serbia”, although that was the slogan with which the “Delije”, “Grobari” and other fan groups were proud, and that would, after the signing of the Brussels Treaty, this slogan was read in Greek, Polish, Russian or Slovak stadiums, but not in Serbia’s. Media exposures of such phenomena mobilize the public to action, by implying possible solutions and creating opportunities for communication manoeuvre!¹⁹

Dušan Lakićević, in his book “Football from entertainment to violence”, characterizes the average Serbian hooligan: “He wants a permanent presence in the media. Incidents do not start until journalists’ appearance that will write and talk about them”. This is consistent with the hypothesis of the authors that “views and values are easily imposed by public communication channels”,²⁰ so that the washed media image should popularize false patriotism and team spirit. Few reporters when considering violence distinguishes direct and indirect participants, but also a wider range of interested parties, because that is the only way to determine the extent to which conflict is actual term of incompatibility of the interests of conflicting parties, and to what extent it is provoked by a third, indirect party. The police claim that the hierarchy in organized fan group is built on the basis of published media images, where scenes of extreme violence or injured actors increase the function of the perpetrator in a hierarchical structure. Therefore, it is not recommended to publish photographs of dead or injured spectators on the first page, but to emphasize the representation of the consequences of such violence. Incidents with elements of hooligan violence cannot be accessed sensationally and tabloid (uncritical actors statement reporting, pictures of the act ...), but non-violent means for achieving success in sport should be encouraged: grit, courage, agility, resourcefulness, perseverance, courage... It is not good even when the front pages or prime-time television shows broadcast interviews with so-called ‘lads’, because the media should not promote violence and violent people, by giving them social visibility. It is a bad example of the growing population of young people, that with no clear moral and value standards, passively adopt this behaviour as something natural and normal to imitate. Young people are the target group of fan groups, as unsociable as yet unbuilt

18 This change is best seen in the words of one of Manchester United fan who explains: “They do not want the average person from the working class. They want people who will spend 150 pounds. Such will eat a meal, buy something in the club shop ... The fans are no more desirable - unless they are very wealthy supporters who can afford to spend as much money as companies want to”. In: Dubal, S.: The neoliberalization of football: Rethinking neoliberalism through the commercialization of the beautiful game, *International Review for the Sociology of Sport*, 45, 2010, p. 135.

19 Milašinović, S., Jevtović, Z.: *Metodologija istraživanja konflikata i komuniciranje u savremenom društvu*, Belgrade: The Academy of Criminalistic and Police Studies, 2013. pp. 103-118.

20 Jevtović, Z.: *Javno mnjenje i politika*, Belgrade: Akademija lepih umetnosti i Centar za savremenu žurnalistiku, 2003, pp. 100.

identity (personality) search for a group that will accept them. Internet and social networks (via Facebook, Twitter, etc.) facilitates the process of social networking, usually overlooking that the data obtained by this way are often unreliable and manipulative. If the family, the school environment or close friends do not affect the proper orientation of young people, it is easy to reach for an alternative, and it can be any either marginal or fan group.

The phenomenon of our research is very current in almost all countries in Europe and around the world. For example, police reports from Germany indicate that in the 2011/12 season due to violence in sport the most criminal trials in the last 12 years were launched. Nevertheless, the number of injured fans was nearly doubled, and the numbers of criminal acts was increased for 70 %. Translated into numbers, 8143 criminal proceedings were initiated, compared to 5818 during the previous season. These data are in contradictions with the financial “boom” that German football is experiencing, with high match viewer ratings – 42000 spectators per match in average.²¹.

CONCLUDING REMARKS

At a time when Serbia is trying to reform and adapt their institutions to EU standards in some areas of our social life an ambivalent - both positive and negative – signals are transmitted. One of these areas is definitely the sport that in the last few decades, especially with the returning of the Serbian statehood, has great cultural, political, and economic, security and other importance. The complex nature of the sport were first observed in the simultaneous presence of homogeneous (integrative) and antagonizing (disintegrative) social potential; sport is suited to connecting different groups, nations and cultures, but in connection with it versatile violence often occurs that has the opposite effect. The state of disorder caused by violence manifests as a potential conflict of low intensity, which may involve, firstly, only some of its segments, and then, the entire society, overflowing to the relations with the neighbouring and other countries, and, finally, as an extreme form of conflict, that threatens the overall normative and regulatory order.

Hence the elimination of violence and hooliganism off the stadiums must become a priority in the reform of the civil society. Extremism, hate speech and politically incorrect slogans should be replaced with a genuine supporting, but to make these changes an economic revolution should be performed: the privatization of clubs, which would gain profit from TV rights, commercial activities and revenue on the day of the game. The example of England is realistic even in our practice: when the sport becomes self-financing branch of industry, paying the “fans” will be unnecessary, politicians and criminal groups will realize that they do not belong there, and entire families will come back to the events, willing to spend their free time in a safe environment. The fight against extremism is obtained primarily in the sphere of awareness, proactive social action that extends the perspective on deviance of any form of violence. This will reduce the number of police officers and emergency unit at the matches significantly, as the prosecutors and judges by implementing legal measures send offenders by effective measures to the appropriate place! The prevention emphasizes education programs, fan projects, projects of integration of fan groups and communities of citizens, action through the mass media, preventive activities in places of gathering of fans, etc. In accordance with the new priorities it is necessary to raise overall awareness of the problem of violence in sport through continuous education, sensitization and public security culture that promotes the values and norms of non-violence behaviour and condemns any form of violent behaviour (physical and mental).

²¹ Domestic football fans rarely go to our football stadiums, and every season average visit is reduced. In the first seven rounds of the spring part of the national championship an average of 2151 fans per game were gathered, which means that income could not cover the costs of organization of the match, let alone premium and salaries of players, personnel, maintenance of grounds and so on.

REFERENCES

- Beck, U.: *Rizično društvo*, Belgrade: Filip Višnjić, 2001.
- Giulianotti, R.: *A different kind of carnival*. In: Perryman, M. (ed.): *Hooligan wars. Causes and effects of football violence*. Edinburgh and London: Mainstream Publishing, 2001.
- Durkheim, E.: *O podeli društvenog rada*, Belgrade: Prosveta, 1972.
- Dubal, S.: "The neoliberalization of football: Rethinking neoliberalism through the commercialization of the beautiful game", *International Review for the Sociology of Sport* 45, 2010.
- Jamieson, L. M., Orr, T.: *Sport and violence: a critical examination of sport*, Amsterdam: Elsevier, 2009.
- Jevtović, Z.: *Javno mnjenje i politika*, Belgrade: Akademija lepih umetnosti i Centar za savremenu žurnalistiku, 2003.
- Koković, D.: *Rizično društvo i upravljanje rizicima u sportu*, *Proceedings Menadžment bezbednosti sportskih takmičenja*, Belgrade: Faculty of Sports University „Union – Nikola Tesla“, 2014.
- Milašinović, R., Milašinović, S., Putnik, N.: *Teorije konflikta*, Belgrade: Faculty of Security Studies, 2012.
- Milašinović, S., Jevtović, Z.: *Metodologija istraživanja konflikata i komuniciranje u savremenom društvu*, Belgrade: The Academy of Criminalistic and Police Studies, 2013.
- Milašinović, S., Jevtović, Z.: *Sociologija*, Belgrade: The Academy of Criminalistic and Police Studies, 2014.
- Petrović, R.: *Značaj menadžmenta kriznog komuniciranja i novih medija za bezbednosnu prevenciju u sportu*, *Proceedings Menadžment bezbednosti sportskih takmičenja*, Belgrade: Faculty of Sports University „Union – Nikola Tesla“, 2014.

ФАЗЕ ПЛАНИРАЊА И РЕАЛИЗАЦИЈЕ ТЕРОРИСТИЧКОГ АКТА

Проф. др Злате Димовски¹
Универзитет „Св. Климент Охридски“, Битољ
Факултет безбедности, Скопље

Др Звонимир Ђорђевић²
Министарство правде Републике Србије

Доц. др Кире Бабаноски³
МИТ универзитет, Скопље, Факултет безбедности, Скопље

Сажетак: Главни циљ терористичких напада није остваривање физичког, већ постизање психолошког ефекта. Терористи се користе стратегијом која се примарно ослања на симболичку силу дејствовања. Тако гледано, напади се врше са циљем да се пошаљу поруке до циљаног аудиторијума и да се он искористи као преносилац и канал за комуникацију за остваривање утицаја на представнике политичке власти и носиоце одлука.

Иако између различитих терористичких организација постоје велике разлике у односу на њихову величину и бројност, методе којима се користе, технике за извршење напада, средства за напад и слично, можемо да говоримо и о њиховим заједничким карактеристикама, нарочито када су у питању мотиви њиховог деловања. Поред тога, треба да се направи разлика између рационалних, психолошких и мотива који су повезани са културом одређене заједнице. При планирању терористичких напада, организације увек воде рачуна о средствима којима ће постићи свој циљ, као и о циљевима које заправо желе да постигну.

У овом раду покушаћемо да дамо преглед фаза припреме и реализације терористичких акта и помоћу тога да помогнемо различитим институцијама које се супротстављају тероризму да препознају активности код организација и група које заговарају тероризам.

Кључне речи: тероризам, терористички акт, институције за спровођење закона.

УВОД

Последња деценија 20. века и прва деценија 21. века представљају период у којем су терор и тероризам у сталној експанзији у целом свету. У овом периоду, према пракси и ономе што нам је познато из литературе, феномену тероризма⁴ својствене су убрзане промене, посебно у погледу метода, средстава и начина за организовање и извршавање терористичких акција.

Еволуција тероризма оцртава његову комплексност, динамичност и интензитет, али исто тако и велику опасност коју он представља за безбедност одређених држава, као и за свеукупну међународну безбедност. Данашње међународне односе карактерише појављивање нових опаснијих форми тероризма које могу да изазову и масовне последице, чиме свет полако постаје талац⁵.

1 zdimovski@fb.uklo.edu.mk

2 peli-can.pfc@yahoo.com

3 kbabanoski@gmail.com

4 Кронин, К., О., Лудс, М., Ц., *Напад на тероризмот: Елементи на грандиозна стратегија*, Скопје, Нампрес, 2009.

5 Више код Bockstette, С., *Jihadist Terrorist Use of Strategic Communication Management Techniques*, George C. Marshall European Center for Security Studies, Number 20, December, 2008.

Како је тероризам комплексна појава, покушаћемо да дамо допринос његовој општој дефиницији и одређивању његових финансијских аспеката.

Професор Злате Димовски дефинише *тероризам*, односно терористички акт, као сваку организовану и појединачну, незаконску употребу силе, изражену преко примене оружја (биолошко, хемијско, радиолошко, нуклеарно) или претње са употребном силе, против људи или имовине, због принуђивања или заплашивања, као средства за постизање политичких, етничких, религиозних или идеолошких циљева⁶.

Реализација активности и свеукупно егзистирање терористичке организације повезано је са финансијским трошковима.

Финансирање тероризма⁷ се састоји из неколико фаза. Свака фаза је подржана од стране различитих чинитеља, али је свака и рањива на различите инструменте који се користе за откривање, само под условом да буду примењени правилно и у право време.

Прва фаза је фаза прикупљања или акумулација новчаних средстава. Средства се скупљају на различите начине и из различитих извора, а затим се чувају све док се не појави потреба за њиховим коришћењем. Да би се та средства одржала далеко од дохвата безбедносних служби, терористичке организације често користе посебне посреднике, тзв. изолаторе, који их чувају на банкарским рачунима, специјално отвореним за ову намену.

После обезбеђивања финансијских средстава, друга фаза се састоји од преноса скупљених средстава до ћелија терористичких организација.⁸ Уколико су се новчана средства чувала на банкарским рачунима, онда се пренос односно трансакција врши преко банкарских трансфера. Међутим, као што сам споменуо горе, терористичке организације чешће користе добротворне организације, зато што уз њихову помоћу могу не само да лако изврше трансфер новчаних средстава, већ и да пренесу оружје, па чак и физичка лица, која ће да добију некакову улогу у планирању терористичког напада. Новац може да се пренесе и преко курира преко државних граница. По пријему од стране терористичке ћелије, финансијска средства се или поново складиште или одмах употребљавају за хитну акцију.

Последња фаза, фаза употребе скупљених средстава – зависно од потреба самих терористичких организација у конкретном моменту, средстава се користе за различите намене.

Терористи користе новчана средства за набавку оружја и различитих експлозивних направа, за набавку телекомуникационе опреме, за израду и објављивање пропагандних материјала, за медицинску негу, за финансирање кампова за обуку који су обично лоцирани широм света. Финансије су потребне и за редовно функционисање терористичких ћелија, у смислу снабдевања храном, преносних средстава и боравка чланова терористичких група.

У сваком случају, терористичке групе се финансирају из унутрашњих извора, укључујући и родбинске и друге некриминалне изворе.

Самофинансирање укључује и случајеве у којима релативно аутономни спољни финансијски посредник, који не учествује директно у планирању и спровођењу акција, ипак доприноси финансирању плана, избегавајући притом да остави доказ који га доводи у везу са његовим активностима, где безбедносне силе и криминалистичке службе имају могућност да га открију.

Повећана међународна кампања против тероризма и његовог финансирања подстиче терористе и терористичке организације да користе секторе непрофитабилних

6 Димовски, З., *Тероризам*, Графотранс, Скопје, 2007, стр. 10.

7 Више информација код Илијевски, И., *Извори на финансирање на тероризам – криминалистички, криминолошки и кривично-правни карактеристики*, магистерски труд одбранет на Факултет за безбедност – Скопје, 2011.

8 Dimovski, Z., Ilijevski, I., Babanoski, K., *Maze of the financial assets in the process of money laundering in the function of the financing of terrorism, International scientific conference, Book of papers „Fight against terrorism – international standards and law regulative“*, College for interior affairs, Department of police education, Ministry of interior of the Republic of Srpska and Hanns Seidel Stiftung, Mrakovica, Kozara, 29-30.03.2011, pp. 113-128.

организација за постизање циљева у вези са скупљањем и кретањем фондова терористичких активности. Непрофитабилне организације за реализовање својих активности у оквирима својих програмских циљева, обезбеђују средства преко механизма за сакупљање добровољних прилога, односно за сакупљање средстава од различитих донатора независно од њиховог седишта. У одређеним случајевима, злоупотреба непрофитабилних организација са циљем прања новца и, посебно, финансирања тероризма, спроводи се без знања донатора или организације, који служе као параван за канале кретања фондова за финансирање тероризма или логистичку подршку терористичког кретања.

Мобилизација људских ресурса, фондова и других ресурса значајни су аспекти овог феномена. У том погледу, велики број држава подржава терористичке групе, донира велику количину финансијских средстава, и при томе задовољава своје интересе. Државно спонзорство има значајан допринос побољшању оперативне ефикасности терориста. Терористичке мреже и групе користе финансијска средства која долазе из извора који су блиски њиховим етничким и културним коренима.

ФАЗЕ ПЛАНИРАЊА И СПРОВОЂЕЊА ТЕРОРИСТИЧКИХ НАПАДА

Планирање⁹ акција познатих терористичких организација врши се пажљиво и испланирано у детаљима, као код искључиво сложених војних операција. Искоришћавајући максимално фактор изненађења и иницијативе која је објективно на њиховој страни, посебно се обраћа пажња на однос између крајњег циља и непосредног објекта напада који је циљ напада терористичке акције. Мета (циљ) увек се бира појединачно и мора да буде у складу са главним циљевима организације. У одређивању начина извршавања терористичких акција, стратеги се руководе начелом ефикасности и једноставности, који се темеље на претходно темељно разрађеним обавештајним подацима и сакупљеној документацији о месту напада. Врши се сакупљање свих важних информација о жртвама напада, као што су њихове навике, кретања и слично.

Спровођење терористичких акција се одвија по претходно утврђеном плану, са сразмерном употребом оптималног оружја, средстава и учесника, који су потребни за реализовање постављеног циља. С обзиром да су испуњене све претходне фазе за одређивања чланова, обуке и добро завршене припреме конкретних акција, свако мора да поступа тачно према претходно направљеном плану и на предвиђен начин, без иззетакa и по цену жртве¹⁰.

Прва фаза у извођењу терористичког акта је фаза дефинисања односно одређивања конкретног циља напада. Она обавезно наступа после одређивања конкретних промена у једној држави у смислу промене политичког, односно економског курса или већих промена у односима између унутрашњих политичких субјеката. Ова фаза је фаза процене и доношења одлука за извршавање. Најважније питање је шта се процењује, ко се процењује и ко одлучује о спровођењу активности. Имајући у виду да терористичка организација, група, функционише на принципу субординације, поштовања непосредно претпостављених без било каквих приговора и без нуђења супротног мишљења и решења, иницијативу за изграђивање процене и доношење одлука има само врховна организација. У овом делу ћемо да сагледамо поставке одређених терористичких група и организација, односно њихову унутрашњу организацију.

Организациона структура илегалних терористичких организација, према расположивим сазнањима, увек је у функцији циљева организације, односно представља најприкладнији механизам, једноставан за управљање, који се у зависности од циљева служи селектованим и неселектованим нападима. Активности организација се одвијају по редоследу програмских докумената, у којима идеолог, творац и организатор терористичких акција назначавачу циљеве који треба да буду постигнути.

9 Димовски, З., *Тероризам*, Графотранс, Скопје, 2007.

10 О овоме више код: Пашански, М., *Современи камикази*, Книжевне новине, Београд, 1987.

Војно-политичка команда¹¹ стационарана је у појединим већим градовима који представљају огранке и независне војно-политичке организационе јединице. Све велике и добро уређене организације имају хијерархијско и субординацијски добро постављене мреже, а основна јединица им је ћелија. Она је минијатурна, веома ефикасна организациона јединица. Најчешће има између троје и десеторо људи, а у зависности од карактера акције може да има и више. Свака ћелија има своје конспиративно име због препознавања и идентификације. На располагању имају више станова и аутомобила.

Веза са вишим организационим јединицама најчешће се остварује преко курира или телефонских веза, а због конспирације најчешће један из групе познаје једног од главних у јединици и ништа више. Ове организације врше набавку оружја на следеће начине: од пријатељских држава и организације (преко њихових обавештајних служби); преко напада на складишта војске и полиције, укључујући и јединице НАТО-а; куповањем на нелегалном тржишту; неке од њих израђују одређене типове оружје за сопствену употребу и сл.

И у степену наоружања¹² постоје разлике између терористичких организација: док једни немају у довољној мери или уопште немају, други имају и више од потребног. Све ово зависи од њихових могућности за набавку (финансија), повезаности са страним обавештајним службама и подршке других страних терористичких организација¹³.

Када постоји овакав систем функционалног уређења, тада се свака одлука доноси од стране највиших структура. Они оцењују каква је ситуација, какве су могућности и потребе за акцијом и вршењем процене дају налог за почетак за припремања акције, дефинишу циљеве и започињу широку акцију.

Друга фаза започиње онда када су циљеви потпуно дефинисани, а иницијатори, инспиратори, опредељени за извршавање терористичког акта. Први корак је одређивање и ангажовање главног организатора акције – лице које ће да руководи припремама и завршном операцијом. Избор главног организатора акције врше лица из највишег руководства, а најчешће су то лица која имају ауторитет, храброст и одлучност и која су се доказала. Такво лице може додатно да мотивише лица која су изабрана за непосредне извршитеље и она лица са којима одлуче да имају непосредну комуникацију, као и да пренесе информације припадницима ћелије којом руководи, који су препознатљиви захваљујући звучним псеудонимима. Од момента именовања за главног организатора, он преузима свеукупне интеграције. Терористичка организација налази некога да организује операцију и руководи њом. То мора да буде неко потпуно лојалан, посвећен, од поверења и спреман да умре. Ћелије и чланови се бирају, распоређују и њима се додељују задаци, и поред тога што им се одмах не говори која је њихова мисија. Последња велика одлука је да се организује канал којим ће да се спроведу финансијска средства за финансирање мисије.

Овај други ниво се назива и прединцидентна фаза. Она траје известно време, а можемо да је поделимо и на неколико потфаза (етапа).

Прва етапа у другој фази је проучавање објекта за напад (институција, личност, ДКП и др.) преко сталног статичког и динамичког праћења, посматрања и документовања режима рада, улаза и излаза, учесталости, путева који воде од и до, нивоа обезбеђења, сила, комуникација, контакта са другим лицима, протокола и др¹⁴. У оваквим акцијама се примењују сви принципи тајног осматрања. Ангажују се искусни припадници терористичких организација, који због оваквих потреба закупују стамбени или пословни простор, представљају се као пословни грађани, обезбеђују одговарајући алиби за бо-

11 Више код: Кеча, Р., *Тероризам – глобална безбједносна пријетња*, Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2012.

12 Кронин, К., О., Лудс, М., Џ., *Напад на тероризмот: Елементи на грандиозна стратегија*, Скопје, Нампрес, 2009.

13 Dimovski, Z., Ilijevski, I., Babanoski, K., *Intelligence as a key link in the fight against terrorism, International scientific conference Security in the post conflict (Western) Balkans: Transition and challenges faced by the Republic of Macedonia (Security Studies and the Science of Security)*, Ohrid, 27-28. 5. 2011, pp. 268-281.

14 О овој етапи више код: Доревски, З., *Атентати – анализа, Безбедност* бр. 3, Скопје, 1997.

равак у близини. Неке активности укључују ангажовање људи који су већ запослени у институцијама које су циљ посматрања, успостављају блиску комуникацију са лицима која имају директну или индиректну комуникацију са њиховом унапред одређеним циљем и сл. Преко ових мера и активности они могу да дознају и најситније детаље у вези са њиховом метом, да проуче протоколе и начин обезбеђивања објекта, ако он има стално или привремено обезбеђење. Посебан акценат се ставља на дефинисање и циклус примања регрута, превозних средстава, путева кретања, брзине кретања, заустављања, задржавања и сл. Ако је мета личност која живи са својом породицом, онда се прате односно следе и проучавају лица из породице, посетиоци, периоди када нико није у кући, динамика и учесталост посета, ко су посетиоци, зашто, учесталост, време задржавања и заштита објекта (физичка или техничка). Посебно се проучава личност лица која је мета, у смислу карактерних особина, начина комуникације са другима, вредности, морала, животних циљева, круга пријатеља, економске ситуације. Сви ови и многи други подаци основа су за прављење детаљног плана за извођење акција.

Друга етапа – планирање. За планирање је потребно од неколико недеља до неколико месеци, а понекад су чак потребне и године. Организација тражи рањивост мете и могући утицај по извршењу напада. После тога наступа анализа, проналажење метода напада који би постигао најбољи успех за најкраће време. Да ли је ефикасније да се експлозивна направа постави ручно, да је испоручи и детонира човек, возило, камион, чамац, јавни превоз, бицикл или можда чак животиња?

Планирање престава изградњу стратегије на основу базе добијених података. Сви претходно добијени анализирани подаци, допуњени и направљени за одређене потребе јесу основа за детаљно развијање плана акције. План треба да утврди: учеснике у акцији (извршитеље), начин напада, средства за извршавање, место и време, начин за повлачење и обезбеђивање учесника. План је децидентан, добро разрађен, са тачно одређеним сваким детаљем посебно. Време може да буде одређено до секунде, са напоменом да, када се извршење задатка пропусти, кајања нема. План разрађује организатор са најближим сарадницима, који су се до тада показали у пракси. Целокупни план се не износи пред друге пре времена. Он се саопштава свима који су укључени у акцију непосредно пре извршења акције. И без претходног познавања детаља, сваки учесник се активно припрема за своју улогу у акцији. Припрема обухвата не само физичку, већ и психичку и стручну. Систем индоктринације, подизања морала и одлучности да се делује преко примене тероризма стимулише се код сваког учесника у акцији од стране надређеног или лица задуженог за ту групу за такву активност. Обука чланова, посебно оних који непосредно учествују у терористичком нападу, спроводи се плански и систематски (од општег према посебном). Акценат се ставља на техничко и физичко оспособљавање. Само регрутовање нових кандидата врши сектор који имају скоро све терористичке организације. По правилу се бирају млађа лица, који имају чврсте ставове о својим уверењима, који су спремни да се жртвују. Обука почиње писањем парола по зидовима и дистрибуцијом летака, продужава се сталним и повременим логорима за обуку. У тим логорима се врши психофизичка припрема и обучавају се будући терористи како да се снађу у различитим тешким ситуацијама, као и да рукују оружјем и постављају минско-експлозивне направе. За постизање овог циља терористичке организације имају у својим редовима специјалисте, посебно за оружје и експлозиве, који најчешће сами ручно израђују експлозивне направе¹⁵.

Безбедносно мере које преузимају терористичке организације фактички представљају правила понашања којих мора да се придржава сваки појединац. Уколико у томе није доследан, брзо ће бити искључен из организације или кажњен.

У овом делу највећи успех се постиже преко употребе религијских веровања и догми.¹⁶ Стручна припрема се реализује преко средстава и метода којима треба да буде извршена и акција. Тако, уколико акција треба да се изврши са употребом минско-ек-

15 Вељанов, С., *Експлозии и траги од активирани експлозивна направа, Безбедност*, бр. 4, Скопје, 1996.

16 Више код Laqueur, W., *The New Terrorism – Fanatism and the Arms of Mass Destruction*, London, 1998.

сплзивних средстава, учесници, колико год да су обучени, ипак раде на константном увежбавању припреме, постављања и активирања направе. Тако стичу рутину, брзину и самопоуздање.

План није флексибилан и не оставља могућност корекције или одлагања акције. Он је круто дат и очекује се да започета акција буде реализована до краја и по цену жртве од стране терористичке организације. Не постоји могућност накнадног кориговања акције, па се на овај начин избегава покајање извршитеља, као и стварање тензије у групи извођача, неповерења у водиче и конфузије при деловању. Сваки учесник треба да изврши свој део задатка или улоге максимално достојанствено, по цену свог живота и до најситнијих детаља. Циљ је да се обезбеди тачност, да се план заврши у целости и да се подстакне потврђивање самопоуздања, унутар групе и споља, према грађанству, ширењем страха, немира и застрашености од стране терориста.

Трећа етапа, логистицирање, период је материјалног обезбеђивања групе која треба да изведе конкретну акцију са потребном опремом и средствима за реализацију напада. У овој етапи се набавља све што је потребно и унапред предвиђено планом. Не постоји „нема“, не постоји „не могу да пронађем, да донесем, да употребим“. Испланирано мора да се реализује и то уз максимално поштовање плана. У овој етапи поставља се питање финансирања терористичке организације. Финансирање најосновнијих потребе се своди на тзв. „самофинансирање“. То значи да се примењују одређени методи који су најефикаснији за обезбеђивање материјалних средстава. Наиме, одређене терористичке организације се користе крађом аутомобила, фалсификовањем докумената, опремањем радионица за израду експлозива и других направа и њиховом продајом, набавком и трговином оружјем, пљачкањем банака, киднаповањем богатих грађана или њихових породица, све до одређивања моралних накнада од стране њихових припадника односно етноса (ако је у питању једнонационална или на верској основи повезана организација) из дијаспоре и из земље.

Овде пре свега спада набавка средстава за извршавање (оружје, муниција, експлозив), затим обезбеђивање средстава за комуникацију¹⁷, возила, мапа и средстава за камуфлажу. Транспорт и складиштење потребних материјала на место за извршавање, за организатора представља кључни проблем.

Четврта етапа је обезбеђивање скровишта, одступница за извршитеље, што за организатора је исто тако битан проблем, који мора да испланира и реши. Реализација ове фазе започиње по извршеном терористичком нападу. Брига за своје чланство, посебно за оне које су на линији „ватре“ је карактеристика свих терористичких организација. Ни једна не оставља своје чланове незаштитене и без подршке. Брига за њих, солидарно и другарско понашање, повезивање припадника малих организационих јединица се креће према најцењенијем делу, и исто тако неодавању од стране организатора акција никоме пре и после акције су вредности које се негују. Чак и у моменту када неки члан заврши у затвору или уколико изгуби живот организација се стара о њему или његовој породици. Овакве вредности доприносе да чланови верују у организацију, да су сигурни у деловање и да се не плаше од репресија које могу да их прате или њихове блиске, зато што увек постоји неко ко се стара о њима, а то је организација. Јединствени случај где се размишља о одступници, скровишту и конспиративном пребивалишту пост фестум је у случајевима када се припрема самоубилачки терористички напад. У оваквим случајевима извршитељу није потребна одступница зато што ће погинути у акцији.

Трећа фаза представља реализацију терористичког напада. То је фаза за напад или инцидентна фаза. Нападу најчешће претходе два дејствовања која се изводе на критични дан или мало раније: транспорт и постављање сила и средстава за извршавање акта и добијање почетног сигнала од организатора који потврђује да се све одвија према плану, па акција може да буде спроведена.

17 Више информација код Bockstette, C., *Jihadist Terrorist Use of Strategic Communication Management Techniques*, George C. Marshall European Center for Security Studies, Number 20, December, 2008.

Четврту фазу сачињавају ефекти и последици у посттерористичком нападу¹⁸.

Извођење терористичког напада има примарну и секундарну акцију¹⁹. Примарна акција је атак на одређени објекат, лице или институцију, у складу са плановима, и најчешће се одвија са минималним случајним жртвама. Секундарна акција је по правилу за сваку терористичку организацију много важнија од примарне, а усмерена је на јавност. Ради постизања ефекта најчешће се бирају атрактивне мете, без великих последица по невине жртве. Саопштавањем вести у јавности, доставом информације или преузимањем одговорности за догађај, постиже се главни ефекат и добија се публицитет, док се код народа јављају страх, несигурност, неповерење у органе власти и сл., чиме се остварује основни елемент тероризма.

Након напада особље за подршку, које је укључено у инцидент, одлази до безбедне зоне и тамо се изнова групише. Вођство, командна екипа и особље за акцију анализирају целу операцију, уочавају грешке и извлаче поуке, које ће употребити у будућим напади-ма. Терористи извршавају нападе тако што проучавају претходне терористичке акције и уче из њих²⁰.

ЗАКЉУЧАК

Важан закључак, који треба истаћи, јесте да се терористичке групе обично организују на веома сличан начин као и војне организације. Много терористичких група, посебно оне које су подржаване или руковођене од страних влада, високо су дисциплиноване, задаче се организују и извршавају чисто, ауторитативно и функционално. Вође терористичких група и велики број терориста у највећој мери су политички мотивисани, добро борбено обучени, често и са војном обуком из области тактике и планирања. Обучени су и за сакупљање обавештајних података и њихово анализирање, затим за опсервацију и праћење, примену криптозаштите у међусобном комуницирању и руковање модерним оружјем, опремом и возилима. Поред тога, они примењују и све мере контраобавештавања.

Терористичке организације примењују разне форме насиља са циљем да постигну публицитет и доведу до застрашивања оних према којима су усмерили своје активности и политичке циљеве. Конкретне активности укључују постављање бомби, бомбардовање радних објеката или резиденција, вршење саботажа. Терористи примењују и друге методе, као што су агенти, убиства, киднаповање, уништавање објеката и продавање дроге или оружја ради обезбеђивања готовог новца. Тероризам као појам означава владање застрашивањем, односно насиљем, и представља једну од најгорих форми криминала. Применом средстава за претњу или застрашивање појединаца или групе терористи стреме да остваре материјалну корист или да постигну одређени политички циљ.

Тероризам је савремено зло и комплексан феномен који угрожава цело човечанство. У њега су укључени недржавни (а понекад и државни) актери који су повезани умреженим организацијама. У данашње време борба против тероризма је императив у целој међународној заједници. Најтежи део у борби против тероризма је сам обавештајни процес. Потрага за информацијама о саставу, начину организације, локацијама, могућностима, плановима, мотивима и амбицијама терористичке групе представља огроман изазов за обавештајне агенције.

Борба против тероризма је високо зависна од обавештајних информација, примењених преко агената који сакупљају информације у такозваним тајним операцијама. Да би имале ефекта, прикупљене антитерористичке информације се примењују у складу са умреженим оперативним силама. Борба против тероризма изискује тесну сарадњу између институција за спровођење закона и обавештајних служби.

18 Више информација код: Пашански, М., *Современи камикази*, Книжевне новине, Београд, 1987.

19 Димовски, З., Илијевски, И., *Међународен тероризам*, Факултет за безбедност, Скопје, 2011.

20 Hoffman, B., *Inside Terrorism (Revised and Expanded Edition)*, New York: Columbia University Press, 2006.

Да би било могуће успешно одговорити на претње и опасности које носи тероризам, односно предузети заштитне и безбедносне мере, неопходно је да се открију, пронађу и униште терористи и њихове организације, још у раним фазама планирања и припреме терористичких напада, пре него што дођу у могућност да изврше насиље.

ЛИТЕРАТУРА

- Bockstette, C., *Jihadist Terrorist Use of Strategic Communication Management Techniques*, George C. Marshall European Center for Security Studies, Number 20, December, 2008.
- Dimovski, Z., Ilijevski, I., Babanoski, K., Maze of the financial assets in the process of money laundering in the function of the financing of terrorism, *International scientific conference, Book of papers „Fight against terrorism – international standards and law regulative“*, College for interior affairs, Department of police education, Ministry of interior of the Republic of Srpska and Hanns Seidel Stiftung, Mrakovica, Kozara, 29-30. 3. 2011, pp. 113-128.
- Dimovski, Z., Ilijevski, I., Babanoski, K., Intelligence as a key link in the fight against terrorism, *International scientific conference Security in the post conflict (Western) Balkans: Transition and challenges faced by the Republic of Macedonia (Security Studies and the Science of Security)*, Ohrid, 27-28. 5. 2011, pp. 268-281.
- Димовски, З., Илијевски, И., *Меѓународен тероризам*, Факултет за безбедност, Скопје, 2011.
- Димовски, З., *Тероризам*, Графотранс, Скопје, 2007.
- Доревски, З., Агенти – анализа, *Безбедност*, бр. 3, Скопје, 1997.
- Гелке, А., *Новата Ера на Тероризмот и Меѓународниот Политички Систем*, Магор, Скопје, 2009.
- Heickerö, R., *Terrorism online and the change of modus operandi*, Swedish Defence Research Agency, FOI.
- Hoffman, B., *Inside Terrorism (Revised and Expanded Edition)*, New York: Columbia University Press, 2006.
- Илијевски, И., *Извори на финансирање на тероризам – криминалистички, криминолошки и кривично-правни карактеристики*, магистерски труд одбранет на Факултет за безбедност, Скопје, 2011.
- Квигин, Т., *Да се види Невидливото, Разузнавањето за националната безбедност во не-сигурно време*, Магор, Скопје, 2009.
- Кеча, Р., *Тероризам – глобална безбједносна пријетња*, Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука, 2012.
- Котовчевски, М., *Современ тероризам*, Македонска цивилизација, Скопје, 2003.
- Кронин, К., О., Лудс, М., Џ., *Напад на тероризмот: Елементи на грандиозна стратегија*, Скопје, Нампрес, 2009.
- Laqueur, W., *The New Terrorism – Fanatism and the Arms of Mass Destruction*, London, 1998.
- Margetic, D., *Islamisticki terorizam na jugu Europe*, Zagreb, 2006.
- Пашански, М., *Современи камикази*, Книжевне новине, Београд, 1987.
- Вељанов, С., *Експлозии и траги од активирани експлозивна направа*, *Безбедност*, бр. 4, Скопје, 1996.

STAGES OF PREPARATION AND REALIZATION OF THE TERRORIST ACTS

Associate Professor Zlate Dimovski, PhD
University "St. Clement of Ohrid", Bitola, Faculty of Security, Skopje

Zvonimir Djordjevic, PhD
Ministry of Justice of the Republic of Serbia

Assistant Professor Kire Babanoski, PhD
MIT University, Skopje, Faculty of Security Sciences, Skopje

Abstract: Terrorists do not primarily aim at achieving physical, but psychological effects of their attacks. They are using a strategy that primarily relies on the symbolic force of action, hence the attacks are carried out in order to send messages to the targeted audience and to use it as a carrier and communication channel for achieving impact on the political representatives and decision makers.

Although there are many differences between different terrorist organizations in terms of their size, methods of operation, the techniques of conducting attacks, means of attack, etc., it is possible to talk about their common characteristics, when it comes to the motives for their action. Therefore, a distinction should be made between the rational, psychological and cultural patterns. In the planning of terrorist attacks, organizations always take care of the means of achieving the goals and objectives they actually want to achieve.

In this paper, the authors will try to give a review of the stages of preparation and implementation of the terrorist acts, and thus to help the relevant institutions which combat terrorism to recognize the activities of organizations and groups that advocate terrorism.

Keywords: terrorism, terrorist act, law enforcement institutions.

МЕТОДЕ ПРОЦЕНЕ ПРЕТЊЕ ОД ТЕШКОГ И ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Проф. др Зоран Ђурђевић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Славица Јокановић
Славиша Совтић
*Управа криминалистичке полиције
Министарство унутрашњих послова Републике Србије*

Сажетак: Организовани криминал, нарочито транснационални, представља велику претњу свакој држави. Успех у његовом супротстављању, адекватна организација и имплементација правних инструмената којима се број кривичних дела која су извршиле стране организоване криминалне групе може свести на разуман ниво непосредно су условљени израдом објективне, потпуне и правовремене процене претње. Циљ процене претње, нарочито стратешке, јесу израда стратегије за контролу тешког и организованог криминала и, у складу с њом, дефинисање нових начина реакције полиције, укључујући и начине сарадње са свим субјектима без којих се она не би могла замислити. Изостанак стратешке процене смањује могућност за ефикасну реакцију полиције. На значај стратешке процене указује и захтев, који је у оквиру приступних преговора с Европском унијом постављен Републици Србији, да до краја 2015. године мора урадити стратешку процену претње од тешког и организованог криминала.

Кључне речи: претња, стратешка процена, организовани криминал, Република Србија.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Интегрисан, проактиван приступ безбедности, усмерен ка могућим безбедносним претњама, стратешка је оријентација рада полиција држава чланица Европске уније (ЕУ). Анализа и прогноза фактора који утичу на криминал, избор приоритета и усмеравање рада полиције на основу аналитичких извештаја предуслови су за заштиту основних слобода, претпоставка ефикасног и свеобухватног приступа у супротстављању свим облицима криминала.

У погледу претње од организованог криминала, како на националном тако и на међународном нивоу, неопходан је координиран одговор у којем ће свака држава, регион, међународна организација, како полицијска (Интерпол, Европол) тако и политичка (УН, ЕУ), имати своју улогу.

Друштвена опасност од организованих криминалних група (ОКГ) се повећава. Организоване криминалне групе јачају, како у односу на начин организације и методе рада тако и у односу на степен повезаности како на националном тако и на међународном нивоу. Лако се и брзо прилагођавају новим друштвеним условима, тачније идентификују и брзо реагују на различите потребе друштва, тако да своје криминалне активности усмеравају ка вршењу кривичних дела којима ће прибавити највећу материјалну добит. Висок ниво повезаности додатно им отвара могућности да користе разлике у правним системима различитих држава како за вршење кривичних дела тако и за заштиту и избегавање кривичне одговорности.

Развој механизма превенције, заснованим на анализи и раном упозоравању на настанак безбедносних проблема, општи је друштвени, национални и међународни циљ. Управо полазећи од наведене претпоставке државе чланице ЕУ су развиле методологију за процену претње од тешког и организованог криминала (СОСТА) као предуслов за интегрисан и проактиван приступ новим безбедносним проблемима.

ИНТЕГРИСАН ПРИСТУП СУПРОТСТАВЉАЊУ
ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ

Опасност од националног и међународног организованог криминала захтева заједничку акцију свих држава света. Међутим, полазећи од географске позиције и циља Републике Србије да постане чланица Европске уније, предмет овог истраживања биће усмерен ка Европи, а пре свега ка Европској унији.

Први Акциони план за борбу против организованог криминала је усвојио Савет Европе 16. и 17. јуна 1997. године у Амстердаму.¹ Препоруке 7, 8 и 29 Акционог плана се односе на прикупљање и размену информација с циљем спречавања инкорпорирања организованих криминалних група у јавни и приватни сектор. С обзиром на то да до краја 1998. године нису биле спроведене дефинисане препоруке, Савет Европе је у децембру 1998. године у Бечу² позвао на јачање акција ЕУ против организованог криминала, евалуацију Уговора из Амстердама и разматрање могућности његовог наставка. Савет Европе је на седници одржаној 15. и 16. октобра 1999. године у Тампереу констатовао да грађани имају право да очекују да се више пажње посвети заштити основних права која могу бити угрожена вршењем тешких кривичних дела. Да би се наведени циљ остварио, неопходан је заједнички напор у спречавању и доказивању кривичних дела, нарочито организованог криминала. Посебно је истакнута потреба заједничке мобилизације полиција и судских ресурса с циљем стварања платформе којом ће се искључити могућност постојања сигурних зона (скровишта) за учиниоце и прибављање противправне имовинске користи од криминала у оквиру Европске уније (Председништво, Закључак 6) Висок ниво сигурности у области заштите слобода, безбедности и правде претпоставља ефикасан и свеобухватан приступ у борби против свих облика криминала.

Да би се остварили наведени циљеви, Европол је почео да развија обавештајни модел који може да се користи, између осталог, за идентификацију тенденција организованог криминала. Аналогно томе, дефинисани су и инструменти Европске уније који су омогућили размену информација између држава чланица и држава чланица и Комисије, а који садрже конкретне одредбе које се односе на улогу Комисије као администратора сарадње. Улога Комисије је била да осигура размену података у складу с релевантним правилима која се односе на заштиту података и идентификује основне безбедносне претње на подручју држава чланица ЕУ, укључујући и листу организованих криминалних група. У складу с Препоруком 2 Акционог плана из 1997. године, да се утврде заједнички стандарди за прикупљање и анализу података, начин приступа различитим категоријама података и начине на које се такви подаци могу користити и размењивати између држава чланица, успостављен је ефикасан механизам за идентификацију лица која су извршила неко од кривичних дела организованог криминала на нивоу ЕУ. Тај механизам је обухватио државе чланице, Комисију и Европол, а правила су израђена у сарадњи с Европским парламентом.

Да би се побољшали валидност, поузданост и међународна упоредивост података о организованом криминалу, а на годишњем нивоу и извештаји, дефинисан је јединствен концепт за прикупљање (образац) и коришћење података о организованом криминалу и другим факторима криминала неопходним за стратешку анализу. Да би се наведени задатак уопште могао реализовати, усвојени су заједничка терминологија и дефиниције појединих појмова.³

1 Action plan to combat organized crime (Adopted by the Council on 28 April 1997), Council of the European Union, 97/C 251/01, ОЈ С 251, 15. 8. 1997, стр. 1.

2 ОЈ С 19, 23. 1. 1999, стр. 1.

3 Препорука 7, у оквиру закључака Председништва Европског савета из Тампереа, указала је на потребу усаглашавања законодавстава држава чланица, нарочито кривичног законодавства. Јасно је истакнута потреба да се постигне споразум о заједничким дефиницијама и инкриминацијама одређеног броја кривичних дела од посебног значаја, као што су прање новца, корупција, фалсификовање новца (евра), утаја пореза, тероризам, трговина дрогом, трговина људима, посебно експлоатација женама, сексуална експлоатација деце, високотехнолошки криминал (рачунарске преваре и кривична дела извршена посредством интернета) и кривична дела против животне средине.

Полазећи од потребе да се развије виши, општи ниво усаглашености политика чланица према наведеним облицима криминала, Савет Европске уније је 2000. године донео миленијумску стратегију „Превенција и контрола организованог криминала: стратегија Европске уније за почетак новог миленијума“⁴, Конвенцију о узајамној помоћи у кривичним стварима између држава чланица Европске уније (донета 29. маја 2000. године у складу с чланом 34 Уговора о Европској унији)⁵ и Протокол уз Конвенцију о узајамној помоћи у кривичним стварима између држава чланица Европске уније.⁶

У миленијумској стратегији су дефинисани политичке смернице и 39 препорука које се односе на: прикупљање и анализу података о организованом криминалу; спречавање продора организованог криминала у јавни и приватни сектор; јачање потенцијала за спречавање организованог криминала и партнерстава између кривичног правосуђа и цивилног друштва; преиспитивање и побољшање правног оквира, као и на контролу регулаторних политика на националним нивоима и нивоу Европске уније; унапређење истрага организованог криминала; јачање Европола; праћење, замрзавање и одузимање прихода стечених вршењем кривичних дела; унапређење сарадње између полиција и судских органа како на националном тако и на нивоу Европске уније; унапређење сарадње с земљама кандидатима; унапређење сарадње с трећим земљама и другим међународним организацијама; мониторинг спровођења мера за спречавање и контролу организованог криминала у оквиру Европске уније.

Сасвим је очигледно да без међународне сарадње између држава и њихових агенција за спровођење закона тешко да се може постићи жељени степен ефикасности у супротстављању организованом криминалу. С једне стране, неопходно је јачање истражних капацитета, стварањем правних и фактичких услова за рад заједничких истражних тимова, а с друге, развој метода за анализу и прогнозу кретања кривичних дела организованог криминала и дефинисање адекватних превентивних мера за сужавање простора које организоване криминалне групе користе за вршење кривичних дела.

Заједничке активности усмерене ка изградњи безбеднијег друштва, нарочито потреба за интегрисаним приступом у размени информација, условиле су развијање европског модела за размену информација. На посебан значај размене информација указује низ донетих докумената, међу којима су Саопштење Комисије Савету и Европском парламенту ка проширењу приступа информацијама органа за спровођење закона (2004), Оквирна одлука Савета о размени информација по принципу доступности (2005), Оквирна одлука Савета о поједностављењу размене информација и обавештајних података између органа за спровођење закона земаља чланица Европске уније (2006), Одлука Савета о проширењу прекограничне сарадње (2008), Оквирна одлука Савета о организацији и садржају информација из криминалистичких евиденција за размену између држава чланица, акциони планови из 2007. и 2008. године који се односе на области слобода, безбедности и правде, Резолуција Савета од 21. децембра 1998. године о превенцији организованог криминала и закључцима Европског савета.

Пет година након састанка у Тампереу, Европски савет је 2004. године усвојио нови Хашки програм. Циљеви Хашког програма, између осталог, били су да се на виши ниво подигне способност Европске уније да гарантује основна права и минималне процесне гаранције доступности правде, да обезбеди заштиту у складу с Женевском конвенцијом о избеглицама и другим међународним уговорима, регулише миграционе токове и контролише спољне границе Европске уније у борби против организованог транснационалног криминала и тероризма. Ефикасно сузбијање прекограничног организованог криминала, тероризма и других облика тешког криминала захтевало је интензивирање практичне сарадње између полиција и царинских органа држава чланица, укључујући и Европол.

4 The Prevention and Control of Organised Crime: A European Union Strategy for the Beginning of the new Millennium, *Official Journal of the European Communities*, 2000/C 124/01.

5 Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union, *Official Journal of the European Communities*, 2000/C 197/01.

6 Protocol to the Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union, *Official Journal of the European Communities*, 2001/C 326/01.

У складу с закључцима Хашког програма,⁷ Европол је 2006. године класичан Извештај о стању криминала заменио с Процентом опасности за Европску унију од организованог криминала (ОСТА – European Union's Organised Crime Threat Assessment).

На основу процене Савет је утврђивао годишње приоритете и смернице за рад. Европолова ОСТА је постала кључни елемент модела проактивног супротстављања криминалу у Европи. Да би се унапредио квалитет докумената ОСТА интензивно се успостављао европски криминалистичко-обавештајни модел. У том смислу, државе чланице су се ангажовале да побољшају квалитет података за спровођење закона уз помоћ Европола. Документ ОСТА је израђиван 2006, 2007, 2008, 2009. и 2011. године.

У процени претње из 2007. године, нарочита пажња је посвећена следећим приоритетима: спречавање настанка и растурања организованих криминалних група, које теже ка проширивању свог утицаја и вршењу кривичних дела на ширем, међународниом нивоу; спречавање инфилтрација организованих криминалних група у друштво (у јавну администрацију и економију), а нарочито злоупотреба легитимних пословних структура (посебно у сектору саобраћаја) и спречавање злоупотреба технологија.

Савет је, на основу процене претње од организованог криминала из 2009. године, ревидирао и изменио закључке о приоритетима и мерама Европске уније за борбу против организованог криминала. Новом стратегијом је као један од најважнијих приоритета дефинисан развој европског криминалистичко-обавештајног модела, који би створио услове за процену претње од организованог криминала (ОСТА) усклађивањем заједничке методологије за процену претње на националним нивоима и на ниову Европске уније.

Стокхолмски програм (2. 12. 2009)⁸ у центар пажње је ставио интересе и потребе грађана. Циљ програма је био да се обезбеди респектабилан ниво слобода, безбедности и правде у Европи. Корак даље у унапређењу и изградњи европског безбедносног модела направљен је 25. и 26. марта 2010. године, када је усвојена Стратегија унутрашње безбедности Европске уније, којом су усклађене потребе грађана и изазови XXI века, чији су основни циљеви заштита права и слобода; унапређење сарадње и солидарности између држава чланица; разматрање узрока, а не само последица; превенција као приоритет; укључивање свих сектора у заштиту (политичка, економска, социјална итд.); спровођење политике безбедности грађана и, коначно, уважавајући међузависност унутрашње и спољне безбедности, успостављање „глобалне безбедности“ у сарадњи с трећим земљама.⁹

У току белгијског председавања Европском унијом у 2009. години покренут је Пројекат хармонизације (Harmony Project), односно интеграције инструмената Европске уније, укључујући и ОСТА, у виши, конзистентнији и ефикаснији приступ, у оквиру којег је усвојен нови циклус политике супротстављања тешком и транснационалном криминалу за период 2013–2017. године. Оперативну основу новог циклуса у будућим конкретним оперативним плановима представљала је SOCTA (Serious and Organised Crime Threat Assessment).¹⁰ У прелазном периоду (2010–2013), пре почетка циклуса 2013–2017. године, почетна процена за избор приоритета је израђена у оквиру ОСТА 2011. године (Organised Crime Threat Assessment). Савет је договорио осам приоритета за период 2011–2013. године, који су дефинисани као стратешки циљеви, док је осам пројеката ЕМРАСТ покренуто да би се координирала акција држава чланица Европске уније и организација против идентификованих претњи: западна Африка, западни Бал-

7 *The Hague Programme : strengthening freedom, security and justice in the European Union*, General Secretariat, Brussels, 13 December 2004, 16054/04.

8 *The Stockholm Programme – An open and secure Europe serving and protecting the citizen*, Council of the EU, Brussels, 2 December 2009, 17024/09.

9 *Internal Security Strategy for the European Union: Towards a European Security Model*, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2010, str. 8–9.

10 *Council conclusions on the creation and implementation of a EU policy cycle for organised and serious international crime*, Council of the EU, Brussels, 8 and 9 November 2010.

кан, илегалне миграције, синтетичке дроге, кријумчарење теретних контејнера, трговина људима, интернационалне организоване криминалне групе и сајбер криминал.¹¹

ПРАВНИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ КАПАЦИТЕТИ СРБИЈЕ ЗА СУПРОТСТАВЉАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ

Најзначајнији документ у коме су систематизовани закључци о правним и институционалним капацитетима Србије за супротстављање криминалу јесте Извештај о скринингу Србије за Поглавље 24 (правда, слобода и безбедност). У Извештају су анализирани тренутно стање, укључујући правни оквир и институционалне капацитете за супротстављање организованом криминалу. У Извештају је наведено да је организовани криминал један од већих изазова с којима се Србија суочава. Криминалне групе које потичу из Србије или имају везе са Србијом делују у оквиру или изван граница земље. Међутим, још није развијена кохерентна и свеобухватна стратешка слика о организованом криминалу. Аналогно томе, дата је препорука да Србија на основу методологије Европола изради процену претње од тешког и организованог криминала (СОСТА), развије стратешку слику организованог криминала у Србији, на основу процене изради стратешки план, а затим дефинише и активности органа за спровођење закона.¹²

У Извештају је констатовано да Србија треба да настави да усклађује своје законодавство с релевантним правним тековинама Европске уније и да се усредсреди на развијање неопходних административних, аналитичких и оперативних капацитета потребних за постепено спровођење Одлуке 2008/615/ЈНА о унапређењу прекограничне сарадње, нарочито у борби против тероризма и прекограничног криминала (Прумска одлука), и Оквирне одлуке 2006/960/ЈНА о поједностављењу размене информација и обавештајних података између органа за спровођење закона држава чланица Европске уније (Шведска иницијатива). Када је реч о оперативним капацитетима, да би се прикупили релевантни обавештајни подаци посебно је важна имплементација концепта рада полиције усмераваног обавештајним подацима. Србија треба да успостави централизован криминалистичко-обавештајни систем и безбедну платформу за размену података. Релевантне базе података треба да се боље повежу, а процес прикупљања и обједињавања података о кривичним делима унапреди. Да би се наведени циљеви остварили и унапредили аналитички капацитети, посебно је наглашена потреба да се обезбеде потребни људски и финансијски ресурси.

Како би се утицало на функционисање организованих криминалних група и спречило прање новца, потребно је додатно побољшати учинак у финансијским истрагама, унапредити капацитете за вођење сложених финансијских истрага паралелно с криминалистичким. Требало би систематичнију пажњу усмерити ка токовима новца, а не ка појединцима. Када је реч о борби против прања новца, Србија је свој правни оквир ускладила с Одлуком Савета 2000/642/ЈНА за размену података између финансијских обавештајних јединица (ФОЈ) држава чланица.¹³ Међутим, управни и аналитички капацитети ФОЈ-а треба да се појачају како би се систематски откривале сумњиве трансакције. Нажалост, у Србији је пријављивање сумњивих трансакција и даље слабо, нарочито изван банкарског сектора, посебно у сектору некретнина, мењачница и

11 *EU Serious and Organised Crime Threat Assessment*, European Police Office, 2013, str. 9.

12 Извештај о скринингу Србије: Поглавље 24 - правда, слобода и безбедност, 15. 5. 2014. Предмет тог поглавља се односи на контролу граница, визе, спољне миграције, азил, полицијску сарадњу, борбу против организованог криминала и тероризма, сарадњу у области дрога, царинску сарадњу и правосудну сарадњу у кривичним и грађанским стварима.

13 У оквиру Министарства финансија је основана Финансијско-обавештајна јединица (ФОЈ), која је чланица групе финансијско-обавештајних јединица EGMONT и Комитета експерата за евалуацију мера против прања новца и финансирања тероризма (MONEYVAL). Србија је такође потписница 42 меморандума о разумевању о размени финансијско-обавештајних података с трећим земљама, од којих су њих 17 државе чланице Европске уније.

осигуравајућих кућа. Указано је и на неопходност увођења ефикасног система праћења и анализе готовинских трансакција.

Осим наведеног, за ефикасно супротстављање организованом криминалу и другим облицима криминала неопходно је прегледати улоге и праксе свих безбедносних служби у фази криминалистичких истрага, нарочито имајући у виду задржавање података, стандарде људских права, па чак и целисходно уређене надлежности.¹⁴

ПРОЦЕНА ПРЕТЊЕ ОД ТЕШКОГ И ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Процена претње од тешког и организованог криминала (SOCTA) је стратешки извештај у којем се идентификују и процењују претње и фактори који утичу на криминал, првенствено они који доприносе вршењу кривичних дела, укључујући, поред конкретне државе, и регион.¹⁵ SOCTA није извештај о тренутном стању нити статистичка ретроспектива регистрованих кривичних дела. SOCTA је аналитички документ чији посебан део чине прогноза кретања криминала и будућих претњи и препоруке о томе шта треба урадити како би се прогнозирани број кривичних дела смањило. Методологију SOCTA је развио Европол у сарадњи с експертском групом састављеном од представника земаља чланица Европске уније, земљама и агенцијама које су партнери Европола, Европском комисијом и Саветом Генералног секретаријата. Методологију је потврдио Стални одбор за оперативну сарадњу и унутрашњу безбедност (COSI - Standing Committee on Operational Cooperation on Internal Security) на састанку одржаном 25. јуна 2012. године.

Процена претње од тешког и организованог криминала:¹⁶

1) омогућава влади да ефикасније штити државу и њене грађане од ефеката тешких кривичних дела и организованог криминала;

2) институционализује процедуре у којима се информације о тешким кривичним делима и организованом криминалу могу систематичније прикупљати, процењивати и објављивати;

3) кључни је алат државног и организованог приступа у доношењу одлука, утврђивању приоритета и расподелу ресурса у складу с њима;

4) изузетно је вредан алат за руководиоце у полицији, јер их извештава о новим тенденцијама и даје пројекције њихових кретања, помаже у избору приоритета и избору најбољих начина рада;

5) даје основе на које се могу надоградити други информациони и обавештајни алати (на пример, потреба за прикупљањем нових криминалистичко-обавештајних података);

6) значајно доприноси већем степену транспарентности и даје простор за укључивање релевантних фактора (пословних група и руководилаца шире друштвене заједнице) у дебате о томе како се делотворно може борити против тешког и организованог криминала;

7) поставља механизам за унапређење сарадње међу великим бројем чинилаца државног сектора и сектора приватних организација.

Анализа броја и утицаја тешких и кривичних дела организованог криминала (како су учиниоци оперативни и утицај њихових активности на заједнице и власти), као и идентификовање и спровођење ефикасне стратегије за елиминисање погодних услова за вршење кривичних дела, неопходни су предуслови за адекватан национални одговор.¹⁷

Циљ документа SOCTA је да се анализирају:¹⁸

1) природа и претеће карактеристике организаних криминалних група (ОКГ);

14 Извештај о скринингу Србије: Поглавље 24 - правда, слобода и безбедност, 15. 5. 2014.

15 *EU Serious and Organised Crime Threat Assessment*, European Police Office, 2013, str. 42.

16 *Guidance on the use and preparation of serious and organized crime threat assessments - The SOCTA Handbook*, United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, 2010, str. 6.

17 *Ibidem*, str. 3.

18 *Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) - Methodology*, Council of the European Union, General Secretariat, 12159/12, Brussels, 4 July 2012, str. 6.

- 2) претеће карактеристике и области активности у којима се врше тешка кривична дела и кривична дела организованог криминала (области криминала SOC);
- 3) претећи аспекти организираних криминалних група и области тешких кривичних дела и организованог криминала (SOC) по регионима;
- 4) дефинишу најопасније организоване криминалне групе, области тешких кривичних дела и организованог криминала и њихове регионалне димензије.

SOCTA израђена 2013. године односи се на период од четири године и састоји се од четири кључна корака.¹⁹

Корак 1: SOCTA - Процена опасности од тешког и организованог криминала. Европол доноси низ препорука на основу детаљније анализе кључних криминалних претњи с којима се суочава Европска унија.

Корак 2: Политика - усклађивање и доношење одлука - Савет правосуђа и унутрашњих послова. Министри користе препоруке SOCTA да дефинишу своје приоритете за наредне четири године (2013-2017). Вишегодишњи стратешки акциони планови (MASP - Multi-Annual Strategic Action Plans) се развијају на основу изабраних приоритет, дефинисањем стратешких циљева за спречавање сваке као приоритета одређене претње (2013). На основу наведеног се израђују годишњи оперативни акциони планови (Operational Action Plans - OAPs).

Корак 3: Постављање и праћење годишњих оперативних акционих планова на основу вишегодишњег стратешког акционог плана користећи оквир ЕМПАСТ - Европска мултидисциплинарна платформа против кривичних претњи (European Multidisciplinary Platform against Criminal Threats). COSI позива релевантне државе чланице и агенције Европске уније да у своје планове и стратегије интегришу активности развијене у оперативним акционим плановима.

Корак 4: Преглед и оцена - ефективност оперативних акционих планова и њиховог утицаја на приоритетне претње. У међувремену, Европол се континуирано бави хоризонталном идентификацијом нових претњи и тенденција. У 2015. години, Европол ће припремити процену претње (SOCTA) како би проценио, пратио и ускладио (ако је потребно) напоре у решавању приоритетних претњи.

У односу на ОСТА извештај SOCTA се разликује у следећим аспектима:²⁰

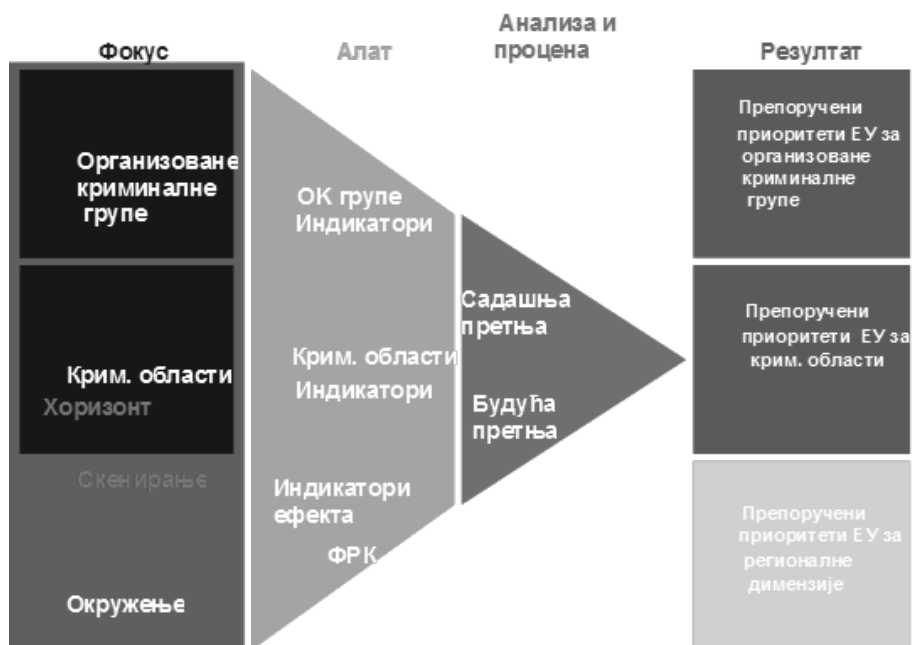
- опсег и употреба индикатора за организоване криминалне групе су проширени, а разрађени су и индикатори за анализу тешких кривичних дела и организованог криминала;
- скенирање хоризонта је додато како би се будуће претње могле боље дефинисати;
- ефекат и последице тешких кривичних дела и организованог криминала, као и фактори релевантни за криминал, анализирају се детаљно како би се обезбедило боље и прецизније одређивање приоритета.

Као што се на слици 1 може видети, концептуалне елементе методе SOCTA чине четири корака:

- 1) фокус, усредсређеност на проблеме (организоване криминалне групе, области криминала и окружење);
- 2) алати (индикатори за процену организираних криминалних група, области криминала и окружење);
- 3) анализа и процена (тренутна претња и прогноза могуће претње) и
- 4) резултати (препоручени приоритети за рад с организованим криминалним групама, областима криминала и регионима).

19 European Police Office, *op. cit.*, str. 9.

20 *Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) - Methodology, op. cit.*, str. 3.

Слика 1 - Концептуални модел методологије SOCTA ²¹ (процена претње од тешких кривичних дела и организованог криминала - превод на српски)

Фокус, усредсређеност на проблеме

Анализа SOCTA је усредсређена на три предмета: организоване криминалне групе, области тешких кривичних дела и окружење које, у односу на доминантне карактеристике, може утицати на ризик да ли ће се посматрана кривична дела вршити у већем броју.

Организоване криминалне групе. За потребе документа SOCTA, државе су обавезне да користе дефиницију организованих криминалних група која је дата у Оквирној одлуци о организованом криминалу 24. октобра 2008. године.²² У складу с Оквирном одлуком, криминална организација је структурно удружење, успостављено током одређеног периода, (састављено) од више од два лица која делују споразумно ради вршења кривичних дела кажњивих лишењем слободе или притвором од најмање четири године или тежом казном, како би посредно или непосредно стекли финансијску или другу материјалну добит.

У правном систему Републике Србије, појам организоване криминалне групе је дефинисан у Законику о кривичном поступку (члан 2, став 1, тачка 33),²³ Закону о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела (члан 3, став 2)²⁴ и Кривичном за-

²¹ *Ibidem*, str. 7.

²² *Council Framework Decision*, 2008/841/JHA of 24 October 2008 on the fight against organised crime, OJ L 300, 11. 11. 2008, str. 42.

²³ Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.

²⁴ Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, *Службени гласник РС*, бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 и 101/2011.

конику (члан 112, став 35)²⁵. У складу с појмом организоване криминалне групе, *организовани криминал* је дефинисан као вршење кривичних дела од стране организоване криминалне групе и њених припадника (Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, члан 3, став 1; Законик о кривичном поступку, члан 2, став 1, тачка 34).

У складу с наведеном дефиницијом, следећа листа критеријума је примењена у процесу прикупљања података о организованим криминалним групама за документ SOCTA:²⁶

- сарадња с више од два лица;
- активне дуже или неодређено време;
- сумња или осуђиваност за тешка кривична дела (затвор од најмање четири године или тежа казна – за организовани криминал);
- с циљем стицања добити и/или друге материјалне користи и
- рад/рад на међународном нивоу и/или ван држава чланица Европске уније.

Министарство унутрашњих послова је донело Упутство о евидентирању, класификацији и праћењу активности организованих криминалних група, које ће послужити као полазна основа за идентификовање броја и основних карактеристика организованих криминалних група на подручју Републике Србије.

Тешка кривична дела су дела за која је предвиђена казна затвора од најмање четири године или тежа, а која не задовољавају дефиницију организоване криминалне групе наведеноу у Одлуци из 2008. године.

Област тешких кривичних дела и организованог криминала (SOC). Која су кривична дела предмет анализе одлучује Савет Европола. Свакако да међу њима она која посебно утичу на Европску унију имају међународну димензију.

Савет министара за правду и унутрашње послове, на основу препорука документа SOCTA из 2013. године, донео је одлуку о приоритетима. Ти политички приоритети су преточени у оперативну акцију у оквиру Европске мултидисциплинарне платформе против криминалних претњи (ЕМРАСТ). Тренутни пројекти у оквиру ЕМРАСТ-а су усмерени ка омогућавању илегалних миграција, трговини људима, фалсификовању роба којима се нарушавају здравље и безбедност и крши закон о храни, порезима на акцизе и пореским преварама, синтетичким дрогама, трговини хероином и кокаином, компјутерском криминалу (преваре с платним картицама, сексуална експлоатација деце посредством интернета, хакерски напади), трговини оружјем и организованом имовинском криминалу.²⁷

Окружење. Криминал је одраз фактора друштва, како оних који доприносе вршењу тако и оних који спречавају вршење кривичних дела. Фактори релевантни за криминал (Crime-Relevant Factors – CRF) утичу на структуру и број кривичних дела

Хоризонтални фактори криминала укључују економску кризу; транспорт и логистичка жаришта, дијаспору (етничке и националне везе кроз заједнице у дијаспори се користе као логистичка подршка); корупцију и владавину права; структуру легалних послова (Legal Business Structures – LBS) и професионалне експертизе, јавне ставове и понашања; профит, ризике и баријере за улазак на криминална тржишта; интернет и е-трговину, законодавство и прекограничне могућности; крађе идентитета.²⁸

Наведени фактори нису константни већ се временом мењају. Раним откривањем, на основу системске анализе, лакше се може утврдити шта је константно, шта се променило, шта се мења и шта би могло да се промени у будућности. Скенирање окружења је

25 Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

26 *Council Framework Decision, op. cit.*, str. 42.

27 *Прелазни извештај SOCTA 2015: Ажуриране информације у вези с тешким и организованим криминалом*, март 2015.

28 *SOCTA 2013, op. cit.*, str. 12.

континуиран процес којим се гради основа за дефинисање препорука о приоритетима и стратегија за супротстављање организованом криминалу.²⁹

Алати

Како би се извели закључци и проценила претња, укључујући и везе с окружењем, у складу с предметом анализе користе се три врсте индикатора: *индикатори организованих криминалних група, индикатори тешких кривичних дела и организованог криминала и индикатори ефекта*. Претпоставља се да на подручју Европске уније постоји 3.600 организованих криминалних група.³⁰

Индикатори организованих криминалних група, тешких кривичних дела и кривичних дела организованог криминала су основа за појединачну процену претње. Индикатори ефекта мере могући утицај који организоване криминалне групе и кривична дела која су предмет анализе имају на различите аспекте друштва. На основу њих се изводе закључци и формулишу препоруке. Наравно, објективни закључци се не могу извести уколико предмет анализе нису и фактори релевантни за криминал, који указују на слабе тачке у окружењу, нарочито оне које могу настати у будућности.

Објективна анализа све четири групе индикатора је од суштинске важности за извођење закључака и дефинисање препорука.

Тренутна, могућа и будућа претња се процењују у комбинацији, а индикатори и ти фактори помажу да се добије одговор на четири питања:³¹

1) Које организоване криминалне групе (или врсте организованих криминалних група) су најопасније у Европској унији и зашто?

2) Које области тешког организованог криминала се повећавају у оквиру Европске уније и зашто?

3) Где су опажене те активности и какви су њихови ефекти?

4) Које промене окружења утичу на област тешког организованог криминала и зашто?

Индикатори за организоване криминалне групе. Функција индикатора је да се опишу и групишу организоване криминалне групе и процени претња коју представљају. У анализи криминалне способности организованих криминалних група неопходно је дати одговоре на следећа питања:³²

1) Колико средстава поседује или контролише организована криминална група?

2) Колико је широк опсег деловања организоване криминалне групе?

3) Колико је флексибилна организована криминална група?

4) Колики утицај може организована криминална група да примени на органе за спровођење закона, јавни сектор и приватни сектор?

5) Како организована криминална група користи насиље?

Индикатори за област тешких кривичних дела и организованог криминала. Ти индикатори се користе да опишу и процене ниво претње од тих кривичних дела у оквиру Европске уније. Индикатори су усмерени ка четири димензије динамике области тешких кривичних дела и организованог криминала:³³

1) Колико ресурса користи (одређена) област тешких кривичних дела и организованог криминала?

2) Колико је широк опсег деловања (одређене) области тешких кривичних дела и организованог криминала?

3) Колико је флексибилна и прилагодљива област тешких кривичних дела и организованог криминала?

29 *Ibidem*, str. 18.

30 *Ibidem*, str. 32.

31 Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) - Methodology, *op. cit.*, str. 10.

32 *Ibidem*, str. 10.

33 *Ibidem*, str. 10.

4) Колико се толеришу области тешких кривичних дела и организованог криминала?

Индикатори ефекта. Индикатори дејства се користе за мерење дејства организованих криминалних група, тешких и кривичних дела организованог криминала на грађане Европске уније и друштво у целини, тј., на окружење. То конкретно обухвата природу утицаја, разлику између посредног и непосредног утицаја, процену њиховог обима, опсега и тежине, као и процену различитих нивоа мета/жртава.

Утицај може да се представи квантитативно, квалитативно и помоћу категорија (на пример, велико, средње, мало, нула, непознато). Уколико не постоје неопходан квалитет и квантитет података, мерење утицаја ће често остати на процени. Упркос томе, такви подаци су валидни и потребни за одређивање приоритета.

Опсег дејства обухвата:³⁴

- 1) природу дејства (укључујући непосредно и посредно дејство);
- 2) процену обима/опсега и тежине и
- 3) квалитативно и квантитативно мерење.

Предмет СОСТА је шест врста утицаја, дејства:³⁵

1) физичко и психолошко дејство: нежељено физичко и психолошко дејство које су проузроковале организоване криминалне групе или област тешких кривичних дела и организованог криминала, утичући на појединце и јавно здравље;

2) политичко дејство: нежељено дејство на политику, укључујући и корупцију, које су проузроковале организоване криминалне групе или области тешких кривичних дела и организованог криминала, а које утиче на владу, демократске вредности и правосудни систем;

3) економско и финансијско дејство:

- Економско: нежељено дејство на економију (на пример, неравноправна конкуренција) и
- финансијско: вредност имовине прибављене вршењем кривичних дела, штета проузрокована кривичним делима, укључујући и посредан губитак прихода и трошкове, који утичу на појединца, приватни сектор, јавну инфраструктуру и владу;

4) друштвено дејство: нежељено дејство на друштвене или етичке аспекте друштва, укључујући моралне вредности и норме, интегритет и етику, приватност, осећај за јавну безбедност, ремећење јавног реда и мира који утичу на појединце, приватни сектор и владу;

5) технолошко дејство: нежељено дејство на технолошке аспекте друштва;

6) утицај на средину: нежељено дејство на аспекте животне средине (искључујући јавно здравље друштва).

Фактори релевантни за криминал су они који доприносе или смањују могућност за вршење кривичних дела. Чиниоци друштва који олакшавају вршење кривичних дела укључују олакшавајуће факторе (на пример, повећана могућност коришћења информационих технологија), слабости друштва и стварање могућности за криминал. Они обухватају све аспекте средине и утврђују се анализом PESTEL (Political factors – политички фактори³⁶, Economic factors – економски фактори³⁷, Social factors – социјални

34 *Ibidem*, str. 15.

35 *Ibidem*, str. 15.

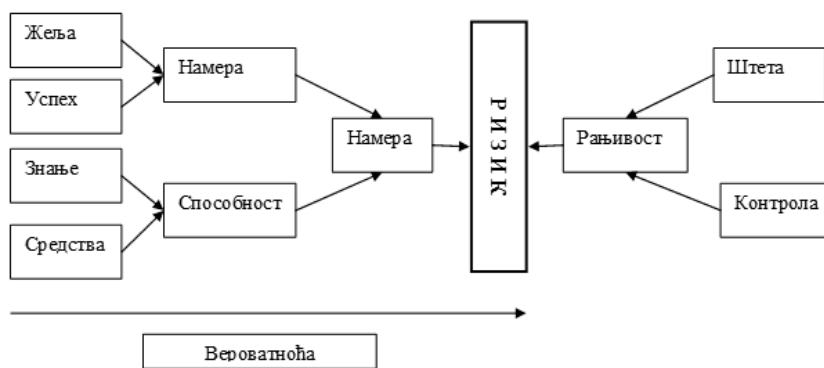
36 Политички фактори које треба размотрити могу укључивати стабилност владе, идеологију актуелне власти, корупцију унутар политичког система, односе с међународном заједницом и структуру политичког система.

37 Економски фактори које треба размотрити могу укључивати правну уређеност рада у привреди, стопу инфлације, тип економског система, просечну зараду становништва и курс валуте.

фактори³⁸, Technological factors – технолошки фактори³⁹, Environmental factors – фактори средине⁴⁰, Legislative factors – правни фактори⁴¹).⁴²

Анализом фактора релевантних за криминал објективније се могу прогнозирати тенденције по областима и појединачно. То значи да се у анализи различитих врста и група кривичних дела неће анализирати потпуно исти фактори већ само фактори релевантни за ту групу. Предмет анализе је и промена фактора кроз време. Знање о будућим променама фактора који утичу на криминал помоћу скенирања хоризонта⁴³ допринеће дефинисању нових претњи. На основу анализе и прогнозе фактора бирају се приоритети и конкретне мере којима се настоји утицати на смањење конкретних кривичних дела. Такав приступ отвара могућност да се приоритети формулишу прецизније и конкретније. Те активности се разрађују у националним и међународним акционим плановима.⁴⁴

Постоје многи елементи и питања која треба размотрити приликом анализе ризика. Без обзира што не постоји једна, једноставна дефиниција чији конститутивни елементи чине претњу, постоје одређени елементи концепта претње који су константни. Како код организованих криминалних група тако и код појединачних учинилаца анализа претње укључује утврђивање међусобне везе између способности, намера, ризика, штете, рањивости и вероватноће. Међутим, не треба заборавити да постоји много различитих начина повезивања тих елемената.

Слика 2 - Пример модела процене угрожености, ризика⁴⁵

Претња ће постојати само ако постоје „намера“ и „способност“ да се она спроведе. Намера се састоји од очекивања, тачније „жеље“ и раније остварених „успеха“ да се спроведе претња. Ако међу члановима организоване криминалне групе постоји перцепција да неће

38 Социјални фактори које треба размотрити могу укључивати демографију друштва, степен социјалне укључености, здравље становништва, миграције становништва и етничку разноликост становништва.

39 Технолошки фактори које треба размотрити могу укључивати употребу транспорта, нове методе комуникације, употребу технологија у преносу новца, технологије које могу имати двоструку употребу и напредак у производњи кључних технологија.

40 Фактори средине које треба размотрити могу укључивати глобалне факторе, као што су доступност воде, глобално загревање, употреба и поновна употреба ресурса, утицај локалне средине на криминал (становење, сигурност итд.) и утицај законодавства на животну средину.

41 Законодавни фактори које треба размотрити могу укључивати снагу, применљивост закона у борби против тешког и организованог криминала, правне празнине у оквиру постојећег законодавства, лакоћу којом нови закон може бити донет, поступак промене позитивних закона, међународно право и стандарде и њихов утицај на национална питања.

42 *Guidance on the use and preparation of serious and organized crime threat assessments - The SOCTA Handbook, op. cit., str. 28.*

43 Скенирање хоризонта представља анализу развоја средине ради идентификовања потенцијалног утицаја на криминалне прилике. То није закључак сам по себи, већ суштински део процене претње.

44 *SOCTA 2013, op. cit.*

45 *Guidance on the use and preparation of serious and organized crime threat assessments - The SOCTA Handbook, op. cit., str. 31.*

успети, или ако не постоји жеља да спроведу могућу претњу, тада нема намере и, самим тим, не постоји опасност. Способност се састоји од „знања“ и расположивих „средстава“ да се спроведе претња. Уколико недостаје неки од елемената, не постоји ни опасност, а уколико постоје сва четири елемента, тада постоји и опасност. Вероватноћа претње зависи од мере у којој је сваки од тих елемената развијен. У оцени претње за национални извештај SOCTA потребно је анализирати елементе ризика у односу на могућу штету од претњи и степен ефикасности механизма надзора којима се смањује рањивост.⁴⁶

Постоји велики број аналитичких метода које се могу користити, а једна од њих је и SWOT анализа. Термин SWOT означава предности, слабости, могућности и претње.⁴⁷

Анализа и процена

Суштина анализе у овом контексту је да обезбеди релевантне информације неопходне за ефикасну примену права и да се на адекватан начин успостави проактивно реаговање на криминал. Процесу анализе и процене претходи прикупљање података из јасно дефинисаних извора. Подаци на којима се заснива анализа и процена су подаци полиције, других безбедносних служби, државних органа, организација и других агенција и из отворених извора. Отворени извори обухватају извештаје других јавних организација, повратне информације из приватног сектора, научне извештаје, друге отворене изворе укључујући журнале, часописе, извештаје новинских агенција, документацију Европске уније и другу званичну (државну) документацију (нпр., одлуке, декларације, опште извештаје и билтене, записнике са састанака и пратеће материјале). Списак референтних отворених извора увек чини прилог уз извештај SOCTA. Изворе и информације се процењују у складу са системом 4 x 4.⁴⁸

Сврха анализе је да се изведу валидни и прецизни закључци и информације које ће указивати на кључне претње. Потпуна анализа обухвата шест корака:⁴⁹

Корак 0: Прикупљање података о организованим криминалним групама, областима тешких кривичних дела и организованог криминала и окружењу.

Корак 1: Процена организованих криминалних група, области тешких кривичних дела и организованог криминала, заснована на развијеним индикаторима.

Корак 2: Постојећа претња (на пример, нова средства комуникације, промене у законодавству).

Корак 3: Скенирање хоризонта (на тај начин се процењују будуће претње и могуће будуће промене фактора релевантних за криминал).

Корак 4: Будуће претње (дефиниција будућих претњи).

Корак 5: Постојеће и будуће претње (комбинација корака 2 и 4, списак постојећих и будућих претњи, укључујући регионалну перспективу).

Корак 6: Додатни корак у идентификовању кључних претњи.

46 *Ibidem*.

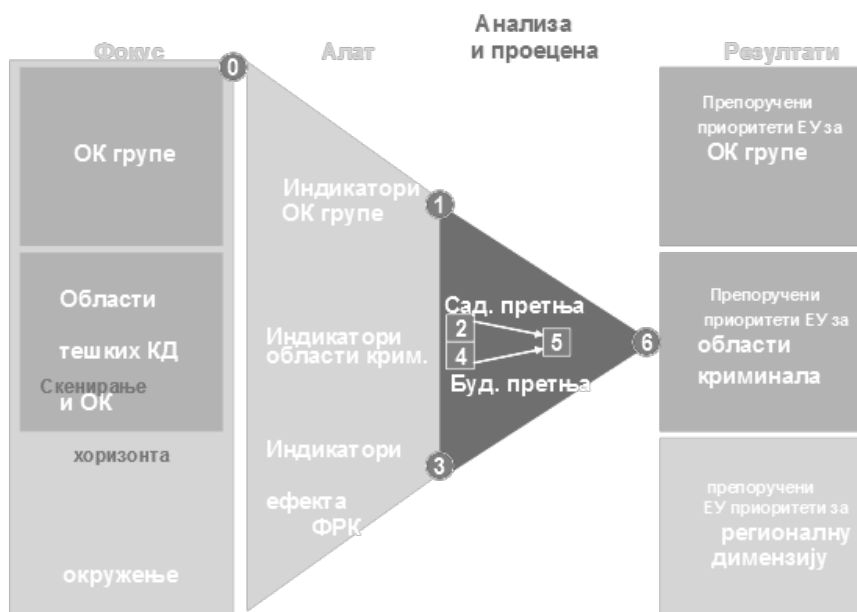
47 Кључни елементи које треба размотрити у анализи SWOT једне организоване криминалне групе укључене у трговину хероином у неколико држава: 1) предности (унутрашња организација и структура, ресурси и вештине којима располаже група, велики број блиско повезаних чланова, пружање подршке на националном и међународном нивоу); 2) слабости (неповерење у чланове групе, неспремност да сарађује с другим организованим криминалним групама, висок профил организоване криминалне групе привлачи пажњу полиције и других агенција које спроводе закон); 3) могућности (слаба гранична контрола ствара могућност за улазак на нова тржишта, промена политичких приоритета којима супротстављање трговини дрогом није на самом врху, смањење државних финансијских средстава за рад центара за болести зависности) и 4) претње (проширење на територију ривалских организованих криминалних група, законодавне промене - увођење строжијих казни за учиниоце кривичних дела организованог криминала, национална кампања о унапређењу свести о штетности наркоманије) (*Guidance on the use and preparation of serious and organized crime threat assessments - The SOCTA Handbook, op. cit., str. 33-34*).

48 Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) - Methodology, *op. cit.*, str. 19.

49 *Ibidem*, str. 20.

Да би се идентификовале кључне претње, сваком од индикатора се даје вредност. То није апсолутна мера већ пре показатељ за процену релативне вредности неколико индикатора приликом достављања информација у процесу одређивања приоритета.

На основу индикатора претњи описују се и процењују суштинске карактеристике организационих криминалних група, тешких кривичних дела и кривичних дела организованог криминала и ефеката које они могу имати на земље Европске уније, односно додељује им се одговарајући ниво опасности. Ти показатељи су кључни за идентификовање претњи и дефинисање релевантних препорука. Осим тих индикатора (ОКГ, СОС, ефекат), као што је већ наведено, скенирају се хоризонти како би се идентификовале будуће тенденције у друштву и могуће претње.

Слика 3 - Анализа и процена претње⁵⁰ (процена претње од тешких кривичних дела и организованог криминала - превод на српски)

Индикаторима за организоване криминалне групе додељују се следеће вредности:⁵¹

- *мала*: сарадња с другим групама, стручност, насиље према другима, мере заштите од откривања;
- *средња*: прилагодљивост и флексибилност, ниво ресурса, коришћење LBS (LBS - Legal Business Structure), активност у више области криминала и
- *висока*: међународна димензија у њиховим активностима, употреба корупције.

Ниво претње се истовремено може оценити као висок при једном показатељу, а средњи или мали код других, или у било којој другој комбинацији у зависности од прикупљених информација.

Ефекти активности организационих криминалних група и области тешких кривичних дела и кривичних дела организованог криминала у сваком сегменту анализе PESTEL могу се оценити као:⁵²

- *мали*: доступност ресурса, социјална толеранција, повезане области криминала;

⁵⁰ *Ibidem*, str. 20.

⁵¹ Council Framework Decision, 2008/841/JHA of 24 October 2008 on the fight against organised crime, OJ L 300, 11. 11. 2008, str. 43.

⁵² *Ibidem*, str. 43.

- *средњи*: иновација, број активних група и еволуција области криминала и
- *високи*: међународна димензија и високи профити.

Резултати анализе

Процес анализе за резултат има списак препоручених приоритета о организованим криминалним групама, областима тешких кривичних дела и кривичних дела организованог криминала, укључујући и њихов географски аспект. За све дефинисане препоручене приоритете се израђује аргументована мапа која објашњава зашто је претња на списку препоручених приоритета. Аргументована мапа ће пружити потпун приказ свих процењених информација (укључујући дејство и факторе који утичу на криминал), као и аргументе за тај избор и против њега, што ће омогућити доносиоцима одлука да стекну јасну слику о кључним обележјима препоручених приоритета. Детаљи аргументоване мапе такође ће бити корисни у припреми вишегодишњих стратешких планова у каснијој фази циклуса.

ЗАКЉУЧАК

Документ СОСТА је стратешки извештај којим се процењују и одређују приоритети међу претњама у Европској унији и процењују слабости и прилике за криминал. Процес израде извештаја СОСТА обухвата припрему и усвајање методологије, прикупљање података, анализу података, израду извештаја СОСТА, укључујући списак кључних претњи, и израду препоручених приоритета.

Аналитички процес у изради документа СОСТА треба да обезбеди довољно информација које ће својим квалитетом и квантитетом бити основа за формулисање разумних, објективних и непристрасних препорука. У писању препорука је неопходно придржавати се принципа С.М.А.Р.Т. То значи да би оне требало да буду *специфичне*, конкретне и детаљне, док опште препоруке треба избегавати, затим *мерљиве*, односно да би успех препоруке требало да буде у облику погодном за оцењивање, потом *достижне* у смислу да би требало да буду реалне, *релевантне*, што значи да треба да одражавају резултате анализе и, коначно, *благовремене*, тј., да би требало да се доносе на време.

Без извештаја СОСТА тешко се може осмислити рационална, ка најтежим безбедносним претњама оријентисана стратегија. Без обзира на то што је извештај СОСТА обавеза утврђена у Извештају о скринингу Поглавља 24, СОСТА је методолошки оквир неопходан за унапређење ефикасности рада државних органа у супротстављању криминалу, који је, пре свега, заснован на проактивном приступу.

У оквиру МУП-а Републике Србије, почетком године је основана радна група за израду извештаја СОСТА који мора бити завршен до краја 2015. године. Предмет анализе су кривична дела извршена током 2013. и 2014. године, као и прва три месеца 2015. године. Изабране криминалне области које ће бити предмет анализе су психоактивне контролисане супстанце (кокаин, марихуана, хероин, синтетичке дроге), ирегуларна миграција, трговина људима, високотехнолошки криминал (недозвољени и штетни садржаји и угрожавање сигурности, преваре посредством интернета, напади на рачунарске мреже и системе, повреда права интелектуалне својине), финансијски криминал (кријумчарење роба и фалсификовање новца), општи криминал (кријумчарење оружје, отмице и изнуде, разбојништва, моторна возила), прање новца и организоване криминалне групе. Свакако се мора имати у виду да је то први документ те природе и да ће, у складу с тим, имати и одређене недостатке. То не значи да ће бити мање вредан. Напротив, представљаће значајан методолошки оквир и основу за стратешко планирање рада полиције.

ЛИТЕРАТУРА

- Action plan to combat organized crime*, Adopted by the Council on 28 April 1997, Council of the European Union 97/C 251/01, OJ C 251, 15. 8. 1997.
- EU Serious and Organised Crime Threat Assessment*, European Police Office, 2013.

- Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.
- Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, *Службени гласник РС*, бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 и 101/2011.
- Извештај о скринингу Србије: Поглавље 24 - правда, слобода и безбедност*, 15. 5. 2014.
- Internal Security Strategy for the European Union: Towards a European Security Model*, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2010.
- Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.
- The Prevention and Control of Organised Crime: A European Union Strategy for the Beginning of the new Millennium, *Official Journal of the European Communities*, 2000/C 124/01.
- Protocol to the Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union, *Official Journal of the European Communities*, 2001/C 326/01.
- Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA) - Methodology*, Council of the European Union, 12159/12, Brussels, 4 July 2012.
- The Stockholm Programme - An open and secure Europe serving and protecting the citizen*, Council of the EU, Brussels, 2 December 2009, 17024/09.
- The Hague Programme: strengthening freedom, security and justice in the European Union*, General Secretariat, Brussels, 13 December 2004, 16054/04.
- Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union, *Official Journal of the European Communities*, 2000/C 197/01.
- Council conclusions on the creation and implementation of a EU policy cycle for organised and serious international crime*, Council of the EU, Brussels, 8 and 9 November 2010.

METHODS OF ASSESMENT OF THREAT FROM SERIOUS AND ORGANIZED CRIME

Zoran Djurdjevic, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Slavica Jokanovic

Slavisha Sovtic

Criminal Investigation Directorate

Ministry of Interior of the Republic of Serbia

Abstract: Organized crime, especially transnational, represents a threat to every country. The success of combating organized crime, an adequate organization and implementation of legal instruments that can reduce the number of crimes committed by organized criminal groups to a reasonable level is directly conditioned by the development of objective, complete and timely threat assessment. The objective of threat assessment, especially strategic one, is development of a strategy of control of serious and organized crime, and in accordance with it defining new ways of police response, including methods of cooperation with all stakeholders, without which it could not be possible. The absence of strategic assessment reduces the possibility of effective police response. The importance of the strategic assessment is underlined in the request within the framework of the accession negotiations with the European Union – by the end of 2015 the Republic of Serbia must carry out strategic assessment of the threat of serious and organized crime.

Keywords: threat, strategic assessment, organized crime, the Republic of Serbia.

ЗАСТРАШИВАЊЕ И СТРАХ КАО ТЕРОРИСТИЧКА ОБЕЛЕЖЈА НАСИЉА АЛБАНСКИХ ЕКСТРЕМИСТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ¹

Проф. др Обрад Стевановић²
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Стање или атмосфера колективног страха (заstraшености) шире популације непосредно ненападнутих људи, често се истиче као један од више неопходних услова, да би се конкретно насиље могло квалификовати тероризмом. Полазећи од тога, у раду су презентовани резултати истраживања спроведеног с циљем да се, анализом расположивих садржаја, утврди да ли насиље албанских екстремиста на Косову и Метохији, с краја прошлог и почетка овог века, карактеришу застрашивање и страх, као конститутивна обележја тероризма. Сагласно томе, у раду се, најпре, анализирају основна теоријски утврђена обележја, према којима се тероризам разликује од осталих облика насиља, а затим, детаљније, и појам застрашивања и страха као једног од тих обележја. Тежишно, у раду се презентују и анализирају индикатори којима се потврђује повезаност тероризма, застрашивања и страха уопште и присуство тих терористичких обележја у насиљу албанских екстремиста. Као најважнији од тих индикатора, у раду су детаљније анализирани: изостанак повратка у своја домаћинства прогнаних и интерно расељених и самоограничавање слободе кретања преосталих Срба и других неалбанаца на Косову и Метохији. Ти индикатори, актуелни су и данас и, као такви, доказ су неуспеха привремених органа власти и међународних мисија ангажованих на Косову и Метохији од 1999. године. Они су, истовремено, и доказ продуженог, реалног и актуелног егзистирања терористичких претњи, не само на том делу територије Републике Србије, већ и у ширем региону Југоистока Европе.

Кључне речи: насиље, албански екстремизам, тероризам, Косово и Метохија, застрашивање, страх.

УВОД

Према једном од теоријских приступа, у појмовном одређењу тероризма полази се од његових основних конститутивних обележја. Практикујући тај приступ, Шмит и Јунгман су анализирали 109 различитих дефиниција тероризма, при чему су утврдили, да се појмови насиље или сила појављују у 83,5% дефиниција; политичко насиље у 65%; страх у 51%; претње у 47%; психолошки ефекти и очекиване реакције у 41,5%; разлике између мета и жртава у 37,5%; смишљена, планирана, систематична и организована акција у 32%; начини борбе, стратегија, тактика у 30,5%, жеља за публицитетом у 21,5% и симболична природа акција у 13% дефиниција.³ На сличан начин и бројни други аутори покушавали су да идентификују обележја према којима се тероризам разликује од осталих облика насиља.⁴

1 Рад је резултат истраживања на научноистраживачком пројекту, под називом Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (број пројекта: III 47023, руководиоца пројекта: проф. др Урош Шуваковић); Рад је резултат истраживања и у оквиру научноистраживачког пројекта под називом Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, (циклус истраживања: 2015–2019 године; руководиоца пројекта: проф. др Дане Субошић).

2 obrad.stevanovic@kpa.edu.rs

3 Schmid, A. P. и др. (1988). Political terrorism : a new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories, and literature, Amsterdam : Norton Holland Publishing Co, стр. 5–6.

4 Димитријевић В. (1982). Тероризам, Радничка штампа, Београд, стр. 122–149; Jenkins, B. (1975). High Technology Terrorism and Surrogate War, Santa Monica, стр. 16; Томашевски, К. (1983). Изазов те-

Уопштавањем (генерализацијом и апстракцијом) резултата тих истраживања, сва наведена обележја могуће је сврстати у осам основних (неопходних и довољних) конститутивних обележја, која конкретно насиље чине тероризмом. У та обележја најчешће се убрајају: 1) насиље, 2) неморалност, 3) противправност, 4) политички циљ, 5) усмереност против државе, 6) застрашивање и страх, 7) пропаганда делом, и 8) систематичност, сложеност и организованост.⁵ У том контексту, застрашивање и страх се могу одредити као једно од више основних конститутивних обележја насиља, без којег се конкретно насиље не може квалификовати тероризмом и по којем се тероризам битно разликује од других облика насиља.

Полазећи од тога, проблем истраживања чији су резултати презентовани у раду, одређен је питањем: Да ли насиље албанских екстремиста на Косову и Метохији, с краја XX и почетка XXI века, поред осталих обележја, карактеришу и застрашивање и страх као једно од неопходних и довољних обележја која то насиље чине терористичким? У трагању за одговором на то питање, у раду су упоредно анализирани, с једне стране, теоријски извори о појму застрашивања (као терористичкој активности) и страха – застрашености (као последици тероризма) уопште, и с друге стране, емпиријски утврђена обележја насиља албанских екстремиста.

ПОЈАМ СТРАХА И ЗАСТРАШИВАЊА

Као и насиље, и страх (заstraшеност) је појам који је тешко објаснити упркос томе што се може јасно препознати или доживети. Један од начина објашњења етиологије страха је следећи: Човек помоћу чула долази до сазнања о томе да ли је окружење за њега повољно или неповољно. Повољан опажај окружења (спољног света) доживљава се као стање сигурности или одсуства опасности, а неповољан опажај окружења као стање страха, због присуства опасности и, с тим у вези, осећаја несигурности и небезбедности. У том смислу, страх као психичко стање настаје под утицајем спољних околности, чињеница или појава које човек доживљава као опасност. Осећај опасности побуђује осећај несигурности и небезбедности, а тај осећај изазива страх који се код појединих особа манифестује на различите начине (дрхтање, укоченост погледа, грч на лицу и сл.). Такво схваћено стање страха, често се означава и терминима као што су стање: несигурности, неповерења, дефетизма, стрепње, претње и очекивања реакције, али и узбуне, панике, терора, опште опасности или сличним терминима, којима се могу означавати и неки други појмови. Упркос преклапању значења тих термина, планирани, изазвани и инструментализовани страх, као последицу насиља или претње насиљем, треба јасно разликовати од страха узрокованог патолошким разлозима (неоправдане фобије), од страха узрокованог реалним разлозима који нису резултат људске намере (елементарне непогоде и акциденти), као и од страха који традиција сматра условом за постојање и поштовање ауторитета закона и сувереног вршења власти, условом за постојање политике па чак и државе.

У правном смислу, стање застрашености, као последица насилних деликата, може имати своју субјективну и објективну страну.⁶ Субјективно, стање застрашености подразумева нарушеност духовног стања појединца, његовим личним доживљавањем угрожености сопственог живота и телесног интегритета, живота и телесног интегритета њему блиских особа или доживљавањем губитка основних услова за безбедан, слободан и несметан живот и за остваривање својих слобода и права. У том смислу, стање страха може бити узроковано, како реалним тако и нереалним изворима опасности. У објективном смислу, стање застрашености представља реалну стварност, у којој egzистира реално насиље, претња насиљем или други извори реалне опасности чија

роризма, Младост, Београд, стр. 127–128; Јаковљевић, Д. (1997). Тероризам с гледишта кривичног права, Службени лист СРЈ, Београд, стр. 46–50.

⁵ Стевановић, О. (2008). Посебности албанског тероризма на Косову и Метохији (докторска дисертација), Факултет безбедности, Београд, стр. 33–34.

⁶ Исто, стр. 84–85.

је природна последица страха, односно стање угрожености и несигурности људи као појединачна или шире заједнице људи. С тим у вези, планирани, изазвани или умишљајни страх ширих размера, доводи се, најчешће, у узрочно-последичну везу са вршењем серије узастопних насилних аката, који наговештавају вршење наредних насилних аката, чиме они добијају својство сталне реалне опасности која прети, понављањем претходно извршених насилних аката.⁷

У објективном смислу, на тај начин планирани и реализовани акти насиља могу се назвати застрашивањем, чија је последица стање страха или застрашености појединачног или ширег обухвата. Застрашивање је, дакле, активност носилаца насиља или претње насиљем, док је стање или атмосфера страха последица те врсте, али и других врста насиља, као и других извора опасности. Планирани страх се скоро увек инструментализује у функцији утицаја на друге људе или њихове заједнице да се понашају сагласно вољи насилника, иако то својевољно не би чинили. Полази се од тога да је човеку у стању страха лако смањити вољу за отпором и наметнути туђу вољу, изазвати код њега неповерење према некоме или нечему и придобити га за одређене циљеве. За психологију тероризма те чињенице су изразито важне, оне су терористима добро познате и они их максимално користе за остваривање својих циљева. Они тако желе да владају страхом, као узнемирујућом емоцијом коју су изазвали насиљем, приказујући некада себе и избавитељима застрашених људи.⁸

СТРАХ, ЗАСТРАШИВАЊЕ И ТЕРОРИЗАМ

Постојање стања намерно планираног, изазваног и инструментализованог колективног страха или застрашености шире популације непосредно ненападнутих људи, често се истиче као нужан услов, да би се конкретно насиље могло квалификовати тероризмом. Такав начин изазивања страха (застрашивања) једно је од обележја по коме се тероризам разликује од атентата, обичног убиства, насилног напада друге врсте или од организованог криминала уопште, код којих застрашеност (страх од тих и будућих криминалних аката) није циљ, већ успутна последица. Чврста повезаност тероризма и застрашивања, очигледна је и у Оксфордском речнику у којем се тероризам дефинише као: „политика намењена да застраши оне против којих се примењује, односно као употреба застрашивања.“⁹ Слично схватање тероризма, као дела или активности усмерених на стварање колективног страха (застрашености, терора) и несигурности људи врло је распрострањено и међу ауторима радова о тероризму.¹⁰ Тако *Juillard, Levasseur* и Димитријевић говоре о тероризму као насилном понашању које изазива страх, односно застрашивање,¹¹ док је према другим ауторима суштина насиља у тероризму у „убеђивању страхом“, односно у „застрашивању убијањем недужних“¹² или у „сејању страха – застрашивању становништва“, у циљу произвођења осећаја или атмосфере несигурности и распрострањеног стања узнемирености.¹³

7 Исто, стр. 84.

8 Исто, стр. 85.

9 Више о томе у: Stern, Dž. (2004). *Ekstremni teroristi*, Alexandria Press, Beograd, стр. 18.

10 Више о томе у: Stern, Dž.: нав. дело, стр. 16; Томашевски, К. (1983). *Изазов тероризма*, Младост, Београд, стр. 25–26.

11 Према: Јаковљевић, Д.: *Тероризам с гледишта кривичног права*, Службени лист, Београд, 1997, стр. 48.

12 Safire, W.: *Terrorism*, Safire's Political Dictionary, In: Ra'anan, Uri *et al.* (ed.), *Hydra of Carnage: International Linkages of Terrorism*, Lexington, Massachusetts, Lexington Books, 1986. (Стевановић, О.; Мијалковић, С. (2014). *Терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији*, у: *Научно-стручни скуп са међународним учешћем Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције*, Тара, 21–23. октобар 2014. године, Зборник радова, Том 1, Београд: Криминалистичко-полицијска академија, стр. 85 и 218).

13 Sarkesian, S. C.: *Defensive Response*, In: Ra'anan, Uri *et al.* (ed.), *Hydra of Carnage: International Linkages of Terrorism*, Lexington, Massachusetts: Lexington Books, 1986, p. 203. (Стевановић, О. (2008): исто).

Слично, као у тексту усвојеном на 4. међународној конференцији за унификацију кривичног права,¹⁴ у којем се помињу узбуна и застрашивање становништва, Салдана дефинише деликт тероризма као „криминални акт извршен само, или пре свега, с циљем изазивања узбуне...“¹⁵ *Waciorcki* је такође, мишљења да циљ, односно намера застрашивања представља основну карактеристику терористичког деликта.¹⁶ На 6. међународној конференцији за унификацију кривичног права у Копенхагену, Лемкин је заступао мишљење да: „треба да је терориста радио с циљем изазивања стања страха.“¹⁷ Стернова закључује, да је страх есенцијална компонента тероризма, јер је то обележје насиља готово увек битан инструмент остваривања терористичких циљева.¹⁸ Такво схватање улоге страха у појмовном одређењу тероризма није, ипак, имало подршку свих теоретичара тероризма. Први разлог за то је често мешање појмова страх и општа опасност, други – отежано тумачење тог појма у специфичном контексту и трећи – недовољна прецизност дефиниција у погледу тога ко је објект или пасивни субјект страха.

Уместо појма страха и застрашивања, у почетним дефиницијама тероризма, као нужно обележје те врсте насиља коришћен је појам општа опасност, и то у двоструком смислу. У једном, да означи способност средстава за извршење кривичног дела (опште опасно средство), а у другом смислу, да означи последицу кривичног дела (настанак опште опасности). У познатој дефиницији, Салдана се, на пример, изразом „општа опасност“ фокусира на својство средстава, када каже: „употреба средстава која могу да изазову општу опасност.“¹⁹ У другим случајевима међутим, том изразу приписује се улога последице. У чл. 1. и 2, усвојеног текста на 5. међународној конференцији за унификацију кривичног права истиче се: „онај ко умишљајним актима... буде створио општу опасност или стање терора.“²⁰ Исто решење усвојено је и у чл. 2.3. Женевске конвенције о тероризму из 1937. године, у којем се наводи: „дела умишљајне природе која доводе у опасност људске животе стварањем опште опасности.“²¹

С друге стране, у теорији се наводе случајеви тероризма у којима је присуство застрашивања спорно. На 6. међународној конференцији за унификацију кривичног права,²² *Pella* и *Aznavorian* су истицали да би прихватање претходно наведене Лемкинове формулације („треба да је терориста радио с циљем изазивања стања страха.“),²³ стварало велике тешкоће у кривичноправној квалификацији терористичког акта.²⁴ На истој конференцији, на пример, *Pella* је тврдио да у атентату на краља Александра Карађорђевића извршеног у Марсељу 1934. године није постојало застрашивање, односно терор: „јер револвер којим је краљ убијен није средство које ствара општу опасност, из чега се може закључити да таква дела представљају чисто политичко убиство, а не тероризам, јер се не може говорити о тероризму без застрашивања, односно терора.“²⁵ С друге стране, крађа оружја из војног магацина, на пример, ради недозвољене трговине, чији циљ није застрашивање, може код одређеног броја грађана изазвати страх од будућих напада тим оружјем. *Waciorski* на посебно карактеристичан начин оспорава неопходност постојања застрашивања, односно терора у терористичком акту, истичући

14 Actes de la IVme Conference, Sirey, Paris, 1933, p. 63 (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 214).

15 Saldana Q.: Le terrorisme, p 26. (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 214).

16 Waciorski, J.: Le terrorisme politique, p. 66. (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 214).

17 Lemkin, R.: Faut-il créer un nouveau délit de droit des gens, nommé terrorisme?, „Rev. de dr. pen. et de crim“ 1933. p. 899. (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 214)

18 Stern, Dž. (2004): Ekstremni teroristi, Alexandria Press, Beograd, стр. 94.

19 Saldana Q.: Le terrorisme, p 26. (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 214).

20 Actes de la VIme Conference pour l'Unification du Droit penal, Pedone, Paris, 1938. (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 198)

21 V. S. des N. Convention pour la prevention et rpression du terrorisme, Geneve, le 16.11.1937, No off. C.546(l) M.383(l). 1937. (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 198).

22 Actes de la VIme Conference, p. 381. (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 215).

23 Lemkin, R.: Faut-il créer un nouveau délit de droit des gens, nommé terrorisme, „Rev. de dr. pen. et de crim“ 1933. p. 899. (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 214)

24 Actes de la VIme Conference, p. 381–382 (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 214).

25 *Pella* је остао при том мишљењу, упркос чињеници да је марсељски атентат представљао кључни повод због кога су владе одређених земаља одлучно иницирале стављање на дневни ред проблема тероризма у Друштву на-рода. Да је атентат извршен бомбом, тада би се према Пели, атентат могао сматрати терористичким.

да би то значило да се не може предузети терористички акт против заједнице храбрих особа, као и да би сваки акт против заједнице страшливих био терористички.²⁶

Иако заслужују пажњу, претходно наведени примери не побијају став о застрашивању као нужном конститутивном обележју тероризма. Они, међутим, указују на једностраност посматрања застрашивања као јединог, а не као једног од више неопходних обележја тероризма и то из субјективног, а не из објективног угла. Јасно је да свако застрашивање насилним актима није тероризам, као што је јасно да у сваком конкретном случају треба утврдити постојање застрашености, не према екстремним категоријама грађана (храбри и страшливи), већ према објективно реалној могућности изазивања страха и његовој субјективној перцепцији код преовлађујуће већине грађана, и то у контексту свих осталих обележја која конкретно насиље чине тероризмом.²⁷ У том смислу, важно је имати у виду да постоје јасне разлике између атентата, тероризма и између страха од криминала уопште и намераваног страха од тероризма.

Упркос томе што на први поглед не изгледа тако, из наведених дефиниција тероризма јасно произилази закључак да се пасивним субјектом застрашивања и страха (застрашености) не сматрају непосредно нападнуте жртве терористичких аката, већ шира популација непосредно ненападнутих грађана. Таква мисао имплицира закључак да постоје две врсте страха, зависно од тога ко је њихов пасивни субјекат. Првој врсти припада страх непосредно нападнуте жртве, а другој, страх потенцијалних жртава будућих терористичких напада, који је за терористе важнији. Јасно је да свака непосредно нападнута жртва преживљава тренутке страха, али та врста страха својствена је свим жртвама насилних аката, а не само жртвама тероризма. Другонаведена врста страха, међутим, својствена је само, или пре свега тероризму, као специфичном сложенем облику политичког насиља.

Намера застрашивања непосредно ненападнутих грађана, повезана је са дугорочном намером терориста да утичу на широко дефинисану циљну „публику“. Идеја о намераваној публици, препознаје се и у дефиницији Стејт департмента према којој се тероризам као „политички мотивисано насиље са предумишљајем“, обично предузима „са намером да се утиче на циљну публику.“²⁸ Исту идеју препознаје и Џенкинс који тврди да је тероризам „насиље усмерено на посматраче“²⁹ и *Juillard* који тероризам дефинише као: „акт насиља који проузрокује застрашивање у становништву неке државе.“³⁰ Како тврди Џенкинс, иако није крајњи циљ, страх (застрашивање или терор) се појављују као намеравани (умишљајани, прорачунати) ефекат и последица тероризма другог нивоа, а не као усупни резултат тероризма.³¹ *V. Held* такође запажа да застрашивање није крајњи циљ терориста, већ инструмент којим они покушавају да остваре своје циљеве, односно да изнуде уступке, добију публицитет, или испровоцирају репресију.³²

Ради остваривања тих циљева, застрашивање, односно стварање атмосфере страха и терора се усмерава ка циљаној групи која је већа и шира од непосредних жртава насиља, како би се крајња мета тероризма присилила да удовољи захтевима терориста.³³ У једној студији Секретаријата УН, израђеној на захтев Специјалног комитета за тероризам УН, говори се да застрашивање, односно терор није усмерен против непосредних жртава које могу бити усмрћене без претходног упозорења, већ „акт треба да буде такав да шири страх или аларм међу становништвом или великом групом људи“.³⁴ Према члану

26 Waciorski, J.: *Le terrorisme politique*, p. 96. (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 199).

27 Стевановић, О. (2008): исто, стр. 88.

28 U.S. Department of State, *Patterns of Global Terrorism Report*, 1996, Chapter 3. (Стевановић, О. (2008) : исто, стр. 85);

29 Jenkins B.: *International Terrorism: A New Mode of Conflict*, Santa Monica, 1975, str. 1. (Томашевски, К.: исто, стр. 25).

30 Juillard, P.: *Les enlevement de diplomates*, *Annuaire francais de Droit international*, 1971, p. 225. (Јаковљевић, Д., стр. 199).

31 Jenkins B. : *International Terrorism: A New Mode of Conflict*, Santa Monica, 1975, str. 1. (Томашевски, К. : исто, стр. 25).

32 Held, V.: *Terrorism, Rights, and Political Goals*, in R. G. Frey and Christopher W. Morris, eds., *Violence, terrorism, and Justice*, New York : Cambridge University Press, 1991. (Stern, Дž.: исто, стр. 15).

33 Wilkinson P.: *Terorizam protiv demokracije*, Golden Marketing, Zagreb, 2002, стр. 29.

34 UN Doc. A/C. 6/418. p. 6. (Јаковљевић, Д.: исто, стр. 199)

1 Конвенције о спречавању и кажњавању тероризма из 1937. године „терористички акт значи криминални чин (...) усмерен или срачунат на стварање стања терора у свести појединих особа, група особа или становништва уопште.“³⁵ Према тим ставовима, становништво или групе људи су жртве застрашивања, иако нису директно погођени нападом нити су изложени општој опасности.³⁶

Способност заширење страха и терора широких размера, терористичку смишљеним и намерним понашањем које застрашује, односно арбитрарним, неморалним и систематичним терористичким нападима и пропагандом делом. Арбитрарним насилним нападима, терористи бирају жртву, место и време напада, са намером да те и будуће нападе чине непредвидивим, неселективним и насумичним. Њихова неморалност огледа се у дрским, безобзирним, окрутним и бруталним нападима, претежно на недужне и неумешане грађане – цивиле који са разлозима тероризма нису повезани ни на који начин. Систематичност својих напада терористи остварују серијом узастопних аката, који наговештавају вршење наредних аката, чиме они добијају својство сталне реалне опасности која прети, понављањем претходно извршеног терористичког акта.³⁷

Систематичношћу напада, терористи стављају у изглед извесност будућег коришћења насумичног и против недужних грађана усмереног насиља. **Изложеност грађана опасности од тако прорачунатих терористичких напада ствара код њих осећај небезбедности, слабости, немоћи, неспокојства и неповерења у државну власт која је дужна да им осигура мир и безбедност.** Уз одговарајућу пропаганду делом, након сваког терористичког напада, терористи на тај начин упућују претњу властима и широком кругу људи, да свако може бити жртва њихових напада, чиме се доводи у питање способност државе да од тих напада заштити сопствене грађане и, с тим у вези, код грађана ствара осећај неповерења у државу и њене безбедносне службе. **То је и један од циљева терориста: да акцијама насиља према недужнима привуку пажњу домаће и светске јавности и застраше је или придобију за остварење интереса и циљева које прокламују, како би јавност извршила притисак на државу да удовољи захтевима терориста.**³⁸

У том контексту, тероризам представља насиље које садржи претњу даљег коришћења насиља, тако да првобитно насиље поприма симболички значај, стварајући атмосферу страха од будућег насиља.³⁹ Према Симеуновићу, „симболичка функција насиља код тероризма не огледа се у намери спровођења директног насиља над свима, већ у могућности да свако буде објект насиља и у осећају појединаца да нису у стању да се заштите, и поред свести о апсолутној неумешаности. Такво насиље над неким са ким се остали чланови заједнице или групе могу идентификовати изазива код њих нејасан осећај кривице и страх, прво услед створене неизвесности о сопственој, личној судбини и друго, услед помешаности страха са надом да ће се и поред изражене неселективности примењеног насиља због своје потпуне недужности бити барем случајно поштеђени. Тако обликован страх има за последицу значајно смањење воље за отпором, посебно у деловима становништва још непогођеним насилним мерама.“⁴⁰

Како терористи примарно не желе да поубијају, већ да присиле људе да промене своје понашање, непосредне последице њихових терористичких аката, ма колико биле тешке, нису толико забрињавајуће, колико је застрашујућа његова арбитрарност, непредвидивост, неморалност, и систематичност у извођењу неселективних аката против

35 Томашевски, К.: исто, стр. 140–141.

36 Стевановић, О. (2008): исто, стр. 86.

37 Исто, стр. 84.

38 Мијалковић, С. (2011). Национална безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 219–220.

39 Smith W. H.: International Terrorism : A Political Analysis, Yearbook of World Affairs, Vol. 1977, стр. 138–139. (Томашевски, К.: исто, стр. 23–24, 34).

40 Симеуновић сматра да од страха нису поштеђени ни терористи, јер су управо страх и несигурност основни покретачи њихове насилне акције. У том смислу, тероризам је оруђе мањине, која у свом страху од угроженог интереса жели да изазове страх противника и да га паралише. При томе, није у стању или неће да прави разлику између правих криваца и оних који то нису, нападајући претежно ове друге (Симеуновић, Д. (1989): исто, стр. 145).

неумешаних људи.⁴¹ Психолошки ефекти таквих терористичких аката по савремено друштво далеко надмашују њихове физичке учинке и у огромној су несразмери са његовим ограниченим потенцијалом и релативно малим бројем људских и материјалних жртава. Размере и интензитет тог страха радикализују се када се могућност употребе АБХ оружја у терористичке сврхе схвати реалном. Разлог за то налази се у чињеници да тај, најекстремнији и ужасавајући вид насумичног насиља производи несразмерно више страха него смрти и рањавања.⁴²

СТРАХ И ЗАСТРАШИВАЊЕ У НАСИЉУ АЛБАНСКИХ ЕКСТРЕМИСТА

Страх који насиље изазива, посебно је моћно и специфично оруђе етничких терориста. Они теже да страхом поларизују разне друштвене заједнице, ради чега често поручују владиним представницима и противничким етничким групама да избегавају области под њиховом контролом. У контексту етничких сукоба, страх продубљује различитост култура, појачава идентификацију са сопственом етничким заједницом и сузбија развој алтернативних идентитета.⁴³ Међутим, циљ терориста за Кеглија је и „изазвати страх од безименог, неоправданог терора који паралише, а којим се слабост може претвори у предност уз помоћ публицијетета.“⁴⁴ У вези са тим, Томас Хомер-Диксон сматра да је страх опредељујући и битнији елемент тероризма од стратешког или политичког циља.⁴⁵

Живот у страху од насилних напада албанских екстремиста свих врста и назива, био је у дугом низу година и сада је састави део свакодневнице великог броја грађана Косова и Метохије.⁴⁶ Докази за то и последице тога су бројне, од сеобе Срба под Чарнојевићима до њиховог последњег егзодуса са Космета током и после агресије НАТО на Србију 1999. године. Међу косовско-метохијским Србима и Црногорцима вековима је генерисан синдром угрожености, личне и имовинске несигурности и нестабилности, који се укоренио дубоко у њихову психу и живот. То се посебно дешавало у периодима: аустријско-турских (1683–1690 и 1717–1737) и српско-турских ратова; после српских устанака (1804. и 1815), током Првог и Другог светског рата и у преломним годинама комунистичке и посткомунистичке власти (1966, 1968, 1974, 1981, 1989/90. и 1998/99). Исти синдром је данас можда јачи него икада. Иако се за континуирано исељавање Срба не могу сасвим одбацити и неки разлози економске природе, страх од насиља албанских екстремиста је свакако један од основних разлога. Епископ рашко-призренски, у извештају од 1. априла 1968. године, с тим у вези, наглашава да „постоји организовани притисак“ Албанаца, уз тврдњу: „да су разлози за исељавање, према мишљењу оних који се селе – страх од репресије Шиптара у случајевима могућих политичких заплета.“⁴⁷

Распрострањеним, неселективним, дрским, безобзирним и подмуклим бомбашким и другим оружаним нападима на цивиле, полицајце и војнике у јавним објектима, на јавним местима и саобраћајницама, отмицама и бруталним односом према отетима, албански екстремисти су крајем последње деценије прошлог века, сејали страх широм Покрајине. Разноврсност, систематичност и континуираност њихових аката, као и арбитрарност њихових носилаца у избору жртава, начина, места и времена напада, стварали су осећај опасности, претње, стрепње, несигурности, неповерења и непријатељског окружења широких размера.⁴⁸ Одлазак на посао, путовање сопственим возилом, возом или аутобусом, рад на њиви или излазак у град, постале су смртно опасне активности

41 Стевановић, О. (2008): исто, стр. 86.

42 Више о томе у: Stern, Dž.: исто, стр. 16 ; и Томашевски, К.: исто, стр. 25–26.

43 Vajt, Dž. R. (2004). Terorizam, Alexandria Press, Beograd, стр. 227–228.

44 Kegley: The Characteristics, Causes and Controls of the New Global Terrorism : An Introduction, p. 7. (Стевановић, О. (2008): исто, стр. 88).

45 Thomas H. D.: The Rise of Complex Terrorism, In: Foreign Policy, January/February, 2002. (Стевановић, О. (2008). исто).

46 Стевановић, О., Мијалковић, С. (2014): исто, стр. 218.

47 Терзић, С.: Косово и Метохија у 20. веку – политичке, идеолошке, демографске и цивилизацијске координате, Историјски институт САНУ, рукопис, Београд, 2005.

48 Стевановић, О., Мијалковић, С. (2014): исто, стр. 218.

грађана у појединим насељима на Космету. Од половине 1998. до половине 1999. године, само ретко „храбри“ путовали су на значајним путним правцима, а релације Приштина–Пећ, Пећ–Призрен и Призрен–Приштина биле су крајње опасне по безбедност кретања људи и саобраћајних средстава. Страх од акција безбедносних снага, често је албанске екстремисте и етносепаратисте чинио још насилнијим,⁴⁹ што само потврђује раније познату тезу да терористи често изводе насилне акте, како би застрашили друге, у стању сопствене застрашености.⁵⁰

После јуна 1999. године, преко 200.000 грађана Косова и Метохије напустило је Покрајину, са врло малим изгледима да се тамо врате. Свакако је више разлога за то, али је кључни разлог страх од небезбедности због реалности понављања насиља од стране албанских екстремиста, опредељених не само за „независно Косово“, већ и за „Косово без Срба“ и за „Косово у саставу Велике Албаније“, о чему најувјерљивије говоре изјаве премијера Албаније и лидера привремених власти на Косову и Метохији о томе да ће се „Косово и Албанија“ ујединити на један од више могућих начина.⁵¹ Изостајање повратка прогнаних и неслобода кретања оних грађана који се нису иселили, пре свега су узроковани страхом од небезбедности, посебно од непостојања слободе кретања ван ужег подручја неалбанских ентитета. У теоријском смислу такво стање се може довести у везу са скалом људских потреба, на којој се, према теорији Маслово безбедносне потребе налазе непосредно после физиолошких и као такве представљају предуслов за остваривање било којих других потреба вишег нивоа.⁵²

Више саопштења за јавност у којима је тужилаштво Хашког трибунала истицало проблеме са којима се суочавају Албанци – потенцијални сведоци, који због озбиљног застрашивања одбијају да сведоче пред тим Трибуналом, довољно јасно указује на продужену терористичку опасност која на Косову и Метохији и даље сеје страх. Илустративан пример за такву слику косметске стварности је одбијање сведока Албанца да 13. 11. 2007. године сведочи из Канаде у поступку против Рамуша Харадинаја, упркос свим мерама заштите, због чега је ипак ухапшен под оптужбом за непоштовања Суда. Тај пример је само један од многих, који показују невероватно апсурдну косметску стварност, у којој више изгледа да буду убијени или ухапшени имају застрашене жртве, него извршиоци злочина, који и даље прете, застрашују и убијају и своје противнике и сведоке злочина. Ослобађање Рамуша Харадинаја одговорности за ратне злочине пред Хашким трибуналом, једна је од чињеница којом се доказују размере моћи терористичког застрашивања.⁵³

Свеprisутним самоограничавањем слободе кретања и рада (гетоизацијом) у оквиру ужег подручја њихових ентитета на Косову и Метохији – посебно Срба и других неалбанаца, њиховим самопокретањем са Косова и Метохије, изостајањем њиховог повратка у своја домаћинства на Косово и Метохију, кључни су докази постојања застрашености и страха од насиља албанских екстремиста, односно од небезбедности широких размера на том делу републике Србије.⁵⁴ Као илустративан пример објективних разлога за постојање атмосфере таквог страха, могу се навести ретки покушаји прогнаних Срба и Црногораца, да се врате и обнове своја уништена домаћинства или да само једном годишње посете гробове својих предака, који се скоро увек завршавају каменовањем њихових превозних средстава или објеката, па чак и нападима ватреним оружјем. Тамо где се таквим насилним актима и данас ограничавају слобода кретања и безбедност грађана, само због њихове етничке, верске, политичке или друге припадности, или због

49 „У већини случајева тероризам је скуп некорисних свирепости, које чине људи који су сами заплашени, покушавајући да прикрију несигурност“ (Маркс, К. и Енгелс, Ф. (1979). Дела, Писма, јули 1870 – децембар 1874., том 40, Просвета, Београд, стр. 47.

50 Стевановић, О. (2008): исто, стр. 89.

51 Упркос осуди званичника ЕУ и САД, Еди Рама, премијер Албаније, поновио је те изјаве више пута током априла 2015. године. Оне су, свакако, биле логичан след догађаја након познате провокације са дроном и заставом „Велике Албаније“ до које је дошло пре неколико месеци, током фудбалске утакмице Србија–Албанија, на стадиону Партизана у Београду.

52 Стевановић, О. (2008): исто, стр. 89–90.

53 Исто, стр. 90.

54 Стевановић, О., Мијалковић, С. (2014): исто, стр. 218; Стевановић, О. (2012): исто.

нелојалности носиоцима насиља, тамо се најчешће влада страхом, а где постоји страх те врсте, најчешће се могу наћи и други елементи тероризма.⁵⁵

Самоограничавање слободе кретања и изостанак повратка прогнаних и интерно расељених Срба и других неалбанаца на Косово и Метохију, као индикатори страха од насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији, актуелни су и данас. Упркос неспорном смањењу броја извршених насилних напада и њихових последица, у поређењу са периодом од 1998. и 2001. године, о континуитету насиља говоре и подаци Министарства унутрашњих послова Републике Србије, према којима је у периоду од 2002. до 2013. године, у чак 3.598 етнички мотивисаних напада албанских екстремиста убијено 36, физички повређено 567 и отето 17 Срба и других неалбанаца.⁵⁶ Тренд опадања тих напада и њихових последица после 2004. године, може се објаснити високим нивоом остварености политичких циљева албанских екстремиста (повлачење безбедносних снага Србије са тог дела своје територије и прогон око 200.000 Срба и других неалбанаца са те територије), а самим тим и смањењем мотивације и рањивости мета њихових напада. Такав тренд, међутим, још увек није ослободио страха од насиља Србе и друге неалбанце који живе и раде ограничени претежно на своје уске матичне територије, нити је ослободио страха хиљаде прогнаних са Косова и Метохије који би желели да се врате на своја вековна огњишта.

Ти индикатори страха и данас, недвосмислено, докази су неуспеха привремених органа власти и међународних мисија ангажованих на Косову и Метохији од 1999. године. Они су, истовремено, и доказ продуженог, реалног и актуелног егзистирања терористичких претњи, не само на том делу територије Републике Србије, већ и у ширем региону Југоистока Европе. Суочавање са тим безбедносним претњама, отклањање узрока страха од тероризма и стварање безбедног окружења за слободан живот, рад и кретање људи на Косову и Метохији, и даље су кључни изазови и тежишна одговорност међународних мисија и привремених органа власти на том делу територије Републике Србије. Од бројних разлога за то, најважнији се огледа у неспорној чињеници, да се ниво неслободе и страха од насиља какав влада на Косову и Метохији, и то у присуству међународних снага, не може пронаћи ни у једном делу савремене Европе.

ЗАКЉУЧАК

Синтезом резултата спроведеног истраживања намеће се више закључака, од који се најважнији односе на: 1) страх или застрашеност као логичну последицу насиља над људима, 2) повезаност планираног и прорачунатог страха и застрашивања ширег круга људи са тероризмом, 3) на повезаност те врсте страха и застрашивања са насиљем албанских екстремиста на Косову и Метохији. Пре свега, јасно је да свако насиље за последицу има, односно утиче на мањи или виши ниво застрашености или страха непосредно нападнуте жртве насиља. Међутим, иако то схватају и користе, терористима та врста страха није довољна. Они прорачунато и намерно користе насиље, не само да би застрашили непосредне жртве, већ пре свега да би пропагандом својим актима застрашили шири круг непосредно ненападнутих и у спор, због којег примењују насиље, неумешаних људи.

Коришћење насиља на такав начин да сваки акт наговештава извесност наредног акта којим може бити угрожен свако, у сваком тренутку и на сваком месту, у и ван територија под контролом екстремиста, етносепаратистички мотивисани терористи шире страх пре свега у етничкој групи коју доживљавају противничком. Мето тако усмереног насиља на Косову и Метохији су пре свих Срби и други неалбанци, а некада и Албанци нелојални идеји екстремиста. Упркос томе што је тренд насиља албанских екстремиста после 2004. године у опадању, њиховим повременим, нападима они и данас одржавају атмосферу страха, како код прогнаних тако и код преосталих Срба и других неалбанаца на Косову

55 Стевановић, О. (2008): исто, стр. 109.

56 Шуваковић, У. (2014). Транзиција, Филозофски факултет у Приштини, Косовска Митровица, стр. 277–279.

и Метохији. Јасни индикатори постојања те врсте страха су и данас, изостанак повратка већине прогнаних са Косова и Метохије и самоограничавање слободе кретања и рада већине преосталих Срба и других неалбанаца на Косову и Метохији.

Тако индикована атмосфера страха која и данас егзистира на Косову и Метохији, један је од доказа неуспеха или непотпуног успеха међународних мисија ангажованих на том делу територије Републике Србије. Она је, такође, и доказ егзистирања латентних терористичких претњи у региону, са којима се, пре или касније могу поново суочити грађани Косова и Метохије, али и грађани ширег простора на Југоистоку Европе. Управо због тога, отклањање узрока страха од тероризма, односно стварање безбедног окружења за слободан живот, рад и кретање људи на том делу територије Европе, и даље су кључни изазови и тежишна одговорност, како међународних мисија, привремених органа власти на Косову и Метохији, тако и Републике Србије, САД, Европске уније и осталих најважнијих субјеката међународне заједнице. Полазећи од тога, овај рад може бити од користи за боље разумевање узрока и далекосежних последица тог насиља као још увек актуелног фактора угрожавања територијалног интегритета Републике Србије, али и безбедности и мира у региону.

ЛИТЕРАТУРА

- Vajt, Dž. R. (2004). *Terorizam*, Beograd : Alexandria Press.
- Wilkinson P. (2002). *Terorizam protiv demokracije*, Zagreb : Golden marketing.
- Димитријевић В. (1982). Тероризам, Београд : Радничка штампа.
- Јаковљевић, Д. (1997). Тероризам с гледишта кривичног права, Београд : Службени лист СРЈ.
- Jenkins, B. M. (1975). *High Technology Terrorism and Surogate War*, Santa Monica : The Rand Corporation.
- Маркс, К., Енгелс, Ф. (1979). Дела, Том 40[Писма : јул 1870 – децембар 1874], Београд : Институт за међународни раднички покрет : Просвета.
- Мијалковић, С. (2011). Национална безбедност, Београд : Криминалистичко-полицијска академија.
- Симеуновић, Д. (1989). Политичко насиље, Београд : Радничка штампа.
- Стевановић, О. (2008). Посебности албанског тероризма на Косову и Метохији (докторска дисертација), Београд : Факултет безбедности.
- Стевановић, О. (2012). Објекти напада и последице албанског тероризма на Косову и Метохији. у: Косово и Метохија 1912–2012 : међународни тематски зборник, Приштина [тј.] Косовска Митровица : Филозофски факултет.
- Стевановић, О. , Мијалковић, С. (2014). Терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији, у: Научно-стручни скуп са међународним учешћем Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције, Тара, 21–23. октобар 2014. године, Зборник радова, Том 1, Београд : Криминалистичко-полицијска академија.
- Stern, Dž. (2004). *Ekstremni teroristi*, Beograd : Alexandria Press.
- Терзић, С. (2005). Косово и Метохија у 20. веку : политичке, идеолошке, демографске и цивилизацијске координате, рукопис, Београд : Историјски институт САНУ.
- Томашевски, К. (1983). Изазов тероризма, Београд : Младост.
- Schmidt, A. P. et al. (1988). *Political terrorism : a new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories and literature*, Amsterdam : Norton Holland Publishing Co.
- Шуваковић, У. (2014). Транзиција : прилог социолошком проучавању друштвених промена, Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

INTIMIDATION AND FEAR AS TERRORISTIC FEATURES OF VIOLENCE
OF ETHNIC ALBANIAN EXTREMISTS IN KOSOVO AND METOHİJA

Associate Professor Obrad Stevanovic, PhD
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: A state or atmosphere of collective fear (intimidation) of wider population of people not directly attacked, often stands out as one of the several necessary conditions for qualifying concrete violence as terrorism. Accordingly, the paper presents the results of research carried out with the aim to, by analyzing available contents, determine whether violence by Albanian extremists in Kosovo and Metohija at the end of last and the beginning of this century, is characterized by intimidation and fear, as constituent features of terrorism. In this regards, the paper first analyzes the main theoretically established features, according to which terrorism differs from other forms of violence, and then, more specifically, the concept of intimidation and fear as one of these features. The aim of this paper is to present and analyze indicators that confirm the connection between terrorism, intimidation and fear in general and the presence of these features in terrorist violence by Albanian extremists. As the most important among these indicators, the following indicators were analyzed in detail: the absence of return to their homes of displaced and internally displaced persons and self-limitation of freedom of movement of the remaining Serbs and other non-Albanians in Kosovo and Metohija. These indicators have been present to this day and, as such, are proof of the failure of the interim government and the international mission deployed in Kosovo and Metohija since 1999. They are, at the same time, the evidence of prolonged, real and actual existence of terrorist threats, not only in this part of the territory of the Republic of Serbia, but also in the wider region of South East Europe.

Keywords: violence, Albanian extremism, terrorism, Kosovo and Metohija, intimidation, fear.

МЕЂУНАРОДНА ПОЛИЦИЈСКА САРАДЊА У ЕВРОПИ СА ОСВРТОМ НА САРАДЊУ МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ЕВРОПОЛА¹

Проф. др Жељко Никач
Мр Бобан Симић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У реферату се обрађује важно питање међународне полицијске сарадње у борби против криминала у Европи. У функцији теме је дат кратак осврт на правне изворе, видове и облике међународне полицијске сарадње. Даље се наводе механизми међународне полицијске сарадње у Европи у оквиру ОЕБС-а, Савета Европе (СЕ) и Европске уније (ЕУ). Посебно је наведена сарадња која се остварује преко Европола као специјализоване агенције ЕУ, те споразуми о стратешкој и оперативној сарадњи Европола и МУП РС. У завршном делу је указано на перспективе сарадње РС и ЕУ (Европола), посебно у контексту наше апликације за пријем у ЕУ.

Кључне речи: криминал, полиција, међународна полицијска сарадња, Европска унија (ЕУ), Република Србија, Европол, МУП РС.

УВОД

Историју људског друштва карактеришу сложени међународни односи који су у прошлости били засновани на конфронтацијама, сукобима и конфликтима. Савремени тренутак обележава интенција да односи у друштву и са елементом иностраности буду засновани на сарадњи субјеката – држава и међународних организација. Хармонизовани односи су основа за свеобухватни развој држава и међународне заједнице у целини и друштвене надградње коју оличавају наука, култура, образовање, спорт и друге области.

Безбедност је претпоставка опстанка и развоја сваког друштва и људске цивилизације. То је разлог да се државе и други субјекти удружују и предузимају заједничке мере и акције ради заштите универзалних вредности и права.

Криминалитет је једна од најопаснијих негативних друштвених појава која угрожава опстанак цивилизације и поткопава темеље савременог друштва, посебно криминалитет са ино елементима. То је још један од разлога да државе предузму заједничке мере на сузбијању криминалитета, с циљем заштите вредности и напретка заједнице. Међународна полицијска, правосудна и друга сарадња је нужност у XXI веку без које нема успешне борбе против криминала и пуне безбедности у друштву. Сарадња је основ опстанка и суживота народа, религија и култура и одвија се у свим сферама друштвеног живота.

Међународна полицијска сарадња је предворје међународне кривично-судске, односно међународне правне помоћи. Као и остали облици, одвија се на билатералном, регионалном и мултилатералном плану, а у њеном фокусу је осетљива област сузбијања криминала. На међународном плану Интерпол је лидер у борби против организованог криминала, тероризма и других најтежих појавних облика криминала, као међународна организација светске вокације. На регионалном плану, посебно на старом континенту, главни субјект је Европол као Европска полицијска

¹ Реферат је резултат рада на Пројекту *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*. Пројекат се води код МПНТР под бр. 179045 (руководилац, проф др Саша Мијалковић).

Рајд је настао и као резултат активности на Интерном научноистраживачком пројекту КПА – Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији, циклус научних истраживања 2015–2019.

канцеларија основана на нивоу ЕУ. У региону ЈИЕ (Западни Балкан) сарадњу предводи SELEC, а присутни су и други механизми сарадње. На билатералном плану у питању су уговори пограничних и других држава, као и међународних организација.

Република Србија има развијену међународну полицијску и друге видове сарадње и то не само са Интерполом, већ и са Европолом и другим међународним организацијама. Посебно развијену билатералну сарадњу РС има са државама чланицама некадашње СФРЈ, околним и другим земљама (нпр. Русија, Израел). Србија партиципира у великом броју организација јер актуелни тренутак карактерише пораст организованог криминала, тероризма, корупције и осталих тешких појавних облика криминала. Ситуацију отежавају реликти прошлости као што су грађански рат и његове трагичне последице, међународни протекторат на КиМ, транзиција и др. Посебан значај овом питању даје апликација РС за улазак у ЕУ, што пред нас ставља додатне захтеве и изазове.

МЕЂУНАРОДНА ПОЛИЦИЈСКА САРАДЊА – УОПШТЕ

Пораст криминала у свету током последња два века довео је до настанка и развоја идеје међународне полицијске сарадње држава, а касније и међународних организација.² Најопаснији појавни вид криминала тог времена био је анархизам, који је био актуелан крајем XIX века. У циљу заштите од сумњивих субверзивних активности у Пруској је покренута идеја о оснивању Полицијске уније немачких држава (1851–1866), са циљем сузбијања политичке опозиције.³

Одржано је више међународних конференција о реформама казненог система, хуманизацији санкција, сузбијању криминала и сарадњи држава. У Риму је одржана прва антианархистичка конференција (1898) на којој је усвојена резолуција која предвиђа оснивање националних јединица за борбу против анархиста, сарадњу националних полиција и размену информација.⁴ Следећа конференција је одржана у Санкт Петербургу (1904), када је усвојен Тајни протокол за међународни рат против анархизма.⁵ Потом је потписана Међународна полицијска конвенција (1905) у Буенос Ајресу, а 1920. године у истом граду донета је Конвенција о заштити друштва и полицијској сарадњи.

Први конгрес Међународне судске полиције који је одржан у Монаку (1914), размотрио је више полицијских тема: међународне картотеке, поступак екстрадиције, развој комуникација и идеју међународне полиције.⁶ Други Конгрес Међународне криминалистичке полиције је одржан у Бечу 1923. године, када је основана Међународна комисија криминалистичке полиције и размотрено више тема: међудржавни односи полиција, борба против међународних криминалаца, дрога, екстрадиција, употреба техничких средстава и др.⁷ У периоду између два рата одржано је неколико заседања (1928, 1930, 1932, 1937),⁸ али је због почетка рата рад организације замро.

Након Другог светског рата (1946) у Бриселу је одржана прва послератна конференција МККП на којој су државе обновиле чланство, а покренуто је и питање реорганизације.⁹ Афирмисана су начела равноправности, универзалности, аполитизма и антикриминалне солидарности. На конференцији у Бечу (1956), формално је основан Интерпол – Међународна организација криминалистичке полиције и усвојен нови Статут. Организација УН је признала посебан статус Интерполу (1982), успостављене су

2 Лазаревић, В. : Међународна полиција – историја, рад и резултати, Београд, 1933, стр. 7–11.

3 Wright, R.A, Miller, J.M. : *The Encyclopedia of Criminology*, Routledge, New York, 2005, стр.795–798.

4 Jensen, R. B. : *The International Anti-Anarchist Conference of 1898 at the Origins of Interpol*, Journal of Contemporary History, No 2, 1981, p. 322–323.

5 Шире: Geifman, A. : *Thou Shalt Kill : Revolutionary Terrorism in Russia 1897–1917*, Princeton University Press, 1995.

6 Лазаревић : *op. cit.*, стр. 12–22.

7 Goldenberg, A. : *La Commission Internationale de Police Criminelle*, These pour le doctorat en droit, University de Paris, Paris, 1953, p. 25–47.

8 Милићевић, Б. : Међународна полиција и међународна полиција и солидарност држава у борби против криминала, Полиција, бр. 15–16, Београд, стр. 929.

9 Никач, Ж. : Транснационална сарадња држава у борби против криминала : *Европол и Интерпол*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр.63–65.

релације са агенцијама УН и међународним организацијама. Подсећамо да је у Монаку од 3.11 до 5.11.2014. одржана 83. седница Генералне скупштине Интерпола, посвећена обележавању стогодишњице од првог скупа, на којој је учествовала делегација МУП РС, на челу са министром.¹⁰

Правни основи за рад и полицијску сарадњу су норме унутрашњег и међународног права. Унутрашњи правни извори су норме националног законодавства, као што су код нас Закон о полицији РС,¹¹ ЗКП¹², прописи о међународној кривично-правној помоћи (ЗМППКС)¹³ и остали (Закон о спољним пословима¹⁴, Устав РС¹⁵). Међународни извори су Повеља УН, резолуције, декларације, конвенције, уговори, меморандуми и други акти који су обавезујући у међународно-правном поретку (нпр. чл. 38 Статута међународног суда правде).¹⁶

Субјекти сарадње су државе (националне полиције, агенције) и међународне организације (владине и невладине). Значајни механизми међународне полицијске сарадње су официри за везу, полицијски аташеи и полицијске мисије.

Облици и видови сарадње према карактеру су мултилатерална, регионална и билатерална. Према садржини, најважнији облици и видови сарадње су размена информација, предузимање мера и радњи на молбу стране државе (проналажење лица по основу међународних потерница, хапшење, саслушање, притвор и екстрадиција), заједничке акције (пресецање криминалних канала), техничка помоћ и сарадња, едукација кадрова и др.¹⁷

САРАДЊА ПОД ОКРИЉЕМ ОЕБС-А

Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕСС) је правни следбеник некадашње Конференције за европску безбедност и сарадњу, која је одржана 1975. године у Хелсинкију и наставила рад у формату дипломатских конференција. На конференцији су државе Европе, САД и Канада потписали Завршни акт (енгл. *Helsinki Final Act*) у којем су наглашена универзална начела међународних односа. Документ садржи одредбе које се односе на безбедносна питања, сарадњу у области економије и науке, заштите људских права и грађанских слобода (хумана димензија).¹⁸ Циљ скупа је био смањење напетости између Запада и Истока и наставак започете политике детанта. Потписано је више заједничких изјава о сарадњи између држава два савеза, међу којима су најважнији они које су потписали председници СР Немачке, ДР Немачке, САД и Аустрије.¹⁹

Основни задатак је превентивна дипломатија, спречавање сукоба и постконфликтна изградња. ОЕБС није основан формалним актом, већ на основу политичког компромиса и сагласности држава, па су сходно томе обавезе чланица политичке природе. Обавезе могу имати међународно-правни значај, ако се има у виду углед држава, место у међународној заједници и чињеница да одсликавају међународно обичајно право.²⁰

ОЕБС је највећа светска међувладина организација која се бави питањем безбедности. У домен рада организације спадају контрола наоружања, поштовање и заштита људских права и грађанских слобода, посебно слобода штампе и слободни избори. У

10 МУП РС, www.mup.gov.rs (3. 4. 2015).

Поред актуелног министра унутрашњих послова у делегацији РС били су директор полиције, начелник Управе за међународну оперативну полицијску сарадњу и сарадници.

11 Службени гласник РС, бр. 101/05, 63/09 – Одлука УС и 91/11.

12 Службени гласник РС, бр. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13 и 55/14.

13 Закон о међународној правној помоћи у кривичним стварима, Службени гласник РС, бр. 20/09.

14 Службени гласник РС, бр. 116/07, 126/07 – испр. и 41/09.

15 Службени гласник РС, бр. 98/06.

16 Шире: Крећа, М.: *Ius cogens у савременом међународном праву*, Правни факултет, Београд, 1988.

17 Нешковић, С.: Међународна полицијска сарадња. Безбедност, Год, 47, бр. 5 (2005), стр. 754–769.

18 OSCE, www.osce.org, Who we are, History (3. 4. 2015)

19 Крећа, А.: Међународно јавно право, Правни факултет, Београд, 2014, стр. 640–641.

20 Група аутора, Основи међународног јавног права, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 136–138.

персоналном смислу, организацију карактерише мултиетничност и оперативност, јер је већина особља ангажована на терену и око 10% у седишту организације у Бечу.²¹

Мисија ОЕБС-а у Србији је успостављена 2001. године након нормализације односа са најутицајнијим државама међународне заједнице. У складу са договором између Владе РС и ОЕБС-а, мандат Мисије је усмерен на конкретне програме и области рада. Најважније области интересовања и деловања Мисије ОЕБС у РС су: владавина права и људска права, спровођење закона (реформа полиције), демократизација и медији.²² Поред канцеларије у Београду, Мисија има деташмане у унутрашњости, које чине: Канцеларија Мисије у Бујановцу, Центар за обуку у Новом Пазару и Испостава за обуку полиције у Сремској Каменици.

У мултиетничким срединама Мисија има запажену улогу да пружа помоћ и саветује локалне власти, одржава контакте са лидерима заједница и представницима цивилног друштва. Мисија остварује активности на плану јачања капацитета демократских институција, реформе правног система и полиције, промовисање добре управе и унапређења професионалног рада медија.

Подсећамо да је од 1. 1. 2015. године Србија председавајући ОЕБС-а у мандату од годину дана, што је важно признање за нашу земљу у отежаним међународним околностима. Министар спољних послова РС је председавајући Организације и наша земља је озбиљно приступила реализацији овог задатака. Једно од најтежих питања биће свакако актуелна криза у Украјини и, с тим у вези, улога наше земље као могућег посредника у конфликту.

САРАДЊА У ОКВИРУ САВЕТА ЕВРОПЕ

Савет Европе је најстарија организација држава на нашем континенту која је настала после II светског рата, када је група од десет најразвијених држава у Лондону (5. 5. 1949) потписала Статут. Основна идеја је интеграција европских држава у блоковској подели света и афирмација западноевропске цивилизације.²³ Организација је проширена после пада берлинског зида и има 47 чланова (осим Белорусије). Статус посматрача има 5 држава (САД, Мексико, Канада, Јапан, Ватикан). Србија је такође члан, као и друге државе из некадашње СФРЈ. Седиште СЕ је у Стразбуру, где се налазе сви важнији органи организације.

Основни циљеви СЕ су заштита људских права, парламентарне демократије и владавине права, промоција европског идентитета и заједничких вредности.²⁴ Канцеларије СЕ имају важну улогу и отварају се с циљем побољшања сарадње са појединим државама. Канцеларије поспешују сарадњу између локалних, регионалних и националних власти, политичких странака и покрета, медија и међународне заједнице.²⁵

Канцеларија СЕ у Београду је отворена пошто је Србија постала 45. по реду чланица (2003), након политичких промена и повратка у међународну заједницу.²⁶ Основни задатак је помоћ и подршка нашој земљи у процесу демократских реформи и напретку ка европским интеграцијама. У сарадњи са нашим властима Канцеларија је подржала реформе у области људских права и слобода, рада парламента, медија, локалне самоуправе, образовања, правосудних, полицијских и казнено-поправних органа и активности у борби против прања новца и др.

Покренуто је више пројеката у области сузбијања организованог криминала, прања новца, сузбијања економског криминала, корупције и др. (CARDS, CARPO, PACO,

21 OSCE : *op. cit.*

22 *Ibid.*

23 Група аутора, Савет Европе, Документи, Међународна политика *etc.*, Београд, 1996, стр. 3–9.

24 Словић, С.: Улога институција у успостављању међународног мира и безбедности, Политичка ревија, Год. 23, бр. 1/10 (2010), стр. 221–248.

25 Извор: http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/2829_booklet_ser.pdf (04.04.15)

26 Извор: belgrade.office@coe.int (04.04.15)

PROSECO, MOLII, PACS).²⁷ Покренут је заједнички пројекат „Јачање капацитета полиције и правосуђа за борбу против корупције у Србији“, с циљем стварања капацитета агенција са полицијским овлашћењима и правосуђа у откривању, истражи и суђењу у случајевима корупције и развој мултилатералне сарадње.²⁸ Подсећамо да је РС четири године касније (2007) преузела председавање Комитетом министара СЕ.

Савет Европе је дао значајан допринос у погледу безбедности, унутрашњих послова и правосуђа у одржавању мира, добрих односа и хармонизацији правних прописа чланица. Усвојено је неколико међународних докумената као што су: Конвенција о заштити људских права и слобода, спречавању мучења, нехуманих и понижавајућих поступака и казни, затим Повеља о заштити социјалног положаја људи, Повеља о заштити права националних мањина, Декларација СЕ о полицији (1979), више препорука и резолуција.

Формирано је више експертских група из области унутрашњих послова, безбедности, правосуђа, заштите људских и мањинских права. Најважније од њих су Европски комитет за проблеме криминала, Група „Помпиду“,²⁹ Комитет експерата у оквиру комитета за проблеме криминала, *ad hoc* експертски Комитет о правном статусу азиланата, избеглица и апатрида и друга специјализована радна тела.

а) Европски комитет за проблеме криминала (CDPC)³⁰ је основан 1957. године и има значајну улогу у превенцији и контроли криминала. У широј јавности орган је познат као Европски комитет директора за проблеме криминала, са седиштем у Стразбуру. У његов састав улазе ресорни министри правде и државни тужиоци земаља чланица.

Надлежност ЕКПК је успостављена на основу одлуке Комитета министара СЕ и односи се на одговорност, надзор и координацију активности у превенцији и контроли криминала. Комитет је овлашћен да идентификује приоритете међувладине сарадње и предложи СЕ конкретне активности, мере и радње у кривично-правној области и њихово спровођење.

Програм рада у области унутрашњих послова предвиђа усклађивање превентивне и репресивне политике, заједничке акције и сарадњу у сузбијању криминала, контролу саобраћаја и др.³¹ Предвиђени су сарадња у погледу безбедности друмског саобраћаја, дефинисања и примене заједничке казнене политике, размена информација и др.

На предлог Комитета, Савет министара је усвојио више препорука из области унутрашњих послова, полиције и безбедности.

Комитет разматра међународне документе, организује тематске скупове, конференције и састанке директора затворских установа. Комитет једном годишње има редовна заседања на којима учествују делегације чланица, представници Парламантарне скупштине СЕ, локалних и регионалних власти Европе, Европске комисије, посматрачи и др.³²

б) Група Помпиду (*Pompidou*)³³ представља значај облик међудржавне сарадње у борби против злоупотребе наркотика, илегалне производње и трговине опојних дрога. Основана је 1972. године на иницијативу тадашњег председника Француске, по коме је и добила име.

Седиште групе је у Стразбуру и чланице су прво биле земље Бенелукса, Француска, Немачка, Италија и Велика Британија. Касније су се придружиле европске државе: Данска, Шведска, Норвешка, Финска, Ирска, Турска, Португалија, Швајцарска и Аустрија. У раду групе су учествовали и САД, Канада, Пољска и Ватикан, док је СФРЈ једно време била члан групе.³⁴

У почетку група није имала званичан карактер и њен рад се одвијао у форми радних састанака ресорних министара, који су одржавани сваке друге године и којима су

27 *Ibid.*

28 Извор: http://www.coe.org.rs/REPOSITORY/2829_booklet_ser.pdf (04.04.15)

29 Лопандић, Д. ; Јањевић, М. : Споразум из Шенгена, Међународна политика, Београд 1996, стр. 205–225.

30 Извор: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdpc/CDPC_en.asp (04.04.2015)

31 Лопандић, Д. ; Јањевић, М. : *op. cit.*, стр. 208–211.

32 Вуковић, С. : Превенција криминала, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010, стр. 36–40.

33 Извор: http://www.coe.int/t/dg3/pompidou/default_en.asp (05.04.15.)

34 Никач, Ж. : Транснационална сарадња држава у борби против криминала : *op.cit.*, стр.143–145.

претходили припремни састанци сталних кореспондената. Почетком осамдесетих година, група постаје „Пилот група“ која се бави питањима увођења нових средстава за јачање унутрашње безбедности и израду заједничких студија. Интензивирају се контакти држава чланица, посете високих функционера служби безбедности и размена података. Следи стварање националних структура и механизма сарадње, израда планова за оснивање и рад заједничких органа и др. Све поменуте активности су указивале на амбицију да група прерасте у европску полицију.³⁵

в) Комитет експерата је орган који је формиран у оквиру СЕ са задатком да открива, плени и конфискује средства која потичу из кривичних дела. Комитет је формацијски подређен Европском комитету за проблеме криминала.

Специјализовани органи такође имају одређени значај, као нпр. Комитет о правним аспектима азиланата, избеглица и апатрида, затим Консултативни комитет за сузбијање тероризма и др.

У оквиру заједничке борбе против криминала и међународне сарадње, СЕ је усвојио неколико међународних докумената, као што су: Конвенција о екстрадицији са додатним протоколом, Конвенција о међусобном пружању правне помоћи у кривичним стварима са додатним протоколом, Конвенција о преносу поступка у кривичним стварима, Конвенција о трансферу осуђених лица, Конвенција о спречавању „прања новца“, претресу и конфискацији имовинске користи стечене кривичним делима и др.³⁶

САРАДЊА У ОКВИРУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЊЕНИХ ПРЕТХОДНИЦА – ЕВРОПСКА ЗАЈЕДНИЦА И ФОРМЕ САРАДЊЕ ПРЕ УГОВОРА О ЕУ

Полицијска и правосудна сарадња између држава данашње ЕУ је пратила процес трансформације Уније. Претече ЕУ су биле познате три заједнице: Европска заједница за угаљ и челик (1951, Париз), Европска економска заједница (1957, Рим) и Европска заједница за атомску енергију (1957, Рим). Приликом оснивања у састав заједница је ушло шест држава (Француска, Немачка, Италија, Белгија, Луксембург, Холандија), док су касније ушле нове чланице. Уговор о обједињавању органа трију заједница (1965, Брисел) је ступио на снагу 1967. године и формирана је јединствена Заједница (*Community*), са униформном структуром и признати правни субјективитет заједница.³⁷

Европска заједница (ЕЗ) је основана с циљем усклађивања економских интереса (развијених) држава, стварања заједничког тржишта и очувања националних економија. Основни предуслови економске сарадње држава су амбијент правне сигурности, стабилан јавни ред и мир, сузбијање и спречавање криминала. Стога је формирано више стручних тела, радних група за сарадњу држава и служби у појединим областима, пре свега унутрашњих послова и безбедности. Због измењених околности, групе су реорганизоване, прилагодиле су организацију и методологију рада потребама и новим појавним облицима криминала.

а) У оквиру ЕЗ успостављене су следеће радне и оперативне групе:

– Група Родос (Координациона група за слободу кретања лица) је основана на седници Европског савета (1988, Грчка). Државе чланице постављале су координаторе на националном нивоу и основни циљ је био јача међувладина сарадња у области унутрашњих послова и безбедности, ради лакшег и слободнијег кретање унутар ЕЗ. Посебан акценат је био на борби против тероризма, сузбијања међународног криминала, нарочито илегалног промета наркотика и др. Даље је објављен је „Документ са Палме“ (1989) у којем су наведени ставови и препоруке с циљем јачања размене информација.³⁸

35 Извор: www.coe.int/T/DG3/Pompidou/AboutUs/TasksStructure/default_en.asp (5. 4. 2015).

36 Поменуте и друге конвенције СРЈ је ратификовала после 2000. године и оне су постале интегрални део унутрашњег правног поретка.

37 Шире: Гасми, Г.; Никач, Ж.: Основи система ЕУ (Право ЕУ), Приручник за припремање стручних испица запослених у МУП РС, Поглавље II, МУП РС, издање, Београд, 2013, стр. 43–107.

38 Никач, Ж.: Транснационална сарадња држава у борби против криминала: *op. cit.*, стр.143–145.

– Одсек за усклађивање борбе против кријумчарења је формиран 1989. године од стране Комисија ЕЗ. У његов састав су ушли функционери Комисије и експерти специјалних полицијских служби чланица. Основни задатак је био да координира активности и води борбу против кријумчарења и кршења финансијских прописа Заједнице.

– Група за пружање узајамне помоћи (ГАМ) је формирана 1967. године и у њен састав су ушли представници царинских служби чланица. Основни задатак групе је био рад на унапређењу административне процедуре и сарадњу у борби против илегалног промета опојних дрога.

– Група за пружање узајамне помоћи (Група 92) је формирана одлуком генералних директора царинских служби чланица ЕЗ. Група је извршавала задатке у области сузбијања криминала са ино елементима и уз ангажовање националних координатора на границама чланица ЕЗ.

– Систем за примену царинских режима је основан 1986. године као електронски систем веза између царинских служби, одељења која се баве испитивањем и истраживањем. Систем је био у функцији сузбијања кријумчарења и борбе против прекограничног и криминалитета са ино елементима.

– Европска политичка сарадња је *ad hoc* радна група министара правосуђа и унутрашњих послова чланица ЕЗ. Група је формирана 1986. године ради борбе против тајних имиграција у земље ЕЗ, а касније је проширила делатност на пратеће појаве. У питању су заједничке акције сузбијања илегалног промета опојних дрога и осталих појавних облика криминала са ино елементима.

– Група за имиграције је формирана 1986. године као *ad hoc* група. У њеном саставу је функционисало више специјализованих подгрупа за азил, фалсификовање докумената, контролу граница и др.

– Европски комитет за борбу против опојних дрога је основан 1989. године. Основни задатак Комитета је била координација активности чланица ЕЗ и њихових служби у борби против злоупотреба опојних дрога.³⁹

б) **Група ТРЕВИ** је посебна оперативна група успостављена ради *ad hoc* координације и размене информација између полиција и служби безбедности држава чланица. Група је основана у Риму (1975) и име је добила по чувеној фонтани и као акроним француских речи за тероризам, радикализам, екстремизам и међународно насиље.

У раду групе су учествовали министри унутрашњих послова и правосуђа, високи полицијски и обавештајни функционери чланица. Значајан вид сарадње је размена обавештајних података који су од непроцењивог значаја за сузбијање тероризма, организованог и осталих облика криминала. На основу договора сукцесивно су потписивани поједини међународни споразуми и други документи, правно третирано као акти међународног јавног права.⁴⁰

Структура групе обухвата следеће нивое: министарске састанке, скупове високих функционера и радне групе.⁴¹ Након закључења Споразума из Шенгена (1985) група је интензивирала активности и прилагодила их новим околностима, па је на конференцији 1990. године усвојен „Програм активности за јачање сарадње између полиција у борби против тероризма и других облика организованог криминала“.⁴²

У оквиру групе делују специјализоване подгрупе: а) ТРЕВИ 1 (борба против тероризма), б) ТРЕВИ 2 (техника рада полиције, хулиганство и јавни ред), в) ТРЕВИ 3 (борба против организованог криминала и илегалног промета опојних дрога) и г) ТРЕВИ 4 (механизми безбедности после отварања унутрашњих граница, алт. назив ТРЕВИ 92).

39 Лопандић, Д.; Јањевић, М.: *op. cit.*, стр. 208–211.

40 Стојановић, С.; Маравић, Д.: Водич кроз ЕУ политике- Слобода, безбедност, правда, Европски покрет у Србији, Београд, 2011, стр. 20–28.

41 Bunyan, T.: *Trevi, Europol & the European state* (Electronic version). Retrieved from: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.175.888&rep=rep1&type=pdf> (06.04.15)

42 *Ibid.*

Група је усвојила неколико значајних докумената као што су: Документ из Палме (1989, слободно кретање људи), Декларација министара (1989, полицијска сарадња у ЕЗ), Акциони програм (1990, ангажовање полиције и безбедносних служби у сузбијању тероризма, трговине дрогама) и др. Циљ усвајања докумената је изградња заједничке политике сузбијања тероризма и осталих најтежих појавних облика криминала, даљи развој полицијске и међусекторске сарадње.

Сарадња на основу Уговора о ЕУ

а) До ступања на снагу Уговора из Лисабона, функционисање ЕУ је било засновано на тзв. стубовској подели, па су постојала три стуба ЕУ: I – економска заједница, II – одбрана и спољни послови и III – правосуђе и унутрашњи послови. Подела је формално-правно уведена Уговором из Мастрихта 1992. године,⁴³ а касније је у пракси дограђивана одлукама надлежних органа ЕУ и једнообразном применом. Уговор из Мастрихта донекле регулише правну процедуру, методологију рада и генерално институционалне оквире сарадње. Сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова је систематизирана у Глави VI Уговора из Мастрихта (чл. 29–42). Главни циљ сарадње је да се осигура висок ниво безбедности и слободе за грађане ЕУ на националном и међународном плану, затим сузбијање криминала, расизма, ксенофобије и др.

Уговором су установљени органи међу којима је најважнији Савет министара ЕУ у чији састав улазе ресорни министри држава чланица, зависно од питања која су предмет разматрања (министри правде и унутрашњих послова). У области правосуђа и унутрашњих послова следећи по значају је Комитет за координацију послова (Комитет К-4), у чији састав улазе високи функционери из области правосуђа и унутрашњих послова. У његовој надлежности су координација, сарадња и размена информација из области правосуђа и унутрашњих послова. У оквиру Комитета делују специјализоване радне групе за имиграцију и азил (CIREA, CIREFI), безбедност (ЕВРОПОЛ) и сарадњу у области правосуђа.⁴⁴

Заједничке акције (члан 30, став 1) су један од значајнијих механизма сарадње у борби против криминала и обухватају: оперативну сарадњу (полиција, царина, тајне службе), прикупљање и размену информација (систем Европол), едукацију кадрова, размену официра за везу, техничку помоћ, процену истражних техника за откривање организованог криминала и др.⁴⁵ Сарадња се одвија преко националних органа и органа и агенција данашње ЕУ, као што су Европска канцеларија полиције (EUROPOL), Јединица за европску правосудну сарадњу (EUROJUST) и др. Велики значај има хармонизација правних норми у области кривичног права и у сузбијању организованог криминала, тероризма и трговине опојним дрогама (члан 31е).⁴⁶

б) Уговор из Амстердама⁴⁷ је ступио на снагу 1. 5. 1999. године, након ратификације у парламентима чланица. Уведене су значајне промене у погледу **поступка одлучивања, положаја ЕП, процедуре гласања, сарадње, статуса председника Комисије, надлежности Европског суда правде и др.**⁴⁸

У области правосуђа и унутрашњих послова установљен је простор слободе, безбедности и правде (AFSJ – *Area of Freedom, Security and Justice*) и истакнути циљеви као што су слобода кретања, ефикаснија борба против организованог криминала, проневера и др.

43 *The Treaty on European Union, The Maastricht Treaty* Извор:http://eurlex.europa.eu/en/treaties/dat/12002M/htm/C_2002325EN.000501.html (06.01.15)

44 Никач, Ж.: Транснационална сарадња држава у борби против криминала: *op. cit.*, стр. 147–149.

45 *The Treaty on European Union, The Maastricht Treaty*, Title VI-Provision on police and Judicial Cooperation in Criminal Matters, Article 29–42. (7. 4. 2015).

46 *Ibid.*

47 *The Treaty of Amsterdam amending the Treaty of the European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts*; извор: <http://eur-lex.europa.eu/en/dat/11997D.html> (07.01.15)

48 Гасми, Г.; Никач, Ж.: *op. cit.*

Ступањем на снагу уговора питања која се односе на правосуђе и унутрашње послове подељена су између првог и трећег стуба, док је у први стуб додата нова глава VI Уговора о ЕЗ (Политике везане за визе, азил, имиграцију и слободно кретање људи) и чланицама омогућен пренос одређених надлежности (у главу IV).⁴⁹

в) Уговор из Нице⁵⁰ је наредни акт од значаја за реформу ЕУ (2001) који је ступио на снагу након поновљеног референдума у Републици Ирској (1. 2. 2003) и ратификације чланица. Циљ је био побољшање институционалне структуре и предвиђао је **смањење броја посланика у ЕП, избор по једног члана у ЕК и принцип ротације, проширење надлежности Савета министара и др.**

У мају 2004. године је уследило значајно проширење ЕУ када је у чланство примљена група држава из некадашње централне и источне Европе.

У контексту теме велики значај има квалификована већина приликом одлучивања о питањима из области правосуђа и унутрашњих послова, као на пример слобода кретања у ЕУ. **Појачана је сарадња између националних и европских субјеката за примену закона, што је било основа за формирање агенције за област правосуђа (EUROJUST).**⁵¹

г) **Лисабонски уговор** је ступио на снагу 2009. године⁵² и носи префикс реформски, јер је измењена унутрашња архитектура ЕУ и дошло је до даљег развоја (кривичног) права као механизма за очување простора слободе, безбедности и правде.

Укинута је подела на стубове, усвојен редовни законодавни поступак и предвиђено одлучивање квалификованом већином. Унапређена је демократска контрола јачањем улоге ЕП и националних парламената, проширена је надлежност Европског суда правде и омогућен приступ Европској конвенцији о људским правима.

У области правосудне и полицијске сарадње предвиђа се да ЕУ успоставља сарадњу која обухвата надлежне органе чланица које чине полиција, царина и специјализоване службе за откривање кривичних дела и вођење истрага. У посебном законодавном поступку Савет ЕУ може донети мере које се односе на оперативну сарадњу и интервенцију на територији неке државе, уз сагласност и учешће.⁵³ Формирана је Канцеларија европског јавног тужиоца (*European Public Prosecutor – EPP*)⁵⁴ која има непосредна овлашћења за истраживање и прогон лица која се терете за кривична дела која угрожавају финансијске интересе ЕУ. Изузетно важан орган је Стални комитет за унутрашњу безбедност (*Standing Committee on Operational Cooperation on Internal Security – COSI*)⁵⁵ у чији састав улазе високи представници министарстава унутрашњих послова чланица и ЕК. Комитет треба да олакша поступак оперативне сарадње и координацију у области унутрашњих послова, сагледа ефикасност сарадње и изнесе предлоге за побољшање сарадње.⁵⁶

Агенције за полицијску и правосудну сарадњу у кривичним стварима

У оквиру ЕУ основано је више агенција за поједине области од значаја за чланице и ЕУ као целину. У области правосуђа и унутрашњих послова основане су агенције за сарадњу у кривичним стварима с циљем олакшања и поспешења сарадње у борби против тероризма и организованог криминала.⁵⁷

49 Евро-појмовник, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2005, стр. 110.

50 *The Treaty of Nice*. Извор:<http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12001C/htm/12001C.html> (07.01.15)

51 Извор:<http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12001C/htm/12001C.html> (07.04.15)

52 Reform Treaty <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:EN:HTML> (07.04.15)

53 Извор:<http://www.pravnik.rs/blog/index.php/2013/10/ugovor-iz-lisabona/> (08.04.15)

54 Извор:<http://ec.europa.eu/justice/criminal/judicial-cooperation/public-prosecutor/> (08.04.15)

55 Извор:http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/internal-security/cosi/index_en.htm (08.04.15)

56 The Lisbon Treaty's impact on the Justice and Home Affairs:

Доступно на: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/111615.pdf (08.04.15)

57 Извор:<http://www.mojaevropa.rs/o-evropskoj-uniji/agencije/> (09.04.15)

а) Европска агенција за правосудну сарадњу (*European Body for the Enhancement of Judicial Cooperation - EUROJUST*) је основана 2002. године и њено седиште је у Хагу.⁵⁸

Главни задатак агенције је ефикасно откривање и процесуирање најтежих кривичних дела из области организованог криминала, пре свега са ино елементима и који прелазе границе ЕУ. Агенција ради на побољшању сарадње чланица у делу истрага и кривичног прогона, у погледу међусобне правне помоћи и спровођењу захтева за изручење и ефикаснијег поступка. Агенција сарађује са субјектима ЕУ и органима чланица са акцентом на поштовању људских права и грађанских слобода.

б) Европска мрежа за превенцију криминала (*European Crime Prevention Network – EUCPN*)⁵⁹ је основана 2001. године⁶⁰ с циљем промоције превентивних активности и развоја добре праксе у борби против криминала.

Мрежа има неколико важних задатака и то: побољшање сарадње између чланица и органа ЕУ у превенцији криминала, размена информација о превенцији значајнијих облика криминала, процена информација, стручне експертизе за потребе европских институција (Савет, Комисија) и др. У функцији брже размене информација користе се тзв. националне контакт тачке.

Ако је неопходно за постизање циљева, агенција може сарађивати са другим субјектима који су ангажовани у поступку превенције криминалитета.⁶¹

в) Европски полицијски факултет (*European Police College – CEPOL*) је посебна организација основана одлуком Већа ЕУ 2000. године и новелирана 2005. године.⁶² Седиште колеџа је у Великој Британији у оквиру комплекса Брамшил (у Хемпширу у Енглеској), док је главна оперативна канцеларија у Будимпешти. Мисија CEPOL је међународна едукација, обука и тренинг полицијских службеника, истраживање, научни рад и др. Посебан аспект рада је оптимизација сарадње између националних едукативних установа чланица. Организација је афирмисала први мастер програм након што је у Будимпешти (9. 12. 2014) потписан Оквирни споразум о партнерству (*Framework Partnership Agreement*), који се односи на имплементацију програма последипломских студија (*The European Joint Master Programme – EJMP*).⁶³

Колеџ има развијене односе са многим научним, наставним и образовним установама у ЕУ и свету и остварује добру сарадњу са агенцијама ЕУ, као што су: EUROJUST, FRONTEX, FRA (*European Fundamental agency for fundamental rights*), EASO (*European Asylum Support Office*), EIGE (*European Institute for Gender Equality*), Eu LISA (*European Agency for the operational management of large-scale IT systems in the area of freedom, security and justice*) и др.⁶⁴

г) Европски центар за контролу дрога и зависности од дрога (*European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction – EMCDDA*), основан 1993. године, почео је са радом две године касније и седиште му је у Лисабону.

Основни задатак центра је да као информативна агенција прикупља, обрађује, анализира и размењује податке из области феноменологије дрога и зависности у Европи. Центар сарађује са чланицама и агенцијама ЕУ, земљама ван ЕУ и међународним организацијама које се баве проблематиком опојних дрога (UNDCP – УН Програм за контролу дрога, WHO – Светска здравствена организација, WCO – Светска царинска организација).

58 EC No. 2002/187/JHA (28.02.2002).

59 Извор:<http://www.eucpn.org/> (09.04.15)

60 Извор:<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:153:0001:0003:EN:PDF> (9. 4. 2015).

61 Извор:http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_organised_crime/jl0033_en.htm (9. 4. 2015)

62 EC No. 2000/802/JHA, OJL 336 (30. 12. 2000), No.2005/681/JHA, OJL 256 (01.10.2005).

63 Извор:<https://www.cepol.europa.eu> (9. 4.2015).

64 *Ibid.*

д) Европска агенција за сигурност мрежа и података (*European Network and Information Security Agency – ENISA*) је основана 2004. године,⁶⁵ када је почела са радом и седиште јој је у Хераклиону (Грчка).

Циљ Агенције је помоћ институцијама ЕУ, чланицама и пословној заједници да препознају проблеме везане са безбедношћу података и обезбеде висок ниво заштите и сигурности мрежа и података. Агенција пружа техничку помоћ у раду ЕК и у делу ажурирања европског законодавства, у овој и другим областима.

Основни задаци Агенције су: а) помоћ и саветовање ЕК и чланица о безбедности мрежа и података, б) прикупљање и анализа података о безбедности и процени ризика, управљање ризицима и праћења угрожавања, в) сарадња на плану информатичке безбедности и успостављање јавно-приватног партнерства ЕУ и компанија, д) праћење трендова у развоју производа и услуга у вези мрежа података и др.⁶⁶

ђ) **FRONTEX** (Агенција за оперативно управљање спољним границама ЕУ) је агенција основана 2004. године са седиштем у Варшави (Пољска), а назив је добила од француске речи за спољне границе (*Frontières extérieures*).⁶⁷ Мисија агенције је координација оперативне сарадње чланица (граничних служби) у управљању спољним границама ЕУ и увођење заједничких стандарда.⁶⁸ Агенција обавља послове и задатке као што су: анализа ризика угрожености граница, контрола и надзор граница, оперативна и техничка помоћ чланицама, подршка операцијама повратака држављана трећих држава, азиланата и других у поступку реадмисије и др.⁶⁹

Агенција уско сарађује са органима чланица и агенцијама ЕУ који се посредно баве питањима граница, као што су: EuroPol, OLAF (*European Anti-Fraud Office*),⁷⁰ националне царинске службе, националне полиције и др. Посебну сарадњу агенција има са трећим земљама које су идентификоване као транзитне земље у акцијама незаконитих миграција.

МУП РС и Агенција су закључили тзв. Радни аранжман о оперативној и техничкој сарадњи, као и интегрисаном систему управљања спољним границама (IBM – Eastern Partnership Integrated Border Management Capacity Building Project) који спроводи агенција. Агенција је склопила идентичне споразуме закључно са 2014. годином у идентичној форми са још 16 држава.⁷¹ У имплементацији споразума МУП РС и Управа граничне полиције (УГП) сарађује са Агенцијом и постоји стална размена података, техничка помоћ нашим органима, едукација кадрова и други видови сарадње. Посебан акценат је на сузбијању и спречавању незаконитих миграција, трговине људима и других појавних облика криминалитета са ино елементима.

е) Остале агенције и децентрализована тела ЕУ у области правосуђа и унутрашњих послова су бројне и неке су наведене, па подсећамо на Европски центар за мониторинг расизма и ксенофобије (EUMC),⁷² Европску групу шефова полиција (PCOTF) и др.⁷³ Проблем је велики број органа, организација, агенција и осталих тела што доводи до преклапања надлежности, као и трошкова за чланице и буџет. То је упозорење и за нашу земљу као апликанта за пријем у ЕУ у наредном периоду.

Програми сарадње у области правосуђа и унутрашњих послова

У складу са Простором слободе, безбедности и правде (1997) ЕУ је приступила доношењу (петогодишњих) програма сарадње у области правосуђа и унутрашњих послова. Циљ програма је да се усвоје смернице за сарадњу чланица у значајним

65 EU No. 460/EC (OJL 77,13. 3. 2004).

66 Шире: Зечевић, С.: Европска унија, институције и право, Европски универзитет, Београд, 2003.

67 Извор:<http://frontex.europa.eu/> (9. 4. 2015).

68 Sintiћ, T. G.: Uloga FRONTEKS-a u nadzoru vanjskih granica Europske unije, *Policija i sigurnost*, Zagreb, Vol. 21, br.1 (2012), стр. 143–154.

69 *The Treaty on European Union, The Maastricht Treaty: op. cit.*, стр.41–42.

70 Извор: ec.europa.eu/anti_fraud/index_en.htm (9. 4. 2015).

71 *Ibid.*, FRONTEX, Partners, Third countries (9. 4. 2015).

72 Извор:<http://www.eumc.europa.eu/> (9. 4. 2015).

73 Извор:https://www.europa.eu/epso/success/recru/contacts/agencies_list_cast_en.pdf (9. 4. 2015).

областима, као што су: сарадња у грађанским и кривичним стварима, заштита људских права и грађанских слобода, заштита података, превенција криминала, борба против наркотика, расизма и ксенофобије, организованог криминала и политика проширења у контексту правосудних и унутрашњих послова.⁷⁴

а) Тампере програм је први формулисани превентивни програм усвојен 1999. године у истоименом граду, током председавања Финске. Размотрени су значајнији аспекти сарадње држава у области правосуђа и унутрашњих послова и дефинисане активности ЕУ: заједничка политика азила и миграција, борба против организованог криминала, јаче спољашње деловање ван ЕУ и афирмација европског простора правде.⁷⁵

Утврђено је више области заједничког деловања које имају прекогранични карактер као што су: слобода кретања, равноправан приступ правди и правна заштита, признање и заштита основних права, азил и миграције, полицијска и царинска сарадња, праће новца, организовани криминал, тероризам, сарадња са земљама ван ЕУ и учешће у међународним организацијама.

б) Хашки програм (2005–2009) је усвојен је под снажним утицајем терористичких напада у Њујорку (2001) и Мадриду (2004) и трагичних последица. Програм је усмерен на заједнички и ефикаснији приступ решавању прекограничних проблема као што су: илегалне миграције, кријумчарење и трговина људима, тероризам и организовани криминал. Кључни елемент програма је борба против тероризма, а заједнички приступ чланица заснива се на принципу очувања националне безбедности и ЕУ као целине.⁷⁶ Усвојена је и Европска стратегија о дрогама (2005–2012) која је уврштена у програм.

Даље је основана неформална саветодавна група на високом нивоу са задатком да размотри проблеме европске безбедности и актуелне изазове. Група се бавила питањима будућности заједничке европске политике у области унутрашњих послова и добила је назив Група будућности (*Future Group*).⁷⁷ Задатак групе је био да припрема извештаје за Европску комисију и Европски савет, као основу за почетак преговора о програму у постхашком периоду. Полазиште извештаја чине процене резултата и безбедносних ризика, са напоменом да рад групе не утиче на рад осталих органа и агенција ЕУ.⁷⁸ Од тема од заједничког интереса истичу се борба против тероризма и организованог криминала, контрола спољних граница, азил и визе, биометријски подаци, међународна сарадња и др.

в) Стокхолмски програм је усвојен 11. 12. 2009. године упркос примедбама и поступку који није био довољно транспарентан, с циљем продубљивања сарадње у области правосуђа и унутрашњих послова у оквиру ЕУ (2010–2014). Приоритети програма су: заштита људских права, грађанских слобода, угрожених група, личних података и приватности, унапређење правосудне сарадње и лакши приступ правди, продубљивање полицијске сарадње у функцији веће безбедности грађана, држава чланица и ЕУ и формулисање нове политике имиграције и азила и поштовање принципа солидарности.⁷⁹

Према елементима Програма чланице се залажу за изразу унутрашње стратегије безбедности, већу улогу наднационалних тела и специјализованих агенција као што су *Europol*, *Eurojust* и *Frontex*. Предвиђено је стварање административног тела у Савету ЕУ

74 Београдски центар за безбедносну политику, Сарадња држава чланица Европске уније у области правосуђа и унутрашњих послова, (<http://www.ccmr-bg.org/cms/view.php?id=1/>) (10. 4. 2015).

75 European Commission, Directorate-General Justice and Home Affairs, Fact Sheet # 3.1 „TAMPERE Kick-start to the EU policy for justice and home affairs“,

Извор:http://ec.europa.eu/councils/bx20040617/tampere_09_2002_en.pdf (10.04.15)

76 Official Journal of European Union, *The Hague Programme: Strengthening freedom, security and justice in the European Union*, 2005. Извор:[http://eur.lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:053:0001:0014:EN:PDF\(10.04.2015\)](http://eur.lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:053:0001:0014:EN:PDF(10.04.2015))

77 Bunyan T, *The shape of things to come – EU Future Report*, Statewatch, 2008. Извор:<http://www.statewatch.org/analyses/eu-future-group-the-shape-of-things-to-come.pdf/> (10.04.15)

78 Informal high level advisory group („The Future Group“), *Terms of reference*, 2007.

79 *The Stockholm Programme – An Open And Secure Europe Serving And Protecting Citizens*, European Council, Official Journal of the European Union, No 2010/C 115/01, 4. 5. 2010.

за проблеме унутрашње безбедности (Стални комитет за унутрашњу безбедност), који је задужен за процењивање стања и унапређења оперативне сарадње.⁸⁰

Шенгенски споразуми I–III

Идеја о Европи без граница јавила се средином осамдесетих година прошлог века, а непосредни повод је био штрајк возача теретних возила и блокада европских граничних прелаза. Изнет је став да треба олакшати прекогранични промет, „уклонити“ границе и прекомерно администрирање. Слободан проток људи, роба и капитала је европска идеја водиља, док се контрола врши циљано када има елемената и по потреби.

После иницијативе групе земаља закључен је Шенгенски споразум (14. 6. 1985) о постепеном укидању контроле на заједничким границама,⁸¹ а након тога (19. 6. 1990) закључени су Конвенција о примени Споразума са Финалним актом, Протокол (уједињење Немачке) и Заједничка декларација (приорити). Споразум су најпре потписале Немачка, Француска и земље Бенелукса које су постигле договор о слободном кретању и транспорту робе, а након тога све чланице осим Велике Британије и Ирске. У пракси, Споразум и Конвенција се називају Шенген I и Шенген II, који су касније интегрисани у заједнички институционални оквир ЕУ.

Слободан приступ имао је за последице злоупотребу кретања и недовољно контролисан прелазак граница, илегални транспорт роба, трговину људима и др. Земље Шенгена су биле принуђене да заузму заједничку политику азила, имиграције и виза, па је споразум допуњен Даблинском конвенцијом (1997) која утврђује критеријуме и одговорност чланица за азил држављана трећих земаља (превенција, вишеструки захтеви, др).⁸²

Шенген I садржи релативно мали број одредаба које регулишу међународну полицијску сарадњу (чл. 7, 17, 20), па је то измењено усвајањем Шенгена II који обухвата важна питања безбедности и међународне сарадње.⁸³ Шенген I и Шенген II регулишу неколико значајних питања као што су: контрола на унутрашњим границама и слобода кретања, азил, транспорт роба, информациони систем, правна помоћ, безбедност и сарадња органа унутрашњих послова.⁸⁴

Облици и видови сарадње између чланица су прецизирани у Шенгену II где се наводе: размена информација, прекогранично праћење, прекогранична потеря, официри за везу и информациони систем.⁸⁵ У питању су одбрамбени механизми на претње организованих криминалних група и комплементарни превентивном деловању националних служби безбедности.

Конвенција Прум (*Prüm*), која се још назива Шенген III, потписана је 27. 5. 2005. године⁸⁶ и чини надградњу претходних докумената. Основни циљ је побољшање прекограничне сарадње пре свега у борби против тероризма, прекограничног криминала и илегалних миграција. Конвенција омогућава размену података из националних база ДНК, отисака прстију и информација о возилима.⁸⁷

У функцији ефикаснијих кривичних истрага утврђени су приоритети Конвенције: олакшање процедура за размену података и директан приступ базама ДНК, олакшање процедура за размену података и директан приступ базама отисака прстију (AFIS систе-

80 *Ibid.* Шире: Центар за цивилно-војне односе, Београдски центар за људска права, Форум за безбедности и демократију, Билтен о питањима унутрашњих послова Европске уније и Србије, број 9–10, децембар 2009–јануар 2010.

81 Walter, B.: Европски ентузијазам, *Der Kriminalist* No.2, Wiesbaden, febr. 1989, стр.66–71.

82 http://www.ecre.org/files/ECRE_10_Dublin_Recommendations.pdf (10. 4. 2015)

83 Јањевић, М.: Трећи стуб Европске Уније – сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова, Службени лист СЦГ, Београд, 2003, стр.130–133.

84 Лопандић, Д.; Јањевић, М.: *op. cit.*, стр.205–225.

85 Никач, Ж.: Транснационална сарадња држава у борби против криминала: *op cit.*, стр. 149–150.

86 Council of The European Union, OJL 210 6. 8. 2008.

87 Шире: Walsch, C.: *Europeanization and Democracy: Negotiating the Prüm Treaty and the Schengen III Agreement. Croatian Political Science Review* 45 (5), Zagreb, 2009, Retrieved 29 August 2010.

ми), размена информација у вези масовних скупова и догађаја, заједничке оперативне акције (патроле, провере лица, аналитички тимови, групе за праћење), мере репатријације илегалних миграната, ангажовање тајних агената за борбу против тероризма на авио летовима и др.⁸⁸

Шенген III треба посматрати у функцији увођења тзв. принципа доступности којим се омогућава бржа и боља размена информација између агенција за спровођење закона чланица. Либерализује се поступак прикупљања података и афирмише слободан приступ подацима, а потписницима је омогућено да траже додатне податке и информације обавештајне природе.⁸⁹ Могућа је злоупотреба овако прибављених података и стога се поставило више питања, као што су: сигурност података, реципроцитет, гаранције за безбедност и тачност података, нотификација података, рестрикција коришћења и др.⁹⁰

Значајну област сарадње чини размена информација у вези политичких демонстрација и масовних догађаја (чл. 13–15), као и обавештајних података ради сузбијања тероризма и терористичких активности (чл. 16). Приликом размене ових података могуће је поставити допунске услове коришћења, посебно на суду и у јавности јер су многи од података прибављени специјалним истражним методима и техникама.

Шенгенска интеграција је синоним за уједињену Европу и продубљење полицијске и правосудне сарадње. Споразум је пример развоја Европе у више брзина јер су га потписале државе чланице које су биле спремне, док су друге земље приступале сукцесивно и по испуњењу услова. Од посебне важности је међународна сарадња чланица Шенгена са земљама које су ван ЕУ, посебно што су сви заинтересовани за сарадњу у областима правосуђа и унутрашњих послова.

ЕВРОПСКА ПОЛИЦИЈСКА КАНЦЕЛАРИЈА (EUROPOL)

а) Настанак Европола је уследио након укидања граничних контрола између чланица ЕЗ, пада Берлинског зида и почетка транзиције у екс-социјалистичким земљама, што је имало за последицу енормни раст (прекограничног) криминала и претње по безбедност чланица и Заједнице.⁹¹ У одговору на новонасталу ситуацију актуелизовано је питање боље сарадње националних снага безбедности и осталих субјеката у борби против криминала. Немачка је подстакла идеју о будућој организацији европске полиције по моделу ФБИ, што је наишло на правне и политичке препреке, неслагања и коментаре.⁹² Одлучујући утицај на оснивање будуће организације имали су развој европских интеграција, безбедносне претње и ризици. У почетку је постојала неформална међувладина сарадња као вид реакције на пораст тероризма седамдесетих година XX века (ТРЕВИ, СЕЛАД Комитет).

Уговором из Мастрихта (1992) предвиђена је сарадња националних полицијских служби и других органа кривичног гоњења, као и формирање Европола. Након доношења уговора из Амстердама (1997) сарадња у оквиру некадашњег трећег стуба носи назив полицијска и правосудна сарадња у кривичним предметима.⁹³ Европолу је поверено више задатака у борби против организованог криминалитета: а) координација и спровођење посебних истрага коју воде органи чланица, б) повећање стручности ради помоћи за вођење истрага о организованом криминалу, в) успостављање контаката са

88 *Ibid.*

89 *Ibid.*

90 Супервизор ЕУ за заштиту података (*European Data Protection Supervisor – EDPS*) је изнео коментар да је „Пром конвенција осмишљена као лабораторија за прекограничну информативну сарадњу, посебно по питању ДНК и отисака прстију“. Извор: www.privacycommission.be/.../european-data-protection-supervisor (10.04.15)

91 Francis, R. M. : *Fordham International Law Journal, Europol : The Culmination of the European Union's International Police Cooperation Efforts*, Volume 19, Issue 1 (1995), Article 9, New York, 1995. стр. 247–249.

92 Кекић, Д. : Интерпол Вс. Еуропол : *Сличности и разлике*, Сузбијање криминала и европске интеграције, Зборник радова, КПА и Фондација „Ханс Зајдел“, Београд, 2010, стр. 343.

93 Симић, Б. ; Бодрожић, И.; Стевановић, О. : *Полицијска сарадња у ЕУ у оквиру институције Европола*, Зборник радова, Тара 2010, КПА, Београд, 2010, стр. 360.

специјалним тужиоцима и истражитељима за борбу против организованог криминала и др. Одлуком Европског савета (29. 10. 1992) предвиђено је да седиште Канцеларије европске полиције буде у Хагу, док је оснивање Европола формално-правно окончано усвајањем Конвенције Европол (26. 6. 1995).

Јединица за дроге (EDU – *Europol Drugs Unit*) је била претеча Европола која започела своје активности у Хагу 1994. године. Главни задатак EDU је био ограничен на размену и анализу информација и обавештајних података у сузбијању илегалне трговине наркотицима и прања новца.⁹⁴ Посебном одлуком (Есен, 1994) проширен је делокруг рада на борбу против трговине радиоактивним материјалима, крађе и шверц моторних возила, илегалне миграције и „прања новца“ стеченог овим активностима (повезана крив. дела).

У функцији успостављања процедура за размену обавештајних података између чланица развијен је „Оквир за обавештајни модел“. Формиран је Документациони биро EDU као посебна секција за подршку прикупљању обавештајних података из јавних извора (*Open Sources*), информатичких и других података за специјализоване институције (*Word Criminal Justice Library NetWork*). Аналитичари Бироа и официри EDU били су укључени у неколико здружених међународних акција, као што је акција „Снег“ (*SNOW – Shengen Narco Operative Ways*, 1998) када су ангажоване службе Белгије, Француске, Немачке, Луксембурга и др.⁹⁵ Покренута је и посебна мултидисциплинарна група за сузбијање ВТК.

б) Конвенција Еуропол⁹⁶ је ступила на снагу октобра 1998. године након ратификације чланица, док је Европол почео са радом јула 1999. године.⁹⁷ Главни задаци Европола односе на помоћ ЕУ и чланицама у борби против: криминала и међународног тероризма, кријумчарења опојних дрога, сузбијања илегалних миграција и трговине људима, дечје порнографије, кријумчарења украдених возила, сајбер криминала, кријумчарења радиоактивних и нуклеарних супстанци, прања и фалсификовања новца и средстава плаћања. Организација има развијену мрежу од 130 официра за везу (полиција, царина, имиграциона служба), мобилне канцеларије и развијене односе са земљама ван ЕУ.

Европол нема извршна овлашћења и службеници не могу да воде истраге на територији чланица, нити да хапсе осумњичена лица. Механизми рада обухватају размену информација, обавештајне анализе, експертисе и обуку. Европол је мултиагенцијска организација која је сервис за подршку полицијским организацијама чланица и агенција ЕУ. Према члану 29 Уговора о ЕУ (Амстердам) Европол је механизам који грађанима обезбеђује висок степен сигурности унутар простора слободе, безбедности и правде.⁹⁸

в) Главне активности Европола су: а) размена информација чланица и олакшање процедура, б) прибављање, обрада и анализа информација, в) обавештавање надлежних органа чланица преко националних бироа о информацијама које указују на повезаност извршилаца криминалних аката, г) помоћ чланицама у истрагама достављањем информација и вођење компјутерског система информација.⁹⁹

Европол покрива међународну полицијску сарадњу која се односи на незакониту трговину наркотицима, криминал повезан са нуклеарним и радиоактивним супстанцама, кријумчарење илегалних миграната, трговину људима, криминал у вези са моторним возилима, фалсификовање новца и средстава плаћања, незаконите активности прања новца и др.

г) Информациони систем Европола је настао као резултат процене да је неопходно да Европол буде централна координирајућа служба за међународну полицијску сарадњу

94 Busuioce, M. ; Curtin, D. ; Groenleer, M.: ECPR Fifth Pan – European Conference on EU Politics – *Living Europol: Between Autonomy and Accountability*, Порто, 2010, стр. 10.

95 Костић М, Производња и трговина дрогом унутар ЕУ, Безбедност, Год. 42, бр.1 (2000), стр. 121–138.

96 *Convention on the establishment of a European Police Office (Europol Convention)*: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:121:0037:0066:EN:PDF> (11.04.15.)

97 Никач, Ж. : Транснационална сарадња држава у борби против криминала: *op. cit.* , стр. 152–154.

98 Евро-појмовник : *op. cit.*, стр. 41.

99 Извор: <https://www.europol.europa.eu/content/page/europol%E2%80%99s-priorities-145> (11. 4. 2015)

у ЕУ (чл. 30 Уговора из Амстердама).¹⁰⁰ У функцији сарадње и заједничког оперативног рада развија се мрежа криминалних података и успоставља информативни систем.

Савет ЕУ је усвојио неколико важних докумената од којих су посебно значајна Правила о поверљивости информација Европола.¹⁰¹ којима су успостављени нивои поверљивости података: први „Европол 1“ (*confidential*), средњи „Европол 2“ (*secret*) и највиши „Европол 3“ (*top secret*). Савет ЕУ је даље усвојио Правила о пријему информација од трећих лица као што су нечланице, Интерпол, остале међународне организације и др.¹⁰²

Конвенцијом је предвиђено успостављање посебног информационог система (*The Europol Computer System – TECS*) као специфичне врсте компјутеризованог фонда података Европола. Систем чине три основне компоненте: а) информациони систем података, б) аналитички систем и в) индексни систем. Информациони систем је конципиран тако да чланице и службе у седишту могу директно да уносе и преузимају податке из система.¹⁰³

д) Стратегија Европола (2010–2014) указује да је перспектива организације у превенцији у борби против криминала, посебно најтежих појавних облика. Циљеви организације су да функционише као главни центар за подршку ЕУ у примени закона, криминалистичко-информативни центар (*SIENA – Secure Information Exchange Network Application*) и специјализовани центар за спровођење закона.¹⁰⁴ У наредном периоду очекује се усвајање новог стратешког документа и акционих планова ЕУ.

ЕВРОПОЛ И СРБИЈА

а) Као један од приоритета за наредни период Европол је дефинисао већу сарадњу са земљама Западног Балкана, јер је то изражено као потреба ЕУ на политичком и оперативном нивоу.¹⁰⁵ Ово из разлога што безбедносне претње и ризици имају порекло или везе са просторима некадашње СФРЈ и Западног Балкана, па су ЕУ и Европол заинтересовани за продубљивање сарадње и заједничку борбу против криминала. Процене ризика дате су још у Извештају ЕУ о процени претњи од организованог криминала, коју је сачинио Европол 2009. године.¹⁰⁶

Главни садржај међународне полицијске сарадње Европола, Србије и земаља ЈИЕ чини размена информација и обавештајних података који се односе на организовани криминал, тероризам и остале најтеже појавне облике криминала. Због ратних и других догађаја из блиске прошлости регион је веома осетљив и безбедносно рањив, па је нужна међународна сарадња на плану сигурности и осталим пољима. Организоване криминалне и терористичке (екстремне исламске) групе са Балкана су озбиљна претња за безбедност региона, ЕУ и међународне заједнице.

На седници Управног одбора Европола 2007. године усвојен је документ под називом Мапа пута за Западни Балкан у којем су дефинисани специфични циљеви за јачање улоге Европола у региону. У првом тренутку оперативни споразум о сарадњи са Европолом је имала само Хрватска, која је касније (2013) постала пуноправни члан ЕУ и ратификовала Конвенцију Еуропол. Европол је потом успоставио безбедну информатичку везу са Македонијом, а потом потписао стратешке споразуме о сарадњи са Албанијом, БиХ, РМ и Србијом.

100 *The Treaty of Amsterdam amending the Treaty of the European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts.* Извор: <http://eur-lex.europa.eu/en/dat/11997D.html> (11. 4. 2015).

101 *Concil Act of 3 November 1998. adopting rules on the Confidentiality of Europol information.*

102 *Council Act of 3 November 1998. laying down rules concerning the receipt of information by Evropol from third parties.*

103 Извор: <https://www.europol.europa.eu/content/page/information-exchange-1848> (11. 4. 2015)

104 Извор: <https://www.europol.europa.eu/content/page/europol%E2%80%99s-priorities-145> (12. 4. 2015)

105 European Parliament : *Europol, Priorities of Europol in Western Balkans*- speaking points for László Salgó (Europol Assistant Director), 2009.

106 OCTA 2009, EU Organized Crime Threat Assessment, Europol.

б) Србија је потписала стратешки споразум са Европолом у септембру 2008. године, који је ратификован и након објављивања постао је део унутрашњег правног поретка.¹⁰⁷ Циљ споразума је да се унапреди међусобна сарадња пре свега у борби против организованог криминала, тероризма и других најтежих појавних облика криминала са ино елементом. Садржина споразума је идентична документима које је Европол потписао са другим земљама и у центру пажње је размена стратешких и техничких информација.

Споразум третира следећа питања: стратешку сарадњу, конкретне области криминала, националне контакт тачке, надлежне органе, размену информација, захтеве за помоћ и извршење, размену стручних знања, официре за везу, трошкове, одговорност, решавање евентуалних спорова и др. Посебни анекси Споразума регулишу поједина питања: Анекс 1 (размена класификованих информација), Анекс 2 (дефиниције облика криминалитета) и Анекс 3 (надлежни органи).

в) Пре закључења споразума о оперативној сарадњи Србија је потписала са Европолом три значајна предприсупна документа, који су кључни за испуњење услова за потписивање Оперативног споразума (Хаг, 28. 5. 2010). У питању су следећи акти: Мапа пута сарадње између Европола и Србије, Меморандум о разумевању и успостављању безбедне комуникационе линије и Билатерални споразум о повезивању рачунарских мрежа.¹⁰⁸

Оперативни споразум о сарадњи МУП РС и Европола је потписан 16. 1. 2014. године и обухвата размену података, размену официра за везу и друге познате облике и видове међународне полицијске сарадње. Предмет сарадње је пре свега борба против организованог криминала, тероризма и најтежих појавних облика криминала. Смисао је операционализација полицијске сарадње између МУП РС и Европола, као и подизање сарадње на виши ниво у обостраном интересу.

Велики је значај сарадње са Европолом у процесу апликације РС за пријем у ЕУ, што је наведено у Извештају о скринингу Србија за Поглавље бр 24 – Правда, слобода и безбедност.¹⁰⁹ Са представницима ЕУ израђен је Акциони план за имплементацију Поглавља 24 чији је саставни део међународна полицијска сарадња и успостављене јаче везе између МУП РС и Европола.¹¹⁰ Наша земља је узела учешће на неколико пројеката (потпројеката) у оквиру Европола, као нпр. још од 2010. године на потпројекту који се односи на организоване криминалне групе са ових простора умешане у трговину оружјем, наркотицима, прање новца, пореске преваре и др. (учесници Немачка, Француска, Холандија, Аустрија, Шведска, САД и др).¹¹¹

У МУП РС носилац активности је Дирекција полиције – Управа за међународну оперативну полицијску сарадњу (УМОПС) у чијем је саставу Одељење за сарадњу са Европолом,¹¹² у сарадњи са Кабинетом министра – Бироом за међународну полицијску сарадњу и евро-интеграције (БМС) и др. (нпр. УКП – СБПОК, УГП).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Међународна полицијска и друга сарадња држава је данас нужност савременог света и императив опстанка људске цивилизације. Смисао сарадње је да се државе и међународна заједница организовано и заједнички супротставе криминалитету као највећем светском злу у мирнодопским условима. То посебно у односу на организовани криминал, тероризам, корупцију и остале најтеже појавне облике криминала у савременом друштву.

107 Закон о потврђивању Споразума о стратешкој сарадњи РС и Европске полицијске канцеларије, Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 38/09.

108 Шире: Центар за цивилно-војне односе, Београдски центар за људска права, Форум за безбедности и демократију, Билтен о питањима унутрашњих послова Европске уније и Србије, брј 14, мај 2010.

109 Извештај о скринингу Србија, Поглавље 24 – Правда, слобода и безбедност. MD 46/14 од 15. 5. 2014. Екпланаторни скрининг 2–4. 10. 2013 и билатерални састанак 11–13. 12. 2013. Извор: www.mup.gov.rs (13. 4. 2015).

110 Action plan for chapter 24 – Introduction, 21. 1. 2015, извор: www.mup.gov.rs (13. 4. 2015).

111 Извор: http://www.novinite.com/view_news.php?id=115638 (12. 4. 2015)

112 Информатор о раду Министарства унутрашњих послова, Београд, 2015, стр. 16.

Сарадња се одвија на билатералном, регионалном и мултилатералном плану. Билатерална сарадња углавном има прекогранични карактер суседних земаља, док се регионална тиче сарадње држава у појединим областима, као што је нпр. регион ЈИЕ (Западни Бакан) или Европа (нпр. Европол). Мултилатерална сарадња је углавном на ширем нивоу, као нпр. у области сузбијања тероризма или преко универзалних организација (нпр. Интерпол).

Међународна полицијска сарадња у Европи има дугу традицију. Једним делом одвија се и данас у овој области посредством ОЕБС-а, са напоменом да је у питању организација која се глобално бави питањима безбедности. Савет Европе је следећа организација преко које је сарадња у прошлости зачета и делимично се одвија до данас, с обзиром на то да СЕ окупља све државе Европе (изузев Белорусије). Сарадња је још интензивнија преко Европске уније, њених претеча, актуелних форми организације и до данашњих механизма (нпр. Европски налог за предају и хапшење – ЕАВ).¹¹³

Европол је организација која је основана као европска полицијска канцеларија за сарадњу полиција држава чланица ЕУ. Европол има развијену сарадњу са осталим агенцијама за примену закона у ЕУ и са државама које нису чланице ЕУ. Република Србија има успостављену сарадњу са Европолом са којим је потписала споразуме о стратешкој и оперативној сарадњи, што је посебно важно у погледу наше апликације за пријем у ЕУ. На тој основи развијени су бројни механизми сарадње као што су: размена података, заједнички истражни тимови, заједничке оперативне акције, контакт тачке, регионални центри за сарадњу полиције и царине, заједничке полицијске станице и др.¹¹⁴

Међународна полицијска сарадња у свету данас је израз антикриминалне солидарности држава и њене перспективе у будућности су несумњиве, јер је опасност од криминала глобална и захтева усаглашени одговор на међународном плану.

INTERNATIONAL POLICE COOPERATION IN EUROPE WITH THE EMPHASIS ON COOPERATION BETWEEN THE MINISTRY OF INTERIOR OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND EUROPOL

Associate Professor Zeljko Nikach, PhD

Lecturer Boban Simic, MA

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: The paper deals with an important issue of international police cooperation in the fight against crime in Europe. The paper presents a brief overview of the legal sources, and types and forms of international police cooperation. Furthermore, it lists mechanisms of international police cooperation in Europe within the OSCE, CE and the EU. Special emphasis was put on said cooperation achieved through Europol as a specialized agency of the EU, and agreements on strategic and operational cooperation between Europol and Serbian Ministry of Interior. The final part of the paper points to the prospects of cooperation of the Republic of Serbia and EU (Europol), especially in the context of our application for EU membership.

Keywords: crime, police, international police cooperation, the EU and the Republic of Serbia, Europol and the Ministry of Interior of the Republic of Serbia.

113 Шире: Nikač, Ž.; Korajlić, N.; Bećirović, M.: Evropski nalog za hapšenje i predaju kao supstitut ekstradiciji u EU, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, BiH, *Kriminalističke teme*, Sarajevo, God. 13, br.1–2 (2013), str. 75–91; Council Framework Decision of 13 June 2002 on the European arrest warrant (EAW) and the surrender procedures between Member States, Decision 2002/584/JHA, Official Journal L 190 od 18. 7. 2002.

114 Шире: Уљанов, С.; Урошевић, В.: Заједнички центри – нови облик европске међународне полицијске сарадње, Књига апстраката, Зборника радова, ИМПП, Београд, 2010.

ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ И ПРОЦЕСНЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ ПОЛОЖАЈА ОШТЕЋЕНОГ (У КРИВИЧНОМ ПРОЦЕСНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ)¹

Проф. др Зоран Павловић²
Правни факултет Универзитета Привредна академија у Новом Саду

Доц. др Александар Бошковић³
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Динамичан друштвени развој и свеукупне промене које се дешавају у кривичном процесном праву захтевају повећану пажњу кад су у питању не само заштита права окривљеног већ и оштећеног – супсидијарног тужиоца, као специфичног института који даје основу за контролу могућег незаконитог рада јавног тужиоца и давање могућности да штите своја права која су им повређена или угрожена кривичним делом за које се гоњење предузима по службеној дужности. Долази ли у таквим ситуацијама и до сукоба надлежности појединих државних органа? И да ли сви оштећени, без обзира да ли се ради о личном или јавном интересу, имају иста права и дужности као супсидијарни тужиоци. Процесна решења из Директиве 2012/29/ЕУ о успостављању минималних стандарда права, подршке и заштите жртава кривичних дела управо су обавеза која се налази пред законодавцем и јудикатуром Србије, како *de lege lata*, тако и *de lege ferenda*. Наглашава се позитивна улога овог решења као потенцијалног коректива рада јавног тужилаштва. Аутори дају закључна разматрања како би се и са постојећом регулативом, док евентуално не дође до њене измене, могло избећи описане ситуације, уз кратак приказ компаративних решења.

Кључне речи: процесне специфичности супсидијарног тужиоца, контрола рада јавног тужилаштва, Директива ЕУ, реформа кривичног процесног права.

ПОСТАВЉАЊЕ ПРОБЛЕМА

У актуелном тренутку друштвене турбуленције и законодавних промена, када се још није завршио процес свеукупне реформе система кривичног процесног права, уз не тако давно усвајање Законика о кривичном поступку⁴ који је ступио на снагу 6. октобра 2011. године, чини се да по питању положаја оштећеног у кривичном поступку није дошло до значајнијих промена у односу на стање какво је било по ранијим законским решењима. Установа оштећеног у кривичнопроцесном смислу различита је и шира од оне у материјалном кривичном праву (пасивни субјект кривичног дела). Начелно, постоје оштећени који нису и пасивни субјекти кривичног дела и *vice versa*,

1 Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић.

2 zoran.pav@hotmail.com

3 acaboss@open.telekom.rs

4 Законик о кривичном поступку објављен је у *Службеном гласнику РС*, бр. 72/2011 од 28. септембра 2011. године. Његов члан 608, који је више пута мењан, предвиђа ступање на снагу законика *vacatio legis* од осам дана од дана објављивања, и применом прво у поступцима за кривична дела организованог криминала или ратних злочина који се воде пред посебним одељењем надлежног суда – 15. јануара 2012. године. С обзиром да су у Републици Србији донедавно постојала два ЗКП-а, и то један који се примењивао, и један „спавајући“, чија је потпуна примена одлагана од доношења 2006. године, па до 2011, није изненадио датум почетка примене на све поступке новоусвојеног ЗКП-а октобра 2013. године. Исти разлози који су постојали за почетак примене ЗКП-а из 2006. године, присутни су и сада. За примену решења о „тужилачкој“ истрази, као најзначајнијој новини, потребна је ипак свеобухватна кривично-реформска промена – система кривичног процесног права.

познајемо и пасивне субјекте кривичног дела који су оштећени, али се не могу појавити у кривичном поступку.

Оштећени у кривичном поступку има одређене конститутивне особине, одлучне за кривично гоњење, за покретање и вођење поступка (да ставља предлог за кривично гоњење, карактеристике као приватни тужилац) и једно адхезионо, прагматично својство – да ставља предлог за остваривање имовинско-правног захтева, заједно са кривичном ствари.

Оштећени је и по новом решењу из ЗКП-а лице чије је какво лично или имовинско право кривичним делом повређено или угрожено (члан 2 тачка 11 новог ЗКП-а), док је лице које је преузело кривично гоњење од јавног тужиоца и даље означено изразом „оштећени као тужилац“ (чл. 2 т. 8 ЗКП-а). Задржани законски назив оштећени као тужилац сигурно није најправилнији, јер и приватни тужилац је истовремено и оштећен кривичним делом и тужилац, што води недовољној дистинкцији ових института.⁵ Доктринарно означење *супсидијарни тужилац* је прихватљивије, јер је у овој ситуацији оштећени у ствари „допунски“ односно потенцијални тужилац.

С обзиром на постојање правила које произилази из ЗКП-а, да не постоји паралелизам овлашћених тужилаца, то значи да у једном кривичном поступку, према окривљеном за једно кривично дело где се гоњење предузима по службеној дужности, постоји увек само један овлашћени, јавни тужилац. Али, ако би се држали искључиво тог правила као ексклузивног права јавног тужиоца, дошли би до тога да без обзира на начело легалитета, поједини извршиоци кривичних дела, супротно начелу једнакости грађана пред законом, никада не буду изведени пред независан и непристрасан суд, а на штету јавног интереса и интереса оштећеног. Обезбеђивање могућности да се на месту јавног тужиоца јави супсидијарни тужилац, осигурава спољашњу контролу законитости и правилности рада државног органа, у обављању његове функције, монопола везаног за покретање и вођење кривичног поступка за кривична дела која се гоне по службеној дужности. До овога долази када јавни тужилац одлучи да не започиње кривично гоњење или одустане од започетог гоњења против одређеног лица за одређено кривично дело. Јавни тужилац овакву одлуку може да донесе злоупотребом службеног положаја, па његова одлука противно начелу легалитета неоправдано изостаје. До непредузимања или одустајања од кривичног гоњења још чешће долази због погрешне и неправилне процене о неиспуњености услова за кривични прогон.

Самим постојањем установа супсидијарног тужиоца има превентивни карактер утицајем на подизање квалитета рада јавног тужилаштва, да би свели на минимум могућност да изостане кривично гоњење јавног тужиоца у ситуацији кад за то има основа. Супсидијарна тужба уведена је у аустријски ЗКП још 1873. године, одакле је баштини и први југословенски Законик о судском кривичном поступку из 1929. године, уз изузетак у ЗКП-у из 1948. са изменама какве су данас важеће.

Управо у том изузетку по Законнику о кривичном поступку из 1948. године налази се систем унутрашње контроле рада нижег од стране вишег тужиоца, који може да нареди нижег тужиоцу да врши кривично гоњење, али се тиме не добија решење за „контролу контролора“. Стога закључујемо да је комбиновани метод у овом тренутку оптималнији у односу на појединачна решења, а у законодавству РС своје утемељење има у ЗКП-у и у Закону о јавном тужилаштву. Али, његова реализација би захтевала много активнију улогу непосредно виших тужилаштава у односу на постојеће стање у поступањима нижих тужилаштава, и то конкретног, а не само вербалног, неформалног комуницирања или давања општеобавезујућих упутстава. Али и такво решење није коначно.⁶

5 Овако и код: Tomašević, G., Pajčić, M.: Subjekti u kaznenom postupku: pravni položaj žrtve i oštećenika u novom hrvatskom kaznenom postupku, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* (Zagreb), vol. 15, broj 2/2008, str. 817-857.

6 Оваква контрола уведена је у ЗКП-у БиХ. В. Грубач, М., *Кривично процесно право, Књига I: Увод и општи део кривичног процесног права*, Београд, 2009, стр. 151.

Једини законом предвиђени изузетак, где не постоји ни супсидијарни ни приватни тужилац јесте поступак према малолетним извршиоцима кривичних дела,⁷ где је ексклузивно овлашћени тужилац – јавни тужилац. По постојећем решењу из Законака о кривичном поступку важи опште правило да у погледу било ког кривичног дела за које се гоњење предузима *ex officio* постоји могућност под општим условима, да оштећени супсидијарно постане овлашћени тужилац уместо „редовног“ јавног тужиоца. Тужба оштећеног; са истим предметом као код јавне тужбе; би се у том случају сматрала врстом јавне кривичне тужбе,⁸ са разликом у односу на последицу која на основу тога следи. Ипак, без обзира ко је као оштећени добијањем поуке стекао право⁹ на подизање (односно преузимање) сада супсидијарне тужбе, оштећени не прибегавају често примени ове установе.

Кривично гоњење за оштећеног може бити терет који он тешко може да понесе, јер му недостаје довољно стручног знања, времена и подршке других државних органа, што све има јавни тужилац. У другим ситуацијама он супсидијарно не предузима гоњење јер нема материјалног интереса или му је штета кроз друге облике и поступке надокнађена.¹⁰ Понекад је сам оштећени и незаинтересован, индиферентан, чак има и страх од освете или каквих других индиректних проблема које може да му произведе вођење кривичног поступка према окривљеном. Оправдано је очекивати да се супсидијарни тужилац појави у кривичном поступку кад има материјални (или ирационални, као што је жеља за осветом) интерес за то, али и тада је оштећени опрезан. Укључивање оштећеног у неким другим ситуацијама, као што је заштита јавног интереса, изгледа ипак као утопија, а не реалност.¹¹

Због природе појединих кривичних дела у нашем кривичном поступку није ипак могуће супсидијарно гоњење извршилаца свих кривичних дела за која се гоњење предузима по службеној дужности. Ради се о кривичним делима где или нема оштећеног, или га нема у наведеном смислу, да се ради о неком личном или имовинском праву одређеног правног субјекта. Код таквих кривичних дела као овлашћени тужилац, јавља се само јавни тужилац, на пример код војних кривичних дела (шпијунаже), кривичних дела против уставног уређења,¹² где је повређен јавни интерес, а као оштећени појављује се друштвена заједница у целини.¹³ Постојање кривичних дела где нема правог оштећеног подразумева да изостаје релевантна кривичноправна последица (давање лажног исказа). Независно од ових изузетака постоје и кривична дела без жртве, када сви извршиоци кривичног дела вољно партиципирају у противправној радњи, као што је то случај код појединих кривичних дела против здравља људи.¹⁴ Код неких других кривичних дела оштећени може да се појави као супсидијарни тужилац само у односу на одређене видове дела, али не и кривичног дела у целини и сл.

Неспорно је дакле да је важећим решењем начелно предвиђена гаранција законитости када је јавни тужилац током поступка одустао од прогона, да оштећени преузме прогон, као и могућност да се поднесе приговор непосредно вишем тужиоцу ако је

7 Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник СРС*, бр. 85/2005.

8 Ogorelica, N., *Kazneno procesualno pravo*, Zagreb 1899, str. 217.

9 Јавном тужиоцу гоњење извршилаца кривичних дела је обавеза, дужност, док је оштећеном – супсидијарном тужиоцу то ипак само право.

10 Аустријско кривично процесно законодавство чак не дозвољава оштећеном право на супсидијарну тужбу уколико нема имовинско-правног захтева, због нпр. споразума са окривљеним одустанка и сл.

11 Тако и Грубач, М., *Кривично процесно право, Књига II: Увод и општи део кривичног процесног права*, Београд, 2009, стр. 153.

12 Крпач, Д. и Lončarević, D., *Oštećenik kao tužitelj u krivičnom postupku – ustanova supsidijarne tužbe kao korektiv monopola javnog tužioca na krivično gonjenje u jugoslavenskom krivičnom postupku: pravni i teorijski okviri, praktični domašaj*; Zagreb, 1985, str. 35.

13 Супротно в. Васиљевић, Т., *Систем кривичног процесног права СФРЈ*, СА Београд, 1981, стр. 143. У делу посвећеном лицима која могу стећи својство оштећеног као тужиоца објашњава да и физичко и правно лице може бити супсидијарни тужилац, без обзира о којој се врсти кривичних дела ради, и који је заштитни објекат кривичног дела. Ово закључује јер се кривични прогон предузима и у јавном, општем интересу, а не само када су повређена права грађанина.

14 Овакво је на пример, кривично дело неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога или кривично дело неовлашћено држање опојних дрога (чл. 246. и 246а КЗ-а).

јавни тужилац кривичну пријаву одбацио, обуставио истрагу или одустао од кривичног гоњења све до потврђивања оптужнице. Упркос оваквим решењима, ово питање и даље има своју специфичну тежину, захваљујући пре свега утицају Европског суда за људска права (ЕСЉП) и праву Европске уније (ЕУ). Право оштећеног/жртве за делотворном истрагом, односно кривични прогон и поступак за кривично дело је паралелно са правом окривљеног на поштовање и заштите својих основних права у кривичном поступку. Зато је услов који нема изузетка да се осигура ефикасна контрола над радом јавног тужиоца ради заштите права оштећеног у кривичном процесном праву Републике Србије. Стога је неопходно, поштујући напоре које чинимо у поступку приступања Европској унији, дати одговор на питање, да ли је и у којој мери решење у нашем праву усклађено са правом ЕУ и стандардима Директиве (2012) о успостављању минималних стандарда права, подршке и заштите жртава кривичних дела, која представља прецизирање Оквирне одлуке (2001) о положају жртава у кривичном поступку.¹⁵

Да ли је и у којој мери решење из важећег ЗКП-а усклађено са чланом 11 Директиве који жртви даје право да захтева контролу непокретања кривичног поступка, имајући у виду да је Република Србија дужна да свој правни поредак усклади са правом ЕУ и у овом делу тешко да може да се каже, јер ни раздвајање појма жртве од оштећеног, за почетак, још увек није извршено.

МЕЂУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ КОЈИ СЕ ТИЧУ ПОЛОЖАЈА ОШТЕЋЕНОГ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДИРЕКТИВУ ЕВРОПСКЕ КОМИСИЈЕ И ПАРЛАМЕНТА О УСПОСТАВЉАЊУ МИНИМАЛНИХ СТАНДАРДА ПРАВА, ПОДРШКЕ И ЗАШТИТЕ ЖРТАВА КРИВИЧНИХ ДЕЛА

У међународним документима се појму жртве придаје прилично широко значење, о чему сведочи Декларација о основним начелима правде за жртве злочина и злоупотребе власти¹⁶ коју је Генерална скупштина Уједињених нација усвојила 1985. године. Под жртвом се подразумева не само лице које је појединачно или колективно претрпело штету, већ и сродници жртве и лице које је претрпело штету приликом пружања помоћи непосредној жртви или при спречавању виктимизације (чл. А ст. 1 и 2 Декларације). Значајно је помнути да жртва има право на приступ правди и фер поступање које, између осталог, подразумева да у складу са одредбама националног законодавства добије накнаду за претрпљену штету (чл. А ст. 4 Декларације).¹⁷ Такође, у складу са одредбама параграфа 6(б) наведене Декларације жртви се мора омогућити да изнесе своје гледиште и став и они се морају размотрити током оне фазе поступка која се односи на личне интересе жртве, а без претрасуда према оптуженом и у складу са системом националног кривичног правосуђа.

Препорука Комитета министара Савета Европе Р(85)11 о положају жртава у оквиру кривичног права и кривичног поступка такође предвиђа, у делу који се односи на кривични прогон учиниоца, да се жртви мора обезбедити право да од надлежних органа захтева преиспитивање одлуке о непредузимању кривичног гоњења или могућност да сама предузме кривично гоњење¹⁸, а Препорука Р(87)18 упућује да подносилац кривичне пријаве – што може бити и оштећени – кад год је могуће треба да буде обавештен о одлуци да се одустане од кривичног прогона или овај прекине приликом примене неких од института поједностављеног поступка.¹⁹ Препорука Савета Европе Р(2006)8 о

15 V. Pemberton, A., Rasquete, C., *Victims in Europe – Assessment of the Implementation of the Framework Decision on the Standing of Victims in Criminal Proceedings: Preliminary Results*, in VinE Seminar Papers, Lisbon, 2009, стр. 6-17.

16 Декларација о основним начелима правде за жртве злочина и злоупотребе власти (*Declaration of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power – GA Res. 40/34, Annex 1985*).

17 Илић, П. Г., О положају оштећеног у кривичном поступку, *Анали Правног факултета у Београду*, год. LX, бр. 1/2012, стр. 140.

18 CoE Committee of Ministers, Recommendation R(85)11 on the position of victim in the framework of criminal law and procedure 28 June 1985, para. 7.

19 CoE Committee of Ministers, Recommendation R(87)18 concerning the simplification of criminal justice, 17 Sept. 1987, para. 10.

помоћи жртвама кривичних дела тражи да жртва буде информисана о исходу њене кривичне пријаве.²⁰

Такође, и Европски суд за људска права се у одређеном домену бавио правима и положајем оштећеног углавном кроз право на правично суђење. С обзиром да чл. 1 ЕКЉП свакоме јемчи права и слободе одређене у Делу И Конвенције, одредба чл. 6 ЕКЉП се *ratione personae* односи како на физичка, тако и на правна лица. Што се физичких лица тиче, гаранције из чл. 6 ЕКЉП се не примењују на сведоке, вештаке и заступнике странака, али се поједини елементи овог права под одређеним условима могу признати оштећеном у кривичном поступку, чак и кад има својство супсидијарног тужиоца. Довођење оштећеног као тужиоца у везу са правом на правично суђење не значи ни у ком случају да му се признаје *ius puniendi*, пошто Европска конвенција о људским правима не даје неком лицу право на покретање кривичног поступка против одређеног лица.²¹

Уставно решење да је Република Србија део европских принципа и вредности (члан 1) подразумева у односу на тему овог рада да је неопходно водити рачуна о усклађености домаћег модела контроле непокретања кривичног поступка баш са захтевима из члана 11 Директиве.²² Европска комисија издала је Упутства којима се прецизирају одредбе Директиве о правима жртве/оштећеног, како би свака држава могла у оквиру свог кривичног процесног права да самостално уреди ово питање, поштујући специфичности домаћег законодавства, а у мери у којој је то неопходно да би се остварио циљ због којег је Директива и усвојена.

Супсидијарном тужиоцу се кроз Упутство за имплементацију Директиве у национална законодавства упућује приговор да квалитативно не задовољава са аспекта жртве захтеве који се желе постићи имплементацијом права жртве да захтева преиспитивање одлуке о непокретању кривичног поступка из члана 11 Директиве. Ово нарочито јер на жртву падају различити терети, као што је трошење сопствених временских, али и финансијских извора у вршењу функције кривичног прогона. Зато је оправдано упитати се може ли се то амортизовати само кроз обезбеђивање жртви бесплатне правне помоћи и друге помоћи када наступа као супсидијарни тужилац.

Члан 11 Директиве бави се правом жртве да учествује у кривичном поступку када је јавни тужилац донео одлуку, код кривичних дела где се гоњење предузима по службеној дужности, да не предузима кривични прогон, односно ако је јавни тужилац кривичну пријаву одбацио, обуставио истрагу или одустао од кривичног гоњења све до потврђивања оптужнице. Ставом 1 члана 11 предвиђена је обавеза сваке државе чланице да жртви кривичног дела обезбеди право на преиспитивање одлуке о непокретању кривичног поступка с обзиром на процесни положај који оштећени/жртва има у кривичном систему уопште. Жртви се омогућава провера поступања тела кривичног поступка, у смислу поштовања процесних правила да ли је надлежни орган (тужилац) законито одлучио када је одустао од кривичног прогона. Директива препушта националном кривичном процесном праву уређењу међусобних односа учесника у поступку, не упуштујући се у то ко је коме, и на који начин подређен, односно надређен.

Према члану 11 Директиве, али и Упутству, право да захтева контролу односно преиспитивање одлуке о непокретању кривичног поступка има само онај који има формални статус жртве у националном праву. Али, чланом 11 став 2 Директиве предвиђено је да то право припада и онима, макар за тежа кривична дела – иако се не наводи која су то дела, који право жртве још формално нису стекли али би могли, иако у процесном смислу тај статус још увек немају. Држава је обавезна да жртви омогући право да

20 Јовановић, И, Петровић-Јовановић, А, Оштећени као субјекат истраге и реформисано кривично процесно законодавство земаља региона (Србије, Хрватске, БиХ И Црне Горе), *Тужилачка истрага – регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБСА у Србији, Београд, 2014, стр. 279.

21 Детаљније о стразбуршким стандардима о положају оштећеног у кривичном поступку види: Илић, П. Г., *op. cit.*, стр. 149-151.

22 Директива Европске комисије и Парламента о успостављању минималних стандарда права, подршке и заштите жртава кривичних дела од 25. 10. 2012. брoј 2012/29/ЕУ, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/txt/?uri=CELEX:32012L0029>.

буде обавештена о непокретању кривичног поступка без непотребног одуговлачења (став 3 члана 11). Поред обавештења, од националног законодавства се очекује да жртви омогући и увид свим подацима који су неопходни да би се могла донети одлука хоће ли се тражити контрола одлуке о непокретању кривичног поступка.

Упутством се предвиђа могућност да предмет контроле нису само ситуације ако је јавни тужилац кривичну пријаву одбацио, обуставио истрагу или одустао од кривичног гоњења све до потврђивања оптужнице, већ предмет контроле могу бити и одлуке везане за опортунитет кривичног гоњења, а као пример наводи се невођење кривичног поступка због непостојања јавног интереса за кривичним гоњењем, природа и тежина кривичног дела итд.

У Упутству се наводи да оваквој контроли подлежу одлуке тужилаштва, полиције и других овлашћених органа, али не и одлуке суда.

У односу на надлежно тело које би одлучивало по иницијативи жртве о контроли одлуке којој се приговара, Упутством је предвиђено да то треба да буде тело које је различито од оног које је донело оспоравану одлуку. Директива истиче да поступак преиспитивања треба да буде непристрасан.

Директива предвиђа и један изузетак (став 5 члана 11) где није дозвољена контрола непокретања кривичног поступка ако је таква одлука заснована на домаћим правом признатим консенсуалним облицима одлучивања. Упутством је прецизирано да предмет контроле од стране оштећеног неће бити само оно консенсуално одлучивање где је дошло до изрицања опомене или наметања обавеза и њихово испуњење.

ОШТЕЋЕНИ КАО ТУЖИЛАЦ ПРЕМА НОВИМ РЕШЕЊИМА ЗАКОНИКА О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Оштећени као тужилац је према новом ЗКП-у дефинисан на истоветан начин као и у досадашњим законским решењима. Али, управо у односу на досадашње решење новину представља систематичност у приказу права оштећеног, који је задржао већину својих права, док је нека и изгубио (члан 50 ЗКП-а).

С обзиром на насловљену тему рада, нећемо се бавити свим правима које оштећени има у кривичном поступку, већ ћемо се фокусирати на поједина, конкретна законска решења која се тичу својства оштећеног као супсидијарног тужиоца. Као што је познато, оштећени као тужилац (супсидијарни или сукцесивни тужилац) јесте посебна врста овлашћеног тужиоца. То је лице које је преузело кривично гоњење од јавног тужиоца и услед тога стекло својство странке у кривичном поступку. Својство супсидијарног тужиоца у кривичном поступку оштећени може стећи код кривичних дела за која се гоњење предузима по службеној дужности услед одустанка јавног тужиоца од оптужбе након њеног потврђивања (чл. 5, ст. 3 ЗКП). Тренутак потврђивања оптужнице, односно почетак главног кривичног поступка представља први процесни моменат у којем оштећени може да стекне својство тужиоца.²³

У случају одустанка јавног тужиоца од оптужбе настаје обавеза за суд да присутног оштећеног упита да ли жели да преузме кривично гоњење и заступање оптужбе. Ако оштећени није присутан, суд је дужан да га у року од осам дана обавести о одустанку јавног тужиоца од оптужбе и поучи о праву да преузме кривично гоњење. Оштећени је дужан да се одмах или у року од осам дана од дана када је примио обавештење о томе изјасни. Уколико оштећени није обавештен, остављен му је рок од три месеца од дана када је јавни тужилац изјавио да одустаје од оптужбе, да се изјасни.

Ако оштећени изјави да преузима кривично гоњење, суд ће наставити поступак, односно одредити главни претрес. Ако се оштећени у датом року не изјасни или изјави да не жели да преузме кривично гоњење, суд ће донети решење о обустави поступка,

23 Бошковић, А., Кесић, Т. *Кривично процесно право*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2015, стр. 61.

односно пресуду којом се оптужба одбија. У случају смрти оштећеног у току рока за давање изјаве о преузимању кривичног гоњења, његов брачни друг, лице са којим живи у ванбрачној или каквој другој трајној заједници живота, деца, родитељи, усвојеници, усвојитељи, браћа, сестре и законски заступник (правни следбеници оштећеног) могу у року од три месеца после његове смрти да дају изјаву да преузимају гоњење, односно да дају изјаву да поступак настављају.

Могућност преузимања гоњења и заступања оптужбе од стране оштећеног постоји и у скраћеном кривичном поступку. Оштећени може да стекне својство супсидијарног тужиоца у случају да јавни тужилац одустане од оптужбе од одређивања до завршетка главног претреса или рочишта за изрицање кривичне санкције (чл. 497, ст. 1 и 2 ЗКП).

Правни положај оштећеног као тужиоца карактерише законом предвиђени скуп права и дужности у кривичном поступку. Највећи број права супсидијарног тужиоца одговара правима јавног тужиоца, па се законодавац лаконски изјашњава да оштећеном као тужиоцу припадају сва права која има јавни тужилац, осим оних која јавном тужиоцу припадају као државном органу (чл. 58, ст. 2 ЗКП).

Најважнија права оштећеног као тужиоца јесу: право да заступа оптужбу; право да поднесе предлог и доказе за остваривање имовинскоправног захтева и да предложи привремене мере за његово обезбеђење; право да ангажује пуномоћника из реда адвоката; право да захтева постављање пуномоћника и право да предузима друге радње, када је то одређено ЗКП.

Право на предузимање других радњи предвиђених ЗКП-ом обухвата следећа права: да разматра списе и разгледа предмете који могу послужити као доказ у кривичном поступку; да буде позван на главни претрес и обавештен о седници већа другостепеног суда; да прочита оптужницу на главном претресу или да по одобрењу председника већа усмено изложи њен садржај; да захтева повраћај у пређашње стање; да буде поучен о могућности изјављивања правног лека; да изјави жалбу против пресуде из свих законом предвиђених разлога и др.²⁴

С друге стране, право које је оштећени изгубио, иако се директно не тиче права потенцијалног супсидијарног тужиоца, односи се на поступак *deal*-а, односно закључивања споразума о признању кривичног дела. Наиме, у примени овог, све присутнијег института, искључена је у потпуности активност оштећеног, па и право на жалбу на пресуду суда о прихватању споразума. Такође, оштећени као тужилац не може да закључи ни споразум о сведочењу окривљеног и осуђеног, а не може ни да руководи истрагом (због тога могућност преузимања кривичног гоњења за оштећеног као тужиоца важи тек након потврђивања оптужнице).

Можемо приметити да законодавац даје могућност оштећеном да се појави као тужилац тек након потврђивања оптужнице, тј. тренутак потврђивања оптужнице, односно почетак главног кривичног поступка представља први процесни моменат у којем оштећени може да стекне својство тужиоца. У том смислу се поставља питање какав је положај и која су права оштећеног током претходног поступка, тј. да ли и на који начин оштећени може да утиче на одлуку јавног тужиоца о непредузимању кривичног гоњења, односно о одустанку од кривичног гоњења пре судског кривичног поступка. У том смислу, ЗКП је прописано да уколико јавни тужилац одбаци кривичну пријаву, обустави истрагу или одустане од кривичног гоњења до потврђивања оптужнице, дужан је да у року од осам дана о томе обавести оштећеног и да га поучи да може да поднесе приговор непосредно вишем јавном тужиоцу. Оштећени има право да поднесе приговор у року од осам дана од дана када је примио наведено обавештење и поуку, а ако оштећени није обавештен, може да поднесе приговор у року од три месеца од дана када је јавни тужилац одбацио пријаву, обуставио истрагу или одустао од кривичног гоњења. Дакле, оштећени не може преузети гоњење, већ само може изјавити приговор на такву одлуку непосредно вишем јавном тужиоцу. Непосредно виши јавни тужилац ће у року од 15 дана од дана пријема приговора донети решење којим ће одбити или усвојити приговор

24 Бошковић, А., Кесић, Т. *op. cit.*, стр. 62.

решењем против којег није дозвољена жалба нити приговор. Решењем којим усвоји приговор непосредно виши јавни тужилац ће издати обавезно упутство надлежном јавном тужиоцу да предузме, односно настави кривично гоњење (чл. 51 ЗКП).

Посебно је важно да јавни тужилац благовремено обавести оштећеног о одбацивању кривичне пријаве, јер оштећени који није у року од три месеца обавештен о одбацивању кривичне пријаве, по истеку тог рока не може поднети приговор непосредно вишем јавном тужиоцу. Такође, у случајевима када јавном тужиоцу није поднета кривична пријава, већ извештај о догађају са евентуалним прилозима, па јавни тужилац нађе да нема основа за предузимање гоњења, није дужан да о томе обавести оштећеног са поком о његовим правима (нпр. на основу извештаја о саобраћајној незгоди и записника о увиђају, јавни тужилац је оценио да нема основа за гоњење возача аутомобила, којим је у саобраћајној несрећи оштећени повређен). Ово произлази из одредбе чл. 51 ст. 1 и чл. 284 ст. 2 ЗКП, у којој се одлука јавног тужиоца означава као одбацивање кривичне пријаве, а не одлука да није предузео гоњење, тако да јавни тужилац није дужан да обавести оштећеног да није нашао „основа да предузме гоњење“.²⁵

Овакво законско решење представља потпуну новину у нашем кривичном поступку на који начин је супсидијарни тужилац изгубио право на преузимање кривичног прогона током истражног поступка, у складу са новом концепцијом истраге, што би по нама представљало и уважавање реалности природе његовог процесног положаја странке која није државни орган, која нема иза себе полицију и друге овлашћене службе, који не може чак да тражи ни од других тужилаштава помоћ у раду. Тако се дошло до оваквог решења које у себи има елементе начела ефикасности.

Друго, што је било везано за рокове, задржана су сва решења из претходног ЗКП-а. Можда је ту пропуштена прилика да се побољша положај оштећеног као потенцијалног тужиоца, кроз продужење субјективног рока за преузимање или настављање кривичног прогона, јер управо је реч о лаику којем је сигурно потребно више времена да се у потпуности упозна са правном ствари, околностима које из ње могу да произађу, али и да обави потребне консултације ради доношења своје одлуке. Кроз то продужење рока (на петнаест дана уместо досадашњих осам дана) потенцијални коректив рада државног тужиоца добио би квалитетнију стартну процесну позицију.

Може се приметити да је наведено право оштећеног да поднесе приговор у складу са поменутиим препорукама из Декларације – да се омогући жртви да изнесе своје гледиште и став који се морају размотрити кад се односи на личне интересе жртве и са Препоруком Савета Европе Р(85)11 да се жртви обезбеди право да од надлежних органа захтева преиспитивање одлуке о непредузимању кривичног гоњења. Сам институт приговора, постављеног као делимична замена за преузимање кривичног гоњења, је такође у сагласности са овом препоруком Савета Европа која државама допушта да бирају коју ће од ове две могућности оштећеног прописати. У погледу усклађености са правним тековинама ЕУ, приговор задовољава и захтев напред поменуте Директиве ЕУ из 2012/29 да се предвиди право жртве да захтева преиспитивање одлуке тужиоца да се учинилац не процесуира. Али, да би оштећени остварио своје право, неопходно је да благовремено буде обавештен од стране јавног тужиоца о исходу кривичне пријаве, односно одлуци тужиоца да не предузме кривично гоњење или да од гоњења одустане.

НЕКА ОД РЕШЕЊА ИЗ УПОРЕДНОГ ЗАКОНОДАВСТВА О ПОЛОЖАЈУ ОШТЕЋЕНОГ КАО ТУЖИОЦА

Република Италија је донела Законик о кривичном поступку (*Codice di procedura penale* – СРР) 1988. године, а он је почео да се примењује од 1989. године, са каснијим изменама и допунама. Овај законик је значајан по томе што уводи акузаторски модел кривичног поступка уместо дотадашњег инквизиторског и, пре свега, уместо судске истраге коју је

25 Бејатовић, С., Шкулић, М., Илић, Г. (ур.) *Приручник за примену Законика о кривичном поступку*, ОЕБС: Мисија у Србији, Београд, 2013, стр. 221.

спроводи истражни судија, уводи тужилачку истрагу коју спроводи државни тужилац директно или преко правосудне полиције, којој може поверити спровођење истражних радњи. Овај законик је представљао праву револуцију на пољу кривичног процесног права и као такав је изазвао велику пажњу међу научним и стручним круговима.²⁶ Што се тиче положаја оштећеног, италијански законодавац предвиђа обавезну контролу негативне одлуке државног тужиоца од стране суда. Тако, када нађе да је кривична пријава неоснована, односно да нема довољно доказа да је пријављени извршио кривично дело (члан 408 став 1 СРР), односно да је и након протеча рока од шест месеци од дана пријема кривичне пријаве извршилац остао непознат (члан 415 став 1 СРР), државни тужилац је обавезан да поднесе судији за претходни поступак (за претходна истраживања) захтев за архивирање због неоснованости кривичне пријаве.²⁷ О стављеном захтеву за архивирање тужилац ће обавестити оштећеног заједно са поуком да може поднети приговор против те одлуке. (Не)подношење приговора не утиче на контролу одустанка од кривичног гоњења. То значи да државни тужилац у Италији никада не одустаје једнострано од кривичног гоњења и увек мора да захтева од суда да његов одустанак потврди формалном одлуком. Приговор оштећеног може бити важан са аспекта квалитета судске контроле, ако би оштећени упорозорио да је тужилац нешто пропустио у односу на битне чињенице и доказе које је требало прикупити. Дакле, независно од приговора оштећеног и/или његове иницијативе решење италијанског законодавца захтева обавезну судску контролу одустанка државног тужиоца од кривичног гоњења или одбачаја кривичне пријаве.²⁸

За разлику од овог модела, у кривичном процесном праву Аустрије и Немачке није предвиђена обавезна формализација негативне тужилачке одлуке судском одлуком. Немачка је донела свој савезни Закон о кривичном поступку (*Strafprozeßordnung – StPO*) још 1877. године и до сада је претрпео доста измена и допуна, али су суштински његова структура као и основна начела која се односе на кривични поступак остали исти. Једна од најбитнијих измена извршена је 1974. године, када се у циљу постизања веће ефикасности кривичног поступка, укида судска истрага и иста замењује са тужилачком истрагом, што фактички значи да од тада истрага више није у надлежности истражног судије. Један од главних разлога који је довео до ове промене је био да нема потребе да се дуплира истрага коју су већ спровели тужилаштво и полиција, јер се на тај начин поступак непотребно одуговлачи.²⁹ Према одредбама *StPO* државни тужилац о одбачају кривичне пријаве или одустанку од кривичног прогона, након завршене истраге, мора да обавести уз образложење подносиоца кривичне пријаве. Ако је подносилац истовремено и оштећени, уз обавештење да је тужилац одустао од кривичног прогона, добиће и поуку да може поднети жалбу – приговор надређеном тужиоцу, у року од две недеље од пријема одлуке (пар. 171 и 172 став 1 *StPO*). Против решења којим се жалба одбија, предлагач има право да затражи судску одлуку у новом року од месец дана (пар. 172 став 2). Суд може наредити истражне радње ради припреме своје одлуке, а ако нађе да нема довољно разлога за подизање оптужнице, о томе ће обавестити предлагача, тужилаштво и осумњиченог. Ако пак након саслушања осумњиченог сматра да је предлог основан, суд ће наложити државном тужиоцу да подигне оптужницу.³⁰ С обзиром да је за подизање оптужнице и даље надлежно тужилаштво, испоштовано је акузаторно начело поступка, али је оно материјално ограничено јер је државни тужилац везан одлуком суда. У односу на трошкове поступка, (пар. 176 *StPO*) предвиђено је да суд може да нареди предлагачу да положи јемство за трошкове који ће настати због решавања по предлогу. У случају да предлагач не обезбеди готов новац и/или вредносне папире по тој наредби, суд ће сматрати да је предлог повучен.

26 Бошковић, А., Кулић, В. Италијански модел претходног кривичног поступка, *Култура полиса*, год. IX (2012), посебно издање 1, стр.

27 *Richiesta di archiviazione per infondatezza della notizia di reato* – члан 408 СРР (ЗКП).

28 Ruggieri, F., Marcolini, S., Italy, u: *Toward a Prosecutor for the European Union*, Vol. 1, A Comparative Analysis, ed. Ligeti, K., Hart Publishing, 2013., стр. 368-404.

29 Hermann, J., Federal Republic of Germany, *Major Criminal Justice Systems*, Beverley Hills and London: Sage publications, 1981, стр. 100.

30 *Klageerzwingungsverfahren* – поступак налагања за подизање оптужнице, пар. 175 *StPO*.

У Аустрији је Законом о изменама Закона о кривичном поступку из 2004. године³¹ извршена темељна реформа, пре свега, претходног поступка, али је такође задржан дух европског континенталног система. Овим изменама је укинута судска истрага, а државни тужилац постаје *dominus litis* претходног поступка. Наиме, нема више полицијског извиђаја и судске истраге већ се вођење претходног поступка поверава државном тужиоцу у сарадњи са полицијом и уређују се поједине истражне радње. Што се тиче положаја оштећеног, напушта се традиционални модел супсидијарног тужиоца, са сличним решењем као и у СР Немачкој. Оштећени који је примио обавештење о одустанку од кривичног гоњења може поднети државном тужиоцу захтев за наставак поступка.³² Уколико тужилац не прихвати захтев оштећеног, доставља га суду да донесе коначну одлуку. Ако Виши покрајински суд прихвати захтев за наставак поступка, државно тужилаштво обавезно је покренути или наставити кривични поступак, у складу са том одлуком (пар. 195-196 StPO Аустрије).

На овом месту ћемо укратко представити и поједина решења која се тичу положаја оштећеног као супсидијарног тужиоца у решењима земаља исте правне традиције *ex СФРЈ*, тј. конкретно Републике Хрватске и Босне и Херцеговине. Својим новим решењима ЗКП Републике Хрватске³³ је управо *е.г.* такав пример, који је направио разликовање жртве и оштећеног, што је имало за последицу и давање посебних права која се код нас у поступку за овог учесника не предвиђају. Реч је посебно о кривичним делима где је запређена казна затвора од пет година или тежа казна. У том случају жртва има право да буде обавештена већ о првој радњи државних органа и правима која јој припадају као оштећеном, право на подршку надлежних државних тела и друго. Оштећени као тужилац одређен је као особа која је преузела прогон од државног одвјетника који га није покренуо или је од њега одустао. Слично решењу новог ЗКП-а Србије ни ЗКП РХ не предвиђа досадашњу улогу и права оштећеног у консенсуалним поступцима, као што је споразум о признању кривичног дела.

За разлику од ЗКП-а РХ, у Босни и Херцеговини је положај оштећеног у потпуности другачије регулисан у односу на изнета решења. Субјект поступка ни у једном случају није оштећени као тужилац, а оштећени једино има право да поднесе притужбу канцеларији тужиоца на одлуку тужилаштва о неспровођењу истраге. Суштина је решења ЗКП-а у БиХ да се оштећеном обезбеђује само право постављања и остваривања имовинско-правног захтева.³⁴

Очигледна је шароликост у приступу положају оштећеног као супсидијарног тужиоца у решењима земаља исте правне традиције *ex СФРЈ*, од једног потпуно модерног, који раздваја положај и права жртве од оштећеног, преко једног средњег решења, до једног потпуно другог става да који процесни положај оштећеног своди на имовинско-правни захтев.

Из овог кратког приказа компаративног законодавства о контроли рада јавног тужиоца и права оштећеног у случају одбачаја кривичне пријаве или неподизања оптужнице, очигледно је да о њој можемо говорити са различитих аспеката, који би сасвим сигурно превазишли домете овог рада. Наиме, институционални односи између суда и тужилаштва заслужују посебну обраду, заједно са уставним поставкама ко и у ком случају може да одлучује о правима и слободама грађана, што у комбинацији са процесним решењима

31 *Strafprozessreformgesetz* – Аустријски Парламент је овај закон усвојио фебруара 2004. године и њиме су замењене одредбе чланова 1-219. до тада важећег Закона о кривичном поступку, а почео је да се примењује 1. И. 2008. године. Видети на: http://www.euro-justice.com/member_states/austria/country_report/1361/, доступно 5. 5. 2011.

32 *Antrag auf Fortfuhrung* – захтев за наставак поступка.

33 Нови Закон о казненом поступку Републике Хрватске ступио је на снагу 1. 1. 2009. године. Својим решењима ЗКП РХ разликује се не само од нашег законског решења, већ и од законских решења бивших СФРЈ република. ЗКП РХ детаљно описују положај жртве (лице које због извршеног КД трпи физичке и душевне последице, имовинску штету или битну повреду људских права и слобода) и оштећеног (и друга особа сем жртве чије је какво лично или имовинско право повређено или угрожено, а учествује у поступку као оштећени). Види више код: Томашевић, Г., Пајчић, М.: *Subjekti u kaznenom postupku: pravni položaj žrtve i oštećenika u novom hrvatskom kaznenom postupku*, HLJKP (Zagreb), vol. 15, br. 2/2008, стр. 817-857.

34 Симовић, М., Симовић, В. Тодоровић, Љ., *Кривични поступак Босне и Херцеговине, Федерације БиХ и Републике Српске*, Сарајево, март 2009.

може да доведе до значајне неравнотеже двеју антагонистичких сила у кривичном поступку, и то захтева за поштовањем доношења одлуке у разумном року (и начела ефикасности) и тенденције заштите права окривљеног али и оштећеног у кривичном поступку.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

У наведеним документима ЕУ истиче се право жртве да према члану 11 Директиве има право да захтева контролу непокретања кривичног поступка, кроз право приговора против одлуке о таквом непокретању. То је добар начин да се без превише администрирања жртви омогући да изврши контролу рада органа који такву одлуку доноси.

Међутим, у конкретном, оштећеном држава није препустила кривични прогон, већ је установљено његово право да буде механизам контроле над радом јавног тужиоца, кроз начело легалитета. Тек назначена критика устројства јавног тужилаштва у контексту заштите права оштећеног у кривичном поступку говори у ствари о промени прописа који регулишу положај и организацију јавног тужилаштва, али и недостајућих прописа, као што су они о бесплатној правној помоћи и омогућавања приступа правди тј. суду једнако за све. Оштећени са својим правима представља средство којим се јавни тужилац упозорава да је контрола његовог рада могућа. Минимализам у примени не значи оспоравање института супсидијарног тужиоца, већ је израз потребе за проналажењем допунских инструмената који ће контролу рада јавног тужиоца учинити сигурнијом, транспарентнијом и потпунијом.

Тужилаштво као самостални и независни орган сигурно да може погрешити у објективној процени и одустати од кривичног прогона, па чак и кад постоје сви законски услови за то, па је јасно да мора постојати и систем контроле над његовим радом. Контрола од стране оштећеног сасвим сигурно је добро решење, јер се поштује начело акузаторности поступка, не предвиђајући ипак улогу суда у провери одлуке нижег од стране вишег тужиоца.

Могуће побољшање положаја оштећеног би се могло наћи у ширењу овлашћења за проверу одлука надлежног државног тужиоца, тако да је она право, не само оштећеног у буквалном смислу те речи, већ и ширег круга грађана, правних лица, установа, удружења и сл., баш како је то предвиђено и чланом 11 Директиве. Овакво укључивање јавности односно потенцијалне жртве у вршењу функције оштећеног имало би своје посебно оправдање јер јавност је ређе осветољубива, не толико непријатељски расположена, чак је и објективнија од самог оштећеног.³⁵ Са друге стране, оваква функција би самим својим постојањем, *de lege ferenda*, имала своје место.

Уставна и законска је обавеза јавног тужиоца дефинисана кроз функцију гоњење, функцију заштите и законитости и јавног интереса. Реч је о познатој премиси француског права, коју су прихватила и права других земаља континенталне Европе, да је јавно тужилаштво у ствари „чувар закона“ (*Wachter des Gesetzes*),³⁶ и да би државно тужилаштво могло бити подвргнуто евентуално и једино надзору суда, а не и управних или других државних тела. Одлуке јавног тужиоца као процесне странке и државног органа сигурно да могу ићи на штету не само окривљеног (неосновано оптужење), већ и на штету других учесника у поступку, посебно оштећеног, кроз на пример неосновани одустанак од кривичног гоњења или непредузимање кривичног гоњења, а једину корекцију могао би да одреди суд у том случају.

Да је у актуелном ЗКП-у чија је пуна имплементација започета током 2013. године, дошло до раздвајања појма жртве од појма оштећеног, то би даље последично произвело и сигурнији став о томе да ли је и у којој мери дошло до усклађености домаћег, националног законодавства са одредбама члана 11 Директиве. Зато праву реформу кривичног

35 Zobec, Ž., Zaostajanje inštituta supsidiarnega tožilca, *Pravnik*, Ljubljana, 4-6/1965.

36 Павловић, З. Општа разматрања о полицији и јавном тужилаштву као субјектима борбе против криминалитета, у: *Јавно тужилаштво, полиција, кривични суд и сузбијање криминалитета*, Београд, УТС, 2008, стр. 214 – 222.

процесног права тек очекујемо, а у том контексту и реконструкцију положаја оштећеног а онда и жртве у кривичном процесном праву Србије, а следом тога, и њихова права и могућности утицаја на одлуке јавног тужиоца у случају непредузимања кривичног гоњења или одлуке да се не подигне оптужница.

ЛИТЕРАТУРА

- Бејатовић, С., Шкулић, М., Илић, Г. (ур.) *Приручник за примену Законика о кривичном поступку*, ОЕБС: Мисија у Србији, Београд, 2013.
- Бошковић, А., Кесић, Т. *Кривично процесно право*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2015.
- Бошковић, А., Кулић, В. Италијански модел претходног кривичног поступка, *Култура полиса*, год. IX (2012), посебно издање 1.
- Грубач Момчило, *Кривично процесно право, Књига I: Увод и општи део кривичног процесног права*, Београд, 2009.
- Hermann, J., Federal Republic of Germany, *Major Criminal Justice Systems*, Beverley Hills and London: Sage publications, 1981.
- Илић, П. Г. О положају оштећеног у кривичном поступку, *Анали Правног факултета у Београду*, год. LX, бр. 1/2012.
- Јовановић, И, Петровић-Јовановић, А, Оштећени као субјекат истраге и реформисано кривично процесно законодавство земаља региона (Србије, Хрватске, БиХ И Црне Горе), *Тужилачка истрага – регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени*, Мисија ОЕБСА у Србији, Београд, 2014.
- Крас, D., Lončarević, D., *Oštećenik kao tužitelj u krivičnom postupku – ustanova supsidijarne tužbe kao korektiv monopola javnog tužioca na krivično gonjenje u jugoslavenskom krivičnom postupku: pravni i teorijski okviri, praktični domašaj*, Zagreb, 1985.
- Ogorelica, N., *Kazneno procesualno pravo*, Zagreb, 1899.
- Павловић, З., Јавни тужилац као субјекат превенције криминалитета, у: *Казнено законодавство и превенција криминалитета*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, ММVIII, стр. 170-186.
- Павловић, З., Општа разматрања о полицији и јавном тужилаштву као субјектима борбе против криминалитета, у: *Јавно тужилаштво, полиција, кривични суд и сузбијање криминалитета*, Београд, УТС, 2008.
- Павловић, З., Разматрања о самосталном и независном правосуђу, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, Нови Сад, бр. 7-8/2001.
- Pemberton, A., Rasquete, C., *Victims in Europe – Assessment of the Implementation of the Framework Decision on the Standing of Victims in Criminal Proceedings: Preliminary Results*, in: VinE Seminar Papers, Lisbon, 2009.
- Petrić, B., *Komentar zakona o krivičnom postupku*, Grafosresm, Šid, 1982.
- Ruggieri, F., Marcolini, S., Italy, u: *Toward a Prosecutor for the European Union*, Vol. 1, A Comparative Analysis, ed. Ligeti, K., Hart Publishing, 2013.
- Симовић, М., Симовић, В. Тодоровић, Љ., Кривични поступак Босне и Херцеговине, Федерације БиХ и Републике Српске, Сарајево, март 2009.
- Томашевић, G., Pajčić, M., Subjekti u kaznenom postupku: pravni položaj žrtve i oštećenika u novom hrvatskom kaznenom postupku, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb)*, vol. 15, br. 2/2008.
- Васиљевић, Т., Систем кривичног процесног права СФРЈ, СА, Београд, 1981.
- Zobec, Ž., *Zaostajanje inštituta supsidijarnega tožilca*, Pravnik, Ljubljana, 4-6/1965.

Прописи

- CoE Committee of Ministers, Recommendation R(85)11 on the position of victim in the framework of criminal law and procedure 28 June 1985.
- CoE Committee of Ministers, Recommendation R(87)18 concerning the simplification of criminal justice, 17 Sept. 1987.
- Декларација о основним начелима правде за жртве злочина и злоупотребе власти (*Declaration of basic principles of justice for victims of crime and abuse of power – GA Res. 40/34, Annex 1985*).
- Директива Европске комисије и Парламента о успостављању минималних стандарда права, подршке и заштите жртава кривичних дела од 25. 10. 2012, бр. 2012/29/EU, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/txt/?uri=CELEX:32012L0029>
- Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05 (исправка), 107 (испр.), 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 и 108/14.
- Статистички преглед Министарства правосуђа РХ за 2007. годину.
- Законик о кривичном поступку Републике Србије, *Службени лист СРЈ*, бр. 70/01, 68/02 и *Службени гласник РС*, бр. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07 20/09, 72/09 и 76/10.
- Законик о кривичном поступку Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13 и 55/14.
- Закон о пореском поступку и пореској администрацији, *Службени гласник РС*, бр. 80/2002, 84/2002 - испр., 23/2003 – испр., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 – др. закон, 62/2006 – др. закон и 63/2006 - испр. др. закона.
- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005.

INSTITUTIONAL AND PROCEDURAL SPECIFICS OF VICTIM'S POSITION (IN THE CRIMINAL PROCEDURAL LAW OF THE REPUBLIC OF SERBIA)

Associate Professor Zoran Pavlovic, LL.D.
University of Business Academy in Novi Sad, Faculty of Law

Assistant Professor Aleksandar Boshkovic, PhD
Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade

Abstract: A dynamic social development and the overall changes that occur in the criminal procedural law require increased attention when it comes to protection of not only the rights of the accused, but injured as well – subsidiary prosecutor. Subsidiary prosecutor is a specific institution which provides the basis for the control of possible illegal operation of the public prosecutor, and provides opportunity to protect their rights that are violated or threatened by criminal offense for which prosecution is undertaken *ex officio*, as well. Does in such situations come to conflict of responsibilities of individual government bodies? Also, do all injured, regardless of whether personal or public interest is in question, have the same rights and duties as subsidiary prosecutors? Procedural solutions from Directive 2012/29/EU establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime represent the obligation that stands before Serbian legislator and judiciary, both as *de lege lata* and *de lege ferenda*. The positive role of this solution as a potential correction of work of public prosecution, is emphasized. The authors give the concluding remarks on how with the existing regulations, until they eventually change, situation described above could be avoided, along with a brief overview of comparative solutions.

Keywords: procedural specifics, subsidiary prosecutor, control of the public prosecutor's office, EU Directive, the reform of the criminal procedure law.

ПРОБЛЕМИ ПРАЋЕЊА И НАПЛАТЕ ПОТРАЖИВАЊА У ПОСЛОВАЊУ БАНАКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Проф. др Игор Пејовић¹

Висока школа за економију и управу, Београд

Доц. др Синиша Достич²

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Послови праћења и наплате закаснелих потраживања – инкасо мониторинг (*incasso monitoring*) – важна су карика у ланцу финансијских активности банака. Међутим, изван уског круга специјалиста, послови инкасо мониторинга мало су познати широј јавности. Овај сегмент веома специфичне делатности банке често аутсорсују, препуштајући их професионалцима у финансијском сектору. Послови инкасо мониторинга кулминирају у периоду светске економске кризе која је посебно погодила финансијски сектор у целом свету. Светска економска криза неминовно се одразила и на финансијски сектор Републике Србије, који је, слично другим земљама, поприлично неспремно дочекао све изазове и нападе, са смишљено пројектованим циљем изазивања проблема усмереним ка банкама. Оваква ситуација у нашој земљи упућује на важност јачања капацитета у супротстављању овој врсти проблема, где инкасо мониторинг у последње време заузима значајно место, о чему ће бити више речи у овом раду.

Кључне речи: светска економска криза, пословање банака, инкасо мониторинг, проблеми праћења и наплате потраживања, Република Србија.

УВОД

Економска криза изненадила је својом глобалношћу менаџмент у великом броју финансијских институција, што се умногоме одразило и на банкарски сектор. Хипотекарна криза са којом су се банке суочиле раширила се врло брзо. Као највећи узрочник појаве светске економске кризе у САД и другим деловима света идентификовани су хипотекарни кредити.³ О друштвеном, али и економском значају банкарског сектора говори и чињеница да он представља значајан део укупне економије финансијских услуга, као и да је устаљена узрочно-последична веза између банака и грађана једне земље, привреде, али и државних институција.

Нагли губитак поверења у банкарски сектор на међународном финансијском тржишту, већ при првим последицама настале светске економске кризе,⁴ изненадио је велики број носиоца економске политике, али и саме банке у целини. Пре настанка кризе владали су смањена макроекономска нестабилност, одржив економски раст, јака динамичност цена некретнина и повећана профитабилност финансијског сектора у целини.⁵ Последице све већег пада ликвидности услед ненаплативости кредита пренеле су се на привреду у целини, изазивајући и пад економских активности. Због новонастале ситуације и у Републици Србији је требало брзо реаговати и пре-

1 dr.ipejovic@gmail.com

2 sinisa.dostic@mup.gov.rs

3 Н. Орлић, Портфолио анализа инвестиционих фондова, *Правно-економски погледи*, број 1, година I, 2014, стр 2.

4 Три тзв. таласа глобалне кризе односно стамбени балон, токсична актива и криза ликвидности, могу се анализирати кроз фазе глобалне кризе у периоду од 2006. године до данас. Наведено према: Financial Services Authority, *The turner review, A regulatory response to the global bankig crises*, 2009.

5 Gonzales-Paramo J. M, *Speech: The banking sector towards the NEW NORMAL: some considerations*, ECB, PWC and IE Business School, Madrid, 2011.

узети одговорност, донети адекватне, али нимало лаке одлуке, дефинисати и разлучити спорна и сумњива потраживања, изборити се са отписом ненаплативих потраживања и још већим проблемом ригорозне политике Народне банке Србије која инсистира на плаћању пореза по издатој, а не по наплаћеној фактури.⁶

У овако тешкој ситуацији кредитни ризик⁷ је драстично порастао, каматне стопе значајно расле, а процедуре одобравања кредита постале ригорозне и компликоване. Аутсорсинг (*outsourcing*)⁸ услуге инкасо мониторинга (праћење, мониторинг плаћања, наплате кредита) дале су почетне резултате, и финансијске институције које су ове полове препустиле професионалцима осетиле су извесно олакшање, пребацујући терет доношења тешких одлука на њих.

Оваква ситуација неминовно се одразила и на банкарски сектор Републике Србије, у којем су се, слично осталим земљама, и поред дефинисаних процедура појавили проблеми у пословима праћења и наплате закаснелих потраживања.

ПРОЦЕДУРЕ ПРАЋЕЊА И НАПЛАТЕ ПОТРАЖИВАЊА

Банке имају дефинисане процедуре које се морају поштовати – у редовном пословању, као и у процедурама праћења и наплате својих потраживања. Праћење и наплата потраживања одвијају се кроз одређене фазе, које су уско везане за временски аспект кашњења у плаћању рата кредита, што је приказано на шеми 1.

Шема 1: Фазе праћења и наплате потраживања у банкама

У представљеном процесу, сваком клијенту даје се одређени рок у коме он може измирити своје потраживање, али се свакодневно обрачунава законска затезна камата. Ако се клијент и поред овог додатног рока оглуши о договор и не измири своје потраживање, банка активира менице као средство обезбеђења плаћања. Уколико клијент има новца на свом рачуну, тај износ се путем менице директно по њеном активирању пребацује на рачун банке, а ако на рачуну нема новца, банка је принуђена на даље кораке како би заштитила своје пласмане.

6 I. Pejović, Prozvani incaso monitoring u vremenu globalne recesije, *Časopis Bankar*, broj 13, Udruženje banaka Crne Gore, mart 2013.

7 Кредитни ризик је ризик спремности и могућности дужника да измири обавезе према банци у свему према условима из уговора којим се регулишу облигациони односи у вези одређене финансијске трансакције. Наведено према: В. Матић, Кредитни ризик банака, *Банкарство*, 1-2, 2008, стр. 76.

8 *Outsourcing* је препуштање дела послова спољном партнеру који се уско специјализовао за ту услугу. Наведено према: I. Pejović, *Outsorsing u naplati potraživanja*, *Vodič kroz lizing*, Beograd, jun 2014.

Када банка исцрпи све видове заштите свог пласмана, а потраживање остане ненаплаћено, она се обраћа свом адвокату или правној служби са предлогом покретања судског поступка наплате потраживања уз активирање средстава обезбеђења, хипотеке или залоге над покретном и/или непокретном имовином.

Услед економске кризе, повећане стопе ненаплативих кредита, честа је појава да се банка обрати агенцији или специјализованом предузећу за наплату потраживања, које ће законским, мирним путем покушати да кроз медијацију и преговоре са клијентом, као последња карика пре покретања судског поступка, још једном уђе у преговоре са дужником у циљу наплате потраживања. Од 2008. године осниване су многе агенције овог типа које своју прилику за додатну зараду виде у новом послу, сматрајући га извором значајне зараде, али је, нажалост, било је и оних који нису довољан акценат ставили на професионализам и законско пословање. Пракса је показала да су запажене резултате у наплати потраживања оствариле фирме које запошљавају пензионисане раднике министарства унутрашњих послова јер је њихово претходно радно искуство на сличним пословима резултирало бржим решавањем случаја и спровођењем поступака пред судом и надлежним органима. Када су у своје пословање ове фирме укључиле и приватне судске извршитеље, овлашћене судске медијаторе, цео систем аутсорсинга био је заокружен.

Предности аутсорсинга ових услуга су бројне, а специјализоване фирме за послове наплате потраживања имају поред психолошког, и додатни ефекат професионализма. Одлучност банке да процес против несавесног корисника кредита спроведе до краја аутсорсингом ових услуга добио је смисао. У периодима финансијске стабилности послови наплате потраживања путем специјализованих фирми су ограничени, јер је и обим таквих сумњивих и спорних пласмана релативно мали, али са појавом озбиљне кризе, ексалацијом кашњења у плаћању рата кредита, чак и у раним фазама, ови послови постају економска неминовност и основни алат за борбу против смишљених и планираних избегавања плаћања усмерених на финансијске институције.

Ако ни агенција нема успеха у преговорима, покреће се судски поступак наплате потраживања који у великом броју случајева резултира добијањем судске исправе, тзв. решења о извршењу над покретном и/или непокретном имовином дужника коју спроводи извршитељ.⁹ Законски назив за лица која се баве овом професијом је „извршитељ“, али су уобичајени и други термини, као што су „приватни извршитељ“, „вансудски“ или „професионални извршитељ“. Овлашћени приватни судски извршитељи процедуру наплате потраживања знатно убрзавају, јер су им дата и значајна овлашћења у свом раду како би се поступак извршења што ажурније спровео.

Још једна услуга коју финансијске институције аутсорсују јесте кол-центар, где оператери свакодневно покушавају телефонским путем вршити пресију на дужника да измири своје потраживање. Ово свакодневно позивање има психолошки ефекат и у појединим случајевима и резултира наплатом потраживања, мада су познати и случајеви да се клијенти на ове кол-центре често жале и друштву за заштиту потрошача, као и Заштитнику грађана.

ИНКАСО МОНИТОРИНГ КАО НЕОПХОДНОСТ У ПРОЦЕДУРАМА ПРАЋЕЊА ФИНАНСИЈСКИХ ПЛАСМАНА

Инкасо послови су врста посла где се врши наплата по извршеној испоруци робе или услуге. Зависно од тога да ли се као повезано лице појављује и банка купца, инкасо послови могу бити директни и банкарски.¹⁰ У периодима економских шокова, криза и разних поремећаја на тржишту капитала, ови послови банкама омогућавају бољу контролу својих пласмана како правним, тако и физичким лицима. Када банка пласира кредит

9 Полагањем заклетве пред Министарством правде дана 31. 5. 2012. године први професионални извршитељи у Републици Србији почињу са радом. Именик професионалних извршитеља налази се на адреси: www.mpravde.gov.rs/zakon-o-izvršenju-i-obezbedjenju преузето дана 15. 4. 2015.

10 www.kamatica.com/incaso_poslovi-lista_pojmova преузето дана 20. 4. 2015.

одређеном клијенту, тада му у писменој форми поред уговора и осталих пратећих докумената даје и план отплате кредита, по месецима све до краја истека уговора о кредиту. Инкасо мониторинг представља део процедуре финансијских институција, специфичан начин праћења редовног плаћања рате кредита од стране корисника кредита.

У банкама је процедура праћења потраживања пре појаве светске економске кризе била прилично либерална, тако да су толерисана кашњења у отплатама рада и до 180 дана од дана када је по плану отплате корисник кредита требало да плати рату кредита. За сав овај период кашњења банка је редовно обрачунавала законску затезну камату, али потраживање није сматрала спорним, ни сумњивим, па није било потребе ни активирати средства обезбеђења потраживања. Такође, одређену дозу сигурности у банке грађани су имали јер је гарантовала пословање банака осигурањем депозита.

Пре светске економске кризе, прописи које је публиковала Европска унија налагали су да је минимални износ осигураних депозита 20.000 евра¹¹, да би се октобра 2008. године овај износ повећао на 50.000 евра. Све до појаве светске економске кризе, послове инкасо мониторинга обављала је искључиво финансијска служба банке, да би се са појавом кризе виделе све мане овако либералног праћења потраживања. Тада на значају добијају специјализоване фирме за наплату потраживања и банка део наплате спорних пласмана почиње да аутсорсује.

Како су процедуре у банкама јасно дефинисане, активности су усмераване, пре свега, на заштиту правне регулативе у овим пословима, али се и значајан акценат стављао на очување репутације банке и интерне интересе. Посебна пажња усмерена је на банкарски ризик, који је увек праћен одређеном дозом неизвесности и потенцијалног губитка. Појам финансијског ризика означава негативна одступања од очекиваних резултата због варијабилности могућих исхода.¹² Када је кредитни ризик значајан, препоручљиво је појачати инкасо мониторинг пласмана. У складу са наведеним дефинисани су рокови и субјекти за спровођење процедура праћења и наплату потраживања приказани на шеми 2.

Шема 2: Рокови и субјекти за спровођење процедура праћења потраживања банкарских услуга

Ако дође до прекомерног кашњења или проблема у отплати рате кредита клијента, банкарске процедуре значајно су строже. Банка, у зависности од клијента, послове инкасо мониторинга обавља сама интерно углавном до 30. дана кашњења у отплати кредита. Процедура отприлике изгледа како следи. Банкарски службеник ће дужника позвати телефоном већ неколико дана након изостанка уплате и подсетити га да рата кредита није плаћена и да се дуговање мора измирити у најкраћем року. Истовремено, банка на адресу дужника шаље и писмени допис сличног садржаја, насловљен као „писмена опомена“. За неке клијенте који јој се учине спорним или се поново налазе у фази кашњења, банка већ 30. дана, са крајњим роком од 60 дана, ове послове аутсорсује преко

11 *Official Journal of the European Communities*, No. L 135/5: Directive 94/19/EC of the European Parliament and of the Council of 30. May 1994 on deposit-guarantee schemes, 1994.

12 M. Crouhy, D. Galai, *Risk management*, McGraw Hill, NY 2001, str. 34.

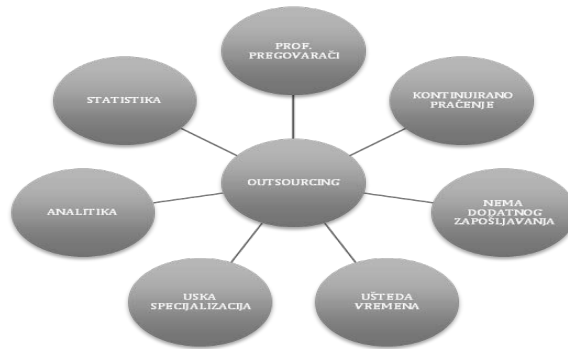

овлашћене агенције за наплату потраживања уско специјализоване за ове послове. То су, генерално, ситуације када службеник банке не може ступити у контакт са клијентом, клијент је променио бројеве телефона или адресу становања или демонстрира дрско понашање према службенику банке.

У периоду од 60. до 90. дана кашњења послове инкасо мониторинга агенција врши све до тренутка када путем медијације успе да наплати потраживање или дефинише да је у питању спорно потраживање која се једино путем суда може наплатити. Тада агенција даје предлог банци да се, преко адвоката, покрене судски поступак и наплата обави путем суда, а да решење о извршењу спроведе судски извршитељ.

Светска економска криза показала је да финансијске институције нису биле довољно организационо и професионално опремљене за бављење проблемима наплате потраживања у обиму и тежини са којима су биле суочене. Како се криза продубљивала, ове активности постале су критично везане за повраћај финансираних средстава, за опоравак ликвидности и солвентности путем наплате потраживања, преузимања предмета залоге које су као средство обезбеђења плаћања била активирана као власништво даваоца кредита – банке.

Банке се, услед повлачења великог дела новчаних средстава у матичне земље, које су њихови стварни власници, одједном налазе у неповољној ситуацији – морају се финансирати из сопствених извора; тачније, остају препуштене саме себи, суочене са тржишним условима опстанка. Ако сагледамо велики број експозитура, велики број запослених, огромне трошкове пословања, високе бонусе менаџера, можемо видети са коликим изазовом се банке сусрећу, с обзиром да се сви ови трошкови морају покривати из каматне разлике коју банке остварују путем својих пласмана. После шока који су доживели, сагледавши тешку ситуацију и огроман број спорних и сумњивих потраживања, као и дефицит кадра специјализованог за ове послове, менаџери финансијских институција сламку спаса видели су у аутсорсингу, односно у препуштању ових послова професионалцима, чије су предности приказане на шеми 3.

Шема 3: Предности аутсорсинга у наплати потраживања

Дакле, предности аутсорсинга огледају се у следећем:

- професионални преговарачи који при првом контакту са клијентом лако уочавају да ли је посредни смишљено избегавање плаћања или само тренутни оправдан изостанак плаћања;
- континуирано праћење плаћања повећава проценат наплате;
- банка не мора запошљавати додатни кадар за ове послове;
- уштеда времена и уско специјализовање за ове послове дају боље резултате;
- квалитетна аналитика и статистика која се касније може употребити као *know how* и специфична врста превентиве за будуће послове.

У контролисаним условима пословања банака послови инкасо мониторинга не разликују се пуно од осталих редовних активности у банкама, нити им се придаје пре-велики значај. Међутим, у периодима економске кризе, ови послови значајно долазе до изражаја, јер често представљају и услов одржавања опште ликвидности банкарског система. Тада се наплата потраживања кроз ове послове детаљно прати и анализира, а правремена реакција и дефинисање спорног потраживања круцијални су моменат у процесу наплате. У пословима наплате потраживања, аутсорсујући ову услугу, банка препушта посао професионалним преговарачима, који континуирано прате потраживање. Банка не мора додатно запошљавати људе, чиме штеди и време и новац, а специјализација, поред брже наплате, омогућава и значајну аналитику и статистику која може бити корисна за све наредне послове банака.

АНАЛИЗА ПРОБЛЕМА ЗАДУЖЕНОСТИ, ПРАЋЕЊА И НАПЛАТЕ ПОТРАЖИВАЊА ПО БАНКАРСКИМ УСЛУГАМА СТАНОВНИКА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ ОД 2006. ДО 2013. ГОДИНЕ

Како бисмо лакше сагледали специфичности проблема праћења и наплате потраживања по банкарским услугама становника Републике Србије, потребно је да пре свега анализирамо њихову задуженост. У том контексту анализираћемо проблем задужености по банкарским услугама, изражен у еврима, у периоду од 2006. до 2013. године, како је и приказано у табели.

Табеларни приказ анализе задужености становника Републике Србије по банкарским услугама у периоду од 2006. до 2013. године¹³

Врста задужења	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Кредитно задужење (у милионима)	2.474	3.723	4.296	4.141	4.881	5.220	5.212	5.105
По становнику	334	504	584	565	668	733	720	710
Кредитне картице искоришћени износ	243	390	476	444	355	349	328	328
По становнику	33	53	65	61	49	49	45	46
Број становника у 000	7.412	7.382	7.350	7.335	7.307	7.120	7.241	7.186

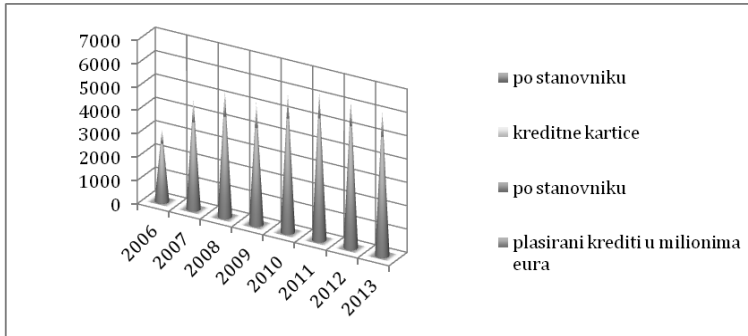
Из горе наведене табеле јасно можемо видети колико је задуженост грађана Србије расла из године у годину, као и неопходност праћења реализације пласмана. Као статистички узорак узели смо године када је привреда такоређи клизила у кризу, кад је свеж капитал само пристизао и када је основни циљ био само финансирати, што више финансирати, а то је период од 2006. до 2008. године. Година зачетка и објављивања кризе означена је као период краја 2007. и почетка 2008. године, али свакако смо узели у обзир и ризичне године све до 2013. године, када су по неким од показатеља поједине земље већ лагано излазиле из кризе. Ако сагледамо проблем укупног кредитног задужења земље и специфичну врсту задужења по становнику, која је широким народним масама најинтересантнија за анализу, видећемо како је задуженост у почетку посматраног периода по глави становника била само 334 евра у 2006. години, што је по економским показатељима глобално сасвим прихватљива задуженост, у класи са задуженошћу у региону. Нажалост, из године у годину проблем задужености *per capita*¹⁴ растао је из године у годину све више, да би већ 2010. године задуженост порасла више од 100% првобитне задужености. Ако посматрамо 2009. годину, приметимо да је тада забележен пад задужености становништва. То се може приписати и глобалној свести о кризи

13 В. Дугалић, Банкарски сектор Србије, *Банкарство*, бр. 2, 2013, стр 10.

14 По глави становника.

у којој се привреда налази, али свакако и поштравању услова за добијање кредита од стране банака. Банке су, услед кризе прилично свесне ризика, посветиле значајну пажњу контроли и проблему подобности одобравања кредита.

Иако је криза у том периоду озбиљно узела маха, уздрмала економије свих земаља, па и Републике Србије, тренд задуживања и даље је растао, да би већ 2013. године достигао износ од 710 евра *per capita*, са тенденцијом даљег раста задуживања. Ради лакшег праћења, анализа задужености становника Републике Србије по банкарским услугама, у наведеном периоду, илустративно је представљена у графикаону.

Графички приказ анализе задужености становника Републике Србије по банкарским услугама у периоду 2006. до 2013. године

Потребно је напоменути да су банке у посматраном периоду кризе значајно поштриле процедуре за одобравање кредита, али да то свакако није умањило тренд задуживања становништва у Републици Србији.

Ако сада погледамо задуживање становништва по кредитним картицама у истом периоду, видећемо да је у почетној години задуживање било до 33 евра, ако погледамо само искоришћене износе, да не би дошло до забуне. Већ у наредној 2007. години присутан је тренд значајног процентуалног раста, па задуживање износи 53 евра, да би са првим обелодањивањем кризе оно достигло 65 евра у 2008. години. Сматра се да је раст задужености по кредитним картицама био толики управо због поштрене контроле у одобравању кредита, смањења доступности кредита грађанима, као и фазе отпуштања радника, раста незапослености и осталих пропратних карактеристика кризе. Како је од 2010. године тренд задужености по кредитним картицама све до 2013. године у релативној уједначености (49, 49, 45, 46 евра), евидентно је да је стање задужености у фази стабилизације.

Приликом пласирања финансијских средстава, банка се сусреће са више проблема, како приликом одабира „здравог клијента“ којем се кредит одобрава, тако и са наплатом потраживања, када се потраживање утврди као спорно или сумњиво, који се углавном могу сврстати у две категорије:

1) екстерни проблеми

- правна регулатива државе,
- опште стање економије,
- популација становништва,
- остали природни фактори;

2) интерни проблеми

- стручност одељења за ризик које кредит одобрава,
- вискреност кредитног аналитичара,
- кредитна политика банке,
- контрола и ревизија одобреног кредита.

Екстерни проблеми везани су за спољашње утицаје и веома зависе од правне регулативе државе која би требало да буде потпора банкама – заштитити интерес крупног капитала пласираног преко банака, али водити рачуна и да становништво не буде оштећено прекомерно обрачунатим каматама. Са појавом криза и економских шокова, проблеми веома брзо ескалирају и доводе до озбиљних последица, како за банку, услед ненаплативости или слабе наплативости кредита, тако и за становништво, које се тешко уклапа у пооштрене процедуре одобравања нових кредита уз високе каматне стопе. Што је већа популација становништва, свакако је већи и број потенцијалних клијената банака, а самим тим повећава се и ризични портфолио. Остали природни фактори, елементарне непогоде, такође могу изазвати економски јаз између банака и становништва чији су интереси, често, предмет размимоилажења.

Разматрајући интерне проблеме, банке би требало да обратe велику пажњу на стручност одељења за ризик које кредите одобрава, уз сталну едукацију и праћење проблема конкурентних банака, како би предупредиле евентуалне проблеме у домицилној банци. Кредитни аналитичари морају имати високу дозу виспрености, сагледавати сваког клијента са више аспеката и анализу спровести на софистициранији начин од редовне процедуре, када се привреда налази у стању рецесије поготову. Кредитна политика банке базирана на стројој процедури одобравања кредита, свакако има предности, али се мора водити рачуна да она не угрози становништво и привреду, који би алтернативу пронашли у конкурентнијим банкама. Контрола и ревизија сваког кредита главни је адут за редовно сервисирање кредита. Свако кашњење, макар и један дан од планираног, мора бити иницијална каписла да нешто није у реду и одмах се ступити у акцију, проверу, контролу и праћење уплата све док се финансијско стање клијента не стабилизује.

ЗАКЉУЧАК

Банке су важан сегмент финансијског сектора сваке државе и подршка привредном систему. Међутим, банке су прилично неспремно дочекале светску економску кризу, што се негативно одразило и на привреду у целини. Када се привреда налази у рецесији, сусреће се са падом привредних активности и све тежим условима пословања. Из тог разлога банке су једне од ретких институција које имају свеж капитал па су и највише изложене ризицима од проблематичних пласмана.

Суочене са проблемом ненаплативих кредита, банке се сусрећу са падом ликвидности и смањују пласмане према привреди, оставивши је на цедилу и изазивајући пад укупних економских активности. Познато је да је привреда јако зависна од подршке банкарског сектора. Због пада редовног прилива по основу плаћања рата кредита, банке врло брзо морају донети важне одлуке и разлучити спорна и сумњива потраживања. Додатне проблеме банкарском сектору представљају и ригорозна контрола Народне банке Србије која инсистира на плаћању пореза на основу испостављене фактуре, чак и за кредите које банка никада неће наплатити.

„Најдебљи крај“, нажалост, извукли су грађани и привреда, јер су преко ноћи кредити постали тешко доступни, а процедуре за одобравање значајно пооштрене, без обзира на значајно увећану каматну стопу, која је овога пута увећана за значајан проценат обезбеђења ризика враћања кредита. У том погледу успостављене су нове процедуре праћења и наплате потраживања које се одвијају интерно, у склопу саме банке, али и аутсорсовањем услуга од специјализованих агенција за наплату потраживања, адвокатских услуга и услуга приватних судских извршитеља. Специфичан вид наплате потраживања представља и позивање дужника од стране запослених у екстерном центру друге специјализоване компаније, који сталним позивима врши пресију на дужника да измири потраживање.

Приликом пласирања финансијских средстава, а у циљу одабира одговарајућег клијента, банка се сусреће са више екстерних (правна регулатива државе, опште стање економије, популација становништва и др.) и интерних проблема (стручност одељења

за ризик које кредит одобрава, обученост кредитног аналитичара, кредитна политика банке и контрола и ревизија одобреног кредита и др.).

Заштита банкарских интереса, сигурност њихових пласмана и јака подршка правног система свакако би резултирала смањењем проблема праћења и наплате потраживања са којима се сусрећу, посебно у периодима криза и осталих економских поремећаја. Следећа битна корист била би долазак још већег броја банака на наше тржиште, што би, између њих, даље резултирало конкурентнијом тржишном утакмицом и смањењем каматне стопе, која би додатно подстакла привреду за подизање кредита и економско јачање саме земље.

Банкарски сектор има две опције: да осавремени и специјализује своје одељење за ризик и свој кадар како би се заштитио од ненаплативих пласмана, или да аутсорсује специјализоване фирме које би се бринуле о сигурности њених пласмана. Инкасо мониторинг је важна ставка у финансијским пласманима јер, поред тога што праћењем потраживања обезбеђује редовну ликвидност, солвентност и функционисање финансијских институција, смањује број избегавања плаћања рата кредита којима је финансијски сектор изложен. Као што нпр. свака банка има систем заштите усмерен на сузбијање злоупотреба у електронском пословању, злоупотреба на банкоматима, потребно је да развије и систем заштите којим би се спречило одобравање кредита несавесним корисницима и лицима који смишљено желе да изиграју банку узимајући кредит од ње који априори никада не планирају вратити.

Свако кашњење у плаћањима рата кредита потенцијално је спорно или сумњиво потраживање, па банка свакако мора бити спремна на брзу реакцију на појаву кашњења плаћања у почетној фази. У овим пословима кључна је сарадња привреде и правног система државе, који заједничким деловањем, на превентивном и репресивном плану, могу значајно утицати на заштиту интереса банака, и изведену заштиту правног система који би генерално вратио поверење у банкарски, али и укупни економски систем земље.

ЛИТЕРАТУРА

Crouhy, M., Galai, D., *Risk management*, McGraw Hill, NY 2001.

Дугалић, В., Банкарски сектор Србије, *Банкарство*, бр. 2, Београд, 2013.

Financial Services Authority, *The turner review*, A regulatory response to the global banking crises, 2009.

Gonzales-Paramo, J. M., *Speech: The banking sector towards the NEW NORMAL: some considerations*, ECB, PWC and IE Business School, Madrid, 2011.

Магић, В., Кредитни ризик банака, *Банкарство*, 1-2, Београд, 2008.

Орлић, Н., Портфолио анализа инвестиционих фондова, *Правно-економски погледи*, бр. 1, година I, Београд, 2014.

Official Journal of the European Communities, No L 135/5: *Directive 94/19/EC of the European Parliament and of the Council of 30th May 1994 on deposit-guarantee schemes*, 1994.

Pejovic, I., Outsorsing u naplati potraživanja, *Vodič kroz lizing*, Београд, јун 2014.

Pejović, I., Prozvani incaso monitoring u vremenu globalne recesije, *Časopis Bankar*, број 13, Удружење банака Црне Горе, март 2013.

www.mpravde.gov.rs/zakon-o-izvršenju-i-obezbedjenju, преузето 15. 4. 2015.

www.kamatica.com/incaso-poslovi-lista-pojmova, преузето 20. 4. 2015.

PROBLEMS OF MONITORING AND COLLECTION
OF CLAIMS IN BANK BUSINESS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Full Professor Igor Pejovic, PhD
College of Economics and Administration, Belgrade

Assistant Professor Sinisha Dostic, PhD
Ministry of Interior of the Republic of Serbia

Abstract: Tracking and billing overdue receivables (incasso monitoring) are an important link in the chain of financial activities of banks. However, beyond the small part of specialists, incasso monitoring operations are not well known to the general public. This segment of very specific activities banks often outsource, leaving them to professionals in the financial sector. Incasso monitoring jobs culminate in a period of world economic crisis, which has particularly affected the financial sector worldwide. The global economic crisis has inevitably affected the financial sector of the Republic of Serbia as well, which is similar to other countries quite unprepared for the challenges and attacks, with deliberately designed to cause problems aimed at banks. This situation in our country points to the importance of strengthening the capacity of the opposition to this type of problem, where the incasso monitoring lately occupies an important place, as will be discussed in this paper.

Keywords: world economic crisis, banks, incasso monitoring, the problems of monitoring and collection of receivables, the Republic of Serbia.

СУПРОТСТАВЉАЊЕ САВРЕМЕНИМ ОБЛИЦИМА КРИМИНАЛИТЕТА КРОЗ КОНТРОЛУ ПРИСТУПА ШТИЋЕНОМ ОБЈЕКТУ¹

Александра Љуштина²

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Криминалитет усмерен на угрожавање објеката, имовине и система информација доводи до потребе за стварањем шире базе превентивног деловања. Превенција криминалитета је обележје одговорног односа према безбедности. Једна од основних мера у заштити објеката, имовине и информација је контрола приступа наведеним добрима и контрола проласка до одређених пословних подручја унутар пословног субјекта. Систем контроле приступа је основа безбедности, а штићени објекти, имовина и информације су вишеструко мање на мети криминалних активности. У савременим друштвеним околностима систем контроле приступа штићеном објекту постао је саставни део пословања готово сваког предузећа, установе или институције. Предузимању мера и активности у циљу супротстављања савременим облицима криминалитета кроз контролу приступа штићеном објекту приступа се плански и системски уз преходну процену угрожености и одређене припремне радње. Адекватно пројектовани и имплементирани системи контроле приступа штићеном објекту смањују ризик од противправних радњи.

Кључне речи: штићени објекат, безбедност, криминалитет, обезбеђење објеката.

Безбедност није све, али све друго без безбедности је – ништа!
Конрад Херман Јозеф Аденауер

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Безбедност је један од основних услова живота, будући да подразумева одређено стање у којем се могу нормално обављати животне, друштвене и радне функције. Стварање оптималних услова безбедности је неопходно за егзистенцију и прогрес како појединца и радног окружења, тако и шире друштвене заједнице. Глобализацијом савремених друштвених односа долази до новог раздобља у систему безбедности и заштите, као елементарног (неизоставног) дела модерног пословања. Систем обезбеђења лица имовине и пословања у ситуацији глобализације друштвених односа постаје неизоставни део пословања. Оптимални услови безбедности подразумевају стварање система безбедности, а основни циљ изградње система безбедности је смањење ризика и повећање заштите. Један од начина смањења безбедносних ризика је спречавање и сузбијање криминалитета. Предузимање мера и активности у циљу супротстављања савременим облицима криминалитета кроз контролу приступа штићеном објекту игра важну улогу у остваривању безбедности. Читачи бесконтактних картица, идентификатори, интерфони, управљачка опрема за контролу приступа моторних возила (баријере, оптички сензори, аутоматизација за капије итд.) постали су саставни део свакодневног живота. Сваки од уређаја који се користи за контролу приступа пружа заштиту од разних врста криминалних претњи и савремени живот чини пријатнијим.

Контрола приступа одређеном простору и/или одређеном објекту игра важну улогу у савременој безбедности. Системи за контролу приступа инсталирају се у ве-

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту: „Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији“, који финансира и реализује Криминалистичко полицијска академија у Београду, циклус научних истраживања 2015-2019. година.

² aleksandra.ljustina@kpa.edu.rs

ликим јавним и индустријским предузећима, резиденцијалним објектима, местима масовног окупљања грађана, канцеларијама, тржним центрима и сл. У савременим условима живота и рада готово не могу да се пронађу значајни објекти без уређаја за контролу приступа. Модеран концепт система обезбеђења лица имовине и пословања подразумева интеграцију физичке и техничке заштите. Техничка заштита представља скуп мера и радњи којима се посредно или непосредно обезбеђују односно штите људи, имовина и пословање. Техничка заштита у систему обезбеђења спроводи се техничким средствима и уређајима, као и системима техничке заштите којима је основна намена спречавање противправних радњи усмерених ка угрожавању безбедностиштићених лица, објеката и имовине. Уз примену физичких мера и активности, као и техничких система заштите, добија се оптимална заштиташтићеног лица, објекта и пословања, те се у највећој могућој мери смањује вероватноћа противправног штетног догађаја.

Безбедност објекта подразумева системски приступ безбедности, а то је поред техничке заштите и физичка заштита³ објекта, уз примену оперативних мера и радњи. Капацитет система безбедности објеката не огледа се само у бројном стању материјално-техничких средстава и опреме која се користи. Он се огледа и у способности службеника обезбеђења да кроз безбедносну культуру ефикасно и самостално примењују стратегију спречавања настанка непредивиђених околности.

Неизоставан елемент система безбедности објекта је безбедносна култура како самих службеника обезбеђења тако и свих лица која бораве уштићеном објекту. Безбедносна култура представља скуп усвојених вредности, ставова, норми, веровања и начина понашања који се односи на безбедност објеката и лица у објекту.⁴ Безбедносна култура се може створити, на њу се може утицати и временом се може и мора мењати заједно са перцепцијом безбедносних ризика и претњи. Тај процес мора бити непрестан и обухватати циклус евалуације и промене или одржавања задовољавајућег нивоа.⁵

„Изградња безбедносне културе је неопходан предуслов за успешно функционисање система који се успоставља у једној организацији. Безбедносна култура темељи се на лојалности запослених. Само лојалан службеник искрено прихвата мере безбедности и труди се да њиховим спровођењем допринесе развоју и расту организације.“⁶

3 Физичка заштита је услуга обезбеђења која се пружа првенствено личним присуством и непосредном активношћу службеника обезбеђења у одређеном простору и времену, као и применом мера и употребом средстава принуде. (Закон о приватном обезбеђењу, *Службени гласник РС*, број 104/13, чл. 3, тачка 9).

4 Сва лица који бораве у одређеном објекту својим поступцима учествују у безбедности објекта, нпр. ношењем акредитација на видном месту суделују у безбедности објекта. Понекад је, на пример, запосленима у одређеном објекту тешко да поштују све безбедносне процедуре приликом уласка у објекат или током боравка у њему. Међутим, безбедносне процедуре приступа објекту представљају основу безбедности и саставни део су безбедносне културе запослених. Службеници обезбеђења свој посао треба да обављају професионално – треба да им буде ирелевантно да ли познају одређену особу или не. Примарни задатак службеника обезбеђења је да штите објекте и лица у њему. Понекад је могуће да неко потпуно несвесно и не својом кривицом угрози безбедност. На пример, високопозиционирана особа (коју сви познају) у одређеној установи или организацији, која улази у комплекс објеката моторним возилом, може унети експлозив. Наиме, могуће је да је на то возило, док је било паркирано на неком другом месту, може поставио експлозив знајући да ће се тим возилом ући у комплексштићених објеката. Безбедносне процедуре и безбедносна култура налажу да се приликом уласка уштићени објекат возило прегледа, како због појединачне безбедности тако и због опште безбедности лица и објеката који се штите. Управо зато што су задужени за безбедност, службеници обезбеђења не могу бити толерантни у смислу да не обављају свој посао по правилима службе.

5 Нема сумње да службеници обезбеђења при обављању професионалних задатака морају поседовати завидан степен безбедносне културе, а како се безбедносна култура огледа у комуникацији, која је комплексна и вишеслојна, потребно је познавање вербалних и невербалних елемената комуникације у контроли приступаштићеном објекту. О невербалној комуникацији и безбедносној култури више видети: Љуштина, А., *Невербална комуникација и безбедносна култура у систему обезбеђења лица и имовине*, Безбедност, 1/13, стр. 98-108.

6 Драгишич, З., *Безбедносни менаџмент*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 16.

БЕЗБЕДНОСТ ШТИЋЕНОГ ОБЈЕКТА

„Човечанство је окупирано безбедношћу и опседнуто трагањем за њеним унапређењем“⁷ будући да се цео животни циклус одвија се на одређеном простору, стога је територијалност, као потреба за поседовањем, контролом и одбраном своје територије, простора и објекта паралелно са очувањем сопственог живота, примарни мотив у историји људске цивилизације. Свака људска активност је последица настојања човека да своје потребе задовољи и оствари живот у безбедном окружењу, о чему говори више теорија⁸. „Суштина и филозофија безбедности од увек су исте, само су се мењали природа и облици опасности који су је угрожавали.“⁹

У савременим условима човек на више расположивих начина може да организује и спроводи заштиту себе и својих добара. У данашњим условима примарна је заштита објеката, јер се друштвени живот одвија у различитим врстама објеката (стамбени објекти, пословни објекти, спортско-рекреативни, трговински објекти и сл.).

Генерално гледано, у циљу остваривања безбедности објекта предузима се низ мера и радњи, које се могу груписати у четири основне групе:¹⁰

- грађевинско-урбанистичке мере и радње, које обухватају грађевинско-архитектонске карактеристике објеката, уређење околног простора, функционалност појединих целина сл.;

- организационе мере и радње, које обухватају организацију службе обезбеђења, распоређивање њених припадника, усавршавање и сл.;

- оперативне мере и радње, које обухватају организацију прикупљања информација, надзор над простором који се штити и примену репресивних поступака и мера, као и мера које су битне за безбедност објекта и простора који се штити;

- техничке мере и радње, које обухватају примену средстава и уређаја који се користе за спречавање, детекцију и сигнализацију нежељених, најчешће криминогених, догађаја који угрожавају безбедност.

Све мере и радње које се предузимају у циљу остваривања безбедности објекта су у међусобној повезаности и зависности, наиме, од степена спроведености једне мере зависи приступ следећој.

Објекат је појам везан за сваку целину која се штити, а под штићеним објектом подразумева се како сам објекат који се штити, тако и укупан простор унутар којег се врши заштитна активност. Док се под обавезно обезбеђеним објектима у смислу Закона о приватном обезбеђењу¹¹ подразумевају објекти од стратешког значаја за Републику Србију и њене грађане, као и објекти од посебног значаја чијим оштећењем или уништењем би могле наступити теже последице по живот и здравље људи или који су од интереса за одбрану земље.

При изради безбедносног система заштите штићеног објекта треба обратити пажњу на следеће чињенице:

- врста (намена) објекта који се штити (детаљно одредити вредности које се штите);
- потенцијални ризици и претње објекту који се штити (идентификовати претње и одредити ниво ризика);

- слабости (рањивости) објекта које се штити (идентификовати услове спољашње средине, размотрити конструктивни систем и пројектантски концепт објекта);

- мере и радње заштите за елиминисање претњи по безбедност штићеног објекта (одредити решења за различите облике и нивое претњи).

7 Мијалковић, С., *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, стр. 37.

8 Према Масловљевој теорији људске потребе се деле хијерархијски на: ниже (основне физиолошке потребе и потребе за безбедним окружењем) и више (потребе за сопственим развојем: припадност заједници, поштовање и самоостварење).

9 Мијалковић, С., *op.cit.* стр. 37.

10 Радовановић, Р., Благојевић, М.: *Системи физичко-техничке заштите*, Београд, 2014, стр. 66.

11 Закон о приватном обезбеђењу, *Службени гласник РС*, бр. 104/13, чл. 4.

У савременим друштвеним и економским околностима веома је битно утврђиване нивоа заштите објекта и материјалних трошкова обезбеђења. Оптимализација заштите у обезбеђењу објекта остварује се кроз концепт категоризације штићених објеката којим се може адекватно одговорити на потенцијалне облике угрожавања. Правилником¹² о начину вршења послова техничке заштите и коришћења техничких средстава предвиђене су три категорије штићених објеката, које садрже обавезне минималне мере заштите у третирању и идентификовању ризика.¹³ На основу дефинисаних степена заштите сваки објект се описује степеном заштите, а то подразумева примену одговарајућих мера физичке и техничке заштите.

Постоје три категорије објеката за заштиту.

I категорија – највиши степен заштите штићених објеката предвиђа техничку заштиту којом се сигнализира неовлашћен улазак у штићени простор и дојављује контролном центру. Такође, највиши степен заштите предвиђа техничку заштиту којом се прати кретање у штићеном простору и појединачно штићеним просторијама (контрола приступа и видео обезбеђење) уз видео запис. Заштита појединачних вредности у оквиру прве категорије штићених објеката предвиђа електрохемијску заштиту нпр. кофера, контејнера, каса, трезора и сл. Интегрална заштита у оквиру прве категорије штићених објеката остварује се са најмање једним локалним надзорним местом (контролна соба) и системом везе са службеницима обезбеђења на штићеном објекту. За случајеве наступања ризика предвиђене су безбедносне процедуре.

II категорија – високи степен заштите омогућава спречавање и детекцију неовлашћеног приступа штићеном објекту, као и спречавање и детекцију неовлашћеног деловања у штићеном објекту. У ту сврху користи се техничка заштита којом се сигнализира неовлашћен улазак у штићени простор и дојављује контролном центру, као и техничка заштиту којом се прати кретање у штићеном простору (контрола пролаза и видео обезбеђење) уз видео запис. Такође, II категорија штићених објеката предвиђа интегралну заштиту с најмање једним локалним надзорним местом (контролна соба) и системом везе са контролним центром.

III категорија – виши степен заштите предвиђа техничка средства заштите којим се сигнализира неовлашћен приступ у штићени простор и дојављује контролном центру. Такође, користи се и систем техничке заштите којим се прати кретање око штићеног простора.

„С обзиром на чињеницу да је немогуће предвидети са које стране простора или објекта ће доћи до уласка, као и само кретање у простору који се штити“,¹⁴ добра организација заштите објекта од недозвољеног приступа подразумева заштиту у више нивоа који се може остварити кроз концепт зона заштите односно линија одбране¹⁵.

У систему безбедносне заштите објеката присутан је традиционални приступ безбедности штићеног објекта који подразумева заштиту објекта помоћу тзв. концентричних кругова који се пружају од објекта заштите према спољашњој средини. Концентрични кругови се могу посматрати као линије разграничења (демаркационе линије) за примену различитих стратегија заштите. Безбедност штићеног објекта кроз концепт линије заштите обухвата: линију периметра, простор између периметра и објекта, спољашњост објекта (зидови), тачке улаза у објекат и ентеријер објекта.

Линија периметра је периметар са физичким баријерама или без њих и обухвата шире просторно окружење (суседне објекте, саобраћајнице, паркинге и сл.). При-

12 Правилник о начину вршења послова техничке заштите и коришћења техничких средстава, *Службени гласник РС*, бр. 19/2015, чл. 7.

13 Сматра се да је класификација објеката по степенима заштите настала у Америци како би се осигуравајућим кућама олакшало дефинисање цена за полисе осигурања, али и како би се лакше дефинисао објекат који се штити.

14 Радовановић, Р., Благојевић, М. *op. cit.*, стр. 67.

15 О концепту зона заштите и линија одбране више видети у: Кнежевић Лукић, Н., Љуштина, А.: *Архитектонско пројектовање и безбедносни менаџмент*, Зборник радова *Научно-стручни симпозијум Инсталације & архитектура*, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд, 2012, стр. 159-166.

ликом разматрања могућности и ограничења у овој зони је неопходно успоставити координацију са постојећим просторним окружењем и с тим ускладити ниво заштите периметра штићеног објекта.¹⁶

Простор између периметра и објекта односи се на простор коју треба визуелно јасно дефинисати и учинити препознатљивим. На основу анализе ризика треба утврдити неопходан ниво заштите, односно одредити врсту и вид периметра, појачати заштиту периметара тамо где је потребно, применом архитектонских и урбаних елемената (привремених, сталних, покретних и непокретних баријера, зидова, ограда, водених површина, зеленила, скулптура и пејзажне архитектуре и сл.) и одредити положај објекта у односу на периметар и у односу на постојеће објекте.

Зидови објекта су заштитна опна објекта и стога је неопходно размотрити њихову рањивост. Потребно је применити одговарајуће материјале тако да се последице неповољног дејства сведу на најмању могућу меру, и потребно је водити рачуна о броју и положају отвора на објекту (prozори, врата, вентилациони отвори).

Улаз у објекат је безбедносно осетљиво место и треба да буде јасно обележен, уочљив и правилно одређен у односу на периметар и објекат који се штити. Неопходно је извршити категоризацију улаза/излаза (главни, споредни, евакуациони) и на тај начин примарно успоставити контролу над кретањем.

Ентеријер објекта обухвата унутрашњост, односно ентеријер и конструктивни систем који омогућава градацију простора оквиру објекта у односу на ниво заштите.

Концепт зона заштите у систему безбедности штићеног објекта подразумева три зоне заштите. Прва се односи на разјашњење карактеристика шире околине, укључујући врсту конструктивних система околних објеката, дефинисање власништва или права коришћења простора као и природу и интензитет активности на простору уз демаркациону линију. Посебно се односи на објекте, инсталације и инфраструктуру изван спољашњег периметра (зграде, саобраћајнице и сл.) у непосредном окружењу штићеног објекта. Друга зона заштите односи се на простор између спољашњег периметра до објекта који се штити. Важну улогу имају положај зграде и њен облик на одређеној локацији. Положај објекта у односу на микролокацију изискује пројектовање места улаза у објекат, паркинг и приступне путеве. Трећа зона заштите односи се на заштиту саме вредности унутар зграде. Она претпоставља и додатну заштиту конструктивног система и инфраструктуре: електричних инсталација, система за грејање и хлађење, система за климатизацију и вентилацију као и пажљиво и мудро пројектовање и лоцирање механичких система заштите.

СИСТЕМ КОНТРОЛЕ ПРИСТУПА

Контрола приступа је један од најважнијих елемената управљања безбедношћу неког објекта и веома важан елемент у супротстављању савременим облицима криминалитета. Наиме, напад на објекат се не може извршити ако се објекту не може прићи. Системом контроле приступа омогућава се „успостављање контроле од стране система обезбеђења лица, имовине и пословања, над лицима и средствима транспорта у смислу њихове идентификације, изабраног приступа, као и анализе о времену боравка у унапред дефинисаном штићеном простору”¹⁷.

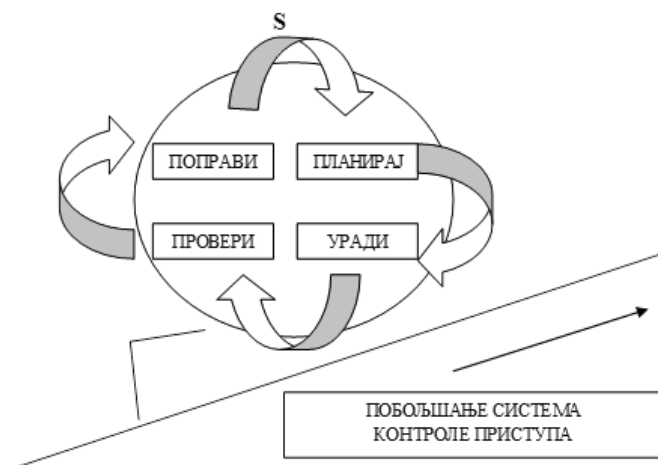
Методологија пројектовања система за контролу приступа и пролаза подразумева: упознавање са захтевима безбедности (шта се штити, односно који објекат се шти-

16 „Локација објекта утиче на његову рањивост на губитак услед пожара, поплаве, земљотреса и других опасности. Ако је објекат у близини ватрогасне станице, веће су могућности за локализовање пожара и мање шансе да ће претрпети озбиљне губитке услед пожара него када је у изолованој средини далеко од воде или ватрогасне службе“; Кековић, З. и др.: *Процена ризика у заштити лица, имовине и пословања*, Центар за анализу ризика и управљање кризама, Београд, 2011. стр. 29.

17 Мандић, Г.: *Системи обезбеђења и заштите*, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд, 2004, стр. 156.

ти); идентификацију претњи и опасности које у мањој или већој мери могу угрозитиштићени објекат (од кога или чега се штити); утврђивање могућих последица које може изазвати недозвољени приступ уштићени објекат (због чега се штити) и мере које које ће се користити у заштити (изградња система безбедности).

Успостављен систем техничке контроле приступаштићеном објекту перманентно треба да се анализира, прати и по потреби мења, односно прилагођава безбедносним променама (како оним ванштићеног објекта тако и оним унутарштићеног објекта) које посредно или непосредно утичу на безбедностштићеног објекта. У супротном систем постаје нефункционалан. Изграђени систем безбедности биће успешан само ако се у процесима остваривања својих циљева понаша флексибилно (видети шему), односно ако има својства брзог прилагођавања савременим захтевима и новонасталим ситуацијама уз уважавање потенцијалних ризика.

Демингов круг побољшања контроле приступаштићеном објекту¹⁸

Савремени системи контроле приступа најчешће су сложени технички системи који у себи обједињавају систем електронске аутоматизације приступа и механичке системе ограничавања пролаза. У систему контроле приступаштићеном објекту мора постојати нека врста препрека, као што су капије, врата или сл., којима се зауставља особа којој електронском аутоматизацијом није дозвољен приступштићеном објекту. Веза између електронске аутоматизације и механичких система контроле пролаза готово увек је праћена подршком физичке компоненте система обезбеђења лица и имовине. Управо ту се уочава општа теорија система, која систем дефинише као скуп издвојених и елемената који су на одређен начин повезани у једну целину. Систем по дефиницији не представља прост скуп елемената, већ скуп повезаних елемената. Елементи система су тако повезани да обезбеђују нови квалитет целине, односно онај квалитет који не поседују елементи од којих је сачињен. Одстрањивање било ког елемента из целине нарушава њене квалитативне карактеристике. Стварању оптималних услова безбедности потребно је приступити као систему јер систем контроле приступа директно утиче на смањење угрожености објекта и доприноси супротстављању савременим облицима криминалитета (видети табелу).

¹⁸ Методологија непрекидног побољшавања заснива се на принципу Валтера Ендруа Шухарта (Walter Andrew Shewhart) који је Вилијам Едвардс Деминг (William Edwards Deming) учинио познатијим под називом „Демингов круг“ (ПДЦА круг – П (енг. *plan*) – планирање и успостављање циљева и процеса битних за остваривање резултата; Д (енг. *do*) – примена тих процеса; Ц (енг. *check*) – надзирање и мерење процеса у односу на постављену политику, циљеве и захтеве; А (енг. *act*) – преузимање радњи за даље побољшање).

Широко подручје примене система контроле приступа¹⁹

ЖЕЉЕНА ФУНКЦИЈА СИСТЕМА	УТИЦАЈ НА ПОТЕНЦИЈАЛНОГ ИЗВРЖИОЦА КРИВИЧНОГ ДЕЛА	СИСТЕМ ТЕХНИЧКЕ ЗАШТИТЕ КОЈИ ОМОГУЂАВА ЖЕЉЕНУ ФУНКЦИЈУ
Одвраћање потенцијалног учиниоца	Одустајање од извршења кривичног дела	Интегрисани подсистеми против препада, контроле приступа и видео-надзора
Рано откривање учиниоца	Одустајање у самом почетку чињења кривичног дела	Централизовани системи противпрепада и контроле приступа
Узбуњивање учиниоца и интервентних екипа	Скраћивање трајања препада или провале	Интегрисани подсистеми против препада, дојаве пожара, контроле приступа, видео-надзора
Успоравање учиниоца	Накнадно одустајање	Контрола приступа и пролаза
Интервенција службе обезбеђења	Скраћивање трајања препада или провале	Интегрисан и централизован систем дојаве
Идентификовање учиниоца	Страх од санкције за учињено дело	Дигитално снимање

Безбедност се може дефинисати на више начина, а у оквиру система обезбеђењаштићених објеката безбедност се дефинише као одређено стање у којем се могу нормално одвијати функције у оквируштићеног објекта, односно не долази до нарушавања нормалног стања услед различитих облика угрожености и опасности. Контрола приступа је један од најважнијих и основних елемената безбедности објекта. Највећи број претњи поштићени објект потиче од човека. Међутим, развојем, усавршавањем и применом савремених научно-техничких метода могуће је спречити нарушавањем безбедности објекта и идентификовати потенцијалне претње и извршиоце.

Свако живо биће (човек, животиња или биљка), па чак и објекат, разликује се од свих других и од свега другог. Понекад је индивидуалност односно различитост ноторна и идентитет субјекта или објекта је једноставно и лако утврдити. Међутим, када говоримо о идентитету особа, у данашње време је „релативно тешко“ утврдити идентитет јер је идентификација „оптерећена“ услед великог броја становника на планети Земљи²⁰ и велике концентracије становништва на „релативно одређеном простору“ (мегаградови). Као и у прошлости, људско друштво и у садашњости, у циљу уређења друштвених односа, очувања правног поретка и друштвене безбедности и обављања економских и социјалних функција, врши идентификацију особа.

Услед савремених безбедносних ризика и претњи неопходно је утврдити односно проверити идентитет у циљу остваривања безбедности. Идентитет представља укупност непроменљивих обележја по којима се одређена особа разликује од других. Скуп индивидуалних обележја, односно индивидуалних карактеристика представља индивидуалност.

Концепт идентификације односно утврђивање идентитета подразумева утврђивање:

- правних обележја (име, презиме, место боравка, држављанство, школска спрема, брачно стање и сл.);
- фактичких обележја (место и датум рођења, родитељи и сл.);
- физичких обележја (физичке карактеристике).

Идентификација неке особе се остварује кроз физичка обележја преко којих се долази до правних и фактичких обележја. Провера идентитета заснива се на утврђивању да ли је особа оно што тврди да јесте. Провера идентитета особе се може извршити на основу тога:

¹⁹ Преузето са : <http://ws.co.rs/dokumenta/Brosura%20WS%20final.pdf>

²⁰ Амерички Биро за попис становништва процјењује да на Земљи тренутно живи седам милијарди и 21 милион становника, наведено према: <http://www.nezavisne.com/novosti/svijet/Na-zemlji-zivi-vise-od-sedam-milijardi-ljudi-282456.html> (приступ: април 2015).

– шта особа зна (енг. *knowledge*) – особа зна податке који нису другима доступни (шифре, лозинке, идентификациони бројеви и сл.);

– шта особа поседује (енг. *possession*) – особа поседује неки физички предмет нпр. магнетну картицу или сл.;

– шта је особа (енг. *biometrics*) – проверавају се биометријски подаци особе (отисак прста, геометрија лица и длана, ирис и др.).

Свакодневица широм света показује невиђене помаке у сфери нових технологија, које се примењују у готово свим областима људског живота, као да смо постали део утрке ко ће више, боље и брже померити границе нових научних сазнања. Неминовно је да се савремена научно-техничка достигнућа користе у циљу остваривања безбедности и борби против криминалитета, те тако савремене технологије имају велику примену у систему контроле приступа кроз идентификацију лица односно проверу идентитета особа. У савременим условима живота и рада постоји веома велик број техничких уређаја и средстава контроле приступа који се користе за безбедност објеката и заштиту од криминалитета. За утврђивање идентитета односно проверу идентитета лица примењују се:

- системи са електронском шифром;
- системи на бази идентификационе картице;
- системи на бази физичких особености – биометрија²¹.

Системи за контролу приступа који се базирају на примени шифре садрже две функционалне целине: тастатуру и шифру. Правилно откуцана шифра на тастатури активира електронску браву и теме омогућава улазак уштићени објекат. Једноставност система даје релативно низак ниво безбедности.²²

„Улога идентификационих картица у заштити од неовлашћеног уласка или приступа појединим деловима простора и објекта није само у томе да се прикупе основни подаци о лицу које улази, већ и да се додели унапред дефинисан ниво приступа. Системи за контролу приступа са идентификационим картицама најчешће користе четири типа картица:

- картице са магнетном траком (енг. *magnetic strip*);
- картице за удаљену идентификацију (енг. *proximity cards*);
- „паметне“ картице (енг. *smart cards*);
- картице у дуалној технологији (енг. *dual technology cards*).“²³

Системи за биометријске методе идентификације најчешће користе уређаје који раде на принципу²⁴:

- дактилоскопске идентификације (читачи отиска прста, енгл. *fingerprint reader*);
- идентификације на основу црта лица (читачи црта лица, енгл. *facial recognition*);
- идентификације на основу геометрије длана (читачи геометрије длана, енгл. *hand geometry readers*);
- идентификација на основу дужице ока (читачи дужице ока, енгл. *iris scanner*);
- идентификација на основу мрежњаче ока (читачи мрежњаче ока, енгл. *retina scanner*).

21 У погледу биометрије и биометријских метода идентификације постоје два изнијансирана научна становишта. Прво, где се све, односно класичне методе идентификације сматрају биометријским методама идентификације које се користе у новом дигиталном окружењу. Друго научно становиште полази од чињенице да се савременим технолошким достигнућима омогућава једноставније аплицирање класичних идентификационих метода, али и да долази до развоја нових идентификационих метода које се нису користиле у ранијем, технолошки лимитираном раздобљу. Међутим, без обзира на поларизацију научних становишта, нема сумње да се ради о идентификационим методама које су примарно детерминисане информационо-дигиталним окружењем.

22 Мандић, Г., *op. cit.*, стр. 159.

23 Радвановић, Р., Благојевић, М., *op. cit.*, стр. 124.

24 Дат је приказ најчешћих и највише експлоатисаних биометријских метода идентификације у контроли приступа, међутим постоје и друге биометријске методе идентификације које нису овде наведене, али се у великој мери користе у идентификацији лица у криминалистици и за потребе правосудних органа.

Идентификација на основу биометријских параметара се перманентно усавршава и све више имплементира у бројне сегменте савременог друштва. Међутим, постоји разлика, како са становишта корисника тако и са становишта система у који се уграђују. Стога су у кратким цртама изложене најчешће биометријске методе у систему контроле приступа.

Дактилоскопска идентификације – читачи отиска прста

Дактилоскопска метода идентификације је најчешће коришћена биометријска технологија. То је „класична“ метода идентификације, коју су у рундиментарним облицима примењивали још Сумерци и Египћани. Дактилоскопија²⁵ је најстарија и најпримењиванија метода биометријске идентификације и помоћу ње се утврђује идентитет са великом извесношћу.

Идентификација на основу црта лица – читачи црта лица

Нема сумње да се у свакодневном животу највећи број препознавања и идентификација особа одвија на основу изгледа односно црта лица. Класична идентификација лица заснива се на фотографији (регистрациона фотографија: десни профил, анфас и леви полупрофил).²⁶ У савременим условима биометријска идентификација на основу црта лица за потребе контроле приступа користи идентификациона обележја лица на основу фотографије или видео-снимка. Ова метода биометријске идентификације се најбрже развија, а њена привлачност се заснива на сличности на основу које људи препознају и идентификују друге особе. Технологија се заснива на регистровању карактеристичних тачака на лицу и њиховом распореду који се памти у компримованом облику.

Идентификација на основу геометрије длана – читачи геометрије длана

Идентификација на основу геометрије длана²⁷ веома је слична дактилоскопској идентификацији. Почетак коришћења ове биометријске методе сеже у осамдесете године двадесетог века, а врхунац је, засад, имала на Олимпијским играма у Атланти, 1996. године, где се користила за контролу приступа Олимпијском селу.²⁸ Са анатомског аспекта длан карактеришу његова дужина, ширина, дебљина, геометријска композиција, облик длана, као облик и геометрија прстију. Сматра се да се са овом биометријском методом постиже средња извесност идентификације, будући да је могуће направити вештачку руку која би имала исте геометријске карактеристике као оригинал који се копира.

Идентификација на основу дужице ока – читачи дужице ока

Идеја да се дужица ока користи као оптички отисак прста за идентификацију особе први пут је предложена од стране офталмолога који су из искуства приметили да свака дужица има јединствену текстуру и висок ниво детаља који остају непромењени деценијама. Тачније, идеју да се користе обележја дужице за препознавање особа први пут је предложио офталмолог Френк Бурч 1936. године. Офталмолози Аран Сафир и Леонард Флом патентирали ту идеју 1986. године, а 1989. године обратили су се Џону Дагману са Кембриџ универзитета да развије алгоритме који ће омогућити препознавање путем дужице. Ти алгоритми, које је Даугман публиковао и патентирао 1993. године,

25 Појам „дактилоскопија“ потиче од две речи (грч.: *dactilo* – прст; лат.: *scopein* – гледати), што у грубом преводу значи „гледати прст“.

26 У прошлости се за потребе идентификације користила и суперпозиција да би се утврдио идентитет лица.

27 Занимљиво је да је геометрија длана међу првим биометријским методама употребљена у једној банци (*Shearson-Hamill Investment*), наине уведена је ради евиденције радног времена још давне 1960. године. Сада су читачи геометрије длана постављени у многим банкама за отварање сефова.

28 NSTC Subcommittee on Biometrics, Hand geometry (www.biometrics.gov/Documents/HandGeometry.pdf, доступно: април, 2015).

први су и досад најпоузданији алгоритми на овом подручју. Већина читачи дужице ока заснива се на његовим поставкама.²⁹

Идентификација на основу мрежњаче ока

Мрежњача ока представља функционално најважнији део ока који садржи рецепторе за светлост и боје, а њена структура је индивидуална за сваку особу. Она се не мења током целог живота особе и не постоји начин да се мрежњача фалсификује. Управо због тога је овај вид идентификације један од поузданијих биометријских метода. Он има велику примену у објектима и подручјима где се захтева висок степен безбедности.

Безбедност је веома битан фактор у животу сваког појединца, компаније али шире међународне заједнице. Потреба за заштитом објеката, ресурса, система и информација неминовно је повезана са контролом приступа. Кроз систем контроле приступа врши се пре свега идентификација особа, а уколико је особи одобрен приступ објекту, омогућавају се радње у складу са правима и дужностима и у зависности од безбедносних мера одређује се контрола приступа штићеним зонама и подручјима у оквиру објекта.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Основни елемент система безбедности било ког објекта је контрола физичког приступа. Контрола приступа је „прва линија обране“ објекта од противправних радњи, а као најстарији цивилизацијски облици заштите објекта јављају се механички системи за контролу приступа у виду врата и брава. Начин заштите је „не дозволити“ улазак у штићени простор. Благовремено реаговање на почетни стадијум противправних радњи, у смислу спречавања криминалних активности, јесте превенција схваћена у општем друштвеном контексту. Апострофирањем народне мудрости која инсистира на животној истини да је „боље спречити...“, намера је да се укаже на суштину контроле приступа објекту, а то је превентива.

У складу са достигнућима времена које је прошло и оног које долази усавршава се контрола приступа, а у двадесет првом веку, који се са пуно извесности може назвати веком информатичких, компјутерских и дигиталних технологија, створена је могућност обезбеђења и заштите објекта од противправних активности кроз примену савремених техничко технолошких достигнућа.

Савремени безбедносни изазови и претње намећу потребу за повећањем нивоа безбедности савремених већином урбаних објеката, те су тако системи за контролу приступа готово свугде присутни (у стамбеним, комерцијалним, спортско-рекреативним, пословним објектима и сл.).

У настојању да се оствари живот у савременој заједници која је безбедна (човек се у њој осећа безбедно и остали је сматрају безбедном) користе се научна сазнања и технолошка достигнућа, научна достигнућа као облик примењене науке и технолошка достигнућа као методе.

Безбедност је интегрални део савременог живота, она је уопштено суштинска и основа савремених животних токова. Безбедност објеката данас се посматра кроз троугао: безбедност – технологија – објекат (у смислу територије), безбедност је иницијатор, технологија средство остваривања безбедности, а објекат просторна димензија територијалности.

29 Смаиловић, Ј., Бабић, З., Рисојевић, В.: *Сегментација дужице ока*, ИНФОТЕХ – Јахорина 2009, Вол. 9, реф. Е-II-4, стр. 510.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгишич, З.: *Безбедносни менаџмент*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Hand geometry, NSTC Subcommittee on Biometrics, www.biometrics.gov/Documents/HandGeometry.pdf
- Кековић, З. и др.: *Процена ризика у заштити лица, имовине и пословања*, Центар за анализу ризика и управљање кризама, Београд, 2011.
- Кнежевић – Лукић, Н., Љуштина, А.: *Архитектонско пројектовање и безбедносни менаџмент*, Зборник радова, Научно-стручни симпозијум „Инсталације & архитектура“, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд 2012, стр. 159-166.
- Љуштина, А.: *Невербална комуникација и безбедносна култура у систему обезбеђења лица и имовине*, Безбедност, 1/13, стр. 98-108.
- Мандић, Г.: *Системи обезбеђења и заштите*, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, Београд, 2004.
- Мијалковић, С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009. стр. 37.
- Правилник о начину вршења послова техничке заштите и коришћења техничких средстава, *Службени гласник РС*, бр. 19/2015.
- Радовановић, Р., Благојевић, М.: *Системи физичко-техничке заштите*, Београд, 2014.
- Смаиловић, Ј., Бабић, З., Рисојевић, В.: *Сегментација дужице ока*, ИНФОТЕХ – Јахорина 2010, Вол. 9, Реф. Е-II-4, стр. 510-514.
- Закон о приватном обезбеђењу, *Службени гласник РС*, број 104/13.

COMBATING CONTEMPORARY FORMS OF CRIME BY CREATING
AND MANAGING ACCESS CONTROL SYSTEMS

Aleksandra Ljusstina

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: Crime aimed at jeopardizing various facilities, property, and information systems leads to the need to create a broader base of preventive actions. Crime prevention is the hallmark of a responsible attitude towards safety. One of the basic measures to protect buildings, assets, and information access is by controlling access to those assets and by controlling or limiting the entrance points to the certain business areas within the company. Access control system is the basis of security. Protected buildings, assets, and information are much lower target of criminal activity. In today's social circumstances, an access control system of the protected property has become an integral part of almost every business enterprise, or institution. Taking measures and activities in order to counteract current forms of crimes through controlling access to the protected objects is done by systematic planning, with prior assessment of threats. Properly designed and implemented access control systems of the protected object reduce risk of illegal actions.

Keywords: protected object, security, crime, security facilities.

СТРАТЕГИЈСКА И ОПЕРАТИВНА КРИМИНАЛИСТИЧКА АНАЛИЗА У СУПРОТСТАВЉАЊУ ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ

Горан Бошковић¹

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Примена криминалистичке анализе представља *моћно* средство, које нам омогућава да идемо у корак са еволуцијом организованих криминалних активности. Стратегијска криминалистичка анализа ствара предуслове за препознавање веза између података релевантних за супротстављање организованом криминалу, њихову идентификацију и оцену у интересу успешнијег откривања, разјашњавања и доказивања криминалних активности. Сврха активности анализе криминала јесте добијање вредних података из различитих извора и припремање одлука на основу њих. Оперативна криминалистичка анализа фокусирана је на конкретну подршку планираним активностима током криминалистичке истраге. Карактерише је деловање у ограниченом временском интервалу, што значи постојање модела објекта криминалистичке обраде који се надограђује пристиглим информацијама. Наиме, пристигле информације се кроз аналитички рад интегришу заједно са постојећим и изводе се закључци на основу којих се планирају конкретне криминалистичке активности. Стратегијска и оперативна анализа су две нераздвојне целине криминалистичког рада у домену супротстављања организованом криминалу – стратегијска представља основу, а оперативна надоградњу и финализацију криминалистичког рада.

Кључне речи: организовани криминал, криминалистичка анализа, стратегија, одлучивање.

УВОД

Савремено друштво карактерише сталан и све бржи развој, као и све више нових процеса у свакој животној сфери, што је посебно карактеристично за домен супротстављања организованом криминалу. Изостанак развоја, вођеног иновацијама, ствара све већи заостатак и континуирано губљење простора и утицаја, што се рефлектује негативно на ефикасност система супротстављања криминалу. Правилно конципиран систем стратегијске криминалистичке делатности омогућује квалитетну перцепцију и антиципирање криминалистички интересантних појава. Наиме, аналитички приступ криминалистичкој обради подразумева креирање информација које помажу у расветљавању околности извршења кривичног дела, али дају и значење и правце у којима треба усмерити криминалистичку обраду. Крајњи резултат аналитичког рада су смислене информације које помажу реализацији конкретних криминалистичких истрага, али се користе и за креирање стратегијских опредељења у супротстављању најтежим облицима криминала.²

Криминалистичка анализа може се дефинисати као процес прикупљања, обраде и интерпретације података који интегришу структурну методологију с интелектуалном способношћу изналажења принципа и значења, креирајући производ – унапређен поглед на кривично дело и криминал у остварењу полицијских циљева.³ У

1 goran.boskovic@kpa.edu.rs

2 Енглеска има модел који се усвојен на националном нивоу за примену криминалистичко-аналитичких метода у свим агенцијама задуженим за спровођење закона. (National Intelligence Model, *The Intelligence products. Analytical techniques and products. A brief guide to current development work*, National Criminal Intelligence Service, London, 2000). Види, у: Flood, B. (2004). Strategic aspects of the UK National Intelligence Model, у: Ratcliffe, J. H. (Ed) *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*, Sydney: Federation Press, pp. 37-52.

3 Gottlieb, S., Arenberg, S., Singh, R. (1994). *Crime Analysis: From First Report to Final Arrest*. Monclair, CA: Alpha Publishing, p. 11.

домену борбе против организованог криминала криминалистичка анализа је усмерена ка идентификацији лица и њихових активности, то јест на односе између лица и организација укључених у конспиративну криминалну делатност.⁴ Користећи податке које добија од оперативних радника, аналитичар током процеса анализе тим подацима даје нову димензију. Информације које се стварају применом метода криминалистичке анализе дају један шири поглед на криминалну делатност, док се криминалиста најчешће усредсређује на појединачне случајеве. Подаци који су прошли процес анализе могу се користити као подршка у одлучивању на стратегијском нивоу, али и у реализацији конкретних операција током криминалистичких истрага.

Већина проблема који се постављају у криминалистичком раду су сложени, динамични и еволутивног карактера. При решавању проблема аналитичари се срећу с низом изазова у раду. У криминалистичком раду нема коначно одређених проблема нити коначних решења, посебно у области супротстављања организованом криминалу, већ се циклус завршава када истекну рокови и када се предузму конкретне акције на основу расположивих информација.⁵ Карактеристичан пример за то је заједнички рад америчких и колумбијских служби на *разбијању* криминалне организације коју је водио *Пабло Ескобар* – он је погинуо приликом покушаја лишења слободе, али *разбијање* његове криминалне структуре није решило проблем нелегалне производње кокаина у Колумбији и дистрибуцију те дроге у САД.

Аналитички рад на решавању криминалистичких проблема омогућава откривање нових аспеката одређеног проблема и потпуније разумевање његових чинилаца; у ретким случајевима долази се до дефинитивних решења проблема. Стратегијска криминалистичка анализа криминалног феномена омогућава препознавање веза између података релевантних за супротстављање организованом криминалу, њихову идентификацију и оцену у интересу успешнијег откривања, разјашњавања и доказивања криминалних активности. Сврха активности анализе криминала јесте добијање вредних података из разних извора и припремање одлука на основу њих. Са друге стране, оперативна криминалистичка анализа је активан фундамент криминалистичких истрага који омогућава одабир најефикаснијих метода у супротстављању организованом криминалу.

СТРАТЕГИЈСКА КРИМИНАЛИСТИЧКА АНАЛИЗА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Стратегијска криминалистичка анализа бави се тенденцијама које могу бити дугорочно изражене, дефинисањем циљева фокусираних на одређене аспекте криминалног феномена или на његове поједине манифестације (нпр. организовани криминал). Прецизније, фокусира се на: приказивање обима, динамике, структуре и тенденција криминала, виктимолошких аспеката, карактеристика учинилаца, као и на идентификацију позиције, ресурса и ефикасности криминалистичких истрага и припремање одлука које садрже дефинисане задатке усмерене на решавање криминалистичких проблема. Стратегијска криминалистичка анализа омогућава добијање значења из података обрадом, тумачењем, реорганизацијом и тражењем структуре у прикупљеном материјалу. Проучавањем општих и специфичних тенденција криминалних активности кроз ширу просторну и временску перспективу формулишу се циљеви и дефинишу приоритети и предлози за унапређење криминалистичке делатности.⁶

Аналитичко размишљање има за циљ да се на основу познатих чињеница дође до исправних закључака, на основу којих доносимо одлуку у складу са нашим интересима у

4 Ronczokowski, M. (2004). *Terrorism and Organized Hate Crime Intelligence gathering, analysis, and investigations*. London: CRC Press, p. 6.

5 Gottschalk, P. (2010). *Policing Organized Crime – Intelligence Strategy Implementation*. Boca Raton, FL: CRC Press., p. 32.

6 Maguire, M. (2000). Policing by Risks and Targets: Some Dimensions and Implications of Intelligence-Led Crime Control. *Policing and Society*, vol. 9, p. 14.

домену супротстављања организованом криминалу.⁷ Анализа, потреба за оцењивањем, долази из захтева да се проблем реши (радозналост). Пажњу фокусирамо на решење задатка на темељу принципа логике, утврђујући каузалне везе, и при томе се водимо доказном снагом чињеница прикупљених у криминалистичкој обради. Сваки резултат анализе треба да буде репродуктиван и да се темељи на детаљно утврђеном чињеничном стању током криминалистичког рада. Резултате анализе подупиру хипотезе, предлози, закључци засновани на чињеницама, али и они који се заснивају на искуствима и претпоставкама.

Стратегијска анализа криминала даје одговор на криминалистичке проблеме одређивањем рока извршења у складу са траженим стратегијским циљем. Она представља редовну, циљану, усклађену активност препознавања, идентификације и оцењивања веза између криминалистичких и других потенцијално корисних података, односно криминалистички релевантних информација. Циљ стратегијске анализе је истраживање генералних тенденција, криминалних активности и индивидуалних манифестација злочина у дефинисаном временском и просторном оквиру, ради дефинисања предлога и одређивања приоритета, који омогућавају алокацију ресурса и ефикаснији криминалистички рад у супротстављању организованом криминалу. Ово се остварује генерисањем што више корисних информација из прикупљених скупова података, који потичу из различитих извора, ради организовања криминалистичке истраге и припремања одлука заснованих на њима.

Задатак стратегијске криминалистичке анализе јесте да уз употребу утврђених метода врши циљано прикупљање и анализу података, што ће омогућити усклађенију дистрибуцију ресурса који се користе у криминалистичким истрагама организованог криминала, уштеду времена и доношење правилних одлука. Основни принципи криминалистичке стратегијске анализе су: циљаност, редовност, периодичност, потпуност и објективност. Области деловања стратегијске криминалистичке анализе најчешће се односи на подршку у разјашњавању конкретних кривичних дела и реализацији оперативних активности, идентификацију информационих извора, изградњу специјализованих база података, подршку конципирању модела превенције криминала, дефинисању основа за израду дугорочних стратегија борбе против организованог криминала, као и модела полицијског рада вођеног аналитичким информацијама (енгл. *intelligence led policing*).⁸ Индикатори који се могу користити у стратегијској анализи односе се на прикупљене чињенице које се тичу расветљених кривичних дела, оштећених и учинилаца кривичних дела, рада органа гоњења, ефективности и ефикасности полицијског рада, контролних механизмима у криминалистичком раду, ефикасности организационе структуре полицијских организација, фреквенције и дистрибуције криминалних активности у одређеном времену и простору, криминалних жаришта, перцепције грађана о степену угрожавања њихове безбедности криминалним активностима и друго.

Процес стратегијске анализе организованог криминала се одвија у неколико међусобно испреплетаних фаза, које омогућавају целовитост увида у све аспекте криминалистичког проблема. Наиме, одређењем задатка дефинишу се потребе, приоритети и фокусирана подручја, да би затим уследили: прикупљање података, евалуација, координација, анализа, комуникација и идентификација нових криминалистичких проблема. У суштини, овај процес је у криминалистичком раду континуиран на стратегијском нивоу, само се његов фокус усмерава ка тренутно најактуелнијим криминалистичким проблемима.⁹ Сазнања добијена стратегијском криминалистичком анализом се презентују у извештају који представља базу за одлучивање и избор најбољих могућности, које ће омогућити креирање стратегијске промене.

Формулисање криминалистичког задатка је први корак у процесу стратегијске анализе организованог криминала и подразумева одговоре на нека од кључних питања на која

7 Види, у: Cornish, D.; Clarke, R. (2002). Analyzing Organized Crimes. у: Piquero, A.; Tibbetts, S. (eds.), *Rational Choice and Criminal Behaviour*, London: Routledge.

8 Ratcliffe, J. H. (2008). *Intelligence-led policing*. Devon, U.K.: Willan Publishing, p. 48.

9 Види, у: John, T.; Maguire, M. (2003). Rolling Out the National Intelligence Model: Key Challenges. у: Bullock, K.; Tilley, N. (eds.), *Crime Reduction and Problem-Oriented Policing*, Cullompton: Willan.

се мора одговорити пре него што се крене даље: ко је главни? како је формулисан задатак (потребе, приоритети и фокусирана подручја)? шта се анализира? зашто се анализира управо то? какву сврху ће имати крајњи производ (анализе)? У овом процесу битно је размишљати широко о области на коју смо фокусирани, записивати идеје и размишљања и сортирати и организовати информације о различитим аспектима криминалистичког проблема. Криминалистички проблем потребно је посматрати кроз питања постављена са одређеним објективним циљем и на тако прецизан начин да је на њих могуће дати одговор помоћу научних метода. У даљем току рада важно је дефинисати кључне термине ради избегавања неспоразума, креирати упутства за обављање задатка, припремити детаљан план анализе, одредити улоге и одговорности укључених у посао, дефинисати ресурсе који су на располагању, прецизирати рокове и потребно људство.

Прикупљање захтева фокусирање аналитичара на прикупљање информација, идентификовање потребних информација и релевантних извора о криминалистичком проблему, као и одређивање кредибилитета одређених информација. Ово може представљати изазов, јер информација може бити премало (нова и мало позната област анализе) или превише (презасићеност информацијама у савременом друштву). У раду са подацима увек се поставља питање – како знамо да смо пронашли праву информацију? Материјални налази могу бити скривени у ономе што не региструјемо. Прво правило прикупљања података је објективност. Тако је од пресудне важности да подаци буду на прави начин забележени и да постоји пуна сагласност око концепата који се користе у раду са различитим врстама података.

Коришћење различитих извора је основа за комплетирање слагалице криминалистичког проблема у домену супротстављања организованом криминалу. У овом процесу важно је направити листу потребних информација и извора који могу да имају информације. Затим, потребно је испланирати коју врсту информација желимо да добијемо од различитих извора, како бисмо избегли да их контактирамо више пута. Сваки контакт са извором се евидентира, као и врста информације коју смо прибавили. Врло је битно запажање модуса, типова криминалних активности, криминогених веза и будућих трендова. Информације које се користе прикупљају се систематски и убацују у процес на основу одређеног шаблона, да би се открили капацитет, акције и циљеви друге стране и на основу тога усмериле сопствене активности.

Евалуација подразумева критички став према информацијама. Наиме, извор и информација морају бити процењени како би се утврдила њихова релевантност. Овако уређен систем одређује степен поузданости извора и информација и омогућује разумевање феномена и разоткривање његових механизма и раширености, узрочних веза и развоја. У овом делу процеса се припрема материјал који је сакупљен, како би могли да упоредимо референце и информације и припремимо анализу.

Анализа подразумева интерпретацију, процењивање и уочавање значајних заједничких чиниоца, идентификацију проблемског подручја, опис феномена, испитивање генезе настанка утицајних фактора и њихових последица.¹⁰ Анализом података долазимо до информација, тј. до оног што је битно за криминалистички рад у супротстављању организованом криминалу. Сам процес анализе тече кроз формулисање хипотеза – одређујемо оно што тражимо и што проналазимо. Утицај на анализу могу имати: предрасуде, мишљења, сопствено искуство, искуство других, лични мотиви и интереси, идеологија, религиозна веровања, комплекси, престиж, мас-медији, ставови других, *шефово мишљење*, посттрауматске реакције и слично. Када говоримо о хипотезама, треба да имамо на уму да оне постоје независно од стварности и да су основ за оно што смо изабрали да тражимо у стварности. Такође, не смемо извлачити закључке који превазилазе податке или хипотезе које су испитиване и не смемо генерализовати резултате. Морамо испитати сваки појединачни случај. У сложеним ситуацијама често нам је потребно неколико хипотеза како бисмо створили добру слику криминалистичке

10 Gwinn, S.; Bruce, C. W. eds. (2008). *Exploring Crime Analysis*. Second Edition, Overland Park: International Association of Crime Analysts, p. 25.

ситуације. Морамо анализирати различите области и детаљно се фокусирати на анализу организованих криминалних активности. Овакав приступ захтева креативност, различите приступе и интердисциплинарну сарадњу.

Препоруке су увек везане за приоритетне области, а на руководству је да одлучи које ће прихватити. Оне треба да буду што конкретније, јер их је тако лакше проценити, и могу бити усвојене ако су применљиве. *Комуникација* подразумева дистрибуцију завршених продукта анализе кроз конкретизацију тежишних тачака анализе. *Идентификација нових проблема* током аналитичког рада омогућава уочавање криминалистичких проблема, које треба даље испитати кроз креирање нових пројекта.

На крају сваке стратегијске криминалистичке анализе у области супротстављања организованом криминалу сачињава се извештај, чија је сврха да допринесе увећавању знања и олакша доношење правих одлука. Структура извештаја се састоји од: резимеа (основни садржај извештаја, зашто је извршена анализа предмета и основни налази), увода (принцип, сврха анализе, основна питања, радне методе и др.), главног дела (у ком се врши документовање и дубља анализа предмета, као и анализа тренутне ситуације, идентификација главних актера и њихове активности, начин рада, везе, мотиви, претходне и будуће активности, итд.), закључка (основни налази и њихова валидност), препорука (методе за решавање закључака до којих се дошло) и додатака. Извештаји могу бити и ситуациони. Најчешће су тематски опредељени, обухватају тренутну слику криминала и оријентисани су на краткорочне перспективе. Исходи криминалистичке анализе требало би да представљају основу за креирање базичних стратегијских опредељења у супротстављању организованом криминалу.

ПРИМЕНА СТРАТЕГИЈСКЕ И ОПЕРАТИВНЕ КРИМИНАЛИСТИЧКЕ АНАЛИЗЕ У ИСТРАГАМА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Стратегијска криминалистичка анализа оријентисана је ка сазнавању способности, планова и намера објекта криминалистичке обраде – криминалне организације. Оперативна криминалистичка анализа усмерена је не ка стварању модела објекта, већ ка надоградњи и иновирању постојећег модела, да би се дошло до актуелних намера објекта, и да би се одредили индикатори који упозоравају на понашање објекта криминалистичке обраде. Оперативна криминалистичка аналитичка делатност захтева тренутне одговоре на постављена питања, који омогућавају планирање конкретних активности у реалном времену. Стратегијска криминалистичка анализа оријентисана је на дугорочне циљеве који треба да обезбеде развој полицијске организације засноване на знању.¹¹ Аналитичар ствара моделе објекта криминалистичке обраде – криминалне организације, разрађује сценарија поступања у различитим ситуацијама и дугорочно прогнозира деловање објекта. Стратегијска криминалистичка анализа је темељ за квалитетну оперативну делатност, јер ствара моделе објекта криминалистичке обраде који се само надограђују и употпуњују, да би се информације које се на тај начин добију користиле за конкретне акције.

Оперативна криминалистичка анализа је активност која се бави испитивањем података и криминалистичко-обавештајних информација у вези са појединим кривичним делима и помаже у откривању непознатих учинилаца, у планирању истражних радњи, и утврђивању задатака током истражних послова који су усмерени на различите објекте криминалистичке обраде (Paulsen et al., 2009: 23).¹² Најчешће форме оперативне анализе су: детерминација случаја, компаративна анализа случаја, анализа истраге, анализа групе починилаца, специфична анализа профила, анализа листе позива и друго.

Детерминација случаја подразумева реконструкцију процеса почињеног кривичног дела, разумевање активности учесника у њему, које пружа могућност за одређивање

11 Dean, G.; Gottschalk, P. (2007). *Knowledge Management in Policing and Law Enforcement: Foundations, Structures and Applications*. Oxford: Oxford University Press, p. 124.

12 Paulsen D. J. ; Bair S. ; Helms D. (2009). *Tactical crime analysis: research & investigation*. London: CRC Press, p. 23.

даљег правца истраге. Као резултат анализе добијамо скуп веза *време – простор – случај – активност – особа*, која пружа могућност разумевања чињеница о криминалном догађају и откривање противречности у информацијама које су прикупљене из различитих извора.

Компаративна анализа случаја бави се испитивањем сличности чињеничног стања код кривичних дела која су подвргнута анализи, чиме желимо дати одговор на питање да ли поједина кривичних дела представљају серију дела почињених од стране истог учioniоца/учинилаца? То пружа већу шансу за откривање серијских учинилаца, јер неколико случајева носи више криминалистички релевантних информација.

Анализа истраге подразумева испитивање целе истраге, односно начина и хронологије извршавања радњи током поступка. Током ове анализе желимо испитати да ли смо уз поштовање законских норми обавили све неопходне и могуће истражне радње у интересу добијања резултата.

Анализа групе учинилаца односи се на систематизацију информација о једној познатој групи учинилаца како бисмо добили „увид” у њене активности, структуру и улоге појединих учесника криминалних активности унутар те групе.

Специфична анализа профила омогућава стварање хипотетичке слике о учioniоцу конкретног кривичног/кривичних дела. Циљ је да се на основу прикупљених информација опишу особине учioniоца специфичних криминалних радњи.

Оперативна криминалистичка анализа усмерена је ка конкретној подршци планираним активностима. Карактерише је деловање у ограниченом временском интервалу, што значи постојање модела објекта криминалистичке обраде који се надограђује пристиглим информацијама. Пристигле информације се кроз аналитички рад интегришу заједно са постојећим и изводе се закључци на основу којих се планирају конкретне акције (пресецање кријумчарског канала, лишење слободе вође криминалне организације и сл.). Постојање базе која се обезбеђује стратегијском криминалистичко-аналитичком делатношћу омогућава доношење закључака о актуелним питањима с вишим степеном поузданости. Стратегијска криминалистичка анализа је „као стављање у банку новца који се касније може искористити када је то потребно”.¹³ Она је усмерена на везе, пре него на решавање конкретних случајева организованог криминала. Стратегијска и оперативна криминалистичка анализа су две нераздвојне целине криминалистичког рада – стратегијска представља основу, а оперативна надоградњу и финализацију криминалистичког рада.

Стратегијска криминалистичка анализа је уско повезана са стратегијским планирањем у различитим областима. Стратегијско планирање остварује се доношењем краткорочних, средњерочних и дугорочних планова, дефинисањем визије, мисије, циљева, учесника, њихових права и обавеза, поступака евалуације.¹⁴ Део процеса стратегијског планирања сузбијања криминала обухвата и процене објекта криминалистичке обраде које се односе на снаге, слабости, могућности и претње. У страниј литератури тај поступак познат је под називом *SWOT – Strength, Weaknesses, Opportunities, Threats*.¹⁵ Стратегијска криминалистичка анализа треба да обезбеди информације о способностима (процена снаге и слабости) и плановима (одређеним могућностима и намерама) објекта криминалистичке обраде – криминалне организације.

Стратегијска криминалистичка анализа повезана је са стратегијским планирањем и у сегменту предвиђања криминалистички интересантних појава. У аналитичком раду предвиђање је највиши ниво, а уједно и најтежи за реализацију, јер треба предвидети понашање неког система у времену, што је посебно сложено када се ради о транснационалним криминалним структурама.¹⁶ Што је временски интервал у коме посма-

13 Fiora, B. (2001). Moving from Tactical to Strategic Intelligence. *Competitive Intelligence Magazine*, no. 4, p. 44.

14 Симоновић, Б. (2006). *Рад полиције у заједници (Community Policing)*. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова, стр. 185.

15 Lowenthal, M. (2002). *Intelligence: From Secrets to Policy*, (2nd edition). Washington: CQ Press, p. 87.

16 Williams, P.; Godson, R. (2002). Anticipating Organized and Transnational Crime. *Crime, Law and Social Change*, (37:4), p. 312.

трамо систем дужи, теже је предвидети понашање система, јер оно зависи од многих фактора. Основно питање које се поставља при предвиђању јесте: да ли се на систем који посматрамо може применити принцип узрочности? Уколико је принцип узрочности могуће применити, понашање одређеног система може се предвидети на основу понашања његових компоненти и тада говоримо о конвергентним појавама. У случају да понашање неког система у једном сегменту зависи од индивидуе, говоримо о дивергентним појавама, које је могуће предвидети само с одређеним степеном вероватноће.¹⁷ Већина криминалистичких проблема су дивергентне појаве, што знатно усложњава њихову криминалистичку анализу.

Основа процеса предвиђања у криминалистичкој делатности заснива се на посматрању прошлости и тренутног стања објекта криминалистичке обраде, да би се предвидело неко будуће стање. У том контексту би криминалистичка аналитика на стратегијском нивоу требало да: идентификује узроке и услове који погодују развоју анализираних облика криминала, укаже на потенцијалну угроженост особе или одређеног ентитета, ствара базе података које би служиле као основа за планирање акција и оптимално коришћење постојећих ресурса, израђује смернице за сузбијање појединих облика криминала, дефинише индикаторе различитих безбедносних појава и друго.

Криминалистички аналитичари стварају профиле криминалистичких проблема и појединачних циљева – криминалних организација, и производне стратегијске (укупне, дугорочне) и тактичке (специфичне, краткорочне) процене у оквиру граница које су представљене стратегијским планом. Продукте криминалистичко-аналитичког рада можемо поделити у три основне групе: *дескриптивни* продукти обично немају за циљ да руководећим људима представљају основу за одлуку о промени, већ само омогућавају да се дође до нових сазнања о проблему и поставе јаснији захтеви за касније предиктивне продукте; *објашњавајући* продукти покушавају да објасне зашто је дошло до проблема и проблем (сметњу) пласирају у час и простор релације с клијентом (ономе коме је продукт намењен); *предиктивни* продукти су они који предвиђају развој догађаја и могуће последице угрожавања; они су синоним за класични продукт криминалистичко-аналитичког рада и представљају основу за креирање стратегијских опредељења у супротстављању организованом криминалу.

ЗАКЉУЧАК

Примена криминалистичке аналитике у полицијском раду омогућава квалитетно управљање ресурсима с циљем што ефикасније реализације криминалистичких обрада. Међутим, значајно је истаћи да та метода не би требало да се користи само *ad hoc* за подршку реализацији задатака у полицијском раду на оперативном нивоу, већ би требало да се примењује систематски, тако да постане део свакодневне активности органа унутрашњих послова. Наиме, таквим приступом у раду, коришћењем аналитичких информација, омогућило би се ефикасно постављање приоритета у раду и интеграција доступних података у криминалистичким обрадама, чиме би се побољшао учинак управљања средствима полицијске организације у супротстављању организованом криминалу.

Концепција полицијског рада вођеног аналитичким информацијама у свету је веома распрострањена и заснива се на квалитетним аналитичким информацијама и њиховом коришћењу у управљању криминалистичким обрадама и доношењу одлука на стратегијском нивоу. Такав модел полицијског рада подразумева коришћење правовремених и тачних аналитичких информација, обликованих у аналитичке производе који указују на природу и карактеристике проблема с којима се срећемо у свакодневном полицијском раду на оперативном нивоу. Такође, подразумева и коришћење аналитичких производа за развој и усмеравање стратегије организације у решавању проблема с којима се надлежни државни органи срећу у раду и стално праћење утицаја предузетих

17 Детаљније о конвергентним и дивергентним појавама у: Gharajedaghi, J. (1990). *Systems Thinking: Managing Chaos and Complexity*. Boston: Butterworth-Heinemann, p. 54.

радњи и мера на проблеме како би се училе све промене значајне за супротстављање организованом и другим врстама криминала.

Аналитичка информација је битан услов, а не додатак ефикасном полицијском раду и квалитетном управљању доступним ресурсима. То је посебно изражено у супротстављању различитим облицима организованог криминала, где се захтевају тренутни одговори на постављена питања који омогућавају планирање конкретних активности у реалном времену, што се постиже објектно оријентисаним криминалистичко-аналитичким радом.

На основу претходно реченог можемо закључити да стратегијски криминалистички рад има перспективе у криминалистици односно криминалистичкој пракси, али се сусреће са бројним баријерама, које се могу ефикасно елиминисати само кроз дуже време. Битно је да је ова делатност у оквиру новог модела информацијама и знањем вођене полиције компатибилна са старијим моделима, па се тако може развијати успоредно с другим моделима. Квалитетне аналитичке информације омогућују креирање криминалистичке стратегије којом се одређује дугорочни правац деловања и стварају услови за постизање циљева полицијске организације кроз различите обрасце одлука о алокацији ресурса у целој организацији. Наиме, аналитички поглед на проблеме супротстављања криминалу омогућава развијање стратегијских опредељења, која превазилазе *ad hoc*, неорганизовано и несистематично поступање, и пружају могућности за креирање политике супротстављања организованом и другим врстама криминала.

ЛИТЕРАТУРА

- Gwinn, S.; Bruce, C. W. eds. (2008). *Exploring Crime Analysis*. Second Edition, Overland Park: International Association of Crime Analysts.
- Gottschalk, P. (2010) *Policing Organized Crime – Intelligence Strategy Implementation*. Boca Raton, FL: CRC Press.
- Gharajedaghi, J (1990). *Systems Thinking: Managing Chaos and Complexity*. Boston: Butterworth-Heinemann.
- Dean, G.; Gottschalk, P. (2007). *Knowledge Management in Policing and Law Enforcement: Foundations, Structures and Applications*. Oxford: Oxford University Press.
- John, T.; Maguire, M. (2003). Rolling Out the National Intelligence Model: Key Challenges. u: Bullock, K.; Tilley, N. (eds.), *Crime Reduction and Problem-Oriented Policing*, Cullompton: Willan.
- Lowenthal, M. (2002). *Intelligence: From Secrets to Policy*, (2nd edition). Washington: CQ Press.
- Maguire, M. (2000). Policing by Risks and Targets: Some Dimensions and Implications of Intelligence-Led Crime Control. *Policing and Society*, vol. 9, pp. 1-22.
- Paulsen D. J. ; Bair S. ; Helms D. (2009). *Tactical crime analysis: research & investigation*. London: CRC Press.
- Ratcliffe, J. H. (2008). *Intelligence-led policing*. Devon, U.K.: Willan Publishing.
- Симоновић, Б. (2006). *Рад полиције у заједници (Community Policing)*. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова.
- Fiora, B. (2001). Moving from Tactical to Strategic Intelligence. *Competitive Intelligence Magazine*, no. 4.
- Flood, B. (2004). Strategic aspects of the UK National Intelligence Model, u: Ratcliffe, J. H. (Ed) *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*, Sydney: Federation Press, pp. 37-52.
- Cornish, D.; Clarke, R. (2002). Analyzing Organized Crimes. u: Piquero, A.; Tibbetts, S. (eds.), *Rational Choice and Criminal Behaviour*, London: Routledge.
- Williams, P.; Godson, R. (2002). Anticipating Organized and Transnational Crime. *Crime, Law and Social Change*, (37:4) pp. 311-355.
- Ronczokowski, M. (2004). *Terrorism and Organized Hate Crime Intelligence gathering, analysis, and investigations*. London: CRC Press.

STRATEGIC AND OPERATIONAL CRIMINAL ANALYSIS
IN COUNTERING ORGANIZED CRIME

Associate Professor Goran Boshkovic, PhD
Academy of Criminalistics and Police Studies, Belgrade

Abstract: The application of criminal analysis is a powerful tool that allows us to keep pace with the evolution of organized criminal activity. Strategic criminal analysis creates the conditions for recognizing the links between the data relevant to counter organized crime, their identification and evaluation in the interests of successful detection, solving and proving criminal activities. The purpose of crime analysis is to obtain valuable information from various sources and to prepare decisions based on them. Operational criminal analysis is focused on specific support to activities planned during the criminal investigation. It is characterized by functioning in a limited period of time, which means the existence of a model of the object of criminal investigation which is upgraded by the incoming information. The incoming information through analytical work are integrated with the existing, and conclusions are made based on which specific criminalistic activities are planned. Strategic and operational analysis are two inseparable parts of criminal investigation in the field of countering organized crime – strategic represents the basis, while operational represents the upgrade and finalization of criminalistic work.

Keywords: organized crime, crime analysis, strategy, decision-making.

МЕДИЈСКЕ ПРАКСЕ, КРИМИНАЛ И БЕЗБЕДНОСТ У ГРАНИЧНОМ ПОДРУЧЈУ СЛИВА РЕКЕ ДРИНЕ

Др Бобан Томић¹

Факултет за медије и комуникације Универзитета Сингидунум, Београд

Сажетак: Распадом бивше СФР Југославије сливно подручје реке Дрине постало је врло значајан и софистициран регион у друштвено-политичком али и безбедносном смислу. Границе три државе, као и географско-демографска структурираност овог пограничног региона, актуелизују бројна питања прекограничне сарадње, протока људи, роба, капитала и идеја, али и питања безбедности, борбе против криминала и потенцијалних облика тероризма. Класични криминал у региону најчешће је испреплетан и веома добро организован, међусобно повезан у прекограничним размерама. Поједини безбедносни феномени на Косову, у Рашкој области, Босни и Херцеговини и Црној Гори, који се доводе у вези са случајевима прекограничног кријумчарења оружја и наркотика, отварају страхове и од могућег присуства терористичких елемената. У таквој ситуацији медијска пракса долази до свог потпуног изражаја и значаја, али медијске институције у региону најчешће не показују довољно професионализма нити преданости овим темама. Често због недостатка основних услова за рад, људских, материјалних и финансијских ресурса медији овим темама не пружају потребну пажњу и значај. У неким случајевима медијске праксе су потпуно лишене професионализма и представљају само кодни шум на каналу протока објективних информација ка јавности. У овом раду емпиријским истраживањем истражујемо анализирамо праксе медија у извештавању о пограничном криминалу и безбедносним изазовима и прекограничном региону Подриња. Анализирамо значај и указујемо на важност професионалног и објективног новинарства како у односу према криминалу тако и у односу према безбедносним и правосудним органима. Проналазимо моделе и формулишемо препоруке за јачање медијског професионализма и повећање нивоа информативности садржаја и информисаности јавности о овим питањима.

Кључне речи: прекогранични криминал, медији, безбедност заједнице, медијска етика, деонтологија медија.

УВОД

Географско подручје западне Србије, северне Црне Горе и источне Босне и Херцеговине / Републике Српске представља прилично хомогену природну целину у којој доминира брдско-планински рељеф Динарског планинског система. Сливно подручје реке Дрине је главна географска одредница у овом региону а демографске, друштвене и културне карактеристике подручја и људи који овде живе су значајна повезница међу становништвом, локалним заједницама и државама. Погранично подручје западне Србије карактерише граница према Босни и Херцеговини укупне дужине од 363 километра, од чега је 261 километар водена а 102 километра сувоземна граница. Границу према Црној Гори чини 245 километара сувоземне линије и 4,5 километара водене линије што је укупно 249,5 километара границе. Погранични регион западне Србије протеже се од ушћа реке Дрине у реку Саву на северу слива Дрине до административне границе АП Косово и Метохија и јужног дела државне границе са Црном Гором на југу. Регионалне административне центре овог пограничног региона представљају градови Шабац, Ваљево, Ужице, Чачак и Нови Пазар и они су распоређени у пет административних округа (Мачвански, Колубарски, Златиборски, Моравички и Раш-

¹ boban.tomic@fmk.edu.rs

ки). Мачвански округ броји осам општина, Колубарски шест, Златиборски десет, Моравички четири и Рашки пет општина. Иако у овом региону живе људи различитих националних и верских припадности, њихова међусобна интеракција у подручју економско-привредних, друштвених и културних активности била је развијена у прошлости као и данас. Овако сложен, софистициран регион представља шансу за сарадњу људи и повећање протока идеја, роба, људи и капитала. Међутим, у таквим условима јављају се и злоупотребе које имају веома широк распон, од појава класичних облика криминала па до изазивања обимнијих друштвених потреса и међунационалних конфликта. Демографска разноликост, богатство култура и идентитета у овом региону, током рата у Босни и Херцеговини, често су коришћени за стварање и продубљивање антагонизма међу различитим народима, идеологијама и религијама. У замци грађанског ратног сукоба, житељи прекограничног региона слива реке Дрине су, током ратних дејстава, претрпели несagleдиве људске жртве, материјално-имовинску штету и разарање јавне и привредне инфраструктуре које их је дугорочно депласирало и успорило друштвени раст и развој. Крхка демократија, сиромашне привредне структуре и немоћне економије Босне и Херцеговине / Републике Српске, Србије и Црне Горе, немају капацитете да брже и успешније изграђују институције сарадње, заједништва и поверења у региону. На таласу европских интеграција рађају се многе заједничке иницијативе и покрећу се бројни привредни, културни и инфраструктурни пројекти у прекограничним размерама, али безбедносни изазови и претње су и даље присутни.

Као одговор на постојање значајних ризика, али и на основу заједничке процене стања у пограничном региону надлежна министарства три државе приступила су потписивању „Протокола између Министарства сигурности Босне и Херцеговине, Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Министарства унутрашњих послова Црне Горе оснивању и функционисању заједничког Центра за полицијску сарадњу“ у јулу 2013. године. Основни задаци овог центра које је Протокол дефинисао су „размјена података и информација о тренутном стању и догађајима о специфичним случајевима везаним за граничну контролу и прекогранични криминалитет; заједничка анализа ризика; заједничка координација активности дуж државне границе; професионално савјетовање и помоћ у спровођењу споразума/протокола потписаних између граничних полиција – граничних служби; вођење евиденција и статистика из надлежности Центра; помоћ активностима државних институција у спрјечавању незаконитих миграција и прекограничног криминалитета и сарадња са другим Центрима за полицијску сарадњу и другим надлежним тијелима Европске уније и органима држава чланица Европске уније.“² Сличне документе српска полиција је потписала са полицијским службама свих суседних земаља, а међусобна сарадња, посебно пограничних полицијских служби у региону, значајно се унапређује и модернизује у складу са међусобним плановима и актуелним потребама.

Укупна безбедносна ситуација у пограничном региону ни у ком случају не зависи само од сарадње и спремности полицијских и других надлежних државних структура да се успешно носе са актуелним и потенцијалним проблемима. Иако најважнија, полицијска активност није једина која се интегрише у укупну безбедносну стварност и безбедносну културу одређеног терена. Кроз различите облике сарадње, размене искустава, идеја и достигнућа, локалне и шире заједнице доприносе унапређењу укупног безбедносног биланса, а тако и контролисању и редуковању обима криминалних активности у региону. У том погледу још увек не постоје довољне мере и активности прекограничног карактера. Иако све три државе у својим полицијским организацијама примењују различите облике промоције сарадње полиције и локалне заједнице, напредак у том пољу је можда најслабији и најспорији. Још увек нема унапређене прекограничне сарадње која би интегрисала и друге службе, осим полицијских.

2 Протокол између Министарства сигурности Босне и Херцеговине, Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Министарства унутрашњих послова Црне Горе оснивању и функционисању заједничког Центра за полицијску сарадњу, јул 2013, стр. 2, Подгорица, www.ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained, приступљено 10. 4. 2015.

И коначно, сарадња проминентних друштвених структура, посебно она која се тиче формирања и обликовања јавног мњења, морала би се остваривати на далеко продуктивнијим и садржајнијим основама. Одговорност и обавезу успостављања таквих облика сарадње, као подршке и доприноса безбедносној култури и борби против криминала у пограничним областима, морали би да дају локалне заједнице, организације цивилног друштва и медији. Превасходно због своје друштвене улоге, као и најважнијих функција медија масовног комуницирања које се тичу „обавезе медија према истини и лојалности према грађанима“³ јавно информисање би морало и могло да буде садржајније у погледу медијских презентација безбедносних тема. Садашње стање у овој пракси није на нивоу очекивања, иако се већина медијских професионалаца труди да на одговоран и објективан начин приступе извештавању о питањима безбедности и криминала. Недостатак потребних ресурса за рад, кадровска структура, недовољно обучен и специјализован новинарски и уреднички кадар, фактори су ометања и опструкције одговорног новинарства у овој тематској области.

ИНТЕРПРЕТАТИВНО И ИСТРАЖИВАЧКО ИЗВЕШТАВАЊЕ

„Свет никада није имао гушћу шуму медија око себе, али ни мање информација којима се може веровати, па долазимо у неочекивану ситуацију да мноштво порука уништава њихов ефекат.“⁴ Засићеност информацијама читава се у модерном друштву на сваком кораку, како у свакодневном приватном животу, тако и у апстраховању јавних тема и друштвене збиља. Пријем и тумачење порука из човекове околине данас су сложенији него икада раније, али су и уситњени присуством много већег броја агенса на емитујућем полу комуникационе шеме, то јест у структури професионалних комуникатора и неформалних комуникатора. Посредовање порука каналима масовних медија представља најважнију функционалну платформу у систему масовног и јавног комуницирања, не само због формалноправне и законске одговорности масовних медија према друштву и јавним телима, већ и због чињенице да се одговорност за јавну реч још увек једино везује само за професионалне медије и новинаре. У систему јавног информисања, посебно у структури онлајн медија функционишу бројни неформални а често и анонимни комуникатори чији ефекти рада често нису занемарљиви (активисти са блогова и заједница). „Блогови могу да софистицирано усмеравају јавно мњење, па њихове садржаје у конфликтним ситуацијама не треба никако занемаривати.“⁵ Међутим, њихово присуство само додатно обавезује професионалне медијске куће и новинаре да сопствени рад подигну на виши ниво и квалитетније остварење резултата медијског деловања.

Медијски пејзаж пограничног региона западне Србије карактерише присуство значајног броја локалних емитера радио и телевизијских програма регионалног и локалног нивоа емитовања, као и присуство свих шест телевизијских и осам радијских програма са националном зоном покривања. Поред радио и телевизијских медија, у региону су активни локални и регионални штампани недељници, петнаестодневници и месечни магацини, као и значајан број интернет-портала. Према подацима Регулаторног тела за електронске медије Републике Србије, укупну структуру локалних и регионалних електронских медија у овом региону чини 45 локалних радио-програма 14 регионалних радио-програма, пет регионалних и 14 локалних телевизијских програма.

Иако постоји тако значајан број медијских кућа на овом простору, заступљеност тема о облицима криминала у овом подручју, посебно о облицима прекограничног криминала, није у складу са обимом медијске понуде. Већина редакција се налази у мањим градским срединама, које представљају административна седишта локалних општина, и своје програме дизајнира за потребе локалне публице, а само мањи број радиотелевизијских

3 Томић, Б. (2012). *Увод у медије*, стр. 19, Београд, Чигоја штампа.

4 Јевтовић, З. (2000). *Тоталитаризам и масмедији*, стр. 143. Неготин – Београд. Студио РАС.

5 Милашиновић, С., Јевтовић, З. (2013). *Методологија истраживања конфликта и кризно комуницирање у савременом друштву*. стр. 143, Београд, Криминалистичко-полицијска академија.

станица има програме са регионалном концепцијом и програмском шемом. Слична ситуација је у погледу заступљености наведених тема у штампаним медијима. Иако је број штампаних медија значајно мањи, њихов утицај и читалачка публика су важан фактор у конституисању јавног мњења и друштвене свести о питањима безбедности и борбе против криминала. За потребе овог рада, теренским истраживањем у наведеном географском подручју утврђено је постојање 14 локалних новина са редовном динамиком излагања на 7, 15 или 30 дана. Иако су неке од анализираних новина декларисане као регионалне, на пример шабачки „Глас Подриња“, оне својом концепцијом и облашћу дистрибуције ипак остају у границама једне или три-четири општине. Ипак, постоје локалне новине које своју територију покривања и дистрибуцију продаје ограничавају на једну општину, али су њихови тиражи изузетно велики, чак и са становишта неких националних новина и магазина. Такав пример је ваљевски недељник „Напред“ са 9.000 примерака штампаног и продатог тиража. Статус и медијска пракса онлајн медија представљају недовољно истражено поље, јер су нагли развој информационо-комуникационих технологија и новинарства заснованог на интернет-технологијама, у последњих неколико година унапредили медијску продукцију. Као директна последица развоја интернет, веб 2.0 платформи и друштвених медија, број локалних онлајн медија је нагло повећан. Скоро да нема општине у којој не постоји најмање два-три интернет-портала који показују неке од облика медијског рада. Наравно, у онлајн медије никако не треба сврставати личне блогове, профиле на друштвеним мрежама или оне веб-сајтове који нередовно ажурирају своје садржаје и немају оптималан ниво квалитета у новинарском извештавању. Наравно, обавеза да се региструју у национални регистар медија је формалне природе, али представља један од показатеља озбиљности и утицаја одређеног интернет-портала. Конституисању јавног мњења и медијских репрезентација о појавним облицима криминала у граничном региону, као и у прекограничним релацијама, поред локалних медија доприносе и учествују и национални медији, радио и телевизијске станице, штампа и онлајн медији. Према утицају који национални медији имају, односу према обрађиваним темама са локала, приступу информацијама и изворима информација, њихов допринос се може окарактерисати као највећи и најважнији. Иако су локални медији увек на терену, чак и када се у њиховој непосредној околини дешавају криминалне и противзаконите активности, информације о томе углавном најпре прибаве националне редакције и медији. То јесте својеврсан апсурд, али је и логична последица разумевања да ће нека информација добити на важности и значају ако је први објаве национални медији, те због таквог става извори информација најпре ступају у контакт са великим медијима и редакцијама.

Анализом примера медијских извештавања и пракси у процесу прикупљања и уређивања информација о случајевима криминалних активности, обухватили смо писање локалних новина „Глас Подриња“ из Шапца, „Напред“ из Ваљева, „Вести“ из Ужица, „Чачанске новине“ из Чачка и „Глас Полимља“ из Пријепоља. Извештавање онлајн медија анализирано је у случајевима интернет-портала „Глас западне Србије“ и „Објективно1“ из Чачка, „Вестинфо“ из Ужица, „Подриње инфо“ из Лознице, „Прима портал“ из Бајине Баште, „У граду инфо“ из Ваљева, „Санџаваз“ из Новог Пазара. Искуства у извештавању локалних новинара, поред наведених медија, истражили смо анкетирањем новинара и уредника у локалним електронским медијима „ТВ Подриње“ из Лознице, ТВ „Шабац“ из Шапца, ТВ „Вујић“ из Ваљева, ТВ „Лав“ из Ужица, ТВ „Прима“ из Бајине Баште, ТВ „Енигма“ из Пријепоља, ТВ „Пожега“ из Пожеге, радио „АС“ из Шапца, радио „Лотел“ из Лознице, радио „Патак“ из Ваљева, радио „Примус“ из Бајине Баште, радио „Ужице“ из Ужица, радио „Косјерић“ из Косјерића, радио „Лим“ из Прибоја, Радио „100+“ из Новог Пазара.

Искуства у наведеним локалним редакцијама варирају у зависности од окружења у коме дати медији егзистирају, до расположивости ресурса у самим редакцијама. Неке средине су, по својим демографским и привредним обележјима, погодније за појавне облике појединих видова криминала, те се због тога и тамошње редакције лакше организују и оријентишу у датим околностима извештавања. Примери прекограничног

кријумчарења људи, роба, наркотика и оружја карактеристични су за гранични појас, како на копну тако и дуж речне површине. Сходно томе, локални медији и новинари имају прилику да извештавају о тим појавама много чешће него њихове колеге у залеђу територије. На сличан начин, крвни и сексуални деликти карактеришу неке друге зоне унутар региона, посебно оне са већом густином насељености, али и развијене туристичке центре, те их тамошње редакције могу покривати ефикасније и квалитетније од других. У пракси локалних средина које се налазе дуж главних магистралних саобраћајница и железничких комуникација, медији поседују најбоља искуства у извештавању о саобраћајним несрећама и жртвама. По истој логици функционишу и облици новинарских извештавања о природним катастрофама, поплавама, шумским пожарима и снежним мећавама и брдско-планинским пределима где локални медији први стижу на лице места и најбрже обављају новинарске задатке. Ендемичност појединих облика криминала, или кризних ситуација, утиче на то која редакција ће прва имати приступ догађају, лицу места и информацијама.

Анализа писања и објављивања новинарских прилога посвећених криминалним догађајима и појавама, показује да се новинари углавном баве класичним извештавањем са лица места, или посредним извештавањем, путем преузимања прилога од агенцијских сервиса, других медија или писањем на основу званичних саопштења за штампу издатих од стране полицијских или правосудних органа. Најчешћи облик новинарског изражавања (жанр) који се користи јесте класична вест сачињена по правилу обрнуте пирамиде, док је у агенцијским вестима и извештајима присутна вест компонована по правилу фиока (преградака). У жанровима на интернет-порталима доминирају вести које су сачињене без строжег придржавања правила писања вести, тако да се примећују недостатак професионализма и велика доза плагијаторства, односно преношења истих вести али са различитим потписима. Радио и телевизијске редакције одржавају ниво писања вести на завидном нивоу, најпре због тога што су вести најчешће преузимане од новинских агенција, или националних медија, али и због тога што се телевизијски новинари, па чак и они у најмањим локалним редакцијама, још увек држе школских правила и принципа у производњи вести за телевизију – инфо-пакета.

Жанровска заступљеност у пласману тема о криминалу у највећој мери је на страни вести и извештаја, док остали жанрови у локалним медијима скоро и да не постоје. У неким случајевима извештавања о природним катастрофама локални новинари негују репортажу као омиљени жанр којим се дубље и свестраније понире у догађаје и људе који су погођени локалном кризом. Жанровске карактеристике репортаже погодују бољој доживљивости, сликовитости и стилско-изражајном богатству новинарског језика, те их искуснији новинари врло радо користе. Интервју, као аналитички жанр, или темељнија истраживачка форма није откривен ни у једном од анкетираних програма. Још једна особеност локалног новинарства у погледу третмана тема из области криминала, односи се на употребу илустративних жанрова. Наиме, у визуелним медијима, какви су телевизија, интернет и новине, новинари се често служе снимљеним видео прилозима са терена или лица места, као и фотографијом као доминантним визуелним медијем који “привлачи много већу пажњу публике”⁶. Оно чега нема у довољној мери у извештавању локалних медија, а морало би да буде, јесте илустрација, мапа, табела, графикон, скица и инфографика. Све су то кључне визуелне форме које у извештавању о кризним или криминалним догађајима имају изузетну информациону моћ, богатство изражајних елемената и располажу кључним садржајима за разумевање и логично расуђивање о начину вршења дела, природи последица и мотивима виновника. Свест о значају илустративних жанрова, посебно инфографике и реконструкционих мапа, скица и симулација, још увек не постоји код локалних уредника и новинара, чему у извесној мери доприноси и лоша техничка опремљеност локалних медија.

6 Harcup, T. (2014). *Dictionary of Journalism*, str. 70, Oxford. Oxford University Press.

РЕСУРСИ И ИЗАЗОВИ МЕДИЈСКИХ РЕДАКЦИЈА

Мотивација новинара за приступ извештавању и обради наведених тема један је од кључних чинилаца самог квалитета њиховог извештавања. Истраживање расположивих ресурса, мотивације, ставова и оцена новинара и уредника локалних редакција, у контексту извештавања о криминалу у пограничном и прекограничном региону, спровели смо анкетирањем на репрезентативном узорку од 30 новинара разнородних редакција из региона западне Србије.

Већина испитаних медија, њих 26, нема посебну рубрику унутар програмске концепције, којом покривају теме криминала, а чак 19 редакција уопште нема новинара који је посебно задужен за праћење тема криминалан и безбедности, већ се обрадом и извештавањем о овим темама баве сви новинари у редакцији. Просечан број прилога објављених у прва четири месеца 2015. године у испитаним редакцијама креће се између 14 прилога у локалним новинама и 75 прилога у регионалним телевизијама. Иако је број објављених прилога у локалним новинама, за исти временски период, далеко мањи од броја објављених прилога на телевизијским и радио-станицама, треба имати у виду да учесталост информативних емисија на радију и телевизији омогућава електронским медијима да имају брже, актуелније и много бројније вести него штампани медији.

Извештавање о криминалним догађајима у региону медији најчешће практикују кроз преузимање текстова објављених од стране новинских агенција или медијских кућа са националним покривањем, углавном дневних новина. Локалне редакције у укупном броју објављених прилога партиципирају са око 40% новинарских прилога из сопствене редакцијске продукције, то јест који настају истраживањем, радом и уређивањем унутар локалних редакција, док се око 60% објављених прилога преузме од других медија и новинских агенција. Значајна пракса постоји и у погледу преузимања и објављивања интегралних текстова саопштења полицијских управа, што није увек професионалан поступак. На питање да ли су некада биле прве у објављивању неке вести, односно откривању извршења неког криминалног дела, локалне редакције у већини случајева одговарају позитивно; у тим случајевима прве су објавиле вест о крвним деликтима, саобраћајним несрећама и имовинским деликтима. Ниједна редакција није никада прва објавила вест о неком од облика прекограничног криминала, а на питање о узроцима таквог стања новинари углавном као разлоге наводе недовољан приступ таквим информацијама и немогућност приступа лицу места, учесницима и сведоцима, као и затвореност полицијских и правосудних органа током откривања и привођења виновника дела.

Анализирањем начина на који новинари долазе до информација на терену може се констатовати да редакције користе све начине да би дошле до информација, али да је институционални капацитет медија и новинара на врло ниском нивоу. Највише редакција (10) информације о криминалу добија из сопствених, неименованих, извора за које сматрају да су врло поуздани због чега њихов идентитет, из професионалних и етичких побуда, никада не откривају. Друго место у рангирању извора информација новинари деле на грађане (6) и редакције националних медија (6). Овај податак више сведочи о доброј организованости и брзини реаговања националних медија, а мање о томе да национални медији имају бољи приступ изворима информација. Наиме, честа пракса у локалном новинарству јесте да грађани, или анонимни извори информација о криминалу, своја сазнања најпре поделе са новинарима ван локалне средине, верујући тако да ће редакције, институције и појединци из националних центара боље и ефикасније обавити мисију откривања и објављивања важне информације, али да ће и ефикасније заштитити изворе информација. Полицијска саопштења као извор информација користе се у четири од 30 анкетираних редакција, а информације добијене у неформалним и незваничним контактима са полицијским службеницима, које често можемо окарактерисати и као цурење информација, новинари користе у 10% случајева. Најмање коришћен извор информација у локалним медијима јесте преузимање информација од колега из суседних локалних редакција.

Новинари и уредници у локалним редакцијама углавном нису задовољни изворима информација о криминалу и оцењују их углавном као неадекватне, непоуздане и претерано формалне. С обзиром да у неким случајевима „новинар мора да критикује представнике реда и закона због злоупотребе овлашћења или других сумњивих активности“⁷, врло је тешко те исте представнике реда и закона придобити да буду квалитетни извори информација. Од 30 анкетираних новинара и уредника њих 11 у углавном незадовољни изворима информација, 6 њих је понекада задовољно изворима информација, по 5 новинара је делимично или никада задовољно а само 3 испитаника су увек задовољни својим изворима информација. У погледу оцене могућности приступа лицу места, сведоцима, актерима и виновницима криминалних догађаја новинари су јединственији у негативном оцењивању. Њих 12 сматра да углавном немају а 4 да никада немају благовремен приступ лицима и местима догађаја, док њих 7 оцењује да само понекада тај приступ имају, док делимичан или потпун приступ имају 4 односно 3 новинара. Овде треба напоменути да је питање приступа лицу места од великог значаја за рад локалних редакција и новинара, највише због тога што се током приступа месту догађаја у раним фазама откривања и деловања безбедносних служби и правосудних органа, може прикупити највише релевантних информација, извршити фотографско снимање места и догађаја, обавити узимање аудио и видео изјава снимањем саговорника, сведока, учесника, оштећених или жртава у вршењу дела. Овакви снимци пресудно утичу на даљи ток пласмана вести и извештаја јер су по садржају и уверљивости најбогатији и имају високу вредност у структури информативног програма. Поред тога, продукција репортерског материјала на лицу места, представља предност и својеврсну јачу страну локалног новинарства из једноставног разлога што локалне редакције немају специјализоване новинаре, аналитичаре и коментаторе који ће у наставку извештавања бити у могућности да креирају остале новинарске жанрове као што су анализа, коментар, колумна, фичер, аналитички интервју и друге истраживачко – аналитичке форме. Свако ограничавање, или лишавање локалних новинара да приступе догађају, лицу места и учесницима криминалних дела, у раној фази откривања или инцидента, лишава локалне медије најважније могућности у ланцу продукције вести.

Новинари у локалним редакцијама не крију своје незадовољство радом и поступањем бројних јавних служби и службеника. Иако су традиционално незадовољни сарадњом са припадницима полиције, како саобраћајне, тако и пограничне, и службеника који брину о јавном реду и миру, новинари у неким случајевима наводе и примере изузетно добре сарадње са подручним полицијским службама и службеницима. У анкетираним редакцијама као најотворенија за сарадњу и приступачна новинарима оцењена је Полицијска управа Ужице, што важи и за органе Вишег суда и Тужилаштва у Ужицу. Међутим, у мањим општинским срединама, посебно у неразвијеним општинама на југу региона, не постоји квалитетна динамика односа између полицијских и правосудних органа, на једној страни, и локалних новинарских редакција, на другој страни. Ова ситуација је углавном последица недовољно искусних, специјализованих и обучених локалних редакција, као и ниског нивоа њихове техничке опремљености за извештавање и укупног бонитета њихових локалних програма. На другој страни, полицијски и правосудни службеници у тим срединама немају довољно сензибилитета нити организованости за наступање према локалним медијима и новинарима. Укупна оцена којом анкетирани новинари, широм региона, оцењују однос полицијских службеника према новинарима јесте „довољан 2“; истом оценом оцењују и однос правосудних службеника према њима. Међутим, посебно забрињавајуће јесте то што новинари доста ниским оценама оцењују и квалитет информација које у званичној комуникацији добијају од полицијских и правосудних службеника. Оцена „довољан 2“ односи се на укупан квалитет званичним путем добијених информација из тих служби, али ако поред ове оцене узмемо у обзир да новинари као веома квалитетан извор оцењују неформалне и незваничне контакте са полицијским службеницима током прикупљања информативне грађе

7 Андерсон, А. Д., Итјул, Д. Б. (2001). *Писање вести и извештавање за данашње медије*. Страна 271. Београд. Медија центар.

о инкриминисаном догађају, можемо закључити да су неформални односи и контакти новинара и полицијских службеника значајно продуктивнији од формалних.

Значајан фактор у формирању квалитетног извештавања о стању и случајевима криминала у датом подручју представљају извештаји о судским процесима у свим фазама које га чине. Већина испитаних новинара (17) само понекад прати ток судских процеса, док нешто мањи број (9) апсолутно никада не прати суђења, а још мањи број (4) увек прати суђења. Истраживање показује да се новинарска пажња осипа са протоком времена од тренутка дешавања, односно откривања неког дела, и да сензибилитет јавности према делима и њиховим виновницима такође опада. Лоша пракса показује да се о криминалним активностима и делима углавном извештава на стихијски и кампањски начин, у тренутку када дође до откривања и санкционисања починилаца и дела. Тада се, по правилима креирања и функционисања јавног мњења, формира значајна пажња, чији се фокус одржава у временско-просторним размерама одређеним од стране медија и редакција. Колико ће пажње бити посвећено, како ће одређени догађај бити рангиран и пласиран у медијским програмима, најчешће одлучују уредници медија, али се том приликом најмање руководе реалним интересом јавности у погледу права на приступ информацијама и права јавности да зна, а у много већој мери се руководе интересима рејтинга сопствених програма и тиража својих новина. Таква пракса, нажалост, погодује развоју сензационалистичких пракси и форми новинарства, што апсолутно дисквалификује професионализам и одговорност у раду новинарске професије. У таквим праксама значајну улогу имају национални штампани медији са сензационалистичким карактеристикама, популарно названи – таблоиди. Негујући стилове атрактивног писања, разуђене илустративне форме и жанрове који привлаче пажњу купаца новина, таблоиди у други план стављају професионализам и медијску етику, а у први план постављају интересе пласмана и продаје сопствених новина. Захваљујући високим тиражима, таблоидни дневници остварују и значајан уплив и утицај на јавност и јавно мњење и тиме постају доминантан модел за развој новинарских пракси и искустава. Таблоидно новинарство делује као препоручена форма, образац не само извештавања, већ и анализе, промишљања и вредновања о одређеним догађајима. Теме безбедносног карактера у таблоидном новинарству трпе највеће штете, јер су стилови извештавања углавном вулгаризовани, банализовани и поједностављени за потребе симплификације медијских слика и њиховог што лакшег читавања, разумевања и вредновања од стране јавности.

Искуства и знања која новинари поседују, а тичу се познавања полицијских процедура, истражних и судских поступака, терминологије и жаргона, представљају најтању карику у ланцу новинарских компетенција за квалитетно праћење и медијско извештавање о криминалу. Једна од најчешћих замки у који недовољно искусни и обучени новинари падају јесте недовољно и непотпуно разумевање појмова и разлике између *доказивања* конкретног случаја криминалног дела или самог *указивања* на постојање што се такође сматра коректним и довољним о новинара.⁸ Сами новинари признају да недовољно познају прописе јер њих 8 сматра да не познају прописе, 19 их делимично, али недовољно, познаје прописе а свега 3 сматрају да поседују довољно знања о наведеним процедурама и прописима. Овоме треба додати и процену отежавајућих фактора и препрека за добро праћење и извештавање о наведеним темама. „Писано и радиотелевизијско новинарство може бити опасна професија, што потврђују бројни новинари и екипе, сваке године убијене или озлијеђене и жељи да буду на попришту догађања и добију драматичне приче за новине, часописе, радио и телевизију.”⁹ Највише новинара (14) као главну препреку за слободно и објективно извештавање о темама везаним за криминал и безбедност виде страх од одмазде починилаца тих дела, на другом месту је (7) процена да је непостојање технолошких услова за добар рад узрок лошег новинарства. Стигматизацију од припадника локалне средине као препреку види 4 новинара док страх од репресије државних и политичких структура осећа 3 испитаника а недостатак подршке власника медија осећају 2 испитаника. Подршка

8 Валић – Недељковић, Д., Ивановић, М., Лековић, С. (2014) *Практикум за извештавање о корупцији и о истраживачком новинарству*. Страна 44. Београд. Савет Европе, Канцеларија у Београду.

9 Rudin, R., Ibbotson, T. (2008) *Uvod u novinarstvo, osnovne tehnike i temeljna znanja*. Страна 199. Zagreb. Mate, doo.

власника и руководства медија је значајна чињеница у погледу мотивације и посвећености новинара овом виду извештавања. Новинари углавном сматрају да се њихови власници не мешају у одлуке о праћењу наведених тема и да их углавном са резервом подржавају. Највише новинара (15) сматра да их власници и менаџмент подржавају али при том утичу на рад новинара, мани број (5) се осећа само повремено подржаним док је још мање (6) оних који су углавном неподржани а најмање (4) који нису уопште подржани. Кумулативна оцена стања у овој категорији испитивања говори да у укупном одређењу власника и менаџмента локалних медија постоји начелна, али не постоји суштинска и стварна подршка извештавању о криминалу. Оваква слика се најчешће објашњава као последица бројних непријатности, утицаја и притисака на власнике и менаџмент медија да промене и прилагоде начин извештавања о криминалним темама и ускладе их са интересима појединих утицајних а често и криминалних група и појединаца. Такав притисак је огроман терет за неразвијене мале медије и њихове власнике а често је повезан и невидљивим, замршеним нитима испреплетан са економским, статусним питањима, међуљудским односима у самим редакцијама али и мањим локалним заједницама и коначно са отвореним питањима и проблемима локалних политичких структура. Нејасано и недовољно разумевање институција и карактера „јавне и приватне сфере“¹⁰ у домену рада масовних медија, узрокује конфузију и ствара честе конфликте у редакцијама и ван њих. Због таквог стања, новинари се у највећем броју случајева (17) осећају небезбедно и незаштићено током праћења наведених тема, нешто мањи број (8) се осећају делимично безбедно а још мање (5) потпуно безбедно. У прилог овој оцени иду чињенице које говоре да су у протекле две године у 19 од испитаних 30 редакција евидентирани случајеви претњи, притисака и уцена према новинарима а са циљем да промене или прекину постојећу праксу извештавања о наведеним темама. У 8 редакција, током протеклих 10 година, евидентирани су судски спорови по приватним тужбама против новинара, уредника и власника а у вези са извештавањем медија о криминалу и безбедносним темама. У 3 случаја новинари су осуђени на блаже новчане казне а у осталим ослобођени оптужби. Ни једна редакција није евидентирала случајеве кривичног гоњења, нити покретања поступка против новинара пред дисциплинским органима Савета за штампу а у погледу кршења новинарске етике током извештавања о безбедносним темама.

Сензибилитет новинских редакција у односу на наведене теме значајно се конституише и на основу сензибилитета локалне публике и грађана у заједницама које локални медији покривају. По мишљењу новинара крвни и сексуални деликти су у фокусу пажње и највише занимају њихову публику, потом следе извештаји који говоре о саобраћајним несрећама, а на трећем месту су акциденти, саботаже и природне катастрофе. Новинари сматрају да њихова публика жели да се информира о темама прекограничног криминала, наркоманије и трговине наркотицима, проституције, трговине људима, националним и верским конфликтима, и кршењу људских права, управо по наведеном редоследу приоритета. Високо рангиране теме крвних и сексуалних деликта, саобраћајних несрећа и природних катастрофа нису, по мишљењу испитаника, последица реалне потребе за информацијама, колико су продукт сензационалистичког приступа обради тема од стране главних националних, посебно штампаних медија и телевизија. Овако висок пласман наведених тема је последица неговања сензације као психолошког искуства кроз медијски посредоване слике стварности, а често се тиче и елемената спиновања које се спроводи у циљу посебног скретања пажње јавности на одређене догађаје (природне катастрофе) или криминала дела као што су убиства или отмице. Приступ безбедносним темама и извештавању о криминалним активностима, који се заснива, макар и делимично, на критеријумима сензационализма, у значајној мери се може окарактерисати као медијско манипулисање, јер укључује најзначајније и „најчешће коришћене афективне, когнитивне и афективно-когнитивне технике медијске манипулације“.¹¹

10 Chandler, D., Munday, R. (2011). *Dictionary of Media and Communication*. Strana 343. New York. Oxford University Press, Inc.

11 Милетић, М. (2012). *Комуниколошки лексикон*, стр. 187, Београд, Мегатренд универзитет.

ЗАКЉУЧАК

Медијске праксе и извештавање о криминалним активностима и догађајима у пограничном региону западне Србије, као и прекограничним релацијама у односу на територије Босне и Херцеговине и Црне Горе у значајној мери постоје и остварују своју друштвену улогу и смисао. Међутим, структура и обим праксе медијског праћења и извештавања о предметним темама у датим временско-просторним околностима, нису увек у довољном степену професионално конституисани. Истраживање на репрезентативном узорку показује да код новинара и редакција постоји свест о потреби и друштвеној оправданости пласмана наведених тема, али бројни проблеми којима су изложене мале локалне и регионалне редакције, онемогућавају новинаре, њихове уреднике, менаџере и власнике да на обимнији, професионалнији и одговорнији начин приступе извештавању о питањима безбедности а посебно криминалним делима у региону. Демографска, социокултурна, привредна и политичка разноликост у региону, представљају посебан изазов и професионално искушење током кога новинарска струка мора да обави своје друштвене обавезе на задовољавајући начин. У том смислу се морају конституисати најважнији одговори на нека питања медијске деонтологије, попут питања опште друштвене подршке медијима за извештавање о комплексним и сложеним проблемима безбедности. Непостојање конструктивне праксе између медија, полиције и правосуђа резултира ерозијом квалитета у домену медијског извештавања а штете од таквих извештавања често могу да погоде судске процесе и безбедносне процедуре које су у току. „У савременом друштву институције масовног комуницирања преузимају улогу конструисања конфликтне парадигме, обављајући поред информативне и одређене безбедносне, психолошке и пропагандне функције и задатке.”¹² У том смислу неопходно је промишљање облика сарадње, интеракције и заједништва полиције и медија, у домену приступа информацијама и пласмана истих ка најширој јавности. Иако новинари у, значајном броју случајева, оцењују сарадњу са полицијом и правосудним органима као квалитетну и солидну, простора за унапређење и побољшање још увек има а одговорност за проналажење облика, како институционалних тако и ванинституционалних, преваходно је на медијским организацијама и органима јавне власти који би морали ова питања да поставе на значајно виши ниво. Медијске праксе нису унапређене, локално новинарство нема довољно услова за рад и професионално обављање позива и у том погледу штете трпи и новинарство посвећено темама безбедности али у коначном исходу и грађани који су ускраћени за важне информације. Неспремност редакција узрокована је углавном недовољном техничком опремљеношћу али и недостатком стручног кадра за посвећивање специфичним друштвеним темама. Праћење догађаја и извештавање о криминалним делима у залеђу територије региона је у нешто бољем статусу него праћење и извештавање о темама прекограничног криминала. Теме попут трговине људима, прекогранично кријумчарење роба, опијата и наоружања, још увек су недовољно заступљене у локалним и регионалним медијима. Овome треба додати и процене, које испитани новинари често износе, о потенцијалима за аналитички приступ и истраживачке форме новинарског рада, за којима постоји велика друштвена потреба а које се овде још увек не практикују углавном због недостатка обученог новинарског кадра али и недовољне спремности јавних службеника, протагониста и сведока да о овим темама јавно говоре. Посебно проблематична питања су у области извештавања о потенцијалним безбедносним претњама у прекограничном региону а које се тичу међународних безбедносних изазова повезаних са елементима терористичког организовања и деловања. Недавни пример терористичког напада на полицијску станицу у прекограничном простору општине Зворник, на најсликовитији начин сведочи о недовољно развијеној јавној агенди. Локални медији немају капацитет, нити су подржани, да се баве аналитичким новинарством, дубљом разрадом сложених тема безбедносног карактера чиме би сигурно пот-

12 Јевтовић, З., Милошевић, Г., Милашиновић, С. (2013) Промена методолошког оквира унутар конфликтне парадигме, стр. 4, *Супротстављање организованом криминалу, правни оквир, међународни стандарди и процедуре*, зборник са научног скупа, Београд, Криминалистичко-полицијска академија.

помогли јавни дијалог, подстакли јавност на промишљање а званичне институције на оперативније деловање. У том погледу неопходно је развијање праваца деловања дуж којих „медији масовног комуницирања треба да посредују поруке које не само огледају делове стварности, него је у мери могућег и објашњавају.“¹³ Таквим праксама медији би сигурно дали значајнији допринос превенцији, не само криминала, већ и сложенијих и опаснијих облика угрожавања безбедности у пограничном региону, што јесте једна од основних функција медијске професије.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, A. D., Itjul, D. B. (2001). *Pisanje vesti i izveštavanje za današnje medije*. Beograd. Medija centar.
- Chandler, D., Munday, R. (2011). *Dictionary of Media and Communication*. New York. Oxford University Press, Inc.
- Narcup, T. (2014). *Dictionary of Journalism*. Oxford. Oxford University Press.
- Јевтовић, З. (2000). *Тоталитаризам и масмедији*. Неготин – Београд. Студио РАС.
- Јевтовић, З., Милошевић, Г., Милашиновић, С. (2013). Промена методолошког оквира унутар конфликтне парадигме. *Супротстављање организованом криминалу, правни оквир, међународни стандарди и процедуре*, зборник са научног скупа. Београд. Криминалистичко-полицијска академија.
- Милашиновић, С., Јевтовић, З. (2013). *Методологија истраживања конфликта и кризно комуницирање у савременом друштву*. Београд. Криминалистичко-полицијска академија.
- Милетић, М. (2012). *Комуниколошки лексикон*. Београд. Мегатренд универзитет.
- Radojković, M., Miletić, M. (2006). *Komuniciranje mediji i društvo*. Novi Sad. Stylos.
- Rudin, R., Ibbotson, T. (2008) *Uvod u novinarstvo, osnovne tehnike i temeljna znanja*. Zagreb. Mate, doo.
- Томић, Б. (2012). *Увод у медије*. Београд. Чигоја штампа.
- Valić Nedeljković, D., Ivanović, M., Leković, S. (2014) *Praktikum za izveštavanje o korupciji i o istraživačkom novinarstvu*. Beograd. Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu.
- Protokol između Ministarstva sigurnosti Bosne i Hercegovine, Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije i Ministarstva unutrašnjih poslova Crne Gore osnivanju i funkcionisanju zajedničkog Centra za policijsku saradnju*, jul 2013. Podgorica. www.ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained, 10. 4. 2015.
- Стратегија за борбу против организованог криминала, *Службени гласник РС*, бр. 23/2009.

MEDIA PRACTICE, CRIME AND SECURITY IN THE BORDER AREA OF THE DRINA RIVER BASIN

Boban Tomic, PhD

Singidunum University, Faculty of Media and Communications, Belgrade

Abstract: With the dissolution of the former Yugoslavia, the Drina River basin has become a very important and sophisticated region in the socio-political and security terms. The borders of the three countries, as well as geographic and demographic structure of the border region, actualize numerous questions of cross-border cooperation, the flow of people, goods, capital and ideas, but also security issues, the fight against crime and potential forms of terrorism. Classic crime in the region is usually intertwined and very well organized, interlinked at the cross-border scale. Some security phenomena in Kosovo, in the area of Raška, Bosnia and Herzegovina and Montenegro, which are brought in connection with cases of cross-border

13 Radojković, M., Miletić, M. (2006). *Komuniciranje mediji i društvo*, Novi Sad, Stylos, str. 175.

smuggling of arms and narcotics, create fears of the possible presence of terrorist elements. In such situation, media practice reaches its full expression and significance, however, media institutions in the region often do not show enough professionalism or commitment to these issues. Often, due to lack of basic working conditions, human, material and financial resources, the media do not pay the necessary attention and importance to these topics. In some cases, media practice is completely devoid of professionalism. In this paper, the author analyzes the empirical research of practices of the media in reporting on cross-border crime and security challenges in the cross-border region of Drina valley. The author analyzes the significance and emphasizes the importance of professional and objective journalism both in relation to crime and in relation to the security and judicial authorities. The paper presents models and formulates recommendations to strengthen media professionalism and increase the level of informative content for the public.

Keywords: cross-border crime, the media, community safety, media ethics, media deontology.

АНГАЖОВАЊЕ НАВИЈАЧА НА ЈАВНИМ СКУПОВИМА НЕСПОРТСКОГ КАРАКТЕРА

Др Божидар Оташевић¹

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Описаним истраживањем се утврђује у којој су мери навијачи фудбалских клубова у Београду „ангажовани“ на другим јавним скуповима који нису спортске приредбе. Истраживање је реализовано техником анкетирања, упитником који садржи 33 питања, на узорку од 268 навијача, што чини близу 10% екстремне навијачке популације у Београду. Обухваћени су навијачи три водећа прволигашка клуба из Београда током 2011. и 2012. године. Поред тога, као извор података су коришћена и службена документа Министарства унутрашњих послова Републике Србије. Испитаници су својим одговорима на постављена питања омогућили прикупљање података којима је проверавана хипотеза постављена у овом истраживању: „Језгра екстремних навијачких група фудбалских клубова у Београду често учествују на јавним скуповима који нису спортске приредбе - штрајковима радника, митинзима политичких партија, скуповима против LGBT популације и слично.“ Резултати истраживања су показали да је постављена хипотеза потврђена. Тиме су се стекли услови за примену закључака до којих се дошло у пракси, као и за припрему и реализацију будућих истраживања.

Кључне речи: ангажовање, навијачи, јавни скупови, спортске приредбе, полиција.

УВОД

Данас се може наћи велики број радова о насиљу екстремних навијача у најужем смислу речи. Међутим, има мало истраживања о темама које су индиректно повезане с догађајима у фудбалу, посебно о политичким злоупотребама фудбала и спорта уопште, повезаности неофашистичких (политичких) група с екстремним навијачким групама, поликриминалној активности вођа навијача и њиховим везама с организованим криминалним групама, или о учешћу навијача на јавним скуповима који немају спортски карактер. Тај проблем је посебно изражен у српском друштву у коме су навијачке групе од свог оснивања до данас имале веома запажену улогу. У последњој деценији на територији града Београда није одржан ниједан значајнији политички јавни скуп а да на њему нису учествовали екстремни навијачи. Приликом одржавања јавних скупова између супротстављених навијачких група постоји договор о међусобном ненападању и максималној међусобној толеранцији (Мисић, Кешетовић, 2012: 109). Ту чињеницу одређене политичке структуре могу злоупотребити за потпиривање сукоба или за дистрибуирање дозираних политичких порука које се не могу јавно изрећи без последица на њихову политичку позицију. Такође, није тајна да су данас екстремна језгра навијачких група блиско повезана с појединим политичарима, спортским функционерима, сумњивим финансијерима клубова, због чега изостају прави напори за сузбијање насиља и дугих облика криминала у спорту и око њега (Оташевић, 2013: 601).

Треба нагласити да коришћење навијачких фудбалских група за остваривање националистичких, сепаратистичких и политичких циљева није само проблем Србије и није само балкански феномен. Проблем постоји и у Шпанији, Италији, Немачкој и у Аргентини.² Сва та истраживања потврђују давно познату тврдњу да се „спорт не

¹ bozidarotasevic@yahoo.com. Рад је резултат истраживања на пројекту „Криминалитет у Србији - инструменти и државна реакција“, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у оквиру циклуса научних истраживања 2015-2019 године.

² Више о томе у: Spaaij, R. (2008). Men Like Us, Boys Like Them: Violence, Masculinity and Collective Identity in Football Hooliganism, *Journal of Sport and Social Issues*, 32(4), 369-392.

може посматрати само као средство промоције образовања, здравља и интеграције него и као средство идеолошке пропаганде, искључивости и нетолеранције“.

У условима који постоје у Републици Србији посебно је занимљив пример од 21. фебруара 2008. године, када су након одржавања протесног митинга „Косово је Србија“ у Београду, организованог због самопроглашења независности Косова, групе демонстраната, међу којима су кључну улогу имале навијачке групе београдских фудбалских клубова, каменовале зграду Амбасаде САД, након тога ушли у просторије Амбасаде и изазвале пожар у коме је страдао З. В. из Новог Сада (навијач ФК „Партизан“).³ Тада су нападнуте и амбасаде Хрватске, Словеније, Турске и других држава које су признале независност Косова. Том приликом једно лице је изгубило живот, 240 лица је повређено, од чега 124 полицијска службеника, 21 лице је задобило тешке телесне повреде (9 грађана и 12 полицијских службеника), а 212 лаке телесне повреде (105 грађана и 107 полицијских службеника). Међу повређеним лицима су и три новинара, од којих је један задобио тешке телесне повреде.⁴

Наведени пример показује да, када се политичко насиље дислоцира у област спорта, резултат тога су политизација хулиганизма и стање безакоња које је збогед психологије масе немогуће контролисати (Коковић, 2011: 28). Таква политичка димензија насиља даје екстремним навијачким групама већи степен друштвене опасности од оног који оне стварно имају.

МЕТОДОЛОГИЈА

Узорак

Испитивање је извршено на узорку од 268 навијача. Анкетом су обухваћене навијачке групе три фудбалска клуба чија су седишта и стадиони у Београду: ФК „Црвена звезда“, ФК „Партизан“ и ФК „Рад“. Обим и структура узорка испитаника су такви да чине око 10% укупног броја регистрованих насилних и потенцијално насилних навијача (у Београду је регистровано око 3.000 таквих навијача, а у Србији око 6.000) (Оташевић, 2010: 272). Узорак испуњава захтеве репрезентативности и сматра се пригодним због чињенице да су анкетом обухваћени навијачи који су били доступни и који су показали спремност за сарадњу, а да притом није било могућности да истраживач значајније утиче на структуру узорка. Осим тога, такав узорак осигурава нормалну расподелу одговора испитаника, што омогућује њихову статистичку обраду. Стога се узорак може сматрати адекватним и довољним за валидно закључивање. Животно доба испитаника се кретало у опсегу од 12 година до 61 године, односно у распону од 49 година (распон варијације као мера дисперзије је 49). Притом, године живота чак 95% навијача кретале су се у интервалу од 22,71 до 24,04 године, док су просечне године живота испитаника износиле 23,38 година ($\pm 5,31$).⁵ Када је реч о полу припадника навијачких група обухваћених истраживањем, међу 268 анкетираних испитаника је била само једна жена, што потврђује претпоставку да навијачку популацију чине мушкарци, док жене нису укључене у активности навијачких група, те навијачку сцену посматрају „са стране“.

3 Подаци Управе за аналитику МУП-а Републике Србије.

4 *Ibidem*.

5 У истраживању спроведеном 2012. године на узорку од 30 вођа навијача фудбалских клубова у Србији, просечно животно доба испитаника је било 28,96 година, с тим да је једна трећина (36,65%) имала више од 30 година. Најстарији вођа навијачке групе у том узорку имао је 41 годину (Simonović, Otašević, Đurđević, 2014: 110). За разлику од њих, према подацима Управе за аналитику МУП-а Републике Србије, чланови навијачких група су знатно млађи и међу њима је скоро половина малолетника, с тим да најмлађи регистровани члан навијачке групе има 11 година, док је резултатима овог истраживања потврђена доња граница живота навијача од 12 година. Резултат до кога се дошло овим истраживањем не противречи резултатима до којих се дошло истраживањима спроведеним у Италији, према којима неки екстремни навијачи (ULTRAS) имају 35 или више година, док су обични чланови навијачких група знатно млађи и имају 20-24 године (Roversi, Balestri, 2000: 195).

Инструмент истраживања

За прикупљање података су коришћени методи испитивања – техника анкетирања. Као инструмент за анкетирање је коришћен упитник сачињен од 33 питања. Како се овим истраживањем проблематизовало учешће навијача на јавним скуповима који нису спортске приредба, за потврђивање такве хипотезе значајни су одговори испитаника на следећа два питања:

- Да ли сте учествовали у нередима навијача?
  - а) нисам никада
  - б) јесам, неколико пута
  - в) увек учествујем
- Да ли сте као навијач учествовали на:
  - а) митинзима политичких партија
  - б) штрајковима радника
  - в) патриотским скуповима
  - г) скуповима против Параде поноса
  - д) нисам учествовао на скуповима који нису у вези са фудбалом
  - ђ) _____ (нешто друго)

За унос и обраду података су коришћени стандардни информатички програми. У периоду од марта 2011. до децембра 2012. године подаци су уношени у за то, припремљену базу, која је креирана у програму *Microsoft Excel*. За аутоматску статистичку обраду тако припремљених података коришћен је стандардни пакет *IBM SPSS Advanced Statistics 20.0*. Поступак обраде података је подразумевао коришћење расположивих статистичких техника с обзиром на врсту података из упитника. Реч је о дескриптивној статистици и утврђивању корелације између варијабли преко коефицијента контингенције.

Поступак истраживања

Анкетирање је спроведено у четири етапе: 1) пролеће–лето 2011; 2) јесен–зима 2011; 3) пролеће–лето 2012 и 4) јесен–зима 2012. Те етапе одговарају пролећним и јесењим деловима фудбалског првенства у Србији. Поред аутора овог рада, као анкетари навијача неких од навијачких група ангажовани су и припадници Министарства унутрашњих послова Републике Србије који добро познају навијачку сцену и извесне вође поменутих навијачких група. Анкетирање је обављано у типичним ситуацијама навијачког ритуала: на северној трибини стадиона ФК „Црвена звезда“ и на јужној трибини стадиона ФК „Партизан“, пред почетак утакмица и за време паузе између два полувремена. Део испитаника је анкетирани на трибинама на којима се не окупљају екстремни навијачи, то јест, на источним и западним трибинама стадиона ФК „Црвена звезда“ и ФК „Партизан“. Навијачи ФК „Рад“ су анкетирани на састанку ширег језгра навијачке групе и пред одлазак на гостујућу утакмицу њиховог клуба против ФК „Нови Пазар“. Навијачке групе ФК „Црвена звезда“ и ФК „Партизан“ су изабране као навијачке групе које имају највише регистрованих екстремних чланова, док је навијачка група ФК „Рад“ изабрана као најзатворенија и као група чији су чланови посебно склони насиљу према полицији и другим навијачким групама.

У типичним ситуацијама спровођења навијачког ритуала, успостављање поверења између екстремних навијача и истраживача и безбедност анкетара имали су предност у односу на потребу да се дође до потпуних научних сазнања у предметној области. То је подразумевало избегавање бројнијих, деликатнијих и детаљнијих питања у анкети. Анкетирање је спроведено у мањим групама од по три до пет испитаника. Пре самог анкетирања, испитаницима су давана детаљна упутства о начину на који треба да одговарају на постављена питања. Наглашено је да се не тражи уписивање имена и презимена, дакле да је анкетирање у потпуности анонимно и да се обавља искључиво за потребе истраживачког рада. На тај начин се покушало утицати на повећање степена

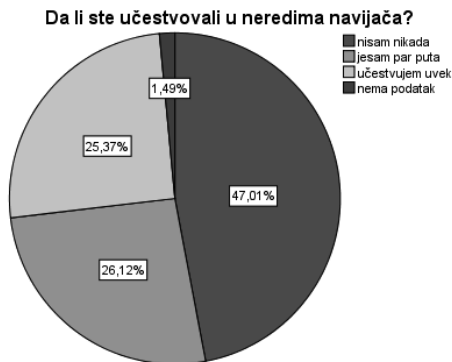
искрености при одговарању на питања, која у тестирањима тог типа понекад могу бити дискутабилна из различитих разлога. За све испитанике је било веома важно утврдити да ли су као навијачи ангажовани у навијачкој групи, као и колики је њихов навијачки стаж и какав је њихов статус у навијачкој групи ако јесу чланови навијачких група.

Време за давање одговора није било ограничено, а испитаници су за време решавања упитника могли да траже појашњења уколико им нешто није било јасно. На наредним странама биће изложен начин на који су резултати дистрибуирани по појединим варијаблама. Питања односно одговори анкетираних су груписани према сродности у неколико категорија, јер се то сматрало основним начином добре дескрипције и ваљаним оквиром за даље анализе.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

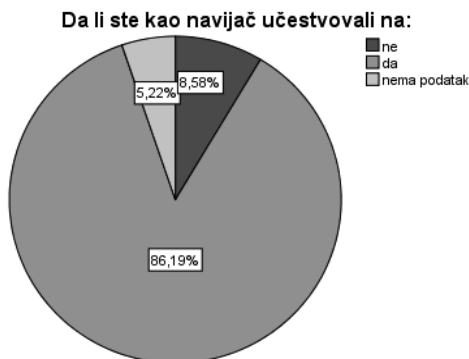
Резултати истраживања показују да екстремни навијачи врло често учествују и изазивају nerede на различитим јавним скуповима који немају карактер спортских приредби.

Нешто мање од половине испитаника - њих 47,01% није никада учествовало у нередима навијача, а скоро је исти проценат оних који су учествовали неколико пута - 26,12%, или оних који увек учествују - 25,37% (графикон 1).

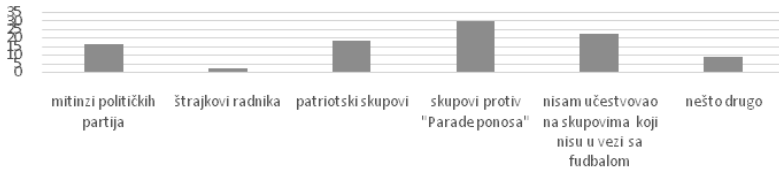
Графикон 1 - Дистрибуција испитаника према учешћу у нередима навијача

Даље, ни на једном другом скупу није учествовало 8,58% испитаних навијача, док је на неком од скупова (који нису спортске манифестације) учествовало 86,19% (графикон 2).

Графикон 2 - Дистрибуција испитаника у односу на учествовање на неком другом скупу

Učestvovanje na mitinzima

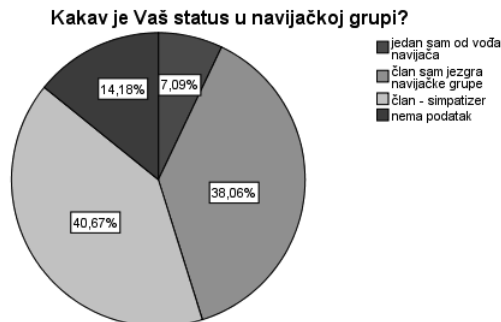

Графикон 3 - Дистрибуција испитаника према фреквенцији навијача у односу на учествовање на митинзима

Када је реч о учествовању испитаника на различитим скуповима, чак 30,11% тих скупова се односи на скупове против Параде поноса, затим 22,65% на патриотске скупове, 16,57% на митинге политичких партија, 2,49% на штрајкове радника, 9,12% на „нешто друго“, док се више од петине одговора (22,65%) односило на оне који не учествују на скуповима који нису у вези с фудбалом.⁶

Резултати спроведеног истраживања потврђују да више од половине испитаника за свој клуб навија између десет и двадесет година, а чланови су навијачке групе између четири године и десет година. Екстремно дуго за клуб навијају четири испитаника, од којих су тројица и вође навијачке групе. Овде се под навијањем подразумева лабавија везаност за клуб, за разлику од припадности чланству навијачке групе.

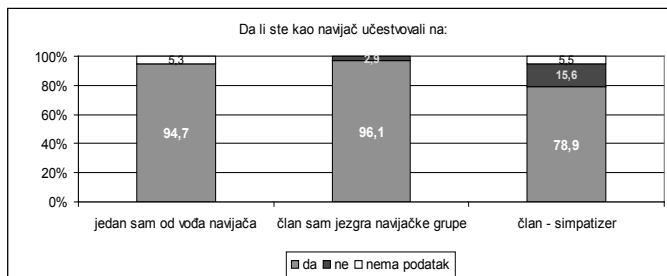
На питање „какав је Ваш статус у навијачкој групи?“, од укупног броја анкетираних (268) њих 19 (7,09%) се изјаснило да су вође навијача, 102 (38,06%) да су чланови језгра навијачке групе и 109 (40,67%) да су чланови-симпатизери. Одговор о свом статусу није дало 38 (14,18%) испитаника и углавном је реч о навијачима који редовно иду на утакмице, али који нису везани за било какве активности екстремних навијачких група (графикон 4). Резултати указују на чињеницу да се понашања и навике вођа навијача и чланова језгара навијачких група статистички значајно разликују од понашања и навика чланова-симпатизера, те да, када је реч о хетерогености навијачке популације, може се говорити о груписању вођа и чланова језгра, с једне стране, и чланова-симпатизера и оних који нису ангажовани у навијачкој групи, с друге стране. Вође и најуже језгро навијачких група су по правилу пунолетне особе које имају утицаја на понашање других чланова навијачких група који су млађе пунолетне особе или малолетници.

Графикон 4 - Статус навијача у навијачкој групи

6 С обзиром на то да је испитаницима код овог питања била понуђена могућност вишеструког избора и да је сваки од њих могао да заокружи све врсте скупова на којима је учествовао, проценти су израчунати у односу на врсту скупа, а не у односу на број испитаника.

Варијабла учествовање на другим јавним скуповима је доведена у везу са статусом испитаника у навијачкој групи. Добијени резултати су показали да је 94,7% испитаника који су се изјаснили као вође навијача учествовало на скуповима који нису спортске приредбе. Један од вођа навијача није дао одговор на постављено питање. Ако се посматрају чланови језгра навијачке групе, њих 96,1% је учествовало на неком другом јавном скупу који нема везе с фудбалом. У групи испитаника чланови-симпатизери је учествовало њих 78,9%, док 5,5% није одговорило на постављено питање (графикон 5).

Графикон 5 - Дистрибуција испитаника према учествовању на скуповима у односу на статус у навијачкој групи

ДИСКУСИЈА

Резултати спроведеног истраживања недвосмислено показују да екстремни навијачи у Београду у највећем проценту учествују на јавним скуповима који нису спортске приредбе. Резултат који показује да је 86,19% испитаника учествовало на јавним скуповима неспортског карактера се поклапа с појединим истраживањима спроведеним у Италији, у којима је две трећине италијанских навијача (Ultras) признало да је имало историју сукоба ван фудбалских дешавања (Roversi, Balestri, 2000). Екстремни навијачи у Италији имају одређени политички утицај и политичку подршку (нпр., утичу на локалне изборе), а у случају потребе организују велике протесте и уличне нереди како би остварили одређене привилегије за власнике клубова или фудбалске клубове, нпр., ослобађање фудбалских клубова од плаћања пореза итд.⁷

Све то показује да је спорт област у којој се преплићу утицаји политичких и економских чинилаца који инструментализују спорт за своје партикуларне интересе. „Ниједна амбициознија влада у новијој историји не одриче се спорта као државне политике“, примећује Ратко Божовић и своју тезу поткрепљује низом примера: Хитлер и Гебелс су под олимпијском бакљом пропагирани доминацију аријевске класе; шпански диктатор Франко, у време велике привредне кризе, скреће пажњу јавности с друштвених проблема на фудбал, куповиним тада најбољих фудбалера на свету – Јохана Кројха и Франца Бекенбауера; Сједињене Америчке Државе, за време мандата председника Картера, из политичких разлога су бојкотовале Московску олимпијаду, а Совјетски Савез је узвратио истом мером не дошавши у Лос Анђелес; квалификације за светско првенство у фудбалу су биле повод рату између Салвадора и Хондураса (Воžовић, 2006: 112).

Фудбалски хулиганизам се може окарактерисати и као појава којој су, између осталог, својствени мачизам, али и отворени анимозитет према хомосексуалцима, што потврђује и спроведено истраживање, у коме се 40,67% испитаника изјаснило да је учествовало на скуповима против одржавања Параде поноса (међу осталим врстама скупова, Парада поноса учествује с 30,11%).

Као што је познато екстремне навијачке групе су имале значајну улогу 10. октобра 2010. године у покушају забране одржавања Параде поноса у Београду. Тог дана, на-

⁷ Ibidem.

кон вишечасовних сукоба између демонстраната (већином припадника екстремних навијачких група) и припадника полиције, повређена су 124 полицијска службеника и 17 демонстраната, као и један швајцарски држављанин учесник параде, који није следио упутства организатора, већ се нашао ван договореног круга обезбеђења трасе.⁸

Готово да се не може наћи хулиган који не показује нетрпељивост према хомосексуалној групацији. У основи хулиганске хомофобије је мржња према хомосексуалцима јер они својим хомосексуалним опредељењем негирају мачо-принцип, који је основа система вредности екстремних навијача. Чак су и идеологије хомосексуалаца и фудбалских хулигана дијаметрално супротне, тако да хомосексуалци нагињу левици која је одувек бранила права мањина, док је десничарска идеологија присутнија међу екстремним навијачким групама.

Навијачке групе су изузетно активне и организоване када су у питању јавни скупови које организују или на којима учествују „десничарске“ организације и тада је њихово присуство изузетно запажено, с обзиром на бројност, агресивност, организацију, компактност и начин испољавања насиља. У организацији таквих јавних скупова посебно су активне вође и чланови најужег језгра навијачких група, што је ово истраживање недвосмислено потврдило, јер се 22,4% испитаника изјаснило да учествује на митинзима политичких партија. Резултати истраживања даље показују да 97,4% испитаника који су се изјаснили као вође навијача учествује на јавним скуповима неспортског карактера, док чланови најужег језгра навијачке групе на таквим скуповима учествују у 96,1% случајева. Приликом одржавања скупова која организују поједине политичке партије или групе „на снази“ је договор о међусобном ненападању и максималној међусобној толеранцији. Тада насиље изазивају и врше сви заједно, без обзира на клупску односно навијачку припадност, док се учествовање у тим догађајима може тумачити као својеврсно политичко ангажовање.

Неки аутори сматрају да хулиганизам као социјална и политичка појава црпи своју енергију из десничарског екстремизма (Ђорић, 2010: 396). Иако постоји нетрпељивост међу различитим навијачким групама у Србији, све су оне у ранијем периоду биле уједињене око два питања: става према Косову – да је ова покрајина неизоставни део Србије, и става према хомофобији – анимозитет према хомосексуалцима, што је у складу с мачо-принципом који форсирају навијачи.

Па ипак, све релевантне чињенице несумњиво указују на то да су „национализам“ и „фашизам“ навијачких група углавном декор, а никако суштина њиховог деловања. Све екстремне навијачке и хулиганске групе теже ка томе да упуте што више провокација омрзнуто „систему“ (тј. државном апарату). По својој природи оне су, пре свега, анархичне и супротстављене свакој врсти поретка (Оташевић, Протић, 2012: 83). Никакав национализам није компатибилан с мржњом према сопственој држави и полицији, без обзира на све несумњиве мане које сваки државни апарат мора да има.

Непостојање било каквог суштинског идеолошког садржаја свакако не значи да те групе ипак није могуће инструментализовати за остварење идеолошких циљева или криминалне делатности. Напротив, криминогена средина типичне хулиганске групе је идеално тло за регрутацију различитих типова извршилаца криминалних и екстремистичких акција. Веома штетну улогу у том смислу често може да има и неодговорно извештавање медија, који, у сталној потрази за сензацијама, чешће могу да погоршају проблем социјалне патологије хулиганизма него да допринесу његовом решавању.

ЗАКЉУЧАК

Поредећи резултате истраживања и проверавану хипотезу да „екстремни навијачи фудбалских клубова у Београду учествују на јавним скуповима који нису спортске приредбе“, закључује се да је она потврђена. Приликом одржавања тих јавних скупова ек-

8 Подаци Управе за аналитику МУП-Републике Србије

стремни навијачи испољавају насиље према неистомишљеницима, полицији, редарској служби и свим другим учесницима јавних скупова.

Практична примена таквог закључка је могућа на начин да се све слабости преформулишу у циљеве, с чим у вези треба (пре)формулисати стратегије и акционе планове о насиљу навијача на спортским приредбама и свим другим јавним скуповима на којима екстремни навијачи учествују и веома често иницирају насиље и нереде. Будућа истраживања у овој области треба да се односе на утврђивање узрока претежно негативних ставова навијача према LGBT популацији и другим социјално рањивим групама и формулисање препорука за њихово ублажавање и, у крајњем случају, отклањање. До тога је могуће доћи применом метода *benchmarking*-а, односно истраживањем најбоље праксе оних који су се успешно суочили с таквим и/или сличним проблемима, којој се треба приближити и у крајњем је усвојити као сопствену. Наведени метод има велики, а веома слабо искоришћен потенцијал.

ЛИТЕРАТУРА

- Božović, R. (2006). *Leksikon kulturologije*. Beograd: Agencija Matic.
- Ђорић, М. (2010). Политизација хулиганизма. *Политичка ревија*, 22(3), 365-400.
- Коковић, Д. (2011). Политичко насиље – пример политизације фудбала. У: Д. Вејиновић (ур.), *Насиље и спорт* (стр. 28-38). Европски дефендологија центар за научна, стручна, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бањалука.
- Мисић, З., Кешетовић, Ж. (2012). Хулигани у Србији у троуглу спорта, политике и криминала. *Безбедност*, 54(1), 102-116.
- Оташевић, Б. (2010). Урбано окружење и насиље у спорту. *Безбедност*, 52(3), 267-281.
- Оташевић, Б., Протић, А. (2012). Вандали у зидинама – хулиганизам у Србији. *Безбедност*, 53(1), 72-86.
- Оташевић, В. (2013). Odnos politike i navijačkih grupa u Republici Srbiji. *Pravni život*, 62(9), 597-608.
- Roversi, A., Balestri, C. (2000). Italian Ultras Today: Change or Decline?. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8(2), 183-199.
- Simonović, B., Otašević, B., Đurđević, Z. (2014). Criminal careers of Football Club Fan Leaders in Serbia (in Slovenian). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 65(2), 108-120.
- Spaaij, R. (2008). Men Like Us, Boys Like Them: Violence, Masculinity and Collective Identity in Football Hooliganism. *Journal of Sport and Social Issues*, 32(4), 369-392.

SUPPORTERS' ENGAGEMENT AT NON-SPORTS PUBLIC GATHERINGS

Bozidar Otashevic, PhD

Ministry of Interior of the Republic of Serbia

Abstract: This study determines the extent to which the supporters of Belgrade football clubs are engaged in other public gatherings that are not sporting events. The survey was conducted by using the polling technique, disseminating a questionnaire containing 33 questions, on a sample of 268 spectators – which amounts to nearly 10% of extreme supporters' population in Belgrade. The sample included supporters of three leading premier league football clubs in Belgrade, during 2011 and 2012. In addition, the official documents of the Ministry of Interior were used. By answering the questions, the respondents enabled collecting the data which then indicated a hypothesis that was to be confirmed by this study: "The core of the extreme fan groups of Belgrade football clubs often participate in other public gatherings that are not sporting events, such as labor strikes, rallies of political parties, rallies against the LGBT population, and the like." The results of this research have confirmed the hypothesis. This has created conditions for the implementation of the conclusions that have been reached in practice, and for the preparation and implementation of future studies.

CRIMINALISTIC CONTROL AND PROCESSING OF ECONOMIC CRIMES

Associate Professor Svetlana Nikoloska, PhD¹

PhD student Marijana Jakovleska²

Faculty of Security, Skopje

Abstract: Economic crimes are non-violent, invisible criminal acts performed by perpetrators who abuse the legal responsibilities and authorities and they do not respect legal regulations or other legal acts in their business operations. Criminalistic investigation of these crimes is a long and complex process performed in a phase of criminal control, and depending from the nature of the crime situation, operating processing is led which ends with operational actions. In order to initiate criminalistics control, general suspicion of a crime, of the possible perpetrator or criminal activities of an organized criminal group is needed. To start criminalistic processing, basic doubt is needed, which is a legal basis for undertaking operative-tactical measures, investigations and special investigative measures. Criminalistic investigation needs cooperation with other state organs and institutions in order to provide relevant evidence necessary for successful criminal procedure, evidence of the type and the amount of the unlawfully gained property in order to allow confiscation of criminal proceeds and property. This paper examines the legal requirements for conducting criminalistic control and criminalistic processing of economic crimes in the Republic of Macedonia in accordance with the new Criminal Procedure Code whereupon a practical case is analysed.

Keywords: economic crimes, criminalistic control, criminalistic processing, operational action, confiscation.

INTRODUCTION

Economic crimes are individual illegal acts criminalized in several groups of crimes according to the Criminal Code of the Republic of Macedonia, and these offenses have the same or similar criminalistic features on the basis of which they are grouped in a separate category of crime – the economic crime. Economic crime is basically a non-violent crime, crime where prevails the material or property interests of offenders in a specific social situation of exploitation or abusing the trust of the society and criminal activities for their own personal benefit or the benefit of their immediate family or other close relatives. Throughout history, this crime is investigated in several aspects: legal aspect, sociological, criminological, and criminalistic one. In this paper, the authors pay attention to the criminalistic investigation of economic crime, the stages of the criminal investigation starting from the first initial information through operational data to providing relevant material evidence. Criminalistic investigation is a prosecution of perpetrators of economic crimes which are prosecuted *ex officio*, and because they gain huge criminal proceeds, implementation of financial investigation is necessary in order to discover, provide and enable confiscation of the criminal proceeds and property in the country or abroad. Macedonia is continually working to improve the national legislation by accepting the recommendations of international legal acts and international bodies, so from the beginning of XXI century, new laws were adopted and redefining of amendments of existing legislations was done. Along with the new laws state bodies in the Ministry of Finance were established, responsible for combating economic crime and some of them have police authorities, such as Financial Intelligence and Customs Administration of RM. The newly formed Office of Financial Intelligence plays a central role in the system to prevent money laundering and contributes to

---

1 svetlananikoloska@hotmail.com

2 marijana.blazevska@hotmail.com

financial research, while the Public Revenue Office gets greater authority to perform financial control and detect tax evasion. The Commission for Prevention of Corruption is a body that runs anti-corruption policy in the state, other inspection services have a legal obligation to cooperate with law enforcement organs (bodies that have police powers) in order to clarify and provide compelling evidence against the perpetrators of economic crimes.

Economic crime, for which several competent state bodies and institutions are authorized, is criminalistically investigated from the start with the initial grounds for suspicion, until its completion – until creating a criminal case with active participation of the public prosecutor. The public prosecutor has the role of managing or conducting the preliminary investigation and the main investigation according to the new concept of criminal procedure introduced by the Law on Criminal Procedure. Judicial police is also on Prosecutor's disposal including police officers from the Criminal Police of the Ministry of Interior, the Financial Police and Customs Administration.³ This is a new concept which is especially important for the economic crime because in most of the cases there are three competent state authorities and there is a danger of parallel actions at the same time and for the same criminal case by two or three authorities. *For example: for tax evasion and money laundering, competent are the Criminalistic Police of the Ministry of Interior of the Republic of Macedonia, the Financial Police and the Customs Administration. State authority who first receives the information about a possible perpetrator, organized criminal group, crime, informs the public prosecutor. The public prosecutor provides all information or gathers all previous reports and proceeds and forms an investigation team consisting of officers from the judicial police and depending on the criminal activities of the perpetrators (object of the criminal attack, method of execution, means of execution, status of the offenders), criminalistic officers of appropriate authority are included.* For these crimes, in one criminalistic investigation, criminalistic officers from the Department of Economic Financial Crimes of the Ministry of Interior and the financial police can be included as well, but in a case of tax evasion which is linked to customs fraud, criminalistic officers from the customs administration are engaged. It is Public Prosecutor's responsibility to form the team. The public prosecutor has the freedom to decide whom he/she will engage in the research team, because the public prosecutor is also a party in the criminal proceeding for crimes prosecuted ex officio and has official interest for full clarification of criminal situations by providing relevant evidence material.

Criminalistic and financial investigation of economic crime is conducted in a phase of crime control and criminal processing, but depending on the complexity of the crime situation, an operational action of taking measures and activities is implemented at the same time. Also, more criminalistic officers under the management of the public prosecutor are engaged. If it is a case with elements of organized crime, the case is managed by the Department of the prosecutor for organized crime and corruption.

DEFINITION AND MANIFESTATIONS OF ECONOMIC CRIME

Classic crime is a landmark for the security situation, and economic crime is a landmark for the economic situation and stability in the country. If there is a growth of the classic crime (thefts, robberies, murders, rapes, sexual attacks on children) it mostly affects the work of the relevant departments in the police and its preventive actions, but the growth of economic crime inflicts damage against the state and its citizens and legal entities, and it is a problem managed by several state bodies that protect the state capital and the state budget; it is a problem that even threatens the survival and development of the country.

Economic crime, in fact, has quite specific features that distinguish it from the classical crime: the invisibility of the criminal event, non-violence – *"respectable citizens in the role of criminals"*; traces and evidence that are not visible, but are seen by professionals and professional inspectors who can perceive and provide this evidence so they can be relevant to judges. The process of investigating economic crime differs from the classical one, where act starts from the crime towards the perpetrator; in case of economic crime, it starts from the perpetrator towards the crime

3 Article 41 Paragraph 1 of the Criminal Procedure Code, Official. Gazette no. 150/10.

– crimes which the perpetrator committed, with whom he/she committed them and the persons who were associated in the criminal operation, by conducting a research and providing evidence for their criminal role and criminal aim, where and how they gained the criminal proceeds and money movement or their transformation from one to another property.

Economic crime is hidden, invisible appearance or occurrence whose holders do their best to keep it invisible. But if we say that some types of crime are “invisible”, we mean about the difficulties in distinguishing legal/illegal. This phenomenological feature of this crime assigns serious difficulties to the law enforcement bodies in its detecting and proving. In modern conditions of economic relations, the distinction between the legal and the illegal is so complex, and it is very difficult to determine the line between them. This situation is a product of modern development of economic relations, and the tendency of the modern liberal economy to get rid of the control of the state persisting to control the operation of the companies, economic organizations and their relationships. This contradictory tendency creates the problem of distinguishing the legal from illegal and ensuring a prosperous economy.⁴

Economic offenses are non-violent unlawful acts, characterized by deceit, concealment, failure to fulfill obligations, avoidance or circumvention of the laws etc., but performed in order to gain money, property or services; to avoid payment or loss of money, property or other services and provide other personal or business advantage.⁵

According to the above definition, economic crimes are non-violent unlawful acts, which mean that the perpetrators in their criminal act do not apply physical force or violence. In these cases they apply skill in tricking or avoiding certain regulations, laws, agreements etc. These crimes are carried out by a certain category of perpetrators like experts and professionals who have particular social, political or social position and they are in a situation with only their signature, decision, etc., to gain illegally assets for personal, political or business behalf. The most appropriate definition of this term should include the elements of socio-economic living conditions, criminal legal regulation, the object of attack and the possible economic crime perpetrators.

Today, this definition is experiencing significant changes due to new technologies and mass communication and there is a growing number of members from all social classes having the opportunity to engage themselves in illegal economic activities. Economic crime, also called “unconventional crime” by some researchers, has become a major problem of the modern society, mainly due to its close association with the economic and political activities, and the fact that the elements of the so-called no right criminal offenses consisted in this concept, are on border line with the legal actions.⁶

Having special position in the society suggests that these cases are non-violent in terms of physical force or psychological violence, which can sometimes be stronger than the physical violence. Reducing risk through implicating and connecting criminal activity with the legal sphere of business, finance, banking, politics, functions of state bodies and other social spheres is the most efficient way to eliminate the risk of detection and prosecution, because the general confusion of permitted and forbidden leads to blindness and blocking of the sensor power of penal legislation and criminal justice. Formal system of protection consists of assisting or permitting criminal activity by state authorities or in blocking the authorities of criminal prosecution and criminal justice and putting them, through corruption, in function of protection or tolerance of criminal activity because of the expected economic or political benefit. Informal system is a form of self-organization of criminal underground against the system of criminal justice. What is characteristic for economic crime is that the perpetrators are persons with legal capability, because they are parties in some legal or economic relations, but one should know the motive so one can determine why they did or not commit the crime. The motive is acquisition of wealth, property, money which suppresses the common sense and knowledge of what is allowed and what is prohibited. Besides the motive, the personality of the person is also very

4 Arnaudovski Lj., Methodological problems of statistical recording and monitoring of economic crime, MRKPK no. 2-3, Skopje, 2008, p. 470.

5 Dimitrov D., Economic offenses, Skopje, 1998, Skopje 1998, p. 4-5.

6 Kambovski, V., Criminal liability of legal persons MRKPK no. 2-3, Skopje, 2008, p. 319.

important. Behind every criminal act stands a motive, urging energy causing criminal activity, directing and managing it. Identifying the motive of some criminal behaviour is actually the key indication for detecting a crime and reconstruction of the entire criminal event. Offender's behaviour induced by motive leads to the achievement of a specific goal. The goal has its own "WHY" and "BECAUSE". If the level of intent or conscious orientation towards the goal is bigger, then the effect of the will is stronger.⁷ Whether the will was crucial in carrying out economic offenses, is irrelevant factor. An important factor is the motivation which is to acquire unlawful proceeds and the intention how to accomplish it. Of crucial importance is the possibility or situation that the perpetrator is in. Whether he/she can commit an economic offense and whether he/she is enabled by other factors such as – the position, professional properties and expert knowledge in relation to the crime. Crucial to the execution of the crime is the character of a person, his/her common sense of what is allowed and what is prohibited. The line between permitted or unpermitted and forbidden in economic offenses is very thin, because it is about respect or disrespect for the law, respect or disregard of authorities and powers granted according to the law. *For example: director of a public company is healthy person with strong character, but the strength of his/her character is affected by greed and abuse of his/her position, and the belief that crime won't be detected.*

Economic Criminalistics focuses on the influence of personality, the will, intent and motive for using the position, responsibilities and power to perform illegal or criminal conduct in order to receive some financial gain. According to Batkoska⁸, criminalistics should study the personality of the perpetrator, the time of execution (whether at the time of execution the perpetrator had certain authorities) and other relevant facts. Thereto, a distinction between internal (subjective) and external (objective) factors and causation between them should be made. Especially important is criminalistic psychology, which should work on the manner and methods in dealing with the perpetrators of economic offenses. It should be highlighted that the perpetrators are educated people who control the area where they committed the crime, have technical and professional knowledge to commit the crime, as well as to cover up the traces or evidence of the committed criminal activities.

Perpetrators of economic offenses are adult citizens with formed personality and according to the psychological theories of motive research there are two reasons for criminal action: theories of unchanged motives during human lifetime (instinctive, classical – psychoanalytic theories) and theories according to which the motives are changing and transforming throughout human lifetime (modern psychological theories of personality, existentialists, modern psychoanalytic theories, etc.).⁹

CRIMINALISTIC INVESTIGATION OF ECONOMIC CRIME

Criminalistic investigation is a complex procedure in which police officers are not focused only to detect crimes, it is particularly important to study the personality of the possible perpetrators of economic crimes that carried out criminal activity within the legal authorities, powers. It could be also said that a perpetrator of economic crimes, expresses his/her delinquency only within his/her official or legal authorities, and has never committed a classic crime, but according to the manifestation of wealth and the analysis of his/her lawful income, there is a suspicion of unlawful acquisition of property. Wealth gained in illegal way is one of the most common indications for the police officers to begin criminalistic detection, clarification and providing evidence of economic crime.

Recognition of criminal activities is the first step in the research process, and the first step is the hardest one. The most difficult is to obtain information and initial indications of criminal activity, and initial indications usually are related to perpetrators. Further on is revealing, clarifying and proving of committed criminal activities and classifying them under specific crimes.

⁷ Batkoska, L., Indications and psychological reconstruction of the crime, Yearbook of the Police Academy, Skopje, 2007/2008, p. 197.

⁸ Ibid, p. 195.

⁹ Ibid, p. 402.

Criminalistic control of economic crime

In order to combat economic crime, criminalistic control starts from the following important factors:

- The phenomenon of relative concealed criminal phenomena (dark figure) and
- Realization of the professionalism and organization of criminal offenses.¹⁰

Criminalistic control is police officers' everyday work within their jurisdiction, but the starting point of their actions are the "doubts" resulting from monitoring the situation in the field or in a particular economic and financial area, monitoring the wealth of person of significant positions and budget users, people whose occupations are associated with possible abuses (lawyers, notaries, bailiffs, accountants, etc.). First lowest degree of suspicion (general suspicion) is the occasion for initiating criminalistic control as a form of criminalistic activity; it consists of a set of operative-tactical measures and actions taken to prevent crime as a mass phenomenon, and detect crime in certain areas of economic operations, as well as crime associated with economic and financial relations and abuse of budgetary finance. Of enormous importance are the general doubts about the factors that determine the occurrence and existence of organizations carrying out economic crime and their primary manifestations in time and place in some working environments and beyond. These general facts or indicators of factors, conditions, circumstances and influences that determine the shape of economic crime, as well as general clues collected by wide operational inspection and direct or indirect supervision of: facilities, where material proceeds of the crime are expected to be "recognized" (night clubs, hotels, motels, restaurants); places where the crime was committed, where the perpetrator is expected to alienate the goods of dubious origin (second-hand markets, customs or commissions shops, purchase enterprises of second hand raw materials, etc.); "Check Points" of known multiple professional delinquents, etc., represent the main constituent elements of criminal prognosis of economic crime. General claims are only the first step in determining the truth about the criminal event.¹¹

Indication or indicator of crime is a function or characteristic (behaviour, process, variable) of a particular crime that is in a role of a substitute for manifestation of another phenomenon that is not available for direct observation. Investigation of a complex phenomenon of economic crime should start from external events that are striking, while monitoring them serves as an indicator for the presence of those contents that we can directly see. Criminalistic investigations study the personality of the offender, the time of committing of the offense, the environment or the place where the crime was committed, the objects and methods of execution.¹²

Indications are facts indicating the existence or non-existence of a crime or closer or distant link between this offense and a perpetrator. In economic crime, indicators often point to possible perpetrators of economic crime. As the most common indication for this type of crime is "enjoying the fruits acquired by committing a crime", while other indications that are important for economic crime are knowledge, profession and professional experience, motivation and mental capacities.¹³ The list of indications can be enriched in relation to the status of possible perpetrators, professional knowledge and experience, the business environment of possible perpetrators, family relations, but also the connection based on family and friendly relations and business contacts abroad, and, of course, indications related to financial transactions. When it comes to crime with elements of money laundering, indicators are applied in identifying suspicious financial transactions of suspicious customers. Indicators are actually indications.

Detecting economic crime means patient and complex search for the truth and its defining in the pre-trial and criminal procedure. Collection and verification of the facts and circumstances which are important for discovering and clarifying the specific criminal event and indi-

10 Sućeska M., *Fundamentals of economic crime*, Faculty of Criminal Justice Sciences and universities, AAB, Pristina, 2006, p. 36.

11 Angeleski, M., *Basic criminalistic theoretical problems of the fight against organized crime, rule of law and organized crime – a research project of the Faculty of Law*, 1996, p. 103.

12 Batkovska Lj., *op. cit.*, p. 191.

13 Dzhukleski, G. and Nikoloska S., *Economic criminalistic- second supplemented edition*, Grafik Mak Print, Skopje, 2008, p. 217.

cating the possible existence of economic crime, and finding, capturing and detaining criminal, requires mental activity and logical thinking within the system of criminal and tactical (or operational) activity and the system of criminal procedure, within the criminal proceedings as a single process.

Recognizing the elements of some of these crimes often leads to clarification and proving of complicated criminal situation with more involved offenders and more crimes. Discovering and clarifying the criminal event, indicating possible existence of economic or financial crime, starts from received information of a possible doubt (probability) of a criminal event that happened in the past.

According to the definition of Hans Valder,¹⁴ **“to doubt means to assume more or differently from what is shown”**. But criminalistic skill is not to wait, but to systematically investigate and find indications. Suspicion is productive when it is abolished or raised to a higher level, when we fully and surely know the offense or the offender.

Criminalistic processing of economic crime

The second stage or degree of criminalistic investigation is “criminalistic processing, which is a system of all operational-tactical measures focused to detect and determine specific crime, to detect and determine a perpetrator of a crime and to proceed with criminal prosecution”.¹⁵ Both criminalistic control and criminalistic processing with same operational and tactical measures are applied, but in this second stage of the preliminary investigation, the operating officer already has some specific knowledge of a particular criminal offense, perpetrator or items as evidence of certain criminal conduct. Within the criminalistic process certain investigative activities are undertaken and special investigative measures are applied. During the application they make a variety of simple and complex operational combinations from combining only operational-tactical measures to combining investigative activities and special investigative measures.

“Criminalistic-tactical level of the process of discovery in criminalistic processing (such as higher and last stage of the operational activity), reaches its peak in the creation of combination of mutually connected material, moral and psychological indications rising from the level of ‘basic doubt’ to the extent of ‘reasonable doubt’ about a specific crime committed by certain offender against whom initiation of criminal proceedings is initiated, that means that the criminal processing, as a final part of the operational activity, turns into investigative activity.”¹⁶

Criminal processing is a form or phase of activity in prevention of crime following after the criminalistic control and securing of basic doubt about the existence of criminal offenses or grounds to suspect that the particular individual or legal entity is engaged in criminal activities. In economic crime, criminalistic processing starts with detection of the crime, or when there is suspicion of committed criminal activity in accordance with the Penal Code. Also, often, processing is directed towards a legal entity or employees carrying out certain authorities as legal entities. Most often, economic offenses are associated with business operations of legal entities owned by the state, meaning the state authorities and institutions and legal entities, enterprises with mixed or private ownership. Depending on the type of legal entity, there are different suspicions of possible crimes related to status, professional and occupational characteristics of the perpetrators. In the case of legal entities – state authorities and institutions, as budget users, criminalistic processing consists of measures and actions to detect, clarify and prove abuses of the official authority. In companies with mixed ownership crim, mainly refers to frauds in stocks and shares or criminal behaviour related to false bankruptcies and falsifying business documentation. Legal entities privately owned and responsible persons in them usually commit crimes with elements of tax evasion, crimes against labour relations, against people’s health and processing in detecting and providing evidence of such crimes, and never

14 Kriminalistisches Denken, Hamburg, 1975, p. 44.

15 Vodinec V., Criminalistics, V edition, Modern registry system, Belgrade, 1984, p. 54.

16 Angeleski M. Operational Criminalistics, Skopje, 2005, p. 224.

excludes the possibility of existence of other crimes, especially computer fraud, computer forgery and money laundering. In this crime, often, processing is associated with offenders who spend more than they could earn. Processing is aimed to detect what crime they are involved in, what is their criminal role and criminalistic processing means financial investigation, because it is considered that “the money trail leads to the evidence of committed acts”. “The basic assumption for criminalistic processing is the knowledge of the criminal case and the criminal activities of a person.”¹⁷

Criminalistic processing aims to obtain bases of doubt and to turn it to a higher degree of probability, or a reasonable suspicion that is an important condition for initiating criminal proceedings against the perpetrators but also to initiate a procedure for freezing of funds, assets and other proceeds of the suspects because if this is not done, confiscation of criminal proceeds is not possible when the final court decision is brought.

“Criminalistic processing has the following objectives:

- To determine the existence of a criminal event,
- To determine the scope of criminal activities,
- To expand the discovery of possible new ways of carrying out crimes,
- To provide access to the perpetrator (perpetrators),”¹⁸
- To clarify the relationship of the perpetrators and their criminal roles
- To clarify the elements of first degree crime – to provide evidence for each of the perpetrators,
- To determine the methods of money laundering,
- To clarify the scheme of money laundering and
- To freeze suspect assets, proceeds and money gained by perpetrators.

Criminalistics processing as planned and directed operational activity starts from a certain criminal case or multiple cases in order to determine crime by collecting facts that have evidentiary significance, “**whether there is a relationship between the perpetrator and the criminal case, to define whether the specified assumed causality is justified**”.¹⁹ It is focused on the criminalistic case to determine specific crimes and their perpetrators, especially perpetrators of properties at the time of actions taken. The main goal of taking all measures and activities is directed towards providing all evidence that, by a rule, in crimes against official authority can be found in several places (in banks, post offices, PRO, etc.), depending on each criminal case.

Criminalistics investigation of economic crime is a complex issue with range of operational-tactical measures and police authorities, investigative activities and special investigative measures, but in which way and what measures are applied depends on the skill of planning, coordination of the police officers, in cooperation and coordination with the public prosecutor. In fact, operating combinations are measures and activities that are planned to be taken to clarify and provide evidence of a specific criminal situation. It is a grouping of police authorities, investigative activities and special investigative measures, which when implemented, can provide relevant evidence. The sum of two or more related dialectically connected tactical ways constitute a **tactical combination**. According to Vodinelic, tactical combination is a “union of several tactical ways, more operational and tactical measures, investigative activities or special investigative measures that can be mutually connected and taken in accordance with previously prepared plan.”²⁰

According to Angeleski, tactical combination represents “system of several tactical ways within the implementation of an operational and tactical measure or an investigation (judicial) action or system of operational and procedural actions in operating (criminal) subject”.²¹

17 Ibid pp. 118-129.

18 Dzhukleski G., Criminalistic control and processing of the crime – tax evasion, Security no. 3, Skopje, 1995, p. 611.

19 Krivokapić V. and Žarković, M., Criminalistic tactics, Belgrade, 1999, p. 69.

20 Vodinelic V., Criminalistics, detecting and proving Volume I, Faculty of Security, Skopje, 1985, p. 155 adapted according to Nikoloska S., Crimes against freedom, criminological - criminalistic aspects Grafotrans, Skopje, 2008, pp.234 – 235.

21 Angeleski M., Criminalistics, criminalistic tactics II, Gral, Skopje, 2002, p.235.

Operating combinations of investigating economic crime can be simple and complex. Simple combinations are cases of taking only a series of steps and actions. Setting the formula for the application of simple and complex operational combinations is done in the following way:

SIM – simple operational combination

COC – complex operational combination

OTM – operational and tactical measures

ID – investigative actions

SIM – special investigative measures

SIM = OTM + OTM + OTM (or disaggregated SIM = collecting information from citizens + inspection of business documentation + vehicles and luggage control)

COC = OTM + ID + ID (or disaggregated COC = collecting information from citizens + inspection of business documentation + documentation expertise)

COC = OTM + ID + SIM (or disaggregated into COC = inspection of business documentation + expertise + using people with hidden identity for monitoring and collecting information or data).

Economic crime is a complex crime in which perpetrators commit crime for a longer period of time, more perpetrators of criminal activities are involved, the evidence is in many business documents, and a larger number of criminalistic workers from several state authorities are engaged. Therefore, at the opening of the criminalistic processing the public prosecutor is leading the case along with the investigation team that can consist of officials from several government bodies, they give a “name” to the criminal case which is a synonym for the character of the criminal activities in the actual crime situation. For example, criminalistic processing of criminal situation with elements of abuse of official position and authority, falsifying business documentation by doctors and other persons involved in illegal procedure for decision-making for granting disability pensions is called “Metastasis”. Criminalistic processing called “Grain” is a criminal case with elements of abuse and falsification of documents for import of wheat. Another criminalistic processing with elements of abuse of official position and authority, tax evasion, money laundering and others is called “Spider Web”.

The final phase of the criminalistic research is providing evidence and bringing criminal charges, but continuing in the investigation and the judicial phase, whenever the prosecutor decides that it is necessary to take additional measures and actions in order to fully clarify and prove the criminal legal case.

In the final stage of the criminalistic investigation attention is pointed towards the analysis and comparison of secured evidence and its connection with the suspected perpetrators of particular crimes and determination of their capacities during the execution of the crimes. It is the process of proving that begins in pre-trial proceedings and ends with a court decision, when the court based on a free judicial evaluation of evidence brings a judgment.

ANALYSIS OF CASE - Operational action “Milka”

Macedonian police in July 2013 in cooperation with the public prosecutor for organized crime and corruption and the customs realized great operational action called “Milka”. Police was receiving for a longer period of time information and operational information about a crime of cattle smuggling from the Republic of Macedonia and Albania for the purpose of achieving large financial gains. It was an organized criminal group of perpetrators with Macedonian and Albanian nationality and also people like border policemen, veterinarians, resellers of cattle and cattle transporters who were involved. A longer period of time – about six months, there was an exchange of operational information about criminal activities of a criminal group with people involved from several towns in Western Macedonia – Debar, Kicevo and Struga, between local police station and the Department for combating economic crime, criminal intelligence and analysis in the Ministry of Internal Affairs in cooperation with the prosecutor from the Department for organized crime and corruption. Series of measures and actions were taken, and 32 people were arrested, 18 Macedonians and 14 Albanians, of whom many

were police officers – officers and employees in police stations at the border crossings Blato and Dzepcishte towards Albania near Debar. Through SELEC – center for cooperation and coordination with the Albanian police was established. It was an international criminal group, which acts from 2011, since its members united and split the criminal roles and some of the group members organized the purchase, transport, storage and smuggling across the Green Line border, avoiding police and customs control on the territory of Macedonia and Albania near Debar village of Spas, located 500 meters from the border crossing Blato. Criminal group bought cattle from livestock markets in the country, most of those in Bogovinje – Gostivar, in the village of Krivogastani in Prilep and Kicevo. Then trucks were transporting the cattle to the village Spas, where they were temporarily put in stables, owned by the members of the group until they arranged the route with the policemen for safe transfer of the cattle to Albania. Police officers were giving them information about the current position of the police patrols and sent them to another location. For the transport not to be interrupted from the place of purchase to the village, this criminal group in its organization had a veterinary inspector who was in charge of making falsified documents for the transportation of the cattle through the territory of Macedonia. Falsified documents were about the origin, ownership and health status of the goods. Smuggled cattle in Albania has been taken by members of the criminal group from Albania, transported and sold in the markets in Tirana, Elbasan and Durres. According to the evidence provided, this group of perpetrators exactly earned 2,138,850 Euros in 2 years. They managed to smuggle 2.037 live cattle with an average weight of 300 kilograms. Calves and oxen from the Macedonian markets were bought for an average price of 2 euros per kilogram and sold in Albania for 5-6 Euros per kilogram. Profit was 3.5 Euros per kilogram. After the conducted criminalistic control, a criminalistic processing was opened, which was named “Milka”. Investigation teams were formed of police officers from the police, financial police and the customs, and in cooperation and coordination with the public prosecutor an operational action was conducted and at the same time several searches of private homes and business premises were conducted. At the same time several teams involved in the action made searches of 18 locations in Debar, Struga and Kicevo, where they found and seized: 4 guns, 125 pieces of ammunition, two live animals (cattle), various types of documents about the origin, ownership and health certificates (124 cattle passports, 83 health certificates and 308 ear tags), a pair of pliers for ear tags, five trucks and two passenger cars, 323 085 euros, 90,930 dollars, 1,390 francs and 740,000 denars, and mobile phones and SIM cards from different operators. Detainees are suspected to have committed the crimes “criminal association”, “smuggling”, “falsified marks of value”, “abuse of official position and authority”, “giving a bribe”, “taking bribe” and “helping”.

From the first moment, measures and actions taken in pre-trial proceedings (criminalistic and financial research) are considered to be secret.²² Legislator foresees a judicial control of the legality in taking over of some of the actions and thereby a right was violated against the person applied. If within 8 days a complaint is appealed, the judge is obliged to make a decision during the preliminary procedure, to decide on the legality of the action or the measure and the person submitting the complaint is not restricted in right to bring criminal charges and his right of protection to realize it in some other way.²³

FINANCIAL INVESTIGATION OF ECONOMIC CRIME

The world began to recognize the value of financial information for detecting and investigating crimes perpetrated by organized criminal groups. The examination of proceeds from crime is a complex process which involves several state authorities, which, through planned and coordinated action deal with the crime that results in acquisition of high criminal proceeds – wealth for themselves and their families.

²² Article 287 of the Code of Criminal Procedure, “Official Gazette” no. 150/10. Article 289 of the Code of Criminal Procedure, “Official Gazette” no. 150/10.

²³ Article 290 paragraph 1 of the Code of Criminal Procedure, “Official Gazette” no. 150/10.

Not identified criminal proceeds are a “win” of the crime and sufficient motive for the offenders to develop their criminal activity and to gain wealth, which in some cases serves them as a “lubricant” – corrupting places where realization of the crime “got stuck”. Fighting crime and catching perpetrators is a goal of every organized state which develops concepts for the application of effective tools and methods in the process of investigation of any criminal form that resulted in illegal possession of proceeds and property. Confiscation of criminal proceeds should be the main objective in research and providing evidence of the crimes committed for the perpetrators of crimes and effective tool to combat crime.

Financial investigations are one of the most important segments in the strategy in combating property motivated crime, in particular, organized economic crime, given that it allows identification of “traces” to illegally gained money and their monitoring or locating.²⁴ Therefore, monitoring and focusing on the proceeds of criminal actions of the perpetrators of any form of separate criminal act or offense of organized crime should be the main task of the forces for implementation of the law (law enforcement), which through financial investigations should identify, seize and confiscate criminal proceeds and property. Economic crimes are commonly connected to money laundering, and money laundering is a secondary crime where perpetrators gain criminal proceeds. Almost all economic offenses are subject to financial research in order to determine the type, amount and the change of ownership of criminal proceeds and their transformation from one form to another.

CONCLUSION

Successful fight against economic crime as individual criminal act or organized crime is conditioned by full implementation of the criminalistic and financial investigation of criminal cases, through discovery, clarification and providing evidence of criminal acts and their perpetrators. Of particular importance is the identification of criminal proceeds, their security and confiscation as a measure imposed against the perpetrators.

Specificity of economic crime is that criminal activities are not being implemented at once, by one person or in one place. It is a crime committed for a longer period of time involving more offenders, the evidence is contained in the business documentations and criminal income is usually in cash which is integrated into the legal financial system in the country, and hidden in foreign banks. This complexity imposes the need of long-term operational work, starting from indications, usually indicating a possible perpetrator, to clarification of crimes that are committed, persons that are involved in these crimes and tracking of criminal money through control and analysis of financial transactions of foreigners in national banks and transferring them abroad. The Public Prosecutor manages the procedure with the investigation team, which depending on the nature of the crime, may consist of officers from different bodies – police, financial police and customs. Public Prosecutor on the basis of knowledge, operational information and evidence may initiate financial research. The Financial Intelligence Department may at the request of the Administration ask the court to freeze the bank accounts or freeze movable and real-estate property. Based on evidence of criminalistic and financial investigation, public prosecutor is the one who makes decisions on prosecution against perpetrators of economic crimes and proposes to the court imposing criminal sanctions and measures of confiscation of criminal proceeds and property. Quality of the evidence provided in the criminal and financial investigation affect the work of the criminal proceedings and the adoption of the final court decision.

²⁴ Boskovic G. and Marinkovic D., *Methods of financial investigation in combating organized crime*, NBP, *Jurnal of criminalistics and law*, no. 2, Belgrade, 2010, p. 87.

REFERENCES

- Angeleski M., Criminalistic proceedings in detecting economic crime, Yearbook of the Faculty of Security, Skopje, 1994.
- Angeleski, M., Basic criminalistic theoretical problems of the fight against organized crime, rule of law and organized crime – a research project of the Faculty of Law, 1996.
- Angeleski M., Criminalistics, criminalistic tactics II, Gal, Skopje, 2002.
- Angeleski M. Operational Criminalistics, Skopje, 2005.
- Arnaudovski Lj., Methodological problems of statistical recording and monitoring of economic crime, MRKPK no. 2-3, Skopje, 2008.
- Banovic B., Securing evidence in the criminalistic processing criminal acts of economic crime, Belgrade, 2002.
- Batkoska L, Indications and psychological reconstruction of the crime, Yearbook of the Police Academy, Skopje, 2007/2008.
- Boskovic G. and Marinkovic D., Methods of financial investigation in combating organized crime, NBP, Jurnal of criminalistics and law, no. 2, Belgrade, 2010.
- Vodinelic V., Criminalistics, V edition, Modern Administration, Belgrade, in 1984.
- Vodinelic V., Criminalistics, detecting and proving Volume I, Faculty of Security, Skopje, 1985.
- Dimitrov D., Economic offenses, Skopje, 1998, Skopje 1998.
- Denken, Kriminalistisches, Hamburg, 1975.
- Dzhukleski, G. and Nikoloska S., Economic criminalistics- second supplemented edition, Graphic Make Print, Skopje, 2008.
- Dzhukleski G., Criminalistics control and processing of the crime – tax evasion, Security no. 3, Skopje, 1995.
- Law on Criminal Procedure, Official. Gazette no. 150/10.
- Kambovski, V., Criminal liability of legal persons MRKPK no. 2-3, Skopje, 2008.
- Sučeska, M. Fundamentals of economic crime, Faculty of Criminalistic Justice Sciences and universities, AAB, of 2006.
- Krivokapic V. and Žarkovic, M., Criminalistic tactics, Belgrade, 1999.
- Nikoloska. S., Crimes against official position, Grafotrans, Skopje, 2008.

КРИМИНАЛИСТИЧКА И КРИВИЧНОПРАВНА АНАЛИЗА КРИВИЧНОГ ДЕЛА НЕДОЗВОЉЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И СТАВЉАЊА У ПРОМЕТ ОПОЈНИХ ДРОГА¹

Мр Саша Марковић²

Полицијска управа Ваљево

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Сажетак: Недозвољена производња и стављање у промет опојних дрога у савременим друштвеним односима је честа појава која прети самом опстанку државе у њеном демократском облику. Наиме, коришћење опојних дрога ствара огромне штетне последице на укупно здравље нације, и то све млађе популације. Поред тога, новчани приходи које остварују организоване криминалне групе у овој области су толики да често премашују годишње буџетске приходе мањих и осредњих развијених држава Европе и света, при чему се део тог „прљавог“ новца често пласира у коруптивне сврхе носилаца државних функција и обарање демократски изабраних влада. Из тог разлога све демократске државе одвајају велике ресурсе на сузбијање ове штетне појаве, успостављањем адекватног здравственог, социјалног, образовног, а нарочито криминалистичког и кривично-правног и казненог система, усмереног ка превентивно-репресивном деловању на спречавању и сузбијању илегалног коришћења, односно производње и промета опојних дрога. Велики новчани издаци се усмеравају и на успостављање сарадње између полицијских и правосудних органа на међународном нивоу, зато што и криминалне групе често делују на подручју више држава. У овом раду ће бити анализиран кривично-правни систем који је успостављен у нашој држави, а који се односи на сузбијање недозвољене производње и промета опојних дрога. Посебно ћемо се осврнути на казнену политику Вишег суда у Ваљевоу у овој области, у периоду од извршене последње велике „реформе“ правосуђа (2010. године), а имајући у виду чињенице да је изменама Кривичног законика 2009. године уведен члан 57 став 2 КЗ, којим се забрањује ублажавање казне за поједина кривична дела, између осталог и из члана 246, став 1 и 3.

Кључне речи: опојне дроге, недозвољена производња и промет, кривично дело, казнена политика, полиција, јавно тужилаштво, суд.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Злоупотреба опојних дрога и психотропних супстанци представља једну од најтежих глобалних претњи, за чије сузбијање су заинтересоване све земље света. Време у коме се налазимо, као и године и деценије које следе, карактерише процес глобализације и интернационализације, који са собом носе својеврсни ризик у виду кривичноправног експанзионизма. Управо у правцу сузбијања илегалног промета дроге, уочавамо велики број мера и активности које се предузимају на регионалном и међународном нивоу, које нужно утичу и на унутрашње, национално законодавство. Такође, глобализација је омогућила прелаз преко граница једноставно и лако, што посебно доприноси порасту злоупотреба. Укидање баријера дуж целе северноамеричке слободне трговинске зоне и ЕУ, олакшала је проток и доброг и лошег. Можемо већ на самом почетку рада да уочимо да се глобализација и интернационализација с једне стране, и кривичноправни експанзионизам, с друге, налазе у узрочно-последичном односу.

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту: *Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције*, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, циклус научних истраживања 2015–2019. година.

² Мр Саша Марковић, начелник ПУ Ваљево, sasamarkovic975@gmail.com

Али, не треба заборавити да се почетак коришћења опојних дрога везује за позитивне ефекте ових супстанци, пре свега, у медицини. Користиле су се за лечење, смиривање болова, отклањање умора и слично. Овакви начини њиховог коришћења били су ограничени и строго контролисани. Међутим, са развојем човечанства долази до неконтролисаног коришћења опојних дрога, без медицинског надзора, што је испољило њихово штетно дејство у први план и довело до континуираног пораста злоупотребе опојних дрога. „Према одређеним подацима о сагледивом обиму заступљености употребе дрога, 1950. година се узима као година експлозије употребе дрога у САД, а 1960. година је година огромног повећања обима наркоманије у најразвијенијим земљама Европе, док 1970. година означава експанзију употребе дрога у бившој Југославији.“³

Злоупотреба опојних дрога је проблем коме треба приступити мултидисциплинарно. Она је, између осталог, и социјално-патолошка појава која прати историјски развој човечанства, а у савременом друштву достиже забрињавајуће размере. По питању начина и средстава за сузбијање злоупотребе опојних дрога, у савременој науци прихваћено је схватање да се позитивни резултати могу постићи једино сложеном интеракцијом координираног деловања низа друштвених фактора. Иако је јасно да у борби против злоупотребе опојних дрога приоритет треба дати превентивном деловању, у савременом друштву и даље је основно средство репресија чија примена има за циљ да у што већој мери онемогући неовлашћену производњу и продају опојних дрога и на тај начин спречи њихову злоупотребу.⁴

ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА НЕОВЛАШЋЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И СТАВЉАЊА У ПРОМЕТ ОПОЈНИХ ДРОГА

Изменама Кривичног законика 2009. године,⁵ кривично дело неовлашћена производња, држање и стављање у промет опојних дрога рашчлањено је на два кривична дела, и то: неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога и неовлашћено држање опојних дрога.

Неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога је кривично дело предвиђено Кривичним закоником РС⁶ у члану 246 и има неколико облика.

Основни облик кривичног дела предвиђен у ставу 1 чини – ко неовлашћено производи, прерађује, продаје или нуди на продају или ко ради продаје купује, држи или преноси или ко посредује у продаји или куповини или на други начин неовлашћено ставља у промет супстанце или препарате који су проглашени за опојне дроге. Предвиђена казна за извршење основног облика кривичног дела је затвор од три до дванаест година.

Објект радње кривичног дела јесу супстанце и препарати који су проглашени за опојне дроге. Основна подела опојних дрога је на четири групе: 1. депресори централног нервног система са опијумом као главним представником, 2. стимуланси, међу којима је најзначајнији представник кокаин, 3. халуциногени, најпознатији је ЛСД, и 4. канабис. У члану 112 Кривичног законика дато је аутентично тумачење у којем је истакнуто да се опојним дрогама сматрају супстанце и препарати који су законом и другим прописима заснованим на закону проглашени за опојне дроге и остале психоактивне контролисане супстанце.⁷

Списак опојних дрога и осталих психоактивних контролисаних супстанци је саставни део Закона о психоактивним контролисаним супстанцама.⁸ Министар надлежан за послове здравља утврђује списак, на предлог комисије. Списак садржи психоактивне контролисане супстанце у складу с потврђеним конвенцијама Уједињених нација, које

3 С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић, М. Костић, *Криминологија*, Ниш, 2009, стр. 397.

4 З. Стојановић, Н. Делић, *Кривично право - посебни део*, Правни факултет, Београд, 2013, стр. 196.

5 *Службени гласник РС*, бр. 72/2009.

6 *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

7 Кривични законик, члан 112 тач. 15.

8 *Службени гласник РС*, бр. 99/2010.

уређују област психоактивних контролисаних супстанци, као и психоактивне контролисане супстанце утврђене на предлог органа надлежних у области психоактивних контролисаних супстанци. Списак се објављује у „Службеном гласнику РС“.⁹ Психоактивне контролисане супстанце на списку разврставају се у листе од један до седам, у складу с потврђеним конвенцијама Уједињених нација.¹⁰ Опојна дрога је свака супстанца биолошког, односно синтетичког порекла, која се налази на списку, у складу са Јединственом конвенцијом о опојним дрогама („Службени лист СФРЈ“, бр. 2/64), односно супстанца која делује примарно на централни нервни систем смањујући осећај бола, изазивајући поспаност или будност, халуцинације, сметње у моторним функцијама, као и друге патолошке или функционалне промене централног нервног система.¹¹ Како се према члану 112 став 15, под опојним дрогама подразумевају и остале психоактивне контролисане супстанце, треба истаћи да према Закону о психоактивним контролисаним супстанцама ту спадају: а) психотропне супстанце, под којима се подразумева свака супстанца биолошког односно синтетичког порекла која се налази на списку, у складу са Конвенцијом о психотропним супстанцама, односно супстанца која делује примарно на централни нервни систем и мења моздане функције, због чега се мењају перцепција, расположење, свест и понашање, б) производи биолошког порекла, који имају психоактивно дејство; и в) друге психоактивне контролисане супстанце.

Радња извршења је алтернативно прописана и састоји се у производњи опојне дроге, преради опојне дроге, продаји опојне дроге или нуђењу опојне дроге на продају или куповини опојне дроге ради продаје, држању опојне дроге ради продаје, преношењу опојне дроге ради продаје, посредовању у продаји или куповини опојне дроге и на други начин стављања у промет опојне дроге.¹² Ове делатности представљају радњу извршења овог кривичног дела само када се врше неовлашћено, тј. противно одговарајућим прописима. Закон о психоактивним контролисаним супстанцама регулише услове и поступак за издавање дозволе за производњу и промет опојних дрога.

Под производњом психоактивне контролисане супстанце, које чине и опојне дроге, према члану 22 Закона о психоактивним контролисаним супстанцама, подразумева се припрема, изоловање, синтеза, пречишћавање, модификација, прерада, мешање, паковање и сваки други поступак којим се добија или се доприноси добијању психоактивне контролисане супстанце коришћењем хемијских, физичких и биолошких процеса, а коју обавља правно лице у складу са овим законом. У свим осталим случајевима производња психоактивних контролисаних супстанци је неовлашћена и представља елемент бића кривичног дела.¹³

Свако стављање у промет опојне дроге које одступа од извоза, увоза, транзита, превоза, складиштења, дистрибуције, продаје, куповине, посредовања при куповини или продаји и слично, које обавља правно лице у складу са законом је неовлашћено. У оквиру неовлашћеног стављања у промет разликује се више радњи: неовлашћена продаја, нуђење на продају опојне дроге, посредовање у куповини или продаји и стављање у промет супстанце и препарат који су проглашени за опојне дроге.¹⁴

Привилеговани облик кривичног дела, предвиђен у ставу 2 чини – ко неовлашћено узгаја мак или психоактивну конопљу или друге биљке из којих се добија опојна дрога или које саме садрже опојну дрогу. За овај облик кривичног дела предвиђена је казна затвора од шест месеци до пет година.

Тежи облик кривичног дела, предвиђен у ставу 3, чини се ако је основни облик кривичног дела извршен од стране групе, или је учинилац овог дела организовао мрежу

9 *Ibid.*, члан 8.

10 *Ibid.*, члан 10.

11 *Ibid.*, члан 3 став 1 тачка 1.

12 З. Стојановић, Н. Делић, Кривично право - посебни део, *op. cit.*, стр. 197.

13 М. Павловић, Кривична дела у вези са опојним дрогама, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. LXIII, 2012, стр. 447–448.

14 *Ibid.*, стр. 448.

препродаваца или посредника.¹⁵ Група се може дефинисати као најмање три лица повезани ради трајног или повременог вршења кривичних дела која не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру.¹⁶ Поред вршења дела од стране групе, члан 246 став 3 КЗ РС, као квалификовани облик предвиђа и вршење основног облика од стране организоване мреже препродаваца или посредника. „Радња извршења овог облика је делатност проналажења, анимирања, придобијања, ангажовања и повезивања више лица за продају опојних дрога који се шаљу на разна места или пунктове.“¹⁷ Посредници су лица која одржавају везу између препродаваца и продаваца. За овај квалификовани облик кривичног дела предвиђена је казна затвора од пет до петнаест година.¹⁸

Најтежи облик кривичног дела предвиђен је у ставу 4, а чини се ако је основни облик кривичног дела извршен од стране организоване криминалне групе. Организована криминална група је група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно с циљем вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи.¹⁹ Предвиђена казна за учиниоца је казна затвора од најмање десет година.

У ставу 5 предвиђено је да се учинилац дела из ст. 1 до 4 овог члана (246 КЗ) може ослободити од казне ако открије од кога набавља опојну дрогу. У питању је факултативни основ за ослобођење од казне.

У ставу 6 инкриминисане су одређене припремне радње у вези са неовлашћеном производњом и стављањем у промет опојних дрога. Предвиђено је да кривично дело чини оно лице које неовлашћено прави, набавља, поседује или даје на употребу опрему, материјал или супстанце за које зна да су намењене за производњу опојних дрога. Предвиђена је казна затвора од шест месеци до пет година. Конвенција Уједињених нација против незаконитог промета опојним дрогама и психотропним супстанцама, поред предвиђених обавеза, садржи и извесне препоруке чије прихватање зависи од уставног и правног система појединих земаља. Између осталог, препоручено је да се као кривично дело предвиде и одређене припремне радње. С обзиром на то да наше кривично право инкриминише у неким случајевима припремне радње и за мање друштвено опасна дела од кривичног дела из члана 246, уношење ове инкриминације је оправдано.²⁰

У ставу 7 предвиђено је да ће се одузети опојне дроге и средства за њихову производњу и прераду. Реч је о обавезној примени мере безбедности из члана 87 КЗ.

Радње овог кривичног дела су алтернативно одређене. Дело је извршено предузимањем ма које од предвиђених радњи. Ако извршилац предузме више различитих радњи извршења, постојаће реални стигај кривичних дела, или се уз постојање осталих услова може конституисати продужено кривично дело. Код оних радњи извршења, које значе трајну делатност, као што су нпр. продаја, куповина, нуђење на продају и сл., сукцесивним предузимањем више таквих радњи остварује се само једно кривично дело, али је за постојање дела довољно да је предузета и само једна таква радња.²¹

15 Као мрежу посредника треба разумети постојање већег броја лица распоређених на разним местима, преко којих учинилац продаје дрогу или који посредују при куповини или продаји дроге (ВСС Кж. 4/05).

16 Кривични законик, члан 112 тачка 22.

17 Д. Јовашевић, *Кривично право : Посебни део*, Београд, 2010, стр.137.

18 М. Павловић, 2012 : *op. cit.*, стр. 450.

19 *Кривични законик*, члан 122 тачка 35.

20 З. Стојановић, Д. Коларић, *Кривичноправно сузбијање организованог криминалитета, тероризма и корупције*, Правни факултет, Београд, 2014, стр. 148.

21 Љ. Лазаревић, *Коментар кривичног законика РС*, Савремена администрација, Београд, 2006, стр. 654.

**КАЗНЕНА ПОЛИТИКА ВИШЕГ СУДА У ВАЉЕВУ
ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО НЕОВЛАШЋЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И
СТАВЉАЊА У ПРОМЕТ ОПОЈНИХ ДРОГА**

Виши суд у Ваљеву у првом степену, између осталог, суди за кривична дела за која је као главна казна предвиђена казна затвора преко десет година и суди у кривичном поступку према малолетним учиниоцима кривичних дела. У другом степену, између осталог, одлучује о жалбама на одлуке основних судова о мерама за обезбеђење присуства окривљеног, и за кривична дела за која је прописана новчана казна и казна затвора до пет година.²²

Значи, законом је прописано да су више тужилаштво и виши судови стварно надлежни да покрећу и воде кривични поступак и поступају према лицима осумњиченим, односно окривљеним за извршење основног (став 1) и првог квалификованог облика (став 3) кривичног дела неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога. Као што смо већ видели из ранијег излагања, забрањена је само казна затвора и то за извршење основног облика кривичног дела од три до дванаест година, за први квалификовани облик од најмање пет до петнаест година.

У другом степену Виши суд у Ваљеву одлучује по жалби на пресуде донете од стране основног суда за привилеговани облик кривичног дела, где је забрањена казна затвора од шест месеци до пет година, и за припремне радње у вези са неовлашћеном производњом и стављањем у промет опојних дрога (став 6) где је такође забрањена казна затвора од шест месеци до пет година.

Виши суд у Београду, и то Посебно одељење (за организовани криминал), према члану 2 Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, суди (стварно је надлежан) за кривична дела организованог криминала, а самим тим и за кривична дела из члана 246 став 4 КЗ, иако је место извршења кривичног дела територија Колубарског управног округа, односно по општем правилу, месно надлежан Виши суд у Ваљеву.

У раду ћемо се бавити само облицима кривичног дела неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога, за чије поступање је стварно надлежан Виши суд у Ваљеву у првом степену.

У следећој табели може се видети казнена политика Вишег суда у Ваљеву, у периоду 2010–2014 за кривично дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога из члана 246, ст. 1 и 3 КЗ.

	Оптужнице	Бр. лица	Правне пресуде	Бр. лица	Каз. до 3.г. + условне осуде	Каз. преко 3. г.	Ослобођ. од каз.	Осл. од оптужбе + одб. оптжби	Васп. мере
246 ст 1	64	92	39	56	10 +1	36	3	2+1	3
246 ст 3	5	11	2	2			2		
246 ст 5				3			3		
Укупно:	69	103		58	11	36	5	3	3

Из наведене табеле може се закључити да је највећи број лица осуђен на казну затвора у границама између посебног законског минимума и максимума (од 58 правноснажно осуђених чак 36). Пет лица је оглашено кривим и ослобођено од казне, од којих три у складу са чланом 246 став 5, а два лица у складу са чланом 31 КЗ. Против једног лица је одбачена оптужба, а два су правноснажно ослобођена оптужбе. Три лица су у тренутку извршења дела била млађа пунолетна лица, па су им изречене васпитне мере. Најзанимљивије за анализу су пресуде за оних 11 лица, којима је изречена казна затво-

²² Закон о уређењу судова, *Службени гласник РС*, бр. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011 – др. закон, 78/2011 – др. закон, 101/2011 и 101/2013, члан 23.

ра испод посебног законског минимума. Поставља се питање како, када за ова кривична дела постоји забрана ублажавања казне испод законског минимума? На ово питање ћемо одговорити на крају рада, након извршене анализе свих пресуда Вишег суда у Ваљеву којима су изречене такве казне.

ИНСТИТУТ УБЛАЖАВАЊА КАЗНЕ ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО НЕОВЛАШЋЕНЕ ПРОИЗВОДЊЕ И СТАВЉАЊА У ПРОМЕТ ОПОЈНИХ ДРОГА У ПРАКСИ ВИШЕГ СУДА У ВАЉЕВУ

Законом о изменама и допунама кривичног законика из 2009. године извршене су измене којима су унете нове одредбе (члан 57, став 2) по којима се казна не може ублажити за поједина кривична дела, и то: отмицу (члан 134, ст. 2 и 3), силовање (члан 178), обљубу над немоћним лицем (члан 179), обљубу са дететом (члан 180), изнуду (члан 214, ст. 2 и 3), неовлашћену производњу и стављање у промет опојних дрога (члан 246, ст. 1 и 3), недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи (члан 350, ст. 3 и 4) и трговину људима (члан 388). На овај начин ублажавање казне је престало да буде општи институт у нашем кривичном праву, јер се од тада не примењује код свих, већ само код неких (додуше код далеко већег броја) кривичних дела.²³

Једно од најконтроверзнијих питања ЗИД КЗ из 2009, па и ЗИД КЗ из 2012. године је забрана ублажавања казне за поједина кривична дела. Ова одредба је наишла на критику, како у теорији, тако и у судској пракси. Опште је усвојено мишљење да би укидањем ове одредбе било уклоњено једно „страно тело“ и аномалија из Законика. Из тих разлога Предлог ЗИД КЗ-а из 2012. је у члану 7 садржао одредбу по којој је било предвиђено брисање става 2 члана 57. Међутим, предложеним и прихваћеним амандманом у Народној скупштини, спорна одредба и даље остаје да квари Кривични законик. Радна група је предложила Влади брисање одредбе члана 57 став 2, из разлога што та одредба ни сама не следи идеју на којој је заснована (макар она била и погрешна), дозвољавајући ублажавања казне код кривичног дела које је теже, у односу на кривично дело исте врсте које је лакше.²⁴

Тешко се може наћи објашњење – зашто је законодавац 2009. године забранио ублажавања казне за тежи облик кривичног дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога када је дело учињено од стране групе (став 3), а није за најтежи, када је дело учињено од стране организоване криминалне групе (став 4).²⁵

Многи истакнути научни радници који се баве нашом кривичноправном теоријом критикују ове одредбе Кривичног законика (Стојановић, Ђорђевић, Коларић, Делић итд.). При томе, наводе многе аргументе против ове одредбе КЗ и наводе негативне примере из праксе до којих је дошло или је могло доћи због примене члана 57 став 2 КЗ.

Поставља се питање – како бранити решење које искључује могућност примене и законских основа за ублажавања казне код горе набројаних кривичних дела (чиме се изједначава кажњавање за покушано и довршено кривично дело, не уважава битно смањена урачуљивост итд.).²⁶

Такође, у својству окривљених којима је стављено на терет да су извршили наведена кривична дела, често се налазе раније неосуђивани млади људи, чије личне прилике и друге околности указују да би у одсуству забране прописане у одредби члана 57 став 2 КЗ, биле изрицане казне затвора у краћем трајању од законом прописаног минимума и које би у таквим случајевима представљале адекватније кривичне санкције од казни за-

23 Н. Делић, *Забрана (искључење) ублажавања казне у одређеним случајевима*, *Crimen*, Год. 1, бр. 2 (2010), стр. 238.

24 Д. Коларић, *Кривичноправни инструменти државне реакције на криминалитет и предстојеће измене у области кривичних санкција*, *Оптужење и други кривичноправни инструменти државне реакције на криминалитете*, LIV Саветовање Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу, Златибор, 2014, стр. 501–502.

25 З. Стојановић, Д. Коларић, *Нова решења у Кривичном законнику Републике Србије*, *Безбедност*, Год. 54, бр. 3 (2012), стр. 17.

26 З. Стојановић, *Кривично право – општи део*, Београд, 2013, стр. 325.

твору изречених у складу са забраном ублажавања, које често представљају непримерено високе казне. Посматрано са становишта специјалне превенције, с циљем спречавања поврата, дужина боравка у затвору, посебно код младих, први пут осуђиваних, може да буде од утицаја на њихово будуће понашање. Код нпр. члана 246 КЗ јавило се пуно проблема у пракси у ситуацијама када се ради о малим количинама опојне дроге или о тзв. лаким дрогама, јер је оцењено да је превисока казна од минимум три године затвора у случају поседовања нпр. једног цоинта.²⁷

Треба имати у виду да се минималне запрећене казне – односно посебни законски минимум предвиђен за извршење основног и првог квалификованог облика кривичног дела (ст. 1 и 3 члана 246) могу ублажити, иако је то у супротности са чланом 57 став 2 Кривичног законика. Објашњење за ову могућност, даћемо даље у раду.

Наиме, у ставу 5 кривичног дела из члана 246 предвиђено је да се учинилац дела из ст. 1. до 4. овог члана, који открије од кога набавља опојну дрогу може ослободити од казне. Такође, члан 58 став 1 прописује да суд може ослободити од казне учиниоца кривичног дела само када то закон изричито предвиђа.

У питању је факултативни основ за ослобађање од казне, што значи да надлежни суд може ослободити од казне али и не мора, учиниоца овог кривичног дела уколико открије лице/а од којих набавља опојну дрогу. Досадашња пракса показује да ће суд најчешће применити ову могућност и ослободити од казне учиниоца уколико исти, не само открије од кога набавља опојну дрогу, већ и пружи довољно доказа органима кривичног гоњења да се против тих лица може покренути кривични поступак. У конкретном случају, окривљени НН открио је лица од којих је набављао опојну дрогу и то опојну дрогу хероин у количини од једног килограма, што је било од посебног значаја за утврђивање чињеница и околности које су биле важне за пресуђење ове кривично-правне ствари. Овакво признање кривичног дела од стране окривљеног НН није у супротности са другим доказима, који су у списима ВЈТ Ваљево. Окривљени је оглашен кривим за кривично дело неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога из члана 246 став 5, а у вези са ст. 3 и 1 КЗ, и у складу са чланом 58 став 1 КЗ ослобођен од казне (Пресуда Вишег суда у Ваљево – СПК. бр. 7/14 и СПК. бр. 8/14 од 27. 5. 2014).

Али, у пракси постоје и примери ослобођења од казне и када учинилац није дао довољно доказа који би помогли да се санкционише лице од кога је набавио опојну дрогу. Навешћемо пример из Вишег суда у Ваљево, када учинилац овог кривичног дела пријави да поседује опојну дрогу коју треба да пренесе ради даље продаје и открије од кога је набавио опојну дрогу, а касније на суђењу промени исказ. При томе, то друго лице, због недостатка доказа буде ослобођено од оптужбе а прво лице, сходно члану 246 став 5 и члану 58 став 1, буде ослобођено од казне.²⁸

Кривични законик РС предвиђа и друге могућности ослобађања од казне учиниоца кривичног дела неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога, без обзира на забрану предвиђену чланом 57 став 2. Применом члана 31 КЗ, учинилац који покуша да изврши кривично дело неподобним средством или према неподобном предмету може се ослободити од казне (неподобан покушај). Тако су пресудом Вишег суда у Ваљево КК и СС проглашени кривим што су дана 29. 3. 2009. године у Убу покушали да неовлашћено ставе у промет опојну дрогу хероин и то тако што је СС посредовао између

27 Д. Коларић, 2014: *op. cit.*, стр. 502.

28 *Пресуда Вишег суда у Ваљево, К. бр. 38/13 од 15. 1. 2014.* Из образложења пресуде: АА и ВВ су окривљени да су у периоду од 30. 11. до 2. 12. 2011. године у КПЗ Ваљево за време издржавања затворске казне учинили кривично дело из члана 246 став 1 КЗ. АА је 2. 12. 2011. приликом преношења опојне дроге открио чуварима да је код њега сакривена опојна дрога и открио да то ради по налогу ВВ. Опојна дрога је привремено одузета и вештачена, а оба лица су оптужена за кривично дело из члана 246 став 1 КЗ. У току судског поступка АА је променио исказ и дао исказ да претходни исказ није истинит, при чему је изјавио да не зна по чијем налогу је чувао и преносио опојну дрогу у кругу КПЗ Ваљево. ВВ је ослобођен од оптужби због недостатка доказа. АА је проглашен кривим али је ослобођен од казне применом чланова КЗ и то, 246 став 5 и 58 став 1, при чему је образложено да је исти открио да постоји дрога у КПЗ, да постоји ланац преношења опојних дрога у заводу и да се самим оглашењем кривим, а без осуђења на конкретну казну, могу постићи циљеви, пре свега специјалне, али и генералне превенције.

КК и ММ који је тражио да купи опојну дрогу 5 гр хероина. КК је оставио опојну дрогу у кутију цигарета малборо, у количини од 3,85 грама, а ММ узео паклицу и оставио новчани износ од 100 евра. Полиција је пресрела исте на улици и привремено одузела предмете кривичног дела. Каснијим вештачењем је утврђено да се не ради о опојној дроги хероин, већ о смеси кофеина (стимуланс) и парацетамола (аналгетик, антидепретик) чије супстанце се уобичајено мешају са хероином, тако да започето дело нису довршили. Претресом стана КК је пронађено и одузето 0,06 гр опојне дроге хероин коју је држао ради своје употребе. Суд је исте огласио кривим због извршења кривичног дела из члана 246 став 1 у неподобном покушају у вези са чланом 31 КЗ и исте ослободио од казне. Суд није могао осудити КК због поседовања 0,06 гр хероина у стану, зато што га јавни тужилац није оптужио за то кривично дело (Пресуда Вишег суда у Ваљевоу: К. бр. 13/10 од 16. 8. 2011. године).

Из ових примера смо видели да Кривични законик даје могућност суду да учиниоце и овако тешких кривичних дела може, иако је доказана њихова кривица, ослободити од казне уколико открију лица/е која су, по правилу, извршиоци још тежих кривичних дела, односно на већој су хијерархијској степени криминалне организације. Такође, поставља се питање да ли таквим лицима суд може изрећи само пресуду којом су проглашени кривим и ослобођени од казне, односно кажњени казном затвора у распону између посебног законског минимума и максимума, или им може ублажити казну, односно изрећи казну испод посебног законског минимума?

Да би разрешили ову дилему анализираћемо чл. 56 и 57 Кривичног законика.

Кривично дело неовлашћене производње и стављања у промет опојних дрога предвиђа у ставу 5 могућност ослобађања од казне учиниоца кривичног дела из ст. 1–4 од казне ако открије од кога набавља опојну дрогу. Оваквом одредбом дата је могућност да се примени члан 56 став 1 тачка 2 КЗ, и да учиниоцу кривичног дела суд може изрећи казну испод границе прописане законом или блажу врсту казне, иако закон не предвиђа могућност да се казна може ублажити. Наиме, члан 57 КЗ у ставу 1 предвиђа услове за ублажавања казне из члана 56 КЗ. Други став истог члана за одређена кривична дела, међу којима је и члан 246 ст. 1 и 3, не дозвољава могућност ублажења казне испод посебног законског минимума и на ове облике кривичног дела не могу се применити услови за ублажење казне из члана 57 став 1 КЗ.

Међутим, члан 57 у ставу 4 прописује могућност ублажења казне, без ограничења прописаних у ст. 1 до 3 овог члана, и то само у случају кад је суд овлашћен да учиниоца кривичног дела ослободи од казне. Самим тим ова могућност нам говори да суд може учиниоца кривичног дела из члана 246 ст. 1 и 3, када га огласи кривим за извршење кривичног дела, ако испуњава услове предвиђене чланом 246 став 5 КЗ, ослободити од казне, неограничено му ублажити казну или му одредити казну затвора у границама прописаним законом. (пример пресуде Вишег суда у Ваљевоу, К. бр. 43/11 од 23.12. 2011. и Спк. бр. 1/15 од 2. 3. 2015).²⁹

Видимо да је Кривични закон дао широку слободу суду да одлучује о казни за учиниоца кривичног дела из овог члана, уколико открије од кога набавља опојну дрогу. Мишљења смо да је то прописано на овај начин да би суд у сваком појединачном случају ценио допринос и сарадњу учиниоца кривичног дела на откривању других извршилаца овог кривичних дела, а који по правилу представљају већу друштвену опасност од учиниоца кривичног дела којем се изриче пресуда. Самим тим, суд је овлашћен да

29 Пресуда Вишег суда у Ваљевоу, К. бр. 43/11 од 23.12. 2011. Из образложења пресуде: Окривљени ХХ је осуђен на основу члана 4 ст. 2, 42, 45, 54, 56 тач. 2, 57 став 4 и 246 став 5 на казну затвора у трајању од једне године због тога што је у другој половини 2010. и почетком 2011. извршио кривично дело из члана 246 став 1 КЗ. Окривљени је признао извршење кривичног дела, открио лице од којег је купио опојну дрогу, а признање је било поткрепљено и у сагласности са другим прикупљеним доказима. Суд ценећи наведене олакшавајуће околности, а посебно то да је чланом 246 став 5 КЗ прописано да се учинилац који открије од кога набавља дрогу може ослободити од казне, а да је одредбом из члана 57 став 4 КЗ прописано да у случају када је суд овлашћен да учиниоца кривичног дела ослободи од казне може му казну ублажити без ограничења прописаних у члану 57 став 2 КЗ, изрекао му је блажу казну, у границама прописаним чланом 57 КЗ.

окривљеног за којег донесе осуђујућу пресуду ослободи од казне, изрекне му казну испод законског минимума, а може му, ако сматра да његов допринос на откривању других лица од којих је набављао опојну дрогу није пресудан за њихово процесуирање, изрећи казну затвора изнад посебног законског минимума, али уважавајући његово држање у кривичном поступку и признање кривичног дела као олакшавајућу околност.

Из наведених пресуда Вишег суда у Ваљево можемо закључити да је честа појава да јавно тужилаштво направи споразум са окривљеним о признању кривице, где окривљени открије лица од којих набавља опојну дрогу.³⁰ Сматрамо да је овај начин пресуђења, као нов институт у нашем кривичном праву добар начин да се брзо пресуди предмет и да правда буде задовољена, при чему се долази до доказа и за друге учиниоце истих кривичних дела. Међутим, суд мора водити рачуна и код прихватања оваквих предлога споразума, да буду испуњене све процесне претпоставке за доношење законите пресуде. Самим тим што код споразума о признању кривице не долази до улагања жалбе, постоји могућност олаког доношења пресуда, са лошим образложењем, тако да може доћи до незаконитих одлука.³¹

У судској пракси постоје и други начини да се пунолетном лицу изрекне казна испод посебног законског минимума за ову врсту кривичних дела, односно друга врста санкције. Применом Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица³², уместо казне затвора може се изрећи васпитна мера или мера малолетничког затвора, односно може се изрећи уместо малолетничког затвора казна затвора или условна осуда (чл. 40 и 41 Закона).³³

На крају, вратићемо се на постављено питање које се односи на то на који начин је за 11 лица оптужених за извршење кривичног дела из члана 246 ст. 1 и 3 у периоду 2010–2014 изречена казна затвора испод посебног законског минимума? Извршеном анализом пресуда утврђено је да је за девет окривљених изречена казна у распону од шест месеци до две године, зато што су кривична дела извршили пре измена КЗ из 2009. године, једном окривљеном је ублажена казна применом члана 246 став 5 и 57 став 4 КЗ, док је једном окривљеном изречена условна осуда применом члана 40 став 3 Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.

30 Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014), чл. 313–330.

31 *Пресуда Вишег суда у Ваљево, Стк. бр. 1/15 од 02.03.2015.* Из образложења: На основу члана 317 став 1 ЗКП Суд је прихватио споразум о признању кривичног дела члан 246 став 1 и 348 став 4 у вези става 1, закључен између ВЈТ Ваљева и окривљеног АА из Ваљева и изрекао му за прво кривично дело казну затвора од осам месеци, а за друго кривично дело казну затвора од 7 месеци, односно јединствену казну затвора од 1 године а која ће се извршити на тај начин што за време трајања изречене казне не сме напуштати просторије у којима станује, уз примену електронског надзора. Такође, истом пресудом, на основу члана 317 став 1 ЗКП. Суд је прихватио споразум о признању кривичног дела 246 став 1 закључен између ВЈТ Ваљева и окривљеног ББ из Ваљева и изрекао му казну затвора у трајању од осам месеци коју ће оптужени издржати након правноснажности пресуде, а која ће се извршити на тај начин што за време трајања изречене казне не сме напуштати просторије у којима станује, уз примену електронског надзора. Разлог за доношења овакве пресуде је тај што су оба лица открили од кога набављају опојну дрогу (члан 246, став 5 КЗ). Међутим, пресуда није образложена на такав начин да се из исте виде све чињенице које су допринеле доношењу овакве пресуде.

32 Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005.

33 *Пресуда Вишег суда у Ваљево: К. бр. 153/10 од 02.03.2012. год.* Из образложења: Окривљени ДД (рођен 1990) је у периоду јануар–март 2010. године од непознатог лица у Аранђеловцу купио неутврђену количину опојне дроге марихуане ради сопствене употребе и продаје, а затим исту у својој кући на територији општине општине Љиг размерио и продао ММ (1992) из Љига 40 пакетића за новчани износ од 8.000 динара; током претреса његове куће 1. 3. 2010. године пронађено још 5,91 грама опојне дроге марихуане у пластичној кесици. ММ је дана 1. 3. 2010. заустављен од стране полиције, и том приликом су код истог пронађена четири пакетића опојне дроге марихуане у количини од 8,88 грама, коју је понео да прода својој другарици АА за износ од 2000 динара. Окривљени ПП (1991) је посредовао у продаји–куповини опојне дроге између прва два окривљена. Суд је првоокривљеном ДД изрекао условну осуду (утврђена казна затвора од једне године, коју неће издржати уколико у року од године од правноснажности не учини ново кривично дело), а окривљеним ММ и ПП изрекао васпитну меру „појачан надзор од органа старатељства“. Приликом изрицања санкција суд се за првоокривљеног позвао на члан 57 став 3 КЗ и члан 40 став 3 ЗОМУКД, а код друга два окривљена на члан 41 ЗОМУКД.

ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду да постоји велики број радова са правно-догматском анализом члана 246 КЗ, приступ који је заступљен у овом раду подразумевао је анализу судске праксе и то у погледу једног специфичног института. Наиме, настојали смо да анализом судске праксе на подручју Вишег суда у Ваљеву укажемо да забрана ублажавања казне из члана 246 није апсолутна. Да суд има могућност, и поред одредбе члана 57 став 2, да учиниоцима ових кривичних дела применом одговарајућих одредби ублажи казну.

Након ове анализе потребно је донети закључак да ли је једна оваква одредба уопште потребна?

Није спорно да су аргументи које се износе у стручној јавности (како од стране теоретичара, тако и од стране појединаца из правосуђа) тачни и да члан 57 став 2 има доста мањкавости и противречности код одабира одређених кривичних дела за која се не може ублажити посебан законски минимум казне. Тачно је и то да за поједина кривична дела која су предвиђена тим чланом треба сагледати могућност евентуалног прописивања новог облика кривичног дела који предвиђа ослобођење од казне (као члан 246, став 5). Тачно је и то да има нелогичности попут забране ублажења казне за ст. 1 и 3 али не и за став 4 (организована криминална група) члана 246. Такође, подржавамо изнето мишљење о нелогичности да члан 57 став 2 „предвиђа да се не може ублажити казна за ‘обичну’ педофилију (испод три године затвора), а може до једне године затвора ако је извршилац родитељ, наставник, васпитач или друго лице коме је дете поверено на бригу, чување, васпитање. Таквом педофилу који сексуални акт врши према сопственом детету, или детету које му је поверено на чување, бригу и васпитање, казна се може ублажити, иако се ту тешко могу наћи и хипотетички примери у којима би то било оправдано. Уколико је учињен најтежи облик, тј. када је наступила смрт детета, и у том случају ће ‘обичан’ педофил теже да прође: најмање десет година затвора, док ће онај који се на тај начин ‘бринуо’ о детету које му је поверено моћи да прође и са седам година затвора. Радња извршења у оба случаја је потпуно иста (обљуба или са њом изједначен чин), али ако је извршилац родитељ, наставник, васпитач детета, онда он може бити три пута блаже кажњен (годину дана затвора), него када нема то својство (најмање три године затвора јер је ублажавање забрањено). Делује бизарно, али пошто је једина разлика у својству учиниоца и његовом посебном односу према детету, произилази да је то разлог што је дозвољено ублажавање казне у овом случају.”³⁴

Уважавајући мишљења изражена у кривичноправној доктрини, ипак се залажемо да институт забране ублажавања казне у неком облику настави да егзистира у Кривичном законнику. Као компромисно решење *de lege ferenda* треба размислити о забрани судског ублажавања казне за нека тешка кривична дела која неће бити насумично изабрана. Мишљења смо да приликом нових измена КЗ, након добро спроведене анализе, првенствено судске праксе (али за сва тежа кривична дела), треба предложити такво решење које би изазивало мање контроверзи од садашњег.

На примеру члана 246 ст. 1 и 3 могли смо видети да ипак није баш све тако „црно“ како се приказује у многим теоријским радовима на ову тему. Није тачно да не постоји начин да се казна ублажи испод посебног законског минимума. Након анализе појединих пресуда, стојимо на становишту да је оправдано учиниоца који открије од кога је набавио или набавља опојну дрогу ослободити од казне. Уз тај аргумент, сви други аргументи – против забране ублажења казне за ово кривично дело падају у воду. Ако се узму у обзир многи примери навођени у теоријским радовима, који критикују овај институт позивајући се на судску праксу (млад окривљени, продавао „лаку“ опојну дрогу, раније није осуђиван, први пут учинио кривично дело и сл.), и ако дамо контра-аргумент (тај исти млади окривљени открије од кога набавља опојну дрогу) истом суд не само што може ублажити казну, већ га може и ослободити од казне.

Наравно, на овом месту се може поставити и питање – која одредба је јача? Да ли она која се односи на случајеве када је по закону могуће ублажити казну или она која је уведена 2009. године, која забрањује ублажавање казне за поједина кривична дела.

На крају, желимо да истакнемо и једну опсервацију из угла занимања полицајца. Наиме, број случајева где се неовлашћени продавац опојне дроге, па макар и оне „лаке“ ухапси и прогив њега се покрене кривични поступак након прве продаје се може мерити у промилима, чак можда и као хипотетички пример. А број великих „нарко-дилера“ који су продали огромне количине дроге за које им је изречена условна осуда или минимална казна затвора је огроман. Из тог разлога се залажемо да институт забране ублажавања казне у неком облику настави да егзистира у Кривичном законнику. Он може бити добар темељ строжој судској казненој политици, чиме ће се постићи њено усаглашавање са законодавном казненом политиком, што ће свеукупно имати добар ефекат, како на плану специјалне, тако и на подручју генералне превенције.

ЛИТЕРАТУРА

- Делић, Н. : *Забрана (искључење) ублажавања казне у одређеним случајевима*, *Crimen*, Год. 1, бр. 2 (2010), стр. 228–245.
- Закон о психоактивним контролисаним супстанцама, *Службени гласник РС*, бр. 99/2010.
- Закон о уређењу судова, *Службени гласник РС*, бр. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011 – др. закон, 78/2011 – др. закон, 101/2011 и 101/2013.
- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005.
- Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.
- Јовашевић, Д. : *Кривично право : посебни део*. Београд, 2010.
- Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.
- Константиновић-Вилић, С.; Николић-Ристановић, В; Костић, М.: *Криминологија*, Ниш, 2009.
- Коларић, Д. : *Кривичноправни инструменти државне реакције на криминалитет и предстојеће измене у области кривичних санкција. У: Оптужење и други кривичноправни инструменти државне реакције на криминалитете. У: LIV Саветовање Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу*, Златибор, 2014, стр. 485–504.
- Лазаревић, Љ. : *Коментар кривичног законика РС*. Савремена администрација, Београд, 2006.
- Павловић, М.; *Кривична дела у вези са опојним дрогама. Зборник радова Правног факултета у Нишу*, Бр. 63 (2012), стр. 443–457.
- Стојановић, З. ; Делић, Н. : *Кривично право – посебни део*. Правни факултет, Београд, 2013.
- Стојановић, З. ; Коларић, Д. : *Нова решења у Кривичном законнику Републике Србије. Безбедност*, Год. 54, бр. 3 (2012), стр. 7–32.
- Стојановић, З.; Коларић, Д. : *Кривичноправно сузбијање организованог криминалитета, тероризма и корупције*. Правни факултет, Београд, 2014.

CRIMINALISTIC AND CRIMINAL-LAW ANALYSIS OF CRIMINAL OFFENCE
OF UNLAWFUL PRODUCTION AND CIRCULATION OF NARCOTICS

Sasha Markovic, MA
Valjevo Police Department

Abstract: Unlawful production and circulation of narcotics in contemporary social relations is a common phenomenon that threatens the very survival of a democratic state. Specifically, the use of narcotics creates huge adverse effects on the overall health of the nation, especially younger population. In addition, cash income that organized criminal groups obtain in this area is so high that it often exceeds the annual budget revenues of less and medium developed countries of Europe and the world, whereby a part of the “dirty” money is often used to bribe holders of state functions and the overthrow of the democratically elected governments. For this reason, all democratic countries allocate great resources to combat this harmful phenomenon, through the establishment of adequate health care, social, educational, and in particular criminalistic, criminal justice and penal system oriented towards preventive and repressive action on the prevention and suppression of unlawful production and circulation of narcotics. Great financial resources are also allocated for the establishment of cooperation between police and judicial authorities at international level, since criminal groups often operate in more than one country. In this paper, the author will analyze the criminal justice system that has been established in our country and which refers to unlawful production and circulation of narcotics. The author will put a special emphasis on penal policy in this field of the Higher Court of Valjevo for the period since the last big „reform“ of judiciary (2010), taking into account the fact that the changes to the Criminal Code of 2009 introduced the Article 57 paragraph 2, which forbids mitigation of penalties for specific criminal offences, among others, for criminal offence of Article 246, paragraphs 1 and 2.

Keywords: narcotics, unlawful production and circulation, criminal offence, penal policy, police, public prosecution, court.

ПРАВДА ЗА ЖРТВЕ ИЗ УГЛА ДИРЕКТИВЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ О ЖРТВАМА КРИВИЧНИХ ДЕЛА¹

Доц. др Тања Кесић²

Проф. др Биљана Симеуновић Патић³

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У потрази за правдом која, без сумње, припада жртвама кривичних дела, савремено друштво прошло је дуг пут поплочан бројним отпорима и недоумицама. Ко су жртве, како се носе са траумом као последицом кривичног дела, какав однос имају према учиниоцу, какав одговор могу да очекују од друштва и кривично-правног система и која им права припадају, само су нека од питања на које су научници потражили одговоре. Већ површан поглед на постављена питања јасно указује на потребу интердисциплинарног приступа проблематици жртве. Управо овакав приступ допринео је препознавању жртве, њених потреба и права, што је за последицу имало и одговарајућу активност усмерену на правно утемељење достигнутих научних сазнања о жртви. Тако долазимо до првих међународних докумената који су искључиво посвећени жртвама и стандардима њихове заштите. Постепено се у национална законодавства уводе права жртве на помоћ и подршку (*rights to services*), а затим се акценат ставља на положај жртве у кривичном поступку, односно процедурална права жртава (*procedural rights*). Жртва се углавном третира као „узгредни“ учесник кривичног поступка, односно потенцијални носилац информација о кривичном делу и учиниоцу, да би, већ изван број година, процесуалисти тежили успостављању одговарајућих правних норми којима се гарантује „видљивост“ жртве у кривичном поступку. Жртви се признају права да буде саслушана у кривичном поступку, да има право на компензацију, накнаду трошкова кривичног поступка, заштиту током сведочења и др. Управо у овом сегменту, значајан искорак је учињен доношењем Директиве ЕУ о успостављању минималних стандарда права, подршке и заштите жртава кривичних дела. Листа признатих права жртава у кривичном поступку се проширује, гарантују се процесне мере заштите, формулише сарадња између држава чланица Европске уније у циљу спречавања секундарне виктимизације и ревиктимизације, уређују основна права жртве у спровођењу ресторативне правде, као и права на подршку и заштиту жртава уопште и жртава са специфичним заштитним потребама. Због значаја овог акта, у раду ће бити анализирани његове одредбе и могућности имплементације прокламованог опсега права у национална законодавства земаља Европске уније. Најзад, пажња ће бити посвећена и актуелном стању и могућностима унапређења домаћег правног амбијента за жртве кривичних дела.

Кључне речи: жртве, правда, директива о жртвама кривичних дела.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Потрага за правдом, која припада жртвама кривичних дела, сеже дубоко у историју. Уколико изузмемо период индивидуалне реакције на злочин, који је под-разумевао освету, односно „узвраћање истом мером“ за учињено зло, друштвена

1 Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција. Пројекат финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић. Рад је такође резултат истраживања на пројекту *Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције*, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, циклус научних истраживања 2015-2019. година.

2 tanja.kesic@kpa.edu.rs

3 biljana.sp@kpa.edu.rs

реакција на криминалитет у првим организованим државама, жртву је поистовећивала са тужиоцем у кривичном поступку, који је износио спор пред суд и на коме је био терет доказивања.⁴ Дакле, кривично гоњење је било приватна ствар, да би временом еволуирало, најпре у право сваког члана друштвене заједнице да поднесе приватну тужбу (*actio popularis*) против учиниоца кривичног дела; много касније ово овлашћење је стављено у руке посебног државног органа, јавног тужилаштва, које предузима кривично гоњење у јавном интересу, односно *ex officio*.⁵

Успостављањем овог државног органа и прихватањем начела официјелности кривичног гоњења, жртва постаје споредни процесни субјект, чији правни положај је у директној зависности од конкретног типа кривичног поступка. Наиме, у адверзијалним кривичним поступцима карактеристичним за англосаксонску правну доктрину, жртва је извор доказа и испитује се у својству сведока. Наравно, жртва има право да буде обавештена о току кривичног поступка и појединим одлукама (нпр. о споразуму о признању кривичног дела), али се ово право оцењује као консултативно, с обзиром да жртва не може утицати на коначну одлуку тужиоца. Поједини теоретичари сматрају да адверзијални систем подразумева спор између државе, која репрезентује јавни интерес, и осумњиченог, тако да у овакву структуру није лако укључити и трећу страну, као што је жртва.⁶ Мада је жртва у овом моделу поступка лишена значајних процедуралних права, њој се гарантују права на помоћ и подршку (*rights to services*),⁷ као и право да се у поступку презентује изјава жртве о последицама које је кривично дело имало на њу (*victim impact statement*).⁸ У адверзијалним поступцима ово право се реализује на различите начине. У Енглеској и Велсу, жртва се не може појавити у кривичном поступку, у фази изрицања кривичне санкције, и директно дати ову изјаву, већ ће то учинити тужилац, под условом да је са изјавом упозната одбрана и да је она саставни део судског списка.⁹ У САД жртва има право да ову изјаву да непосредно пред судијом, или да је презентује у писаној форми у фази изрицања кривичне санкције.¹⁰

С друге стране, у мешовитим кривичним поступцима¹¹ који су заступљени у континентално-европској правној доктрини, жртва, односно оштећени, има значајну улогу у кривичном поступку. Оштећени може имати својство странке у поступку, тачније, може се појавити у својству супсидијарног или приватног тужиоца, може истаћи имовинскоправни захтев у кривичном поступку, располагати правом на предлагање до-

4 Директна последица овако одређеног терета доказивања је да се суд није мешао у поступак доказивања, па је у случају неуспеха приватног тужиоца – жртве, суд доносио ослобађајућу пресуду (*actore non probante reus absolvitur*). Види: Васиљевић, Т., *Систем кривичног процесног права СФРЈ*, Завод за издавање уџбеника РСР Београд, 1964, стр. 17-18.

5 О зачецима установе јавног (државног) тужилаштва види: Бејатовић, С., *Кривично процесно право*, треће измењено и допуњено издање, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2014, стр. 158-159.

6 Sanders, A., Young, R., Burton, M., *Criminal Justice*, 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2010, p. 43.

7 *Ibidem*, p. 730-732.

8 Овом изјавом жртви се допушта да објасни суду како је на њу утицало извршење кривичног дела, које последице трпи, било да су емоционалне, физичке, финансијске или друге природе. Изјаву жртве суд мора узети у обзир приликом изрицања кривичне санкције.

9 Поједини теоретичари сматрају да допуштање жртви могућности да сведочи о утицају кривичног дела или да изјаву о томе да усмено пред судом, уноси субјективност и арбитрарност у процес изрицања казне и подрива *due process*, односно право на правично суђење. Bradley, C.M., Calamaras, J.L. (editors), *Criminal Procedure, A Worldwide Study*, 2nd edition, Carolina Academic Press, Durham, North Carolina, 2007, p. 191.

10 *The Rights of Victims in United States Criminal Proceedings and the ICC*, The American NGO Coalition for the International Criminal Court, www.amicc.org, p. 3, приступљено 1. 4. 2015. Изјава жртве укључује опис финансијских, друштвених, психолошких и физичких повреда које је жртва претрпела извршењем кривичног дела и има за сврху да појасни суду став и осећања жртве према кривичном делу, учиниоцу и предложеној санкцији. Изјава је саставни део извештаја који саставља службеник за пробацију након спроведене истраге о прошлости осуђеног, које могу утицати на ублажавање или поштравање казне (*presentence investigation report*), који судија разматра приликом изрицања кривичне санкције, али није њиме везан. Champion, D.J., *Criminal Justice in the United States*, 2nd edition, Nelson-Hall Inc., Chicago, 1998, p. 276-278.

11 Појам мешовити кривични поступак користи се у континентално-европској доктрини, док се овај тип поступка у англосаксонској доктрини обично поистовећује са инквизиторским поступком. Škuljić, M., *Dominantne karakteristike velikih krivičnoprocesnih sistema i njihov uticaj na reformu srpskog krivičnog postupka*, Crimen (IV) 2/2013, str. 176-234.

каза, учествовати у својству сведока и бити титулар права на изјављивање жалбе. Поред поменутих процедуралних права, све више се говори о потреби признавања права на помоћ и подршку жртвама.

Препознавање жртве, њених потреба и права искристалисано је бројним међународним документима. Један од првих је Декларација Уједињених нација о основним принципима правде за жртве кривичних дела и злоупотребе власти из 1985. године.¹² Овим актом дефинисан је појам жртве и предвиђен сет основних права, међу којима се издвајају: право на приступ суђењу и правичан третман; право на накнаду штете од учиниоца кривичног дела; право на компензацију од стране државе; право на неопходну материјалну, медицинску, психолошку и социјалну помоћ од стране волонтерских и јавних институција и организација; поступање са саосећањем и поштовањем жртве; пружање информација о улози жртве пред судом, току кривичног поступка, праву да присуствује суђењу и адекватној помоћи. Посебно је наглашена потреба заштите приватности и безбедности жртве, оснивања јавних фондова за накнаду штете жртвама и едукације полиције, правосудних органа и социјалних служби.

Интензивна нормативна активност бележи се и на Европском континенту, пре свега под окриљем Савета Европе и Европске уније. Управо су Европски парламент и Савет донели Директиву 2012/29/EУ о успостављању минималних стандарда права, подршке и заштите жртава кривичних дела (у даљем тексту, Директива),¹³ о којој ће бити више речи у наставку рада.

ДИРЕКТИВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ О МИНИМАЛНИМ СТАНДАРДИМА ПРАВА, ПОДРШКЕ И ЗАШТИТЕ ЖРТАВА КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Директива Европске уније о успостављању минималних стандарда права, подршке и заштите жртава кривичних дела заменила је Оквирну одлуку о положају жртава у кривичном поступку из 2001. године.¹⁴ Основни циљеви овог документа су тројако одређени. Као први циљ истиче се обавеза обезбеђивања жртвама кривичних дела адекватних информација, подршке, заштите и омогућавање учешћа у кривичном поступку. Друго, њиме се промовишу основна права жртава, односно обавезе надлежних субјеката да са жртвом поступају на начин којим се поштује њено достојанство, на професионалан и недискриминаторски начин. Треће, наглашена је потреба нарочито сензитивног поступања према деци – жртвама кривичних дела¹⁵ – уз обавезу индивидуалног приступа и руководећи се најбољим интересом детета. Директивом би требало до највеће могуће мере унапредити стварни и свакодневни положај милиона жртава у Европи.¹⁶

У циљу правилног разумевања и примене одредаба Директиве, њоме су дефинисани и основни појмови који се користе у документу. Пре свега, одређен је појам жртве, као физичког лица које је претрпело повреду, укључујући физичку, менталну или емоционалну повреду или економски губитак који су директно проузроковани кривичним делом, без обзира да ли је окривљени идентификован, ухапшен, гоњен или осуђен и да ли је у сродству са окривљеним. Директива под жртвом не обухвата и правна лица, што је у складу са дефиницијом жртве из Оквирне одлуке о положају жртава у кривичном поступку из 2001, као и Препоруком Савета Европе (2006)8 о помоћи жртвама кри-

12 *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*, United Nations General Assembly A/RES/ 40/34, 29 November 1985.

13 *Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime*. Official Journal of the European Union, L 315/57, 14. 11. 2012.

14 *European Union Framework Decision on the Standing of the Victims in Criminal Proceedings* (2001/220/JHA). Adopted on the 15 March 2001.

15 Дете је лице испод 18 година старости (чл. 2, ст. 1, ц Директиве).

16 *DG Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA*, 19 December 2013, p. 3, www.ec.europa.eu/justice/victims/guidance_victims_rights_directive_en.pdf, доступан 01.04.2015.

вичних дела¹⁷ и Нацртом Конвенције Уједињених нација о правди и подршци за жртве кривичних дела и злоупотребе власти.¹⁸ Појам жртве обухвата и чланове породице лица чија је смрт директно проузрокована кривичним делом и које је претрпело повреду као резултат смрти тог лица. Под појмом члана породице треба разумети: супружника,¹⁹ особу која је живела са жртвом у блиској интимној вези, у заједничком домаћинству и на постојаној и сталној основи, као и сроднике у правој линији, браћу и сестре и лица која је жртва издржавала (чл. 2, ст. 1, а, б).²⁰ Упркос чињеници да је улога жртве у кривичном поступку различито одређена законодавствима држава чланица, све државе би требало да прихвате дефиницију жртве онако како је одређена овим документом.²¹

Директива је подељена на шест поглавља, од којих три садрже минималне стандарде права, подршке и заштите жртава кривичних дела. Специфичност овог документа огледа се у раздвајању права жртве на информисаност и подршку од процедуралних права које остварује учешћем у кривичном поступку. Такође, посебно су издвојене одредбе о заштити жртава и идентификацији жртава са посебним заштитним потребама. Осталим одредбама Директиве истиче се потреба спровођења посебне обуке свих службеника који долазе у контакт са жртвама, као и неопходност међудржавне сарадње ради унапређења приступа жртва гарантованим правима и успостављање координације између надлежних служби. Државе чланице Европске уније дужне су да ускладе национална законодавства са одредбама Директиве до 16. новембра 2015. године, а најкасније до 16. новембра 2017. године и након тога на сваке три године, да доставе податке Комисији који показују како су жртве приступале правима која су призната овим актом. До овог датума Комисија је дужна да поднесе извештај Европском парламенту и Савету о процени обима у којем су државе чланице предузеле неопходне мере у циљу усаглашавања са Директивом, укључујући и опис активности, који по потреби може бити праћен и предлозима за измену законодавства. Наредни редови биће посвећени правима жртава кривичних дела која су предвиђена Директивом.

Права на информисаност и подршку

Поглавље које садржи одредбе о информисању и подршци жртвама кривичних дела садржи скуп права чијом реализацијом се жртви омогућује да стекне основна сазнања о службама за подршку и помоћ жртвама, подношењу кривичне пријаве, мерама заштите и другим правима. У њему су побројана основна права жртве, међу којима се издваја право да разуме шта се дешава од првог контакта са надлежним органима и да изложи свој став (*right to understand and to be understood*), које је праћено обавезом државе да јој у томе помогне. У циљу лакшег остваривања овог права, жртви је признато право да приликом првог контакта са надлежним органима буде у пратњи особе по њеном избору, осим ако би то било у супротности са интересима жртве или би могло да угрози фер суђење. Жртва има право на добијање информација већ приликом првог контакта са надлежним органима ради коришћења права која јој се гарантују. То, заправо, значи да жртва треба да буде обавештена о: врстама подршке које може добити; процедури подношења кривичне пријаве; могућности добијања заштите, укључујући и мере заштите током првог

17 *Recommendation(2006) 8 of the Committee of Ministers to member states on assistance to crime victims*, Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2006 at the 967th meeting of the Ministers' Deputies.

18 *Draft UN Convention on Justice and Support for Victims of Crime and Abuse of Power*, www.ohchr.org, доступан 01.04.2015. Државе чланице могу изабрати да стандарде постављене овом Директивом примене и на правна лица.

19 Под појмом супружник жртве, треба разумети не само брачног партнера, већ и лице са којим жртва живи у ванбрачној заједници, без обзира да ли је та заједница регистрована у складу са домаћим законодавством. Овај члан требало би да примене све државе чланице Европске уније, чак и ако национално законодавство не познаје ванбрачну заједницу, истоуполну заједницу и истоуполне бракове.

20 Директива оставља државама чланицама да у сваком конкретном случају ограниче број чланова породице који имају права предвиђена овим документом и да одреде који чланови породице имају приоритет у коришћењу гарантованих права (чл. 2, ст. 2).

21 Дефиниција жртве у националним законодавствима требало би да прецизно и сажето одражава појам жртве онако како је одређен Директивом. То није био случај са одређењем жртве према Оквирној одлуци из 2001. године. *DG Justice Guidance Document, op. cit.*, p. 11.

контакта са надлежним органима; праву на правну помоћ и другу врсту помоћи; праву на компензацију; праву на тумача и преводиоца; расположивим облицима ресторативне правде; праву на накнаду трошкова због учешћа у кривичном поступку и др.

Посебно су наглашена права жртве приликом подношења кривичне пријаве, као што су право да добије писмену потврду надлежног органа о подношењу кривичне пријаве и право на бесплатно превођење поменуте потврде. Државе чланице се обавезују да на захтев жртве, без непотребног одлагања, обезбеде одређене информације о кривичном поступку, у које спадају: обавештење о одустанку од кривичног гоњења или крају истраге, време и место суђења и природу оптужби против окривљеног. Такође, жртве које имају одговарајућу улогу у кривичном поступку могу захтевати да буду обавештене о доношењу одлуке и разлозима за њено доношење и фази у којој се поступак налази, осим ако би то негативно утицало на поступак. У циљу заштите жртве од ревиктимизације, гарантована су јој следећа права: да буде обавештена, без непотребног одлагања, о одређивању притвора или пуштању на слободу или бекству окривљеног из притвора и заштитним мерама. Поред поменутих права жртвама су призната и следећа права: на тумача и преводиоца, на приступ службама за подршку жртвама и врсте подршке.²²

Процедурална права

Поглавље посвећено процедуралним правима жртва кривичних дела, односно правима која јој припадају по основу учешћа у кривичном поступку, састоји се од неколико значајних права, као што су: право да буде саслушана; скуп права која јој припадају у случају одустанка јавног тужиоца од кривичног гоњења; гаранције у контексту ресторативне правде; право на правну помоћ; право на накнаду трошкова; право на повраћај имовине; право на компензацију од окривљеног у кривичном поступку и права жртве која је резидент у другој држави чланици. Међу овим правима посебну пажњу треба посветити правима жртве у случају одустанка јавног тужиоца од кривичног гоњења. Поменута права признају се жртвама које имају формалну улогу у кривичном поступку, а процедурална правила за њихово спровођење препуштена су националном законодавству. Међу овим правима нарочито место заузима право на преиспитивање одлуке о одустанку од кривичног гоњења које би, барем, требало признати жртвама тешких кривичних дела. Поступак преиспитивања одлуке о одустанку од кривичног гоњења треба да буде транспарентан и не превише бирократизован, како би се жртви омогућило да ово право искористи без ангажовања пуномоћника.

Жртви се признају и гаранције у контексту примене неког од облика ресторативне правде. Под ресторативном правдом се има у виду било који поступак у којем, на основу слободно изражене воље, активно учешће могу узети жртва и окривљени ради одлучивања о питањима која су проистекла из кривичног дела уз помоћ непристрасне треће стране (чл. 2, ст. 1, д Директиве). Облици ресторативне правде могу обухватити медијацију (*victim-offender mediation*), породичне конференције (*family group conferencing*) и кругове за изрицање казне (*sentencing circles*).²³ Циљ који се жели остварити гарантовањем права у контексту ресторативне правде своди се на заштиту жртве од секундарне виктимизације и ревиктимизације, односно застрашивања и освете. Жртву која пристаје да учествује у поступку ресторативне правде треба упознати са могућношћу да у сваком тренутку одустане од овог поступка и пружити јој све потребне информације о поступку и његовим исходима, о његовој поверљивости и о томе да евентуални споразум може бити узет у обзир у будућем кривичном поступку. Важно је нагласити да се гарантовањем ових права државе не обавезују да у своје национално законодавство уведу неке од служби ресторативне правде уколико такви механизми

²² Државе чланице Европске уније требало би да размотре могућност увођења посебног телефонског броја - 116006 за пружање подршке жртвама на националном нивоу и телефонског броја - 116016 за пружање актуелних информација и помоћи жртвама родно заснованог насиља.

²³ Циљ ових „кругова“ је промовисање излечења и разумевања и за друштво и за учиниоца. Fairchild, E., Dammer, H.R., *Comparative Criminal Justice Systems*, 2nd edition, Wadsworth Thomson Learning, Belmont, 2001, p. 230-231.

већ не постоје у законодавству одређене државе. Ипак, од држава чланица Европске уније се очекује да охрабре употребу медијације током кривичног поступка, као и током изрицања санкција, барем у случају мање тешких или лакших кривичних дела.

У оквиру листе процедуралних права, жртвама које у поступку учествују у својству странке треба гарантовати право на приступ правној помоћи. Ако је у националном законодавству ово право већ признато жртви, треба им омогућити право на бесплатан правни савет и правно заступање. Од држава се очекује да у своје национално законодавство уведу и право жртве на накнаду трошкова, који су последица њеног учешћа у кривичном поступку, а у складу са њеном улогом у поступку. Жртви треба признати и право на повраћај имовине која је била привремено одузета током кривичног поступка, без одуговлачења, осим ако је она и даље потребна ради вођења кривичног поступка. Најзад, државе би требало да обезбеде остваривање права на компензацију од окривљеног током кривичног поступка, осим ако је за реализацију овог права предвиђен други поступак према националном законодавству. Но, поступак за остваривање овог права требало би поједноставити или убрзати кривични поступак, тако што би применили адхезиони поступак у оквиру кривичног поступка или издавањем наредбе о компензацији од стране суда. Суштина ових одредаба се своди на потребу одлучивања о компензацији током кривичног поступка како би се избегло вођење парничног поступка, у којем жртва сноси терет доказивања и сноси трошкове за потребна вештачења, али и трошкове поступка.

На крају, гарантују се и одређена права жртви над којом је извршено кривично дело у једној држави чланици, ако је она резидент друге државе чланице. У овом случају, држава на чијој територији је извршено кривично дело требало би да узме изјаву од жртве одмах након подношења кривичне пријаве, уз могућност употребе видео-конференцијске и телефонске везе. Уколико жртва није у могућности да кривичну пријаву поднесе држави на чијој територији је кривично дело извршено или, у случају тешких кривичних дела, не жели то да учини, кривичну пријаву може поднети у држави где има пребивалиште, која ће пријаву без одлагања доставити држави на чијој територији је извршено кривично дело. Другим речима, обавеза обезбеђења подршке жртвама нерезидентима подељена је између ових држава.²⁴

Заштита жртава и идентификација жртава са посебним заштитним потребама

Незаобилазан феномен који се тиче жртава кривичних дела односи се на потребу њихове заштите од секундарне виктимизације и ревиктимизације, и такође је обухваћен Директивом. Недвосмислено се жртвама гарантује право на заштиту, односно државе се обавезују да осигурају широк опсег заштитних мера у циљу заштите жртава и њихових породица не само од секундарне виктимизације, поновљене виктимизације, застрашивања и освете, већ и од ризика емоционалног или психичког повређивања, као и ради заштите дигнитета жртава током сведочења, без утицаја на права одбране. Где год је то неопходно, ове мере треба применити и ради заштите физичког интегритета жртава и чланова њихових породица. Жртви се признаје право на избегавање контакта са окривљеним, а државе позивају да тај контакт спрече, осим када потребе кривичног поступка то захтевају. Државе би требало да омогуће одвојене чекаонице за жртве у суду.

У овом делу Директиве нарочито се инсистира на праву жртве на заштиту током кривичне истраге, што није било предвиђено ранијом Оквирном одлуком о полагању жртава у кривичном поступку. Овом одредбом се штите од секундарне виктимизације све жртве, а не само рањиве, под условом да то не би штетило правима одбране и ако би било у складу са правилима дискреционе оцене суда. Неколико обавеза држава је овде посебно истакнуто: испитивање жртве без неоправданог одлагања, одмах након подношења кривичне пријаве; број испитивања жртве треба свести на минимум и предузети само када је строго неопходно у сврхе кривичне истраге; током испитивања

жртвама треба омогућити присуство њиховог пуномоћника и особе по њиховом избору и медицинска испитивања треба свести на минимум и предузимати их само када је строго неопходно за потребе кривичног поступка.

Посебном одредбом жртвама се гарантује право на заштиту приватности, а државе обавезују да током трајања кривичног поступка предузму адекватне мере у правцу заштите приватности жртве, што укључује и заштиту личних карактеристика које се узимају у обзир приликом оцењивања посебних заштитних потреба жртве. Нарочиту заштиту уживају деца која су жртве кривичних дела, с обзиром да државе морају спречити јавно дистрибуирање података помоћу којих би се могла извршити идентификација детета. Имајући у виду потребу заштите права на слободу изражавања и слободу и плурализам медија, државе би требало да подстичу медије у правцу усвајања саморегулаторних мера (*self-regulatory measures*) етичког поступања према жртвама.

У циљу правилне и потпуне заштите жртава неопходно је предузети благовремену и индивидуалну процену посебних заштитних потреба и установити да ли и колико би жртве имале користи од посебних заштитних мера током кривичног поступка. Приликом индивидуалног процењивања жртве треба имати у виду њене личне карактеристике, врсту и природу кривичног дела и околности под којима је кривично дело учињено. Посебну пажњу треба посветити жртвама које су услед тежине кривичног дела претрпеле знатне повреде, жртвама према којима је кривично дело извршено из предрасуда и жртвама које су због свог односа и зависности од учиниоца кривичног дела посебно рањиве.²⁵ За разлику од ових категорија жртава, за децу-жртве се увек полази од претпоставке да имају посебне заштитне потребе због своје рањивости. Приликом процене посебних заштитних потреба треба узети у обзир и жеље жртве и током поступка пратити да ли је дошло до значајне промене у чиниоцима који су коришћени за индивидуалну процену и ажурирати их.

Посебан члан Директиве посвећен је праву на заштиту жртава са посебним заштитним потребама током кривичног поступка. Ове жртве треба што раније идентификовати на основу индивидуалне процене и према њима применити следеће мере: сведочење из посебних просторија које су намењене или адаптиране у ту сврху; испитивање жртве уз помоћ професионалаца који су обучени за то; сва испитивања жртве требало би да обавља иста особа, а испитивања жртава сексуалног насиља, родно заснованог насиља или насиља у блиском односу требало би да спроводи особа која је истог пола као и жртва, ако то жртва жели, осим ако испитивање предузима јавни тужилац или судија. Директива одређује и листу мера које треба предузети током главног претреса ради избегавања визуелног контакта између жртве и окривљеног коришћењем савремених телекомуникационих средстава, омогућавањем сведочења из друге просторије путем телекомуникационих средстава, забраном постављања питања која се односе на приватни живот жртве, а која нису од значаја за доказивање кривичног дела и испитивање жртве без присуства јавности.

Последња одредба овог поглавља посвећена је праву на заштиту деце жртава током кривичног поступка. Као што смо напоменули, под дететом се подразумева свака особа која је млађа од 18 година, а уколико се годиште не може са сигурношћу одредити, а постоје разлози који указују да је жртва дете, жртва ће се тако и третирати. Мере које се могу применити током сведочења детета су: аудиовизуелно снимање испитивања детета и коришћење снимка као доказа у кривичном поступку; одређивање посебног заступника детету, с тим што то не могу бити родитељи и друга лица која се старају о детету ако постоји конфликт интереса између њих и детета, као и у случајевима у којима је дете без родитеља или је одвојено од породице. У случајевима у којима се детету-жртви признаје право на пуномоћника, он има право да саветује и заступа дете.

25 У том погледу, жртве тероризма, организованог криминала, трговине људима, родно заснованог насиља, насиља у блиском односу, сексуалног насиља, експлоатације или злочина из мржње и жртве са инвалидитетом, заслужују посебну пажњу.

ПОГЛЕД НА СРПСКО ЗАКОНОДАВСТВО ИЗ УГЛА ДИРЕКТИВЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ О ЖРТВАМА КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Релевантно домаће законодавство, попут иностраног, све више постаје отворено за жртву и њена права. Овај тренд прати усвајање бројних међународних докумената којима је у центру жртва, што доводи до измена домаћих прописа у складу са прихваћеним међународним стандардима. Ако се овоме дода и чињеница да је наша држава кандидат за приступање Европској унији те, следствено томе, настоји да усагласи домаће законодавство са правним тековинама Европске уније, постаје очигледно због чега су одредбе Директиве Европске уније о жртвама кривичних дела значајне за домаћи правни поредак.

Одредбе о жртвама кривичних дела су бројне и обухваћене су различитим законима, почевши од Закона о кривичном поступку (ЗКП),²⁶ Кривичног законика (КЗ),²⁷ Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица²⁸ до Закона о програму заштите учесника у кривичном поступку,²⁹ Закона о полицији³⁰ и других. Анализом њихових одредаба долазимо до закључка да су начињени кораци у правцу гарантовања одређених права жртвама кривичних дела и обезбеђен правни оквир којим се пружа заштита жртвама у кривичном поступку и ван њега.

Ипак, ови прописи су бременити бројним недостацима, међу којима ћемо издвојити само оне који нам се чине најважнијим. Као прво, уочава се изостанак нормативног одређења појма жртве. ЗКП користи појам оштећеног, под којим се подразумева лице (физичко или правно) чије је лично или имовинско право кривичним делом повређено или угрожено (чл. 2, ст. 1, т. 11). КЗ користи више појмова за означавање ове категорије лица, као што су пасивни субјект, оштећени, али и жртва. Закон о полицији користи оба појма, правећи разлику између жртава кривичног дела и оштећених због прекршаја или другог догађаја (чл. 65, ст. 2). Имајући у виду одредбе Директиве, можемо закључити да би у домаћем законодавству морао бити прихваћен појам жртве и дефинисан онако како је овим актом одређен.

Када говоримо о правима жртава кривичних дела, она су махом одређена ЗКП и процедуралног су карактера. Оштећени према процесном законодавству има бројна права, што је у складу са његовом улогом у кривичном поступку. На овом месту посебно истичемо право оштећеног да буде обавештен о одбачају кривичне пријаве или о одустанку јавног тужиоца од кривичног гоњења (чл. 50, ст. 1, т. 5 ЗКП), као и право да захтева преиспитивање ових одлука подношењем приговора непосредно вишем јавном тужиоцу (чл. 50, ст. 1, т. 6 ЗКП), што је посебно потенцирано и одредбама Директиве. Међутим, ЗКП нема одредаба о обавези обавештавања оштећеног о одређивању или укидању притвора и праву оштећеног на пратњу особе од поверења. Такође, оштећени може поднети предлог за остваривање имовинскоправног захтева у кривичном поступку и предложити привремене мере за његово обезбеђење (чл. 50, ст. 1, т. 1 ЗКП). Ипак, оштећени се, по правилу, упућује на парницу ради задовољења овог права, тако да на овом пољу треба унапредити могућности да се у кривичном поступку одлучи о компензацији, што је у складу са намером Директиве.

Будући да ЗКП садржи најкомплетнију листу права оштећеног, важно је нагласити да овим прописом нису регулисана права на подршку жртвама кривичних дела. Закон о полицији у оквиру одредбе о пријему пријава о учињеном кривичном делу не садржи ни једну одредбу о положају оштећеног и обавезама полиције према жртви кривичног дела, укључујући и обавезе упознавања са даљим поступањем по одређеном предмету, току кривичног поступка, мерама подршке и помоћи и мерама заштите. Заправо, ЗКП

26 Службени гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.

27 Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.

28 Службени гласник РС, бр. 85/2005.

29 Службени гласник РС, бр. 85/2005.

30 Службени гласник РС, бр. 101/2005, 63/2009 – одлука УС и 92/2011.

изричито одређује да су полиција и јавни тужилац приликом прикупљања обавештења од грађана дужни да их обавесте о мерама посебне заштите које се могу применити према заштићеном сведоку, али не и о другим мерама процесне и ванпроцесне заштите. Закон о полицији требало би побољшати и предвиђањем дужности полиције да према жртви поступа са поштовањем, на саосећајан и недискриминаторски начин. Поступање са малолетним лицима, жртвама кривичних дела, требало би уредити на начин да се од полиције очекује посебно обазриво поступање и поступање у најбољем интересу ових лица.

Најзад, оштећени се не упознаје са могућношћу примене опортунитета, односно одлагања кривичног гоњења и одбачаја кривичне пријава због стварног кајања, нити се за доношење ових одлука тражи сагласност или мишљење оштећеног. Простор за унапређење домаћег нормативног оквира постоји и на пољу законског регулисања ресторативне правде, мада су неки њени видови већ присутни у законодавству, као што је медијација у односу на кривична дела која се гоне по приватној тужби (чл. 505, ст.1 ЗКП).³¹

Као и у представљеним случајевима, и у односу на заштиту жртава кривичних дела постоји простор за побољшање постојећих законских решења. Ту пре свега имамо у виду забрану постављања питања о приватном животу жртве, која нису у директној вези са доказивањем кривичног дела, благовремено упознавање са мерама процесне и ванпроцесне заштите и потребу обезбеђивања посебних чекаоница у суду за жртве кривичних дела.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

Директива Европске уније о успостављању минималних стандарда права, подршке и заштите жртава кривичних дела представља веома значајан документ, којим се на систематичан начин јачају права жртава кривичних дела. Доношењем Директиве ревидиране су и допуњене одредбе Оквирне одлуке о положају жртава у кривичном поступку и учињени значајни кораци у правцу подизања нивоа заштите жртава у кривичном поступку у државама Европске уније. Ипак, у имплементацији права жртава, пре свега процедуралних, државе морају водити рачуна о поштовању права одбране и права на правично суђење.

Одредбе овог документа од посебног су значаја за домаће законодавство имајући у виду недостатке који су изложени у раду, при чему мислимо не само на изостанак законског одређења појединих права жртве, већ и на сам смисао и сврху промовисања ових права. Из одредаба Директиве јасно је да се права гарантују жртвама и обезбеђује заштита због самих жртава, односно постојања опасности од секундарне виктимизације, ревиктимизације, застрашивања или одмазде и поштовања достојанства жртве, што није увек јасно видљиво у домаћим одредбама.

Тако, на пример у Закону о програму заштите учесника кривичног поступка, прописано је да се програм заштите спроводи ако су учесници у кривичном поступку и њима блиска лица услед давања исказа или обавештења значајних за доказивање у кривичном поступку изложена опасности по живот, здравље, физички интегритет, слободу или имовину, а без тог исказа или обавештења било би знатно отежано или немогуће доказивање у кривичним поступцима за одређена кривична дела (чл. 5, ст. 1). На основу овако дефинисане одредбе може се закључити да се неће спроводити програм заштите упркос постојању неке од опасности, ако би се доказивање у кривичном поступку могло без тешкоћа спровести.³² Дакле, заштита се пружа не због заштите живота, физич-

31 Важно је нагласити да је посредовање (медијација) регулисано Законом о посредовању у решавању спорова (*Службени гласник РС*, бр. 55/2014), којим је предвиђена могућност коришћења медијације и у кривичним стварима у погледу имовинскоправног захтева, ако посебним законом није другачије прописано (чл. 3, ст. 3). Поступак посредовања се може покренути пре или након покренутог судског поступка (чл. 30, ст. 1).

32 Штافيше, програм заштите би било могуће спровести само у случају ако учесник поступка даје исказ или обавештења која су значајна за доказивање у кривичном поступку. То значи да се заштита не би пружила лицу које је ослобођено дужности сведочења иако постоји опасност по његов живот, здравље, физички интегритет, слободу или имовину.

ког и психичког интегритета и достојанства жртве, већ ради неометаног вођења кривичног поступка. Овакав став је у директној супротности са одређивањем појма жртве у Директиви, с обзиром да жртвом треба сматрати физичко лице које је претрпело повреду, укључујући физичку, менталну или емоционалну повреду или економски губитак који су директно проузроковани кривичним делом, без обзира да ли је окривљени идентификован, ухапшен, гоњен или осуђен и да ли је у сродству са окривљеним. Намера овог, као и других међународних докумената јесте да се жртвом сматра физичко лице које је претрпело повреде услед извршења кривичног дела, без обзира да ли ће доћи до покретања кривичног поступка и независно од његовог исхода и да се том лицу омогући уживање одређених права и пружи потребна заштита.

ЛИТЕРАТУРА

- Бејатовић, С., *Кривично процесно право, треће измењено и допуњено издање*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2014.
- Bradley, С.М., Calamaras, J.L. (editors), *Criminal Procedure, A Worldwide Study*, 2nd edition, Carolina Academic Press, Durham, North Carolina, 2007.
- Васиљевић, Т., *Систем кривичног процесног права СФРЈ*, Завод за издавање уџбеника СРС Београд, 1964.
- DG Justice Guidance Document related to the transposition and implementation of Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, 19 December 2013, www.ec.europa.eu/justice/victims/guidance_victims_rights_directive_en.pdf.
- The Rights of Victims in United States Criminal Proceedings and the ICC, The American NGO Coalition for the International Criminal Court, www.amicc.org.
- Sanders, A., Young, R., Burton, M., *Criminal Justice*, 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2010.
- Fairchild, E., Dammer, H.R., *Comparative Criminal Justice Systems*, 2nd edition, Wadsworth Thomson Learning, Belmont, 2001.
- Champion, D. J., *Criminal Justice in the United States*, 2nd edition, Nelson-Hall Inc., Chicago, 1998.
- Škulić, M., Dominantne karakteristike velikih krivičnoprocesnih sistema i njihov uticaj na reformu srpskog krivičnog postupka, *Crimen* (IV) 2/2013, str. 176-234.

JUSTICE FOR VICTIMS IN THE LIGHT OF EU DIRECTIVE ON MINIMUM STANDARDS ON THE RIGHTS, SUPPORT AND PROTECTION OF VICTIMS OF CRIME

Assistant Professor Tanja Kesic, LLD
Associate Professor Biljana Simeunovic Patic, PhD
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Abstract: Contemporary societies have gone long route in search for justice for crime victims, facing numerous oppositions and dilemmas. Who are victims, how they deal with trauma caused by crime, what reactions they may expect from society and criminal justice system, what rights they have – these are only a few of many questions academics have been trying to answer. Even a sketchy view of these questions clearly refers to the need of an interdisciplinary approach of victims' issues. That very approach has contributed to recognition of victims and their needs, and subsequently, appropriate activities concerning legal regulations based on accumulated scientific knowledge on victims. Along with the appearance of first international

documents exclusively concerning crime victims and standards of their protection, national legislation introduce victims' rights to services and put more accent to position of victims in criminal procedure and their procedural rights. The following rights have been recognized: the rights of victims to be heard in criminal procedure, right to compensation, right to reimburse expenses of criminal procedure, right to be protected during testifying etc. In this segment particularly, a notable stride has been made by adoption of EU Directive on minimum standards on the rights, support and protection for victims of crime. The list of acknowledged rights of victims in criminal procedure is widened, the procedural measures of protection are guaranteed, the cooperation between the EU member states in order to prevent secondary victimization and revictimization is formulated, and the basic rights of victims in the restorative justice procedures, the rights to support and protection of crime victims in general as well as the victims in need of special protection measures, are stipulated. The paper discusses regulations and possibilities of implementation of this act, as well as the actual prospects of improvements of Serbian legal ambience concerning position of crime victims.

Keywords: victims, justice, EU Directive on crime victims.

ILLICIT DRUG (NEW PSYCHOACTIVE SUBSTANCE) CRIME IN EUROPEAN COUNTRIES

Assistant Professor Nilgün Şen, PhD¹
Forensic Science Institute, Police Academy, Turkey

Abstract: The overall growth in the market of new psychoactive substances has only been possible because of the growing interconnectedness of the world, driven by globalisation and the Internet. While the 101 new substances reported for the first time in 2014 to the EU Early Warning System are from a diverse number of chemical families with various pharmacological effects that span the range of drugs controlled under the UN International Drug Control Treaties, this paper focuses on three groups: the synthetic cannabinoids and synthetic cathinones, which together are the largest group of new psychoactive substances that are monitored; and the opioids, many of which pose especially serious risk to public health. New psychoactive substances are now found in most of Europe and North America, as well as Oceania, Asia and South America and in a number of African countries. The use of new psychoactive substances is thus emerging as a truly global phenomenon. New psychoactive substances can also emerge on the drug market from the diversion of medicines. In recent years, this group has become more important as a result of the misuse of prescribed medicines within the EU and the growing illegal importation of medicines from outside the EU. Over the past five years or so, there has been an unprecedented increase in the number, type and availability of new psychoactive substances in Europe.

Keywords: drug crime, psychoactive substances, synthetic cannabinoids, drug abuse.

INTRODUCTION

“A spectre is haunting Europe – the spectre of communism. All the powers of old Europe have entered into a holy alliance to exorcise this spectre” (Manifesto of the Communist Party, 1848). With these inspired words, Karl Marx (1818–1883) described the spreading of the communist faith in the society of the 19th century and the related concerns of all the European powers. In the modern times, different spectres haunt Europe, among which some are apparent, such as the economical crisis, the increasing unemployment, and the global warming, whereas other spectres, fairly unapparent but not less dangerous, do exist, e.g., loneliness, depression, unhappiness, suicides, deaths caused by occupational and traffic incidents. Among these subtle dangers, the hidden penetration inside the western societies of new psychotropic compounds is not the least in importance.

Indeed, in the recent years, inside the European Union, and in the USA, new psychoactive molecules have appeared, often under “innocent” appearances (house scents, bath salts, incenses, etc.), finding a wide and efficient distribution through the “e-commerce” or specialized shops. These products are claimed to contain only natural “non-illegal” compounds and consequently have no limitations in their commercial distribution, although exhibiting important psychoactive effects. Hence, this heterogeneous class of products is also named “Smart Drugs”, or more properly “New Psychoactive Substances” (NPSS), and the shops where they are available are known as “Smart Shops”.²

The vast class of NPSs includes primarily synthetic cannabinoids and synthetic cathinones. The first group refers to a number of synthetic molecules developed as potential drugs acting on the THC receptors CB₁ and CB₂, discovered in the 1980 s, originally de-

¹ nilgunsen2001@yahoo.com

² Favretto D., P. Pascali J., Tagliar F., “New challenges and innovation in forensic toxicology: Focus on the “New Psychoactive Substances”, *Journal of Chromatography A*, (1287): 84–95, 2013.

signed with a therapeutic intent.³ Type CB₁, found mostly in the central nervous system (CNS), is associated with psychoactive effects, while type CB₂ is associated with the immune system. Other receptors are believed to exist in the CNS and other tissues. Anandamide, discovered in 1992, was the first identified substance of several closely related endogenous agonists for these cannabinoid receptors. Δ^9 -tetrahydrocannabinol (THC) is the principal naturally-occurring exogenous agonist for CB₁ and CB₂. Following the isolation of THC in the 1960s, a large series of synthetic exogenous cannabinoid receptor agonists were synthesised.⁴

In Figure 1 are reported the first synthetic THC analogues, HU-210 and CP-47,497, and WIN 55,212-2, the precursor of aminoalkyl-indole cannabimimetics acting on both CB1 and CB2. When John W. Huffman, at Clemson University, determined that a simple alkyl chain could replace the aminoalkyl group, the investigation of hundreds of related "JWH compounds", characterized by their binding affinities for CB receptors, ensued. JWH 018 (see Figure 2) was the first synthetic cannabinoid identified in herbal blends⁵, followed by JWH-019⁶, JWH-122⁷, JWH-398⁸, HU-210⁹, CP47,497¹⁰, JWH-073¹¹, JWH-398¹², JWH-200¹³ and JWH-250¹⁴ as the most "popular", although many other have been reported.

In the recent years, numerous cases of acute intoxications and a few deaths associated with NPS intake have been reported.¹⁵ However, at the present state of the art there are few analytical methods for NPSs and their metabolites in biological samples, and the great majority of intoxications were reported on the mere basis of anamnestic and clinical data, that often suffer of low diagnostic sensitivity and specificity. For the same reasons, the potential association between NPSs use and traffic or occupational accidents is so far totally unknown.¹⁶

3 Antowood B.K., Huffman J., Straiker A., Mackie K., *Pharmacol Br. J.*, "JWH018, a common constituent of 'Spice' herbal blends, is a potent and efficacious cannabinoid CB receptor agonist", *British Journal of Pharmacology*, 160(3): 585-593, 2010; Huffman J.W., in: P.H. Reggio (Ed.), "The Cannabinoid Receptor", Humana Press, Totowa, p. 49, 2009.

4 Howlett A.C., "Pharmacology of cannabinoid receptors", *Annu. Rev. Pharmacol. Toxicol.*, 35:607-34, 1995.

5 Antowood B.K., Huffman J., Straiker A., Mackie K., *Pharmacol Br. J.*, "JWH018, a common constituent of 'Spice' herbal blends, is a potent and efficacious cannabinoid CB receptor agonist", *British Journal of Pharmacology*, 160(3): 585-593, 2010; Huffman J.W., in: P.H. Reggio (Ed.), "The Cannabinoid Receptor", Humana Press, Totowa, p. 49, 2009; Howlett A.C., "Pharmacology of cannabinoid receptors", *Annu. Rev. Pharmacol. Toxicol.*, 35:607-34, 1995; Auwaerter V., Dresen S., Weinmann W., Mueller M., Puetz M., Ferreiros J., "'Spice' and other herbal blends: harmless incense or cannabinoid designer drugs?", *Journal Mass Spectrom.* 44(5):832-7, 2009.

6 Kacinko S.L., Xu A., Homa J.W., McMullin M.M., Warrington D.M., Logan B.K., "Development and Validation of a Liquid Chromatography-Tandem Mass Spectrometry Method for the Identification and Quantification of JWH-018, JWH-073, JWH-019, and JWH-250 in Human Whole Blood" *J. Anal. Toxicol.*, 35: 386, 2011.

7 Ernst L., Schiebel H.M., Theuring C., Lindigkeit R., Beuerle T., "Identification and characterization of JWH-122 used as new ingredient in "Spice-like" herbal incenses", *Forensic Sci. Int.*, 20:208(1-3). 2011.

8 Dresen S., Ferreiros N., Putz M., Westphal F., Zimmermann R., Auwarter V., J. "Monitoring of herbal mixtures potentially containing synthetic cannabinoids as psychoactive compounds". *J Mass Spectrom.* 45(10):1186-94, 2010.

9 Ottani A., Giuliani D., "Hu 210: a potent tool for investigations of the cannabinoid system", *CNS Drug Rev*, 7 (2): 131-45, 2001.

10 Atwood B.K., Lee D., Straiker A., Widlanski T.S., Mackie K., "CP47,497-C8 and JWH073, commonly found in 'Spice' herbal blends, are potent and efficacious CB(1) cannabinoid receptor agonists", *Pharmacol J. Eur.*, 659(2-3): 139-45, 2011.

11 *Ibid.*

12 Dresen S., Ferreiros N., Putz M., Westphal F., Zimmermann R., Auwarter V., J. "Monitoring of herbal mixtures potentially containing synthetic cannabinoids as psychoactive compounds". *J Mass Spectrom.* 45(10):1186-94, 2010.

13 Shanks K.G., Dahn T., Behonick G., Terrel A., "Analysis of first and second generation legal highs for synthetic cannabinoids and synthetic stimulants by ultra-performance liquid chromatography and time of flight mass spectrometry", *Journal of Analytical Toxicology*, 36: 360-371, 2012.

14 Dresen S., Ferreiros N., Putz M., Westphal F., Zimmermann R., Auwarter V., J. "Monitoring of herbal mixtures potentially containing synthetic cannabinoids as psychoactive compounds". *J Mass Spectrom.* 45(10):1186-94, 2010.

15 EMCDDA, Understanding the Spice Phenomenon, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, EMCDDA, Lisbon, Portugal, 2009; Burillo-Putze G., Diaz B.C., Pazos J.L., Mas P.M., Miro O., Puiguirguer J., Dargan P., "Emergent drugs (I): smart drugs", *An. Sist. Sanit. Navar.*, 34: 263, 2011.

16 Favretto D., P. Pascali J., Tagliar F., "New challenges and innovation in forensic toxicology: Focus on the "New Psychoactive Substances", *Journal of Chromatography A*, (1287): 84- 95, 2013.

Thus, the diffusion of the NPSs at international level has become a problem of the highest concern, also because these psychoactive substances, although on the basis of a still limited body of literature, might induce tolerance and dependence.¹⁷

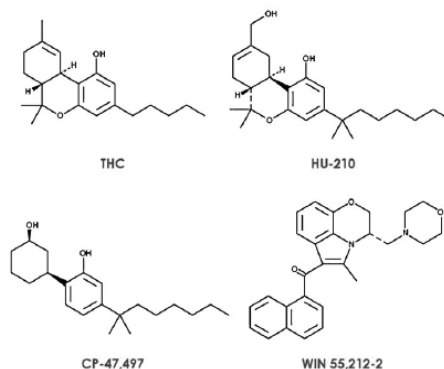

Figure 1. *THC, THC analogues, and a cannabinimetic from “synthetic Cannabinoids: from JWH 018 to Cayman Chemical Company, 2012.*

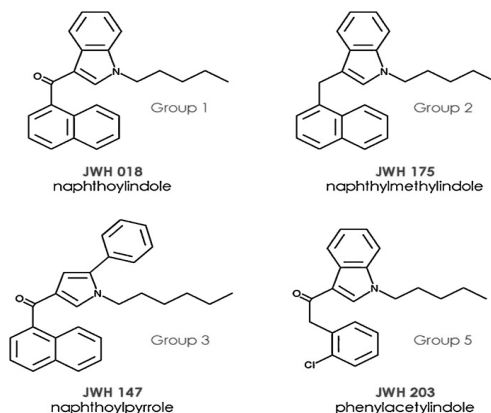

Figure 2. *Examples of four major classes of JWH compounds from “synthetic cannabinoids: from JWH 018 to Marinol” Cayman Chemical Company, 2012.*

This international concern led to the creation of the “Early-warning System” (EWS) in the European Union. The main task of the EWS is to spread information on the new psychoactive substances to the countries included in this network, particularly concerning those compounds that can cause social and public health problems. Another important task of EWS is to activate a risk evaluation process in order to control the identified compounds at European level.¹⁸ Updated information on the penetration of NPSs in the EU can be found also in the most recent annual reports of the European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA).¹⁹

17 Lapoint J., James LP., Moran CL., Nelson LS., Hoffman RS., Moran JH., “Severe toxicity following synthetic cannabinoid ingestion”. *Clin Toxicol (Phila)*. 49(8):760-4, 2011; Freeman TP., Morgan CJ., Vaughn-Jones J., Hussain N., Karimi K., Curran HV., “Cognitive and subjective effects of mephedrone and factors influencing use of a ‘new legal high’”. *Addiction*, 107(4):792-800, 2012.

18 Council Decision 2005/387/JHA of 10 May 2005 on the information exchange, risk assessment and control of new psychoactive substances. 127: 32, 2005.

19 European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA), Annual Report 2011: the State of the Drugs Problem in Europe, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2011.

On this basis, the diffusion of the use of NPSs in the population may affect the traditional approaches adopted by forensic toxicology to monitor the drug abuse in the population. The aim of the present contribution is not to present a review of the rapidly increasing analytical methods for the determination of the NPSs in illicit preparations and in body fluids, which can be the subject of specific, more documented and detailed papers, but just to discuss critically how the modern analytical toxicology may face this new and multiform phenomenon, which at present is silently expanding all over the “developed countries”, still in the absence of efficient tools for its monitoring, control and combating.²⁰

NEW PSYCHOACTIVE SUBSTANCES

Of 103 countries for which information on new psychoactive substances was available as of December 2013, 94 countries reported the emergence of such substances on their markets, up from 70 out of a total of 80 countries as of July 2012. This increase was due to reports of the emergence of new psychoactive substances in countries in Europe (9 additional countries), Asia (7 additional countries) and Africa (8 additional countries). New psychoactive substances are now found in most of Europe and North America, as well as Oceania, Asia and South America and in a number of African countries.²¹ The use of new psychoactive substances is thus emerging as a truly global phenomenon. The largest increases in the spread of those substances between July 2012 and December 2013 were reported in Europe (9 additional countries), Asia (7 additional countries) and Africa (6 additional countries). The number of new psychoactive substances on the global market more than doubled over the period 2009-2013. By December 2013, the number of such substances reported to UNODC reached 348, up from 251 such substances as of July 2012, and 166 substances in 2009 (see Figure 3). Thus, by now, the number of new psychoactive substances clearly exceeds the number of psychoactive substances controlled at the international level (234 substances: 119 controlled under the 1961 Single Convention on Narcotic Drugs and 115 under the 1971 Convention on Psychotropic Substances). The overall increase over the period August 2012-December 2013 was mostly due to new synthetic cannabinoids (50% of newly identified new psychoactive substances) followed by new phenethylamines (17%), other substances (14 per cent) and new synthetic cathinones (8%) (see Figure 4).

Progress has been made in some areas. In the United States, where national controls on some new psychoactive substances were introduced, prevalence of the use of synthetic cannabinoids and of “bath salts” (synthetic cathinones) declined by some 30% among high school students. Annual prevalence of synthetic cannabinoid use fell from 11.4% in 2011 to 7.9% in 2013 and prevalence of use of “bath salts” declined from 1.3% in 2012 to 0.9% in 2013 among twelfth grade students.²² In England and Wales, annual prevalence of mephedrone, a synthetic cathinone, fell by more than 60%, from 4.4% among those aged 16-24 years in 2010/11 to 1.6% in 2012/13.²³ While no clear link has yet been established, Government activities aimed at raising awareness among drug users about the health risks associated with new psychoactive substances and the introduction of national controls took place in the same period. Prevalence of use of ketamine, which is also controlled, fell from 2.1 to 0.8% over the same period.²⁴

20 Favretto D., P. Pascali J., Tagliar F., “New challenges and innovation in forensic toxicology: Focus on the “New Psychoactive Substances”, *Journal of Chromatography A*, (1287): 84-95, 2013.

21 World Drug Report 2013, Chapter on new psychoactive substances, 2013.

22 National Institute on Drug Abuse, United States, Monitoring the Future Survey (December 2013). Available at <http://monitoringthefuture.org/data/13data.html#2013data-drugs>.

23 United Kingdom, Home Office, “Drug misuse: findings from the 2012/13 Crime Survey for England and Wales”.

24 For example, through the Internet website “Talk to Frank” website (www.talktofrank.com) and the Welsh Emerging Drugs and Identification of Novel Substances project (www.wedinos.org); In 2010, mephedrone was initially placed under control as a class B drug in the United Kingdom Misuse of Drugs Act (1971).

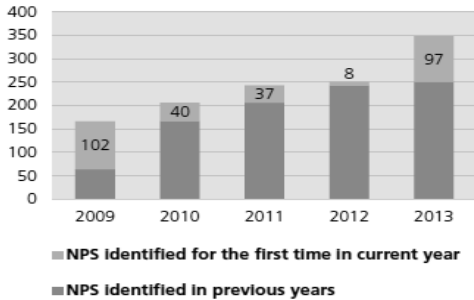

Figure 3. Number of newly identified new psychoactive substances at the global level 2009-December 2013 (cumulative).

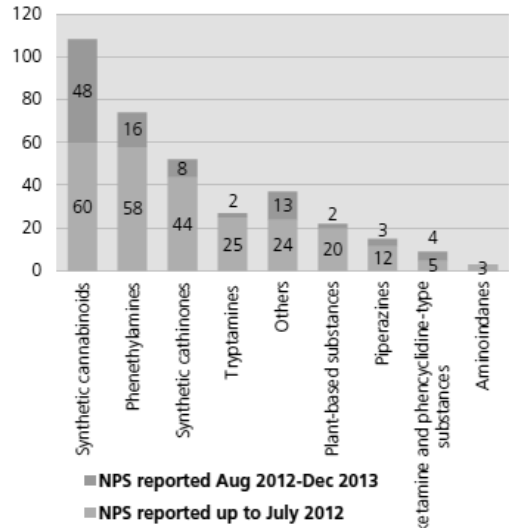

Figure 4. New psychoactive substances reported to UNDOC by December 2013.

DRUG USE AND ITS HEALTH AND SOCIAL CONSEQUENCES

Drug use continues to exact a significant toll, with valuable human lives and productive years of many persons being lost. An estimated 183,000 (range: 95,000-226,000) drug-related deaths were reported in 2012. That figure corresponds to a mortality rate of 40.0 (range: 20.8-49.3) deaths per million among the population aged 15-64. While that estimate is lower than for 2011, the reduction can be ascribed to the lower number of deaths reported in a few countries in Asia. Globally, it is estimated that in 2012, between 162 million and 324 million people, corresponding to between 3.5% and 7.0% of the world population aged 15-64, had used an illicit drug – mainly a substance belonging to the cannabis, opioid, cocaine or amphetamine-type stimulants group – at least once in the previous year. The extent of problem of drug use – by regular drug users and those with drug use disorders or dependence – remains stable at between 16 million and 39 million people. However, there continues to be a gap in service provision, as in recent years, only one in six problem drug users globally have had access to or received drug dependence treatment services each year.

Although the general public may perceive cannabis to be the least harmful illicit drug, there has been a noticeable increase in the number of persons seeking treatment for cannabis use disorders over the past decade, particularly in the Americas, Oceania and Europe. Nonetheless, opiates remained the most prevalent primary drug of abuse among those seeking treatment in Asia and in Europe, as did cocaine in the Americas. With regard to drug use by injecting, the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), the Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS), the World Bank and the World Health Organization (WHO), drawing on the most recent data available, jointly estimate that the number of people who inject drugs is 12.7 million (range: 8.9 million-22.4 million). That corresponds to a prevalence of 0.2% (range: 0.19-0.48%) of the population aged 15-64. The problem is particularly stark in Eastern and South-Eastern Europe, where the rate of injecting drug use is 4.6 times higher than the global average. The sharing of used injecting equipment makes people who inject drugs particularly vulnerable to HIV and hepatitis C. It is estimated that an average of 13.1% of the total number of people who inject drugs are living with HIV. UNODC, the World Bank, WHO

and UNAIDS jointly arrived at a global estimate of the number of people who inject drugs living with HIV of 1.7 million persons (range:0.9-4.8 million).

In Europe, the financial crisis seems to have had an impact on drug use modalities, with related health and social consequences. While there are no comprehensive data available yet, two phenomena seem to have emerged in parts of Europe that have appeared in parallel to the financial crisis. First, there appears to be a shift in the pattern of drug use which sometimes results in a higher risk of harm; and secondly, there has been a reduction in coverage of harm reduction services, which, according to recently published research, has increased the likelihood of unsafe injecting behaviour, thus influencing the spread of infections such as HIV and hepatitis C.

RECENT STATISTICS AND TREND ANALYSIS OF THE ILLICIT DRUG MARKET

Globally, it is estimated that in 2012, some 243 million people (range: 162 million-324 million) corresponding to some 5.2% (range: 3.5-7.0%) of the world population aged 15-64 had used an illicit drug – mainly a substance belonging to the cannabis, opioid, cocaine or amphetamine-type stimulant (ATS) group – at least once in the previous year. The extent of illicit drug use among men and women varies from country to country, and in terms of the substances used, generally, men are two to three times more likely than women to have used an illicit substance.²⁵ While there are varying regional trends in the extent of illicit drug use, overall global prevalence of drug use is considered to be stable. Similarly, the extent of problem drug use, by regular drug users and those with drug use disorders or dependence, also remains stable, at about 27 million people (range: 16 million-39 million).(see Figures 5-6)

With respect to the different groups of substances, there has been an increase in opioid and cannabis use since 2009, whereas the use of opiates, cocaine and ATS (excluding “ecstasy”) has either remained stable or followed a decreasing trend. However, not all countries conduct national surveys on drug use, and most countries that do so conduct them only periodically, once every three to five years.

Therefore, rather than looking at the year-to-year change, it is more meaningful to take a longer-term perspective. Also, year-on-year changes in a country’s prevalence rate have only a slight impact on a region’s overall prevalence, unless they occur in a country with a large population. For 2012 data, updated prevalence estimates are available for 33 countries, mostly countries of Western and Central Europe and North America, representing nearly 12% of the global population aged 15-64. Therefore, the trends and global annual estimates of overall drug use and of different substances reflect only the changes in or revision of the estimates for those countries and regions.

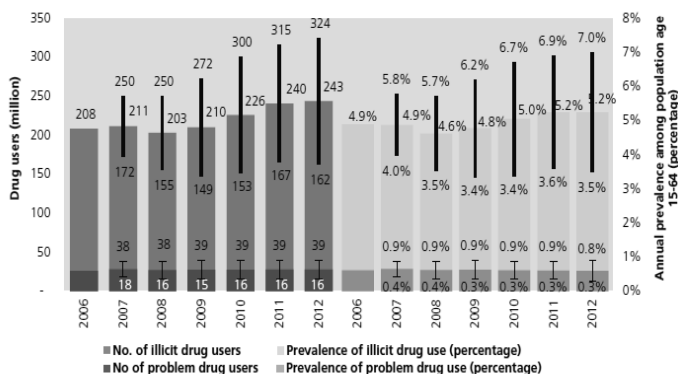
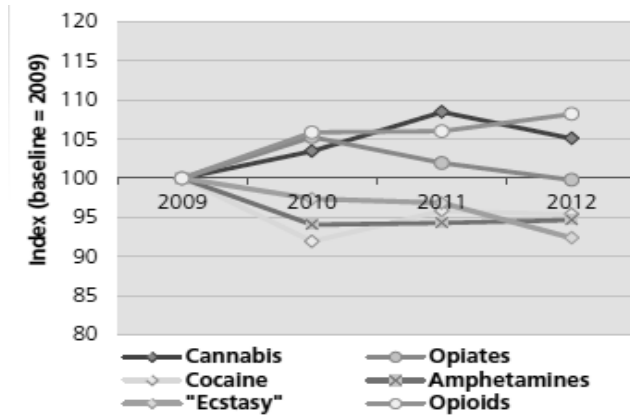

Figure 5. *Global trends in drug use, 2006-2012.*

Source: Estimates based on the UNODC annual report questionnaire.

Figure 6. Trends in prevalence of use of different drugs, 2009-2012.

SUMMARY

The data presented in this report suggest that the growth of the new psychoactive substances market will continue to pose a range of challenges for public health and drug policy over the next few years. Particular challenges relate to the speed at which new psychoactive substances appear, their open sale and the lack of information on their effects and harms. Critically, strong national and regional early warning systems will continue to play a central role in the early detection of harms and help to ensure timely public health responses.

REFERENCES

- Antowood B.K., Huffman J., Straiker A., Mackie K., *Pharmacol Br. J.*, "JWH018, a common constituent of 'Spice' herbal blends, is a potent and efficacious cannabinoid CB receptor agonist", *British Journal of Pharmacology*, 160(3): 585-593, 2010.
- Atwood B.K., Lee D., Straiker A., Widlanski T.S., Mackie K., "CP47,497-C8 and JWH073, commonly found in 'Spice' herbal blends, are potent and efficacious CB(1) cannabinoid receptor agonists", *Pharmacol J. Eur*, 659(2-3): 139-45, 2011.
- Auwaerter V., Dresen S., Weinmann W., Mueller M., Puetz M., Ferreiros J., "'Spice' and other herbal blends: harmless incense or cannabinoid designer drugs?", *Journal Mass Spectrom.* 44(5):832-7, 2009.
- Burillo-Putze G., Diaz B.C., Pazos J.L., Mas P.M., Miro O., Puiguriguer J., Dargan P., "Emergent drugs (I): smart drugs", *An. Sist. Sanit. Navar*, 34: 263, 2011.
- Council Decision 2005/387/JHA of 10 May 2005 on the information exchange, risk assessment and control of new psychoactive substances. 127: 32. 2005.
- Dresen S., Ferreiros N., Putz M., Westphal F., Zimmermann R., Auwaerter V., J. "Monitoring of herbal mixtures potentially containing synthetic cannabinoids as psychoactive compounds". *J Mass Spectrom.* 45(10):1186-94, 2010.
- EMCDDA, *Understanding the Spice Phenomenon*, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, EMCDDA, Lisbon, Portugal, 2009.
- Ernst L., Schiebel H.M., Theuring C., Lindigkeit R., Beuerle T., "Identification and characterization of JWH-122 used as new ingredient in 'Spice-like' herbal incenses", *Forensic Sci. Int.* 20:208(1-3). 2011.

- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA), Annual Report 2011: the State of the Drugs Problem in Europe, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2011.
- Favretto D., P. Pascali J., Tagliar F., "New challenges and innovation in forensic toxicology: Focus on the "New Psychoactive Substances", *Journal of Chromatography A*, (1287): 84-95, 2013.
- Freeman TP, Morgan CJ, Vaughn-Jones J, Hussain N., Karimi K., Curran HV., "Cognitive and subjective effects of mephedrone and factors influencing use of a 'new legal high'". *Addiction*, 107(4):792-800. 2012.
- Howlett A.C., "Pharmacology of cannabinoid receptors", *Annu. Rev. Pharmacol. Toxicol*, 35:607-34, 1995.
- Huffman J.W., in: P.H. Reggio (Ed.), "The Cannabinoid Receptor", Humana Press, Totowa, p. 49, 2009.
- Kacinko S.L., Xu A., Homa J.W., McMullin M.M., Warrington D.M, Logan B.K., "Development and Validation of a Liquid Chromatography–Tandem Mass Spectrometry Method for the Identification and Quantification of JWH-018, JWH-073, JWH-019, and JWH-250 in Human Whole Blood" *J. Anal. Toxicol*, 35: 386, 2011.
- Lapoint J., James LP, Moran CL., Nelson LS., Hoffman RS., Moran JH., "Severe toxicity following synthetic cannabinoid ingestion". *Clin Toxicol (Phila)*. 49(8):760-4, 2011.
- National Institute on Drug Abuse, United States, Monitoring the Future Survey (December 2013). Available at <http://monitoringthefuture.org/data/13data.html#2013data-drugs>.
- Ottani A., Giuliani D., "Hu 210: a potent tool for investigations of the cannabinoid system", *CNS Drug Rev*, 7 (2): 131-45, 2001.
- Shanks K.G., Dahn T., Behonick G., Terrel A., "Analysis of first and second generation legal highs for synthetic cannabinoids and synthetic stimulants by ultra-performance liquid chromatography and time of flight mass spectrometry", *Journal of Analytical Toxicology*, 36: 360-371, 2012.
- United Kingdom, Home Office, "Drug misuse: findings from the 2012/13 Crime Survey for England and Wales".
- World Drug Report 2013, Chapter on new psychoactive substances, 2013.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.85:343.9.02(082)

НАУЧНО-стручни скуп са међународним учешћем Супротстављање савременим облицима криминалитета - анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење (2015 ; Тара)

Зборник радова. Том 1 / Научно-стручни скуп са међународним учешћем Супротстављање савременим облицима криминалитета - анализа стања, европски стандарди и мере за унапређење, Тара, 26-29. мај 2015. године ; [организатори] Криминалистичко-полицијска академија, Фондација Ханс Зајдел. - Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2015 (Београд : Службени гласник). - VII, 468 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 cm

Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Abstracts.

ISBN 978-86-7020-322-8

1. Криминалистичко-полицијска академија (Београд) 2. Фондација Ханс Зајдел (Минхен)

а) Организовани криминалитет - Сузбијање - Зборници

COBISS.SR-ID 216839436

